This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

+ *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.

+ *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.

+ *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.

+ *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via `http://books.google.com`

B 455153

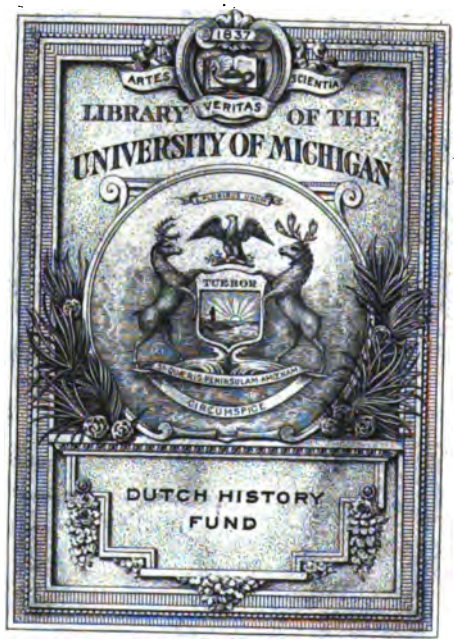
ARTES
VERITAS
SCIENTIA
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
DUTCH HISTORY
FUND

A

VADERLANDSCHE

LETTEROEFENINGEN.

VOOR

1876

ONDER REDACTIE VAN

DR. J. W. BOK.

HONDERD VIJFTIENDE JAARGANG.

NIEUWE SERIE, TWAALFDE JAARGANG.

TWEEDE DEEL.

LEIDEN. — P. VAN SANTEN. — 1876.

Dutch lit.
Nijhoff
1033 7
1084 2

INHOUD.

Geloof en ongeloof, door Dr. W. C. van Manen. . Blz. 611
Noordsche schetsen, door A. S. C. Wallis. . . . „ 656
Palamedes-Oldenbarnevelt, door Dr. Theod. Jorissen „ 719
Verbroken schakels, door Dr. C. A. Tebbenhoff. . „ 782
George Sand, door Dr. C. M. Vos . . . . . „ 815
In het doolhof, door H. L. Beerckenhoff . . . . „ 838
Christoph Battiscombe, door Dr. L. W. van Deventer 866, 962, 1059, 1111
Eene bladzijde uit de geschiedenis van het Fransche tooneel, door J. J. Schot. . . . . „ 905
Mr. Rhijnvis Feith, door J. Winkler Prins . . . 938, 1017
Pessimisme in den roman, door Dr. C. M. Vos . . „ 1139

NIEUWE UITGAVEN.

Henry Havard, La Hollande pittoresque, door Dr. Jan ten Brink . . . . . Blz. 701
Werther, Mengelingen. — Groen van Prinsterer, Onderwijswet van 1857. — Mr. H. P. G. Quack, Socialisten. — W. Th. van Griethuijzen, In het gebergte. — Edm. de Amicis, Spanje 2 dln. — id. Schetsen uit het krijgsmansleven. 2 dln. door Aart Admiraal . . . . . „ 799

J. H. Maronier, Theodoor Parker, door J. A. Lublink Schröder . . . . . Blz. 895
H. G. Roodhuyzen, Paedagogische schetsen. — Dr. A. L. Poelman, Toen ik nog een kind was. — Miss Idéal, Zéanide Fleuriot. — Dr. C. M. Vos, Het boek eener moeder, door W. C. van Manen. „ 988
Karel Wartenburg, Robespierre — Annie Foore, Florence's droom. — J. Duparc Jr., De oude knecht. — Mr. W. F. G. A. van Sorgen, Eerste viertal novellen. — W. C. van Senden, uit hart en leven. — Dante Alighieri, De goddelijke komedie, vertaald door Mr. Joan Bohl. — Nic. Beets, Stichtelijke uren, door W. C. van Manen . . . . . „ 1082
J. K. H. de Roo van Alderwerelt, De ondergang van het tweede keizerrijk, door F. A. van Braam Houckgeest. . . . . „ 1102
Dr. G. Weber, Handl. der alg. geschiedenis. — Dr. G. J. Dozij, Hist. atlas der alg. geschiedenis, door W. C. van Manen . . . . . „ 1182
Dr. H. C. Rogge, Johannes Wtenbogaert en zijn tijd, door Dr. B. Glasius. . . . . „ 1187

GELOOF EN ONGELOOF.

DOOR

DR. W. C. VAN-MANEN.

Ethisch Idealisme door I. J. L. C. DE BUSSY. — Amsterdam, J. H. de Bussy. 1875.
A. PIERSON. Eene levensbeschouwing. — Haarlem, Kruseman & Tjeenk Willink, 1875.

Is het geen misdaad, de Bussy en Pierson in één adem te noemen? Moet men langs dezen weg niet noodwendig geweld plegen óf aan den Doopsgezinden predikant te Wormerveer, óf aan den gewezen hoogleeraar te Utrecht?

De vraag schijnt gerechtvaardigd en de beantwoording gemakkelijk. Want hemelsbreed is het verschil tusschen Ethisch Idealisme en Eene levensbeschouwing. De auteurs van beide werken zijn door een schier onoverkomelijke kloof van elkander gescheiden. De een heeft tot op zekere hoogte niets met den ander gemeen.

Toch ligt een vergelijking — zij het al geen volledige, voor het minst een gedeeltelijke — van beider arbeid voor de hand. In een zekeren zin antipoden, doen zij zich, uit een ander oogpunt gezien, als tweelingbroeders aan ons voor.

Beide heeren hebben ons in de tweede helft van '75 een boek geschonken, iets waardoor wij in de laatste jaren allerminst zijn verwend. Was de auteur van Eene levens-

beschouwing in dit opzicht geen nieuwe, noch zeldzame verschijning; het optreden van den heer de Bussy, met zijn Ethisch Idealisme, was een ware verrassing. Een jeugdig schrijver, wiens naam te nauwernood bekend is buiten den kring zijner verwanten en vrienden, klopt aan bij het lezend publiek met een werk, dat een boek, een teeken des tijds, een merkwaardig verschijnsel in de denkende wereld mag heeten!

De Bussy is een denker, zoo goed als Pierson, die dezen naam reeds sedert jaren, omnium consensu, heeft gedragen. Beide heeren hebben onze letterkunde verrijkt met een geschrift, dat men leest en herleest, voordat men het waagt, zich een oordeel te vormen over den inhoud. Zich geheel daaraan onttrekken, gaat moeielijk, indien men eenmaal deze pennevruchten ter hand heeft genomen. De auteurs dwingen u hen te volgen, niet slechts met de oogen, ook met de gedachten. Zij laten u niet los, tenzij ge hebt nagedacht en doorgedacht, u gewonnen gegeven of de reden gevonden, waarom gij u niet bij hen aansluit. Zij boeien u onweerstaanbaar. En geen wonder. Zij zijn ernstig in de hoogste mate. Het onderwerp, waarmede zij zich bezig houden, boezemt u de grootste belangstelling in. Het is het onderwerp uwer stille overpeinzingen; onbewust niet zelden de oorzaak uwer gemoedelijke klachten, de aanleiding tot uw hopen en vreezen. Beide schrijvers behandelen de vraag: hoe wij ons leven zullen opvatten, om op de beste wijze te voldoen aan onzen aanleg, onze bestemming, behoeften en reinste wenschen? Zullen wij gelooven? Wat zullen wij gelooven? Hoe zullen wij gelooven? Naar welke regelen ons leven inrichten?

Zij stellen de vragen en blijven het antwoord niet schuldig. Zij bieden ons een levensbeschouwing aan, die de ware zal zijn, — zij moge zonder omwegen dien naam dragen, of onder de zeker niet aanstonds voor allen verstaanbare leus van Ethisch Idealisme worden aanbevolen. Zij doen dit op een wijze, waaruit duidelijk blijkt, dat zij geen fantasiebeeld teekenden, veeleer zichzelf gaven, de vrucht van streng wetenschappelijk onderzoek, diep doordenken en veelzijdig geraadpleegde levenservaring. Zij leiden u, als het ware, in de werkplaatsen hunner idealen binnen. Zij maken u deelgenoot van hun strijden en lijden ter wille van de gerechtigheid,

waarnaar zij dorstten; straks van de vreugde der bezieling, waarmede het langdurig streven ten slotte den overwinnaar kroonde. Zij bedienen zich daarbij van een vorm, die gevaarlijk schoon is. Zij slepen u mede, vaak ondanks uzelf, zoodat gij soms vrij wat tijd noodig hebt om tot bezinning te komen en te begrijpen, dat gij, verleid door den geur en de pracht der bloemen, die niet ophielden u te bekooren en te verrukken langs den afgelegden weg, gebracht zijt waar gij noch wezen wilt, noch blijven kunt. Beide auteurs zijn echte kunstenaars, edele kweekelingen en priesters der hoog door hen vereerde aesthetica. Wil men het nuchtere verstand laten oordeelen over de vraag, of men zich al dan niet aan deze, en zoo ja: aan welken van beide gidsen zal overgeven, dan is het bepaald noodig, zich te ontdoen van de zoete begoocheling waarin hunne sierlijke pen u een wijle, afgezien van den eigenlijken inhoud hunner geschriften, heeft gebracht.

Dat het niet aangaat, zich door het schoone kleed te laten verlokken tot onbedachtzaam volgen, kan reeds de eenvoudige naastelkanderplaatsing van Ethisch Idealisme en Eene levensbeschouwing leeren. Niemand kan twee heeren dienen. De Bussy en Pierson zijn, trots alle punten van overeenstemming, zeer verschillende karakters. Karakter heeft de een zoo wel als de ander. Beiden zijn in dit opzicht een levend protest tegen de klacht over zekere schaarschte, die sedert de verheffing van den dichter Beets tot hoogleeraar, een gemeenplaats dreigt te worden. Maar het karakter van den een is dat van den geloovige, dat van den ander van den ongeloovige.

De Bussy het vleeschgeworden geloof; Pierson de verpersoonlijking van het ongeloof!

Ziedaar, naar het mij voorkomt, met een enkelen trek, het groote onderscheid tusschen Ethisch Idealisme en Eene levensbeschouwing duidelijk aangewezen. Doch ik haast mij er bij te voegen: een ieder wachte zich voor misverstand. De woorden geloof en ongeloof hebben niet zelden een allerongunstigsten klank. Hier zijn zij beiden gebezigd in den edelsten zin.

Als ik de Bussy het vleeschgeworden geloof noem, dan denk ik niet aan het geloof, dat Dr. Pierson b. v. met zijn „verrukkelijken glimlach", zoo meesterlijk op de kaak weet te

stellen, wanneer hij het teekent in zijn holheid, broosheid en volstrekte nietswaardigheid voor het leven; een geloof dat van de vaderen, ouders of leermeesters werd overgenomen; een van den aanvang af onbegrepen, een dor en een dood geloof; een klank zonder inhoud, een zoogenaamde overtuiging, waaraan nogtans niet de minste ernst kleeft, noch immer de geringste trouw in de praktijk wordt gehouden. Het geloof, dat in de Bussy een gestalte heeft verkregen, is meer dan een overgeleverd, is een eigen, een persoonlijk, een zelfstandig verworven geloof. Het is meer dan een overtuiging aangaande het bestaan van eenige onzienlijke dingen, meer dan een voor waar houden van een zeker aantal stellingen. Het is leven. Het is een geloof des harten. Het is een beginsel, dat tot het levensbeginsel wordt gestempeld en verheven. Het is de band tusschen de zinnelijke en de bovenzinnelijke wereld, een alles overweldigende en allesbeheerschende kracht. Het is de uitdrukking van het hoogste, het reinste en het beste, waarnaar de godsdienstige mensch op den tegenwoordigen berg onzer beschaving en ontwikkeling mag uitzien.

Evenzoo heeft het ongeloof, waarvan ik den heer Pierson de verpersoonlijking noem, niets gemeen met het lage en alledaagsche verschijnsel van dien naam, dat „de wetenschap in het aangezicht slaat, het gemoed doet kwijnen en de zedelijkheid ondermijnt." Hoor hoe de auteur van Eene levensbeschouwing zelf dit ongeloof gispt, als hij daarvan zegt: „Het leeft van oppervlakkigheid, van onverschilligheid, van gebrek aan veerkracht. Zijn wapen is napraten of spotternij; zijn element, een gemeene opvatting der dingen; zijn heimelijke wensch, losbandigheid van zeden. Het heeft geen besef van de diepte en oorspronkelijkheid van geest, die noodig zijn geweest om de kristelijke leer te ontwerpen; nooit heeft het vermoed, welke gemoedservaringen er den grondslag van vormen, noch wat zij op barbaarschheid en zedeloosheid veroverd heeft. Niet minder dan het domste bijgeloof is dit dom ongeloof te schuwen en te bestrijden." Dr. Pierson wenscht de hand niet te reiken aan hen, die blindelings dwepen met alle mogelijke ontkenningen, die zij naar hartelust kunnen opvangen. „Een verstand, dat zichzelf eerbiedigt, weigert ontkenningen over te nemen, zoo lang het

niet in staat is hare gegrondheid voldingend te bewijzen. Dit is inderdaad een kwestie van eerbied voor eigen verstand en voor het verstand in het algemeen..... Wanneer men..... zeer goed weet, dat men de gegrondheid van eene ontkenning niet zelf voldingend bewijzen kan, hoedt men er zich voor, haar eenvoudig op gezag te herhalen, omdat men, door met de vrucht te pronken, niet den schijn aan wil nemen van ook den boom te bezitten, dien men inderdaad niet bezit. Het te koop loopen met ontkenningen, die anderen gevonden hebben, maar die onszelven geen enkel uur van zielsstrijd hebben gekost, doet mij wel eens denken aan die goedkoope weelde van onze tegenwoordige gastmalen, waarbij men uit den overvloed van de wijnen zeer ten onrechte tot den welvoorzienen wijnkelder van den gastheer zou besluiten. Bovendien mogen zij, die met ontkenningen dwepen, zich wel eens afvragen wat zij nu eigenlijk bezitten. Wanneer gij tot de ontdekking komt, dat uw brandkast gevuld is met effekten, welker waarde gedaald is tot op die van scheurpapier, zult gij dit toch niet aan iedereen met het opgewektste gezicht komen vertellen. Maar met al uwe ontkenningen is uw geest niets rijker dan gij in het onderstelde geval op finantiëel gebied zoudt zijn. De wetenschap, dat iets niet is, waar men het tot heden voor hield, is even onontbeerlijk als op zichzelve volstrekt onvoldoende..... Verder mag geen oogenblik vergeten worden, dat alleen te weten hoe iets niet is ook zijne zeer gevaarlijke zijde heeft, daar onze geest nooit toegankelijker is voor een vooroordeel dan op het oogenblik dat hij een vooroordeel heeft ter zijde gezet..... Men begint met kritiek en eindigt met naïef bijgeloof."

Tegenover dat lage en gemeene ongeloof, welks kracht ligt in napraten en spotten, plaatst Dr. Pierson het zijne als „wettig ongeloof." Ongeloovig te zijn is, in zijn schatting, geen „lichte taak" en wil zeggen: „eene levensbeschouwing te vormen, die eerlijk met het bovennatuurlijke en alle onfeilbaarheid breekt en niettemin aan het zedelijk leven een bestaansreden kan schenken." Met kennelijke ingenomenheid schaart deze theologiae doctor zich in de rijen der ongeloovigen. Wij doen hem mitsdien stellig geen onrecht, wanneer wij, na afwering van een mogelijk misverstand, als ware

daarmede iets smadelijks gezegd, zijn standpunt dat des ongeloofs noemen, in tegenstelling van dat des geloofs, waarop zich de Bussy bevindt.

Reeds de taal, waarvan beide schrijvers zich bedienen, maakt hen in dit opzicht openbaar. Het geloof — dit woord nu, even als straks het ongeloof, te nemen in zijn beste beteekenis — spreekt stout, met warmte, bezielend. De paradox is de meest geliefde vorm, waarin het zijn getuigenissen neerlegt. Zonder de grenzen der bescheidenheid te buiten te gaan, stoort het zich veelal bitter weinig, vaak niets, aan wat anderen hebben gezegd of gedacht. Het houdt slechts rekening, waar het spreekt, met den inhoud van het eigen gemoed. In zijn geheel doet het zich vaak aan ons voor als één kolossale paradox.

Juist dienovereenkomstig spreekt de auteur van Ethisch Idealisme: stout, niet zelden in de schatting van velen uiterst gewaagd, maar altijd met warmte en in de hoogste mate bezielend. Zijn taal is aangrijpend, tintelend van heilige geestdrift, een vuur dat niet ophoudt te branden, ook waar het den geest opvordert tot het meemaken of nadoen der zwaarste gymnastische toeren. De paradox is hem lief boven elken anderen vorm, waarin hij zijn gedachten zou kunnen uitspreken. Ja, van de zonderlingste zoowel als van de eenvoudigste paradoxen ontvangen wij hier een zoo grooten overvloed, dat ik geneigd ben, Ethisch Idealisme reeds alleen om die reden, maar vooral om zijn karakter als geloofsgetuigenis, één paradox te noemen. Het boek is een geleerd, een degelijk, een echt wetenschappelijk werk. Toch houdt het zich betrekkelijk weinig bezig met de meeningen van anderen. De grootste moeite is besteed aan de nauwkeurige ontleding en beschrijving van het gemoedsleven, het leven des geloofs, van den auteur.

Dr. Pierson wil ons ook bekend maken met een — met zijn gemoedsleven. Maar dit is geen leven des geloofs, veeleer: het zedelijk leven van den ongeloovige. Geef acht op de taal, waarvan deze uitnemende stylist zich bedient. De paradox is hem vreemd, zoo goed als aan het standpunt vanwaar hij het woord tot ons richt. Het uitgedrukte beeld van het ongeloof, welks pleitbezorger, kweekeling en priester hij is, spreekt hij de slotsommen, waartoe onderzoek en ervaring hem heb-

ben geleid, met aan overdrijving grenzende behoedzaamheid, niet dan weifelend en aarzelend uit. Zijn bescheidenheid in het mededeelen van wat hij wenscht op te merken of aan te bevelen, draagt minder het bekende karakter dier deugd, dan wel dat van den twijfel, waarmede het edelste ongeloof niet kan nalaten te worstelen. Dr. Pierson durft kwalijk verzekeren wat hij zegt. Hij waagt het niet, aan de waarheid zijner uitspraken, voor langen — voor eenigen? — tijd een zekere waarde te hechten. Met welgevallen ziet hij terug op de veelvuldige wisselingen van inzicht, waarvan hij het publiek immer trouw op de hoogte heeft gehouden, en het wijken van de eene levensbeschouwing voor en de andere na. Hij haakt juist niet naar een nieuwere dan deze allernieuwste, maar mocht zich die nieuwere morgen of overmorgen aan hem voordoen, dan zal hij haar met de grootste kalmte dankbaar aanvaarden. Heeft hij zich voor een oogenblik verstout, met het oog op de jongst geborene, van een „ware levensbeschouwing" te spreken; hij zal zich haasten aanstonds zooveel tot verklaring te zeggen, dat ieder „begrijpt," hoe hij zoo vermetel heeft „durven" zijn, nl. „in welken zin." De gevolgtrekking ligt nu voor de hand: „Zonder op onfeilbaarheid aanspraak te kunnen maken, zal zij waarheid behelzen in dezelfde mate, waarin zij uit het grootst mogelijk aantal onmiskenbare gegevens, die door verstand en gemoed tot onze kennis gekomen zijn, afgeleid wordt naar onwraakbare wetten van redeneering, en tot zulk een handelen in staat stelt als waarbij alle menschelijke vermogens in onderlinge harmonie tot een doel samenwerken, dat het geluk bevordert van onszelven en van de omgeving waarin wij zijn geplaatst."

Dr. Pierson verlangt niet naar lezers, die „met gespannen verwachting uitroepen: hij zal het ons zeggen!" Daarvoor is hij veel te weinig van de waarheid van zijn ongeloof doordrongen. Hij wenscht, dat men niet meer in zijn woorden zie, dan „hoe een geest, die in het overgeleverde zich niet vinden kan, het in onzen tijd aanlegt om tot eene beschouwing te geraken, die hemzelven toeschijnt waarheid te behelzen: welke gegevens, opmerkingen, overleggingen hem ten dienste staan." Nog aan het einde van zijn boek, ziet hij zich genoopt, de vraag te behandelen, die hij „niet kan onderdrukken," of, „naar menschelijke berekening, het mee-

deelen van deze levensbeschouwing ook anderen minder gelukkig zal kunnen maken; met andere woorden: of de uitgaaf van dit werk met hetgeen het brengt en ontneemt uit een zedelijk oogpunt gerechtvaardigd is. Kan ik zelf wenschen, dat men in ruimer kring kennis met haar make?"

Onzekerheid, twijfel, een onzekerheid die zich uitstrekt tot de meest doordachte handelingen, een twijfel die zelfs achter het recht van het eigen bestaan een vraagteeken doet plaatsen — die voorname karaktertrekken van het ongeloof! — spreken uit den geheelen vorm van Pierson's geschrift. Het ongeloof is de levenssfeer van den auteur, zijn lievelingshartstocht, het richtsnoer van zijn denken en handelen, zelfs tegenover de onschuldigste dingen. „Wanneer een uitdrukking," verklaart hij, „een of tweemaal gediend heeft, is zij in ons oog reeds verdacht. Gebruikte men haar dan weder, het zou doen vreezen voor de levendigheid van een gevoel, dat niet recht levendig kan zijn zonder telkens voor eene bijzondere wijziging het woord te verlangen."

Het ongeloof, uit zijn aard wantrouwend, pluist na, ziet de anderen op de vingers, leeft van den afval en is dikwerf akelig koel, tot terugstootend toe. Niemand, die zich uit de Inleiding de keurige schilderingen van de orthodoxie en het piëtisme herinnert; of den roem aan de nieuwe levensbeschouwing toegekend, dat zij van alle „halfheid" zich vrij zal houden; of de toelichting van het „hedendaagsch geloof", in het laatste hoofdstuk, zal het een oogenblik betwijfelen, of Dr. Pierson ook soms eenig wantrouwen koestert ten opzichte van het geloof en de waarheid der belijdenis van andersdenkenden. Kritiek is schering en inslag van dit geschrift. In een strenge beoordeeling van, naar het schijnt, verwerpelijke meeningen, ligt zijn grootste kracht. De beste der vruchten, die ons hier op gouden schalen worden aangeboden, zijn geplukt op den verlaten akker des geloofs. Natuurlijk zonder dat de schrijver zich van het een en het ander bewust is. Hij gaat zelfs zoover, van de zaak eenvoudig om te keeren en den schijn aan te nemen, alsof het geloof bij de nieuwe levensbeschouwing heeft geborgd wat het dan wellicht nog aan innerlijke kracht mocht bezitten. „Is het," vraagt de heer Pierson in ernst en — ik twijfel er niet aan — volkomen ter goeder trouw, „is het (geloof) meer

dan weelde, is het een kracht in de moeilijkheden en tegenover de rampen des levens? Een kracht in de moeilijkheden? Ik zie niemand daarin krachtig, dan die in ruime mate beschikt over de vier faktoren der menschelijke persoonlijkheid, die wij in een vorig hoofdstuk leerden kennen;" m. a. w. niemand, dan die in hoofdzaak de levensbeschouwing van den heer Pierson is toegedaan. „Dat het geloof tegen rampen beschermt, zal wel niemand meer staande houden." — „Dat het geloof ons in rampen doet berusten, wordt feitelijk niet te dikwerf gezien, maar blijft altijd mogelijk, aangezien de overtuiging, dat alle dingen gewerkt worden door eene onfeilbare macht, in staat is, ons zielsrust te schenken. In welke mate dit werkelijk plaats heeft, valt moeilijk uit te maken; toch moest de ervaring luide er voor getuigen, zou men inderdaad op dezen grond schromen, andere dan godsdienstige voorstellingen te verbreiden. Men zou de geloovigen willen zien als eene gemeente, die zich van „de wereld" duidelijk onderscheidde door losheid van aardsche goederen, door onafhankelijkheid van wereldsche eer en voordeelen, door matigheid, tevredenheid, blijmoedigheid, hoop. Men zou geene peterspenningen willen zien vloeien naar den stedehouder van hem, die niet had waar hij het hoofd kon nederleggen."

Welk een eisch: het geloof zou ten allen tijde alles in den geloovige moeten wrochten, wat „men" van zijn werking „zou willen zien," of het heeft niet langer eenige — laat staan: een geheel uitnemende — waarde. Tegenover de onbillijke klacht van den ongeloovigen Pierson, die zich in algemeenheden verliest en daardoor alle beteekenis mist, plaatsen wij met vrijmoedigheid de verklaringen van de Bussy, waarbij de algemeenheid der woorden niet deert, omdat wij er den polsslag van het levende geloof in voelen kloppen. „Het geloof is vreugde, de vreugde der liefde. Iedere vreugde is verhooging van levensgevoel, de overgang van een lageren tot een hoogeren toestand. Zoo dikwerf als de godsdienstige voorstellingen ons weldadig aandoen, nemen zij de disharmonie weg, die in onze bewustheid bestond tusschen het streven der liefde en onze ervaringen. Het geloof is de verzoening der smart. Dit blijkt duidelijk, zoo dikwerf als de geloovige door een smartelijke ervaring wordt getroffen. Maar ook dan, wanneer geen bijzondere aanleiding smart

heeft opgewekt, is het geloof een voortdurende schommeling tusschen het gevoel van disharmonie en van harmonie, tusschen het gevoel van als zedelijk wezen onderscheiden te zijn van de ons omringende wereld en het gevoel van als zedelijk wezen met die wereld door een innigen band te zijn vereenigd. Dit golven, hoewel het te snel is om tot onze bewustheid door te dringen, baart het tintelend gevoel van levensverhooging." — „Wanneer het geloof in zijn profetische oogenblikken ons verheft boven de zinnelijke wereldorde, wanneer het de draden van het levensweefsel ontwart en ons in alle dingen, in de schakels der noodwendigheid den Vader doet vinden, — overvleugelt het ons verstand. Doorvorsch de natuur tot in haar geheimste schuilhoeken, bespied de fijnste beweegredenen der geschiedenis, onthul de diepste ververborgenheden der wijsbegeerte, — de macht der liefde, den Vader zult gij niet ontdekken: de harmonie der eeuwige orde zult gij niet zien..... Voor het geloof is de Vader in onze zielsangsten en in onze juichtonen, in onze verlatenheid en in onze feestgalmen, in het dreigend geloei van den orkaan, die de eiken ontwortelt, en in de zachte toonen, die de zuchtende avondwind ontlokt aan het wonderbaar speeltuig van bladeren en takken: in den dauwdroppel, die parelt in het spinneweb, en in de schuimende golven van den woedenden Oceaan; in den eersten straal van de lentezon, die het aardrijk uit zijn sluimer wakker roept, en in de sombere wolken, die met haar breede schaduwen het aardrijk in duisternis hullen: de Vader is overal en in alles voor het geloof, en voor het geloof alleen. Wat het oog niet heeft gezien, wat het oor niet heeft gehoord, wat in het hart van den (zinnelijken, moreelen) mensch niet is opgeklommen, — dat heeft de God der liefde bereid dengenen, die hem liefhebben."

Zal men een geloof, dat tot dergelijke ontboezemingen het recht geeft, onbeduidend, machteloos achten?

Maar dat is niet het geloof, zal men zeggen, waartegen Dr. Pierson zijn pijlen heeft gericht! — Juist; en hierin komt het ongeloof van den geleerden schrijver op nieuw aan het licht. Hij schijnt niet meer bij machte, zich van het geloof een deugdelijke voorstelling te vormen. Hij kent blijkbaar geen ander geloof, dan het „geloof aan iets onfeilbaars." De hedendaagsche Christenen zullen allen gelooven óf aan

een onfeilbaren paus, óf aan een onfeilbaar concilie, óf aan een onfeilbaren bijbel, óf aan een onfeilbare natuur. De indeeling schijnt onberispelijk logisch, doch mist, aan de werkelijkheid getoetst, alle waarde. De strengste eerbied voor — of wilt ge: het grootste geloof aan het leerstuk van de onfeilbaarheid des pausen, mag ons niet verlokken, het godsdienstig geloof van den geloovigen ultramontaan met zijn verkleefdheid aan het genoemde dogma te verwarren. Hetzelfde geldt van den geloovigen oudkatholiek met het oog op zijn achting voor de ante-Vaticaansche conciliën; van den geloovigen orthodoxen protestant in betrekking tot zijn steunen op den bijbel; van den geloovigen intellectualistisch-modernen christen ten opzichte van de afgoderij, die hij volgens Dr. Pierson jegens de natuur pleegt.

Elders zegt dezelfde schrijver, dat hij onder geloof verstaat: „de overtuiging, dat de zinbeelden onzer gewaarwordingen of gemoedsaandoeningen bestand hebben in de werkelijkheid." Een verklaring, waarop zeker niets valt aan te merken, dan dit, dat aldus het geloof slechts van één zijde wordt beschreven en het oog gesloten blijft voor zijn verheven karakter van onverdeeld vertrouwen.

Wat mag Dr. Pierson hebben bewogen, het standpunt des geloofs te verlaten en in „wettig ongeloof" zijn kracht te zoeken? De belangrijke Inleiding van Eene levensbeschouwing geeft het antwoord, bl. 55 onomwonden en niet opzettelijk, bl. 47 vv. zoo dat de schrijver zijn gedrag meent te hebben gerechtvaardigd. Vooreerst dan heet het, met loffelijke openhartigheid: „Wij moeten ook hier oprecht zijn en eerlijk toegeven, dat wij in het profeteeren, het getuigen van eigen gemoedsleven, nog ten achteren zijn, en, naar het zich laat aanzien, ten achteren zullen blijven." M. a. w. het ontbreekt den auteur aan geloof. Een boek als Ethisch Idealisme zou hij niet kunnen schrijven. Even als bij de Bussy, en bij dezen zoo goed als bij genen, is de breuk met het oude volkomen. Maar voor het optrekken van den nieuwen godsdiensttempel, mist Pierson, wat de Bussy in benijdenswaardigen overvloed bezit: een rijkdom van geestesleven, een kostbaren schat van levend geloof. Wijsgeerige redeneering en logische ontleding moeten vergoeden wat aan kracht tot getuigen ontbreekt.

De heer Pierson zal dit waarschijnlijk niet toegeven. Hij heeft althans beproefd, zijn gedrag langs een anderen weg te rechtvaardigen. Aan „geschiedkundige studie" dankt hij de „schrede voorwaarts," die hem losmaakte van zijn „godsdienstig verleden," dat hij dan ook niet meer betreuren wil. Hoeveel waarheid er moge schuilen in de schoone bladzijden, waarin het betoog dier stelling is samengevat, wij vinden daar allerminst het bewijs, dat geleverd zou worden. De bedoelde geschiedkundige studie had den auteur reeds lang voordat hij zijn tegenwoordig standpunt had aangenomen, geleerd dat de gewaarwordingen in den tijd vooraf zijn gegaan aan de leerstukken, waarin zij zoo goed en zoo kwaad als het ging werden omschreven. Evenmin kan het een ontdekking van de jongst verloopen maanden worden genoemd, al heet het, plechtig genoeg: „de tijd kan dus komen, en is nu," dat men, juist in naam van de eeuwig menschelijke gewaarwording, die men hoogschat, den band tusschen die gewaarwording en het verouderde denkbeeld, den vorm waarin zij werd gekleed, verbreekt, „daar het kunstmatig handhaven en versterken van dien band aan de gewaarwording zou schaden, ja, haar onherstelbaar zou kunnen vernietigen." Deze overweging toch heeft reeds sedert jaren geleid tot het onophoudelijk vernieuwen der verouderde „denkbeelden," waarin het levende geslacht zich niet meer kon vinden, opdat de eeuwig jeugdige „gewaarwordingen" niet zouden verloren gaan. Niemand weet beter dan de schrijver van Eene levensbeschouwing hoe groot aandeel Dr. Pierson zelf, gedurende onzen leeftijd, in het scheppen van nieuwe geloofsvormen ter inkleeding van oude en onvergankelijke geloofswaarheden heeft gehad. Dat dit voor hem „lang aanstekelijke voorbeeld" niet meer door den auteur zal worden gevolgd, staat hem natuurlijk vrij, evenals het afleggen van de verklaring, dat daartoe de tijd nu gekomen is, maar dat noch het een, noch het ander een breken met zeker „godsdienstig verleden" wettigt, behoeft geen betoog. Willekeurig schijnt en blijft in ons oog het gedrag van den heer Pierson, totdat wij den sleutel ter verklaring hebben gevonden in zijn gebrek aan godsdienstig geloof. Had hij geloof, het zou hem allerminst, met zijn uitnemende talenten, eenige wezenlijke moeite kosten, de stemmen van het inwendige leven op waardige

wijs in de taal onzer dagen te vertolken, smaakvolle vormen te leenen aan de heiligste gewaarwordingen des harten.

Dr. Pierson heeft gebroken met de godsdienst. Het Christendom heeft zijn blijvende beteekenis voor hem verloren. Uitdrukkelijk verklaart hij, bij het schrijven van zijn boek, te zijn uitgegaan van het „onbevredigende der kristelijke levensbeschouwing."

Waarom het Christendom zal hebben uitgediend? Omdat het „het zwaartepunt en het doel des levens in het Hiernamaals verplaatst;" omdat het een beschouwing huldigt, volgens welke „het eenige ware leven het leven voor den hemel" is. Omdat het alzoo „eene levensbeschouwing is, waar men in het leven al bijzonder weinig mede weet aan te vangen, zoodra het eigenlijk godsdienstig-theologisch gebied verlaten wordt." Immers, dit is duidelijk, dat schier allen die smachtend uitzien naar den hemel, inmiddels leven en leven moeten voor de aarde, zich mitsdien niet uitsluitend om het hemelsche bekommeren, veeleer in den regel al hunne aandacht op de aardsche belangen gevestigd houden. Niemand kan deze waarheid overtuigender in het licht stellen, dan Dr. P. in zijn treffende schildering van de orthodoxie en het piëtisme. Maar is daarmede het Christendom geoordeeld? Ja, — indien het waar is, dat het hoofdbeginsel des Christendoms bestaat in de leer van het Hiernamaals! Dat dit evenwel niet het geval is, weet ieder, kan voor het minst aan Dr. P. niet onbekend zijn.

Het Christendom is geen leer, maar leven. Laat het waar zijn, wat de geachte schrijver verzekert, dat het Christendom „in al zijne schakeeringen theoretisch die leer is blijven huldigen," dat nl. „het eenige ware leven het leven voor den hemel is;" dan wil dit toch ten slotte niet anders zeggen, dan dat alle Christenen steeds, in theorie althans, eenige waarde — hoe onbeduidende wellicht ook! — hebben gehecht aan de meening dat zij leefden „voor den hemel." Daaruit volgt evenwel volstrekt niet, dat het omhelzen en belijden van dat gevoelen de hoofdzaak was van hun Christen zijn. Veler Christendom moge vroeger en later in een dergelijke belijdenis zijn opgegaan; dit pleit wel tegen hunne opvatting van de godsdienst, niet tegen het Christendom zelf. Bij zijn beste vrienden heeft het zich nooit verloren in een

leer als de genoemde. Zelfs in de dagen der apostelen, toen de verwachting van het weldra op te richten hemelsche rijk allerlevendigst was, was het Christendom voor den echten discipel van Jezus oneindig meer dan voorbereiding voor den hemel. De hoop mocht een machtigen invloed uitoefenen op de geheele inrichting van het leven. Het geloof en de liefde hadden geen minder gewichtige taak te vervullen. Ik wijs slechts op Paulus. Wie durft, om niet meer te noemen, met het oog op zijn 1 Kor. 13 verklaren, dat hoofdzaak in het Christendom is: het leven voor den hemel te beschouwen als het eenige ware leven? Of zal men den stichter onzer godsdienst van het huldigen dier stelling verdenken, omdat hij de zijnen tot hemelsgezindheid heeft opgewekt; en zullen wij daarbij willekeurig vergeten, dat elke verwijzing naar den hemel door Jezus een kleinigheid is, vergeleken bij den krachtigen nadruk dien hij legde op het gewicht van een leven des geloofs en der zelfverloochenende liefde op aarde?

Door een stukje der oude en goeddeels verouderde christelijke belijdenis aan te zien voor het geheel, moge men zich den weg banen tot het teekenen van een karikatuur der eenmaal hoogvereerde godsdienst. De poging is ijdel, indien men op die wijs beproeft, zijn ongeloof te bemantelen. Dr. Pierson, die de geschiedenis van het Christendom kent, moest de laatste zijn, om aldus zijn breuk met christelijk gelooven, hopen en liefhebben te verschoonen.

De levensbeschouwing van het Christendom niet meer van onzen tijd, volstrekt onbruikbaar, niet geschikt om ons te bezielen met de schoonste idealen, onmachtig tot het verleenen van den zoo hoog noodigen levensmoed en levenskracht, noch berekend voor onzen aanleg, noch voor onze bestemming! Het Christendom afgeleefd, der ontbinding nabij! Zoo roept het ongeloof, omdat het oog is gesloten voor de onvergankelijke waarde en de volstrekt eenige beteekenis van het geloof, en de liefde — die echte hoofdbestanddeelen van Jezus' godsdienst! Hoor den profeet, die, kind van den tijd waarin wij leven, zich gevoed heeft met de wetenschap onzer dagen, maar in den strijd des levens het geloof heeft behouden, — neen: het geloof heeft veroverd. Hoor hem getuigen en vergelijk zijn taal met die van het ongeloof. De Bussy is aan het woord:

„Jezus zegt tot den mensch: „wees volmaakt," en tot de menschheid: „zoek het koninkrijk Gods." Dit zijn onbereikbare idealen; een volmaakt mensch is onbestaanbaar; een koninkrijk Gods als een bijzondere inrichting der maatschappij, onmogelijk; doch juist omdat het Evangelie zulke onbereikbare idealen stelde, is het onvergankelijk. — Jezus met zijn fijnen en doordringenden blik, met zijn groot en krachtig geweten, heeft gevoeld en begrepen, welke de innigste behoefte van den geestelijken mensch is. Hij ontdekte in dezen de wet, die anderen ontdekten in de stoffelijke en de organische natuur, en stelde een eisch, aan welken de mensch nimmer kan voldoen, maar die hem juist daarom blijvend voldoen zal. Jezus van ons eischende niet iets te doen, en ook niet iets te gelooven, maar iets te zijn, bedoelt daarmede een worden, een voortdurend streven, een niet-meenen het reeds gegrepen te hebben, een zich uitstrekken naar den prijs, een jagen naar de hoogste en reinste idealen."

„De onovertroffen grootheid van Jezus komt vóór alles aan het licht hierin, dat hij de oogen niet sloot voor de donkere werkelijkheid. Hij laat volle recht wedervaren aan de beschouwing van het pessimisme. De Evangeliën vloeien over van woorden die ons herinneren aan de smarten en de ellenden der wereld. Wie heeft meer dan de idealistische profeet van Galilea, gesproken van treurenden en vervolgden? van weenenden, van vermoeiden en belasten, van gebrokenen van hart en verslagenen van geest, van hongerigen en dorstenden, van gevangenen, van blinden, van naakten en kranken? Wie had inniger ontferming en deernis met zondaars en tollenaars, met verachten en vernederden, met hulpeloozen en ellendigen? — Heeft Jezus de wonden en de kwalen des levens bemanteld? Heeft hij de zedelijke verdorvenheid niet in al haar diepte gepeild?

„Dit is het realisme van het Evangelie; doch tegenover de duisternis van de realiteit stelt Jezus het licht van zijn idealisme. Ja, hij spreekt van vermoeidheid, maar alleen dan als hij rust wil geven; hij ziet krankte, maar hij geeft ook het geneesmiddel, dat heeling brengt; hij spreekt van treurenden, van verachten en vervolgden, van hongerenden en dorstenden, maar om hen zalig te prijzen; hij overtuigt van

zonde, maar om te krachtiger te kunnen roemen in de barmhartigheid des Vaders."

„Het Koninkrijk Gods is binnen in ulieden!" Het levensbeginsel van het Christendom is de eenige radicale oplossing van de sociale quaesties; naar mijn overtuiging zullen deze steeds in nieuwe gestalte oprijzen, zoolang als dat beginsel het hart der menschenwereld niet heeft hervormd..... De liefde alleen kan het ééne groote maatschappelijke vraagstuk oplossen, waarvan alle andere de toevallige wijzigingen zijn; hoe zullen de menschen niet langer als vijanden, althans als niet-vrienden, als vreemdelingen tegenover elkander staan? De grootste ellende der wereld is deze, dat menschen jegens menschen op hun „quivive" zijn en moeten zijn. — Logica en gevoel voor het schoone zijn factoren der ontwikkeling: de gewichtigste factor is de liefde. Zij is de macht der machten, de zenuw van den vooruitgang, zij is de verborgen spil, om welke het gansche raderwerk der menschenwereld zich beweegt..... Indien het niet waar is, dat de geest (de methode) van Jezus meer macht heeft, dan die van Newton of van Beethoven, laat ons dan niet met woorden spelen: zegt dan niet, dat Jezus de Christus is."

„Aangenomen, dat alle christelijke geboden en denkbeelden gevonden zouden kunnen worden in een bloemlezing uit de andere godsdiensten, wat blijkt er anders uit dan dit — dan dit voòrtreffelijke! — dat het menschenhart christen is van nature, en dat slechts een krachtige persoonlijkheid op het juiste tijdstip behoefde op te staan, om den geest der waarheid, die in den mensch was, en nu en dan reeds in spranken flikkerde, tot volle, lichtende heerlijkheid te doen komen? De waarde van het Christendom ligt niet in de schoonheid van de afzonderlijke geboden en van de voorstellingen, ieder op zich zelve, maar in de openbaring van het beginsel, waartoe alle voorschriften en alle voorstellingen moeten worden herleid. Het Christendom is het lichaam van den heiligen geest, wiens invloed tot actualiteit verheft, wat potentiëel in 's menschen geest ligt."

Dr. Pierson wil intusschen van dit Christendom niets meer weten en stelt er voor in de plaats: de humaniteit, het ideaal van den „waren ongeloovige." Hij beseft, dat het „karakter" daaronder lijden moet; dat hij niet langer „een

man uit één stuk" zal kunnen zijn. Maar hij troost zich met de gedachte „dat zulke mannen aardiger zijn in de geschiedenis dan in den dagelijkschen omgang." Het is dus zeker ten onrechte, dat Jezus b. v. wel eens geroemd is als het beste voorbeeld ter navolging, indien men voor zijn dagelijksche omgeving liefst zooveel mogelijk zou zijn. Toch schijnt een goed deel van de kracht der humaniteit te schuilen in de liefde, die als twee droppelen water gelijkt op het groote beginsel des Christendoms. Het aardsche worde niet vergald ter wille van het hemelsche, want daartoe hebben wij te veel behoefte aan het betoonen en ontvangen van welwillendheid. „Laat ons dan maar eenvoudig menschen zijn en zorgen, dat men ons daarbij zoo weinig mogelijk te vergeven heeft." — Beoogt het Christendom iets anders?

„Humaniteit is liefde;" — heeft de Bussy niet, en hebben niet velen vóór hem, het Christendom op dezelfde wijs beschreven? — Ja, maar humaniteit is liefde „getemperd door de bescheidenheid, welke geboren wordt uit het bewustzijn van voor het minst op gelijken voet te staan met hem aan wien men zijn liefde bewijst." Dat wil m. a. w. zeggen: De christelijke liefde is vaak nederbuigend, wordt niet zelden bewezen door één, die zich bewust is boven den beweldadigde te staan. De liefde van het humanisme is bescheiden. Zij denkt in waarheid niet hoog van zichzelf. Zij vernietigt het besef der eigenwaarde en elk bewustzijn van zedelijke grootheid. De humaniteit kent geen ongelijkheid, „ontstaat juist en wordt gekweekt door het besef, dat men met allen dezelfde menschelijke natuur gemeen heeft, en met haar dezelfde zwakheden, evenals dezelfde voorwaarden van vooruitgang en verbetering." Ware Jezus b. v. een „humaan" man geweest, hij zou nooit in het gevoel zijner zedelijke meerderheid tot den boetvaardige hebben kunnen zeggen; „uwe zonden zijn u vergeven!" Hij zou dan geen zoogenaamd liefdevol hart voor den schuldige hebben ontsloten. De bescheidenheid had veeleer hem het zwijgen opgelegd, tenzij de humane liefde hem aan het redeneeren mocht hebben gebracht, b. v. in dezer voege: vriend, wat beuzelt gij? ik ben immers even slecht als gij! enz.

Dat het humanisme den oorlog verklaart aan elke aristocratie des geestes en des gemoeds, ook aan de meest eerbiedwaardige, wier echte zonen tot heden de schoonste sieraden

van ons geslacht en de beste weldoeners der menschheid waren, laat zich met het oog op zijn ongeloovig karakter uitstekend begrijpen. De ware ongeloovige „twijfelt aan het bestaan van al wat groot en edel" is, zelfs in het eigen hoofd en hart. Maar of het verwerpen van den onbevlekten, niet door geboorte verkregen, maar in den levensstrijd verworven adel, ons meer „troost en kracht," meer „liefde" zal schenken, dan ons deel zouden zijn bij zijn behoud? Het geloof denkt er anders over; maar het geloof is nu met „zijne lichtzijden" vaarwel gezegd. De grondslagen zijn gelegd voor een nieuwe levensbeschouwing.

Gelijk men van een bouwmeester als Dr. Pierson mag verwachten, het bestek, waarnaar hij werkt, is onberispelijk. Nadat de oude tempel, in naam der logica en der geschiedenis, zij het ook in waarheid met het houweel van het ongeloof, omver gehaald en de grond geëffend is, worden de krachten gemeten, die bij het optrekken van het nieuwe de noodige diensten zullen bewijzen. M. a. w. de logische beginselen worden ontvouwd, die aan de nieuwe levensbeschouwing ten grondslag zullen leggen.

Achtereenvolgens worden de oorsprong, de aard en de grenzen onzer kennis aangewezen. Het spreekt van zelf dat hier gelegenheid te over is voor de nadere toelichting van het ingenomen standpunt des ongeloofs. Wij hooren den priester der rede, den wijsgeer die een schier afgodischen eerbied koestert voor het verstand en niets meer ducht dan een getuigenis van het gemoed. Dit mag ja meewerken tot het vormen van een oordeel, mits „een zuiver verstandelijk oordeel daaraan ten grondslag" ligt. Rechtstreeks heeft het niets te zeggen. Waarneming en ervaring zijn de hoofdbronnen onzer kennis, maar geen waarneming of ervaring mag zich uitstrekken tot het innerlijk leven, het geestesleven, het leven des gemoeds. Tegen niets dient scherper te worden gewaakt dan tegen „alle mystiekerij, met welken naam ik het hechten aan gemoedsaandoeningen wil gedoodverfd hebben; die, wel verre van door een voorwerp te zijn opgewekt waarvan het bestaan reeds bekend is, veeleer als bron worden beschouwd, waaruit men de kennis van het bestaan van een onbekend voorwerp wil afleiden." Op grond van zekere gemoedsaandoeningen te besluiten tot wat men wel eens „objectieve waar-

heid" noemt, moet als „mystiekerij in nieuwen vorm" worden veroordeeld. Geloof aan de waarheid van ons inwendig leven komt niet te pas. „Eischen van het gemoed zijn er ongetwijfeld." Ook „hebben zij groote kracht," maar niet de kracht om ons te overtuigen van hunne waarheid. »Zij hebben een onwraakbaar recht," maar niet het recht om eenig sterveling te plaatsen voor wettig daaruit afgeleide gevolgtrekkingen, „althans niet hem wiens verstand wakende is." „Er is in onze dagen gelegenheid te over om dit een en ander te vergeten, en daardoor zich te bedwelmen; gelijk ik over het algemeen de meeste redenatiën, met behulp waarvan men zekere voordeelen van de eeuwen des geloofs tracht te redden, tot de bedwelmende middelen zou willen rekenen." Herhaalt men het oude: er is meer tusschen hemel en aarde, dan waarvan uwe wijsbegeerte ooit gedroomd heeft; die terechtwijzing behoeft den verstandigen ongeloovige niet te treffen. Wat onze kennis te boven gaat, is »geenszins een denkbeeldig, maar een onbekend land." En buiten den kring onzer kennis ligt „alle theologie," van wat naam of gehalte. De menschelijke geest moet afzien van alle pogingen om ooit tot eenige Godskennis te geraken. Het is „even verstandig" te willen bewijzen, dat God bestaat, als dat God niet bestaat.

»De geloovigen kunnen altijd van gevoelen blijven, dat men hun wel hun Godsbegrip, maar niet hun God ontnomen heeft; terwijl dit hen niet verontrust, daar zij reeds van te voren bereid waren het onvolledige of ook het onbestaanbare van dat begrip toe te geven." Gij meent dat hiermede eenigszins het goed recht der geloovigen wordt erkend, om zich vast te houden aan den God, dien zij hebben gevonden? In geenen deele. De stumpers hebben slechts een veer te meer moeten laten in de handen van den verstandigen wijsgeer, die „na herhaalde maar vergeefsche pogingen" om zich eenige Godskennis te verwerven, den moed heeft opgegeven. Zij hebben het, zijns inziens vrij willekeurig en onwetenschappelijk, zoo dikwerf leemten in de oude bewijsvoering of redeneering werden ontdekt, „op een anderen boeg gewend." Het godsdienstig gevoel heeft niets in te brengen, want het blijft de vraag, of men het wel nauwkeurig genoeg heeft waargenomen; en zoo ja, indien het werkelijk bestaat, of het dan wel inderdaad godsdienstig gevoel en niet iets anders is, b.v. een

samenstel van vrees, bewondering, liefde tot het geheimzinnige. Natuurlijk valt met het afhankelijkheidsgevoel evenmin iets aan te vangen. Hetzelfde geldt van de behoefte aan aanbidding, die velen zeggen te kennen, en van den dorst naar God, waardoor sommigen verklaarden te worden verteerd, totdat zij Hem hadden gevonden, den levenden God!

Wie God erkent als de oorzaak der wereld en tevens als volkomen liefde en almacht, moet volgens Dr. P. aannemen, dat de wereld volmaakt is, „niets te wenschen overig laat;" waaruit dan wederom zou volgen, dat de theologie ons een wereldbeschouwing bezorgde, die óf tot werkeloosheid leidt, óf in strijd is met ons voortdurend pogen om in bestaande toestanden verbetering te brengen. Er valt natuurlijk niet te denken aan een gewaagd besluit van den zedelijk volmaakten God tot een, naar onze wenschen en eischen, volmaakte wereld. Zeker heeft evenmin iemand het recht, na aanvaarding van dat besluit, te spreken van een God, in wien hij gelooft, maar wiens wezen en werken hij niet doorgrondt. Alles begrijpen óf niets gelooven! Tertium non datur. Maar „ondanks veel wat twijfel wekt," vasthouden aan den Onzienlijke, die zich aan het gemoed heeft geopenbaard, dien het hart heeft gevonden! [1]).....

Tot nu toe heeft men wel eens gemeend, dat godsdienst, godsdienstig geloof, een zegenrijke macht in het leven kon wezen. Dr. Pierson betoogt het tegendeel. De Godskennis, vooral waar zij den vorm van theïsme of pantheïsme heeft aangenomen, „brengt in het geheel van ons weten een gevaarlijk bestanddeel, dat van het volstrekte, waarvan wij toch meestal beter deden met zelfs den naam te vergeten, om op den duur met opgewektheid in en met al dat betrekkelijke te blijven werken, dat nu eens uitsluitend ons gebied is." Wie afgaat op de getuigenissen des geloofs, kan soms meenen — o gruwel! — „dat ons menschelijk appreciatievermogen zich deerlijk vergist; dat hetgeen wij wanorde en wanklank noemen eigenlijk orde en harmonie; dat hetgeen wij als kwaad verfoeien eigenlijk volkomen op zijn plaats is." M. a. w. dus: opdat wij voortaan wat meer zullen twijfelen

[1]) In een ander verband zegt Dr. P.: „Dat ik iets tot aan een zeker punt begrijp, bewijst toch op zich zelf niet, dat het geheel er oorspronkelijk op aangelegd was om begrepen te worden."

aan de juistheid van al wat waarneming en ervaring ons leeren, buiten het gebied van het innerlijk leven om, wordt ons de toegang naar het heiligdom des harten verboden. Moeten wij dan toch weer menschen worden uit één stuk? Nu niet meer helden des geloofs, maar denkers die het weten?

Maar laat het waar zijn, dat theologie, in den zin van Godskennis — d. i. de meer of minder wetenschappelijke omschrijving van het voorwerp des geloofs — „evenveel verwarring als troost" brengt. Wat kunnen wij daaraan doen, indien wij nu eenmaal zóó zijn gevormd, dat wij gelooven en onmogelijk kunnen inzien, dat de inwendige levenservaring ons bedriegt? Al zouden wij nooit in staat zijn, den samenhang, de eenheid te vinden tusschen de verschillende getuigenissen van waarneming en ervaring — die woorden nu genomen in den ruimsten zin, zoodat het innerlijk leven mede wordt geraadpleegd — dat kan de willekeur niet rechtvaardigen van een eenzijdige wijsbegeerte, die eenvoudig de pen haalt door een gedeelte dier getuigenissen en, met verkrachting van de rechten des gemoeds, uitsluitend luistert naar de orakeltaal van het verstand, voorgelicht door een zeker niet verwerpelijke, maar toch altijd gekortwiekte waarneming en ervaring. Als het inderdaad, wat Dr. P. toestemt, „troostrijk is te weten, dat er een volmaakt God is," en deze wetenschap geen vrucht is van aangeleerde kennis — dan toch heeft zij geen waarde — maar de slotsom van innerlijke levenservaring en van logisch nadenken over haren inhoud; dan blijft het „niet troostrijke" feit „dat ons gewone verstand en hart dien Volmaakte vol raadselen moeten noemen," wel vast staan, maar zonder ons lang als iets niet troostrijks te kwellen. We spreken de tegenstelling niet meer uit, omdat wij haar wel in de handboeken der logica, maar niet in het leven hebben gevonden.

Doch eigenlijk wringt de schoen niet hier, maar elders. Laat ons toch eerlijk zijn, roept Dr. P. uit: „is de godsdienstige beschouwing van de wereld mogelijk en dus gegrond, dan kunnen wij het geheele toestel onzer tegenwoordige wetenschap wel opruimen." Tot het laatste kan de wijsgeer, en met reden, niet besluiten ter wille van de vele zegeningen, die wij aan dien „toestel" danken. Op denzelfden grond is het geoorloofd voor het behoud der „godsdienstige

beschouwing van de wereld" te pleiten. Maar beter nog dunkt het mij, deze utiliteitsredeneeringen aan hare plaats te laten en te vragen: zijn alle lessen onzer tegenwoordige wetenschap, en vooral: zijn alle daaruit afgeleide gevolgtrekkingen betreffende de mogelijkheid eener godsdienstige beschouwing van de wereld, onberispelijk juist? Is uwe godsdienstige beschouwing van de wereld de eenige, de ware? Al kunt gij haar niet rijmen met uwe wetenschap, weet gij zeker, dat dit ligt aan hare onjuistheid en niet aan uwe kortzichtigheid, aan uw tijdelijk of blijvend onvermogen om de eenheid eener dubbele beschouwing der dingen te vatten? Heeft niet de wetenschap haar terrein, waarop het geloof den voet niet kan zetten, zonder de hem gestelde grenzen te overschrijden? En geldt hetzelfde niet, omgekeerd, van het geloof tegenover de wetenschap? Of heeft het geloof in uw oog geen eigen rechts- en levensgebied en zou men het hoogstens een voortbestaan kunnen vergunnen bij de gratie der kruimkens, die vallen van de tafel der wetenschap?

Wat Dr. Pierson zal antwoorden, is niet twijfelachtig. Zijn ongeloof verbiedt hem de rechten te erkennen van het geloof. Ten slotte komen alle bezwaren tegen de uiteenzetting zijner wijsgeerige hoofdbeginselen hierop neder: zij houden geen rekening met de waarheid van 's menschen innerlijk leven. Zij brengen ons, zoo niet in, dan toch op de grenzen der dreven van het positivisme. Wat in naam van het beleedigde gemoed, zijn beste idealen en onafwijsbare eischen van vroomheid en aanbidding, tegen dat stelsel eener schijnbaar bij uitstek verstandige wijsbegeerte kon en mocht geldend worden verklaard, is grootendeels mede van toepassing op den schrijver van Eene levensbeschouwing.

Indien het nog noodig mocht zijn, herinnert de auteur, dat wij van hem, die van zijn onderzoek uitsluit wat „buiten de grenzen van ons weten" is gelegen, natuurlijk geen verlof krijgen om te hopen op een leven na den dood. „De leer der onsterfelijkheid" laat zich voor de rechtbank der wetenschap in geen enkelen vorm als waarheid bewijzen. Derhalve heeft haar kern, de inhoud waarvan zij niet meer is dan de gelukkige of ongelukkige omschrijving, de hoop der onsterfelijkheid geen waarde, noch recht van bestaan. „Onze kennis reikt niet verder dan zoover waarneming en

ervaring strekken." De hoop behoort tot het innerlijk leven. Zij mag dus niet waargenomen, noch met hare ervaring rekening gehouden worden. Of het intusschen aan velen mogelijk zal zijn, „deze en soortgelijke vragen bij het opmaken van onze levensbeschouwing buiten alle overweging te laten?"

Het is volkomen waar, wat Dr. Pierson zegt: „Wat wij in ons opnemen en hoe wij het in ons opnemen; welke strekking wij er aan toekennen, welken invloed wij er aan gunnen, hangt, ik zeg niet van onze willekeur of zoogenaamden vrijen wil, maar in zeer groote mate van onze persoonlijkheid af." Is die persoonlijkheid een religieuse, een geloovige; onze levensbeschouwing zal daarvan de blijken dragen in het luisteren naar de stemmen en het handhaven van de rechten des gemoeds. Is die persoonlijkheid daarentegen, althans op een gegeven oogenblik, een eenzijdig verstandelijke en logisch denkende, dan zal het vasthouden aan de getuigenissen der rede, ten koste van de lessen en wenken, door het innerlijk leven gegeven, zichtbaar zijn in onze levensbeschouwing. Dat laatste is met Dr. Pierson het geval; het eerste met den auteur van Ethisch Idealisme.

't Is waar, de Bussy wil niets hooren van „het recht", zoo min als van „het nut" der godsdienst. De uitdrukking wekt bij hem het vermoeden, „dat men zich den godsdienst voorstelt als een soort van dilettantisme, en meent, dat de mensch naar believen al of niet godsdienstig kan zijn." Maar hoe weinig het verwerpen der uitdrukking de daarmede bedoelde zaak treft, blijkt uit de onmiddellijk volgende vraag: „Gesteld men kwam door logische redeneeringen tot de overtuiging van het „onnut" en het „onrecht" van den godsdienst, zou daarmede de godsdienst gevonnisd zijn?" Zelfs „wetenschappelijke rechtvaardiging van den godsdienst" is geen benaming, die hem bevalt. Wij gebruiken haar, zegt hij, „wanneer wij pogen door de ontleding van het verschijnsel aan den denkenden mensch zoo duidelijk mogelijk voor oogen te stellen, wat wij onder het woord „godsdienst" verstaan; toch is dit slechts een rechtvaardiging voor hem, die godsdienstige aspiraties heeft, al is het onbewust."

Intusschen neemt al de ijver, dien de geachte schrijver besteedt aan het afwijzen van dergelijke uitdrukkingen, niet weg, dat hij „het recht" der godsdienst krachtig gehandhaafd en

in zijn boek een uitnemende „wetenschappelijke rechtvaardiging" der godsdienst heeft geleverd. Zijn geheele werk is één welsprekend pleidooi vóór het geloof, tegenover de miskenning zijner rechten door de rede, de onverschilligheid en de wetenschap. Hoog, zeer hoog staat laatstgenoemde bij hem aangeschreven. Met kunst en godsdienst, telt hij haar onder de „ware machten der wereld." Maar hoeveel eerbied hij koestere voor haar „cijfers en weegschalen, haar begrippen en formules", de „trekken van de stroeve deftigheid" op haar gelaat kunnen hem niet verlokken, haar te plaatsen boven het geloof met zijn „dichterlijke, heldere, zonnige beschouwing des levens." Hij duldt niet en kan niet dulden, dat de wetenschap zich een zeker meesterschap aanmatige over het geloof. Met ernst en waardigheid roept hij zijn „binnen de perken!" haar toe. Het recht en de onafhankelijkheid van het geloof behooren, naar hij meent, door de wetenschap en haar priesters te worden erkend. De wetenschap en de godsdienst hebben beiden haar wereldbeschouwing. De eerste „stelt zich de wereldorde voor als een mechanische (logisch idealisme). De andere stelt zich de wereldorde voor als een ethisch-harmonische (ethisch idealisme).

„Sluiten deze beschouwingen elkander uit? Kan een mechanische orde te gelijk een harmonische zijn? Als wij op de beteekenis van de beide woorden letten, neen! Maar de wetenschap bedoelt eigenlijk niet, dat de wereld een mechanisme zou zijn; zij bedoelt: er zijn vaste, onverbreeklijke wetten, zij ziet noodwendigheid.

„Welke wetenschap nu verbiedt ons te gelooven in de noodwendigheid der liefde?

„Indien er logica in de schepping is, kan deze niet een liefdevolle logica zijn?

„Verder mogen wij niet gaan, indien wij blijven zullen binnen de grenzen der ervaring; ons geloof moge deze overschrijden, onze wetenschap zal het land van het bovenzinnelijke met de oogen zien, maar zij zal daarhenen niet overgaan."

De godsdienstige voorstellingen, betoogt de Bussy op voortreffelijke wijze, hebben een reëelen achtergrond. Wij kunnen, stelt hij bij die gelegenheid in het licht, de waarheid der harmonische wereldbeschouwing volstrekt niet bewijzen (evenmin als, wat op hetzelfde neerkomt, de realiteit van de har-

monische wereldorde); doch wij kunnen aantoonen, dat zij met de mechanische niet in strijd is, dat er dus van een streng empirisch standpunt — niets voor, maar ook — niets tegen die beschouwing kan worden aangevoerd. Men leze de uitwerking dier stellingen; men ga verder na, wat volgens de Bussy buiten het „streng empirisch standpunt" om vóór de waarheid der „harmonische" wereldbeschouwing te zeggen valt; en men moge met den schrijver van Ethisch Idealisme geheel dan wel slechts ten deele meegaan, terwijl men zijn zoogenaamd ethisch standpunt niet zonder bedenking acht; in ieder geval zal men zich genoopt zien toe te stemmen, dat het handhaven eener godsdienstige wereldbeschouwing een voor het minst niet zoo hopelooze zaak is als Dr. Pierson wil doen vermoeden.

Maar, zal men zeggen, uit de Bussy spreekt het geloof, uit Pierson de onbezielde logica en de wijsbegeerte van het ongeloof! — Ongetwijfeld. De voormalige predikant zal het, op zijn tegenwoordig standpunt, nu hij het op den boeg van het ongeloof heeft gewend, den evangeliedienaar niet meer nazeggen: „De idealistische wereldbeschouwing, die vóór 18 eeuwen aan de oevers van Gennesareth's meer in woorden werd gebracht, staat verre boven de stelsels van de meest voortreffelijke wijsgeeren"; noch dit: „De wetenschap vermag veel, de kunst meer, de godsdienst het meest om het leven onzer eeuw, dat over 't algemeen dor, eentonig en zonder glans is, te bezielen, te veredelen, te verheerlijken."

Niemand meene intusschen, dat het leven voor den heer Pierson alle poëzie heeft verloren. Hoe vreemd het na al het voorafgaande moge klinken, de wijsgeer die niet weet en zelfs nooit vragen wil: vanwaar hij is en waarheen hij gaat, die zich voorgenomen heeft, dienaangaande noch een overtuiging, noch een vermoeden met zich om te dragen, en die evenmin met meer of minder waarschijnlijkheid zeggen kan of verklaren durft, dat hij „eene bestemming heeft", — houdt vast aan „idealen" en acht zich daartoe ten volle gerechtigd! Hij laat zijn verbeelding vormen scheppen, „waarin onze behoefte aan iets, dat ons beter dan de werkelijkheid bevredigt, eene vervulling vindt." Het zullen echter geen andere idealen mogen zijn, dan die de wetenschap rechtvaardigt, of ten minste niet veroordeelt, derhalve zulke,

waarvan de verwezenlijking geen inbreuk maakt op de ons bekende natuurwetten, of waaromtrent het voorshands onmogelijk is met zekerheid te zeggen, dat hunne verwezenlijking een inbreuk op natuurwetten zou eischen. Het zijn alzoo 1° idealen, die de werkelijkheid én veroordeelen én verbeteren; 2° idealen, die vooralsnog alleen de werkelijkheid veroordeelen, maar juist daardoor een weg kunnen doen vinden, die tot verbetering van het bestaande leidt.

Een nieuw hoofdstuk wordt daarop gewijd aan het beschrijven der voorwaarden van ideaalvorming. Zij heeten drie in getal: een scherpe blik op de werkelijkheid; groote aantrekkelijkheid van gemoed; een in de beste scholen ontwikkelde verbeeldingskracht. De „scherpe blik" blijkt vervolgens te bestaan in een zien door den bril van het pessimisme. Wij zullen onze oogen zoo wijd mogelijk moeten openen voor de werkelijkheid; maar wat Dr. Pierson ons van haar laat zien, is haar ééne, haar jammerlijk donkere zijde. Hij vestigt onze aandacht, in vaak roerende taal, op al onze ellende, uit- en inwendig lijden en betoont zich, in dit opzicht althans een trouwe zoon der verlaten kerk, dat hij geen verlossing verwacht, tenzij na een levendig gevoel van behoefte daaraan en een volledig besef van eigen ellende. Maar voor het op aarde te smaken en gesmaakt wordend levensgeluk, dat men zoo gaarne koppelt aan de woorden „vergald en verwoest" — en dat dus naar het zeggen van alle weeklagenden eenmaal ook voor hen moet hebben bestaan — blijft zijn oog voorloopig gesloten. Niet, dat hij blind is voor de mogelijkheid van geluk in het leven en dientengevolge bereid, den weg van het pessimisme ten einde toe te bewandelen. Neen, Dr. Pierson heeft, binnen zekere grenzen, geloof in de toekomst, geloof in den vooruitgang, geloof in steeds reiner wordend levensgeluk. Hij is slechts in zoover pessimist, als Jezus en ieder het was, die door innerlijke ontferming bewogen over het lijden der schare, omzag naar de middelen tot verbetering van den uit- en inwendigen toestand der menigte. „Geen ideaal wordt anders dan uit en in lijden geboren, anders dan onder de vaak hooggaande barensweeën van den innerlijken mensch."

Zonderling. De wijsgeer, die roemt in zijn ongeloof, die als een „ware ongeloovige" tamelijk onzacht en weinig eer-

biedig, met kwalijk verholen spot, den ouden en verouderden God buiten de deur zet; die voor de godsdienst niet meer heeft dan een bescheiden plaats in een museum van oudheden, waar de dwalingen der menschen met hare schromelijke gevolgen en bergen vernietigd levensgeluk worden ten toon gesteld; — dezelfde wijsgeer drukt straks het voetspoor van den held der godsdienst en wedijvert met den grootsten geloovige in het jagen en vormen van de schoonste idealen, ter verhooging en vermeerdering van aller levensgeluk! Hij die geen grooter vrees kent dan voor inmenging van het „volstrekte" in het „betrekkelijke"; die siddert bij de gedachte aan den stilstand, den achteruitgang, het lijden en het tot werkeloosheid veroordeeld zijn der menschen, die tot hun schade dwaas genoeg zijn, te gelooven aan „den Volmaakte": hij dorst naar idealen waarin zich de bevrediging onzer hoogste wenschen afspiegelt en hij wijst dien dorst niet af als een gevaarlijke, als een onvoegzame, dien het man geworden kind behoort te bedwingen, nu het de grenzen zijner kennis heeft leeren afbakenen, nu het weet dat het niet weet of het eenige bestemming heeft, nu de grootst mogelijke „bescheidenheid" in het begeeren de vrucht der wijsgeerige ontwikkeling moest wezen! Integendeel, hij doet zijn best, dien dorst bij anderen te prikkelen, de voorwaarden van ideaalvorming bij velen aan te kweeken!

Hoe het een met het ander te rijmen is, verklaar ik niet te begrijpen. Is Dr. Pierson, wel in theorie, niet in de praktijk, een „waar ongeloovige"? Verlaat hem zijn ongeloof zoodra hij zijn nieuwste wijsgeerige beginselen heeft blootgelegd? Hecht hij ten slotte toch meer waarde aan het innerlijk leven, zijn nooden, behoeften, eischen en stille verzuchtingen, dan bij een volledige eerbiediging van de vastgestelde grenzen onzer kennis bestaanbaar is? Staat de mensch, meer dan de wijsgeer dulden kan, onder den invloed van het „gevoel", dat nietsbeteekenende, dikwerf allesbeheerschende gevoel, bron van schier alle dwalingen en rampen, naar de schatting van het atheïsme!? Was de natuur den eenmaal religieusen Pierson te machtig en is het daarom den vriend van het positivisme niet gelukt, zich vrij te waren van de smet der aanbidding voor de afgesloten altaren?

Geen vrucht van ongeloof, maar van diep geworteld en

ernstig geloof aan de waarheid van ons innerlijk leven, zijn uitspraken als deze: „dat hoogere beschaving van onbaatzuchtige liefde, van onverklaarde belangstelling, en daarvan alleen, aanzijn en voedsel ontvangt, kan niet in twijfel worden getrokken." — „De werkelijkheid is als het marmerblok, waar wij als echte kunstenaars tegenover staan. Wat daar in ons hoofd en hart leeft, moet in dat marmer komen, moet daarin worden uitgedrukt." — „Ik houd mij overtuigd, en wensch van harte, dat wij thans dingen verdragen, of liever onopgemerkt laten, die het gevoel van het nageslacht beleedigen zullen, en waarvan het zich nauwlijks zal kunnen voorstellen hoe wij er zoo onaandoenlijk bij gebleven zijn." — „De godsdiensten vormen het onschatbare boek, waarin de rijkste gemoedservaring opgeteekend staat; een gemoedservaring, die wij, geheel afgescheiden van de beelden die zij te voorschijn tooverde, in haar eigenlijk wezen tot de onze kunnen maken, wanneer althans ons gemoed even ontwikkeld is als dat van hen, die de godsdienstige voorstellingen hebben uitgedacht." — „De hoofdzaak blijft, dat met den godsdienst een zeker ideaal, iets ideaals in elke menschelijke ziel gegeven is, dat als het ware de oorspronkelijke cel mag heeten, waarom andere cellen zich kunnen en zullen groepeeren, tot er geheel een ideale wereld is opgebouwd."

Hoe is het mogelijk, naast zooveel waardeering, onmiddellijk te gewagen van „al de ellende," die de wijsgeer zoo goed zal zijn aan de godsdienst te „vergeven"? Hoe kan de ongeloovige met blijkbaar welgevallen spreken van „de onwederstaanbare behoefte tot verwerkelijking van idealen", die geen waarneembaar bestaan hebben binnen de grenzen zijner kennis? Wat geeft hem het recht, te smalen op het geloof aan den Volmaakten Vader, die met het lijden zeker wel liefdevolle bedoelingen heeft, al zijn wij menschen niet in staat ze te vatten, en later met instemming te schrijven: „ja, er is veel onvruchtbaar lijden, althans lijden waarvan wij niet inzien waartoe het dienen kan?" Hoe kan eenzelfde persoon verklaren: „wij zegenen niets zoozeer als diezelfde godsdienstige ontwikkeling der menschheid, die ten slotte tot idealen geleid heeft, waaraan wij verder kunnen arbeiden om ze steeds volkomener te maken, want wij beseffen levendig, én dat zonder die langdurige

ontwikkeling ons geen ideaal van gelijke waarde bekend zou zijn; én dat wij in de school der godsdienstige verbeelding moesten gevormd worden, juist om dien arbeid der volmaking met goed gevolg te kunnen voortzetten," en slechts weinige regelen verder: „men dient het toe te geven en zelfs te erkennen, dat, uit het oogpunt van het gewone menschelijke geluk beschouwd, de zegen van den godsdienst voor het minst uiterst problematiek is?" Hoe is dat alles mogelijk, tenzij men den strijd tusschen geloof en ongeloof nog niet volstreden heeft en een hart bezit, dat te vast geworteld is in den bodem des geloofs, dan dat het ongeloovige hoofd in staat zou zijn, den geheelen mensch te beheerschen?

Dr. Pierson schijnt zelfs bij het omschrijven der tweede en derde voorwaarde tot ideaalvorming, gevoeld te hebben, hoezeer de wijsgeer zich telkens, uiterst onvoorzichtig, op te glad ijs waagde. Vandaar zijn geven en nemen, zijn ja en neen op dezelfde bladzijden, zijn verheffen van de godsdienst aan de eene, zijn verguizen van haar aan de andere zijde. Vandaar zijne aan de scherpste beschuldiging grenzende verontschuldiging, die wij niet kunnen lezen zonder aan het bekende qui s'excuse etc. te denken: „Door velen zullen zij" — nl. de gezindheden, die wij ten opzichte van ons hoogste ideaal koesteren, en die „onze blijdschap en dus onze kracht" zijn — „godsdienst genoemd of daarmede gelijk gesteld worden; dien naam er aan te geven, acht ik minder geraden wegens het misverstand, dat er door gekweekt wordt. Men kan dan namelijk zoo licht vergeten, dat het volkomene, hetwelk ons heilig is, altijd onze eigene konceptie blijft. Maar wil men met dien naam aanduiden, dat het koesteren van die gezindheden ons diepste zieleleven uitmaakt; dat wij daarin een troost vinden, immers een wijding van geheel ons bestaan; dat wij al ons doen en laten met die gezindheden in overeenstemming wenschen te brengen, en de waarde en beteekenis van al wat is afmeten naar dit wat, in den gewonen zin des woords, niet is, ja dan is slechts die naam goed genoeg, waarmee de menschen plegen aan te duiden wat hun het beste en het hoogste behoort te zijn." Vandaar dat de aartsvijand van het „volstrekte," die voor ons, levende in de wereld van het „betrekkelijke," niets meer ducht dan geloof aan almacht Gods en volmaakte

liefde, nogtans dwepen kan met „het volkomene dat wij liefhebben, dat wij ons vlekkeloos denken" — welk een ketterij in de ooren van den wijsgeer, die aan de hand van het positivisme, de grenzen onzer kennis heeft leeren meten! — „en als de bloesem is aan den stam van geheel onze stoffelijke, wetenschappelijke en esthetische ontwikkeling." — Merkt ge het wel op? Ten slotte belooft alles weer te recht te komen: „stoffelijke, wetenschappelijke en esthetische ontwikkeling." Van zedelijk godsdienstige kan voor den ongeloovige geen sprake zijn.

Het rijke hoofdstuk aan de behandeling der historische idealen gewijd, kan dit nader leeren. De auteur dweept tot op zekere hoogte met de „allesovertreffende waarde" van het Jahvisme, met enkele zijden der Grieksche godsdienst, met het Christendom, Katholicisme en Protestantisme. Hij gaat den inhoud dezer onderscheiden godsdienstvormen na, om zich bekend te maken met de beste idealen, die de mensch zich in den loop der eeuwen heeft gevormd. Hij neemt een deel van dezen over, plaatst ze op een voetstuk, bewondert, bewierookt, verheft ze hemelhoog, besnoeit, polijst, versiert ze met de bloemen en geuren eener deels verheven, deels grof zinnelijke en zuiver zelfzuchtige fantasie. Maar wat hem op die wijze uit de schipbreuk van 's menschen eeuwenoude droomen en wenschen, denken, gezind zijn, gevoelen, ervaren, in den schoot valt, — noch het hoogste, noch het laagste, noch godsdienst, noch zonde. Voor deze twee geen plaats in de levensbeschouwing van het ongeloovige humanisme!

De idealen van het godsdienstig zedelijk leven der ouden moeten bij voorkeur in praktische idealen worden omgezet, d. w. z. in zoodanige die het meest bevorderlijk zijn aan het handhaven van den levenslust en het bewaren van den uiten inwendigen vrede van den ongeloovigen humanist. Van liefde en toewijding is op dit standpunt weinig heil te verwachten. Zij blijven dan ook bij het bespreken der historische idealen, aan de voornaamste godsdiensten ontleend, buiten behandeling. Wel wordt daar over liefde gesproken, zelfs veel, ja boven mate uitvoerig, maar in een fantastisch sensueele beschouwing van de zinnelijke liefde, haar goed recht van bestaan, hare uitspattingen en haren waarschijnlijken

ondergang, aan het einde der dagen, als het laatste menschenpaar zitting zal hebben genomen in de rijen der hoogstbeschaafden. Dr. Pierson toch verwacht van den triomf der beschaving, de opheffing van elk geslachtsverschil. Hij profeteert van een toekomst, waarin de aanraking van man en vrouw zich onder geen voorwaarde verder zal uitstrekken, dan het drukken van den onschuldigen „kus" met de reine lippen op het blanke voorhoofd. Waarom de lijn niet nog ietwat verder doorgetrokken en ook die kus niet op den index der verkrachte natuur werd geplaatst, is niet recht duidelijk. Meer in het oog springend is, in dit geheele gedeelte van Pierson's geschrift, de herleving van den dood gewaanden geest des auteurs van Adriaan de Mérival. Zonder het vaak walgelijk betoog in de bijzonderheden te beoordeelen, meen ik de opmerking te mogen maken, dat Dr. Pierson al bijzonder ongelukkig schijnt te zijn geweest in zijne ontmoetingen met de vertegenwoordigsters van het zwakkere geslacht. Hoe laag ook in menig opzicht, helaas! zóó laag staat de vrouw niet als deze schrijver haar in de tegenwoordige maatschappij geplaatst acht; er is nog liefde op aarde tusschen man en vrouw, van een edeler gehalte dan de door hem geteekende; billijke verheffing der vrouw en erkenning harer alsnog verkorte rechten zijn mogelijk, ook zonder de verwezenlijking van onnatuurlijke en in de toepassing niet dan voor de maatschappij en het individu, in stoffelijk en zedelijk opzicht, hoogst nadeelige idealen.

De grenzen, waarbinnen deze bladzijden zich dienen te beperken, gedoogen niet; een discussie te openen over de vele belangrijke punten, door Dr. P. in zijn 3e hoofdstuk ter sprake gebracht. Het zij voor het oogenblik voldoende, op te merken hoe de auteur zijn best doet, alle gedachten aan een eigen bestemming der menschen, aan God, aan hoogere plichten dan wier vervulling in verband staat met het behoud en de vermeerdering van den zinnelijken levenslust verre te houden. Hij blijft in den regel aan het programma van zijn ongeloof getrouw. In de wet der tien geboden, trekt hem het ideaal: „gij zult niet stelen, gij zult niet doodslaan, gij zult niet echtbreken; ja gij zult niet begeeren wat uws naasten is." Maar voor het vijfde gebod, om van de andere te zwijgen, heeft hij geen enkel woord van waardeering. De ouders

te eeren, gelijkt waarschijnlijk te veel op de liefde, die ware levenssfeer van den geloovige, dan dat de humanist daaraan behoefte zou gevoelen. — In de geschiedenis der menschheid verwezenlijking te zien van een plan, gaat natuurlijk niet voor den ongeloovige. Toch laat hij deze ideale conceptie niet los, zonder er het denkbeeld uit te hebben afgeleid, „dat het leven met zijn vreugd, zijn arbeid en zijn lijden, niet bloot een afwisseling behoeft te zijn van aangename en onaangename gewaarwordingen, maar een vrucht kan afwerpen." Het Evangelie predikt dergelijke lessen op minder omslachtige wijze. Maar..... het Evangelie is godsdienst en het humanisme van Dr. P. kent, noch erkent een godsdienst „gesticht door Jezus van Nazareth." Geen andere opvatting van het Christendom heeft tegenwoordig, in zijn schatting, recht van bestaan dan wat hij het Petrinische, Paulinische en Gnostische of Johanneïsche Christendom noemt. Het kruis heeft nogtans ook voor hem zijn blijvende beteekenis en wel deze, die de grondgedachte uitmaakt van de ware levensbeschouwing: „het lijden, onmisbaar voor zielenadel; de smart, de moeder van het beste." De verklaring is bemoedigend: het humanisme moet zijn beste krachten putten uit de bron, waaruit het hooghartig verzekert niet meer te willen drinken. Zij verzoent ons ten deele met het napluizen van den inhoud, het op de pijnbank eener nuchtere logica en niet zelden spitsvondige redeneering leggen, en het veelvuldig verwringen van de schoonste idealen der godsdienst, waarvan wij al lezende getuigen zijn. Aan hare toepassing dankt ten slotte ook de liefde nog een bescheiden plaatsje, haar in de nieuwe levensbeschouwing toegekend. Zij zal daar wel niet het allen en alles beheerschende beginsel mogen wezen; maar in de gestalte van „genezende liefde" is het haar toch geoorloofd, de eerzucht te prikkelen om „met woord en daad hare traditie voort te planten tegenover al die hardvochtigheid, welke de wereld zoo koud maakt, en waarvan wij maar al te goed weten, dat de wereld haar zoo gaarne toont tegenover elke zwakheid die zij toevallig zelf niet heeft."

De behandeling van het katholicisme ontlokt harde waarheden aan de pen van Dr. P. Hij geeselt menig euvel, waaraan zijn landgenooten zich in hunne verschillende betrekkingen tot den staat schuldig maken. Maar of de aangeboden

middelen inderdaad genezing brengen zullen? Of het ondermijnen van veler geloof aan waarheid, het op den voorgrond plaatsen van het betrekkelijke en onbewijsbare van zoo menige „godsdienstige overtuiging", het waarschuwen tegen godsdienst en godsdienstonderwijs, ons volk zullen beter maken? Of wij inderdaad iets vorderen zouden, als „niemand zich geroepen achtte te regeeren, die zich niet tevens bereid en in staat wist, om door middel van het staatsgezag de leiding der geesten op zich te nemen?" Of het prediken der stelling: „regeeren het waardigste voorwerp van 's menschen beste eerzucht," ten slotte ooit iets meer zal blijken dan het verheerlijken van den meest heilloozen naijver en het prikkelen der grofste zelfzucht?

Ziedaar enkele der vele vragen, die zich aan den lezer van Pierson's jongste geschrift voordoen en niet in een enkelen volzin zijn te beantwoorden. Hetzelfde geldt van de aanteekeningen, die men onwillekeurig maakt bij de hier gegeven beschouwing van het protestantisme. Waarom b. v. zal dit voortaan „de godsdienst der Duitschers" moeten heeten, terwijl het noch historisch, noch theoretisch tot de grenzen eener nationaliteit beperkt is? Moeten wij wijlen Guizot, Groen van Prinsterer, Dr. A. Kuijper bij „de ongeletterden" rekenen; of zijn niet deze heeren, onder anderen, vertegenwoordigers van de „kalvijnsche geestesrichting?" Is het iets meer dan een offeren op het altaar van een godsdienstloos, zichzelf vergodend Germanendom, indien men, met sommige ethnologen van den laatsten tijd, zich uitput in het bewijzen dat het protestantisme niets meer en niets minder is dan de godsdienst der Duitschers, zeker bij ongeluk ook het eigendom van anderen geworden? Heeft de „godsdienst van Jezus" niet reeds eeuwen vóór de hervorming „de waarde en de beteekenis van het menschelijk individu in beginsel" erkend? Is er geen middenweg tusschen atheïstisch humanisme — toch nimmer een zuivere loot van het protestantisme! — en clericalisme? Moeten wij noodwendig met alle godsdienst breken, om niet weg te kwijnen in de armen eener ziel en lichaam doodende geestelijkheid? Is het billijk, theologie en niet godsdienst, of liever nog: godsdienstig-zedelijke opvoeding, het hoofdmiddel te noemen, waardoor de kerkgenootschappen, ook de protestantsche, „de menschheid tot hare bestemming willen brengen?"

Dr. Pierson heeft intusschen een langen weg afgelegd, aan de hand der historie, en met behulp — voorwaar geen geringe! — zijner verbeeldingskracht, idealen gevormd, die nu worden gedoopt met den naam van „kinderen van de menschelijke persoonlijkheid" en beschouwd als „lichtstarren, waarbij wij zien kunnen in welke richting wij ons hebben te bewegen." Aan die persoonlijkheid komt nu verder de onverdeelde aandacht van schrijver en lezers toe.

De schets harer ontwikkeling maakt ons, in een vierde hoofdstuk, bekend met de vier factoren of voornaamste bestanddeelen, waartoe zij, naar 't schijnt, dient te worden herleid: behoefte, oordeel, fantasie en wilskracht. Hoe dezen te vormen, te prikkelen, te leiden en binnen de voegzame grenzen te houden, hooren wij te gelijker tijd. Tal van middelen, die wij slechts behoeven aan te grijpen, om het voorgestelde doel te bereiken, komen achtereenvolgens ter sprake. Afgezien van de theoretische ontwikkeling der hoofdstelling, kan ik dit gedeelte van Pierson's geschrift niet beter vergelijken dan bij een hoofdstuk uit het boek de Spreuken, waarvan dan enkele gedeelten van den Prediker afkomstig kunnen zijn.

Wees gezellig, maar niet al te gezellig. Wees huiselijk, maar niet al te huiselijk. Wees bescheiden in uwe eischen, maar hoed u voor de berusting in uw lot. Wees fier in al uw handelen, maar wacht u voor de uitspattingen der zelfgenoegzaamheid. Jaag de opgewektheid na, maar onthoud u van alle overspannen verwachtingen. Eerbiedig het recht der gewoonte, want zij is de moeder der liefde; maar onttrek u aan de heerschappij der sleur, want groot zijn de nadeelen, die zij afwerpt voor de verschillende zijden van 's menschen leven. Heb de vrolijkheid lief, als een plicht, u door het eindige opgelegd; maar wapen u tegen de verleidingen van het overdrijven der vreugde. Vóór alle dingen: vergeet uwen Schepper in de dagen uwer jonkheid, eer de kwade dagen komen en de jaren naderen, waarin gij wellicht door lijden geprikkeld een onwederstaanbare behoefte des harten mocht gevoelen, om Hem te verheerlijken en vrede te zoeken aan zijn minstens problematisch vaderhart.

Ziedaar eenige hoofdgedachten, wier uitwerking een schat bevat der kostelijkste lessen van levenswijsheid en bijzonder

doelmatige wenken. De tuchtroede wordt hem, die kastijding heeft verdiend, niet onthouden. De prediker der humaniteit denkt schier aan alles, wat zich, met het oog op een kalm genieten van het leven in regelmatig toenemende kracht en heerlijkheid, een berisping op den hals gehaald of een bijzondere aanbeveling heeft waardig gemaakt. De wel eens overdreven huiselijkheid van het wereldberoemde stilleven der echte Nederlanders, ontgaat den scherpen blik des auteurs zoo min als aller behoeften aan liehaamsoefeningen en een juiste verdeeling van den tijd. De beoefenaar der wijsheid is een zeer verstandig man. Maar zoek in zijn Levensbeschouwing geen sporen van hoogere bezieling. De profetie is hem vreemd; het ongeloof zijn levenselement. Een reus in het bestrijden van alle dogmatiek, tot zelfs van de in alle rangen en standen bestaande leerstellige vergoding der geneesheeren en hunne wetenschap, wier beoefenaars wel zouden doen het voorbeeld van vele nieuwere godsdienstleeraars te volgen en hunne onmacht openlijk te belijden; is hij minder dan een dwerg in het waardeeren van het geloof, dat oorspronkelijk aan elk dogma ten grondslag heeft gelegen. Niets waartegen de priester van het ongeloof heftiger ijvert, dan het laten staan van een enkelen tempel, door de vroomheid gesticht ten bate van een zoekende en dolende menschheid, opdat hare kinderen een wijle troost en rust mochten vinden. Een schrikbeeld is voor hem het vermoeden, dat voortaan nog een „denkend mensch" aan eenig ideaal „volstrekte waarde" zou toeschrijven. „Voor den opmerkzamen blik" des ongeloovigen zieners zijn reeds de teekenen aanwezig van een toekomst, waarin de persoonlijkheid — het beste, dat voor het oogenblik hem rest! — „moet verbleeken en met zoo menig gewrocht der verbeelding een heenkomen zoeken ter plaatse, waar oude goden en oude idealen door den historiekenner worden bewaard;" omdat dan de „industrie, het pure weten, en bovenal de politiek" de menschelijke aandacht uitsluitend zullen bezig houden. Maar de gedachte aan dien tijd, waarop de warmtemeter van „gemoedsleven, poëzie (dus ook onbaatzuchtige moraliteit), kunst in het algemeen," ver beneden nul zal zijn gedaald, kan onzen held „noch ergeren," noch zal hij dien „van te voren onbewijsbaar noemen." — „De geschiedenis van ons geslacht moet haren loop

vervullen, en het rijk van het ijzeren proza of, wil men liever, van de bloot verstandelijke ervaring kan wellicht eerder aanbreken dan wij denken."

Wie zal de mogelijkheid loochenen? Maar wie, die niet onherroepelijk partij heeft gekozen voor het ongeloof en zijn troostelooze, volstrekt onbevredigende, hoewel uiterst verstandige levensbeschouwing, zal zich niet aangorden tot den strijd tegen de vervulling dier sombere verwachtingen? Een heilig plichtbesef, door Dr. Pierson schier geheel uit het oog verloren, schrijft elken, zelfs den zwakst geloovige het volgen van een andere gedragslijn dan de hier aanbevolene voor. Onafwijsbare eischen van het innerlijke leven, van zedelijke gemoedservaring — in hare hoogste en reinste uitingen zoo schromelijk door den schrijver van Eene levensbeschouwing miskend! — zullen hem telkens nopen, door zijn gedrag te protesteeren tegen de stelling van den priester der rede: „het menschelijk handelen heeft altijd uit te gaan van de erkenning, dat er voor elk eindig gevolg een of meer oorzaken zijn." Van vele daden zal de grondslag niet bestaan in deze of een dergelijke erkenning, maar in een edeler beginsel, een voor de rede gerechtvaardigde of niet gerechtvaardigde aandoening des gemoeds. Het baat niet de vraag naar »een oneindige oorzaak" en met haar alle hoofdvragen van het godsdienstig leven, als „buiten het bereik onzer wetenschap" gelegen, af te wijzen. Zij dringen zich gedurig weder aan ons op. Wij moeten rekening houden met ons krachtig, met ons hemelhoog zich verheffend en dan weer in de diepte schier wegzinkend, of met ons voortdurend uiterst zwak godsdienstig geloof. Wij kunnen ons op den duur niet wijs maken, dat wij geen behoefte hebben aan godsdienst en godsdienstige voorstellingen, omdat het verstand nu eenmaal niet in staat is de diepten te peilen van het gemoedsleven en den Ondoorgrondelijke met volkomen juistheid te beschrijven. Wie zich, met Pierson, ontslaat van „de lastige verplichting, om in een wereld, zoo treurig onvolkomen als deze, het gewrocht te verdedigen van een wezen, dat louter Wijsheid, Almacht en Liefde zal zijn," werpt zich straks, aan de hand van denzelfden wijsgeer, in de armen van een „gelukkig toeval," dat „hem voor veel onaangenaams kan behoeden." Zoo wreekt zich het geloof op

de rede, die de grenzen harer bevoegdheid overschreed. Of het gedrag harer dienaren langs dien weg aan redelijkheid wint?

Dr. Pierson heeft in zijn boek veel schoons gegeven, maar het geheel zal niet licht iemand bevredigen. Den ongeloovige niet, omdat deze geestverwant hem te ernstig is en te veel inspanning vraagt van edele krachten, die hij zich juist krachtens zijn ongeloof gerechtigd acht te besteden in de dienst van het zelfzuchtige, zinnelijke Ik. Den geloovige niet, omdat hij hier vruchteloos zoekt, wat voor een in zijn oog bruikbare Levensbeschouwing onmisbaar is: waardeering van het godsdienstig geloof, grondige behandeling van het plichtbesef, van het schuldgevoel; handhaving van de rechten des gemoeds tegenover de orakeltaal van het logisch redeneerend maar niets gevoelend verstand. Een levensbeschouwing, die zich niet ernstig bezig houdt met de hoogste, noch met de laagste macht in het veelzijdige, beurtelings rijke en arme leven der menschen, kan ten slotte niemand, zelfs haren ontwerper niet voldoen. Dr. Pierson zal binnen korter of langer zijn fout herstellen en rekening houden zoowel met de liefde, als met de zonde.

Hoe heerlijk prijkt naast de logisch opgetrokken, met beeld- en lofwerk versierde, doch nuchtere en daarom koele Levensbeschouwing, het naar den vorm minder onberispelijke, maar bezielende Ethisch Idealisme. Wij vergeven den heer de Bussy van harte de herhalingen, waarvan men hem een verwijt heeft gemaakt, want zij bieden ons de zeer gewaardeerde gelegenheden om hetzelfde nog eens met andere woorden, nader toegelicht en uitgebreid, te genieten. Een blik op de inhoudsopgave doet reeds aanstonds vermoeden, dat het vastgestelde plan nu eens herhaling van een en ander, dan weder verschuiving van de nadere uitwerking van deze of die stelling tot later, ten gevolge moest hebben. De 22 hoofdstukken zijn verdeeld in 3 groepen, „Liefde," „Geloof", en „Liefde en geloof" geheeten. De eerste handelt over den geestelijken mensch, een zeker onderscheid tusschen moraliteit en zedelijkheid, zelfverwezenlijking, liefde, invloed der liefde op ons geestelijk bestaan, en de drie smarten: lijden, kruis, zonde. De tweede beschouwt den mensch tegenover het levensraadsel, het postulaat van den

zedelijken mensch, de godsdienstige voorstellingen, het geloof, ethisch „idealisme", „geloof," en de realiteit van de godsdienstige voorstellingen. De derde afdeeling bespreekt „ethisch" idealisme, de ontwikkeling van de godsdienstige voorstellingen, den gang der ontwikkeling van het geloof bij het individu, godsdienstige grondstemmingen, het Koninkrijk Gods, het zedelijk zelf als object van geloof, de wedergeboorte, liefde en geloof.

De behandeling der rijke stof is bij uitnemendheid frisch. Aan afwisseling geen gebrek. Beurtelings waant ge u in de collegekamer van den hoogleeraar gezeten, die u een paragraaf dicteert, waarop gij uwe afgebroken aanteekeningen laat volgen, van wat gij, uit de toelichting, aan de vergetelheid wenscht te ontrukken; en dan weder beeldt ge u in, een stichtelijk boek in handen te hebben genomen, of dat een vurig welsprekend redenaar u aan de kringen van de aarde en het aardsche heeft ontrukt om u voor een wijle in hooger gewesten vrijer en ruimer te doen ademen. Maar altijd hoort gij de stem van den „machthebbende" en ziet ge om u heen het vriendelijk licht des geloofs.

Zonder de lessen der wijsheid te versmaden, spreekt de Bussy als profeet. Hij lacht, gelijk Israël's geloofshelden lachten, met den verstandigen man, die zich inbeeldt dat aan hem, en aan hem alleen, de leiding der menschheid zou zijn toevertrouwd. Hij maakt zich meester van het woord en handhaaft zijn recht van spreken, alleenlijk door te getuigen, op schitterender wijs dan ooit door het aanvoeren van een stroom der meest klemmende bewijzen mogelijk zou zijn geweest. Wie twijfelt of het geloof in onzen leeftijd nog iets heeft te zeggen, waarnaar het der moeite waard is te luisteren, indien men in hoofdzaak de beginselen der nieuwe wereldbeschouwing is toegedaan en tot geen prijs de wetenschap der eindige dingen op het altaar des geloofs aan het oneindige ten offer wil brengen: hij koope en leze Ethisch Idealisme. Ik voorspel hem schoone uren van onverpoosd genot en heilige bezieling.

De Bussy leidt u den tempel van het gemoedsleven binnen. Hij maakt u deelgenoot van de bange worsteling, die daar vaak wordt gestreden tusschen de edelste gewaarwordingen aan de eene en de treurigste ervaringen aan de andere zijde;

en hij dwingt u tot bewondering van de machtige macht en onbeschrijfelijke heerlijkheid des geloofs, waar het louterend, verzoenend, reinigend, heiligend, troostend optreedt in het leven der menschen. De levensbeschouwing, die zich ontspint aan het kluwen van Ethisch Idealisme, is een vriendelijke, een zonnige, een hartverheffende. Zij veredelt hem, die haar is toegedaan, schenkt vrede en blijdschap onder zinnelijk en zedelijk lijden, helpt eigen kruisen en anderer lasten dragen. Zij maakt hare vrienden sterk in elken levensstrijd en leent hun krachten tot bevordering van den vooruitgang op ieder gebied ten bate van zichzelf, de hunnen en anderen. Zij herschept het vaak somber, eentonig, dor en zelfzuchtig bestaan van den sterveling, in het lachende, veelkleurige, bloeiende, door zelfverloochening geadelde leven van het kind Gods op aarde. Geloof en liefde, liefde en geloof, ziedaar hare wachtwoorden, haar begin en haar einde.

Moet groote ingenomenheid met den hoofdinhoud van het boek ons dwingen, den schrijver in allen deele onzen bijval te betuigen? Geenszins. De discipel is niet meer dan zijn meester. De uitstekende leerling van Prof. Hoekstra zal dienen te rekenen op de tegenspraak, die zijn leidsman pleegt te ontmoeten bij overigens geestverwante beoefenaars der godsdienstwetenschap. De bezwaren, tegen de ethisch modernen geldend verklaard, heeft de Bussy, wat hem betreft, niet krachteloos gemaakt, door zijn strijd tegen Dr. Hooykaas en van Hamel. De intellectualisten zullen hem zoo gemakkelijk niet loslaten en wellicht ter verantwoording roepen van de zonden, waaraan hij zich in hun oog heeft schuldig gemaakt. Ik kies hier geen partij, noch meng mij in den strijd, waartoe de Bussy zij het ook slechts zijdelings, een belangrijke bijdrage heeft geleverd. Ik geef niet meer dan enkele gedachten en vragen weder, die zich onder het lezen van Ethisch Idealisme aan mij voordeden, doch wensch die allerminst te doen doorgaan voor een volledige beoordeeling van het geheele stelsel. Een stelsel toch geeft ieder, die — hartstochtelijk vereerder óf aartsvijand van alle dogmatiek — het gemoedsleven, het godsdienstig zedelijk leven, het geloof en de liefde, bespiedt, ontleedt en in meer of minder logisch samenhangende volzinnen beschrijft.

De verzekering: „Wij weten niets van God", die reeds

op de eerste bladzijde de aandacht trekt, is een paradox, óf een onwaarheid. Wij weten zeker niets van God op dezelfde wijs als wij weten, dat, onder welken vorm en uit welke bestanddeelen een bepaalde bloem in onzen tuin bestaat. Maar onze kennis aangaande het een en ander van het wezen Gods is daarom niet minder deugdelijk. Wij kunnen den Ondoorgrondelijke ten deele leeren kennen. De Bussy in eigen persoon weet meer van God, dan duizenden, die zijn paradox voor ongeloof zullen verslijten, omdat zij meenen den Onzienlijke te kennen. De geloovige weet evengoed dat God, als dat hij zelf bestaat. Kennis is kennis, onverschillig langs welken weg wij haar hebben verkregen.

Dat noch de natuur, noch de geschiedenis ons God leert kennen, kan gaaf worden toegestemd; al blijft het waar, dat natuur en geschiedenis beiden bronnen zijn van Godskennis. Immers, noch de natuur, noch de geschiedenis zal ons God leeren kennen, zoolang wij Hem niet hebben gevonden in het gemoed. Maar is het geloof aan zijn bestaan eenmaal voor ons boven allen twijfel verheven, dan vinden wij Hem in natuur en geschiedenis terug; dan worden natuur en geschiedenis de boeken, waaruit wij het schrift van zijn leven en werken lezen. Op dat standpunt is vermeerdering onzer kennis van natuur en geschiedenis, uitbreiding van de middelen, waardoor wij eenige kennis van God erlangen, schoon die kennis, nooit volledig of immer meer dan een betrekkelijke wordt. Het geloof, schrijft de Bussy terecht, „ziet den geest der liefde in ieder natuurverschijnsel, in elke gebeurtenis. Jezus vond den Vader terug in de gansche schepping, — in het deinen van het meer, in het ruischen van den korenakker, in het schitteren van de leliën des velds, in het gezang van de vogelen des hemels." Maar onbillijk is het, den Nazarener te verwijten dat hij, om daartoe te komen, „den reuzensprong" doen moest „van de rijke wereld in zijn binnenste op de ruime wereld buiten hem." Neen, „alles wat het zinnelijk oog aanschouwde, werd door den warmen adem zijner liefde bezield en door haar licht verheerlijkt", weshalve het niet noodig was eenigen sprong te doen, om van den God des harten tot den Vader in de gansche schepping te komen.

Laat de moderne richting zich als anthropologische of psy-

chologische van de orthodoxe als theologische onderscheiden; daaruit volgt volstrekt niet, dat het „verloochening is van hun beginsel, wanneer vertegenwoordigers der eerste zich schuldig maken aan theologische uitspattingen." Tenzij voor zoover ieder man van beginselen zich voor „uitspattingen" behoort te wachten. Theologiseeren, of wilt ge: gedachten uitspreken over het wezen en de eigenschappen der godheid, een poging wagen om den langs anthropologischen of psychologischen weg gevonden God eenigszins te omschrijven, is niet in strijd met de waarheid, dat de moderne richting, bij de beantwoording der vraag naar God en godsdienst, uitgaat van den mensch, de orthodoxe daarentegen van God. De theologische uitspattingen der ouderen mogen de jongeren niet verleiden tot het springen over den band aan de tegenovergestelde grens. Het intellectualisme — dank zij den arbeid der ethici! — heeft uitgediend. Maar het intellect kan zich niet dan voor een tijd, uit reactie, het zwijgen laten opleggen en gedoogen dat zijne rechten ten eenemale worden miskend. Het wreekt zich reeds in zijn denkende bestrijders als de auteur van Ethisch Idealisme en anderen.

De Bussy maakt onderscheid tusschen den moreelen en den zedelijken mensch, zeker niet in het belang eener gewenschte duidelijkheid. Maar afgezien van haar karakter als bijdrage tot vermeerdering van de reeds heerschende spraakverwarring bij de wetenschappelijke behandeling van het godsdienstig zedelijk leven, is de splitsing praktisch zonder beteekenis. De moreele mensch heet de mensch zooals hij en voorzoover als hij tot gemeenschapswezen geworden is; de mensch die voldoet aan de zedelijke eischen, door de meerderheid zijner tijdgenooten, de openbare meening, van hem gevraagd. Men denke aan het getuigschrift van Mietje, die Mevrouw zes jaar „trouw en eerlijk" heeft gediend. Van hoogere levensbeginselen, van liefde en zelfverlochening spreekt de verklaring niet. Deed zij dat wel, dan zou daaruit volgen, dat de bedoelde persoon meer dan moreel, dat zij zedelijk was. In den regel, en juist daar waar wij dit het liefst zouden willen, zullen wij niet weten of wij al dan niet geheel of ten deele „zedelijk" zijn. Wat wij „door invloed van buiten" en wat wij „door zelfverloochening" geworden zijn, laat zich dikwijls niet aanwijzen, omdat de herinnering faalt en de

ingenomenheid met onszelf, zoowel als de vrees voor zelfverheffing, misleidend werkt. Wat bij den een eenvoudig vrucht van opvoeding, volgen van dagelijksche voorbeelden, gewoonte is, heeft den ander soms een door niemand waargenomen strijd gekost. Van twee in dezelfde omgeving groot gebrachte personen, zal de moraliteit des eenen 10 en die des anderen 0% zedelijkheid bevatten, ten gevolge van beider uiteenloopende neigingen en driften. — Den moreelen mensch voortdurend, zonder eenige beperking, een egoïst te noemen, gaat niet aan. Het egoïsme dat „door de gemeenschap in zijn willekeur, in zijn ruwe uitingen beteugeld" is, staat niet meer op één lijn met de ongebreidelde zelfzucht van den mensch, die zich niet stoort aan de eischen der openbare meening. „Vernietigd" wordt de zelfzucht nooit. Wie daarop wachten moet, wordt niet „zedelijk" en blijft zijn leven lang hoogstens een „moreel mensch", bij wien de zelfzucht krachtig is onderdrukt.

Dat de jood „volmaakt kon zijn naar de maatstaf van zijn godsdienst", is een bewering, waarbij geen rekenschap wordt gehouden met den eisch: „wees heilig, want ik de Heer uw God ben heilig." Dat ideaal stond voor den Israëliet even hoog, als het „wees volmaakt!" voor den Christen.

Dat Jezus niet van ons zou eischen „iets te doen", is natuurlijk slechts een paradox; evenals de stelling: „niemand maakt er zich een verwijt van, dat hij niet volmaakt is."

Erkenning van de heerlijke macht der liefde, om „het kwade door het goede te verdringen", mag niet leiden tot geringschatting van het „bestrijden" van het kwade.

Dat „liefde tot God" een oneigenlijke uitdrukking zou zijn, is slechts in zoover waar, dat wij dan, om een andere spreekwijs te bezigen, „menschelijk" van God gewagen. De Allerhoogste, dien wij aanbidden, in wien wij gelooven en dien wij „liefhebben", is meer dan „de samenstelling van alles wat de zedelijk gezonde mensch op deze wereld liefheeft". Hij is „het reine, het edele, het goede in een concrete gestalte" gedacht, en niet: in concrete gestalten verbrokkeld aanwezig. God is meer dan een abstractie; liefde tot God dus niet te vergelijken met liefde tot „de kunst in abstracto." Liefde tot God is — ja ook! maar tevens meer dan — „liefde tot Zijn uitverkorene, Zijn beelddrager, den mensch, den zedelijken mensch."

Van oneigenlijke uitdrukkingen gesproken, „groot is de schuld der wereld", zegt de Bussy; maar hij bedenkt niet dat de wereld een abstractie is en bij gevolg noch schuld heeft, noch deugd.

De eenvoudige leerlingen van den grooten meester, wier vaak moeielijke roeping in een uiterst bescheiden kring moet worden vervuld, weerspreken de bepaling, dat hij „die de meeste harten tot liefde voor het Koninkrijk der hemelen, tot zedelijke werkzaamheid brengt," de beste Christen zou zijn.

Wie het zedelijke in de wereldorde „bovenzinnelijk" noemt, moet beginnen met het aannemen van een wereldorde, die geen wereldorde is. Of behoort de mensch, in wien het zedelijke is, voor het minst zijn kan, niet tot de wereldorde? Verdienstelijk is ongetwijfeld de poging van de Bussy om te betoogen, hoe het geloof onafhankelijk is van de rede. Maar streeft hij zijn doel niet voorbij, wanneer hij verklaart, dat een geloofsvoorstelling „noch redelijk noch onredelijk, d. i. noch logisch noch onlogisch is?" Het is waar, dat het voorwerp van 's menschen geloof door het verstand niet bevestigd wordt. Het geloof heeft in zoo ver de hulp der rede niet noodig, en zij kan het ook geen bijstand verleenen. Maar kunnen wij ook zeggen, dat het verstand het voorwerp van 's menschen geloof nooit ontkent? Heeft de verstandelijke redeneering niet meermalen den eersten en beslissenden stoot gegeven aan het loslaten van eenig object des geloofs? Zijn geloof en rede immer zoo absoluut gescheiden in den éénen mensch, als deze auteur het doet voorkomen? — Iedere demonstratie van ons geloof, verzekert hij, is onmogelijk. Toegegeven, indien hij nl. denkt aan een bewijsvoering die den ongeloovige zal dwingen in te gaan, zonder hem voor het geloof te hebben gewonnen. Maar is niet dit geheele boek een schitterende „demonstratie van ons geloof," waardoor vele dwalenden behouden kunnen worden? Erkent de auteur zelf niet, in een ander verband, de mogelijkheid, het verschijnsel dat men godsdienst heeft genoemd, „voor ons denken te rechtvaardigen?"

„De groote fout dezer richting is, dat zij zich den mensch voorstelt als een combinatie van verschillende wezens." Het komt mij voor dat de Bussy in dit zijn oordeel over de

ethici, te gelijker tijd zichzelf heeft gevonnisd. Gelijk zij, naar hij meent, den zedelijken en den zinnelijken mensch te zeer van elkander afscheiden, doet hij dit den denkenden en den geloovenden, den redelijken en den zedelijken mensch.

Waarom mogen geen modernen „van hun God verlossing verwachten uit zinnelijke nooden," wanneer Jezus recht heeft op onze bewondering, met zijn; „Geen muschje valt op aarde zonder den wil des Vaders," omdat het een heerlijke waarheid is „voor het geloof, het geloof, dat ons getuigt van dingen, die wij niet zien"? Met het oog op Jezus heet het verder: „God, de Vader, is voor de wetenschap het grootste wonder, het diepste en onbegrijpelijkste aller mysteriën. Maar toch, wat de verbeelding van Jezus dichtte omtrent het alles-omvattend bestuur des Vaders, heeft de menschheid meer aangetrokken en meer krachtige aandoeningen en edele gevoelens in haar gewekt, dan alle wijsheid der wereld, dan alle werken der nijverheid." Een dergelijke verklaring rechtvaardigt het gedrag van den veroordeelden „moderne."

Als gevolg van de onderscheiding tusschen den moreelen en den zedelijken mensch, verdwijnt de godsdienstige uit het woordenboek des heeren de Bussy. Hij is één met den zedelijke. Dat men toch in den regel godsdienst en zedelijkheid uit elkander houdt, en dat het niet wenschelijk is, het spraakgebruik onnoodig te wijzigen, behoeft verder geen betoog. De leelijke moraliteit kost nu het leven der schoone godsdienst, in wier plaats de minder bekoorlijke zedelijkheid treedt. Haar zal niemand de vereischte hulde bewijzen, tenzij men eerst heeft vernomen welke nieuwe waardigheden haar zijn geschonken.

In verband met die, naar ik meen, afkeurenswaardige naamsverwisselingen laat het zich verklaren, dat de Bussy aan kinderen en wilden geloof, godsdienst, ontzegt. Hij neemt dan die woorden in hun rijkste beteekenis. Ten onrechte intusschen. De mensch is in zijn jonge jaren en op de lagere trappen van ontwikkeling, ook reeds een godsdienstig en geloovend wezen, al hebben wellicht de hier aanwezige godsdienst en geloof na jaren of eeuwen weinig waarde in de schatting der dan levende godsdienstigen en geloovigen.

Niet onmogelijk, waarschijnlijk komt het mij zelfs voor, dat Ethisch Idealisme te eeniger tijd door een nieuw

werk van denzelfden schrijver in de schaduw zal worden geplaatst. Maar de heerlijkste geloofsgetuigenis, waaraan wij ons dan zullen verkwikken, mag ons het genot niet doen vergeten, dat dit boek ons heeft verschaft, met zijn warme taal vóór de zelfstandigheid der godsdienst en zijn schoone spiegelbeelden van een levend geloof des harten.

Zierikzee, April 1876.

NOORDSCHE SCHETSEN

DOOR

A. S. C. WALLIS.

CHRISTIAAN II EN ZWEDEN'S BEVRIJDING.

Wie omstreeks het jaar 1518 Koppenhagen als vreemdeling bezocht, die zag met verwondering den drom van menschen en rijtuigen, die voor een huis op de Amakermarkt stil hield en zich daar met nog grooter ijver, dan zelfs om het paleis des konings verdrong. Noch de ligging noch het uiterlijk dier woning schenen in overeenstemming met de eer, die men haar bewees, en de persoon, die daar huisde, nog minder.

Het was ongeveer 25 jaar geleden, toen te Amsterdam een vrouw haar waren veil bood, die misschien door de schrandere uitdrukking harer scherpe oogen de aandacht mocht trekken, maar die zich overigens in niets van de andere vrouwen van haar stand onderscheidde, en van wier herkomst niets bekend was. Er bestond toen tusschen de Nederlandsche hoofdstad en 't Noorden een levendig verkeer; dikwijls kwamen Noorweegsche schippers hier ruilhandel drijven, en 't is waarschijnlijk bij deze gelegenheden, dat de ondernemende koopvrouw het voornemen opvatte, haar geboorteland te verlaten, en haar geluk in den vreemde te beproeven. Zij vestigde zich te Bergen, toen reeds een der

belangrijkste plaatsen van Scandinavië, en hield hier een door de varensgasten druk bezochte herberg, weinig vermoedend welk een toekomst haar wachtte. Niemand sloeg dan ook in het eerst nader acht op haar; ongekend door het aanzienlijker gedeelte der bevolking leefde zij verscheidene jaren, en nu — was zij het, voor wier deur ministers en gezanten zich verdrongen, want in haar handen rustten op dit oogenblik de teugels van het Deensche rijk. Die vrouw heette Sigbritta Willemsz., en zij kon er zich op beroemen, dat geen naam in 't geheele land bekender was dan de hare. Bekend, maar ook gehaat. Als zij de aangezichten der trotsche Deensche edelen, die voor haar deur op wacht stonden, met een deemoedigen glimlach op de van innerlijken toorn bleeke lippen, onbespied had kunnen gadeslaan, zij zou er den diepsten haat op gelezen, zij zou van diezelfde lippen een vloek gehoord hebben, die op haar hoofd en dat van den meester, dien zij beheerschte, de ergste wraak voor zooveel onwillig verduurde vernederingen afriep. Maar dien vloek vernamen op dit tijdstip noch zij noch de koning, wanneer hij haar huis kwam bezoeken en door de menigte, die hem daar wachtte, heentrad. Eerbiedig maakte zij plaats, en zoo er al een dreigend woord uit de borst van sommigen dringen wilde, één blik uit de oogen des konings deed den heimelijken rebel verbleeken en die dreigende woorden ongehoord wegsterven. Het was weinigen gegeven zonder vrees den blik van hun meester te ontmoeten, van den „tiran," zooals hem de haat later noemde. En toch was Christiaan II een schoon man. Toch konden die sombere oogen een uitdrukking van welwillendheid aannemen, die ieder tot vertrouwen moest opwekken; een gulle lach kon om die strakke lippen spelen, het voorhoofd ontplooide zich en dan was niemand zoo betooverend als de Deensche koning, vervulde geen de harten met zoo volkomen geloof in de reinheid zijner bedoelingen. Wanneer hij op de bruiloften der burgerlieden zich gemeenzaam in hun vrolijkheid mengde, moest iedere argwaan uit de borst van den met zooveel eer overladene verdwijnen, en 't waren alleen zeer scherp zienden, die zelfs dan in dien helderen zonnenschijn de zwarte onweerskoppen ontdekten. Er waren echter enkelen, wier blik zoo scherp was, en zij wezen met angst op die onheilspellende uitdruk-

king, die soms te midden der opgewondenheid over Christiaans gelaat vloog, en van den demon verhaalde, die zich achter dat schijnbaar zoo welwillende voorkomen verborg.

Ja, een demon was 't, die in de ziel van dezen man huisde, een vreeselijke geest, die door geen tooverspreuk te bannen was, en die, gelijk het zwaard van den beul bij 't naderen van een ter dood bestemde, niet rustte, eer hij bloed gezien had. [1]) Zijn volk beging geen onrecht, wanneer 't schuw voor zijn heerscher ter zijde week, en zich fluisterend al de onheilen te binnen bracht, welke hij reeds berokkend had, om met huivering aan al het kwaad te denken, dat hij nog berokkenen kon.

Een opbruisend karakter, al te zeer in onderwerping gehouden, waar het recht schijnt te hebben op gezag, kan misschien voor korten tijd getemd worden, vroeg of laat zal het, juist door die onderdrukking geprikkeld, tot zijn oude hevigheid terugkeeren. Ook met den vorst, die thans het Noorden beheerschte, met Christiaan II, was dit het geval geweest. „De koning is dood, leve de koning!" — die kreet, waarin zich de onbestendigheid, die tranen en gejubel vereenigt, zoo gaarne uit, niet dan aarzelend was hij bij de troonsbeklimming van den nieuwen monarch aangeheven; bange stemmen spraken reeds toen in veler binnenste het vermoeden uit, dat hij, die als jongeling onderdrukt was, als man zelf onderdrukken zou, en menig hart klopte sneller, toen koning Johann's lijk ten grave gebracht was en zijn zoon zich gereed maakte den ledigen troon in te nemen. Zijn zoon ja, maar hem zoo ongelijk als immer een zoon het aan den vader geweest was; zóó ongelijk dat het Christiaans grootste ramp heette, de opvolger van zijn vader te zijn, en een bovennatuurlijke invloed aangenomen werd, om het verschil tusschen hen te verklaren. Zijn geboorte, zoo verhaalde men, had onder een boos gestarnte plaats gehad, vandaar zijn afwijkend karakter. Geheimzinnige voorteekenen, die een merkwaardige, maar tevens bloedige regeering schenen te

[1]) Het was een oud Duitsch bijgeloof, dat het zwaard van den beul zijn rechten kende, en zich bewoog, wanneer iemand in zijn nabijheid kwam, die later terecht gesteld zou worden; bracht men zulk een persoon een kleine wond toe, en bevochtigde zijn bloed het zwaard, dan was dit tevreden en kon hij nog gered worden.

voorspellen, waren bij zijn intrede in 't leven opgemerkt, ofschoon de algemeene vreugde over den op nieuw verzekerden bloei van 't geliefde koningshuis er toen nauwelijks op lette, en ze eerst later met bijgeloovige huivering herdacht. [1]) Inderdaad een zwarte lucht scheen over den jongen vorst te hangen. Reeds als knaap, toen de harten van 's konings onderdanen nog rustig sloegen, deed hij het hart van koning Johann zelf menigmaal sneller kloppen en zag deze met angst den wilden aard, die in Christiaan schuilde, en die, wanneer hij niet bijtijds gebroken werd, hem en zijn volk in 't verderf moest storten. Dat karakter te breken, werd dus het zeker prijzenswaardige doel des vaders; de middelen echter, daartoe aangewend, dienden meer om de kwaal te verergeren dan te genezen.

Een harde tucht zou, naar de vorst meende, den knaap tot gehoorzaamheid brengen, en 't gemis van ieder genoegen der jeugd ook de behoefte daaraan verstikken, die heviger scheen dan zijn leeftijd meebracht; hij wilde een gemoed, dat meer verlangde, dan de jonkheid gewoonlijk eischt, tevreden stellen door het minder te geven, dan de jonkheid met recht gewoonlijk ontvangt. Daar Johann's eigen opvoeding, wat het aanleeren van kundigheden betreft, gebrekkig was geweest en hij dit dikwerf met smart gevoeld had, wenschte hij voor zijn zoon al wat bij hem zelf verzuimd was aan te wenden, en Christiaan ontving van de beste vreemde meesters onderricht; maar gelijk bij Johann de uren van leering te vaak aan spel en ridderlijke oefeningen opgeofferd waren, zoo werden thans bij dezen de uren van uitspanning te vaak voor die van het onderwijs verkort.

Om hem uit de verderfelijke hoflucht te verwijderen, deed de koning hem bij een Koppenhaagschen burger, Hans Bogbinder genaamd, in huis, en gaf uitdrukkelijk bevel den jongen prins in alles als een burgerknaap te behandelen, niet bedenkend, dat koningszonen beter doen de plichten

[1]) Christiaan was in 't jaar 1481 geboren. Over deze voorteekenen zie Holberg t. a. p. II. 3. In geen geschiedenis is een grooter plaats aan het bijgeloof gegeven dan in de Noordsche. Münter in zijn „Kirchengeschichte von Dänemark und Norwegen" verhaalt verschillende bijzonderheden daarover, en geheimzinnige verschijningen, regens van bloed enz., zijn zoo vóór als na Swedenborg aan de orde van den dag.

van hun eigen stand te leeren, dan in een stand opgebracht te worden, welks plichten en vermaken niets met de hunne gemeen hebben. De gevolgen dezer dwaling bleven natuurlijk niet uit. Christaan verzette zich, en zijn pleegouders, die het niet waagden zacht te zijn na het strenge bevel des konings, en evenmin streng tegen hem te zijn bij de gedachte, dat ook hij eenmaal bevelen zou geven, die hun verderfelijk worden konden, zagen geen middel om dat verzet te breken [1]). Zij smeekten dus van de opvoeding des prinsen ontslagen te worden, en daar het recht van hun verzoek erkend werd, stelde de koning den knaap nu onder de uitsluitende leiding van een geestelijke, Georg Hinze, die reeds ten huize van de Bogbinders hem onderricht had gegeven. De goede kanunnik gevoelde echter over zijn bereidwilligheid weldra een even groot berouw als Christiaan's vroegere huisgenooten. De prins bleek even onhandelbaar bij de ernstige lessen van zijn geleerden meester, als vroeger bij de eenvoudiger vermaningen van zijn burgerlijke pleegouders; hij bezat een vlug verstand en een ijzeren volharding, die wat hij wilde ook kon, maar hij wilde weinig — buiten het verbodene. Wanneer men hem tot ijver aanspoorde, — en Hinze, tot wanhoop over den weerbarstigen kweekeling gebracht, schijnt dit wel eens wat te handtastelijk gedaan te hebben, — vluchtte Christiaan op boomen of andere veilige plaatsen, en wachtte daar tot zijns leermeesters toorn bekoeld was. Eens had hij om die reden het dak beklommen, en de waardige kanunnik stond machteloos en verwijtend beneden; het was vergeefs dat hij riep; trotsch antwoordde de knaap: „slechte en lage plaatsen zijn voor slechte lieden, en hooge plaatsen voor groote heeren." [2]) Hoe pijnlijk voor zulk een natuur de gedwongen vernedering zijner leefwijze moest zijn, verraadt dit gezegde, en zeker, de jonge vorstenzoon, met zijn vurigen aard en het levendige bewustzijn van hoogen rang, was te beklagen, zooals hij in 't eenzame huis van zijn geestelijken opvoeder de uren onder boeken moest doorbrengen, in wier inhoud hij niet 't geringste belang stelde, en zich,

[1]) Hun gedrag schijnt bij den prins geen wrok te hebben verwekt. Onder de weinigen, die hem op zijn vlucht volgden, was ook Bogbinder. Schlegel t. a. p. 170.

[2]) Holberg t. a. p. II. 4.

als eenigen omgang tot de ruwste handwerkersknapen zag beperkt, aan wie Hinze godsdienstonderwijs gaf. Zijn meester namelijk, ziende dat Christiaan, wanneer hij tot het waarnemen van dezen plicht zijn woning verliet, gewoonlijk wegliep, voerde hem met zich naar de kerk, en liet hem daar onder zijn leerlingen eenige uren werkeloos staan, zonder te bedenken, welken invloed de verveling, en 't hooren der onbeschaafdste taal tusschen het onderwijs in, op een zoo vatbaar gemoed hebben moest. De prins verzette zich in 't eerst met hevigheid. Later, ziende dat zijn tegenstand vruchteloos was, maakte hij van zijn gedwongen tegenwoordigheid het beste gebruik, dat zijn toorn en zijn genotzucht er van konden maken: hij prikkelde zijn kameraden tot verzet, en ergerde Hinze daardoor nog meer, terwijl hij zelf als aanvoerder bij alle booze streken zich over zijn makkers tenminste dat gezag verwierf, dat hij zoo gaarne op grooter schaal zou hebben uitgeoefend. Weldra was de Deensche kroonprins zoo volmaakt op de hoogte van alle volksruwheden, dat hij ook in dit opzicht de eerste mocht heeten, en wat hem eerst stuitend scheen, docht hem nu vermakelijk; [1]) het vormde tenminste een afwisseling in zijn eentoonig leven; en koning Johann zag met schrik de verwildering, die zijn zoon binnen korten tijd ondergaan had. Hij nam hem nu van Hinze weg, bestelde vreemde meesters en hield hem ook zelf onder het oog, maar de jeugdige indrukken waren te sterk geweest; Christiaan ging voort zijn vrienden onder de geringste volksklasse te zoeken, en naarmate hij ouder werd nam zijn gedrag in ergerlijkheid toe.

Zoo bereikte hij zijn achttiende jaar, en de burgers van Koppenhagen hadden gedurende dien tijd ruimschoots gelegenheid, om met al de schaduwzijden van hun toekomstigen meester kennis te maken, terwijl er weinig licht was, dat dien indruk uitwischte. Drinkgelagen met zijn woeste kameraden, nachtelijke omzwervingen en inbraak in vreemde huizen waren voortdurend bij hem aan de orde [2]). Ten laatste

[1]) Het is waarschijnlijk in deze school, dat hij de gemeenzaamheid van omgang opdeed, die 't volk een tijd lang voor zijn fouten blind maakte, en die men ten onrechte huichelarij heeft genoemd.

[2]) De eigenaardige gewoonten bij Noordsche feestelijkheden gaven aan Christiaan gelegenheid zijn lusten bot te vieren. Het was gebruik, bij brui-

drongen de klachten hierover ook tot den koning door. Een hevig tooneel had tusschen vader en zoon plaats. De prins gebruikte hooge woorden en beriep zich op het recht van vorsten om boven, of liever beneden de gewone moraal te staan; maar deze opvatting was aan het toenmalige Deensche hof nog niet gangbaar en het kwam zoover, dat koning Johann in grooten toorn zijn zoon op een wijze tuchtigde, die hem de dagen van Hinze's bestuur in levendige herinnering moest brengen. De slagen, die hij ontving, hadden echter ditmaal een andere werking. Het zien van de hevigste woede in een vader, wiens zachtheid ieder roemde, en die, zooals hij wist, zelfs aan zijn vrienden geen nog zoo scherp verwijt euvel duidde[2]), maakte indruk op Christiaan; hij wierp zich op de knieën, smeekte om vergiffenis en beloofde zijn gedrag te veranderen.

Een tijd lang scheen hem die belofte ook ernst en hij toonde een oprecht berouw over 't verleden. Zijn gemoed was nog niet tot dien graad van verharding gekomen, die het later voor elk verwijt ontoegankelijk maakte, en hadden zijn oude fouten niet zoo spoedig weer nieuwe speelruimte ontvangen, wellicht zou deze dag een keerpunt in zijn leven geworden zijn; nu echter bewees hij slechts, dat de betere gevoelens in zijn hart nog niet gestorven waren, en maakte het dubbel treurig, dat de slechte weldra zoo geheel zegevierden.

In 't jaar 1502 zond koning Johann hem naar Noorwegen, om een daar uitgebroken oproer te dempen. De prins nam deze taak met blijdschap op zich. Naarmate hij meer den leeftijd bereikte, die tot heerschen noodig was, ontwaakte ook de lust er toe met vernieuwde kracht. De twee groote passies van zijn gemoed, genotzucht en heerschzucht, riepen om bevrediging, maar de eerste moest hij onderdrukken, en al zijn wenschen richtten zich dus op voldoening der tweede.

---

loften ook vreemden toe te laten, die dan het bruidspaar begroetten, heil toedronken en zich vervolgens weder verwijderden. Deze gewoonte kon echter, en werd dit ook door den prins, zeer misbruikt worden. Men drong met ruw geweld de huizen binnen, deed den gasten beleedigingen aan, en vernielde naar willekeur, waarbij dan de ergerlijkste tooneelen plaats hadden. Zie over dit gebruik de Duitsche aanmerkingen bij Holberg t. a. p. II. 5. Een soortgelijke gewoonte beschrijft Marmier, Lettres sur le Nord, Lettre XI.

Zijn zending naar Noorwegen opende hem daartoe een ruim veld en de vruchten van bloed en tranen bleven niet uit.

Misschien is er voor een jong man, brandend van verlangen om zich te doen gelden, en vervuld van bitterheid, geen gevaarlijker taak denkbaar, dan het onderwerpen van een in verzet gekomen volk. De menschen, die hij aanschouwt, verkeeren allen in ongewonen toestand; de hartstochten zijn opgewekt, en er heerscht een gisting, die zelfs den kalmsten meesleept; hoeveel te meer iemand, wiens natuur slechts een kleinen prikkel behoeft om tot hevigheid over te slaan. Geen genegenheid komt hem vriendelijk verzachtend tegemoet, want men weet, dat hij gezonden is als een rechter, die straffen en veroordeelen moet; haat en vrees begroeten hem; hij ziet zijn volk van den allerslechtsten kant, en het is natuurlijk, dat hij teruggeeft wat hij ontvangt: bitterheid en haat. De misdaden, die begaan zijn, nauwkeurig te onderzoeken, is onmogelijk; hij is gekomen niet om te onderzoeken, maar om te handelen. Zijn straf is dus zelden rechtvaardig, en de onrechtvaardige straf verbittert de burgers; zoo kweekt hij slechts óf een verzet, dat in nieuw bloedvergieten verstikt moet worden, óf een vrees, die, zich in alles stom onderwerpend, hem tot nieuwe daden van willekeur aanspoort, daar hij ziet, dat de willekeur geen tegenstand vindt. Bij Christiaan was dit laatste het geval. Na een stormachtige vaart landde hij in Noorwegen. Reeds onderweg hadden zijn reisgenooten met angst gezien, hoe hij, somber op de golven starend, de vuist balde en dreigend ophief, als wilde hij een vijand er mee verpletteren. De eerste sporen van die onheilspellende uitdrukking, die hem later zoo gevreesd maakte, vertoonden zich daarbij op het gelaat van den jongeling, en toen hij zijn toekomstig rijk betrad, had het gerucht de harten zijner onderdanen reeds met schrik en weerzin tegen hun nieuwen meester vervuld.

Zij bleven ook niet lang in onzekerheid omtrent zijn karakter. Christiaan schreef, als Drako, zijn wetten in bloed, en het zwaard van den beul was zijn pleitbezorger. Men heeft het een overdrijving van Holberg[1] genoemd, wanneer

[1]) II. 6. vlg. Zie hierbij de Duitsche aanmerkingen, welke Holbergs woorden tegenspreken. Zoo uitvoerig als deze in zijn „Dannemarks og Norges

hij zegt, dat de prins den Noorweegschen adel nagenoeg uitroeide; maar zoo 't hem niet geheel gelukte, den wil er toe heeft hij waarschijnlijk bezeten: want én in Zweden én in Denemarken vervolgde hij later hetzelfde doel, niet, zooals beweerd is, uit liefde tot het volk, — die liefde was zeker niet zoo gloeiend, dat alleen bloed haar lesschen kon — maar met dezelfde bedoeling, die Lodewijk XI van Frankrijk tegen Nemours en Armagnac wapende, het gezag des konings door uitroeiing der machtigste vasallen te versterken. Medelijden kende hij niet, en zijn bestuur was strenger dan zelfs de vergedreven vrees der Noorwegers had durven denken [1]). Weldra was het land volkomen onderworpen, en Christiaan onbeperkt gebieder. Hij voerde het bewind — dit heeft zelfs de grootste haat erkend — met een geestkracht ver boven zijne jaren; maar wie al de zachtere hoedanigheden der jeugd verloren heeft, die zal ook natuurlijk iets van de hoedanigheden van een leeftijd bezitten, die hij ontijdig is binnengetreden. Voor iemand, wien geen straf te wreed, geen herinnering aan vroeger ontvangen diensten te sterk was, voor dien moest ook geen zwarigheid te groot zijn; en zoo hij alle hinderpalen, die zijner heerschappij in den weg stonden, overwon, 't was meer omdat zijn gemoed te hard was om in al wat een edelen aard terughoudt hinderpalen te zien, dan omdat zijn beleid aan hun bestaan een einde maakte.

Geistlige og Verdslige Staat", 7de Hoofdstuk, bl. 212 vlg. over den Deenschen adel spreekt, zoo weinig zegt hij er van de Noorweegsche edelen, en dit boek geeft dus geen licht over de duistere punten van hun geschiedenis.

[1]) Als bewijs van zijn wreedheid wordt het gedrag tegen Karel, bisschop van Hammer, genoemd. Deze, ondanks zijn aan het gouvernement bewezen diensten, op een bloote verdenking gevat, in de gevangenis gruwzaam behandeld, stierf aan de gevolgen hiervan; zoo verhalen Holberg, Dalin, en anderen naar de oudste bronnen. Schlegel daarentegen I. 174 vlg. ontkent de geheele misdaad. Zijn pleidooi is te uitvoerig om hier aan te halen; ook schijnt het niet van bijzonder gewicht. De gevangenneming des bisschops, het eigenlijke feit dus, wordt niet geloochend, ook niet dat hij op bloote verdenking gevat werd, alleen wordt het eenige jaren verschoven, en dit is dus enkel een vraag van tijd, niet van karakter. Te zeggen: Christiaan heeft in 1502 deze wreede daad niet begaan, hij was er nooit in staat toe, maar — hij beging ze in 1507, is een weinig afdoende logika. Een vreemd verschijnsel is het, dat zelfs een von Raumer in zijn Geschichte Europa's II. 99, waar hij én de oudere bronnen én Schlegel citeert, geen enkele maal op de verschilpunten wijst.

Vijf jaren lang had zijn bewind geduurd, en de koning was over de rust in Noorwegen tevreden, zoodat zijn verhouding tot Christiaan zeer verbeterde, toen een ontmoeting plaats had, die het leven van dezen voor goed, maar niet ten goede besliste. Kleine moeilijkheden riepen den kroonprins naar Bergen; en het was hier, dat de vrouw, die hem later zoo geheel beheerschte, de eerste stappen deed tot het spelen harer zoo verderfelijke rol. Christiaan leerde Sigbritta Willemsz. kennen. Een onvoorzichtig woord, tot lof van haar schoone dochter gesproken, maakte zijn nieuwsgierigheid gaande, en Sigbritta, die reeds begonnen was ingang in kringen te verwerven die boven haar stand waren, ja reeds zekeren invloed bezat, wist zich op een bal toegang te verschaffen en den kroonprins daardoor met dit haar eenig kind bekend te maken. Duifje, zoo was haar naam, te zien en te beminnen, was voor Christiaan één. Het schoone ongelukkige meisje werd zijn geliefde, en haar moeder zijn raadgeefster. Van nu af aan deelde zich zijn leven tusschen deze twee, tusschen zijn goeden engel en zijn boozen geest. Er zijn weinige beelden in de geschiedenis, over welke zulk een waas van geheimzinnigen weemoed verspreid ligt, als die op het korte leven van haar rust, die bestemd was de eenige liefde van dat strenge hart te worden, dat zich alleen voor haar verzachtte. Zelfs de ergste partijhaat heeft geen schaduw op de bevallige gedaante van het jonge vreemde meisje geworpen, dat haar leven aan Christiaan wijdde, „geen pen een verwijt haar weten te doen, óf het moest deze liefde zijn." [1]) Inderdaad, Duifje beminde den vorst niet om zijn rang, alleen om zijn zelfs wille; zij maakte nimmer van zijn genegenheid gebruik om aanzien of rijkdom te verwerven, en zoo zij in ongeoorloofde betrekking tot hem stond, zij was een dergenen, van wie men met recht gezegd heeft, dat zij zelfs de zonde adelen. Haar invloed op den prins was gelijk een band, die nimmer knelde, maar toch sterk genoeg was om hem op het pad des verderfs tegen te houden, dat hij later zoo blindelings bewandelde. Men zegt, dat Christiaan met het plan omging haar te huwen, doch daarvan kon alleen na koning Johann's dood sprake zijn; vooreerst moest

[1]) Dahlmann t. a. p. III. 321.

een diep geheim hun wederzijdsche liefde bedekken, en Duifje vergenoegde er zich gaarne mede hem alleen in 't verborgen te zien, terwijl Sigbritta met voorloopig stilgehouden verlangen naar het uur van zijn troonsbeklimming uitzag, als het uur dat haar eerzuchtige wenschen bevredigen zou.

Zij moest geruimen tijd wachten. In 't jaar 1510 naar Denemarken geroepen, waagde de kroonprins niet, haar met zich te nemen en zijn betrekking daardoor te verraden. Gedurende meer dan drie jaren komt haar naam niet voor, en haar vorstelijke beschermer zelf wordt in dien tijd weinig genoemd. Het schijnt dat hij zich aan den wil zijns vaders onderwierp, althans men verneemt uit die dagen geen klachten over hem, en eerst de plotselinge dood van koning Johann doet hem weder op den voorgrond treden.

Met het overlijden van dezen in 1513 was Christiaan heer der Noordsche volken. Hij had de lente des levens reeds achter zich; het was op twee en dertig jarigen leeftijd, dat hij den troon beklom. Schiller zegt, over Filips II sprekend [1]), dat het een ongeluk voor vorsten is, wanneer hun de kroon op zoo laten leeftijd ten deel valt; al de edelmoedige opwellingen der jeugd zijn dan voorbij, al haar onbevredigde passies gebleven, en een overdreven gebruik der macht moet voor haar lang gemis schadeloos stellen. Ook op Christiaan past deze opmerking. Een vorst moet jong zijn, en naast al de fouten der jeugd al haar deugden bezitten, of hij moet den middelbaren leeftijd te boven zijn, en naast de koelheid van den ouderdom ook zijn rijpheid verkregen hebben. Christiaan was noch jong noch gerijpt; hij was heerschzuchtig zonder te kunnen heerschen, en hartstochtelijk zonder geestdrift. Verbitterd, streng voor anderen en een slaaf van eigen driften, zoo was de nieuwe monarch, die thans zijn vorschenden blik over het wijde gebied liet gaan, dat hem gehoorzaamde.

Van de drie Noordsche rijken was Denemarken ontegenzeggelijk het meest ontwikkelde. De bodem, ofschoon nog niet zoo verstandig gebruikt, als het toen reeds in de Nederlandsche gewesten b. v. het geval was, genoot toch een redelijke kultuur, en het volk was over 't algemeen welvarend, zelfs rijk, wanneer men zijn lot bij de toestanden vergelijkt,

[1]) Geschichte des Abfalls der vereinigten Niederlande, bl. 52.

die toen in Duitschland en Frankrijk heerschten, daar reeds nu den boerenoorlog ontstekend, hier de groote revolutie uit de verte aankondigend. De zeden waren eenvoudig, vreemde staten stelden een hoogen prijs op de vriendschap der Deensche monarchie, en de onderdanen waren haar met hun geheele ziel toegedaan. Alles sprak hier van vrede en rust, alles beloofde den vorst een gelukkige regeering.

Zweden wekte minder blijde verwachtingen. De toestand van het land was op zich zelf reeds minder gunstig, en de vele oorlogen, die zijn grond verwoest hadden, gaven zijn bloei bestendig een nieuwen knak. De bodem was weinig bebouwd, het land arm en het volk weinig ontwikkeld. De eerste boekdrukkerij, die door een vrouw, de gemalin van den gewezen rijksvoogd, Sten Sture den ouden, opgericht was, dagteekent eerst uit 1483. De inrichting der scholen was gebrekkig evenals die der huizen; een groote eenvoud heerschte er zeker, maar die eenvoud vloeide alleen uit gebrek voort. Zelfs in aanzienlijke woningen was een gat in het dak dikwijls de eenige lichtgevende opening.[1]) Met de kleeding stond het niet beter. Hoe kostbaar fluweelen gewaden waren, bewijst het testament van koning Karel Knutson,[2]) die ze als het voornaamste van zijn nalatenschap onder de zijnen verdeelt. In Zweden, kon men zeggen, was er slechts aan één ding geen gebrek, aan wapens; het ijzer van zwaard en bijl alleen was altijd blank, en de hand was altijd gereed om het te voeren. Zoo arm was geen woning of ze had haar wapen; zoo uitgeput had geen hongersnood de bewoners gemaakt, of ze hadden nog kracht genoeg om er naar te grijpen, als de strijd tegen den erfvijand hen riep, en die vijand was de Deen, was bovenal de persoon, in wien zij de uitdrukking van zijn geheele volk zagen, de koning, die thans zijn schepter over hen uitstrekte.

Naast deze beide staten kwam Noorwegen nauwelijks meer in aanmerking. Door zijn vereeniging met Denemarken was de zelfstandige rol van dezen staat uitgespeeld, en werd hij meer en meer, wat Frederik II boosaardig van de betrekking tusschen Holland en Engeland zeide, „het kleine

[1]) Geijer t. a. p. I. 278.
[2]) Dalin. t. a. p. II. 597 vlg.

bootje op sleeptouw van een groot fregat." Van Noorwegen had Denemarken niets te vreezen; dit rijk was voor goed onderworpen.

Zweden alleen hield Christiaan dus bezig, en wel mocht hij dien onverzoenbaren geest vreezen, die daar, nog altijd wakker, de opgedrongen heerschappij van een volk bestreed, welks belangen de zijne bijna altijd kruisten.

Er was eigenlijk slechts één band tusschen de beide volken; die band was het gevaar, dat zoowel het bloeiende Denemarken als het ongelukkige Zweden van kerkelijke zijde bedreigde, het gevaar der godsdienstige tweedracht. Een algemeene gisting ging sedert lang door de gemoederen, en de gevoelens van verzet tegen de Katholieke hiërarchie, die weldra in Duitschland zouden worden uitgesproken, begonnen ook in het Noorden op te komen.

Over het algemeen was de bodem der drie rijken anders niet zeer gunstig voor kerkelijke vraagstukken. Het heidendom was er laat uitgeroeid. Nog in de elfde eeuw hadden de bosschen van Seeland heidensche offeranden gezien, en daar het Christendom er niet door de kerk, door de prediking van zendelingen, maar door het zwaard van een gewelddadigen vorst, in Denemarken door Kanut den groote, in Zweden door Olaf gebracht was, scheen het ook geen zaak der kerk, maar een zaak des konings of liever des rijks te zijn. Het is merkwaardig, hoe weinig invloed de pausen op het gedrag der Noordsche vorsten uitoefenden. Dezen waren dikwijls de bevorderaars van een godsdienst, met welks opperhoofd zij in strijd lagen. Toen koning Erik van Zweden, later de heilige genaamd, in 't jaar 1161 tegen de heidenen sneuvelde, was de paus op het punt geweest den ban over hem uit te spreken.[1]) De banvloek werd zoo dikwijls tegen de zonen van Odin gebruikt, dat zij er alle gevoel voor verloren hadden, en een sterk bewijs van de krachtige taal, die men in de middeleeuwen dorst voeren, is zeker de volgende brief, door koning Waldemar Atterdag aan paus Gregorius XI bij gelegenheid van een twist ongestraft geschreven:

[1]) Over den toestand der kerk in Zweden gedurende de middeleeuwen zie Lagerbring, Swea Rikes Historia II. 235. vlg. en III. 337. vlg.

„Koning Waldemar zendt den Roomschen paus zijn groet. Wij hebben het leven van God, het rijk van zijn inwoners, onze goederen van onze voorouders, ons geloof van uw voorgangers; dit laatste, zoo gij onzen wil niet gehoorzaam zijt, zenden wij u hiermede terug. Vaarwel!" [1])

In een staat, waar zulke dingen mogelijk waren, kon van kerkelijk gezag geen sprake zijn. De Inquisitie had er nooit haar schrikbewind gevestigd; slechts één geval van haar werkzaamheid komt uit deze tijden in de Zweedsche geschiedenis voor, en ook Denemarken had onder Johann zijn oud beginsel van het *laisser aller* vastgehouden; nu echter gedoogden de dingen geen zoodanige kalmte meer. Zooals in de meeste staten, moest het opgaan van een grooter vrijheid in het godsdienstige ook het sein voor een grootere staatkundige vrijheid worden, en werkte de opkomende reformatie ook de opkomende zelfstandigheid der Zweden in de hand; maar vooreerst scheen die latere oorzaak van scheiding nog de eenige band tusschen hen en Denemarken te zijn.

Koning der drie noordelijke rijken noemde Christiaan zich, maar er vertoonde zich geen teeken, dat veel uitzicht op het tot waarheid maken van dien schitterenden titel gaf. Na den dood van Svante Sture had diens zoon Sten het bewind over Zweden op zich genomen, en er bestond weinig kans, dat zijn onderdanen een geliefden en welwillenden rijksvoogd zouden verlaten, om zich aan de zijde van een gehaten vorst te scharen. Alleen de onderlinge ijverzucht der grooten liet voor den Deenschen koning nog een mogelijkheid open, maar om van die ijverzucht te zijner gunste partij te trekken, was vóór alle dingen geld noodig, en Christiaans hulpbronnen waren beperkt. Het gewone middel, waardoor vorsten zich dit verschaffen, moest dus ter hand genomen worden; een rijk huwelijk zou hem in staat stellen Zweden te onderwerpen, en zijn liefde voor Duifje in 't belang der staatkunde ter zijde worden gesteld. Hij had zijn schoone geliefde met haar moeder naar Koppenhagen doen komen; een nadere verbinbinding met het laaggeboren meisje moest echter, zooals hij wel inzag, schipbreuk lijden op den trots van zijn volk, dat de geringe vreemde nooit als meesteres erkend zou hebben.

[1]) Holb. t. a. p. I. 468.

Zijn oog richtte zich dus op de verschillende vreemde prinsessen, en onder deze vestigde zich zijn keus weldra op de bevallige zuster van Karel V, Elisabeth of Isabella [1]), wier groote bruidschat zijn financieëlen toestand inderdaad zeer verbeteren zou. Hij verkreeg ofschoon niet zonder moeite het jawoord. De betrekking met Duifje schrikte Karel terug, en eerst na belofte, deze voor altijd te verbreken, ontving hij de hand der prinses, met welke hij in 't jaar 1515 te Koppenhagen vereenigd werd.

Het was van Christiaan's kant een huwelijk om den bruidschat, zijn liefde bleef aan Duifje toebehooren, en wat zijn belofte betrof: haar van zich weg te zenden, hij kon die gemakkelijk doen, daar hij niet van plan was ze te houden. Integendeel groeide de invloed van Sigbritta, die bij haar scherp verstand een dergelijken loop der omstandigheden wel waarschijnlijk voorzien had, en zich, als 't maar een invloed was, ook in dezen min eervollen schikte, van dag tot dag aan.

Wat de koningin betrof, zij kende vorstelijke verbindingen, en kon aan het voorbeeld van haar eigen grootvader [2]) weten, hoe geldelijke verlegenheid menig huwelijk sluit en menige belofte afperst. Haar zachte aard was daarenboven niet in staat tot het voeden zelfs van rechtmatigen wrok, en de trouweloosheid van haar echtgenoot kon haar trouw aan hem niet verminderen. De Denen hebben haar aandenken altijd geëerbiedigd, en haar welwillendheid maakte veelal zijn hardheid goed. Een blijvenden dienst bewees zij haar volk door de Hollandsche kolonisten, die zij in 't land riep, en wier nakomelingen nog altijd het eiland Amak bewonen, vanwaar zij Koppenhagen met vruchten en groenten voorzien, en de Denen de aankweeking daarvan leerden. Christiaan ondersteunde deze pogingen gaarne, hij was altijd geneigd vreemdelingen te begunstigen, en dergelijke vreedzame

[1]) In de oorkonden van haar eigen tijd wordt zij beurtelings Ysabeel en Elizabeth genoemd; in den opzeggings-brief der standen aan Christiaan II komt zij onder den laatsten naam voor; de meesten echter noemen haar Isabella, naar haar beroemde Spaansche grootmoeder, Isabella van Castilië.

[2]) Maximiliaan van Oostenrijk huwde voor de tweede maal met Blanka Sforza, en wel om een gelijke reden als die welke Christiaan bewoog zich met zijn kleindochter te verbinden. Zie Colshorn, Die Deutschen Kaiser bl. 377. Isabella ontving 300000 gulden.

wenschen zijner gemalin waren hem juist nu welkom, nu zijn krijgsplannen hem de behartiging der binnenlandsche belangen onmogelijk maakten.

De expeditie tegen Zweden was namelijk thans gereed, en de koning rukte dus tegen zijn weerspannige onderdanen en hun aanvoerder, Sture, op.

De natuur kon geen grooter contrasten vormen, dan zij het hier gedaan had. In Denemarken de sombere, verbitterde gedaante van Christiaan II, in Zweden de jonge, edelmoedige rijksvoogd, over wiens verschijning de Noordsche geschiedenis al haar licht heeft uitgegoten. Hadden zijn beide voorgangers reeds de liefde van 't volk bezeten, hij was de afgod er van, de held wiens naam nog jaren na zijn val heilig bleef onder de menschen, wier eenige beschermer hij in hun nood was geweest, en wier geluk nooit volkomen was, omdat hij 't niet deelde, de man wiens goedheid zoo groot was, dat de naïeve volksmond eens verklaarde, „dat God zeker wel op Sten Sture lijken zou." Reeds als knaap had hij zijn strengen vader dikwijls tot zachtheid voor schuldigen bewogen, en menigeen dankte alleen aan zijn voorspraak het leven. Thans tot hoofd zijner natie verkozen, was er maar één verwijt, hetwelk men hem doen kon; dat was zijn al te licht opgewekt vertrouwen, en zijn te groote vergevensgezindheid voor vijanden. [1]) Als een laatste vertegenwoordiger dier ridderlijke edelen, wier verdiensten den adel nog steunden toen hun geest reeds lang geweken was, sluit hij het tijdperk van den strijd zijner natie, wier vrede voor een natuur was weggelegd, die beter de eischen dier ruwe en tirannieke tijden verstond.

Nijd is de schaduw van den roem; het was dus niet te verwonderen, dat in een land, zoo verteerd van onderlinge veeten, het geluk der Sture's vele benijders vond, die als van zelf naar Denemarken uitzagen. Hun aantal was groot en machtige namen behoorden er toe, maar zij zijn vergeten geraakt bij de beruchtheid van een man, wiens aandenken de afschuw van zijn geheele volk in herinnering hield, Gustaaf Trolle, bisschop van Upsala, Sture's doodvijand. Hij was de zoon van een edelman, die zelf naar de heerschappij gestreefd

[1]) Fryxell t. a. p. II. 226.

had, en de jonge geestelijke had toen de zaak zijner landslieden met denzelfden ijver verdedigd, waarmee hij ze nu als goddeloos en in strijd met het heilige recht der Deensche koningen aanviel, maar de keus was ondanks allen tegenstand op Sture gevallen, en van dat oogenblik af had zich een gloeiende haat van den eerzuchtigen prelaat meester gemaakt, die door middel van zijn zwakken vader zelf de regeering had hopen te voeren. Zijn hooge geestelijke waardigheid, die hij voornamelijk aan de bemoeiingen van den rijksvoogd te danken had, kon hem niet verzoenen, want ze herinnerde er hem slechts aan, dat de rang, die zijn mededinger bekleedde, hem tot het uitdeelen van gunsten in staat gesteld zou hebben, die hij nu alleen ontvangen kon. Geen poging om hem te winnen gelukte. De hartelijke, bijna ootmoedige brief, dien Sture hem bij de geboorte van zijn zoon schreef, om hem te verzoeken dezen ter doop te houden en dan persoonlijk zijn grieven mee te deelen, maakte geen indruk op Trolle, die wel zag, dat de rijksvoogd volkomen bereid was elk uiterlijk teeken van zijn gezag op te offeren, maar dat gezag zelf nimmer uit de hand zou geven. Hij eischte vervolging van alle personen wier godsdienstige beginselen der kerk, dat was in Zweden Gustaaf Trolle, een dwaling schenen; Sture weigerde. De bisschoppen, verklaarde Gustaaf, moeten vrij zijn; de rijksvoogd antwoordde, dat zij vrij waren in den staat, maar niet willekeurig boven den staat mochten staan, en dat de beste vrijheid niet in ongelijke privilegies maar in gelijke rechten voor elken stand te zoeken was.

Het kwam tot hevige tooneelen. Voor het altaar der domkerk te Upsala bood Sture den bisschop nog eens in naam van hun gemeenschappelijk vaderland de hand. „Om de eer van Zweden, om de liefde, die zij beiden er aan verschuldigd waren, den heiligen band, die hen vereenigde met hun geboortegrond," riep hij hem toe, moesten zij zich verzoenen en vereenigd het van Christiaan dreigende gevaar afwenden. De edelen, die Sture vergezelden, herhaalden zijne woorden, aller oogen richtten zich smeekend op den trotschen aartsbisschop, maar te vergeefs. Deze bleef ongeroerd. Met een ijskoude beweging wees hij de uitgestoken hand van den rijksvoogd, die zich vernederde als smeekeling op te treden, waar hij als gebieder bevelen kon, terug. Toen kleurde een

blos van toorn Sture's schoon gelaat, hij wierp den prelaat een blik van verachting toe, dien deze spottend beantwoordde, en verliet de kerk. De oorlog was hiermee verklaard.

In naam der Zweedsche standen werd Trolle eenige maanden later opgeroepen tot het afleggen van den eed als rijksraad, en toen hij niet verscheen, zich veeleer in zijn bevestigd kasteel Stäke verschanste, maakte de rijksvoogd door verrassing zich van eenigen zijner aanhangers meester, die bekenden dat de bisschop in verbinding met Christiaan stond, en hem geraden had, Zweden, met hetwelk nog altijd de onder Johann gesloten wapenstilstand heerschte, arglistig te overvallen. Op grond dier berichten werd het beleg voor Stäke geslagen. Trolle huichelde onsteltenis, en verklaarde een vergelijk te willen aangaan. Zijn woorden vonden geloof, Sture begaf zich met verschillenden zijner raden op de tot onderhandeling aangewezen plek voor de vesting, waar hij twee uren lang onder stroomenden regen wachtte [1]), om dan te vernemen, dat de bisschop hem misschien over zes weken ontvangen zou, in welken tijd een ontzet der burcht door Christiaan zeer waarschijnlijk was.

Deze zond ook werkelijk een leger van 4000 man onder zijn beroemden veldheer, Severin Norrby, tot hulp van den weerbarstigen prelaat. Nog eens vermaande Sture hem, liever tot redding dan tot verderf van het vaderland mee te werken, maar zijn oor bleef gesloten, want hij rekende vast op de overwinning der Denen, en wilde zich door geen verdrag de vruchten dier zegepraal verkorten.

Het kwam dus tot den strijd; de uitslag van 't gevecht bleek echter een andere te zijn, dan Trolle verwachtte.

De verschijning van eenige Deensche gevangenen kondigde hem weldra de nederlaag zijner bondgenooten aan. Nu ontzonk hem plotseling de moed. Hij vernam, dat de rijksvoogd den vijand zoo geslagen had, dat hij met groot verlies ijlings naar zijn schepen had moeten terugkeeren, en de valsche geestelijke, die wel de kans eener revolutie wilde wagen, maar geen eer genoeg bezat om, waar zij hem tegenliep, haar gevolgen te dragen, bood nu zijn onderwerping aan, indien men hem maar ongemoeid voor het verleden wilde laten.

[1] Ekendahl t. a. p. II. 304.

Verontwaardigd antwoordde Sture, »dat het te laat was, na zoo veel Zweedsch bloed vergoten te hebben van verzoening te spreken [1]), en dat hij een moordenaar was, over wien de standenzouden oordeelen." Deze kwamen dan ook te Stockholm bijeen en gaven Trolle een vrijgeleide om zich te kunnen verdedigen, maar hun toorn bedreigde hem met het ergste, en de hoogmoedige taal, die de nu weer van zijn schrik herstelde bisschop, bij het gezicht des rijksvoogds, door zijn overwinning dubbel hatelijk in de ijverzuchtige oogen van den vernederden mededinger, te voeren waagde, ontstak hun woede nog meer. „Vrije mannen," riep hij hun toe, „wilt gij u noemen, slaven zijt gij van een hartstochtelijken jongeling, die u allen aan zijn eerzucht opoffert." Met woeste heftigheid klaagde hij Sture aan, maar de standen lieten zich niet misleiden; eenstemmig veroordeelden zij Trolle, ontzetten hem van zijne waardigheid, en schreven aan den paus, een nieuwe benoeming verzoekend; zijn Stäke moest als de woonplaats van een verrader gesloopt worden. De bisschop vluchtte toen uit Stockholm en verschanste zich op nieuw, maar zijn eigen lieden leverden hem uit. In triomf voerde men hem naar 't Zweedsche leger. Zijn aanblik wekte onder de bijeengescholen menigte en de nog door den strijd verhitte soldaten een vreeselijke gisting. Kreten van haat ontvingen den landverrader, den man des bloeds in 't kleed des vredes, en menige hand hief zich dreigend op. Het tumult groeide met ieder oogenblik aan, en er scheen kans dat men hem in stukken scheuren zou, toen Sture zelf verscheen. Hij wierp zich onder het volk en dekte met zijn eigen lichaam den bedreigden tegenstander, de zijnen toeroepend, door geen moord hun rechtvaardige zaak te bevlekken. De heftigsten der menigte schenen bijna geneigd hem zelf voor zijn verzet tegen hun wraak te laten boeten, en richtten hun wapens reeds op den moedigen aanvoerder, die het waagde zich geheel alleen tusschen zoo veel verbitterde, razende menschen te werpen, maar de beter gezinden behielden de overhand en Sture voerde den primaat veilig uit het gedrang. Misschien was het in eene opwelling van schaamte en 't gevoel, dat hij een leven, hetwelk alleen de moed van hem, wien hij

[1]) Ekendahl II. 306.

zoo gaarne een smadelijken dood had willen bereiden, gered had, niet verder tegen dezen gebruiken mocht, dat hij kort daarop zelf aan het kapitel te Upsala schreef, de eenstemmige resolutie der standen maar te bekrachtigen en een nieuwen aartsbisschop te kiezen [1]).

In het klooster te Westeraes, waar men hem als staatsgevangene streng bewaakte, deed hij ook een plechtigen eed, zijn ambt nooit te zullen terug vorderen, en een oogenblik scheen het wel of het gevaar, waarin hij gezweefd had, zijn veerkracht gebroken en hem tot onderwerping bereid had gemaakt

Maar Christiaan liet hem niet lang in deze berouwvolle afzondering. De nederlaag van Norrby was een smaad, die niet ongewroken mocht blijven, en in den zomer van 1518 verscheen de koning zelf met een aanzienlijk leger en een groote vloot voor Stockholm. Hij was in een stemming, die Zweden niets goeds voorspelde. De zachte hand, die zijn eerste regeeringsjaren ten beste geleid had [2]), beteugelde zijn driften niet langer. Het schoone meisje, dat hij bemind had, rustte in de aarde van 't vreemde land, waarvan haar moeder gehoopt had, dat het haar de heerschappij geven zou, en dat haar alleen het graf geschonken had. In 1517 was Duifje plotseling gestorven, vermoord, beweerden achterdochtige stemmen. Haar dood zou altijd beklagenswaardig geweest zijn, want zij was de goede geest van Christiaan's staten, maar dat laatste vermoeden maakte hem tot het vreeselijkste onheil, dat hen treffen kon. De koning had haar hartstochtelijk bemind; 't was een zondige liefde geweest, maar zijn aard was nu eenmaal zoo, dat alleen het kwaad hem voor erger kwaad bewaren kon, en onrechtmatige liefde alleen hem tegen onrechtmatigen haat gewaarborgd had. Nu kwam deze laatste weer boven, en zijn oog richtte zich op zijn ouden tegenstander, den adel, als oorzaak van al zijn leed. Hij moest het geweest zijn, zeide de hevige smart in zijn borst, die Duifje vermoord had. De burgelijke geliefde was een vernedering voor den hoogmoed dier trotsche kaste, die

[1]) Dalin t. a. p. II. 684.

[2]) Uit dezen tijd dagteekenen de verschillende goede bepalingen en wijze maatregelen, die zelfs vijanden roemen. Ekendahl t. a. p. II. 305 vlg.

hij gedwongen had voor de Hollandsche vrouw en haar dochter te buigen; door die handen moest dus ook het vergift gegaan zijn, dat, naar men zeide, haar leven geeindigd had. In Christiaan's mond was die aanklacht tegelijk een doodvonnis. Om een enkel berispend woord over het ongeoorloofde zijner betrekking had hij de hofmeesteres zijner gemalin verdreven en van al haar goederen beroofd [1]), welke straf moest hij dus voor een daad als deze hebben? Toch waren het, vreemd genoeg, niet de bewerkers van den moord, zooals het volk ze noemde, waartegen zijn wraak zich het eerst keerde, maar iemand die, zoo de misdaad werkelijk gepleegd was, even ongelukkig door haar gemaakt was, als de koning zelf. Een jonge edelman, Torben Oxe, had, naar men zeide, Duifjes liefde trachten te verwerven, en zijn trotsche familie, beducht voor de schande van zulk een huwelijk, had daarom der schoone Hollandsche gift toegediend. Het verhaal wekte Christiaans ijverzucht op, ofschoon Torben verklaarde nooit wederliefde ontvangen te hebben. Hij liet den ongelukkige aanklagen, en toen het gerecht hem vrijsprak, eenige boeren oproepen, die den edelman, uit haat of uit vrees voor den koning, wel niet schuldig konden verklaren, maar die toch een dubbelzinnig oordeel spraken, hetwelk de koning als doodvonnis aannam en ook voltrekken liet, ondanks den voetval zijner gemalin, naar wie hij juist bij deze gelegenheid wel had mogen luisteren [2]). Eenige andere personen worden eveneens op ontoereikende vermoedens gedood of verbannen; zijn hoofdwraak echter besloot de koning nog uit te stellen. De gedachte dat iemand leefde, die Duifjes liefde genoten had, kon zijn ijverzucht niet verdragen; het denkbeeld dat iemand leefde, die haar gehaat en misschien vermoord had, verduurde zijn toorn, omdat hij er op rekende later slechts te feller te treffen. Hij had den adel altijd gevreesd, nu beschouwde hij dien als zijn onverzoenlijken vijand, en Sigbrit verkreeg thans eerst, tegen aller verwachting in [3]),

[1]) Schlegel t. a. p. bl. 197.

[2]) Holberg t. a. p. II 29.

[3]) Schlegel t. z. p. Of Duifje werkelijk als slachtoffer van list gevallen is, heeft men niet kunnen uitmaken. Waarschijnlijk is de daad wel. Dat Christiaan met den dood zijner schoone geliefde den invloed harer leelijke tirannieke moeder zou afwerpen, meende ieder. Zie von Raumer t. a. p. II. 101.

haar machtigen invloed, dien zij allereerst tegen de Deensche edelen, maar in de tweede plaats ook tegen Zweden liet gelden, wetende dat zij den vertoornden koning daardoor behaagde, en misschien ook met de gedachte bezield, zich zoo bij 't volk bemind te maken, hetwelk haar intusschen nimmer gelukte [1]).

Beheerscht van deze beide passies, smart over den dood zijner geliefde en haat tegen de geheele menschheid, die haar moordenaars hem verborg, begon Christiaan zijn tocht. Sten Sture was op zijne hoede. Bij Braenkyrka kwam het tot den slag, waarbij van Zweedschen kant de later zoo beroemde naam Gustaaf Wasa, als de naam van den dapperen strijder, die in 't gevecht de vaderlandsche banier zwaaide, met eer genoemd wordt. De herinnering aan den slag bij den Brunkeberg leefde nog ongeschonden voort en vuurde de kampenden aan; op nieuw moest een Deensche koning voor een Sture de vlucht nemen, Christiaan werd volkomen geslagen. Hij nam de wijk naar zijn schepen en trachtte Stockholm te blokkeeren, maar ook dit baatte niet. Zijn vijand bracht hemdoor gelukkige uitvallen een zoo groot nadeel toe, dat hij inzag, door deze nuttelooze belegering alleen diens gezag, dat bij elke nieuwe overwinning aangroeide, te zullen versterken, en hij begon daarenboven zelf veel meer gebrek aan levensmiddelen te lijden dan de Zweden hadden. Hij veinsde dus een groote geneigdheid tot verzoening.

Met de verklaring, dat hij zich aan de edelmoedigheid van Sture wilde overgeven, verzocht hij dezen tot hem te komen en de bepalingen van een verdrag op te stellen; honger en uitputting, zoo zeide hij, hadden hem gedwongen zich op de genade van zijn tegenstander te beroepen.

De vorm was goed gekozen en verraadde groote kennis van het karakter des rijksvoogds. Met edelmoedigen ijver besloot deze, den man, die hem vogelvrij verklaard had, en den banvloek over hem had doen uitspreken, thans door ridderlijke voorkomendheid te verzoenen. Hij liet de Deensche vloot van levensmiddelen voorzien, en maakte zich gereed bij den koning aan boord te komen, waar men hem slechts

[1]) Hoe gehaat zij was, verhaalt Holberg t. a. p. II. 122. Verscheidene aanslagen werden op haar leven gedaan.

verbeidde om zich met de machtelooze woede van den jongen held vroolijk te maken, als hij zag dat men hem gevangen had, en een smadelijke dood hem wachtte. Maar de leden van zijn raad waren voorzichtiger dan hun meester „die niet wist wat bedriegen was" [1]), en hielden hem terug. Zij gaven Christiaan's gezant te kennen, dat men den koning niet vertrouwde; wilde hij echter onderhandelen, zoo kon hij in Stockholm komen, zes der eerste Zweedsche edelen zouden als gijzelaars naar de Deensche vloot gezonden worden. Dit aanbod vond bijval. De gijzelaars, onder hen ook Gustaaf Wasa, staken van land, doch nauwelijks hadden zij de vijandelijke schepen bereikt, of deze lichtten de ankers en zeilden, nu van leeftocht voorzien, naar Denemarken terug, hen als gevangenen meeslepend. Christiaan begreep, dat de kans om den rijksvoogd door list in zijn handen te krijgen verkeken was, en ging zich dus voor de kansen van het geweld versterken.

Sture's gezag was intusschen door deze trouweloosheid eer toe- dan afgenomen; uit ieder nieuw bewijs van de laagheid des Deenschen konings sloeg de Zweedsche partij haar munt, waarop zij 't onbevlekte beeld van haar aanvoerder plaatste; eene algemeene verontwaardiging, ook buiten het Noorden, veroordeelde het schandelijke verraad van Christiaan, en roemde den moed en de helaas! bedrogen trouwhartigheid van zijn mededinger.

Toch was de toestand van dezen moeilijk genoeg. Hij begreep dat het gevaar, hetwelk zijn land bedreigde, slechts tijdelijk afgewend was, en de verzoening, die het hem gelukt was met de kerk te sluiten, had zijn vijand weder weten te verbreken [2]). Trolle zond klagende brieven aan den paus, de meeste edelen waren niet te vertrouwen, en overal ontbrak het aan geld. Zijn stiefmoeder, een eerzuchtige, valsche vrouw, verried en verkocht hem, waar zij kon; haar zoon uit een eerste huwelijk diende in 't Deensche leger, en hem zelf, den vogelvrij verklaarden rebel, dreigde overal het staal van den sluipmoordenaar. Dat ondanks dezen benarden toe-

[1]) Dalin t. a. p. II. 685.

[2]) Over de onderhandelingen van Christiaan en Sture met de kerk berichten Münter, Dalin en Holberg uitvoerig; het resultaat er van zal na het Stockholmer bloedbad blijken.

stand het tijdperk van Christiaan's vlucht tot aan zijn terugkeer in Januari 1520 voor de Zweden lange jaren als hun schoone paradijstijd gold, is de beste lof, dien men den jongen rijksvoogd, dien men eenigen heerscher geven kan. Nog lang daarna, toen het land vrij, bloeiend en machtig was, verklaarde Gustaaf Wasa, de algemeen beminde koning, dat wanneer Sten Sture uit het graf terugkeerde en weder als hun heer optrad, een gelijken tijd van worsteling voorspellend en de Denen mede terugroepend, geen echte Zweed aarzelen zou, zich onder de banier van den held van Braenkyrka te plaatsen en, zoo 't wezen moest, tegen hem zelf op te rukken. De vloek van Sture, zou men kunnen zeggen, gold meer dan de zegen van alle vorsten Europa's te zamen.

Een zoo groote populariteit uit gewone oorzaken te verklaren, zou onmogelijk zijn. Alleen uit de vereeniging van alle gaven, die zijn volk hoogstelde, laat zich zulk een liefde begrijpen; Zweden zelf in al het goede, dat tirannie en tweedracht er in hadden overgelaten, verlichaamlijkte zich in hem. Hierin lag zijn kracht, maar ook de reden van zijn zwakheid. Hij was de uiting van het hoogste in zijn volk, maar hij stond niet boven zijn volk. Hij kon zijn natie zoo gelukkig maken, omdat hij haar idealen: vrijheid, heldenmoed en trouwhartigheid, vertegenwoordigde, doch hij moest haar juist daarom ook in al het leed doen deelen, dat voor idealen in het werkelijke leven is weggelegd. Vrijheid, zegt men, bestrijdt de tirannie; veeleer moet men zeggen, dat dwingelandij door dwingelandij overwonnen wordt, en dat de meeste hervormers, op welk gebied dan ook, fanatisme met fanatisme te keer gingen. Luther, Calvijn, Cromwell zegevierden door kracht over kracht, niet door zachtheid, en list wordt beter met list dan met trouwhartigheid afgewend. Had Sture Christiaan bedrogen, zooals deze 't hem deed, had hij zijn onverzoenlijken tegenstander Gustaaf Trolle gedood in plaats van hem het leven te redden, en het onrecht der kerk met geweld vergolden, in plaats van stipt de rechten van een lichaam te eerbiedigen, dat er slechts op uit was hem van de zijne te berooven, hij had opgehouden het ideaal te zijn, dat zijn volk nu als heilig in hem vereert, maar hij zou den terugkeer en de zegepraal van zijn vijand waarschijnlijk belet hebben. Versterkt door de middelen, die de

rijksvoogd versmaadde, kuiperij aan vreemde hoven, het in dienst nemen van vreemde troepen tegen zijn eigen onderdanen, omkooping en leugen, rukte deze in 't begin van 1520 op nieuw tegen Zweden aan, helaas! door maar al te veel Zweden begunstigd.

Sture kende deze handelingen, en als hij naar het oordeel van sommigen zijner raadslieden geluisterd had, zou hij ze met gelijke munt vergolden hebben, maar hij wilde liever voor de vrijheid van zijn volk sterven en ze rein in het graf meenemen, dan ze voor zijne natie bewaren, doch bevlekt door schuld. Beter met eer vallen dan met schande overwinnen, die spreuk stond in zijn borst gegrift, en ze kwam tot vervulling.

Bij Bogesund, een klein plaatsje in Wester Göthland, had zich het aan wal gekomen Deensche leger in slagorde geschaard, toen hun aanvoerder hoorde, dat Sten Sture hem daar tegemoet gesneld was. Er heerschte een vreeselijke koude, en de Zweden stonden achter het ijs, dat de rijksvoogd tot hooge wallen had laten opwerpen. In zijn harnas gehuld, den purperen mantel[1]) om de schouders geworpen, reed hij nog eens door zijne troepen, hen tot de oude dapperheid aansporend, en het gezicht van hun jongen, schoonen en geliefden heerscher bracht het geheele leger in geestdrift. Met moeite kon hij een deel zijner manschappen bewegen achter hun kille verschansingen te blijven, het meerendeel stormde met wilde hevigheid op de Denen los, hij zelf vooraan, de eerste in het gevaar. De fortuin scheen haar dapperen ridder nog eens te willen omarmen. Op zulk een onstuimigheid niet rekenend, deinsden de Denen, bij wie Sture toch reeds een bijgeloovige vrees verwekt had, terug, en hun tegenstanders drongen jubelend vooruit, toen een kogel het paard van den rijksvoogd trof en in 't zelfde oogenblik een ander hem de zijde doorboorde. Hij stortte neer; bemoedigd staakten de Denen hun vlucht. Geen der soldaten dacht meer aan den slag, het lot van hun aanvoerder vervulde alleen de gemoederen. Van een geregeld gevecht was geen

[1]) Zoo wordt zijn kleeding in den „Gustaaf Wasa" van koning Gustaaf III beschreven. Het witte paard, dat hij bereed, maakte hem tot zijn nadeel overal kennelijk en vormde een mikpunt der Denen.

sprake meer; hem zoo mogelijk nog te redden en in zekerheid te brengen, was de eenige gedachte der Zweden. Men droeg hem uit het gedrang en streed alleen nog voort om zijn terugtocht te dekken. Dit gelukte, maar de slag van Bogesund was verloren. Wat het zwaard der vijanden niet deed, dat deed het verraad, dat den Zweden, door een van hun eigen ontaarde zonen geleid, in den rug viel en als een niet te weerhouden stroom zich over 't land heengoot.

Het bewaren van Stockholm gold nu als eenig doel. Ook Sture, uit zijn bedwelming bijgekomen, richtte zijn laatste blikken daarheen. Hij gevoelde, dat zijn wond doodelijk was, maar hij hoopte de hoofdstad nog te kunnen bereiken. Zij was, vóór zijn vertrek, van wapenen door hem voorzien, en haar verdediging scheen niet zonder kansen. Nog kon de eendracht der Zweden hun land redden; hij zond dus een der zijnen naar Westeraes en liet Trolle het gebeurde melden, hem smeekend zich tenminste nu een trouwen burger te toonen. De dood, „de groote verzoener," zoo liet hij hem zeggen, „had hun twist beslecht, en stervende lippen hadden het recht van vermaning en waarschuwing; in naam van het vaderland, dat zoo zwaar getroffen was, eischte hij van hem het vergeten aller persoonlijke grieven." Roerde zijn bede het hart van den bisschop? Tot eer der menschelijke natuur zij het geloofd, dat zijn antwoord, aan Sture gegeven en later zoo schandelijk gebroken, hem op dat oogenblik ernst was en hij werkelijk meende, „dat het, verre van koning Christiaan bij te staan, zijn hoogste ijver zou zijn, hem te bestrijden" [1]) Maar de prelaat, zegt Holberg [2]) „schoot zelden naar het punt, waarop hij mikte," en zijn eeden dienden meestal alleen om gebroken te worden. Ook dezen eed verwaaide de wind; doch zooveel tenminste werd er door bereikt, dat de rijksvoogd met meer rust in de toekomst zag, die, zooals hij nu voelde, nooit tot een heden voor hem worden zou. De schoone stad aan den zonnigen Mälar nog eenmaal weer te zien, was hem niet gegeven. De vermoeienis van het vervoer op de ruwe ijssleden, de vreeselijke koude, het gebrek aan verpleging, en nog meer de zorg voor het

[1]) Fryxell t. a. p. II 254.
[2]) t. a. p. II 60.

land, welks beschermer hij geweest was, sloopten zijn laatste kracht; wel bracht men hem binnen Stockholm, maar het was een doode, dien de jammerkreten der menigte inhaalden.

Oordeelen over een leven te vellen, welks daden bij bloote vermelding reeds een oordeel zijn, is onnoodig. De zwakheden in groote persoonlijkheden, de misdrijven van een karakter eischen beoordeeling, omdat hun vonnis tegelijk hun verklaring is, het goede en groote spreekt voor zich zelf. De hoogste lof bestaat niet daarin, een deugd te kunnen aanwijzen en roemen, maar daarin, geen fout lakend er tegenover te moeten stellen. Zoo hebben ook de Zweedsche geschiedschrijvers geen schooner lijkrede op hun laatsten rijksvoogd weten te houden, dan in de vermelding van zijn eigenschappen zelf, en het leven van den man, die „de macht eens konings had, en toch een trouwe onderdaan van de wet was, die hij zelf geven kon," [1]) is tot rechter van zijn leven gemaakt. Zweden's idealen werden met hem begraven, opdat de schoonste werkelijkheid komen mocht, de vrijheid, die Sture had voorbereid maar niet had mogen aanschouwen; want de lente, die den winter verdrijft, kan niet ook de vruchten des zomers doen plukken, en de illusie moet sterven, wil ze als waarheid herboren worden.

In het eerst echter scheen het, alsof met zijn dood ook alle hoop en kracht het volk verlaten had. Stad op stad gaf zich aan de Denen over, en de boeren van Dalecarliën, die alleen nog hier en daar ten strijde trokken, konden, van hun aanvoerder beroofd, het verderf niet keeren; zij hadden nog de oude kracht, maar de gedachte, die hen vroeger in Sture leidde en bezielde, was nu verdwenen.

Verslagen bukte alles, slechts binnen Stockholm trachtte nog ééne vrouw Christiaan's macht te weerstaan. Dat was de weduwe van den rijksvoogd, de schoone, trotsche Christina Gyllenstierna. Zij had den moed van haar gemaal, en toen zij in haar rouwgewaad onder de burgers verscheen, en het zwaard trekkend hen opriep de stad te verdedigen, wekte dat gezicht zelfs in de onverschilligste harten geestdrift op, en men zwoer zich tot het uiterste te weren. Maar geestdrift is als de brand, die door een vonk ontstoken wordt, maar

[1]) Dalin t. a. p. II 692.

niet voortgaat, of er moet een voorwerp te verteren zijn; en een belegering kan worden volgehouden, zoolang men maar eenige hoop op ontzet heeft, doch ook niet langer. Hier nu bestond niets van zulk een hoop, en toen Christiaan een verdrag liet aanbieden, toen honger en ziekte hoe langer hoe heviger gingen woeden, toen de oogen, die verlangend in 't verschiet staarden, alleen nieuwe troepen en schepen van den vijand, maar nooit een redder konden zien, toen doofde de snel opgewekte geestkracht weder uit.

In September 1520 ging de stad over. Volgens de capitulatie, door Christiaan eenerzijds en door Sture's weduwe, de voornaamste edelen en de overheid van Stockholm anderzijds geteekend, zouden de burgers al hun privilegies, goederen enz. behouden, terwijl een algemeene amnestie beloofd werd voor het verleden. Twee dagen daarna, den 14den, deed de koning zijn intocht.

Het volk was somber en gedrukt, en het uiterlijk van zijn nieuwen meester verbeterde die stemming niet. Met toorn in 't hart berekende Christiaan, niet de waarde van zijn bezit, om er zich in te verheugen, maar alleen de moeite die 't hem gekost had, om over zijn wraak te peinzen en een mogelijk verlies te verhoeden.

Hij legde een sterke bezetting in de stad; zijn eigenlijke plannen echter zou zij nog niet ten uitvoer zien gebracht, daartoe was tijd en vóór alles de hulp zijner Deensche raadslieden noodig. Hij keerde daarom naar Denemarken terug en bracht hier nieuwe manschappen op de been, want zijn plan was van dien aard, dat het den arm van het geweld eischte. Sigbrits huis zag in die dagen veel personen in en uit gaan; de draden van 't net dat Zweden omsponnen hield, waren hier bevestigd; en toen Christiaan reeds vijf weken later zich weer naar Stockholm begaf, rustte op zijn voorhoofd een schaduw, donker als het bloed, dat hij vergieten zou.

Met luister hield hij ditmaal zijn intrede. De vrees had diezelfde straten versierd, uit welke de haat hem zoolang verdreven had, en daar vleierij altijd het schild der zwakken is, trachtte een schijnbare vreugde aan onvrijwillige onderwerping de herinnering van vrijwillig verzet te benemen. Zoo Christiaan huichelde, zijn nieuwe onderdanen hielpen hem daarin. „Weithin roch es nach Meineiden," die woorden, op

een lateren tijd toegepast, hadden reeds over deze dagen kunnen worden uitgesproken. Prachtige feesten, vleiende toespraken, betuigingen van genegenheid uit den mond des konings, die den bijl reeds geslepen hield, en uit den mond der bedwongenen, die reeds over nieuwen opstand peinsden, wisselden elkander af, maar de Zweden waren lichtgelooviger dan hun meester; zij lieten zich door den warmen handdruk van Christiaan wijs maken, dat hij inderdaad vergeten had, hoe de hand, die hij vatte, eenmaal de wapenen tegen hem gevoerd had, en zelfs de aanwezigheid van hun grooten vijand Gustaaf Trolle verstoorde die rust niet. Eenige dagen verliepen in vroolijkheid en feesten, tot alles gereed was; toen trad, terwijl de voornaamste edelen en geestelijken zich op het kasteel bevonden, Gustaaf Trolle voor den koning en eischte in naam der kerk vergoeding voor het onrecht, hem door zijn afzetting aangedaan [1]). Christiaan antwoordde ter gunste van den bisschop en liet den pauselijken brief, waarbij Sture en diens aanhangers als ketters in den ban gedaan werden, voorlezen. Verontwaardigd kwam Christina Gyllenstierna hiertegen op. Met al den beleedigden trots eener vorstin en den moed eener vrouw, die gewoon was onderwerping te ontvangen maar niet te geven, herinnerde zij den koning aan zijn plechtigen eed, dat hij het aandenken van haar gemaal in eere zou houden, en toen Christiaan de behandeling van Gustaaf Trolle als een den dood verdienende misdaad voorstelde, die Sture, als hij nog leefde, zwaar te boeten zou hebben, antwoordde zij fier, „dat ze hem bezwoer een weerlooze vrouw, die tranen in plaats van wapenen had, niet verder te bedroeven [2]); leefde haar gemaal nog, de koning zou zijn rechter niet behoeven te zijn, want hij had Stockholm nooit als rechter gezien. Overigens hadden de standen eenstemmig Trolle's vonnis bekrachtigd en haar echtgenoot was dus aan geen onwettige daad schuldig." De stoute woorden der schoone vrouw waren Christiaan ditmaal zeer

[1]) De gevolgen dier aanklacht zegt men, dat Trolle niet berekende. Holberg t. a. p. II. 75, ook Dalin II. 704 en Geijer t. a. p. I. 249. Uit het verder verloop der zaken zou men echter wel tot zijn bewuste deelneming daaraan mogen besluiten. Hij kende Christiaan te goed, om het gewicht zijner woorden niet te doorzien.

[2]) Dalin t. a. p. II. 705.

welkom, hij begeerde die akte te zien, en toen zij aan zijn verlangen voldeed, rees hij op en verklaarde alle onderteekenaars voor „rebellen en ketters, wier oogenblikkelijke gevangenneming de veiligheid van den staat eischte. „De poorten van het kasteel waren gesloten, een sterke wacht stond gereed, en de argelooze, niet gewapende edelen waren spoedig in verzekerde bewaring gebracht. Daarna begon het gerecht. „De koning had wel als koning vergeven, maar nu strafte hij als gevolmachtigde" van den paus [1]), zoo luidde de reeds lang te voren bedachte formule, en de gevangenen waren als ketters natuurlijk des doods schuldig. De ban, over hen uitgesproken, werd als doodvonnis aangemerkt, ofschoon Christiaan, had hij consequent willen handelen, dan elken Zweed het leven had moeten nemen, daar de paus de zaak gemakshalve in het groot behandeld, en het geheele land met zijn vloek beladen had. Zulk een doortastende maatregel zou misschien ook wel naar den wensch des konings geweest zijn; voorloopig echter vergenoegde hij er zich mee, zijn volk het vreeselijke exempel te stellen, dat den 8sten November 1520 een eeuwige vermaardheid verleend heeft.

Somber en zwaar rustte die dag op de muren van Stockholm. Alle poorten waren gesloten, op de groote markt waren kanonnen geplaatst en sterke afdeelingen soldaten doorkruisten de stad. Tegen den middag werden de gevangenen voorgebracht. Zij hadden dien morgen hun doodvonnis vernomen, en daar zij als ketters heetten veroordeeld te zijn, was hun elke geestelijke bijstand ontzegd, terwijl hun ook geen tijd gegund werd eenige beschikking te maken. Velen onder hen hadden nog kort geleden aanzienlijke beleeningen ontvangen, zij hadden nog gisteren vroolijk feestgevierd, maar hun moordenaar, die, naar men zegt, uit een venster toekeek [2]), had de voldoening niet, hen voor den dood te zien sidderen; het waren geen smeekende blikken, het waren blikken van verontwaardiging en haat, die uit hun oogen drongen. „Op de driemaal knielend gedane bede van den aartsbisschop Trolle," zoo luidde de verklaring, die een Deensche ridder voorlas, „had de koning deze ketters en verraders eindelijk aan hun

[1]) Schlegel t. a. p. bl. 222.
[2]) Dalin t. a. p. II. 705.

rechtmatige straf prijs gegeven," maar de prelaat van Skara viel hem met luider stem in de rede en riep: „niet wij zijn verraders, bij den koning wonen onwaarheid en list, doch Gods wraak zal hem treffen." „Zweedsche mannen," riepen anderen, „spiegelt u aan ons, wij hebben den tiran geloofd en werden verraden; hoedt u ons voorbeeld te volgen." Daarop ving het bloedige werk aan. Eerst werden de geestelijken, de ridders en wapenknechten en eindelijk de leden der stedelijke overheid onthoofd. Verscheidenen onder hen hadden zich door hun onderwerping en ijver voor Christiaan tegen het vaderland bezondigd, maar zij maakten in hun moedigen dood de fouten van hun leven goed. Het bloed stroomde door de straten, en de scherprechters moesten elkander afwisselen, zoo vaak moest de bijl toeslaan. Een burger werd onthoofd, omdat hij, onder de toeschouwers staande, bij het zien dezer gruwelen in tranen uitbastte, een ander omdat hij toevallig langs de rechtplaats kwam. Vier en negentig personen werden op dien middag gedood, in den loop der volgende dagen misschien nog meer. Eenige bedienden der vermoorde edelen werden gegrepen, en ofschoon zij niet wisten, wat er gaande was, opgehangen; ieder die in handen der Denen viel, kon een smadelijken dood wachten. Dalin zegt naar waarheid, dat het in die dagen een levenskwestie was, in Zweden geboren te zijn [1]), en zelfs de dooden, die in Zweedsche aarde rustten, waren niet veilig. Het lijk van den rijksvoogd en dat van een kind van hem, dat acht dagen oud, gestorven was, werden opgegraven, en de koning koelde zijn woede aan den doode, dien hij levend niet had kunnen bereiken, op dierlijke wijze, waarna hij de stukken verbranden liet en op Trolle's verzoek hetzelfde met een van Sture's sekretarissen deed, een bewijs te meer, dat deze wreedheden volkomen met de wenschen des bisschops overeenkwamen.

Daarna liet de tiran Christina Gylenstierna roepen, greep haar ruw aan, en liet haar kiezen, of zij verbrand of levend begraven wilde worden. Zij gaf geen antwoord; bewusteloos stortte zij aan zijn voeten neer. Zelfs zijn wreedste raadslieden waren getroffen en verhieven hun beden voor haar. De stem

[1]) T. a. p. II. 707.

der verontwaardiging was zoo algemeen, dat in het hart van den koning een vrees ontwaakte, die haar niet durfde trotseeren. Hij vergenoegde zich dus haar van al haar goederen te berooven en haar gevangen te houden. [1])

Vervolgens begon het gerecht in de provinciën. De gruwelen, hier voorgekomen, overtreffen alle vreeselijkheden in Stockholm. Alleen de tooneelen der Prætorianen te Rome kunnen een dergelijk beeld van geweld en onderdrukking voor den geest roepen. Het volk werd tot den bloede toe uitgezogen; verminkingen en geeselstraf troffen hen, wier leven men spaarde, en zij mochten zich gelukkig prijzen, want Christiaan vergenoegde er zich niet mee zijn doodvonnissen te laten voltrekken, hij deed als Atreus, den blooten dood tot een weldaad makend, die zijn slachtoffers eerst met lange martelingen kochten. Kruisigingen, langzame verdrinking, alle wreedheden die het sterven verschrikkelijk kunnen maken, komen hier voor; de hoogste ouderdom en de teederste jeugd verwierven geen verschooning.

In Finland werd de tachtigjarige bisschop Hemming Gaed onthoofd; te Joncöping liet de koning een Zweedsch gezinden edelman, Lindorm Ribbing, met zijn beide zoontjes van acht en zes jaar dooden. Toen de jongste knaap zijns broeders bloed zag vloeien, zeide hij met kinderlijke onschuld tegen den beul: „beste man, maak mijn buisje niet zoo vol bloed, als gij het mijn broertje gedaan hebt, want dan krijg ik knorren van mama." [2]) De scherprechter werd door de argeloosheid van het kind zoo getroffen, dat hij zijn zwaard

[1]) De verdere lotgevallen der schoone, kloeke vrouw wekken, zoo zij al geen schaduw op haar helder beeld werpen, toch zeker leedwezen op. Na haar bevrijding huwde zij in 1528 een edelman, Ture Jonson Rosen geheeten, voornamelijk door toedoen van Gustaaf Wasa, die haar verbinding met Christiaans veldheer, Severin Norrby, vreesde, daar de stoutmoedige Deen een gevaarlijke mededinger worden kon, en zij, naar men zeide, hem reeds in 't geheim haar woord gegeven had. Holberg t. a. p. II 146. Dalin III t. a. p. 117 Norrby verdiende de liefde eener vrouw, maar toch doet het pijnlijk aan, dat de weduwe van Sten Sture haar hand aan den vreemdeling gereikt zou hebben, die eenmaal haar echtgenoot bevochten had. Zij bewaarde haar trouw voor den koning, ondanks alle aanvechtingen, met een vastheid, die men ook voor het aandenken van haar gemaal in haar zou gewenscht hebben.

[2]) Fryxell t. a. p. II. 273.

neerwierp en weigerde het om te brengen. Maar Christiaan kende geen zoodanig medelijden, hij liet één zijner dienaars roepen en door dezen eerst den knaap en vervolgens den teerhartigen beul om het leven brengen. Later, toen zijn eigen zoon hem plotseling ontviel, en hij in den kerker tijd had zijn daden te overdenken, zegt men, dat hij in angstige vertwijfeling uitriep: „dat is de straf voor het geen ik te Jonköping gedaan heb," en in zijn droomen het beeld dier vermoorde kinderen verschijnen zag. Het rechtsgevoel der menschelijke natuur moet de waarheid dier woorden aannemen; want misdaden als deze zijn een hoon voor haar, die ze niet mag gelooven dat ongestraft bleef.

Voelde de tiran echter vooreerst geen wroeging, zijn beter gezinde dienaars toonden hun verontwaardiging. Eén zijner beste veldheeren, die de Denen bij Bogesund aangevoerd had, verklaarde openlijk zulk een meester niet langer te willen dienen, en de gezant, die door Karel V bij zijn krooning te Stockholm gezonden was, verliet het land, zeggende dat hij God aanriep om zulke misdaden te rechten, want dat menschen daarvoor geen straf hadden. Ook Severin Norrby redde velen Zweden het leven, en toen Christiaan het land eindelijk verliet, waar de bijna in elke plaats opgerichte galgen met halfverteerde lijken er aan, de rouw van honderden weduwen en weezen, de smarten der verminkten, de nog rookende puinhoopen van huis en hof hem aanklaagden, toen was er slechts ééne stem, die niet in den kreet van toorn deelde, welke over hem opging, en die stem was altijd veil geweest om, voor de bedrukten zwijgend, den lof der tirannen te zingen. Paus Leo I verklaarde plechtig door den mond van zijn legaat, dien hij gezonden had om het gedrag des konings te onderzoeken, dat „deze zoo rein als een engel was, die alles volgens den wil der kerk gedaan had." [1])

Maar „het bloed, door de aard, zijn moeder, opgevangen,
Verhardt tot steenen monument der wraak
En vloeit niet weg;" die spreuk der oudheid, ingegeven door heilig rechtsgevoel, kon geen paus verkrachten, en

[1]) De noot bij Ekendahl t. a. p. II. 340.

Christiaan vermoedde niet, toen hij Zweden verliet, dat het gevaarlijk is alle krachten van een volk gebroken te hebben, want dat dan de vertwijfeling geboren wordt, die een nieuwe en vreeselijke kracht is, omdat zij alles winnen en niets verliezen kan. Zij was het, die in de smarten dezer dagen ter wereld kwam, en onbewust liet hij haar op de met bloed gedrenkte en in vlammen gezengde landouwen achter, die hij voor goed onderworpen waande. Ja, reeds had zij den man gevonden, door wiens lippen zij spreken wilde, den man, wien Christiaan in het Stockholmer bloedbad alles ontnomen had, behalve zijn wrok en zijn moed.

Onder de gijzelaars, die hij zoo verraderlijk meegesleept had, zagen wij ook den jongen Gustaaf Wasa. Uit een der eerste Zweedsche huizen gesproten en door zijn moeder aan de Sture's vermaagschapt, [1]) was hij aan het hof van den rijksvoogd opgenomen en diens gunsteling geweest; een hard lot zou hem, eenmaal in Christiaan's handen, naar ieders gedachte, voor deze dubbele misdaad straffen. Maar, ofschoon in Zweden geboren en een der voornaamste strijders bij het gevecht van Braenkyrka — welk laatste misdrijf, zoo men 't eerste al onvrijwillig kon noemen, te erger straf te verdienen scheen —; ofschoon om zijn haat tegen Denemarken reeds als knaap bekend, spaarde een onbegrijpelijke zachtheid des konings niet alleen zijn leven, maar zonderde hem zelfs van de overige gijzelaars uit, die een zeer harde gevangenschap vonden. Zijn bloedverwantschap met een voornamen Deenschen edelman verschafte Wasa weldra een bijna volkomen vrijheid, en zelfs toen Christiaan vertrok om Sture te onderwerpen, het bloedbad reeds in den zin, had hij de raadselachtige onvoorzichtigheid, zijn jongen gevangene geheel uit het oog te laten. Iets van de geheimzinnige vrees, die meer dwingelanden het wapen tegen den persoon, dien zij haatten en die in hun macht was, ontnomen heeft, moet in de borst des konings voor Gustaaf gewoond hebben. Gelijk de Romeinsche Caesars vaak hun latere moordenaars, gelijk Karel I Cromwell spaarde, ja zelfs een Iwan de schrikkelijke geen hand aan den eenigen man durfde slaan, die den moed had hem te dwarsboomen en van zijn gunsteling zijn tiran

[1]) Sammandrag of Swea Rikes Historia. Lagerbring. VII. 12. vlg.

geworden was, zoo ondernam ook Christiaan niets tegen den jongeling, die bestemd was de oorzaak van zijn val te worden, en dien hij, volgens alle berichten, reeds nu vreesde. Zich op de heiligheid van Wasa's belofte, om niet te ontvluchten, verlatend, gaf hij hem de vrijheid, en verliet het land zonder dit geschenk te beperken.

Misschien rekende hij, die nooit trouw hield, ook hier op de trouw van een Sten Sture, maar Gustaaf was een ander man als de idealistische rijksvoogd. Vroeg gerijpt, en begaafd met een kalmen, helderen blik, die de dingen zag zooals ze waren, niet gelijk de rijksvoogd, zooals ze moesten zijn, stond zijn doel, Zweden vrij te maken, hem vast voor oogen, en hij was besloten het, ten koste van alle middelen, te bereiken. Sture ontving een beleediging om ze te vergeven, Wasa om ze te straffen en daardoor haar herhaling te beletten; gene was onvoorzichtig, want hij was altijd zich zelf, deze was buigzaam genoeg zich naar den aard der menschen, met wie hij te doen had, te richten. Sture zeide de waarheid, waar hij ze dacht, Wasa verzweeg ze, zoodra hij van haar bezit zich bewust was geworden; gene meette de anderen naar zijn eigen gedrag, deze gedroeg zich al naar hij hen gemeten had. De rijksvoogd rekende op trouwhartigheid eer hij ze ontving, zijn opvolger ontving getrouwheid, eer hij er op rekende, en achtte zich tegenover een eedbreker ook niet door eeden gebonden. Toen de berichten van Zweden's gevaar tot hem kwamen, toen de taal der Denen hoe langer hoe overmoediger werd, toen kon hij niet langer als een werkelooze toeschouwer in den vreemde blijven. Hij verkleedde zich en bereikte een schip, dat hem naar Lubeck voerde, waar hij zich onder bescherming van den magistraat stelde, die ook weigerde hem weder aan de Denen uit te leveren. Daarna begaf hij zich naar Zweden, waar hij langs omwegen het goed van zijn zwager, graaf Brahé, bereikte, die op het punt stond ter kroning van Christiaan naar Stockholm te vertrekken. Vergeefs dat Wasa hem waarschuwde, en zelfs zijn eigen plannen niet verborg. Zijn zuster Margareta viel hem om den hals, en riep in tranen: „Gustaaf, gij stort u zelf in het verderf: zoo gij den koning bevechten wilt, men zal u bannen en al uw goederen zult gij verliezen." „En die zich onderwerpen, het leven," ant-

woordde haar broeder, bijna met dezelfde woorden, die Oranje later in soortgelijke omstandigheden tegen een even verblinde, tegen Egmond gebruikte; helaas, even profetisch.

Weldra kwam de tijding van het bloedbad. Een oude dienaar bracht Gustaaf het bericht, dat zijn vader en zwager onthoofd, zijn moeder en zusters gevangen waren, terwijl hij zelf vogelvrij verklaard en een prijs op zijn hoofd gezet was. Ofschoon op 't ergste voorbereid, trof de slag, die hem met eenmaal van alles beroofde, den sterken man op zoo vreeselijke wijze, dat zijn krachten een oogenblik gebroken schenen. De eerste tranen, die zijn oogen bevochtigden nadat hij de kinderjaren ontgroeid was, stroomden over zijne wangen, en hij verborg het gelaat aan de borst van den ongeluksbode, om uit te schreien. Dan richtte hij zich op en zwoer met de vastberadenheid der wanhoop, dat hij zijn land bevrijden zou. De tiran had alle banden der gehoorzaamheid verbroken, en als de apostel van het verzet, zoo wilde hij nu predikend door de landen trekken. In Dalecarliën, hoopte hij, zou zijn woord verhooring vinden.

Doch de weg daarheen was door Deensche troepen bezet, en een zwerftocht vol oneindige moeielijkheden zou eerst voor Gustaaf aanbreken. Overal vervolgd, dwaalde hij in allerlei verkleedingen van plaats tot plaats. Hij verhuurde zich als mijnwerker, maar zijne fijne, blanke handen wekten verdenking, en hij vluchtte verder, om als boerenknecht zijn brood met dorschen te verdienen. Hier ontdekte een meid onder zijn grof wollen buis een geborduurden zijden kraag, en de huisheer, die al lang bij zijn knecht zekere voorname manieren had opgemerkt, eischte nu een bekentenis, die Gustaaf ook deed. Hij spoorde hem aan zijn plannen op te geven, maar hielp hem toch voort en Wasa zwierf nu weder in groot gevaar rond. Eens stond hij aan het vuur van een woning waarin hij toevlucht gezocht had, toen de Deensche soldaten, die hem vervolgden, binnentraden. Alleen de tegenwoordigheid van geest der huisvrouw redde hem. Zij gaf hem een harden slag, en riep scheldend: „staat gij daar weer, luie vlegel? hebt ge nooit nog een vreemd gezicht gezien? pak u weg en ga aan 't werk." De Denen, die Gustaaf Wasa's trots kenden, konden niet vermoeden, dat hij zich zulk een behandeling zou laten welgevallen, en verwijderden

zich weer, waarna zijn meester hem in een wagen met hooi verborg en zoo uit de bezette plaatsen voerde. Onderweg staken de vervolgers met hun lansen door het hooi en Gustaaf werd vrij sterk gewond, maar hij liet geen geluid hooren, en toen het bloed, op den weg vloeiend, hem zou verraden hebben, bracht zijn beschermer een der paarden een wond toe, waardoor ook dit gevaar voorbij ging.

Eindelijk kwam Wasa in Dalecarliën en riep 't volk op tot verzet. Maar de boeren waren strijdensmoede, en die tot hen sprak was een vreemdeling, hij kwam niet met den naam, dien zij liefhadden, op de lippen, het waren niet de beminde trekken, die zij in hem terugzagen; nu Sture dood was, luidde hun antwoord, kon men zich even goed aan Christiaan onderwerpen als aan ieder ander; hun geluk was toch voorbij; onder wien zij ongelukkig waren, kon hun onverschillig zijn. Ontmoedigd zag hij zich overal afgewezen; als de Dalecarliërs zelf zich niet verzetten, dan was 't met Zweden gedaan, en hij gaf zijn land verloren. Reeds was hij op het punt om de Kjölen te beklimmen en naar Noorwegen te gaan, vertwijfeling in het hart, toen renboden hem bereikten en terugriepen. Op zijn vraag, wat men begeerde, antwoordden zij, dat men in Dalecarliën nu de waarheid wist, en slechts op zijn aanvoering wachtte, om tegen den tiran op te staan.

De oorzaak dier plotselinge verandering was in 't bericht gelegen, hetwelk de boeren eerst nu van een vluchteling uit Stockholm vernomen hadden, 't bericht van den smaad, dien Christiaan het lijk van hun geliefden meester had aangedaan. Wat zij niet tot redding der levenden gewild hadden, dat deden zij thans tot wraak der dooden. In een ommezien waren allen gewapend, en toen de Deensche koning in zijn land terugkwam, toen stond het kroost van de vaders die hij vermoord had gereed en de geest der verslagenen voerde hun legers aan.

Bij Brunebacks Elb behaalden Gustaafs benden haar eerste voordeel, hetwelk te hooger geschat werd, omdat het op den gehaten Trolle behaald werd, die door Christiaan in zijn afwezigheid met een groot deel van het gezag bekleed was. Verschillende oude volksliederen [1]) vieren de gebeurtenis,

[1]) Twee er van staan bij Geijer t. a. p. II. 21 vlg.

waardoor vele Denen het leven verloren en Wasa's gezag aanmerkelijk toenam. Op den laatsten April 1521 viel Westerås in zijne handen. Van nu afaan, werd zijn leger met den dag grooter. Hij hield strenge krijgstucht, en zorgde dat zijn manschappen, waar ze hem niet beminden, hem vreesden, zoodat zijn heerschappij over hen een onbepaalde was. De gewone klip, waarop, bij een boerenleger, zoo licht gestrand wordt, en die ook Sture niet had kunnen ontgaan, vermeed zijn beleid; het uitzicht op een zegepraal verlokte hem nooit tot een slag, waar hij dien niet volkomen onvermijdelijk vond, en hij deinsde niet voor de ontmoedigende werking eener mogelijke nederlaag terug, waar hij den prijs groot genoeg oordeelde, om er de schande voor te wagen. „Gustaafs baan was niet de baan van schitterende daden, toch was zijn leven een glansdaad", [1]) die woorden karakteriseeren hem. Hij had niets over voor Zwedens roem, maar alles voor Zwedens belang. Daarom ook ontweek hij de verleidelijke glorie van groote veldslagen, en richtte zijn oog vast op de veel minder schijnende maar veel zwaardere taak der belegering en bevrijding van Stockholm.

In Juni 1521 sloeg hij zijn kamp voor de stad op. Reeds in Juli oordeelde Trolle het noodig naar Denemarken te gaan, om een ontzet te bewerken. Hij werd er koel ontvangen. Christiaan was zeer vertoornd, de Zweden, wier verzet hij zoo zwaar gestraft had, opnieuw in opstand te zien, en de prelaat ondervond dat de uitgediende gunsteling van een tiran als dezen te zijn erger was dan in vijandschap met Sture te leven. „Het is uw schuld, dat de Zweden mij haten en weder oproer stichten, nadat ik hen rustig verliet" [2]), gaf zijn meester hem te hooren, en de trotsche aartsbisschop, wiens gunst eenmaal door de machtigsten begeerd was, moest zich nu door een Sigbrit bespot zien, afgewezen van haar deur gaan, en, vervloekt door zijn volk, veracht in den vreemde leven [3]).

---

[1]) Geijer t. a. p. II. 27.

[2]) Fryxell t. a. p. III.

[3]) Hij had de krenking van èn in Zweden èn in Denemarken de reformatie te aanschouwen, in Denemarken door denzelfden man bevorderd, dien hij eenmaal tegen den „ketter Sture" geholpen had. Hij sneuvelde eindelijk in den Lubeckschen oorlog, in 1535. Dalin t. a. p. III. 222.

Spoedig genoeg zou Christiaan het bewijs leveren, dat hij ook zonder Trolle's hulp zijn wrok tegen Zweden lucht kon geven.

Als de belegering van Stockholm niet oogenbliklijk opgebroken werd, zoo schreef hij aan Wasa, zouden zijn moeder en zusters het te boeten hebben, en hij hield woord. Van de gevangen vrouwen stierven de meesten door gebrek en mishandeling; de weinigen, die in leven bleven, hadden dit alleen aan de zorg van koningin Isabella te danken, die haar lot vol medelijden trachtte te verzachten. Gustaafs zuster Margareta Brahe werd gered, twee andere zusters echter volgden haar moeder in 't graf [1]), een nieuw onrecht, dat bij Gustaaf om wraak tegen Christiaan schreeuwde.

Door dergelijke wreedheden hield Christiaan zijn aandenken bij de Zweden levendig; voor het overige toonde hij een onbegrijpelijke geringschatting voor hetzelfde rijk, waaraan hij nog kort te voren zooveel menschenlevens had ten offer gebracht. De aangelegenheden van zijn eigen land hielden hem bezig; daaruit alleen laat het zich verklaren, dat hij Wasa's voortgang niet krachtiger stuitte; en die aangelegenheden waren voorzeker verwikkeld genoeg.

Christiaan had, zooals uit het vorige blijkt, de gunst der kerk in hooge mate genoten en haar arm gebruikt. Hij had reden om haar te danken, maar zoo het gevaarlijk was hem tegenstand te bieden, het was tenminste even gevaarlijk hem te dienen. Zijn gunstelingen hebben óf ongenade óf het schavot gevonden [2]), want diep in zijn plannen ingewijd en hun bereidwaardig werktuig te zijn stond in zijn oog met een verklaring gelijk, dat zulk een persoon tot alles in staat was, en hen, die ijverig in zijn dienst waren, moest hij vreezen: want zijn dienst, dit wist hij, was een gevaarlijke school.

Uit het feit, dat de kerk hem rein van het te Stockholm vergoten bloed verklaren kon, trok hij enkel dit besluit, dat het lichaam, hetwelk dergelijke daden voor veroordeeling bewaren kon, gevaarlijk was en dus verzwakt moest worden.

---

[1]) Dalin t. a. p. III. 33.

[2]) Zie Holberg t. a. p. II. 104 vlg. Dalin t. a. p. II. 710. Schlegel t. a. p. 231 vlg. 240 vlg.

Hij kon geen hulp meer van Rome verwachten, maar wel tegenstand als diezelfde hulp eens aan anderen bewezen werd, en de kerk ondervond dus, wat ieder werktuig voor slechte doeleinden ondervinden zal, te worden weggeworpen als het doel bereikt is. Wie gewetenloos dient, mag zich nooit ontbeerlijk maken, want de eenige band, die zijn meester aan hem bindt, is voordeel; is deze weggevallen, dan blijft alleen de vrees over, die den lastigen getuige tot zwijgen wil brengen, en de verachting, die geen genade schenkt.

Christiaan was nauwelijks in Denemarken teruggekeerd, of hij begon zich ter gunste der hervormde denkbeelden in woord en daad uit te spreken. De geestelijkheid ontdekte met schrik, dat zij haar meester gevonden had. Zijn wetten verkortten haar privilegies, zijn handelingen bedreigden haar bestaan. De kerk had het hare gedaan; de denkbeelden van Luther konden hem nog nuttig zijn; het was dus in zijn belang, zich bij deze aan te sluiten, zonder evenwel met den paus te breken, want een dubbel spel was altijd zijn voorliefde geweest. Dat hij zelf de gevoelens der hervormden was toegedaan, is mogelijk, ofschoon de bewerker van het bloedbad te Stockholm, de moordenaar van onschuldige kinderen, de vervolger van dooden, zeker een slechte beoordeelaar van godsdienstige beginselen was, en de overtuiging van een leven, hetwelk niet met een bijzondere kerk, maar met ieder godsdienstig beginsel in strijd was, weinig te beteekenen heeft [1]). Niet de reinheid of onreinheid der nieuwe leer, de zaden der toekomst, die in haar besloten lagen, moesten

[1]) Sommige Protestantsche schrijvers hebben zich door Christiaans bekeering tot een zachter oordeel laten bewegen. Zoo Münter t. a. p. III. 83, wanneer hij zegt: „De nakomelingschap noemde zijn naam met verwenschingen; eerst aan onze generatie is het weer vergund, bloemen op zijn graf te strooien." Dat de in zedeloosheid verzonken kerk haar straf en beperking verdiende, is zeker; maar niemand heeft nog den beul vereerd, omdat hij een rechtvaardig vonnis voltrok. Zoo Christiaan haar hulp gebruikte en haar dan om het loon bedroog, was haar dit te gunnen, want die hulp was een misdaad; maar de moordenaar, die later zelf den heeler van zijn schuld doodslaat, wischt zijn eersten moord daar niet mede uit. De vorst, die van zijn Katholicisme zulk een gebruik maakte, die, Protestant geworden, weer tot de Roomschen wilde terugkeeren, toen zijn belang het meebracht, dien, al stierf hij als hervormde, moeten de Protestanten afwijzen, zeggende: „zoo gij u een der onzen noemt, wij erkennen u niet."

een geest als Christiaan aantrekken. Hoe laag zijn gemoed stond, zijn verstand stond des te hooger, en de blik, waarmee hij staatkundige gebeurtenissen overzag, reikte verder dan zijn tijd; hij rustte op de toekomst en predikte zijn ervaringen aan een gedachteloos heden.

Reeds in 't begin zijner regeering had hij de overmatige privilegies van den adel trachten te verkorten, nu gaf hij eerst een geestelijk, daarna een wereldlijk wetboek. De bepalingen, die het bevatte, verdienen in vele opzichten Holbergs lof: „al zijn wetten zijn van dien aard, dat hij daardoor eer den titel: Christiaan de goede, dan Christiaan de booze verdiend heeft" [1]. De boeren, die in sommige streken nog onder het juk der lijfeigenschap zuchtten, werden vrij verklaard, het uitsluitend handelsrecht des adels en der Hanzesteden gebroken, Koppenhagen tot algemeene stapelplaats gemaakt, en de koning zag reeds nu het onrecht van een zaak in, die zelfs nog in de vorige eeuw, in een zoo vrij en zijn tijd vooruitstrevend land als het onze, alleen tot den prijs van bloed kon worden opgeheven, het onrecht van het bezit van ambten, die men niet bekleedde, en waaruit men toch zijn voordeelen trok.

Aan al deze zaken maakte hij een snel einde, en 't zou onbillijk zijn hem daarin niet te prijzen, maar toch een algeheele lof mag hem niet gegeven worden. Het is zeker, dat de beste wetgever niet altijd de beste rechtsgeleerde is of behoeft te zijn, maar een koning doet wel, wanneer hij zijn eigen bezworen handvesten toch in zoover kent, dat hij, verklarende ze in niets te willen verzaken, geen bepalingen geeft, lijnrecht daarmee in strijd.

Daarenboven beging hij nog een andere fout. Wie te veel hervormt, hervormt in 't geheel niet, en meer te geven dan een tijd vraagt, is even gevaarlijk als haar behoeften niet te voldoen. Christiaan reformeerde à la Struensee, die 600 bepalingen op éénen dag gaf en verwonderd ontdekte, dat men voor zijn vijfhonderd ongevraagde zijn honderd doeltreffende geheel vergat. Door den adel alles tegelijk te willen nemen, ontnam hij hem niets: want voor een gering verlies waagt men weinig, maar waar alles op het spel staat waagt men alles.

[1]) T. a. p. II. 97. Bij dezen zijn de hoofdwetten van Christiaan te vinden.

Zoo ging 't ook hier. Lang haatten de edelen den koning, nu gaf zijn uitdaging hen tot een even krachtig antwoord moed. Het vuur had geruimen tijd gesmeuld, thans barstte de vlam uit. Wasa's geluk in Zweden, dat met den dag aangroeide, moedigde de Deensche ontevredenen aan. Er liepen geruchten, dat de koning ook hier als in Stockholm doen wilde. De toenemende hoogmoed van Sigbritta, twisten van den koning met Holstein, nieuwe belastingen, alles vereenigde zich en in Januari 1523 ontving hij van de standen den opzeggingsbrief.

Zij hadden recht om hem aan te klagen. In hun later gegeven verdediging staan zijne misdaden opgesomd [1]) en ze vormen een vreeselijke reeks. Maar toch had de koning zich niet zonder recht met de hulp van dien stand kunnen vleien, dien zijn wetten beschermd hadden, en in wiens belang zelfs zijne misdaden geweest waren. Dat echter is de straf der misdaad, dat ze eeuwig door zich zelf veroordeeld wordt; de boeren, die zijn wreedheden gezien hadden, geloofden ook in zijn weldaden slechts valstrikken te moeten zien, zij haatten hem niet, maar ze waren koud voor hem, toen het uur van den nood sloeg. Onder tranen smeekte hij om hun hulp; het ongewone van dit gezicht trof hen, doch ze bleven onverschillig, al werd ook hun verwondering geprikkeld. Misschien, dat vastberadenheid hem had kunnen redden en hun geestdrift nog ontvlammen, maar Christiaan toonde in dit uiterste niet de minste geestkracht. De uitputting der schuld was over hem gekomen. Hij had zooveel misdaden voor het behoud der heerschappij begaan, dat geen nieuwe meer vrucht scheen te beloven, en liefde, dit wist hij, schraagt geen troon meer, die op bloed en schrik gebouwd is. Doodsangst greep zijn hart bij dit nieuwe verzet aan. In benauwde droomen rezen de beelden zijner slachtoffers voor hem op, en daar hij tegen allen, 't zij reeds in daden, 't zij in gedachten, misdaan had, wantrouwde hij allen. Zijn werkeloosheid gaf aan den tegenstand dubbelen moed, want bij een oproer verkeert zich de wet der natuur en baart zwakheid kracht. Weldra zag hij zijn persoonlijke veiligheid bedreigd.

De gedachte eener vlucht won meer en meer de over-

[1]) Holberg II. t. a. p. 149.

hand in zijn verontrust gemoed. Nergens scheen hem meer zekerheid, in iederen blik las hij verraad, in iedere hand vreesde hij een dolk te zien flikkeren, en zoo liet hij dan heimelijk een schip in gereedheid brengen, waarop hij zijn goederen bracht, en in April verliet hij de Deensche kust. Sigbritta verzelde hem, maar zoo woedend was het volk, dat men haar in een koffer had moeten verbergen, om haar veilig over te brengen. Een somber zwijgen deed den koning uitgeleide, en alleen de eerbied voor Christiaans edele gemalin hield van erger terug. Deze schoone, beminnelijke vrouw, op wier onbesmet voorhoofd de Denen zoo gaarne hun kroon zouden gedrukt hebben, volgde ook nu den echtgenoot, die haar zoo vaak en zoo zwaar gekrenkt had, met onwrikbare getrouwheid in het ongeluk. Geen poging om haar terug te houden had mogen slagen, en haar liefde valt als de eenige lichtstraal in dit sombere tafereel van schuld en schande. Met te late erkenning van al wat door zijn willekeur verloren was, van het nutteloos gepleegde kwaad en het verzuimde, nooit meer in te halen goede dat gedaan had kunnen worden, verliet hij zijn land, en zette koers naar het vaderland zijner gemalin, waar hij in Mei 1523 aankwam. [1])

[1]) Over zijn verblijf in de Nederlanden heeft IJssel de Schepper in zijn: Lotgevallen van Christiérn II en Isabella van Oostenrijk in de Nederlanden, ons uitvoerig bericht. Isabella stierf reeds in Januari 1526 tengevolge der doorgestane angsten en ellende, ruim 24 jaar oud, algemeen beklaagd en bemind. Zie Hoofdst. IV. 163 vlg. In de bijlagen wordt ook nog van Sigbritta Willemsz. gewaagd, wier rol echter met Christiaans vlucht uitgespeeld was, en die thans weder even zoo in het niet verdwijnt als zij vroeger uit het niet was opgekomen. Noch over haar geboorte, noch over haar sterven heeft men eenige zekerheid kunnen erlangen.

Wat haar meester betreft, op wien zij een zoo schadelijken invloed uitgeoefend had, hij zou Denemarken alleen weerzien, om er een harden kerker te vinden. Toen hij later terugkwam, om zijn rechten op nieuw te doen gelden, vond hij zijn straf door aanwending van zijn eigen middelen. Men lokte hem met belofte van veilig geleide en nam hem toen gevangen. Zonder lucht of licht werd hij twaalf jaar in een vertrek opgesloten, dat geen andere opening had, dan die door welke men hem zijn voeding reikte, terwijl een dwerg, later een oud soldaat, zijn eenig gezelschap was. Dan eens in woeste vertwijfeling zijn vijanden wraak zwerend, en strafwerktuigen op de muren van zijn kerker teekenend, dan weer in sombere berusting bracht hij zijn dagen door. Na verloop van tijd werd hij zachter behandeld, maar tot aan zijn dood in 1559 bleef hij een gevangene, door 27 jaren van eenzaam leed zijn fouten boetend. Treffend zijn de woorden hem later in den mond gelegd door Gustaaf III (De Gustavianska Papperen I 14) „Oû sont

Zijn oom Frederik I werd in zijn plaats door de Denen gekroond, en gelijk dikwijls het geval is met de instellingen van een tiran, hief men, om de vele ellende, die zijn verkeerde gesticht hadden, ook zijn nuttige besluiten weder op. Alleen Christiaans tirannie bleef in het leed der slachtoffers zijn sporen nalaten; de heilzame wetten, die hij gegeven had, werden vernietigd, en een harde adelsheerschappij deed het land geen verlichting gevoelen, toen zijn harde koning het verlaten had; niet in Denemarken, in Zweden was het, dat de vrijheid haar zetel opsloeg.

Terwijl Christiaan in wanhoop zijn rijk ontvluchtte, was haar dageraad voor het zoo lang onderdrukte volk opgegaan. Sedert van Deensche zijde geen hulp meer opdaagde, was de vrees voor straf, die meer nog dan de ijver voor zijn zaak aan den koning had gehouden, tot onderwerping geneigd, en Wasa werd overal met blijdschap ingehaald. In April verliet Christiaan Koppenhagen en den 7den Juni werd Gustaaf te Strengnäs tot koning verkozen. De vervolging der Denen tegen den adel was de beste hulp van hun tegenstander geworden. De grootste en machtigste geslachten waren van hun hoofden beroofd; daardoor verzette zich geen ijverzucht tegen Wasa's keus, en door de ervaring geleerd, gaf men hem een hoogere waardigheid dan die van rijksvoogd, die, hem beneden de Europeesche vorsten stellend, hem minder boven zijn edelen zou hebben verheven, wier bedwang een voorwaarde van Zwedens heil was. Reeds waren alle steden, behalve Stockholm, in zijn hand, en in Juli ging ook zij over. Jubelend ontving hem de burgerij der zwaar geteisterde hoofdstad, en de nieuwe Deensche koning, door gelijke vijandschap tegen Christiaan tot eendracht genoopt, verzette zich niet tegen Wasa's keus. De unie van Calmar

donc ces couronnes à mes armes soumis, Mes sujets, mes enfans, mes tresors, mes amis? Tout s'est évanoui, mes remords seuls me restent." Het was een tragische straf, dat niet de hand van een Zweed, die persoonlijke wraak kon bestuurd hebben, hem zijn misdaden vergold, maar zijn eigen volk ze door de hand van een bloedverwant voltrok, dien zijn tirannie alle banden van bloedverwantschap zoo had doen verbreken, als hij weleer alle banden der menschelijkheid verbroken had. Wel mocht Christiaan uitroepen: „ware ik in Sture's macht gevallen, hij zou mij ridderlijk en Wasa zou mij menschelijk behandeld hebben, maar die van één bloed met mij zijn kennen geen erbarmen."

was hiermede verbroken, om niet weer hernieuwd te worden. Zoo er nog eenige vrees in de harten der bevrijden woonde, dan was 't alleen die: zal hij, die ons de vrijheid gaf, zijn eigen geschenk eerbiedigen? zal hij zijn, wat Sture ons was? De uitkomst heeft een gunstig antwoord op die vraag gegeven. Hem ongelijk in vele opzichten, stond hetzelfde doel, waarnaar eens de rijksvoogd gestreefd had, ook den nieuwen koning voor oogen: Zwedens geluk, en zijn regeering bereikte het. Godsdienstige vrijheid, aanzien naar buiten en rust van binnen, dat waren de gaven, die Wasa aan zijn land schenken zou. Een tijd van glorie breekt met Gustaafs kroning voor Zweden aan, en wel mocht het met trots zeggen: „duur is de vrijheid gekocht, te heiliger zal zij ons blijven!"

NIEUWE UITGAVEN.

Henry Havard. La Hollande pittoresque. Les Frontières menacées. Voyage dans les provinces de Frise, Groningue, Drenthe, Overijssel, Gueldre et Limbourg. Paris E. Plon et Cie. 1876.

Ik aanvaard met genoegen de taak, om een woord te zeggen van een boek, dat reeds zijn weg gevonden heeft in de nederlandsche steden en dorpen, aan welker beschrijving het zich heeft gewijd.

Ik bedoel het nieuwe werk, door Henry Havard voor eenige weken naar Nederland gezonden: „La Hollande pittoresque — Les frontières menacées" — een vervolg inhoudend van zijne uitstekend geslaagde „Voyage aux villes mortes du Zuiderzee", in 1874 afzonderlijk in 't licht verschenen, na eerst bij gedeelten in de Revue Brittannique bekend te zijn geworden.

Wij zijn sints vele jaren gewoon, dat men in Engeland, Frankrijk en Duitschland allerlei ongerijmdheden over Nederland zegt. Er bestaat eene verzameling legenden over ons vaderland in den vreemde, die ongeëvenaarde komische kracht zou bezitten, ware het niet zoo bitter treurig een der bloeyendste en beschaafdste landen van het europeesche vasteland steeds te zien miskend door buitenlandsche oppervlakkigheid. Maar er komt verbetering. Dr. Sicherer heeft in 't Duitsch over Nederland geschreven en zeer naar waar-

heid, maar ik vrees, dat zijn boek meer aan deze dan aan gene zijde van den Rhijn is gelezen, daar de toon der duitsche geschriften in alles, wat Nederland betreft, uiterst zonderling mag genoemd worden. De hooge trots is soms kwetsend, de nederbuigende welwillendheid alles behalven vleyend. Engelsche bezoekers maakten het niet beter met Nederland. De korrespondent van „the Times" tijdens de leidsche jubelfeesten heeft er zich een gevestigden naam door gemaakt. Later heeft mr. Frederic Spencer Bird, van het engelsche konsulaat te Rotterdam, zeer degelijke en goed geslaagde schetsen van ons volksleven in een aardig, klein boeksken uitgegeven, maar zou hij het britsche mededoogen met onze plompe kleinheid hebben gebroken?

De Franschen maakten het vroeger nog bonter, en dachten, dat Peking dichter bij Parijs lag dan Amsterdam. Maar juist in de laatste zes jaren is van fransche zijde een veel degelijker toon tegenover ons vaderland aangeslagen. Reeds had Alphonse Esquiros — voor eenige dagen overleden — reeds had Emile de Montégut zich de moeite getroost het geminachte en bespotte Nederland te bestudeeren, toen W. Burger (Thoré) onzé kabinetten van oude schilderkunst bezocht en beschreef. De hollandsche meesters der XVI en XVII eeuw kwamen in de mode en menig fransche kunstkenner leerde op onzen bodem zijne vooroordeelen vergeten. Thands treft ons de frissche blik van een kunstbeoordeelaar als Eugène Fromentin, die den Haag en Scheveningen bezoekt, al het eigenaardige waardeert en nergens een „mijnheer", noch eenig Chinees op ons grondgebied uit den weg te ruimen vindt. Maar een der beste vrienden onzer natie toonde zich Henry Havard, die sedert een vijftal jaren de vruchtbaarste studiën op onze kunst, onze historie en ons volksleven heeft voltooid.

Zijn jongste boek is er het bewijs van.

Men wijte het niet aan ingenomenheid met een geestig en goed vriend, zoo ik gaarne verklaar het uitgebreide reisverhaal door de provinciën Friesland, Groningen, Drenthe, Overijssel, Gelderland en Limburg met even veel belangstelling en genot te hebben gelezen, alsof het hier een der meesterstukken der romantische school gold. Havards eerste reize met den schipper Sluring in het kofschip door

de Zuiderzee, toen onze gevierde marineschilder Heemskerk van Beest hem vergezelde en de schoonste plekken voor hem in zijn schetsboek overbracht, heeft reeds een zoo groot aantal lezers — ook in de nederlandsche vertolking — gevonden, dat het overbodig is er verder over uit te weiden. Zijne tweede reis ging meest over land door de groene weiden van Friesland en Groningen, of met den knapzak op den rug door de heivlakten van Drenthe, of met spoorweg en stoomboot door de lachendste dreven van Gelderland en Limburg. Zijn reisvriend Baron de Constant-Rebecque schetste ditmaal de schoonste stadsgezichten en gebouwen en ook deze arbeid bracht niet weinig bij, om Havards boek een aangenamen en vriendelijken indruk te doen maken.

Doch van waar de titel: „Frontières menacées" vraagt men willicht. Havard had een aardrijkskundig handboek van de duitsche geografen: Daniel en Kirchhoff gelezen en vernomen, dat Nederland, Belgie, Luxemburg, Zwitserland en Denemarken eigenlijk tot Duitschland behooren — „weil sie grössentheils innerhalb der natürlichen Grenzen Deutschlands liegen, weil mit weinigen Ausnahmen diese Länder zum alten Deutschen Reiche, theilweise bis 1866 zum Deutschen Bunde gehört haben." Hierop met fransche edelmoedigheid vuur vattend heeft Havard zijn titel van „Frontières menacées" gekozen. Meermalen hebben duitsche geleerden van ons vaderland gesproken in den geest van de heeren Daniel en Kirchhoff — maar gelukkig is de fantazie van een duitsch professor nog geene bedreiging van een Kabinet. Mij dunkt het best is: te vertrouwen, dat men geenelanden wegrooft, geene natiën vernietigt op gezach van eene geleerde bespiegeling — en dat men ten onrechte van Duitschland steeds het ergste denkt.

Op zijne reize laat Havard dit thema rusten. Hij bewijst alleen, dat in onze oostelijke provinciën hoegenaamd geen invloed wordt waargenomen van Duitschland, zelfs in het tegenover Embden liggend Delfzijl was alles zuiver nederlandsch op een paar porceleinen figuurtjens na bij een uitdrager — want die stelden een tweetal soldaten met speerhelmen voor. De zaak is gemakkelijk te verklaren, daar

Oost-Friesland en Hannover veel meer volksgemeenschap met Nederland, dan met Oost-Duitschland bezitten.

De reis der beide vrienden vangt aan bij Harlingen, van waar onze toeristen zich met eene stoomboot naar Sneek inschepen. In elke stad begeeft Havard zich naar de aanzienlijkste openbare en bizondere gebouwen, om er eene uitvoerige beschrijving van op te stellen. Vervolgens onderzoekt hij de lokale geschiedenis der stad en weet er immer eene treffende bizonderheid van mee te deelen. Aanstonds merkt hij op, dat de friesche steden rijk in banketwinkels en goudsmederijen zijn, daarbij worden de sneeker drabbelkoeken niet vergeten. In het aanhalen van sommige onzer auteurs komen de eigennamen niet altijd tot hun recht, 't geen verklaarbaar is, als men zich herinnert, dat Havards boek te Parijs is gedrukt. Voor het overige is de meerderheid der termen en namen in onze taal volkomen juist gespeld, een lof, die men zeldzaam aan eenig fransch werk zal kunnen schenken.

Na Sneek volgt Bolsward, waar het monument van Gysbert Japiks en de rijkdom van het schilderachtig stadhuis zijne aandacht trekken. De veenstreken, het sneekermeer, het Oranje-woud, en het Heerenveen, de stichting van de bedroefde stadhouderes Albertina Agnes na den dood van Frieslands stadhouder Willem Frederik — dit alles wordt in levendige kleuren geteekend. Van Leeuwarden — reeds vroeger in de Voyage aux villes mortes beschreven — vernemen wij thands, dat het den wakkeren reiziger gelukt met hulp van eene aanbeveling — door onzen Minister van Justitie welwillend geschreven — in het Tuchthuis door te dringen. De netheid, de goede voorzorgen, de uitmuntende inrichting van het geheel worden door Havard met warmte geprezen.

Over Dokkum stevenen de reizigers nu naar Schiermonnikoog, waar hunne komst op Zondag vrij wat onrust bij de eilandbevolking te weeg brengt.

Op den bodem van de provincie Groningen is de ontvangst niet zeer vriendelijk. De herbergier van de Zoutkamp wil hun nauw te woord staan. Gelukkig gaat het in de hoofdstad beter, waar een tal van monumentale gebouwen door Havard beschreven en bestudeerd worden. Uitstapjens naar Delfzijl, Appingadam, Winschoten en Heiligerlee geven op

nieuw de overtuiging, dat hoffelijkheid en beschaving ten groningschen plattelande tot heden toe nog wel iets te wenschen overlaten. Hoewel door den Kommissaris des Konings, Graaf van Heiden Reinestein uitmuntend ontvangen en schriftelijk aanbevolen bij den burgemeester van Appingadam — blijft deze in gebreke zijne bezoekers een stoel aan te bieden en vertrekken de laatsten schaterend van lachen, daar de geachte magistraat in zijne hemdsmouwen een vrij droevig figuur maakt.

Zeer eigenaardig is de beschrijving van eene harddraverij te Appingadam. In vroegere jaren woonde ik er minstens een tiental van die groote feesten bij, zoodat het mij mogelijk is het verhaal van Havard ten nauwkeurigste te toetsen.

— „De Harddraverij, zoo als men met eenigen ophef deze soort van wedrennen noemt, had plaats op een rijweg, midden in eene groote vlakte. Al de voorbereiding bestond in het oprichten van twee masten met vlaggen, en in het spannen van een sterk touw in 't midden langs de baan. De masten gaven afrid en aankomst te kennen."

Alles zeer juist. Een paar houten wachthuisjens voor de jury konden er bijgevoegd, terwijl er nog gewach zou kunnen gemaakt worden van een groote tent op het weiland naast den kleiweg, waar het publiek zich aan allerlei ververschingen kon te goed doen. Havard vervolgt:

— „Te twee uren kwam de gemeenteraad op het terrein. Hij werd voorafgegaan door een afschuwelijk orkest" — vóór drieentwintig jaren was het evenzoo — „waarin ieder kunstenaar, als om zijne onafhankelijkheid te toonen, op eigen hand en maat speelde. Ik geloof zelfs niet, dat zij allen dezelfde wijze speelden. Gehuld in de zonneschittering van plaatselijke hoogwaardigheid, rechts en links hunne beschermende blikken afzendend, schenen burgemeester en wethouders, met linten in 't knoopsgat, zich recht te goed te doen aan deze oorverscheurende kakofonie."

„Linten in 't knoopsgat" — „enrubannés et plaqués" — dit is eene der nieuwe cierlijkheden, welke onze fransche vriend in 1875 waarnam. In 1853 zou zulk een tooi stellig nog tegenstand hebben gevonden, maar er is vooruitgang in alle dingen.

— „Nadat het gerucht door zoo gewichtig voorval ver-

wekt, een weinig bedaard was" — gaat onze verhaler voort — „koos ieder eene plaats en de harddraverij begon. Reusachtige paarden door stevige klanten bereden, vingen aan zoo snel mogelijk te draven. Het moest minstens drie uren aanhouden en zal nog veel langer geduurd hebben, want elk oogenblik moesten de paarden ophouden om een sjais of boerenwagen door te laten, die ook van den weg wilde gebruik maken." Waarschijnlijk een vergissing van onzen geestigen vriend.

Zoo iets herinner ik mij nimmer te hebben opgemerkt. Doch een sjais met een paar keurmeesters kon allicht van het eene einde der baan zich naar den overkant hebben begeven en vandaar de verkeerde opvatting.

De heeren Havard en de Constant-Rebecque verwijderden zich echter spoedig van het terrein, om naar Groningen terug te keeren en van daar met hunne voetreize naar Drenthe aan te vangen. Drenthe met zijne eindelooze heidevelden en talrijke hunnebedden vindt in Havard een zorgvol opmerker. Hij wijdt zelfs met eenige geestdrift uit over de drentsche boeren-deernen, die hij in hare naïve pastorale frischheid boven de geoorijzerde groningsche schoonen stelt. Doch ook de voorkomendheid laat op het drentsche platteland soms te wenschen over, gelijk bleek na een dwaaltocht over de heide, toen onzen reizigers te Zweelo het vertoeven in den landelijken herberg geweigerd werd. De vriendelijke ontvangst van den predikant Lesturgeon wischte echter dezen min gunstigen indruk aanstonds weder uit.

In Koevorden vindt Havard weinig belangwekkends. Hij geeft evenwel eene zeer uitvoerige beschrijving van de geschiedenis der stad en vesting. Vooral de belegering van 1592 door Prins Maurits, de versterking der vesting door Coehoorn worden opzettelijk vermeld. Evenzoo wordt de verrassing in 1672 door Rabenhaubt en de kloekheid van Meindert van Thienen herdacht. Dat Koevorden geene vesting meer zijn zal en de versterkingen zullen worden weggeruimd, ontlokt onzen franschen reiziger eene klacht. Hij betreurt de vernietiging van Coehoorns werken: „véritables oeuvres d'art."

Schoon hem te Zwolle een allervleyendste ontvangst van den Kommissaris des Konings, Baron Nahuys, ten deel valt, vernemen wij over de hoofdstad van Overijssel weinig,

daar van deze reeds gehandeld was in de Voyage aux villes mortes. De provincie Overijssel ontvangt echter hoogen lof en eer. Zij was de bakermat der salische Franken volgens Hadrianus Junius en Revius. De stad Oldenzaal (Salia vetus), het oude Salland en het dorp Salicum zouden dit bewijzen, zoodat Guicciardini uitroept: „L'isle de Crète glorieuse pour le berceau de Jupiter, et la ville de Thèbes, superbe par la naissance de Hercules, doibvent à bon droit donner place à toi, ô Over-Issel. Car.... en toy sont trouvez les sources et les parents de la très puissante et célèbre nation des Francs." Havard laat deze verzekering in 't midden, maar getuigt, dat „la politesse française" zich nergens meer deed gevoelen dan bij de hartelijke ontvangst, die men hem overal in Overijssel had bereid.

Deventer wordt het eerst bezocht. Ook hier houden historische herinneringen onze toeristen bezig. Het verraad van Stanley in 1587, de belegering van Prins Maurits in 1591, de overgave van de fransche bezetting in 1814 worden kortelijk en puntig vermeld. Het Stadhuis met een voortreffelijk schilderij van Terburgh, de bibliotheek van 't athenaeum met hare bibliografische schatten, den xylografischen Donatus en den Reynardus Vulpes, ontsnappen natuurlijk niet aan ons tweemanschap. Zaken van betrekkelijk minder gewichtigen aard trekken evenzoo hunne aandacht, de Deventerkoek en de „fabriques de vin." Als Franschman heeft Havard een zeer verklaarbaar genoegen in den term „onversneden" wijn.....

Intusschen wordt de reis voortgezet. Een uitstapjen naar Apeldoorn en het Loo volgt. Groote ingenomenheid en bewondering voor het vorstelijk lusthof stralen uit elken regel, die Havard aan dit bezoek wijdt. Maar belangwekkender nog is de ontmoeting onzer wakkere zwervers te Zutfen. Zij zaten aan den gastvrijen disch van het hotel: de hollandsche Tuin. Men sprak over staatkunde en natuurlijk — zoo als steeds aan herbergstafels — werd er gehandeld over Nederland en Duitschland. Een jong mensch, een zeer liberaal jongmensch, verklaarde aldaar, dat Nederland bij een aanval van Duitschland zich niet zou kunnen verdedigen, maar

liever aanstonds kapituleeren moest, om betere voorwaarden te verkrijgen. Zeer opmerkelijk is het te lezen, wat door een Franschman over zoodanige taal wordt geoordeeld.

— „Ik luisterde" — zegt Havard — „met de uiterste verbazing naar deze woorden, zonder den spreker de beleediging aan te doen van zijne verklaring als ernstig gemeend op te vatten. Het wakker manneken hield eene paradox vol — het was duidelijk. Intusschen zaten er aan die tafel een dozijn Nederlanders, waaronder twee officieren.... en de zaal had zeer breede vensters. Onder al deze goede luitjens was er niet een, die mijn wakker manneken bij de schouders greep om hem eenvoudig uit het raam te slingeren, ten einde kennis te maken met den vaderlandschen grond, waarvan ieder stofdeel besproeid is door het bloed zijner voorvaderen."

Hoe weinig zal het personeel aan de zutfensche table-d'hote vermoed hebben, dat het nederlandsch gezwets van „het wakker manneken" (le brave garçon) een zoo krachtig protest bij den vreemdeling zou opwekken. Havard beweert, dat zoo iets in Frankrijk nooit zou hebben kunnen voorvallen. Zelfs bij de grootste rampen van het vaderland, zou men in Frankrijk dergelijke woorden nooit hebben durven bezigen — want.... doch de karaktervolle auteur spreke voor zich zelven: — „Même au plus mauvais temps, même aux plus sombres jours, quand nous mangions ce pain sans nom, auprès duquel celui des galériens semble être de la galette, et même, quand nous ne mangions plus, personne n'aurait osé en France tenir un pareil langage; car si quelqu'un avait pensé cela, les paroles se seraient arrêtées dans sa gorge... ou si elles en étaient sorties... eh bien! les choses ne se seraient pas passées comme à Zutphen."

Misschien zal de nobele geestdrift van een vurig Franschman als Havard hier somtijds met dat smadelijk lachjen bejegend worden, waar mede enkele „groote" heeren ten onzent elke opwelling van een warm kloppend hart pogen te dooden; wat mij betreft, ik zou mij gaarne aan de zijde des vreemdelings hebben geschaard, zoo het vraagstuk geopperd

ware wie het eerst de van verontwaardiging trillende hand zou hebben uitgestrekt naar den halskraag van het gezegde „wakker manneken" aan de table d'hôte te Zutfen.

Nog eene andere opmerking van Havard verdient behartiging. Het is eene klacht over den staat van verwaarloozing, waarin zich de kostbare boeken van de bibliotheek der Sint-Walburgskerk te Zutfen bevinden. De lessenaars, waaraan de zeldzame inkunabelen met ketens bevestigd zijn — onder anderen een Bijbel van 1469 gedrukt door Petrus Schoiffer — wekken zijne belangstelling. Hij voegt er beteeknisvol bij: „Les volumes pourrissent doucement, feuilletés de loin en loin par quelques indifférents et par fois, pourquoi le taire? — lacérés et souillés par des mains sacrilèges."

Na een uitstapjen naar „Nederlandsch Mettray" eene stichting voor den Franschman dubbel belangrijk, omdat ze naar het model van 't dicht bij Tours gelegen Mettray is ingericht, bezoeken onze vrienden Almelo, Enschedé en Oldenzaal. Het Volkspark te Enschedé verwerft hoogen lof. Havard deelt eenige cijfers mee uit het Verslag der kamer van koophandel en fabrieken, waaruit blijkt, dat in het Volkspark gedurende een tijdvak van 250 dagen verbruikt zijn 30.000 liters bier, 300 flesschen mineraal-water, 154 kilogram koffie en 500 ponden suiker. Glimlachend voegt hij er bij: „Calculez un peu ce que ces deux derniers chiffres représentent de demi-tasses."

Te Almelo wordt het vraagstuk der betaling in duitsche pasmunt aangeroerd, de geschiedenis der bekende werkstaking meegedeeld, en warme ingenomenheid betoond voor de werkliedenbevolking, die liever schade leed, dan het zuur verdiende loon in duitsch zilver te ontvangen. Zeer eigenaardig verklaart onze edelmoedige vriend dit verschijnsel uit de welontwikkelde vaderlandsliefde der almeloosche fabriekarbeiders.

Weldra wordt de tocht naar Gelderland voortgezet. Doesborgh, Doetinchem, de inrichting voor jeugdige misdadigers, de Kruisberg, maar vooral Bronbeek ontvangen een bezoek. Havard is vol bewondering voor dat invalidengesticht, waar ter zijner eer op den dag zijner komst de fransche vlag

wapperde. De orde en de netheid treffen hem buitengewoon, hij looft de strenge discipline onder de invalieden uit zoo vele natiën bestaande. Hij verneemt met verbazing van den gastvrijen gouverneur, dat er dertig à veertig dagbladen gelezen worden, dat er gekegeld, gebiljart en van alle mogelijke spelen gebruik gemaakt wordt, dat er koncerten, tooneelvoorstellingen, zelfs café-concerts worden gehouden. Maar hij verneemt tevens, dat: „pour être admis dans cette retraite, il faut avoir au moins quarante années de service. Or le service des Indes est affreusement pénible." En dit alles — het mag met nadruk herhaald worden — dit alles, de voortreffelijke inrichting van Bronbeek, het Hotel des Invalides voor ons oost-indiesch nederlandsch leger — dankt ons vaderland aan het nobel initiatief van onzen Koning Willem III.

Van Bronbeek leidt de weg onzer reizigers naar het nederlandsche Zwitserland, waarvan Rozendaal het middelpunt vormt. Al wat zich historiesch aan dit schoone oord vasthecht, wordt door Havard vermeld, van de gevangenschap af door Reinout III op 't voormalig kasteel geleden tot aan het lofdicht van den voortreffelijken predikant Johannes d'Outrein, die in 1699 zijn Wegwijzer door de Heerlijkheid Roozendaal schreef. Havard wijst op den druk van 1718 door platen luisterrijk vercierd, beginnende met den regel:

„Roosendaalsche Tempé, o pronkcieraad der Hoven" — een vers volkomen juist door hem „ampoulé" genoemd. De predikant Johannes d'Outrein behoorde tot die achttiende-eeuwsche grootheden van onnoembaren rang, welke hun leven lang het allerondankbaarste gerijmel bijeenknutselden en aardigheden in omloop brachten op hun eigen naam. Zoo voerde d'Outrein de zinspreuk: *Οὐ τρεῖν* (vrees niet), terwijl zijn vriend Gerardus Outhof hem *Ἰωάννης δ' Οὐθρήνος* (zonder tranen) noemde.

Onze vrienden zijn inmiddels te Arnhem aangekomen — welke schoone stad door Havard „le buen retiro des Pays-Bas" wordt geprezen. De heldere kleur der huizen „les toits en terasse" de verandaas, de tuinen, de oostersche tint van stad en omstreken treffen hen levendig. Hij beweert,

dat Arnhem een der weinige steden in Nederland is, „où les promenades et les boulevards fassent spectacle aux yeux." De menigte van clubs en sociëteiten — onvermijdelijk sieraad der nederlandsche steden — Musis Sacrum en de door Outshoorn gebouwde buitensociëteit maken een aangenamen indruk. Zelfs het station getuigt van Arnhems levenslust. „Men behoeft de stad niet te bezoeken, men kan er langs reizen en telkens zal men aan het station een zwerm van schoone en blonde jonkvrouwen aantreffen, die een vriendin komen afhalen en begroeten."

Noode verlaten onze toeristen Gelderlands hoofdstad, om met de stoomboot naar Nijmegen te stevenen. Het fraai panorama, 't welk de stad van de Waalzijde oplevert, treft Havard, die met zijn goed historiesch geheugen terstond herinnert aan het verhaal door Saint-Didier in zijne Histoire des négociations de la paix de Nimègue gegeven. De ambassadeurs, die in 1676 vrede kwamen maken binnen de oude stad van Charlemagne trokken zeer de aandacht van de Nijmegenaars. De fransche gezanten verschenen wel incognito en zonder staatsie, maar voerden toch eene rij wagens met bagage binnen de stad, welke wagens „tenoient depuis la porte de la ville jusque aux maisons des ambassadeurs." Nog andere historische reminiscenzen komen te Nijmegen op bij het bezoeken der plaats, waar eens het paleis der frankische koningen had gestaan en zich nu de resten van de oude karolingsche kapel bevinden. Charlemagne, Louis de Débonnaire, Charles le Chauve, Otto I, Koenraad III, Sigismond, Karel de Stoute, Karel van Egmond, Maximiliaan van Oostenrijk, Karel V, Filips II zijn eenmaal bewoners of bezoekers van het grijze Valkenhof geweest en treden op in de fantazie van onzen onvermoeiden vriend, die al zijne aandacht wijdt aan de beide kapellen, inzonderheid aan de achtkantige, welke hij onder geleide des heeren Pabst van Bingerden — „un aimable magistrat, qui est en même temps un archéologue de mérite" — eenvoudig voor een baptisterium houdt.

Zeer behaagt hem het opschrift aan een der poorten van Nijmegen gevonden: „Melius est bellicosa libertas quam servitus pacifica." Zelfs in de slotwoorden van zijn alleraangenaamst geschreven boek herinnert hij nog eens hoe deze woorden getuigen voor den onverzettelijken vrijheidszin onzer landgenooten.

Het stadhuis van Nijmegen, de oude Schepenbank in de vestibule, waar zich ook het merkwaardig uurwerk en het bekende „Raadsel van Nijmegen" bevinden, de gemeenteverzameling van oudheden, niet het minst de „houten rokken" vinden een dankbaar bezoeker in Henry Havard, die ook de merkwaardige schilderijen van het Stadhuis prijst, inzonderheid de portretten der vredestichters van 1678, Temple, d'Estrades, Willem van Haren, Beverninck en Bevilaqua. Als vriend onzer letteren durf ik bij deze gelegenheid Havards aandacht vestigen op een meesterstuk van historische fantazie — de Media-Noche van onze beroemde landgenoote, mevrouw A. L. G. Bosboom-Toussaint. Begeert men een tafereel van den nijmeegschen vredehandel, men leze dit uitmuntende boek.

Even als de overgang van Groningen tot Drenthe is de verwisseling van geldersch grondgebied met Brabant en Limburg eene verrassing voor onze reizigers. Zij merken op, dat de bevolking geheel gewijzigd is. De boerinnen met hare groentemanden herinneren aan de „vloamsche Belle-Trezekens" uit de Kempen of het Land van Waes. De eerste brabantsche stad is Grave ,wier geschiedenis inderdaad tot hoogst belangwekkende herinneringen aanleiding geeft. In de eerste plaats lezen wij met groote voldoening de citaten uit de: „Grande Chronique de Hollande et Zélande" nopens de geschiedenis van Aernout en Adolf van Gelre. 't Is somtijds een aangename gewaarwording in eene vreemde taal bekende feiten uit onze nationale geschiedenis met schilderachtige bizonderheden te lezen. Zoo levert Havard een levendig tafereel van het drama op het kasteel te Grave tusschen Aernout en Adolf voorgevallen. Na een partij schaak stelt Adolf zijn vader voor: „de danser avec les dames." Maar de oude hertog weigert en bij de dansmuziek dringen de saamgezworenen in

zijn slaapvertrek. Eene merkwaardige beschrijving volgt. De geweldenaars kloppen luide aan het slaapvertrek des ouden hertogs — „ils vont hurter si chauldement, comme si eussent voulu enfondrer l'huys. Le duc leur crya de son lict: Enfans laissez-moi à repos, ie ne scauroy dansez pour le présent, une autre fois ie l'amenderay." Ce dit ils poussèrent l'huys outre et avec des espées desgaignées s'escrièrent qu'ils se rendit prisonnier. Le duc ce voyant demanda incontinent où estoit son fils car le povre home, qui fort l'aymoit, avoit peur que mal lui fût advenu, et que ce fussent ennemis venus pour les prendre tout deux. Le prince survint disant: „Mon père rendez-vous prisonnier car il fáult maintenant qu'ainsi ce fasse. Le père regardant son fils tout esplouré et les larmes aux yeux, luy répondit: „Mon fils que me faictes vous?"

Te recht werd Havard door den naïeven toon van dit verhaal aangetrokken. De gevangenneming van den ouden Hertog Aernout is meermalen verteld, maar zeldzaam zoo eenvoudig en roerend. Ook de latere belegeringen van Grave geven aanleiding tot mededeeling van menig belangwekkend en minder algemeen bekend feit. Zoo is inzonderheid veel werk gemaakt van de verdediging der vesting door den franschen bevelhebber, den markies van Chamilly, in het tijdvak 1672—1674. Uit het nauwkeurig bewerkte boek van P. Hendrikx, Geschied- en aardrijkskundige beschrijving der stad Grave, (Grave 1845) zijn vele bizonderheden ontleend. In de eerste plaats komt de briefwisseling van Rabenhaupt en Chammilly bij het begin der belegering door de staatsche troepen. Turenne had de stad in 1672 als bij verassing genomen — toen de fransche troepen terugtrokken uit onze Republiek, bleef aan Chamilly de taak Grave te verdedigen. De beide tegenstanders wisselen brieven op hoffelijken toon. Nadat het bombardement door Rabenhaupt is begonnen, vraagt Chamilly aan zijn vijand vergunning, om de vrouwen en kinderen uit

Grave te verwijderen. Rabenhaupt weigert. Chamilly andwoordt; „J'avois permis aux femmes qui vouloient se retirer de sortir, lesquelles vous avez renvoyées et que je reçois volontiers ne manquant de rien dans la place pour leur subsistance et la nôtre: outre que nous nous trouvons assez de vigueur pour elles et pour nous, n'ayant pas été surpris qu'à votre âge vous ne les ayez pas vonlu recevoir."

Willem III, die zijne schitterende bekwaamheden op eens sints 1672 ontplooide, was persoonlijk voor Grave met Rabenhaupt, „payant comme toujours largement de sa personne." Maar Chamilly bleef zich dapper verdedigen. Eens des middags, gedurende den maaltijd werd hem bericht, dat de vijand zich van eene tranchée had meester gemaakt. Aanstonds liet hij zich zijn degen geven en opstaande riep hij tot zijne officieren: „Mijne heeren! laat ons den vijand aanstonds verjagen straks zullen we terugkomen voor het dessert." En dit programma werd woordelijk uitgevoerd. Ten slotte moest Chamilly op last van den briljanten zonnekoning Louis XIV kapituleeren.

Het is geen kleine verdienste van Havards onderhoudend boek, dat hij telkens het historiesch voorleden der door hem bezochte plaatsen raadpleegt en er uit mededeelt, wat hem eigenaardig en karakteristiek voorkomt. Van Grave vertrekt hij met een rivierstoomer naar Venlo en ziet Mook aan zijne rechterhand op de grenzen der Mooker-heide, „nom lugubre surtout pour les oreilles néerlandaises." In Venlo erkent hij de eerste limburgsche stad met al hare provinciale eigenaardigheden. Zijne etymologie van Venlo, (ven = veen, lo = bosch) zou den heer Buddingh hebben doen trillen van ergernis — den heer Buddingh, die een gantsch leven van werkzame nasporing niet te kostbaar achtte, om te bewijzen, dat Jacob van Maerlant in Brielle geboren was, en dat Lo water beteekent. Havard voert echter zeer ter snede aan, dat het oud-duitsche lo in 't Midden-Latijn met laia en in 't Fransch met laye werd vertolkt, waardoor eene zeer aan-

nemelijke verklaring van plaatsnamen als Saint-Germain en Laye wordt verkregen.

Te Venlo worden onze reizigers na een „détestable dîner" des avonds onthaald op een kopermuziek, die de vensterruiten van hun vertrek doet rinkelen en hen tot middernacht kwelt. Voor het overige biedt Venlo hun weinig merkwaardigs, dan eenige schilderijen ten stadhuize en in de hoofdkerk. Roermond versterkt den indruk van Venlo: „catholique et épiscopale à la manière flamande." Er wordt een bezoek gebracht aan het atelier van den kunstenaar de Leeuw, die uit hout een wonderlijk kunstig miniatuur-portret onzer Koningin snijdt, met de gebeeldhouwde lijst slechts tachtig centimeters hoog.

De Munster van Roermond, „une curiosité archéologique de premier ordre", om haren romaansch-byzantynschen stijl, thands onder toezicht van onzen geachten landgenoot Cuypers gerestaureerd wordend, wint om het schoone grafmonument van Gerard III, graaf van Gelre en Zutfen, een onverdeelden lof. Tevens brengt Havard hulde aan de gastvrijheid van de roermondsche bevolking en bereikt hij het einddoel zijner reize — Maastricht.

Daar de geschiedenis van Maastricht door den ijver des heeren Franquinet ruimschoots is toegelicht, voegt Havard er slechts eenige merkwaardige citaten aan toe, inzonderheid omtrent de belegering van 1675 door Willem III. Madame de Sévigné schrijft den 31 Juli van dat jaar, dat Prins Willem met den degen in de vuist zijne soldaten aanvoerde tegen den uitvallenden vijand, dat hij aan den arm gewond werd en tot zijne officieren zeide, dewijl men eerst op de vlucht was geslagen: — „Voilà, messieurs! comme il fallait faire, c'est vous qui êtes la cause de la blessure dont vous faites semblant d'être si touchés." De geestige briefschrijfster was destijds „au mieux" met Pomponne, minister van buitenlandsche zaken, en dus zeer op de hoogte van alles wat er te Maastricht plaats greep.

Bij de beschrijving van de Sint-Servaas-kerk raadpleegt Havard terecht de geleerde studiën van den abt Willemsen en van den archaeoloog A. Schaepkens. Voor de schildering van het eigenaardige maastrichtsche leven sluit

hij zich terecht aan bij een artikel in onze Letteroefeningen van Augustus 1856, geschreven door onzen degelijken vriend A. Ising: „Maastricht en het elfde nederlandsch landhuishoudkundig congres." — „Maastricht", zegt Ising, „is geene hollandsche stad. Men spreekt er Maastrichtsch, een taal op zich zelve, in de tweede plaats Fransch, in de derde Nederlandsch met een sterk akcent. Men betaalt met franken en belgische centen. De blauwe omnibus van monsieur A. Bonn kost niet een kwartje, maar een halven franc. Men koopt er de cigaren niet voor vier of vijf cent; of voor een dubbeltje, maar voor vijf of tien centimes het stuk. De mannen gaan gekleed en blouse en de vrouwen dragen noch mutsen, noch kornetten, noch oorijzers, maar zakdoeken om het hoofd geknoopt."

Bovenal bevalt aan Havard de maastrichtsche sympathie voor Frankrijk en den uistekenden franschen wijn, dien de gastvrije bevolking er den vreemdeling aanbiedt. Van den Pietersberg brengt hij alleen de herinnering meê, dat de sabel van een pruisiesch officier er den naam van Napoleon I van den wand heeft geslagen. Hij besluit zijn reisverslag met eene betuiging van verwondering, dat Maastricht niet meer wordt bezocht door noordelijker Nederlanders. Men kan er alles vinden wat men elders zoekt, schoone omstreken, fraaye wandelingen, eene vriendelijke bevolking, goede hotels, goedkoop leven, en toch schijnt men het buitenland te verkiezen, waar alles met grof geld moet betaald worden.

Even als aan 't slot van zijne „Voyage aux villes mortes du Zuider-Zee" schrijft hij eenige zeer vleyende woorden na volbrachte reize, ditmaal in den vorm van een feestdronk bij een vriendenmaal na zijne terugkomst in den Haag.

„Ik wijd dezen dronk aan Nederland" — sprak Havard — „aan het edelmoedige Nederland, zoo arbeidzaam, zoo achtenswaardig, zoo gastvrij en boven alles zoo gehecht aan zijne onafhankelijkheid.

„Wederom heb ik een reis volbracht door dit merkwaardig land. Van het noorden tot het zuiden, van Groningen tot Maastricht hebben wij uitstekende volksdeugden waargenomen — onkreukbare eerlijkheid, standvastige wilskracht voor het goede, waarachtige vaderlandsliefde als van ouds

bij de eerste bewoners, de Bataven." En daarna zinspeelt hij weder op de zonderlinge aanmatiging van een duitsch geograaf, die Nederland, trouwens met Denemarken, België en Zwitserland, zou willen rekenen tot den echten duitschen bodem. Terecht wijst hij er op, dat het niet aangaat eene geheele natie bij den duitschen bond op te nemen, omdat een strookjen gronds als Limburg tot op 1866 eenige verplichtingen bezat aan de groote konfederatie.

Bij dit alles blijkt overvloedig de warme genegenheid, die Henry Havard ons vaderland toedraagt — de grondige studie onzer historie en archaeologie door hem ten tweede male aan den dag gelegd. Onlangs stierf Alphonse Esquiros, die aan Nederland zulke eminente diensten bewees. Sints zijne brieven in de Revue des deux Mondes over „La Hollande et la vie hollandaise" is de nevel, die voor de meeste fransche oogen ons vaderland bedekte, een weinig opgetrokken. Bleef Esquiros zich tot het algemeene en nationale bepalen, Henry Havard dringt in het provinciale en plaatselijke leven door en dit is geenszins de geringste verdienste van zijn uitmuntend geslaagden arbeid.

Dr. Jan ten Brink.

PALAMEDES-OLDENBARNEVELT.

DOOR

Dr. THEOD. JORISSEN.

De mythe van Palamedes is geboren in het na-homerisch tijdvak. De groote zanger van den Trojaanschen krijg vermeldt zijn naam niet, zwijgt over zijn heldendaden, en weet niets van zijn treurig lot te verhalen. Geen wonder, dat naar mate de mythe zich meer ontwikkelde, de bevreemding over dit stilzwijgen naar de reden deed vragen. Tal van redenen worden opgegeven; het meerendeel niet gunstig voor Homerus, die er gewoonlijk een veer bij laat. Volgens den een was hij zoo partijdig vooringenomen voor de Grieken, dat hij niets vermelden wilde, wat hun ongunstig was: en de gemeene bejegening van een zoo verdienstelijk man als Palamedes kon toch moeilijk hun tot roem worden gerekend. Volgens den ander was Homerus, toen hij het plan had opgevat om den Trojaanschen oorlog te bezingen, naar Ithaca gereisd. Daar had hij de schim van den ouden Ulysses uit de onderwereld opgeroepen, om van hem het een en ander nopens Troje en de Grieken te vernemen. De oude vijand van Palamedes had volgaarne aan het verzoek van den dichter voldaan, doch uitdrukkelijk de conditie gesteld, dat Homerus geen de minste melding van den Koning van Eubea zou maken, ja zelfs zijn naam niet noemen. Zoo alleen zou de gepleegde misdaad voor het nageslacht verborgen blijven. De voortreffelijke Homerus had bon-

gré mal gré, indien hij Ulysses' inlichtingen wenschte, ze voor dit vrij hooge loon moeten koopen. Met verontwaardiging verwerpen anderen dit verhaal, als schandelijken laster tegen den dichtervorst, van wien zij zelfs een gedicht, dat Homerus uitsluitend tot lof van Palamedes zou geschreven hebben, weten aan te voeren.

De legende intusschen heeft zich al zeer weinig om Homerus' stilzwijgen bekommerd. Indien de slimme koning van Ithaca had kunnen voorzien, hoezeer zijn vijanden juist het ergste van hem zouden vermoeden, omdat Homerus over deze zaak zweeg, hij zou den dichter waarschijnlijk een lezing van zijn gedrag hebben aan de hand gedaan, die ten minste iemand in staat stelde zijn partij op te nemen. Maar nu hebben zijn tegenstanders alleen het woord en de sluwe Ulysses is eigenlijk alleen de dupe. Want de ontwikkeling der mythe heeft Palamedes tot een schuldeloos slachtoffer van zijn schurkerij geïdealiseerd; en hij zelf is zulk een ellendeling geworden, dat slechts de inblazing van helsche wezens zijne zwarte plannen en gruweldaden behoorlijk schijnt te verklaren.

De mythe van Palamedes dankt vooral zijn ontwikkeling aan de tragische dichters. Aeschylus, Sophocles, Euripides hebben allen de stof, door de epici en lyrici hun aan de hand gedaan, voor een tragedie gebezigd. De laatste, zegt men, zou Palamedes tot onderwerp hebben gekozen, ter wille van de overeenstemming, die er tusschen diens lot en dat van Socrates bestond. Xenophon voert dan ook Socrates in, zich zelven met Palamedes vergelijkende: ook Plato trekt evenzoo een lijn van vergelijking tusschen beiden. Sinds bleef Palamedes een geliefkoosde figuur, door rhetoren en dichters van alle landen als 't beeld van vervolgde onschuld, „vermoorde onnoozelheid", geteekend.

Palamedes — zegt de mythe — stamde uit Eubea, waar zijn vader Nauplius koning was. Neptunus was zijn grootvader; bij Amymone, eene der Danaiden, die, door een Satyr vervolgd, Neptunus' bijstand had ingeroepen en door den god gered, aan zijn liefkoozingen geen weerstand had kunnen bieden, had hij hem verwekt. Palamedes had één broeder, Oeax, volgens anderen nog een tweeden, Nausimedon geheeten.

Cheiron, de zoon van Kronos en van Philyra, een Centaur, die de natuurlijke ongepolystheid van zijn geslacht had

overwonnen en uitmuntte door zedelijkheid en kennis, was de beroemde opvoeder en leeraar van de meest beroemde helden der oudheid. Achilles, zoowel als Kastor en Pallux dankten aan hem hun uitgebreide kennis en beschaafde manieren. Aan dezen werd ook Palamedes toevertrouwd. Wat wij van zijn jeugd vernemen, bewijst dat de kalme, rustige wijsheid, die een der voornaamste trekken van den legendairen Palamedes is, ten minste niet met hem geboren was. Toen Cheiron hem de geneeskunde wilde leeren, weigerde zijn overmoedige leerling hem aan te hooren, zeggende: „zoo de medische wetenschap niet bestond, zou ik haar wel willen uitvinden; maar nu ze er is, wil ik ze niet leeren." Doch het is in dit verhaal niet te doen om den overmoed van Palamedes, maar om zijn goed geluk en zijn zelfbewust vermogen van uitvinden in de oogen te doen schitteren. Want zijn naam als uitvinder van kunsten en wetenschappen evenaart zijn roem als dapper en beleidvol krijgsman.

Toen Paris de schoone Helena had geroofd, en Menelaus, die te Creta bij Idomeneus vertoefde, de noodlottige tijding ontving, geleidde Palamedes hem naar huis terug. Hij behoorde tot het gezantschap, dat naar Troje werd gezonden, om de geroofde koningin terug te eischen. Als de commissie onverrichter zake was weergekeerd, was het vooral Palamedes, die de gemoederen tot den krijg aanzette en de wapening der Grieken tegen Troje doordreef. Hij was het, die Ulysses, toen deze zich als krankzinnig wilde voordoen, om zijn jonge vrouw niet te verlaten, ontmaskerde, door den kleinen Telemachus hem voor de ploeg te werpen. Als Achilles door zijn moeder Thetis onder de dochters van koning Lykomedes op Skyros in vrouwenkleederen wordt verborgen gehouden, is het Palamedes die hem ontdekt [1]). Naar den koning van Cyprus wordt ook hij gezonden, om dien vorst tot deelneming aan den krijg te bewegen.

Zoo is reeds Palamedes een der eerste mannen onder de strijdgenooten, nog voordat de kamp op Trojaanschen bodem aanvangt. Met Ulysses voert hij het opperbevel over de in 't legerkamp vergaderde troepen, die aan zijn beleidvolle zor-

[1]) Gewoonlijk wordt dit aan Ulysses toegeschreven: maar Tzetses schrijft het hem toe. Verg. *Otto Jahn*, *de Palamede*, p. 21.

gen en schrandere uitvindingen groote gemakken danken. Zijn meerdere kennis voorkomt bezwaren, uit onwetendheid en ijdele vrees voortspruitende. Als de Grieken in Klein-Azië zijn aangekomen, worden zij verontrust door een zonneklips. Het was Palamedes, die hen door zijn wetenschap gerust stelde, gelijk ook hij het was, die de nadering van een pest hun voorspelde en de middelen aanwees, om het gevaar te ontgaan. Ook een dreigende hongersnood werd door zijn beleid voorkomen. Hoe hoog zijn aanzien en invloed in 't leger gestegen was, kan men opmaken uit het verhaal van Ptolemaeus, dat hij in plaats van Agamemnon het opperbevel heeft gevoerd. Met Achilles onderwierp hij de naburige steden, verwoestte hij de landen, en verwierf hij zich door menig heldenfeit grooten militairen roem, zoodat zijn naam, als die van Thetis' zoon, ver boven de andere vorsten, zoowel door dapperheid als door wijsheid, uitblonk en algemeen werd genoemd.

Dit groote aanzien en die roem waren de oorzaken van Ulysses' haat en van Agamemnons jaloezie. De eerste, die het niet vergeten was dat hij in slimheid voor Palamedes, die zijn zoon hem voor de ploeg wierp, had moeten onderdoen, wilde niet in roem van persoonlijken moed en dapperheid door hem overtroffen worden. De laatste, die Palamedes' intellectueele superioriteit, zijn aanzien bij het volk, en zijn rustig steigenden invloed vreesde, werd door de angst gejaagd, dat hij eenmaal door den koning van Eubea van het opperbevel zou worden beroofd. Tot zijn val werd besloten, maar de vriend van Achilles kon niet worden getroffen, zoolang deze aanwezig was. De laster zou afstuiten op het schild van Achilles' getuigenis: en het volk tegen Palamedes' deugd niet in beweging zijn te brengen, als Achilles persoonlijk tot zijn verdediging optrad. Achilles werd verwijderd. Ulysses verborg goud in de tent van Palamedes en verdichtte een brief van koning Priamus, waarin over het verraad werd gehandeld. Die brief, nadat de brenger, een gevangen slaaf, was gedood, diende tot bewijsstuk tegen den aangeklaagde. Door den krijgsraad ter dood veroordeeld, werd Palamedes gesteenigd: doch slechts de soldaten van Ithaca en die van Cephalonia, dat ook aan Ulysses behoorde, worden gezegd de steenen te hebben geworpen.

Agamemnon verbood den doode te begraven; doch Ajax en Achilles verachtten 's konings toorn en schonken hun vriend een eervolle begrafenis. Goddelijke eer viel den gevallene ten deel, en een stad in Troas werd naar hem Palamedium geheeten.

Aan Palamedes wordt, ten spijt van Kadmus, de uitvinding der letters toegeschreven; doch, zeggen sommigen, het zijn er slechts vier geweest, die nog aan het alphabet van Kadmus ontbraken. Ook de rhetorica zou de menschheid aan hem te danken hebben: een minder roemwaardige gave. Verschillende uitvindingen betreffende militaire onderwerpen, de rangschikking in slagorden enz. worden hem toegekend. Ook allerlei andere zaken van meer algemeen nut. Nevens het alphabeth noemt men nog de verdeeling van 't jaar, de kunst van tellen, het munten van geld. Ook het meten en wegen met maten en gewichten, het spelen met dobbelsteenen, en dergelijke zaken meer vindt men tot Palamedes teruggebracht.

Wat zijn uiterlijk voorkomen aangaat, Philostratus teekent ons hem als een jong man, in de volle kracht van leven en gezondheid. Van grootte — zoo wordt Protesilaus sprekende ingevoerd — was Palamedes gelijk aan den anderen Ajax; in schoonheid wedijverde hij met Achilles. De jeugdige baard groeide fijn uit en vertoonde aanleg tot krullen; de wenkbrauwen, fijn en recht, liepen naar de neus ineen, die aan alle eischen der schoonheid voldeed. In den strijd was de glans en schittering der oogen schrikwekkend, in rust waren zij vriendelijk, lieftallig in 't gesprek. Men zegt, dat hij van alle oogen de grootste oogen gehad heeft. Zijn lichaamsbouw was krachtig: het midden houdende tusschen dien van een zwaar en dien van een licht gebouwd atheet. Dikwijls overnachtte hij, als de kamp hem niet bezig hield, op de hooge toppen van den Ida, waarheen de beschouwing der sterren hem lokte. Een type van kracht, gezondheid, leven en wijsheid valt Palamedes, als „vermoorde onnoozelheid", in den vollen bloei van den mannelijken leeftijd.

I.

Tusschen dezen Palamedes der legende en den Palamedes van Vondel zijn groote verschilpunten.. Al het krachtvolle,

dat den eerste eigen is, is bij den laatste weggevallen.

Reeds dadelijk valt het verschil van leeftijd en uiterlijk voorkomen in 't oog. Vondels held is een oud man, met zilveren haren:

terstond verging hem 't blincken
Van 't eerlyck zilverhayr,

verhaalt de bode[1]), die zijn vermoording heeft bijgewoond. Een menschenleven lang heeft hij voor den staat gearbeid: vandaar zijn vraag[2]):

wat is dit voor een wijs,
Dat veertigjaerge dienst, en zoo veel slavernijs,
Met stortinge van bloed vergolden werd in 't ende?

Deze slaapt niet op de toppen van den Ida, maar is levensmoede; een

afgesloofde Palamedes[3]);

Ulysses getuigt:

Mijn vijand staat versuft en dut en is versaeght,
Hij vind sich raedeloos...

en teekent hem als een zwakken krachteloozen grijsaard, die te vergeefs[4]) den verbitterden opperbevelhebber door smeeken tracht te verbidden:

Hij, siende dat zyn pleyt en rolle liep nae 't end,
Den veldheer gistren nog quam smeeken in zyn tent,
En bad, hy wilde hem doch syn' gunstige ooren leenen:
Ophaelende wat dienst, dat Argos en Mycenen
Ontfangen hadden eer door sijn getrouwen plicht.
De koning beet hem toe, vergramt in 't aangesicht:
„Ik heb gedienstigheen, ik ken 't, door u genooten:
„Maar eene ontfangen spyt my schendigh heeft verdrooten.
»d'Atryden zullen u vermorselen tot gruys,
„Of ghy zult hen tot stof verdelgen met hun huys.
Dit dreigement hem trof; hij antwoorde al verslagen:
»Mycenen heeft zich oyt beleefdelyck gedraegen,
„En met genade altyd zyn vyanden ontmoet:
„Dies bidde ik, dat uw toorn niet al te hevigh woed."

---

[1]) vs. 1974.
[2]) vs. 1882. verg. vs. 116.
[3]) vs. 1430.
[4]) vs. 422; 433—448.

Dus scheide hy, maer beducht, zoo 't bleeck aan syn manieren,
Voor Agamemnons grim en spits der helbaerdieren.

Zoo teekent Ulysses hem: en zoo beschouwt hij hem ook waarlijk. Het is geen grootspraak van hem, die zich in beschimping van zijn vijand uit, want als hij alleen is en niemand te bedriegen heeft, denkt hij ook zoo over hem. Dit blijkt uit zijn geheel voorbijzien van Palamedes, waar hij in de eerste plaats aan hem denken moest. Als Ulysses in zijn tent gezeten het plan, tegen Palamedes hem ingeblazen, overweegt, dan roemt hij, dat 't stuk „met zulk een list is bestreken en vermomt",

Dat Nestors wijze tong daar teegens moet verstommen [1]).

Nestors wijze tong.... en Palamedes zelf dan? Wordt Palamedes voor niets meer gerekend? Palamedes, die den jongen Telemachus voor Ulysses in de voren heeft gelegd, was Palamedes' schranderheid niet meer te duchten? Zou de wijze, schrandere man, die zich zelf had te verdedigen, het sluw bedrog niet het eerst doorzien, het helderst weten aan te wijzen?

Zoo zou het geweest zijn, jaren vroeger. Nu niet meer. Palamedes is „afgesloofd".

Dit zien wij, als wij hem handelende zien optreden. Doch neen — Palamedes treedt niet handelende, slechts pratende, op. Hij is passief, van het begin tot het einde. Hij ziet het noodlot dreigende naderen, en ondergaat het, zonder dat ergens een woord of daad zou doen vermoeden, dat hij een man van kracht verdient te heeten of door iemand geacht wordt. Met de breedsprakigheid, die een oud man eigen is, ontwikkelt Palamedes herhaaldelijk in monologen de moeielijke positie, waarin hij telkenmale verkeert. Maar nergens sprekende of zwijgende doet of zegt hij iets, waardoor hij ook maar den minsten invloed op de ontwikkeling der gebeurtenissen uitoefent. In den monoloog, die den eersten handel opent, bewijst hij breedvoerig met zijn eigen voorbeeld, dat:

---

[1]) vs. 412.

Die sorght en waeckt en slaeft en draeft en ploeght en sweet
En tot 's lands oorbaar vast een lastig ampt bekleed,
En waent de menschen aen zijn vroomheid te verbinden:
Die sal sich jammerlijck in 't end bedrogen vinden
Van 't wispelturigh volck: dat veel te los van hoofd,
Genooten dienst vergeet en leyder! 't quaed gelooft...

In 't fier gevoel van zijn onschuld en verdiensten, daagt hij de „reuckeloose schaar" uit, om met hem in 't gericht te treden. Punt voor punt gaat hij alle beschuldigingen na en weerlegt ze; hij wijst de boosaardigheid zijner vijanden aan, en geeft zich helder rekenschap, dat men „na zijn leven staat". Natuurlijk verwacht men nu het kloek besluit, om niet dan met de wapenen in de hand te vallen. Ofschoon van de nuttelooshеid overtuigd, kan toch een held als Palamedes, zoo zou men meenen, er niet aan denken om zonder verzet zich over te geven. Doch men vergist zich. De oude man heeft zich in woorden uitgeput, en door de levendige voorstelling van het dreigende gevaar zich zelven beangstigd. Hij overlegt

waer of ick best verschuyl?
Wie blijft die lijd gevaer: wie vlught dien schout men vuyl.

Tegen de juistheid dezer laatste opmerking is niets in te brengen; maar niettemin hindert zij ons in zijn mond. De staatsman, de krijgsman, die zoo breedvoerig ons zijn verdiensten en de laagheid zijner vijanden heeft uiteengezet, ergert ons, als wij hem in een dergelijk overleg zien verzonken. Dit moest beneden zijn waardigheid zijn: andere overleggingen behoorden hem te vervullen. Wij hadden het ook niet van hem verwacht, wij dachten, dat hij krachtiger was. Maar in de plaats van een kloek besluit, zien wij hem besluiten niet, om verzet te bieden, maar om niet te vluchten. Hiertoe beperkt zich zijn moed: aan verzet heeft hij blijkbaar geen oogenblik gedacht. Vluchten of blijven, dit was het alternatief, dat hij zich stelde. Van een derde was geen sprake.

Men ziet, Ulysses heeft hem hier ten minste niet belasterd, als bij hem „versuft en versaeght" noemt.

Palamedes zal blijven en het ongeluk, dat hij voorziet, afwachten en ondergaan. Zonderling is de herinnering aan

zijn vader en de eer van zijn naam, waarmede hij zich zoekt te troosten:

Heer vader, die mij erft den zegen van uw kroon,
Het ga met mij zoo 't wil: ick blijf uw echte soon
Van bloed en van gemoed, en sal u niet ontaerden
In vroomigheyd, in trou, in 't midden van de swaerden,
In 't midden van de nijd en lasteringen, daer
Mijn goede naem en faem me word bedruckt soo swaer.
Ick weet waer op ick steun. Mijn ongekrenckt geweten
En is niet quaeds bewust, noch heeft sich noyt vergeten
Aen eenigh schendigh feyt: en soo ick daerom lij,
Soo wasch mijn edel bloed eens anders schelmerij.

Indien vader Nauplius die toespraak van zijn zoon heeft gehoord, heeft hij zeker zijn hoofd geschud: „dat heb ik u niet geleerd, want dat zijn mijn principes niet. Ik ben niet voor de leer, dat mijn edel bloed een anders schelmerij moet wasschen. Passieve onderwerping aan hun vijanden is volstrekt niet een hoofdkenmerk mijner echte zonen".

En vader Nauplius sprak de volle waarheid. Hoort slechts hoe hij zich later wreekte over de moordenaars zijns zoons; laat de dichter [1]), die het met zijn geestesoog heeft aanschouwd, het u verhalen:

Des vaders Nauplius met smart verkropte siel,
Die op d'Eubeer kust 't weerkeeren van de Greecken
Alree geroken heeft, een fackel doet ontsteecken,
En licht in zee van 't slot: dat steyl en hooghgebout,
Op 's bergs verheven kruyn, van wederzijds beschout
Een baere zee: wier diepe en holle watren woelen,
d'Eylanden allesins en vasten grond bespoelen.
De stuurlien van de vloot, verlockt door deze toorts
Sich geven derwaerts aan; daerse al te samen voorts,
In plaetse van de nood en lijfsgevaer t' ontslippen,
Vervallen in 't gedruys der Caphareesche klippen,
En 't luydende gehuyl van soo verbolgen vloed,
Die stadigh barnt en op de blinde klippen woed.
Daer houd gerechte wraeck d' ontrampeneerde schepen

[1]) Vs. 2088 verv.

Verlet, door 't scharp gesteent als van haere hand gegrepen,
Of met een dyck bewelt van sand, dat hallef drijft
En door gebreck van vloed hen sloopt en stucken wrijft;
Of achter driftigh, voor gestrand op harde kayen:
Of stootse aan splinters door den draaistroom in het swayen . .

Dit is de wraak van Vader Nauplius over den moord van zijn zoon Palamedes. Kende de laatste den eerste zoo weinig, dat hij voor zijn blinde onderwerping op de goedkeuring van zulk een vader kon hopen?

Nadat wij van Palamedes de uiteenzetting van den stand der partijen, en van de lasteringen, die hem vervolgen, vernomen hebben, verliezen wij hem een tijdlang uit het oog. Wij zien zijne vijanden hun booze plannen beramen en uitvoeren. Als het goud onder de tent van den Eubeer is gevonden, en een brief in handen van den gedooden slaaf, door Priamus aan hem geschreven, wordt Palamedes in den raad des vorsten ontboden. Het gevaar stijgt: de crisis nadert. Hij zegt zelf:

Men vordert me in den raad: hoe derf ik mij vertrouwen?
Het is op my gemunt, daar is wat quaeds gebrouwen;
Men mompelt allerleyds: men stroyt een valsch gerucht.

Met spanning slaan wij hem gade: wat zal hij doen in dit oogenblik van beslissing? welk een houding zal hij aannemen? wij, die de gevaren kennen, die den dapperen krijgsman en wijzen staatsman bedreigen, wij zien met belangstellende deelneming naar de waardigheid van karakter uit, die hij zeker betoonen gaat.

Maar wij wachten te vergeefs:

Men raedme dat ick vlught,

is alweer het eerste[1]), wat wij hooren. Het schijnt, dat vluchten voor een makker van Achilles een bijzonder aantrekkelijke zaak is: wij wisten niet, dat het in 't Grieksche kamp voor Troje zoo in de mode was geweest. Op nieuw heeft hij twintig regels noodig, om zich te bemoedigen. Schoone gevoelens, in schoonen vorm uitgedrukt, hooren wij hem hier uitboezemen: zoo zij niet waren in dienst van een argumentatie, die ons ergert, wij zouden beide kunnen genieten.

[1]) va. 1053.

Op nieuw is het besluit: Palamedes zal blijven. Maar nu is de vraag niet langer: hoe te ontwijken? maar: zal hij verzet bieden of zijn noodlot ondergaan.

Eigenlijk is het stellen der kwestie zelfs reeds onbegrijpelijk. Achilles trok zich om een slavin, die hem ontnomen werd, in zijn tent terug. Geen enkele traditie van den Trojaanschen krijg wettigt de voorstelling van zulk een passieve onderwerping van een Grieksch vorst aan zijne vijanden. Er moet dus een bijzonder ernstige, zwaarwichtige reden voor zijn. Te meer, omdat Palamedes zelf ons mededeelt, dat het aan machtige bondgenooten en medestanders, zoo hij zich verdedigen wil, niet ontbreekt: geen mindere helden dan Ajax en Achilles bieden zich aan, ja dringen zich aan hem op, om hem te verdedigen:

De maght ontbreecktme niet, om dit gevaer t' ontgaan.
Jupyns manhafte soon, sijn neef de Peleaan
Erbieden zich om strijd, met hooge en haylige eeden
Te keeren 's veldheers grim en ongerechtigheden:
En mijn onnooselheyd, in spijt van logentael
En siedendheete wraeck door wapenen en stael
Te vrijen wettelijck [1]):

Maar Palamedes wil zich niet van hun hulp bedienen; hij wil zich niet verdedigen, en ziehier, waarom niet:

maer als ick 't overwege
't Is beter dat ick lij, dan dat ick mijne sege
Met burgermoord bevleck, en om hun onverstand
Grieck tegens Grieck, en standaers tegen standaers kant;
't Is beter dat me' een siel verdelge van der Aerde
Als 't euvel uitwasch met den schitterenden zwaerde.

Er is geen twijfel aan, deze woorden voegen volstrekt niet in den mond van den Griekschen held. Zij, die zijn leven belagen, kennen hem niet als zoo teerhartig of bevreesd om bloed te vergieten, als zoo genegen, om alles langs zijn kant te laten gaan: zoo hij minder krijgshaftig ware geweest,

[1]) vs. 1030.
[2]) Joh. XI. 50.

minder de echte makker van Achilles, hij zou dat groote aanzien en dien grooten invloed niet verworven hebben. In een oorlogskamp zijn aanbidders van den vrede, en angstvalligen om bloed te storten, zelden populair.

Ook die vreemde leer:

't Is beter, dat me een siel verdelge van de Aerde,
Als 't euvel uitwasch met den schitterende zwaerde,

klinkt zonderling van zijn lippen. 't Is waarschijnlijk, dat de bekende woorden: het is nut, dat één mensch voor 't volk sterve, dan dat het geheele volk verloren ga [2]), den dichter voor den geest hebben gestaan, maar zij voegen niet overal en in ieders mond.

Indien de vriend van Menelaus, die den beleedigden echtgenoot naar zijn woning terugleidde, er tegen was, dat het kwaad met het zwaard werd gestraft, hij zou de Grieksche hoven niet zijn rondgereisd, om de vorsten tot den krijg tegen Troje op te wekken.

Doch de Palamedes van Vondel is met zijn antwoord op deze bedenking gereed: dat heb ik niet gedaan, integendeel ik heb den vrede lief gehad. Dit wordt mij juist verweten:

Ghij seght, als nu de wraeck, om Trojen omtekeeren
Onledigh hiel den raed der koningen en heeren:
Dat ick gedagvaert quam, en schoon sij altemael
Besloten 't eerloos feyt te rechten met het stael,
Noch seide ick, „'t was bij hen te heftigh opgenomen
En dat men tijds genoegh sou tot het uiterst komen."
Waer uit men vaten moght, dat ick 't meyneedigh ryck
Meer gunst toedroegh als ons, gequetst door 't ongelyck.
Ick antwoord: „het besluit is licht om wederleggen,
Vermids dit geensins volght uit het voorgaende seggen:
Maer eer het tegendeel: want dat ick liever sagh
De saeck in vree beslecht, bij middel van verdragh,
Is waer en lóvensweerd: en wie ontkend wat plaegen
Bellone met sich sleept, met droeve neederlaegen
Gevaerlyck voor 't gemeen, wiens welvaert men met druck
En angst siet hangen in de weegschael van 't geluk?
Dat ick Priaem dan noo' met krijgh sagh aengegrepen,

Was om der Phrygen torts te weeren van ons schepen:
Was om Achilles niet met Hector onverveert
Te worstlen doen om 't ramp of hun of ons bescheert".

Men hoort het — Vondels Palamedes is een vredelievend grijsaard, die slechts onwillig tot den strijd is toegetreden, en schroomt om bloed, zoowel dat van vijanden als van burgers, te vergieten.

Dit klinkt ons wondervreemd in de ooren. Want van dezen Palamedes hebben wij nooit gehoord. Wij meenden een oud bekende te ontmoeten, en het is een vreemde, dien wij zien. De verrassing is te sterker, omdat de uiterlijke levensomstandigheden zeer veel gemeens hebben met dien van den ouden, welbekenden Palamedes. Het blijkt nu, dat er een naamgenoot van dezen in 't Grieksche leger is geweest: niet jong, maar oud; niet strijdlustig, maar vredelievend; doch ook een vriend van Achilles en een vijand van Ulysses. Als de burgerlijke stand voor Troje in orde was geweest, en de registers bewaard waren, zouden wij de familierelatie der heeren kunnen nagaan.

Doch, hoe dit ook zij, als wij over de verrassing heenzijn, berusten wij er gemakkelijk in. Ook een vreemde kan interessant zijn. Nu wij weten, dat deze Palamedes zich, ter wille van wat hij het algemeene best acht, aan zijn noodlot onderwerpen wil, slaan wij hem met nieuwe belangstelling gade en volgen hem op zijn schreden. En het loont ruimschoots de moeite: den man, die toevallig ook Palamedes is geheeten, zien wij met het vaste besluit,

Ick stap mijn dood te moet! sy streck 't gemeen tot baet,
Als ick mijn bloed vergiet ten offer voor den staet,

zich opmaken, om in den raad der vorsten, die hem ontboden, te verschijnen. Hij dwingt ons bewondering af, door de waardige houding, die wij hem tegen Agamemnon zien aannemen. Men gevoelt het, terwijl men hem hoort: daar is geen aarzeling, geen weifeling in hem: hij heeft zijn partij gekozen: vrijwillig onderwerpt hij zich aan den dood, die hem wacht. Tegenover den hartstochtelijken beschuldiger blijft hij, zoo al niet kalm, dan toch bedaard, de verwijten met

koele waardigheid of stilzwijgen beantwoordende. Hij treedt niet in breedvoerige betoogen, maar munt in korte, kernachtige replieken uit;

d'Onnoosle te betygen
Was oyt geringe kunst en sotte kinderklap;
Daer 't overtuygen is een hoogre wetenschap.
Wij hebben niets gemeens met dat meineedigh Trojen.

Maeckt de lastering dan vrome luyden schuldig?

Onseker landgerucht moet logen zijn of waerheid.
Dat elck 't bedencken schorte, en wacht op meerdre klaerheid.

en op den aandrang van Agamemnon:

Spreeck waerheyd, meld ons flucx wat in dien boezem steeckt,

klinkt het fiere woord:

Een vroom en oprecht hart, dat ware deugden queeckt,
Dat noyt en was gekrenckt door koninklijke giften.

Wie zou, als hij Palamedes voor den raad der vorsten [1]) ziet en hoort, in hem een zoo breedsprakigen grijsaard gissen, als wij in de voorafgaande monologen leerden kennen? Het is, alsof wij een krachtig man hooren, die onbeschroomd zijn vijanden te gemoet treedt. Niemand die hem hoort, zou vermoeden, dat het denkbeeld van vluchten ooit bij hem is opgekomen. Oogenschijnlijk is deze Palamedes een andere, dan die der monologen. Zelfs zoozeer, dat het schijnt, dat zelfs de aanval hem geheel nieuw is: men zou denken, deze Palamedes is overrast door een plotseling gevaar, waarvan hij niets heeft gehoord. Hij staat toch verstomd over beschuldigingen, die hij reeds lang kende en zelf in zijn monologen had besproken en weerlegd.

Als Agamemnon hem vragend verwijt:

Heeft Paris met een g'lay u niet aan boord gelegen?

[1]) vs. 1150 en vervolgens.

staat hij als 't ware overweldigd door een aanklacht, die hem vreemd en nieuw is, zoodat de opperbevelhebber juichend uitroept:

Siet daer, hy staet verstomt; hy heeft er op geswegen;
Hij zet zijn doodverw; hij besterft in 't aengesicht;
Het quaed gèweten wroegt;

En Palamedes bevestigt dien schrik, maar verklaart hem,

Niet schellems sta ick toe, nocht ben in 't minst bewust
Van meyneed of verraed, noch innerlijk ontrust.
Neen Agamemnon, neen; maer ben al heel verwondert
Om dees' beschuldiging, die in mijn ooren dondert.

Die groote verwondering bevreemdt. Of was het niet Palamedes zelf, die, toen wij hem 't eerst in zijn tent hoorden [1]), ons verhaalde:

Maer 't is te schandeloos en strijd met al mijn daeden
Dat ick ben omgekocht, om 't leger te verraeden:
Dat Paris, om met mij te handlen van die moord,
Lagh 's nachts met een galeij met goud gelaen aen boord.

Indien dit dezelfde man is, hoe komt hij dan zoo overrast, zoo verschrikt door het oud en welbekend verwijt? Het uit den mond van Agamemnon te hooren, kan de reden niet zijn: want hij wist sedert lang, dat Laertes'-zoon en Calchas, die hem deze moeite brouwden, slechts „op een grootren bouwden [2])", steunden: en sinds de scherpe woordenwisseling met Agamemnon, die Ulysses ons heeft verhaald, kon hij er op rekenen, dat de opperbevelhebber niet rusten zou, voordat hij hem verdorven had. Noch de persoon, die het uitspreekt, noch het verwijt zelf verklaart die verstomming van Palamedes over een oude, sinds lang bekende beschuldiging.

Te meer jammer is deze diepe indruk van een oud verwijt, omdat nieuwe, waarlijk onbekende beschuldigingen niet

[1]) vs. 101.
[2]) vs. 140.

dieper kunnen treffen. Een vrouw kan flauw vallen, zoo men wil. Een man verstomt van schrik. Dit is al wel. Vandaar dan ook, dat Palamedes, als Ulysses hem het goud, dat, naar hij zegt, onder zijne tenten is gevonden, voor de voeten werpt, en jammerend uitroept:

Ach, dat een grootse siel sich selve dus vergeet;

niet anders kan antwoorden, dan

Ick hoor, ick denck, ick sie....

en zijn onschuld poogt te staven door een beroep op de Godheid:

Jupyn, ghij kent mijn wit,
Soo deedge, o Themis, oyt, die voor sijn voeten sit:
Wiens Godsspraeck ick bezweer in dese mijn verkleening,
Datse in Boeotien van mijne oprechte meening
Getuygenisse geef; soo lang haar Godheid spreeckt,
En langs haere haylge kerck Cephisus stroomt en leeckt...

Doch, al zij uit dit oogpunt het feilen van Palamedes' geheugen te betreuren, van den anderen kant strekt het zeer om zijn zwakheid, zijn „afgesloofdheid" beter te doen uitkomen: de memorie wordt hem reeds ontrouw. Al zou de spierkracht der uitdrukkingen een minder afgesloofd man doen vermoeden, al is zij weinig in overeenstemming met de woordenrijkheid, die hem anders eigen is, zij sterkt de overtuiging van het vrijwillige der opoffering. Als wij Palamedes hier gadeslaan voor den opperbevelhebber, zijn korte antwoorden hooren, en opmerken dat er geen enkele poging door hem beproefd wordt, om door toelichtingen of inlichtingen of het vragen van nieuw onderzoek, of het doen hooren van getuigen zijn onschuld te bewijzen, dan begrijpt men, dat het zijn wil is, om te sterven voor het volk. Wie het leven wil redden, stelt zich niet tevreden met op iedere beschuldiging kortaf neen te zeggen, en zich op de goden te beroepen. Alle middelen van verdediging zijn hier niet verwaarloosd, maar eenvoudig ongebruikt gelaten.

Deze beide trekken, afgesloofdheid en zelfbewuste kracht om vrijwillig te lijden, moest het beeld van Palamedes vertoonen, zoo het voor Vondel bruikbaar zou zijn. Want om

den held der legende was het hem niet te doen. De Grieksche Palamedes is slechts een prête-nom voor den landsadvokaat. De bejaarde Oldenbarneveld kon niet worden voorgesteld, zoo men hem in het kleed der verdichting herkennen zou, als een man in de volle kracht des levens. De gelijkheid zou er door schade lijden. Van den anderen kant mocht de afgesloofdheid van den staatsman niet zoo overweldigend zijn, dat zij de waarde van zijn ramp, als vrijwillig offer ten dienst van den staat gebracht, wegnam. Kenden wij Palamedes alleen, gelijk zijn beeld uit de alleenspraken zich vormen laat, dan zou de hooge waardeering en felle vijandschap zijner tegenstanders ons volkomen raadselachtig zijn. Men zou niet kunnen begrijpen, hoe hij voor de Grieken

De Phoenix, daer hun heyl en zegen in bestaat,
kon zijn: en evenmin, dat zij
met zijn sterven
Ook zijn manhaftigheid en raad en wijsheid derven. [1])

Maar de koele toon en waardige houding, door hem tegenover Agamemnon bij het verhoor aangenomen, neemt dat raadselachtige eenigszins weg. Deze man kon misschien nog gevaarlijk zijn, gelijk de landsadvokaat voor zijne tegenstanders. Maar gevaarlijk alleen door zijn staatsmansbeleid, niet door oproerige bewegingen te veroorzaken. Palamedes mocht niet ernstig aan gewelddadig verzet denken, omdat Oldenbarneveld den weg van geweld niet heeft bewandeld of willen bewandelen. Eerbied voor de wetten, het handhaven van de rechten der 's lands vorsten — de Souvereine Staten — is zijn verdienste en zijn misdaad, in de oogen van zijn voorstanders en van de aanhangers van den Prins. De voorstelling van Palamedes, die over verdediging met de wapenen niet dan in 't voorbijgaan een paar woorden spreekt, omdat het denkbeeld geen oogenblik ernstig in hem heeft post gevat, is daaraan te danken. De Grieksche held, zegt de mythe, viel getroffen alleen door de steenen van de volgelingen van Ulysses, de soldaten die van Cephalonia en van Ithaca kwamen: hij heeft dus ook zijne aanhangers gehad, die hem zeker niet onverdedigd hebben prijs gegeven, maar voor de overmacht

[1]) Verg. bovendien de hooge lofspraak van Nestor vs. 1770.

zijn bezweken. Waarom heeft Vondel dezen trek ongebruikt gelaten? omdat elke zweem van geweld aan het beeld van Palamedes-Oldenbarnevelt vreemd moest blijven. Deze held mocht niet, als de oorspronkelijke, mededinger naar het oppergezag zijn: zelfs de beschuldiging, dat hij de macht van den opperbevelhebber des legers had willen besnoeien, moest onwaar zijn. Voor de juistheid der analogie moest Palamedes vrij zijn van alle schuld, die hem door zijn belagers en moordenaars werd aangewreven, en vallen als het onschuldige slachtoffer van vorstelijke willekeur en heerschzucht, die geen bestaande rechten of wetten erkent, maar onbeschroomd de leer verkondigt:

de vorsten vol en droncken
d' Handvesten nu en dan de Griekse steden schoncken:
Hij neemtse diese gaf den volken in eygendom;
't Is heerengift: een heer, die eyschte wederom.
Indiense ons dienstig syn, wij willen datse spreecken:
Maer swijgen, soose ons 't hoofd met tegenstribben breecken.

Als zoodanig was ook, naar Vondel achtte, Oldenbarnevelt bezweken: het slachtoffer van Maurits' streven naar absolute macht.

Het is een juiste opmerking van van Lennep, dat men de hoofden der Contra-Remonstrantsche partij niet beoordeelen mag naar de teekening van Vondel. Maar zeker is het niet minder waar, dat om billijk over Palamedes te oordeelen, de persoon van Oldenbarnevelt niet uit het oog mag verloren worden. Zoo wij de eerwaardige gestalte van den landsadvokaat niet achter den Griekschen grijsaard zagen oprijzen, het oordeel over den laatste zou niet gunstig kunnen zijn. Al overtuigt ons zijn waardige houding voor Agamemnon, dat hij krachtig zijn kan, hij treedt nergens krachtig op. Hij oefent door woord noch daad invloed op zijn eigen lot uit. Er is nergens een schijn van tragische schuld, die het noodlot, dat hem treft, onvermijdelijk doet zijn. Palamedes heeft geen enkele wet, onverschillig door wie, goden of menschen, gesteld, geschonden. Hij is eenvoudig een heilige. Dit moge met het apologetisch doel van den dichter volkomen overeen-

komstig zijn, het maakt, dat hij het lot van alle heiligen deelt. Hij verveelt. Zijn passiviteit maakt ongeduldig: die lange redevoeringen, hoe schoon ook van vorm en van gedachte, kunnen niet vergoeden, wat wij missen. Die overmaat van deugd, van zelfopoffering is voor gewone menschenkinderen al te veel. Hij houdt op een hunner te zijn, omdat hij te ver boven hen staat. Waarin het klassieke en moderne drama ook verschille, de oude eisch van Aristoteles geldt altijd. „Volstrekt deugdzame lieden mogen niet uit geluk in 't ongeluk vervallen, want het wekt noch onze vrees noch ons medelijden op, maar boezemt ons slechts afschuw in. Evenzoo mogen slechte menschen niet van het ongeluk tot het geluk opklimmen, want dat is geheel ontragisch. Evenmin mag een zeer boos mensch uit het geluk in 't ongeluk worden gestort, want ook dit is niet in staat onze vrees en medelijden op te wekken. Medelijden hebben wij alleen met den onschuldig lijdende: vrees gevoelen wij slechts bij een ongelukkige van ons gelijke. Als tragische held blijft ons slechts een derde soort van menschen over: de middensoort, die tusschen de beide uitersten instaat. Als zoodanig kan optreden een persoon, die noch in deugd en rechtvaardigheid uitmunt, noch ook door zijne ondeugd en boosheid ongelukkig wordt, maar die door zekere soort van misdaad, waaraan de grooten onderhevig zijn, in een onzaligen staat vervalt, gelijk bijv. Oedipus en Thyestes, en andere doorluchtige personaadjes uit dergelijke huizen". Het monopolie van tragische helden is aan de vorstenhuizen ontnomen, maar de hoofdeisch van Aristoteles in deze regelen is gebleven. Het ongeluk, dat deugdzame menschen geheel onverdiend treft, is geen stof voor een treurspel; want het is afzichtelijk, hatelijk. De tragische held mag niet de maat der gewone menschenkinderen of ten goede of ten slechte zoover overschrijden, dat alle analogie wegvalt.

Vandaar dan ook de koelheid, waarmede wij Palamedes gadeslaan. Wij bewonderen den heilige, gelijk wij het absolute doen: maar zijn onverdiend ongeluk wekt meer wrok, dan medelijden en vrees op. Het ware medelijden komt niet in ons op, omdat zijn passiviteit onzen wrevel wekt. Wij kunnen ons niet verplaatsen in zijn positie, ons niet denken, dat wij zoo weinig tegenstand zouden bieden. Als bij de hei-

ligen der kerk en bij groote schurken wordt hier de sympathie gemist. Deze deugd is te groot, om algemeen menschelijk te zijn. Palamedes ondergaat alles, zonder eenige schuld. Hij is slachtoffer, maar geen held, schoon een heilige.

II.

Bij een dergelijke volmaakte deugd, als het karakter van Palamedes vertoont, kan van ontwikkeling weinig sprake zijn. De gedachte, die hem beheerscht en doet handelen, is van den aanvang even sterk en krachtig: van een ernstigen strijd in zijn gemoed is geen sprake. De gedachte aan vluchten houdt hem wel even bezig, maar geen enkel woord, vroeger of later, verraadt geneigdheid er toe.

Geheel anders vertoonen zich zijn tegenstanders Ulysses, Diomedes, Agamemnon. Bij den eenen meer, bij den ander minder nemen wij ontwikkeling waar. Wij danken daaraan karakterschilderingen, die wat diepte en fijnheid betreft verre die van den hoofdpersoon overtreffen. Trouwens, geen dezer karakters is zoo eenvoudig, zoo weinig gecompliceerd als dat van Palamedes.

Nog voordat Agamemnon optreedt, kennen wij reeds 't geheim van zijn wrok tegen den Eubeer. Ulysses [1]) heeft het ons verraden:

De weereld geensins lijd twee schitterende sonnen:
Zoo duld geen heerschappij twee hoofden in een rijck,
Geen vorst syn wederga, geen koning sijns gelijck.
D'Eubeër is te hoogh in mogentheyd gestegen,
En aenzien bij 't gemeen: dit 's Agamemnon tegen.

Jaloesie op den invloedrijken vorst vervult den opperbevelhebber; jaloesie, met vrees gemengd, omdat hij in Palamedes den man ziet, die zijn eerzuchtige plannen tegenwerkt [2]) en zal doen mislukken: want

[1]) vs. 504—508.
[2]) vs. 581—583.

Palamedes oogh sijn gangen onderschept,
En is voor hem gereet, en waekt eer hy sich rept.

Eerzucht, die eigen grootheid zoekt ten koste van de rechten of belangen van anderen, wordt niet weerhouden door 't gevoel van persoonlijke verplichting, integendeel er door geprikkeld:

't is Agamemnons aerd,
Dat sijn' gedachtenis geen weldaed lang bewaert:
Maer 't aengedaene leet en d' eens gelede smarte
Schiet diepe wortelen in sijn wraeckgierigh harte,
Al 't onversoenelijck [1])

Wel onversoenelijk! tot welk een hoogte van heftigheid Agamemnons verbittering gestegen is, begrijpen wij, als wij hem hooren zweren [2]) „hoogh en dier:"

Bij sijnen gordels draek, bij 't kronkelen der slangen,
Waarmé de Gorgon is sijns beuckelaers behangen,
En bij den stafs sijns rijks van Mulciber gesmeed:
Dat hij sich wreecken sal van 't aengedaenen leet:
Dat d'eylander niet lang syn' Majesteit sal benglen:
Al zou hij d'oppergoon met d'onderaerdsche menglen.

Wij verwonderen ons dan ook niet, als wij dien heftigen, hartstochtelijken man zich zien verlagen, om de bondgenoot te worden van de ware vijanden van zijn vorstelijk gezag. Palamedes heeft steeds de leer voorgestaan,

dat 't gesagh op 't heyligdom alleen
Der sceptren toebehoort en vorstelijcke banden.
En dat geen tempelier sijn vingers en sijne handen
Sal schenden aen dien toom en teugel, als een recht
En hoogheid, aen 's lands staet onscheydbaar vastgehecht [3])

En met zoo veel kracht en goed geluk heeft hij haar doorgezet, dat voortaan

[1]) vs. 573—577.
[2]) vs. 511—516.
[3]) vs. 1070—74.

geen gemijterd hoofd
Sou spreecken in den raed, of met de vorsten stemmen. [1])

Door wrok verblind, ziet Agamemnon dezen grooten dienst voorbij en verbindt zich tegen Palamedes met de geestelijkheid [2]). Hij

om hem te betraepen,
Misbruyckt den ouden haet der Grieksche legerpaepen,
Bedienaers van de nood en noyt verbeden dwang.

Maar als ieder staatsman, die zich aan haar vertrouwt, wordt hij haar dupe en werktuig:

Die doen hem 't koude zweet afloopen, door 't gedrang
Der lasteraeren.....

Men ziet, Agamemnon is het door hartstochtelijke wrok verblinde legerhoofd, die zich door de geestelijkheid laat gebruiken, om den staat aan de kerk te onderwerpen. De leugens, die de priesters hem aangaande hun staatkundigen tegenstander op de mouw spellen, gelooft hij, omdat hij een persoonlijken vete heeft tegen den belasterde. Zijn vooringenomenheid belet hem den leugen te ondertasten. Meesterlijk is deze mengeling van drijfveren en beweegkrachten, die zijn gedrag regelen, volgehouden, waar wij hem handelende zien optreden.

Als de aanslag, door Ulysses op 't touw gezet, is uitgevoerd, en de brief, dien Priamus aan Palamedes zou geschreven hebben, aan Agamemnon is ter hand gesteld, roept hij de vorsten bijeen. Van het plan heeft hij niet geweten: hij is niet medeplichtig aan dit bedrog, maar hij wordt er de eerste dupe van. Zijn vooringenomenheid tegen Palamedes is zoo groot, dat hij onmiddellijk diens schuld aanneemt en den Eubeervorst buitensluit buiten de vergadering der vorsten. Hij denkt er niet aan, dat iemand de zaak met een ander oog kan bezien. Als de vorsten bijeenzijn, geeft hij hun een

[1]) vs. 543.
[2]) vs. 584—589.

kort verslag van het gebeurde en leest den gevonden brief voor, maar voegt er geen woord van toelichting bij. Dit is niet de voorzichtige berekening van een vijand, die, om zeker te gaan, onpartijdig wil schijnen, want daarvoor is Agamemnon te hartstochtelijk; maar het eenvoudig gevolg van zijn eigen, stellige convictie. Twijfel is onmogelijk: ieder ander zal gelijk hij overtuigd zijn, als hij de stukken inziet. De zaak is te duidelijk. In den twijfel, dien Ajax het eerst uit, ziet hij dan ook niets dan een gewone proeve van Ajax' lompheid: de jonge man zondigt wel eens meer tegen de voegzaamheid:

Nu, Ajax, geef gehoor, en wees niet ongeregelt,

vermaant hij kalm den jongen driftkop.

Nestor vraagt eenige inlichting: en Agamemnon geeft ze in ruime mate, en wijst daarbij, geheel onnoodig, zelf op het vele gebrekkige, dat het bewijsstuk, in de oogen van ieder ander, van alle kracht berooft [1]):

De brief was toegezegelt
Met 's konings eigen ring: doch 't waepen is mislukt
In 't seeglen, en zijne hand in 't schrijven wat gedruckt.
Mistrout ghy aen mijn woord, geloof uw eigene oogen,
Daar vader, lees den brief.

Het is duidelijk, hij hecht aan die kleinigheden niet; hij vreest geen onderzoek. Geen oogenblik komt de gedachte in hem op, dat anderen aan zulke beuzelingen meer waarde zullen hechten; hij vestigt er zelf de aandacht op. Als het anders uitvalt, als het blijkt, dat anderen die gebreken van den brief niet van zoo ondergeschikte beteekenis achten, kan hij er zich geen rekenschap van geven; hij ziet er kwade wil, gebrek aan waarheidsliefde in. De vooringenomen man vindt de zaak zoo eenvoudig.

De voorzichtige Nestor uit schoorvoetende zijn twijfel:

„'t Schrift swijmt na Priams hand, zoo doet de druck van
't wapen",

[1]) va. 781—785.

zegt hij, en blijft zwijgende het stuk beschouwen: een enkel onvoorzichtig woord kan Palamedes verderven. Maar de driftige Ajax weet zich minder te beheerschen, of liever hij denkt niet aan de gevolgen. Hij heeft nauwelijks een vluchtigen blik op den noodlottigen brief geworpen, of schimpt hem

een dochter van de logen
Een vondeling van 't hof, een basterd van de nijd,
En overjaerden wrok, 't uitbraaksel van de spijt.

Het zou niet te verwonderen zijn geweest, als Agamemnon op die schampere woorden een heftigen uitval had gedaan, maar hij houdt zich in en poogt de tegenspraak tot zwijgen te brengen, door te wijzen op, in zijn oogen afdoende, bewijzen. Maar als Ajax schimpende voortvaart en met bijtenden ironie de schuld schijnt toe te geven, opdat Palamedes zou kunnen vermoord worden:

Ja Palamedes is 't, die brouwt ons dit verraad,
De booswicht moet van kant....

weerhoudt Agamemnon, die zich nu persoonlijk gekwetst voelt door die vermoedens, zich niet langer, maar barst uit:

Hier geld geen lochenen. 't Zij hoe men 't wend of keert
't Is Priams teekening. Wij twijflen nu niet langer,
Of Palamedes gaet van deze boosheid swanger.

Noodlottige woorden! die hem het terugkeeren tot een kalm onderzoek onmogelijk maken. De opperbevelhebber kan noch wil ongelijk krijgen. Ajax' kwetsende tegenspraak heeft hem geprikkeld en doet hem de volheid van zijn wrok, van zijn haat tegen Palamedes onbeschroomd, doch onbewust betoonen. De vrienden van den schuldige willen de schuld niet erkennen: welnu, de rechter wordt thans op zijne beurt partij:

Hij merckt de misdaad licht, diese anders mercken wil,

snauwt hij hem toe, zonder dat hij in zijn hartstochtelijke verblindheid gevoelt, hoezeer hij met die woorden zijn eigen

veroordeeling uitspreekt. Want van een onpartijdig onderzoek is geen sprake geweest, en alles wat om den twijfel te rechtvaardigen wordt aangevoerd, beantwoordt hij, de schouders minachtend ophalende:

Soo soumen alles wel in twijfel konnen trecken.

Hij is vast overtuigd van de oneerlijkheid zijner tegensprekers: voert hij niet argument op argument tegen Ajax aan? En wat weet deze te antwoorden? niets dan gissingen, zonder bewijs, en personaliteiten: bijv. als Agamemnon wijst op de verdenking, die al lang op den Eubeer rust,

Die mensch was lang verdacht,

antwoordt Ajax met de beschuldiging van logen:

Soo was de valsche tong
Des grooten logenaars.

Geen opperbevelhebber behoeft dergelijke beleedigingen toe te laten. Daarom: de vrienden van Palamedes, die den schuldige willen redden, zullen, zoo zij voor de waarheid niet willen bukken, het voor zijn gezag moeten doen. Een oogenblik drijft Nestor hem in de engte, maar Ajax' drift redt hem. Agamemnon zal het recht handhaven, tegen allen. Nestors' tusschenkomst houdt hem wel terug, om zijn zwaard met dat van Ajax, gelijk hij in een oogenblik van drift heeft gedreigd, te meten: die korsele, jonge man staat, in leeftijd en in rang, toch ook te ver beneden hem en kan, zoo hij wil, vertrekken — maar daarom zal hij aan Nestor het recht van den staat niet prijs geven, en ook tegenover hem zijn gezag als opperbevelhebber handhaven: de stichters van 't verraad moeten gestraft worden, en de staat mag niet door slapheid worden verkort. Daarvoor zal hij waken:

Wat Agamemnon drijft, dat moet voor al geschien,
't Betaemt den minderen voor meerdre maght te duycken.

Te vergeefs merkt Nestor op:

Een koning kan seer licht d' ontvange maght misbruycken.

Agamemnon kent aan niemand het recht van controle toe:

Dat oordeel staet aan hem...

De loop, die de discussie in den vorstenraad genomen heeft, is beslissend voor Agamemnon's houding. Niet, dat hij, toen hij hem bijeen riep, er aan dacht, dat hij van Palamedes' onschuld kon overtuigd worden, want hij heeft geen oogenblik de schuld betwijfeld. Maar de twist met Ajax en de minder heftige, maar ernstige woordenwisseling met Nestor brengen een geheelen omkeer im hem te weeg. Hij heeft nu opentlijk uitgesproken, wat tot dusver hij slechts zich zelven had bekend: zijn haat tegen Palamedes. Hij heeft de booze vermoedens en beschuldigingen, die waar moeten zijn, zoo zijn wraak mogelijk zal zijn, niet kunnen bewijzen. In deze positie, gevoelt hij, kan hij zich aan 't hoofd van 't leger niet staande houden, zoo hij niet zegeviert. De Eubeer moet vallen; ook al is hij wellicht onschuldig, fluistert een demonische stem in zijn hart. Met de ontwikkeling der misdaad wijkt ook de zelfverblinding. Wie den Agamemnon van den vorstenraad en dien van het verhoor met elkander vergelijkt, voelt dat er iets veranderd is. In den eerste is de opperbevelhebber wel vijand, maar met een deel goede trouw. Als hij Palamedes verhoort, is alle goede trouw voorbij. Hij begaat een misdaad en zal er meer begaan, zoo noodig, mits hij slechts zegeviere.

Met welk een wellust ontvangt hij het bericht, dat het goud gevonden is. Nu is hij van zijn zaak zeker. Hoort hem slechts het verhoor van den beschuldigde afnemen. Hij speelt met hem, als de kat met de muis. Hij heeft volstrekt geen haast, om hem de jongste aanklacht mede te deelen. Hij zal hem eerst de gelegenheid geven, om zich ernstig te compromitteeren. Hij moet zich in zijn eigen woorden verstrikken. Des te vernielender zal de werking zijn, als straks de ontdekking van Ulysses en Diomedes hem voor oogen zal gesteld worden. Hoe zal de verrader beschaamd staan!

Met een algemeene aanduiding van de verdenking, die op Palamedes rust, vangt het verhoor aan. De beschuldigde

antwoordt vol kalmte, in even algemeene termen als de verdenking algemeen wordt uitgesproken. Een bepaald feit wordt niet genoemd en behoeft dus niet ontkend te worden. Minachtend is in den aanvang de toon van den rechter; maar langzamerhand komt er gloed en warmte in. Agamemnon wordt boos over de koppigheid van den schuldige, die alles ontkent: Agamemnon zal aan die fiere houding wel een eind maken. Heeft, vraagt hij eindelijk:

Heeft Paris met een g'lay u niet aan boord gelegen?

Agamemnon heeft goed gerekend; de fiere Palamedes is op eenmaal zijn zelfbeheersching kwijt. Als een schuldige staat hij doodsbleek, als van den donder getroffen, voor dien rechter, die zijn vijand is. Triomfantelijk wijst [1]) de opperbevelhebber de andere vorsten op deze verouderde houding:

Siet daer, hij staet verstomt, hy heefter op geswegen:
Hy set zyn doodverw: hy besterft in 't aengesicht:
Het quaed geweten wroeght: het schellemstuck betight
Syn eygen meester,

Maar even weinig als Palamedes is Agamemnon zich meester. De diepe indruk van de aanklacht overrast hem blijkbaar: zoo diep had hij dien zich niet voorgesteld. Des te beter, juicht hij, er niet aan denkende, hoe hij zijn geheimen haat verraadt, des te beter, juicht hij hartop:

Soo, soo sal ick 't kluwen krijgen,
Wy hebben 't end alree: hy staettet toe met swijgen.

Wat moeten die vorsten denken, die deze beide mannen tegenover elkander zien? Palamedes verstomming moet zelfs Nestor verbazen, die even goed als ieder ander kan berekenen, dat deze beschuldiging, die volstrekt niet nieuw is, den Eubeer niet onbekend kan gebleven zijn. Agamemnon gevoelt het groote voordeel, dat de zwakke houding van den beschuldigde hem schenkt, en wil er dadelijk gebruik van

[1]) Vs. 1180—1184.

maken. Hij bedreigt hen met de pijnbank om hem tot bekentenis te dwingen. Slechts met moeite laat hij zich door Nestor bewegen, om het verhoor voort te zetten, doch zonder dat hij zijn plan geheel prijs geeft:

Maar of hij 't loochnen dorst, al waarder blijck en schijn,
Sou dan de pijnbanck niet ons' jongste toevlught sijn?

Nestor geeft het niet toe, maar dringt er op aan, dat men alle verdere pourparlers spare, en rechtstreeks tot de zaak kome, die aan de orde is. Het geschiedt:

Agamemnon.

Sleept hier den dooden spie,
Wat dunkt u van dien man?

Palamedes.

Het is een sielloos lijf.

Agamemnon.

Dat is 't niet datwe vraegen
Is 't niet de spie die vaeck het leger quam belaegen?

Palamedes.

't Waer mooglijk.

Agamemnon.

't Is hy zelf, die dikwils was gewent
Te duycken in de schaeu van Palamedes tent.

Palamedes.

Myn aangesight dien mensch met kennis nog aanschoude.

Agamemnon.

Uwe oogen sagen hem, toen ghy hem toevertrouwde
't Geheym van brief aen brief; of als hy van Priam
U schriften bragte en groete in 's grysen konings naem.

Palamedes.

Mijn hayr moet als Megeer van swarte slangen krielen:
Mijn schimme naemaels draegen alleen, 't geen alle sielen
In d' onderaerdschen poel van Dis is toegedoemt:
Mijn naem die sij een vloeck waer dat hij word genoemt:
Of als Prometheus moet ick 't levenpicken lijen:
Indien ick kennis heb aen dees verraderijen.

Agamemnon.

Spaer uw meyneedigheid, o boos verraeders hart!
Hoe dat ghij hooger sweert, hoe dieper ghy verwart.
Lees self den loosen brief van 's konings ring gesegelt,
Geteeckent met syne hand, en vloeck niet ongeregelt.

Palamedes.

Het schrijven is Priaem nocht Hector niet verboôn.
Noch streckt my tot geen vlek.
ghy kentet, goede Goôn,
Die veer syt van 't bedrogh in uwen troon geseten
Hoe suyver dat ick ben, en heyligh van geweten.

Agamemnon.

Nu Diomedes tygh.

En nu verhaalt Diomedes hoe hij een spion, die de drager van een brief van Priamus was, heeft betrapt en bij vergissing den hals afgesneden. Ulysses stort daarop voor de vorsten het goud uit, onder Palamedes tent gevonden. Nu is in waarheid de Eubeervorst verstomd. Hij kan niet dan stamelen:

Ick hoor, ick denk, ick sie....

Hij richt de handen omhoog en smeekt de goden om voor zijn onschuld te getuigen:

Jupyn, ghy kent mijn wit!
Soo deedge, o Themis, oyt, die voor sijn voeten sit:
Wiens Godspraeck ick besweer in deze mijn verkleening,
Datse in Boeotien van mijne oprechte meening,
Getuygenisse geef: soo lang haer Godheyd spreeckt,
En langs haere haylge kerk Cephisus stroomt en leeckt.

Het is onloochenbaar — Palamedes kon geen houding aannemen, die meer dienstig is voor Agamemnons plannen. Hij verschrikt vreeselijk over een beschuldiging, die oud is voor iedereen, ook voor hem. Tegenover de wilde drift van Agamemnon wordt hij kalm, zoo kalm zelfs dat hij een leukheid betoont, die verbazing wekt: op Agamemnon's vraag

Sleept hier den dooden spie
wat dunckt u van dien man?

antwoordt hij koeltjes:

Het is een sielloos lijf.

Maar als hij eindelijk de geheele aanklacht in al zijn deelen, den gedooden spion, den brief, het goud, overziet, dan verliest hij zijn kalmte — om zich met warmte te verdedigen, denkt ge. O neen, om een beroep op de Goden te doen. Geen woord van verdediging, geen enkel beroep op getuigen, zelfs niet tegenover den dooden spion op de levende getuigen, de wacht, die zijn tent sedert geruimen tijd bewaakt [1]), komt er van zijn lippen. 't Is als bewaart hij den rijkdom van zijn argumenten en woorden voor de eenzaamheid van zijn tent.

Tegenover een beschuldigde, die zich zoo zwak toont, heeft Agamemnon vrij spel. Geen rechter zal hem euvel duiden, dat hij over al die beroepen op de Goden de schouders ophaalt: welke rechtbank zal zich door zoodanige praatjes van

[1]) vs. 1115.

den weg laten brengen? De zwaarste misdadigers gaan gewoonlijk het meest met „den rechtvaardigen God" en den „God der onschuld" om: ten minste, zij beroepen zich het meest op hem. Agamemnon gelast Palamedes, in hechtenis te gaan.

Doch hoe gunstig die zwakke houding van Palamedes, waarvan wij de reden kennen, voor Agamemnons plannen ook zij, de opperbevelhebber zou ook buitendien zijn wil hebben doorgezet. Hij had besloten, Palamedes in 't verderf te storten. Indien hij verzet had geboden, en zijn houding minder krachteloos ware geweest, zou Agamemnon krachtiger hebben doorgetast.

Hij had zijn besluit genomen, en zou voor niets en niemand zijn teruggedeinsd. De wijze, waarop hij 't verhoor leidt en Palamedes behandelt, doet het zien. Maar ten overvloede spreekt hij het duidelijk uit. Toen hij de vorige maal met de vorsten vergaderde, had hij in 't gesprek met Nestor uitdrukkelijk verklaard:

't Waer dolligheid het recht uit haet en nijd te buygen;
Ick sal niet wetteloos bestaan door onbescheyd [1]);

Nu verklaart hij even nadrukkelijk het tegenovergestelde. Nestor en de andere vorsten moeten het weten, dat hij geen plan heeft zijn wil aan eenig recht of wet te onderwerpen. Onbepaalde gehoorzaamheid vordert hij:

Geen oorlooghsvorst sich keert
Aen yemands recht of wet. De vorsten vol en dronken
d' Handvesten nu en dan de Griecksche steden schonken:
Hij neemtse, diese gaf den volcke in eigendom:
't Is heerengift, een heer die eyschtse wederom,
Indienze ons dienstig zijn, wij willen datse spreecken:
Maar swijgen, sooze ons 't hoofd met tegenstribben breecken.

Het is niet alleen voor Palamedes bestemd, al is 't tot hem, dat Agamemnon zegt:

Wij staan op 's vijands boôm, mijn willen, mijn believen
Is aller Griecken wet, acht yemand mijne stem

[1]) vs. 872—74.
[2]) vs. 1202—1208. — vs. 121—169.

Een krachteloozen galm, mijn degen geeftse klem.

Een ieder zij gewaarschuwd. Een ieder was gewaarschuwd. Nestor, de eenige van Palamedes' vrienden die over was, zag de gevangenneming aan. Palamedes had als 't ware een beroep op de vorsten gedaan door zijn protest:

„Dit's openbaar geweld".

Ulysses, Diomedes — zijne vijanden trokken natuurlijk geen partij voor hem. En Nestor? de oude man vond het het best toe te zien:

„Een die niet dencken derf is wonder bloode en bang".

Agamemnon heeft zijn doel bereikt en is thans van zijn zege zeker. Zijn vijand is in hechtenis en wacht het vonnis van de rechtbank, wier leden door hem worden aangewezen. Dat de drie gedelegeerden den Eubeervorst niet het leven zullen redden, daarop is hij volkomen gerust. Zoo gerust zelfs, dat hij, om den schijn van onpartijdigheid te redden, geen oogenblik aarzelt, als de vrienden van Palamedes den ouden Nestor tot vierde lid der rechtbank wenschen. Hij lacht in zijn vuistje,

Zij waenen ons het werck met listen 't onderkruipen
Maar 't is de doodsnack, 't zijn d'Eubeers laatste stuipen,
De saeck is zoo doornaeyt, en zoo bezet in all's
Hij raekter eer niet af 't en kost hem sijnen hals.

En in dit vooruitzicht verlustigt hij zich. Het is hem een aangenaam denkbeeld dat hij eindelijk ontslagen zal zijn van dien lastigen man, die hem altijd en overal in den weg trad.

Het moet nu ook eindigen: het heeft reeds al te lang geduurd. Wat zal hij een rust hebben, als die vijand gevallen is! En in den geest ziet hij hem vallen:

Ick sie, ick sie den beul 't swaerd trekken wt der scheyde;
Den ouden hondsvot vast staen sidderen voor de slagh;

Daer leyd de gryse kop, 's lands uitgedient gesagh.

Deze laatste trek, die wellustige voorstelling van de vermoording van zijn vijand, doet de volle diepte van Agamemnons hartstochtelijken haat peilen. Die haat was zijn demon: hij beheerschte hem, en maakte hem tot een koninklijken schurk.

III.

Niet alzoo Ulysses. Een zoo hartstochtelijke natuur als Agamemnon komt slechts langzamerhand tot zelfbewustheid. Met de koele berekening, die Ulysses kenmerkt, is zelfverblinding, zelfs niet tijdelijk, vereenigbaar.

De Ulysses van Homerus is een schrander, vindingrijk man, die zijne groote scherpzinnigheid ten dienste des Griekschen legers, van het vaderlandsch belang op vreemden bodem aanwendt. De Ulysses van Vondel is een geslepen intriguant, die zijn sluwheid slechts bezigt tot bevrediging van zijn persoonlijken haat, zonder zich om het belang des legers, van zijn vaderland te bekommeren. Geen consideratien of van algemeenen aard of van persoonlijke waardigheid komen in hem op, leiden of weerhouden hem. Elk middel is hem goed, zoo het doeltreffend is. Geen middel te slecht of te laag, zoo het baten kan. Het plan, dat hij uitvoert, is zoo zwart, zoo verachtelijk, dat het in letterlijken zin een helsch plan moet genoemd worden. Slechts helsche machten kunnen het uitdenken en inblazen: zelfs de veroordeelden in den Styx schrikken er voor terug, schamen zich er over. Als Sisyphus de opdracht ontvangt het aan zijn afstammeling in te blazen, roept zelfs hij, die voor geen misdaad is teruggedeinsd, vol ergernis [1]) uit:

Ben ick de beste dan
Dien d'afgrond tot dit snood bedryf uitbraecken kan?
Is niemand bet bequam tot schelmerij gevonden?

---

[1]) vs 393—395.
Hoe van Lennep in deze woorden lezen kan, dat Sisyphus in dezen last *zich verheugt en er roem op draagt*. is mij onbegrijpelijk.

Ulysses was sedert lang overleggende, hoe hij Palamedes ten val zou brengen: maar hij was er nog niet in geslaagd een plan te bedenken, dat hem tevreden stelde. Zijn

Schalkheyd hapert, om bedriegelyck en valsch
Den soon van Nauplius te brengen om den hals; [1])

Als de geest van Sisyphus hem in den droom verschijnt, siddert hij [1]) wel voor de aanraking met de geestenwereld:

Als hij myn geest vernam, dan was zyn geest verschrikt;
Syn sweet brack uit van angst; syne hairen schielijk resen ...

Maar het aangewezen plan is hem welkom:

Ick heb hem na syn' wensch den kortsten weg gewesen,

verhaalt Sisyphus zelf. En Ulysses bevestigt het: een schim of een droom, onverschillig wat, zegt hij, [1])

droegh mijn aanslagh gunst en holpme 't feit bekleen,
En 't stuck met sulck een list besteecken en vermommen,
Dat Nestors wijze tong daer tegens moest verstommen.

Diomedes, die hem zooeven verlaten had, laat hij onmiddelijk ontbieden, want „'t en is geen marrens tijd [1"]).

De vriend en makker, de dienstwillige medehelper komt. In den tusschentijd heeft Ulysses het gevaar, waaraan hij zich blootstelt, nog eens gewikt en gewogen: hij is te nuchter, te koel om het zich te ontveinzen [2]):

Vaeck schijnt ruym in 't eerst, 't geen scherp valt in 't [voltrecken]

Doch het schrickt hem niet af:

Maar de aanslagh niettemin moet eenmaal zijn gewaegt.

Tot zijn eigen bemoediging herinnert hij zich de radeloos-

[1]) vs. 389, 398, 410, 414.
[2]) vs. 420, 449.

heid van zijn vijand, de verbittering van Palamedes en den steun, die „de waereldlijke machten en geestelijke arm" hen schenkt. Het resultaat [1]) is bevredigend:

Nu 't gader mede hoe 't wil, 't kan anders niet als wel,
„Ik ben het niet alleen; de grootste zijn in 't spel".

Als Diomedes binnentreedt, is Ulysses besloten.

Dezen makker moet hij overreden, om mede te doen: want hij heeft zijn hulp noodig. Maar Diomedes mag daarom zijn eigen wankeling en aarzeling niet bemerken: dit zou hem ongeneigd maken om zich te wagen.

Het gesprek tusschen Ulysses en Diomedes [2]), waarin de eerste den laatste overreedt, is een der schoonste, bijna schreef ik, het schoonste deel van Vondels schepping. In fijnheid en diepte van karakterteekening is het door den dichter zelven niet overtroffen. Hoe meer men het ontleedt, hoe hooger de bewondering voor de rijke menschenkennis stijgt, die dit tooneel schiep.

Diomedes is een ruw soldaat, maar een zwak karakter, die door geen gewetensbezwaren van slechte handelingen wordt teruggehouden, zoodat een vriend, wien hij bewondert wegens zijn slimheid, hem verleiden kan, maar zonder dat hij er toch het ware pleizier in heeft. Ik, zegt hij zelf,

Ick ben een man in 't veld, om op een moedigh paard
Dat schuimbeckt, briescht en krapt, en stof werpt met syn' [voeten,]
Mijn vijand voor de vuyst, met sweerd en speer t' ontmoeten. [3])

Hij voelt zich niet thuis in de kronkelpaden, die Ulysses bewandelt; in een open strijd moedig en daartoe steeds bereid, is hij angstvallig om in de duisternis Ulysses te volgen. Maar hij ziet te veel tegen hem op, bewondert te zeer in hem wat hem zelven ontbreekt, slimheid, berekening, overleg, dan dat hij hem weerstand bieden kan.

Als hij op het opontbod van Ulysses komt aanloopen, is hij blijkbaar een weinig uit zijn humeur; hij vraagt met knorrigen haast:

[1]) vs. 420, 449. [2]) vs. 455—605. [3]) vs.503—506.

Wat onrust drijft uw geest? wat houd uw sinnen wacker.
Dus in de middernacht?

Ulysses' antwoord, dat het nu het oogenblik is, om den aanslag te beginnen, stelt hem blijkbaar te leur. Moest hij daarvoor opstaan, nadat men nog voor weinige uren er lang en breed over gesproken had? Hij antwoordt knorrig: ik weet er geen weg op. Ulysses doet eenvoudig, alsof hij niets van dien boozen luim bemerkt: „Gij behoeft het ook niet te weten; wil u daarmee niet kwellen", — voegt hij hem toe. Diomedes is verwonderd: het was meer een uitdrukking van onwil, dan dat hij het als bezwaar had willen opwerpen: nu Ulysses het ernstig opneemt, moet ook hij het ernstig behandelen, en met nadruk herhaalt hij: „ik weet geen geschikt plan, en zoo lang ik dat niet heb, doe ik niet mede".

Ulysses weet, wat de knorrigheid van zijn vriend beteekent. Hij ontwikkelt hem daarom het plan, dat hij gevormd heeft: men zal onder de gisteren door Palamedes verlaten tent goud verbergen, en Diomedes zal bij de nachtronde een slaaf dooden, in wiens zak hij een valschen brief van Priamus aan den koning der Eubeers vinden zal. Zoo zal Palamedes kunnen veroordeeld worden, wegens verraderlijke verstandhouding met den vijand.

Gelijk Ulysses heeft gerekend, komt 't uit. Diomedes is met bewondering voor het sluwe plan vervuld:

't Is recht Ulysses vond....

maar hoe vernuftig hij het ook vindt, hij vindt het niet vrij van groote bezwaren:

als ick 't ernstig wick
Het stuck is vol gevaars, laet dezen raad besterven.

Deze voorslag van uitstel bewijst, dat Ulysses er ditmaal niet, als anders, in geslaagd is, om zijn vriend door blinde bewondering tot blind volgen te bewegen. Hij moet hem dus van een anderen kant aanvatten. En de ruwe, maar dappere krijgsman heeft zwakke zijden genoeg. Aan zijn moed mag niet getwijfeld worden, dit is zijn point d'honneur. Juist daarom twijfelt Ulysses en beschuldigt hem van lafheid:

Ick vreese, uw' bloodigheid die sal de saeck bederven
Hoe stouter aangevat, hoe lichter uitgevoert.
De kans moet sijn gewaeght.

Diomedes is lang zoo schrander niet als zijn vriend; maar hij begrijpt toch heel goed, wat de bedoeling dier woorden is, en wordt er geen dupe van. Zij hinderen hem wel, maar hij wil er toch niet om toegeven, en houdt vol:

Waar 't schaekspel, waar het boert.
Best dat men 't wat vertreck. De tijd is niet geboren.

Ulysses moet een stap verder gaan en den onwilligen medehelper, dien hij niet missen kan, het vuur nader aan de scheenen leggen. Op de beschuldiging van lafheid is Diomedes, wetende dat zijn aanklager er zelf niet aan gelooft, voor 't uiterlijke ongevoelig gebleven. Nu verwijt hem Ulysses, dat hij, Diomedes, eigenlijk de schuld is, dat Palamedes nog leeft:

Daer is met sammelen tot noch toe meer verloren,
Meer schade als winst gedaan.

Dergelijke verwijten zijn gemakkelijk en treffen gewoonlijk, omdat de onwaarheid bijna nooit te bewijzen is. Wie zal het bewijs leveren, dat de loop der gebeurtenissen dezelfde ware gebleven, ook indien wij anders hadden gehandeld? De probabiliteit is voor het tegendeel: en steunt de verwijten van hen, die ons den tegenwoordigen staat van zaken als de vrucht onzer handelingen, die in doen of in laten hebben bestaan, voor de voeten werpen.

Wat Ulysses beoogt, bereikt hij. De krijgsman, die niet verantwoordelijk wil zijn en wien al die verwijten ergeren, begint zijn ongeneigdheid, om Ulysses' plan te volgen, te verdedigen, door de kansen van slagen te gaan berekenen. Nu is Ulysses de sterkste en heeft hij vrij spel. Als 't op redeneeren aankomt, zijn weinigen tegen hem bestand. Als hij geen argumenten heeft, staan hem sophismen, zoo veel hij behoeft, ten dienste. Wie hem hier hoort, begrijpt niet hoe 't mogelijk is te aarzelen, of welke reden er zijn zou, om

aan gevaar te denken. De koele nuchterheid van Ulysses verdrijft alle wolken. Wie is zwakker, dan Palamedes, wiens positie geheel ondermijnd is, en wien de hoofden des legers vijandig zijn gezind? Meesterlijk is de teekening, die hij van zijne bondgenooten geeft; de sluwe verleider is zich zijn overwicht over den ruwen, maar zwakken Diomedes te goed bewust, dan dat hij er aan denkt om zich te beheerschen.

Minachting spreekt er in de schildering van Agamemnons hartstochtelijke wraakzucht en ondankbaarheid, maar honend en kwetsend is de teekening der geestelijkheid, haar gewetenloosheid, haar schurkerij, en haar beheersching van 't domme, onkundige volk. Deze stof, zegt hij, d. i. de twist met de kerkelijken,

deze stof
Soodanigh is van aerd, dat allerley' krackeelen,
Dat sucht tot eyge baet en staet hier onder speelen:
En alle schelmerij, die slechts een schijngestalt
Van hayligheid ontleent, licht door dien trechter valt.
Men hitst 's volcx harten op tot dolligheid door 't krijten,
En d' allersterckste past den zwacksten wt te bijten.
. . . . . .
Al hebt ge 't heyligdom met vadermoord bevlekt:
Uw susters schaemte ontbloot in 't aensicht van uw swager,
Ja selfs den blixemdrigh gekroont tot hoorendrager,
Verkraght syne eegemael, en schencker Ganimeed:
Ten word niet eens gemerckt, als maer een outerkleed
Die grouwelen bedeckt, ten strecken dan geen sonden.

Zoodanig zijn de bondgenooten: wie, wat is de tegenstander, de vijand, dien men in 't verderf wil storten?

Ulysses haat Palamedes, maar zijn haat is koel, berekenend, niet hartstochtelijk als die van den opperbevelhebber. Hij haat hem, maar miskent hem niet. Agamemnon kan van den „grijzen hondsvot" spreken: Ulysses niet. Zijn haat is dieper en gevaarlijker; maar zij verblindt hem niet, om een Palamedes een „hondsvot" te schelden. Hij blijft nuchter in zijn beoordeeling ook van zijn vijand, terwijl hij bezig is zijn ondergang voor te bereiden. Meesterlijk is de herinnering aan de verschillende gelegenheden, waarbij Palamedes met den priester Calchas om 't gezag als 't ware heeft geschaakt

en hem vast gezet. Ulysses geniet nog bij 't herdenken: hij zal Palamedes ten val brengen, maar hem daarom de erkenning zijner talenten en verdiensten niet weigeren:

hoe geestigh sagh men schaecken
Den tabbaerd met de kap...

Het oog van den slimmen koning van Ithaca schittert van genot, een fijne glimlach speelt om zijn dunne lippen, als hij 't talent van zijn slachtoffer vermeldt. Den man haat hij, maar zijn intellectueele superioriteit bewondert hij.

Hij duidt hem ook zijn strijd tegen de priesters niet euvel; integendeel, hij is het met hem eens, al gebruikt hij ook nu die priesters tegen hem. Breedvoerig, niet uit ingenomenheid, maar uit minachting en bespotting, om den onzin goed te doen uitkomen, somt hij de schimpredenen tegen Palamedes op, die komen uit den mond der

lasteraren, die staegh liegende onverboden
Geen misdaed reecknen 't quaed, 't geen streckt tot dienst
[der Goden.

Tegen over ieder ander zou een dergelijke openheid, een zoo duidelijke uiting van zijn ware meening over de bondgenooten onvoorzichtig en gevaarlijk zijn. Tegenover Diomedes niet. Ulysses weet, dat zijn makker hem doorziet; door eerlijkheid alleen kan hij hem voor zijne plannen winnen. Huichelarij tegenover Diomedes baat hem toch niet: integendeel, zij zou hem gevaar doen loopen, dat zijn anders zoo volgzame vriend weigerde hem te helpen. Rondborstigheid is het sterkste wapen bij hem: daartegen is Diomedes niet bestand. Ook nu niet. Als Ulysses zijn teekening van de bondgenoten besluit met de bepaalde uitnoodiging:

ick ernstig bid,
Dat uwe dapperheyd dit heldenstuk verselle.

geeft hij zonder verder verzet toe, maar alleen om Ulysses' wil; niet omdat de zaak hem aangenaam is. Hij wil Ulysses wel een plezier doen; maar daarvoor moet hij ook een kleine

genoegdoening hebben: hij moet, als 't ware tot verontschuldiging van zijn eigen zwakheid, en tot geruststelling aan zijn conscientie, Ulysses een beetje mogen uitschelden. Ulysses heeft er niets tegen; hij laat hem vrijelijk zijn gang gaan, en hoort hem bedaard aan, zonder eenige ergernis te gevoelen:

Ik heb uw veinzerij, Ulysses, lang verleert.....

Laat een ander dat den koning van Ithaca eens zeggen: of hij op zal vliegen, zoo zijn belang het hem vergunt, en rekenschap van den vermetelen schimper vorderen! Maar de beschuldiging uit Diomedes' mond hoort hij met een glimlach aan: het is een ingewikkelde hulde aan zijn meerdere scherpzinnigheid, die hem niet onaangenaam aandoet. En verre van zich gekwetst te gevoelen, belooft hij Diomedes, dat hij voor hem waken zal en zorgen, dat het gevaar, waaraan hij zich blootstelt, zoo gering mogelijk zij:

Laat Diomedes slechts die sorgh aen my bevolen,
Het moet er doncker sijn daer d'Ithakois sal dolen.

Uitnemend past de ijdele zelfverheffing, die uit deze woorden spreekt, in Ulysses' mond, bij 't eindigen van 't gesprek. De toestemming van Diomedes is eindelijk verkregen: zal hij dan in andere plannen, die ook moeilijk zijn, niet slagen? Diomedes' voorbeeld is een goed voorteeken, dat hem, Ulysses, vertrouwen geeft in den afloop der onderneming. Bij 't begin van 't discours zou Ulysses die woorden niet gesproken hebben, want toen voelde hij zich nog niet zoo zeker van zijn zaak als nu. Terwijl hij Diomedes bezwaren wegcijferde, heeft hij zich zelven moed gegeven, en nu, als zijn vriend zich door hem laat overreden en toegeeft aan zijn wensch, vallen die overmoedige woorden hem als van zelven uit den mond. En zij oefenen denzelfden wondervollen invloed uit, dien ieder zelfvertrouwen, op menschenkennis gebouwd, op zwakke gemoederen heeft. Diomedes bukt voor den krachtigen man, die een veinzer moge zijn, maar een scherp en helder inzicht in toestanden en personen heeft, wiens verstand hij bewondert, zonder eerbied te hebben voor zijn hart. Doch aan dit laatste gevoelde hij ook geen behoefte. Hij geeft zich

blindelings over, behoudens ééne conditie: nu men het spel waagt, moet men het winnen:

Welaen, ick ben 't getroost: doch eer wy 't stuck bestaen,
Soo sal 't hooghnoodigh syn ons wyders te beraen:
Opdat men 't schandelijk ten halven niet laet steecken.

Het is het gewone voorbehoud van den zwakke, die wel schijnen wil te wagen, maar zekerheid van welslagen vordert.

Niemand, die Ulysses en Diomedes de tent ziet binnengaan, die er aan twijfelt, dat de laatste volkomen tevreden gesteld en bemoedigd den geslepen vorst van Ithaca zal verlaten. Wij verwonderen ons dan ook niet, als wij Diomedes het plan van Ulysses zien volvoeren, en het lijk van den gedooden slaaf zien slepen voor den opperbevelhebber: hij is het gewillig en willenlooze werktuig van zijn doortrapten vriend en laat zich tot alles gebruiken. Gelijk hij diens voorschrift volbrengt, bauwt hij zijn woorden na. Als in den vorstenraad Ulysses jammert:

Verdelghse o Juno doch, die naar ons leven dorsten!

is hij zijn echo, zij het ook een zwakke,

Ontdeckse, o Hecate! die naar den ondergang
Van onze tenten staen [1]).

Als in de rechtbank [2]) Ulysses opmerkzaam maakt op het gevaar, dat zij, zoo zij Palamedes verschoonen, beschuldigd zullen worden, „aansienders van persoonen" te zijn, stemt Diomedes in:

Daer dient wel opgelet, het geen Ulysses seyd
Is niet dan al te waer.

Hy spreekt en zwygt, wanneer zijn meester spreekt en zwygt: en heeft geen eigen opinie meer.

---

[1]) vs. 772—4.

[2]) vs. 1704—6; vergelijk vs. 941 en vs. 1758.

De koning van Ithaca trouwens is niet alleen de meester van dezen volgeling, maar van den geheelen aanslag. Het plan, dat van hem uitgaat, laat hij door anderen uitvoeren, maar hij waakt zorgvuldig, dat de richting, die de zaak neemt, aan zijn wensch beantwoorde. Hij treedt niet op den voorgrond, houdt zich in den regel ter zijde, en komt slechts te voorschijn, waar het noodig is te waken, dat de gang dien de zaak moet nemen, overeenkomstig is met zijn wensch.

Als Agamemnon de vorsten heeft bijeengeroepen, om hun den gevonden brief, die door Priamus, zoo 't heet, aan Palamedes is geschreven, mede te deelen, neemt Ulysses het eerst van allen het woord, om kort en scherp met een enkelen trek de beteekenis van den brief vast te stellen.

Ziehier [1]) dien brief:

„Neptunus waarde soon, die uw grootvaders stad
„Begunstight waer ghy mooght: de letters van dit blad
„Betuygen mijne gonst, waer•door ick ben genegen
„Te strecken over u mijn' koninglycken zegen.
„Dat ghy ontfangen hebt 't jongst toegezonden goud
„Ick uit den spie verstond: wiens mond ghy toevertrout
„'t Geheymnis van uw hart. Ik heb alree genoten
„De vruchten van 't bestand voor luttel tijds beslooten,
„En wacht op 't uiterst vast. Is ergens gunst te koop
„Om goud, zoo spaar geen' munt. Ick Priaem leve op hoop."

Uit dezen brief is niets op te maken dan dit:

Priamus heeft goud aan Palamedes gezonden om onder de Grieken voorstanders te werven, voor een vredesverdrag met Troje [2]). Maar Ulysses geeft dadelijk een veel algemeener beteekenis aan het schrijven:

[1]) vs. 761—770.

[2]) verg. 1125, waar Palamedes zelf de beschuldiging vermeldt:

Dat wij de schatkist van 's lands middelen uitputten,
Waar door sich 't weerloos heyr niet langer kan beschutten,
Ja loopt geen klein gevaar van droeve nederlaegh,
Tenzij men met Priaem sich schandelijck ver-
[draegh],
Is logen en versiert.

Verdelgse o Juno doch, die naar ons leven dorsten.

In den brief is van omkooperij sprake: neen, zegt Ulysses, het is een aanslag op ons leven. Omkooperij was na te gaan: de algemeene beschuldiging van Ulysses onweerlegbaar, gelijk zij onbewijsbaar was. Het doet er weinig toe, dat ook in geval van omkooperij de straf dezelfde zou zijn: Ulysses voorkwam door zijne kwaadwillige karakteristiek elk ernstig onderzoek.

Met welk een boosaardig genot moet de sluwe man den kluwen hebben zien afloopen, waarvan hij de eerste draden in handen had, en in wiens strikken alle vorsten verward raken:

Agamemnon, die in zijn drift beschuldigingen uit, wier waarheid hij niet bewijzen kan, maar slechts door den ondergang van den beschuldigde, in de oogen van de groote menigte, die naar de uitkomst oordeelt, staven. Ajax door zijn heftigheid zich zelven van de gelegenheid beroovende, om zijn vriend verder van eenigen dienst te zijn. Nestor, door zijn warm dispuut met den opperbevelhebber, afgetrokken van de hoofdzaak en goedkeurende het onderzoek naar het goud, ofschoon hij, die de echtheid van den brief niet aanneemt, en het vermoeden van verdichting heeft uitgesproken, natuurlijk evenmin aan het goud als aan den brief bewijskracht kon toekennen.

In den geheelen twist van Agamemnon met de vorsten heeft Ulysses geen enkel woord meegesproken: hij heeft stil toegeluisterd. Welk een koele spot ligt er in zijn woorden, als hij, wanneer de twist op 't hoogst gestegen is, tusschen beide komt:

Ick spreeck er soo veel in: men houd het mij ten goede....

Ick spreeck er soo veel in. Ulysses is overtuigd, dat geen dier driftigen het zal opmerken, hoe hij, die geen woord gezegd heeft, hen voor den gek houdt. Maar verder gaat hij niet: hij is niet driftig, maar heel nuchter zijn doel op 't oog houdende. Doch om het te bereiken, moet hij het niet verraden als het zijne. Zijn voorslag, om naar het goud te zoeken, wordt aangenomen. Aan wie zal die last worden op-

gedragen? Natuurlijk valt die taak den voorsteller en Diomedes ten deel. Maar Ulysses spartelt tegen: het moet den schijn hebben dat hij slechts onwillig, op hooger bevel het doet.

„Het waer ons aengenaemst, indien het andre deden",

zegt hij tot Agamemnon. Wie kan nu Ulysses beschuldigen het gezocht te hebben? wie kan hem nu verdenken van kwade bedoelingen? Hij buigt slechts voor Agamemnons gezag, die hem antwoordt:

„Volbrenght ghij mijn bevel".

Ulysses is gedekt tegen elke beschuldiging van vijandschap tegen den aangeklaagde en Palamedes is verloren.

Het goud wordt gevonden; Palamedes ontboden voor de vorsten, om zich te verantwoorden. Op nieuw hoort Ulysses zwijgende aan, hoe willekeurig Agamemnon het verhoor leidt en handelt. Hij komt niet tusschen beide, als Nestor. Doch niemand mag hem daarom beschuldigen van partijdigheid, want als Agamemnon eindelijk, op Nestor's aandrang, tot den slaaf en den brief en het goud komt en aan Ulysses gelast,

Ulysses, doe ons open,
En toon' waarmeê men tracht den krijgsraed om te koopen;

is de gemoedelijke man onwillig, om den beschuldigde te bezwaren. Hij poogt aan het vreeselijke bevel te ontsnappen:

„Ick bidde ontschuldight mij".

Niet waar, dat is niet de bede van een vijand, die Palamedes wil verderven en de middelen in handen heeft?

Wijt het dan ook dezen edelen man niet, zoo hij gehoorzamen moet, zijns ondanks, aan het strenge bevel van den opperbevelhebber, die tot zijn eigen rechtvaardiging de blootlegging der bewijsstukken gelast:

„Voorts open ons den schat,
„Opdat de sacke blijcke, eer yemand ons beklad.

Hij moet gehoorzamen. Is 't wonder, dat nu het hem niet vergund is het goud te verbergen en te zwijgen, de verontwaardiging over het medelijden zegeviert en uitbarst in de woorden:

„Daer sietge, o vorsten, 't goud tot ons bederf beschoren:
„Wiens glans het oogh verblinde, en schendigh dorst be-
[kooren]
„De vaeckbeproefde trou, tot soo vervloekt een feyt,
„Als oijt is in Euroop bejammert en bescheyd;
„'t Meyneedigh Troje voed met sulck een lockaes wolven,
„En tijgers is ons heyr.
„Dit heeft men opgedolven
„Daer Palamedes korts sijn leger had gespreed.
„Ach! dat een grootse siel sich selve dus vergeet.

Gij hoort het — zijn hart bloedt over den val van deze „grootse siel." Is 't zijn schuld, dat hij in den gloed zijner verontwaardiging de misdaad zoo scherp heeft gekarakteriseerd, dat de misdadiger er zijn doodvonnis in hooren kan? Gij zoudt den edelen Ulysses, die tot spreken gedwongen werd, miskennen, zoo gij meendet, dat hij opzettelijk met dien stempel van landverraad het gevonden goud en Palamedes had gebrandmerkt. 't Is zoo, ook nu wordt een nader onderzoek, of dit goud van Griekschen of Trojaanschen oorsprong is, of het een deel van den gemaakten buit of eigendom van een der Grieken was, door Ulysses' woorden afgesneden, want niemand denkt er meer aan om 't voor te stellen — maar wie is onbillijk genoeg dit aan de edele verontwaardiging van den vorst van Ithaca te wijten? Niemand, die het gissen — niemand, die het uitspreken durft. Zelfs de grijze Nector niet, hoe rijk ook aan levenservaring, hoe hoog ook in aanzien. „Een die niet dencken derf, is wonder bloode en bang," is alles, wat hij gissen, denken, zeggen durft en mag.

Tot dusver zagen wij Ulysses in de schaduw van zijn tent, of in den vorstenraad, op den achtergrond weggescholen, slechts een enkel oogenblik op den voorgrond tredende. Verdenking kan op hem rusten: maar Diomedes alleen weet het

ware. Misschien, als hij, het voorzitterschap van de rechtbank vervullende, in 't volle licht treedt, dat hij zich verraadt, en aan allen het aanzienlijk deel, dat hij aan de vervolging van Palamedes heeft, duidelijk zal worden.

Wie het meent, kent Ulysses niet. Agamemnon verraadt in het verhoor van Palamedes van het eerste oogenblik zijn vijandige gezindheid. Niemand, die er aan twijfelt, dat hij dien man kwaad wil. Maar Ulysses? geen woord zal hem ontvallen, dat hij niet verdedigen kan. Hij zal, nu ja, de terdoodbrenging van den beschuldigde voorstaan, maar hij zal het doen op gronden van zoo deugdelijken aard, dat, misschien wel hun toepasbaarheid in dit geval, maar zeker niet hun waarheid in 't algemeen kan worden ontkend. Wie, die recht en wet lief heeft, is het niet met hem eens, dat de hooge stand van den beschuldigden vorst geen grond van verontschuldiging mag zijn, en dat het volk anders het recht zou hebben hen van aanzien des persoons te beschuldigen. Laten wij, zegt [1]) hij,

laeten 't recht geschien
„En niemands bloed noch stam nocht mogendheyd ontzien:
„Want sooge dese straf wilt swacken door verschooning,
„En door de vingers sien, die 't outer en de woning
„Uit goudsucht heeft belaeght, en draegen u als tolck
„Van sulck een schendigh stuck: gewisselijck het volck
»Sal t'samenrotten en vergaeren in veele hoopen
„En morren: „dat men laet de grootste schelmen loopen,
„En die handdadigh syn aen kleene sonden, hard
„Ter straffe vordert en de goe gemeente zart,
„En als bij d'ooren treckt." Het krijgsvolck sal ons hoonen
„En roepen: dat wij sijn aensienders van persoonen.
„Of dat wij 't met hem staen, die sulcke netten breyd.

Heeft hij ongelijk? Is het niet een gewone klacht van den arme, dat de justitie slechts de bondgenoot van den rijke is?

Evenmin — weer is er niemand, die het niet met hem eens is — evenmin mogen vroeger bewezen diensten strekken, om

[1]) vs. 1691—1704.

later bedreven misdaden over 't hoofd te doen zien of onstrafbaar te doen achten.

„Voorgaende deughden met een schelmstuck te vergoeden
„Is Griecken ongewent. Een schandelijcke daed
„Wischt alle weldaen uit. Voorleden vroomheyd baet;
„Geen mensche, die van aerd verwssielt en verwandelt,
„Sich aen 't gemeen vergrijpt en met den vijand handelt
„Noch reecx van oud geslacht, nocht stam nocht adeldom,
„En word hier aengezien noch buyght de wetten krom:
„Want, raeckte dit in swang en waer die dagh geboren,
„Wat sonder tegens staan, soo liep de stad verloren [1])."

Wie kan in abstracto tegen dergelijke beginselen hebben? De leer moge wat hard in de ooren klinken, zoo de rechtspraak zich door dergelijke beginselen laat besturen, zal zij geen vonnissen vellen, waarbij ter wille van personen zware misdaden ongestraft blijven. Gij zegt: een onberispelijk levensgedrag en bewezen diensten kunnen toch tot verzachtende omstandigheden dienen. Ah ja — maar daarover — let wel op — spreekt Ulysses niet. Hij zegt alleen, dat de misdaad van dit oogenblik niet ophoudt misdaad te zijn om de deugd van gisteren. En dit zijt gij met hem eens? Welnu — zoo besluit hij — als de misdaad misdaad blijft, wat er ook vroeger geschied zij, dan dient zij als misdaad gestraft te worden. Gij gevoelt u verrast, ingewikkeld in het woordennet. Maar daarom hebt gij geen recht, Ulysses te beschuldigen of iets te verwijten. Dit is het eigenaardige van het absolute, dat het ontoegankelijk is en onontleedbaar, maar voor ieder bijzonder geval, naar verkiezen, pasklaar te maken.

Welk een tegenstelling met Agamemnon! Ulysses is altijd even kalm, koel redeneerend; geen schimpend woord komt van zijn lippen. Het feit, de misdaad, die gestraft moet worden, noemt hij „een vervloekt feit", maar geen enkel epitheton kwetst den persoon, of diens vrienden. Thersites scheldt op Palamedes: een „landverrader," een »schelm" enz. noemt

[1]) vs. 1722—1730.

hij hem. De koele Ulysses wondt niet met woorden. Zijn stoot is vaster en zekerder.

Ulysses heeft natuurlijk zijn eigen meening, maar hij dringt die niet op, als Agamemnon. Hij eerbiedigt de vormen: de vrijheid van discussie handhaaft hij. Hij laat den wijzen Nestor naar hartelust pleiten, bespreekt zijn argumenten ernstig en kalm, en geen onvoegzaam woord ontsnapt hem. Als de lompe Thersites Nestor beleedigend tot zwijgen wil brengen, treedt hij met vastheid tusschenbeide en handhaaft het goed recht van den ouden man, om zijn gevoelen te zeggen:

Thersites, hou gemack, en spreeck op uwe beurt.

Die voorzitter smoort toch zeker de vrijheid van discussie niet. Dat hij het niet met u en mij eens is, is een geheel andere zaak: wij mogen het betreuren, maar de vrijheid, om een afwijkend gevoelèn van 't onze te hebben, kunnen wij hem toch niet betwisten.

Ulysses' houding als rechter en voorzitter is volkomen onberispelijk. Men kan gissen, maar hem bewijzen niets. De sluwe koning is zich zelf ten allen tijde meester. Gedachtig aan den ouden regel, dat „wie over anderen wil heerschen, beginnen moet met zich zelven te beheerschen", blijft hij zich meester in alle omstandigheden. Niets verraadt de hand, die den geheelen aanslag heeft geleid. Ook thans als voorzitter, gelijk vroeger in den vorstenraad, waakt hij zorgvuldig, dat men hem niets kunne verwijten. Hij past wel op dat hij het verwijt op zich lade, door overhaasting Palamedes ongelukkig te hebben gemaakt: zelfs waar men verwacht, dat van hem als voorzitter het initiatief zal uitgaan, laat hij liever anderen handelen. Als de overwegingen der rechters worden afgebroken door 't binnenstroomen van 't volk, en Nestor, vol verontwaardiging uitroept:

o Goddeloose treken!

is het niet Ulysses, die antwoordt; en niet Ulysses, de voorzitter, vraagt het oordeel der menigte: hij zou haar moeten gelasten om heen te gaan; maar hij laat zich door Thersites voorkomen, die iets anders zegt en iets anders vraagt. De

voorzitter mag niet beschuldigd worden, het volk recht tot beslissing boven de rechters te hebben gegeven; maar hij kan wel bezwijken, gelijk en met zijne ambtgenooten, voor een hooger gezag.

Thersites vraagt:

„Wat seydter 't leger toe? Koomt, geeft uw oordeel dra.
„Sal Palameed de landverraeder sterven?

Ja, schreeuwt het opgestookte volk. Maar Ulysses antwoordt niet: de volksstem alleen is hem geen genoegzame beschutting. Eerst moet de priester verklaren:

„Dit is de stemme Gods. Ghij rechters, neyght uwe ooren,
„En stemt met uw gemeent, of vreest der Goden tooren.

Dan eerst stemt Ulysses:

„Men geve hem den volcke.

En zijne ambtgenooten stemmen in, met uitzondering van den ouden Nestor. Wie zal nu Ulysses meer dan zijne ambtgenooten beschuldigen! Wie zal hem in 't geheel beschuldigen? Hij heeft gebukt voor 't gezag der kerk, d. i. voor de stemme Gods. Is het zonde, of plicht voor den mensch?

Ulysses is het meest gescheveerde karakter van Vondel's drama: tot in de details is het fijn uitgewerkt.

Geen enkele trek der teekening is te veel; en geen enkele trek, die onmisbaar was, ontbreekt. Er is de soberheid in, die de meesterhand kenmerkt. Ulysses juicht niet, als Agamemnon over den val van zijn vijand. De voldoening der diepste wenschen, 't zij edel of onedel, maken zoo diepe karakters, als Ulysses, niet spraakzaam. De innigste vreugde, gelijk de innigste smart verstomt.

IV.

Veel minder breed ontwikkeld, dan de karakters van Agamemnon en Ulysses, zijn die van Palamedes' vrienden en

verwanten. Slechts een drietal treedt op. Achilles wordt genoemd, maar verschijnt niet ten tooneele. Volgens de juiste opmerking van van Lennep, omdat de aureool, die zijn hoofd omgeeft, niet toelaat, dat hij slechts een ondergeschikte, een tweede rol zou vervullen: en toch geen andere kan hem ten deel vallen, waar Palamedes de hoofdpersoon moet zijn. Nestor, Ajax en Oates zijn de vrienden en verwanten, die wij voor Palamedes optreden en werkzaam zien.

De grijze Nestor is hier, als in de Homerische traditie, de wijze, rechtvaardige held, van wiens lippen woorden, zoeter dan honig, druppen. Maar tevens is hij de bezadigde en krachtige verdediger van onschuld en recht, die eerlijk en trouw verstandigen raad geeft, doch machteloos is tegenover het helsch bedrog, dat hij siddert om in te denken.

Het helderste licht valt op hem, als wij hem vergelijken met Ajax, die in dezelfde omstandigheden met hem verkeert. Nestor en Ajax zijn het eens in hun beschouwing der zaak: zij zijn beide overtuigd, dat er onrecht wordt gepleegd, schoon zij de draden er van niet in handen hebben. Maar terwijl Nestor met kalmte en voorzichtige waardigheid het dreigend onheil poogt af te wenden, is Ajax de driftige man, die zijn verontwaardiging niet weet te bedwingen, maar onverholen lucht geeft en door zijn heftigheid Palamedes meer schaadt, dan hij hem door zijn onvoorzichtige oprechtheid kan baten. Men ziet en hoort het aan hun houding en woorden: Nestor heeft steeds het oog gevestigd op den bedreigden vriend, Ajax op den verachtelijken, sluwen vijand.

Als Agamemnon de vorsten heeft bijeengeroepen en den brief van Priamus hun medegedeeld, geven beide, Nestor en Ajax, in bijna gelijkluidende bewoordingen hun twijfel te kennen. Maar als Agamemnon vraagt,

> Wie twijffelt aen de klaerheyd
> Van 't goddeloos verraed?

is het Ajax, niet Nestor, die zich haast te antwoorden:

> Ick twijffel met verloff,
> Die alle streken ken en saussen van het hof.

Doch het is Nestor, niet Ajax, die zijn twijfel op gronden, welke anderen kunnen overtuigen, wil doen rusten en daarom onderzoekt:

Is 't koning Priams merck?

Omgekeerd is 't weer Ajax, niet Nestor, die 't eerst met zijn oordeel klaar is. Hij heeft nauwelijks den brief ingezien, of hij roept uit:

Een dochter van de logen
Een vondeling van 't hof, een basterd van de nijd
En overjaerden wrok, 't wtbraecxsel van de spijt.

Al gelooft Nestor hetzelfde, hij is te beraden om het uit te spreken. Zulk een scherp oordeel kan Palamedes slechts schaden: want het verzacht niet de vijandschap, maar maakt ze onverzoenlijk. Voor 't oogenblik stelt hij zich tevreden met de voorzichtige woorden,

't Schrift *swijmt* na Priams hand, soo doet de druck van 't wapen.

Een zweem van overeenstemming is geen gelijkheid. Doch, hoe voorzichtig ook, Nestor aarzelt daarom niet, als 't noodig is, zijn volle denkbeeld uit te spreken. Maar ook dan doet hij het in algemeene woorden, zonder het hof, of iemand in 't bijzonder, 's konings omgeving en vertrouwde vrienden en dienaren te beschuldigen:

Die yemand hatigh is zeer licht een brief kan dichten,
Dat is wel eer gebeurt.

Niemand behoeft zich die algemeene bewoordingen aan te trekken, want er wordt niemand aangeduid, dan „die yemand hatigh is". En nu spreekt het toch wel van zelf, dat men niet uit vriendschap een brief verdicht, die een ander op 't schavot kan brengen.

Ajax, de eerlijke, driftige Ajax, denkt aan geen voorzich-

[1]) vs 747 en vervolgens.

tigheid, aan geen overleg. Ook hij wil Palamedes redden, maar met geweld, in spijt van zijn vijanden, door hen van schurkerij te beschuldigen. Hij vergeet, dat hij daarvan vast overtuigd kan zijn, maar dat hij geen enkel bewijs heeft. Hij prikkelt Agamemnon en raakt met hem in een heftige woordenwisseling, die Nestor slechts een oogenblik kan afbreken, door zelf er zich in te mengen. Diens toon is kalmeerend, verzoenend. Zij zou geen uitwerking missen, zoo het de tegenstanders om waarheid en recht te doen was. Maar Agamemnon, die aan Ajax' bitsheid heeft weerstand geboden, wil niet buigen voor de kalme bezadigheid van Nestor: want eigenlijk zou dan Ajax toch gelijk krijgen. Hij worstelt tegen Nestor, die hem overtuigen wil, dat er eigenlijk geen bewijs is, en overreden om af te wachten, tot er meer licht komt:

Wij stemmen 't all' te saemen,
Maar waer de boosheid schuylt, schijnt doncker om te raemen.
Men stel dan 't oordeel uyt, totdat het yeder blijck.

Nestor brengt het zoo ver, dat de opperbevelhebber ernstig protesteert tegen het denkbeeld, als wilde hij

het recht uit haet en nijd buygen,

Hij is gedwongen zich te verdedigen: de ongunstigste positie voor een aanvaller. Wie weet, hoe ver hij nog, aan de hand van den bereidvollen en levenswijzen heerscher in Pylos gebracht wordt: hoe ver van zijn aanvankelijke partijdigheid en vooringenomenheid!

Maar de driftige Ajax komt hem te hulp, en bederft, wat er te bederven is. Hij valt schimpende de sprekers in de reden,

Och waren noyt mijn schepen
Verseylt van Salamin in d' haven Tenedos!

Agamemnon is gered: hij mag weer driftig worden en achter boosheid over Ajax zijn machteloosheid om Nestor te weerleggen, zijn wrok tegen Palamedes verbergen! De be-

leedigde opperbevelhebber neemt een hoogen toon, ook tegen Nestor, aan en is onverzettelijk. In dit oogenblik, waarin alle gemoederen op 't hoogste gespannen zijn, komt de sluwe Ulysses met zijn voorstel voor den dag, om de tent te onderzoeken. Nestor, die den brief voor verdicht houdt, kan aan het onderzoek naar het goud, hoe het ook uitvalle, geen waarde hechten. Op 't gevaar af alleen te staan, moet hij reeds vooraf alle bewijskracht aan de proef ontzeggen. Maar hij denkt er niet aan, vervuld als hij is met de gedachte aan de theorie van absolute macht, die Agamemnon zich toekent. Hij geeft toe en spreekt de op zich zelf ware, maar hier zoo onvoorzichtige woorden:

Oprechte munt de proef gewilligh lijden kan,
Soo sal 't navorschen oock geen eerlijck man beschaemen [1]).

Die noodlottige woorden bevatten den sleutel van Nestors houding, als 't goud gevonden is. Hij heeft de bewijskracht van het onderzoek toegegeven, en is door de uitkomst geslagen. Hij kan ze niet ontkennen, en wat hij er ook van denke, hij zwijgt er over. Het eenige, wat hem overblijft, is te waken voor de regelmatigheid van 't rechterlijk verhoor. Als Agamemnon met de pijnbank dreigt, treedt hij tusschenbeide, en dwingt hem door zijn moreele autoriteit om zich van alle gewelddadigheid te onthouden. Geen marteling, noch met de pijnbank noch met woorden, is jegens een aangeklaagde geoorloofd: slechts een ondervraging op den hoofdinhoud der beschuldiging:

't Geen blijckt, dat spreeckt van self! wie vuyl is moet sich [schaemen,
Daer vele teekenen een' saeck bestemmen tsamen.
Men neem soo kort een wegh, alsme' immer neemen kan [2]).

't Is alsof Nestor gevoelt, hoe veel Palamedes lijden moet, overgeleverd als hij is aan den overmoed zijner vijanden. De afgematte grijsaard moet zelf verlangen, dat er een

[1]) vs. 942—944.
[2]) vs. 1252—54.

einde, welk ook, aan de marteling kome. Agamemnons houding toch bewijst, dat de ondergang van zijn vriend is besloten. Nestor heeft hem tegen de dreigende gewelddadigheid beschut, maar ziet geen kans hem voor alle willekeur te vrijwaren.

Wat zal het hem baten tegen de gevangenneming van een onafhankelijk vorst, als Palamedes is, te protesteeren?

Mijn willen, mijn believen
Is allen Griecken wet,

heeft Agamemnon verklaard. Misschien, zoo Nestor zich verzet, verzwaart hij het lot van zijn vriend, en gaat de opperbevelhebber tot nog erger willekeur over. Met een bang voorgevoel ziet Nestor zwijgende 't aan, hoe zijn vriend wordt weggeleid:

„Een die niet dencken derf is wonder bloode en bang.

In den krijgsraad, die het vonnis zal vellen, ontmoeten wij Nestor voor 't laatst. Hij is aan de drie gekozen rechters toegevoegd, op verzoek van Palamedes' vrienden. Zij verwachten van zijn beleid uitredding. Bereidwillig heeft Agamemnon aan 't verzoek toegegeven: de uitspraak van den raad zal, door Nestors deelneming, des te onpartijdiger schijnen.

Nestor doet, wat hij kan. Het is weinig. De beschuldiging is als bewezen aangenomen en 't geldt thans de straf te bepalen. Persoonlijke consideratien mag Nestor niet in de schaal werpen; want, zoo hij het voorbeeld geeft, zullen de andere rechters volgen. Een algemeen belang moet voor verschooning spreken: politieke voorzichtigheid, om de eendracht in den staat te bewaren. De groote aanhang, dien Palamedes' vroegere diensten en de hoogheid van zijn geslacht hem verschaffen, en de verplichting, die de Grieken aan zijn vader Nauplius hebben, pleiten voor verschooning van zijn leven en ten gunste van een veroordeeling tot levenslange gevangenschap. Het is niet waarschijnlijk, dat Nestor aan den goeden uitslag van zijn pleidooi heeft geloofd. Nog voordat het volk tusschen beide kwam, om den dood van Palamedes te vorderen, had hij de gelegenheid gehad, om zich te overtuigen, dat noch Ulysses noch Diomedes noch Thersites er aan dach-

ten, om hun wraak op te geven of ook maar op te schorten. Een gelegenheid als deze zou zich niet meer aanbieden. De optreding van het volk mocht de overtuiging aan de willekeur, de wetteloosheid, de onrechtvaardigheid der geheele vervolging versterken, ook zoo het doodvonnis niet schijnbaar door geweld aan de rechters ware afgedwongen, zou het uitgesproken zijn.

Nadat Ajax in den twist met Agamemnon het „vervloekt geweer" heeft neergeworpen, verdwijnt hij uit ons gezicht. Zijn drift draagt geen andere vrucht, dan dat zij hem van de gelegenheid berooft om Palamedes eenigen dienst te bewijzen. Agamemnon laat hem mokken in zijn tent, zonder zich om hem te bekommeren. Bij 't verhoor van Palamedes is hij niet aanwezig: voor de rechtbank komt hij niet in aanmerking. „Best dat hij eerst bedaer", had de opperbevelhebber gezegd. Hij liet er hem den tijd toe.

't Middel schijnt te helpen. Ten minste, als wij Ajax weer aantreffen, is hij een heel ander man geworden. Palamedes is in hechtenis en de rechtbank benoemd. Oates, de broeder van den held, jammert over de samenstelling [1]):

loftuytery en baetsucht sien wij heden
En loshoofds domme kraght den rechterstoel bekleeden...
Dit wichelt mij niet goeds. Mijn broeder is verraen.
Sijn haeters meesters sijn.

Toevallig komt Ajax aan, wien hij „raedeloos" raadpleegt:

Wat sal ick best bestaan?
'k Ben raedeloos, wat raed?

Het is goed, dat Oates ons vertelt, dat Ajax „vol viers" is: want wij zouden 't anders niet weten.

Te merken is het niet. Ofschoon hij het zeker eens is met Oates, als deze meent:

de tijd is kort,
En hoe men langer draalt, hoe 't quaed nog arger wordt,

[1]) vs. 1470 ens.

geeft Ajax zich het genoegen om aan Palamedes' broeder, die 't minstens even goed als hij weet, een breed relaas, in meer dan honderd regels, van de schurkerij van Calchas te doen. En nadat hij zijn hart op deze wijze heeft lucht gegeven, komt hij eindelijk met den raad voor den dag, om te beproeven of men Nestor ook nog tot rechter kan benoemd krijgen. De raad is voortreffelijk, maar hij wordt ingeleid op een wijze, die een zonderlingen indruk maakt. Verbeeld u den driftkop Ajax, die twist op twist met Agamemnon heeft gehad, zijn geweer heeft neergeworpen, en niets dan kwaad in de geheele zaak gedaan, met een deftig gezicht de wijze les u preekende:

„De raedeloose neemt het reedste tot sijn voordeel,
„Niet soo hij wil, maar magh.

Niet Nestor, maar Ajax verkondigt ons deze wijsheid: „Niet soo hij wil, maar magh"! Al weten wij, dat

het wordt bedaardheid met de jaren
Wat heete drift was in de jeugd,

deze bekeering, in een twee of drie maal vier en twintig uren, is wel wat heel snel.

„Dit is regt gepast op de gedaente van den Heere van Schagen, die root en opdragtig, eene gezwolle ontstekenheid in 't aensigt vertoonde", lezen wij in eene van Brandts aanteekeningen [1]) op den Palamedes. Verklaart deze inlichting uitnemend, langs physieken weg, het „vol viers", dat aan Ajax wordt toegekend, wij weten daarom niet of de heer van Schagen wel bijzonder met dezen representant zal zijn ingenomen geweest. Over 't algemeen hebben de voorstanders van Palamedes-Oldenbarneveldt weinig reden om op hun vertegenwoordigers trotsch te zijn. Nestor weet niets uit te werken: hij heeft zich door Ulysses laten verschalken; Ajax stuurt alles in de war en wordt wijs, als het te laat is.

[1]) De Amersfoortsche uitgave van den Palamedes, van 901, pag. 53.

Oates, de broeder van Palamedes, komt voor den dag, als hij even gerust had kunnen wegblijven.

Eigenlijk ware dit nog veel beter geweest, want het verzoek om Nestor toe te voegen tot de rechtbank had ook door anderen kunnen geschieden; en wij waren dan bewaard gebleven voor de ergernis, den broeder van Palamedes in een wanhoop te zien vervallen, die als iedere diepe aandoening zijn hoogst ernstige, maar hier, geheel overbodig, ook zijn diep komische zijde heeft. Du sublime au ridicule il n'y-a qu'un pas. —

Als Oates het lange verhaal van de terechtstelling heeft aangehoord, barst hij vol wanhoop uit:

„Grootvader leghtge dood in d' afgrond, noch gevoelt
„Uw Godheyd 't ongelyck uws naneefs. Koom en spoelt,
„En wasch het aerdryck weer van d' oude grouwelvlecken.
„Uw gramschap kost wel een der bergen kruynen decken,
„En tot uw broeders wraeck, de menschen en het vee
„(Doen Pyrrhe en haer gemael niet sagh als baere see)
„Verdrencken en verdoen. Uw hoofd nu op wilt steecken,
„En toon u logh noch traegh, om straf en streng te wreecken
„U selven en uws bloeds geleden smaed en hoon.
„Koom handhaef uw geslacht, en d' oude sluyerkroon
„Van koning Nauplius; op datter door uw oordeel
„Noch blijck dat Godensaet heeft boven andre voordeel.

Wanneer wij de laatste koopmans opmerking daarlaten, kunnen wij dit beroep van den zoon op de grootvaderlijke macht, die tot wraak nemen in staat is, volkomen natuurlijk vinden, ook al ware het in wat minder woorden gekleed. Neptunus antwoordt dadelijk zijn kleinzoon:

Schep moed en toom en matigh uwen druck.

De moord van Palamedes zal schitterend gewroken worden. En nu ontwikkelt hij in breede, krachtvolle schilderingen het lot, dat de Grieken in 't algemeen en de twee hoofdschuldigen, Agamemnon en Ulysses, in 't bijzonder treffen zal. Wie den ouden zeegod hoort, siddert voor het lot, dat hij de terugkeerende Grieken om dezen euveldaad bereidt.

Maar op Oates maakt het een geheel anderen indruk. Hij vindt Grootvader Neptunus een wawelaar:

Grootvader, vlughtge uw soon, en laetge hem
[in dit lyen]

NB. Palamedes is dood!

laetge hem in dit lyen
Getroost met woorden en met schoone prophecyen
En martge met uw wraeck, O Vader, wat sal 't sijn?
Het menschelijk geslaght wordt weeligh.

En in dit gevaar, de „weeligheyt van het menschelijk geslacht", kan Neptunus geen dienst meer doen als wreker. Hij wordt door zijn kleinzoon afgedankt, die tevens aanstonds een opvolger benoemt:

Op Jupijn!
„De Hemel word bestormt, beklommen van de boosheyd
„Der nieuwe reusen, op, en blixem hun God'loosheyd!

Is deze razende Oates, die Grootvader Neptunus naar huis zendt, iets anders dan belachelijk?

Waarlijk — deze wanhopige is al een hoogst ongelukkige vertegenwoordiger van de „vrienden en bloedverwanten" van Palamedes-Oldenbarnevelt?

Al vergunde de politieke strekking van dit treurspel niet, om hun een andere dan een onbeduidende plaats te geven, een enkel woord, waaruit waardigheid sprak, had ook, zelfs ter wille der analogie, niet mogen gemist worden. Men zegt, dat de weduwe van den landsadvokaat, toen zij in later jaren gevraagd werd waarom zij wel voor haar zoon, maar niet voor haar man genade had gevraagd, heeft geantwoord: „mijn man was onschuldig, maar mijn zoon is schuldig." Was dat woord vol digniteit in 1625 te Amsterdam niet vernomen?

V.

In de mythe van Palamedes is slechts van de haat van Ulysses, van de wrok en jaloesie van Agamemnon sprake. Doch deze type van „vermoorde onnoozelheid" voldoet niet aan alle eischen, die de politieke bedoeling Vondel aan Palamedes doet opleggen. De dichter voegt daarom een trek aan het beeld toe: Palamedes valt als het slachtoffer ook van priesterhaat. Hij heeft de geestelijkheid tegengewerkt en teruggehouden in haar streven om op het gebied van den staat te heerschen. Vandaar de geestelijke haat, die slechts met zijn bloed voldaan is.

„Dat Palamedes ons nu muylbande en tot spot maeck
„'t Gezagh der tempeliers, de sekerheyd der Godspraeck:
„Dat hij op 't outer nu sijn' nieuwen grouwlen set,
„En wuft en onbesuist onze outerkleen besmet,
„Nu sal hij leeren, wat het in heeft dus t' ontijde
„Sijn vingeren te slaen aen 't priesterlijk gewijde [1]),

juicht schimpend Calchas, die op waardige wijze de aanmatiging, de gewetenloosheid, de Tartufferie van den stand, dien Vondel treffen wilde, uitdrukt.

Volkomen teekent de priester zich in de volheid van zijn aanmatiging, als hij bidt en dankt. Ziethier waarvoor hij dankt:

o Goden, u sij lof
Dat ghy uw eere wreekt en straftse die vermetel
Opdroegen 't kerkenrecht der weereldlijken setel:
Die al te seker staen op 't slibberigh en steyl,
En schroeven 't hayligdom ten dienst van burgerheyl.

Men verwondere zich niet over die opvatting van godsdienst: want Calchas bidt in naam der priesterschap, die is „d' appel van Gods oogen"; Gods „eerophoudend volck en waerde speelgenoots", wien „past een wetteloose maght":

[1]) vs. 967—973.

„Wij staen met Goden in onbreeckelyck verbond.
„Al wie ons wederspreeckt, die wederspreeckt Gods mond.
„Wij zijn afdruksels Gods; onsterflijckheids gesanten.
„Wij sijn gehult, gesalft tot Jupiters trawanten
„En voeren sijn' levrey en maecken sijnen stoel,
„En door onse hayligheyd men Godheyd spreecken moet.
„Wat weereldlijcke maght ons stout derf tegenwroeten,
„Diens setel syght en staet op waggelende voeten.
„Ons wercken blixems sijn en donders yeder woort.
„Wij sijn een muur om 't ryck; de sleutels van stadspoort,
„De fackels om een land in lichten brand te stellen.
„Gesart, wij geven aen d' uitbraecselen der hellen
„En Vloeken vrijen toom: en geen Monarch zoo gaeu
„Sijn heir brengt op de been, als wij het woeste graew. [1])

Met eigen woorden bevestigt de hoogmoedige priester de beschuldiging van Palemedes, die hem „heerschzucht, baat en staetzucht" verwijt [2]) Wij begrijpen nu de minachting, waarmede Ulysses van zijn "onbeschaemde kaken" gewaagt, en de verachtelijke wijze, waarop hij dezen bondgenoot bespreekt [3]). Ook al leerden wij uit de breedvoerige biografie, die Ajax van hem geeft, hem niet als een „boef en boeswicht" kennen [4]), wij aarselen geen oogenblik om hem voor een Tartuffe te houden, nadat wij hem aan 't werk hebben gezien. De oneerlijke middelen, waarvan hij zich bedient, en waarop hij zich beroemt [5]), brandmerken hem als zoodanig:

„wij sullen 't soo bestellen,
„Dat sijn doodvyanden en haeters 't oordeel vellen.
„Nadat men 't oude en langvergeten uit den hoeck
„Gehaelt heeft en doorsocht wel naeu sijns levensboeck,
„Van dingen die hem sijn ontschoten door de jaeren:
„En waer de logen geld, daer salmen waerheid spaeren
»En geven 't valsch een schijn van oprecht, en een verf
„Van bloedbad, van verraed, van lien en landbederf.

[1]) vs. 1503—1597.
[2]) vs. 972—984.
[3]) vs. 91.
[4]) vs. 540 en verv.
[5]) vs. 999—1004.

Zulke geestelijken zijn steeds de bondgenooten, de gewillige werktuigen van allen, die op 't politiek terrein even oneerlijk zijn, en niet het algemeen belang, maar de bevrediging van eigen heerschzucht en willekeur najagen. Zij zijn de bondgenooten en de werktuigen, die veracht worden, en altijd gevaar loopen, naar het groot publiek meent, door hen die ze gebruiken, als een uitgeperste citroen, weggeworpen te worden:

„d'Atryden weten wel, dat Nestors zoon een schelm is,
„En evenwel, vermits hij hun een staelen helm is
„Bij dees gelegenheyd, misbruyckense sijn' dienst
„En boosheyd tot hun wit:
„maer op het opgesienst
„Soo sullense den boef en booswicht eens verschoppen,
„Gelijck de kinders doen hunne afgesleurde poppen.

Het is het gewone zelfbedrog der „politieken", die zich verbeelden het onteerend juk van hun verbondenen ten allen tijde tè kunnen afwerpen. Zij miskennen de reëele kracht der geestelijkheid, die door onwetendheid heerscht:

„Thersites buldert uit wat Calchas denckt of droomt,
„d' Onwetenheyd die maeckt hem stout en onbeschroomt.[1])

Zij houden het volk opzettelijk onkundig van zijne ware belangen. „Argivische landou", roept weeklagend [2]) Nestor uit,

„Argivische landou, mijne oogen sien den roock
„Opgaen van uwen brand, en Calchas ondertusschen
„Die wieght het volk in slaep....

Die „onwetende gemeent" is hun slachtoffer, maar zij niet alleen, ook de hoogere standen, die hen gebruiken. De priester, die door vleierij, door ijdelen lof en door 't oppronckcn der gebreecken [3]) zich in hun gunst wist te dringen, wreekt zich over de vernederingen, die hij zich heeft moeten getroosten, door het zwaarst zijn zware hand op zijne begunstigers te

[1]) vs. 1469 70.
[2]) vs. 1760—62.
[3]) vs. 1525

doen dalen. De trotsche Agamemnon heeft het ondervonden en het dierste hem moeten offeren. Zijn kind moest hij aan de kerk afstaan, om zijn vroomheid te bewijzen:

De veldheer most sijn tong tot groote kosten huuren,
En self sijn wreedheyd en moorddadigheid besuuren,
In Aulis allereerst: doen op der vorsten beê
En dwang hij Iphigeen most haylgen Hecate. [1])

„Op der vorsten bee" — de priester schuilde achter hen weg. Zij waren de speeltuigen van hem, die door hen werkte en zijn wil deed zegevieren.

Gelijk ginds in Aulis, is het steeds: ook hier in het Griecksche kamp voor Troje. Calchas heeft het volk in beweging gebracht en vergezelt de opgeruide schaar als zij binnentreedt in de tent, waar de krijgsraad vergaderd is. Hij vergezelt hen, maar spreekt niet in hun naam. Het volk zelf moet de euveldaad volvoeren, den dood van den onschuldigen vorderen. De priester is aanwezig om toe te zien, of zij gehoorzaam zijn aan 't gegeven wachtwoord. Maar hij treedt slechts te voorschijn, als bondgenooten aarzelen; dan wijdt hij met het kerkelijk stempel de misdaad tot een verdienstelijk werk, tot een daad van gehoorzaamheid aan God [2]):

Dit is de stemme Gods. Ghy rechters neyght uw ooren
En stemt met uw gemeent, of vreest der Goden toren.

VI.

Brandt verhaalt in zijn leven van Vondel, dat de dichter, bij een bezoek te Hoorn aan zijne zuster, een breedvoerige uitlegging van den Palamedes had geschreven; maar dat „een seker Heer hem 't gevaar, daar hy sich in stak, zoo krachtig voor oogen stelde, dat hij 't schrift, veel vellen papier groot, in 't vier smeet en al dien arbeidt van de vlam liet verslinden."

Ik geloof niet, dat wij dit verlies bijzonder hebben te be-

[1]) vs. 1583—1585. —
[2]) vs. 1737—38.

treuren. Wat wij voor het begrijpen van den Palamedes als politiek hekeldicht behoeven, bezitten wij in hoofdzaak. Geeraardt Brandt heeft ons aanteekeningen nagelaten, waaruit wij de voornaamste zinspelingen van Vondel leeren kennen en de lijst der personen, op welke de dichter het oog heeft.

Misschien en zeker komen er veel meer zinspelingen op gebeurtenissen des tijds of op woorden van acteurs in het treurspel van Oldenbarneveld voor, dan wij weten op te geven — maar ons genot zou er niet door stijgen. Want het is niet het talent van den politieken hekelaar, maar het rijk genie van den dichter, dat ons in den Palamedes boeit.

Ook al had de „Palamedes" geen de minste politieke strekking, al wilde dit treurspel niets dan een literarisch kunststuk zijn, dan nog zouden de vele schoonheden, — waarbij ook die, welke bij het doel van dit opstel niet in aanmerking behoefden te komen, bijv. de schoone koorzangen, die hier worden aangetroffen — er een blijvende waarde aan geven.

Uit den sleutel, door Brandt op den Palamedes gegeven, blijkt dat slechts „twee personadien één man verbeelden": Palamedes en Agamemnon. Voor de anderen komen meer personen in aanmerking, of liever, zijn de trekken uit meer dan één gelaat samengelezen.

Is het daardoor, dat juist de laatste karakters het fijnst zijn ontwikkeld, met de meeste voorliefde uitgewerkt? Want waarheid is het, dat waar de dichter geen copie voor oogen heeft, waarop de beeltenis, die hij ontwierp, gelijken moest, maar volkomen vrij, alleen steunende op zijn eigen verbeeldingskracht de stof verwerkte, die zijn rijke menschenkennis hem aan de hand deed, zijn schepping het rijkst aan onvergankelijke schoonheden is. Niet de hoofdpersoon, het slachtoffer van Ulysses, maar de vervolger, de koning van Ithaca zelf, maakt Palamedes onsterfelijk.

Mocht deze opmerking, waarvan ik de breeder ontvouwing na al het voorafgaande wel na kan laten, waarheid bevatten, dan levert zij een nieuw bewijs, dat ook op 't gebied der kunst twee goden niet te gelijk kunnen gediend worden.

Amsterdam, Juli 1876.

VERBROKEN SCHAKELS

DOOR

DR. C. A. TEBBENHOFF.

I.

Eduard de Jong is een charmant jongmensch van ongeveer vijf en twintig jaar, aangenaam van uiterlijk, wel opgevoed en vrij ontwikkeld. Hij bewoont een buiten, bij een lief dorp, aan eene kleine, druk bevaren rivier gelegen, heeft geld in overvloed, enkele goede kennissen, een vriend, en ook eene zeer intieme vriendin. Al wie hem kennen, noemen hem een gelukkig man. Hij heeft — zeggen zij — de hand maar uit te strekken, om zijn geluk te voltooien: zooals zij meenen. Maar zij verkeeren, als blijken zal, in eene schromelijke dwaling.

Daar ginds — 't is zomer, en de muggen en bijen hebben het buiten heel druk — daar ginds, in dat ietwat antiek koepeltje zit Eduard in een gemakkelijken armstoel te mijmeren.

Plotseling staat hij op en loopt driftig heen en weer. — „Neen, neen! — roept hij uit. — Zoo gaat het niet langer. Alles begint me te vervelen; 't is me hier te eentonig. Ik maak er een eind aan. Dat kan het doel van mijn leven niet zijn, hier verder mijn dagen te slijten, die elkaâr gelijken als de eene druppel water op den anderen, al ontbreekt het

me dan ook niet aan bezigheden. Mijn zaken zijn in goede handen; ik zal er nader orde op stellen. Ik ga de wereld in, en zal dat alles trachten te verwezenlijken, wat mij ideëel, en toch duidelijk, voor den geest zweeft. . . . .

. . . . . 't Zijn goede menschen hier, maar alledaagsch, zoodat de conversatie dan ook weinig beteekent. Mijn vriend van der Werff is een beste kerel, die alles voor me over heeft, maar wat vulgair. En Mina? Ja, ik zal nog wel eens aan ze denken, als ik van hier ben. Maar toch — in ernst: is zij, die mijn jeugd verrukte, de engel, in staat om mede al de krachten van mijn geest te voorschijn te roepen, en mijn gemoed te verheerlijken door de poëzie der liefde, die den mannelijken leeftijd voegt! . . . .

. . . . 't Is of alles — nu mijn besluit genomen is — reeds als een ver verleden achter mij ligt. Geen onaardig tafereel — landelijk, rustig, met enkele sympathieke figuren bevolkt, maar wat heel ordinair. Enfin, 't is iets waar ik mee afgerekend heb, een souvenir, niets meer.

Maar daar komt waarachtig mijn beste Willem aan."

Eduard schelt en zegt zijn bediende, dat hij voor niemand t'huis is.

— „Hij keert weer op zijn bedachtzame schreden, de beste Willem van der Werff. Wat was hij gisteren ingenomen met die preek van ds. ***! Och mijn hemel! is dat dan nu het hoogste waar een mensch naar streven moet? Zulk een godsdienst althans? Maar nu, niet meer daarvan! . . . . Godsdienst, liefde, vriendschap! ik heb u nooit gekend, maar eens hoop ik u te leeren kennen en waardeeren."

II.

't Is drie weken geleden, sinds Eduard de Jong die alleenspraak hield.

Gaan wij even in hetzelfde plaatsje dat huis binnen, het derde huis aan de zuidzijde van de kleine marktplaats. In de niet groote, maar luchtige en nette voorkamer zit aan het rechterraam de weduwe van Maes met eenig handwerk bezig; aan haar schoot staat een kleine jongen, met een schalksch gezicht, dat toevallig juist gericht is op een mansportret, hetwelk zijn een jaar of wat te voren gestorven

vader in volle mannelijke kracht voorstelt. In haar, die de kamer op en neer loopt, nu dit dan dat verschikkende, maar niet met dien veerkrachtigen tred, die haar anders eigen is, een half gefluisterd gesprek voerende met hare moeder, herkennen wij Hermina.

— Kind, kind! schrei toch niet. Wat zullen de menschen wel zeggen, als je 'r zoo behuild uitziet.

— Och moeder, laat me maar. Ik kan me niet troosten; ik hield zooveel van hem; nog houû ik zoo veel van hem. En zoo op eens.....

Zij wendde zich af, maar onderdrukte te nauwernood haar droef gesnik.

— Maar, mijn hemel, Mina, wie weet hoe alles nog te recht komt. 't Is wel vreemd, zoo op eens weg te gaan, zonder van iemand afscheid te nemen. Ik heb wel meer gedacht, kind, dat hij eigenlijk te voornaam voor ons was. Maar, in allen gevalle, als hij er zijn vrienden en ons aan geeft, dan doen we best zijn ongevoeligheid met gelatenheid te beantwoorden.

— Zeg, moeder — vroeg de kleine Anton plotseling — waarom is vader ook heengegaan?

— Lieve jongen — was het antwoord der moeder, die Hermine tevens vriendelijk waarschuwend toewenkte — wij gaan later allen naar vader toe, en dan hopen wij met hem gelukkig te zijn.

Hermina verliet het vertrek. Toen zij alleen was in den tuin, die zich achter het huis tot aan de rivier uitstrekte, barstte zij weer in tranen uit, en keek lang naar de zacht kabbelende golfjes, als konden deze hare wenschen en gebeden overbrengen naar den geliefde, die ook haar bemind had, en nu?...

Wat had hem bewogen zich van al zijne vroegere betrekkingen los te maken? En uit al wat zij vernomen had, bleek maar te duidelijk, dat Eduards vertrek het gevolg was van een vastberaden, wellicht onherroepelijk besluit.

Was dan alle herinnering bij hem weggevaagd van dat heerlijk verleden, dat zóó kort te voren als een goudkleurig

nevelbeeld al hare gepeinzen en droomen omzweefde? Zij hadden te zamen als kinderen gedarteld, steeds elkanders omgang zoekende; hij was opgewassen tot een krachtig jongeling, zij tot eene landelijke, maar bevallige, edel gevormde schoonheid. Hunne liefde had zich wel niet in woorden vertolkt, maar hun geheele samenzijn was uit liefde ineengeweven, en die banden schenen haar onverbrekelijk, voor eeuwig vastgesnoerd.

Iedereen en ook hemzelven was zij de verloofde van Eduard.

Op datzelfde oogenblik — Anton was uit de kamer geloopen, om zijne zuster te zoeken — trad Willem van der Werff, de aanstaande voordeur door, het vertrek binnen, waar mevrouw van Maes zich bevond. Hij vroeg verschooning voor zijne onaangemelde verschijning, en bemerkende dat zij alleen was, zei hij:

„Ik heb een ongedateerden brief ontvangen van Eduard. Hij verzoekt mij, als den eenigen dienst dien ik hem bewijzen kan, al zijne vroegere bekenden hier, en in de eerste plaats u en Hermina te bedanken voor de hem betoonde toegenegenheid. De stap, dien hij gedaan heeft, schrijft hij, werd hem geboden door zijn eer- en plichtgevoel. Hij is stellig voornemens hier niet terug te komen en geeft ons allen zijn laatsten groet."

— Maar, Willem, wat zou Eduard toch tot dien stap bewogen hebben?

— Ik begrijp er niets van, mevrouw.

— Willem, laat aan mij de mededeeling van dit schrijven aan Hermine over. Spreek er niet van; zij komt.

De goedaardige van der Werff, in wiens wangen anders de gulle lach gegroefd scheen, gevoelde zich niet wel in staat de naderende Hermine te ontmoeten en nam in allerijl zijn afscheid.

Hemzelven was in Eduard een vriend ontvallen, wiens sterker geest den zijnen geheel had veroverd, zoodat het hem was, alsof zijn gemoedsleven plotseling tot stilstand was gebracht.

III.

Wat voor de bewoners van R*** een raadsel was, is ons gedeeltelijk duidelijk geworden.

In Eduard de Jong was een plan, dat reeds sinds eenigen tijd bij hem ontkiemd was, tot rijpheid gekomen. Het leven, dat hij tot nu toe geleid had, een kalm en rustig, door liefde en vriendschap opgeluisterd leven, kon hem niet bevredigen; en hij wilde bevrediging zijner wenschen naar iets beters.

Hij had zich gevestigd in eene groote stad, waar hij geheel onbekend was, en wilde nu zijn leven als van voren af aan weer beginnen. Hij was van nature ernstig en begon zijne taak met ernst. Hij had zich die afgebakend, op de volgende wijs. Geen godsdienst, zooals hij dien had leeren kennen, voldeed hem: hij wilde een nieuwen godsdienst optrekken op de wetten der zedelijkheid, die hij, onafhankelijk van de traditie, zou ontwerpen. Die zou hem ten grondslag zijn van zijn volgend leven en daarnaar zou zijne nadere betrekking tot de omringende wereld zich richten. Intusschen zou hij zich zooveel mogelijk afzonderen, om eerst dan weder, wanneer de grondslagen der zedenwet hem duidelijk waren geworden, maar dan ook zelfbewust te trachten in te grijpen in het bedrijvig leven der menschelijke maatschappij.

Hij had zich nu niet, zooals ge u misschien verbeeldt, eenigermate de zending voorgespiegeld van zoo iets als een nieuw profeet: zoover ging zijne eerzucht niet. Maar de traditie achtte hij vooroordeel; de historie was hem niet veel anders dan eene verzameling van mythen en fabelen.....

Hij had ijverig gewerkt, Eduard. Hij had zich gewaagd aan de stoutste gegevens, die een mensch zich kan stellen, en de inspanning, die hij van zich geëischt had, om reeds iets tot stand te brengen, had zijn hoofd doen gloeien.

Reeds meermalen had hij een stelsel ontworpen, dat hem later weer bleek niet op genoegzaam algemeenen grondslag te berusten, of ook was hem de opvatting niet abstract genoeg. Nu echter scheen het hem toe, dat hij sedert eenige

weken op den rechten weg was, en de verwachting van thans het doel van zijn streven te zullen bereiken schonk hem eenige verademing van den zwaren arbeid, dien hij zich had laten welgevallen.

Wij vinden hem in eene vrij elegante omgeving, terwijl hij met van aandoening trillende vingers de bladen doorloopt, door hem in eene sierlijke hand beschreven.

— Ja, zoo is het — zegt hij: „Het goede en het schoone: ze zijn ondeelbaar één. Het afgetrokken begrip wordt door de taal gescheiden, alleen omdat men de verschillende toepassingen er van met een afzonderlijken naam bestempelt; maar zij vat ze weer samen in den naam waar.

„De grondslag der zedenwet, der deugd, is dus deze: het streven naar volkomen bewustzijn der schoonheid. Immers deze benaming vertolkt het best het ideaal, dat ieder moet trachten in zich op te nemen, aleer hij aanspraak zal kunnen maken op den eeretitel van zedelijk wezen.

„Elke verbinding — hetzij door vriendschap, hetzij door zoogenaamde liefde — tusschen twee wezens, die niet beiden dit ideaal in zich hebben opgenomen, is ijdel en eindigt in bittere teleurstelling....."

Hier hield hij even op. Hij dacht aan Hermina. Ze deed zich toch ook soms zoo lieftallig voor, zoo innemend, zoo echt-vrouwelijk bevallig!.... Maar neen! dat hoogere schoonheidsbesef was haar immers vreemd.... En die eenvoudige, alléén goedhartige van der Werff!

— Eigenlijk geloof ik — zoo ging hij voort — dat die onnoozele Willem mij voor gek zou verklaren, als hij las, wat, naar mijne overtuiging, er inderdaad toe behoort, om een mensch in waarheid een mensch, en vriendschap vriendschap te doen zijn.

En hij sloeg weer de bladen op, welker inhoud hem nog bezig hield, toen de klok zeven uur sloeg.

Daar lag een der dagbladen dichtgevouwen voor hem op de tafel. Hij had in den laatsten tijd weinig aandacht geschonken aan de gebeurtenissen der hem omringende en der meer verwijderde wereld. Wat ging hem vooreerst dat alles

aan? Maar toevallig viel zijn oog op eene der laatste annonces.

„Heden avond" — zoo las hij bijna werktuigelijk — „ opvoering van de MAAGD VAN ORLEANS: Fräulein Hohenthal zal de titelrol vervullen."

Hij las de aankondiging nog eens meer oplettend over.

— Ja — sprak hij toen — de MAAGD VAN ORLEANS is een wonderbaar schoon stuk. Die grootsche achtergrond: de Fransche ridderschap, moedig maar wanhopig wederom ten strijde trekkende voor het behoud haars konings tegen de reeds sinds lang gehandhaafde overmacht der Britsche legerbenden; de koning zelf, eene lijdelijke maar sympathieke figuur, als middelpunt, met Agnes Sorel, zijne beminde, naast zich; en op den voorgrond de uitverkoren herderin in krijgshaftige uitrusting met het vaandel in de hand, waarop de Moeder Gods met het kind in den arm, die haar heeft opgeroepen, om zich aan de spits te stellen van het straks nogmaals geschaarde leger, dat den vijand zal terugdringen van den vaderlandschen bodem en Frankrijk zal bevrijden van de eeuwenlange vreemde overheersching.

— Dat is de stoute indruk, dien het geheel te weeg brengt, en waaraan zich onze bewondering, maar ook ons diep meegevoel paart voor Johanna, wanneer zij, na haar koning zegevierend naar de kroningstad Rheims te hebben gevoerd, gevloekt van haar kortzichtigen vader als eene helsche tooveres, miskend door hare omgeving, rondzwerft aan de hand van den haar getrouw gebleven Raimond, om straks van de Engelschen bevrijd, wien zij in handen is gevallen, ook in den laatsten slag tegen den buitenlandschen vijand, de overwinning te beslissen, en met onverwelkelijke glorie gekroond den adem uit te blazen op het bed van eer.

— Ik wil die heerlijke schepping van het echte genie genieten; ik wil den ganschen invloed ondervinden, dien zulk eene bovenaardsche verschijning, thans vooral, op mij moet uitoefenen. En wee over u, o Fräulein Hohenthal! zoo gij de begoocheling van des dichters schepping verstoort!

Hij kleedde zich in allerijl. Hij vloog, meer dan hij liep, de trappen af, dorstende naar het genot, dat hij zich voorspiegelde van het treurspel, dat hij weer zou aanschouwen; — maar thans, onder welke gansch andere indrukken dan vroeger!

Fräulein Hohenthal speelde voortreffelijk. Zij stelde onberispelijk de „Johanna" van Schiller voor, en van het begin tot het einde hing Eduard aan hare lippen. Gedurende de pauze bleef hij in zijne loge, in zijne gedachten verdiept, en zich weinig bekommerende om zijne omgeving, die af en aan liep, en waarvan enkelen met eenige verwondering den jongeling beschouwden, die daar bijna onbeweeglijk zat te turen naar de groote gaskroon.

De pauze was ten einde. Meer en meer steeg gedurende de laatste bedrijven de geestdrift van het publiek, maar Eduards geest zweefde in zoete verrukking. Hem ontging geen gebaar, geen blik, geen toon van de actrice. En nu — daar breidt zich voor de laatste maal het slagveld uit. Soldaten met vliegende vaandels vullen den achtergrond. Johanna ligt in de armen van den koning en den hertog van Bourgondië, doodelijk gewond, zonder teeken van leven. Zij treden langzaam op, terwijl Agnes Sorel aansnelt, en den koning omarmende hem toeroept:

Gij zijt bevrijd — gij leeft — ik heb u weder!

De Koning wijst op Johanna en zegt:

Ik ben bevrijd — bevrijd tot dezen prijs!

Sorel.

Johanna! God! Zij sterft.

Hertog.

Zij heeft voleind!
Ziet hier een engel heengaan! Ziet, zij ligt
Zoo zorgloos rustig, als een slapend kind!
Des hemels vrede speelt om hare trekken;
Geen adem heft haar boezem: toch is 't leven
Alsnog te speuren in de warme hand.

Karel.

Ze is heengegaan — ze zal niet meer ontwaken,
Het aardsche zal haar oog niet verder zien;
Reeds zweeft ze omhoog, verheerlijkt naar den geest,
En ziet noch onze smart noch ons berouw.

Sorel.

Zij slaat hare oogen op, zij leeft!

Hertog.

Keert zij
Weer tot ons uit het graf? Dwingt zij den dood?
Zij richt zich overeind! zij staat!

Johanna.

.... Waar ben ik?

Hertog.

Gij zijt bij de uwen, Jeanne, bij uw volk!

Karel.

In de armen uwer vrienden, van uw koning!

Johanna.

Neen, neen, ik ben geen tooveres! Gewis,
Ik ben 't niet.

Karel.

Gij zijt heerlijk als een engel;
Maar aller oog was van den nacht omhuld.

Johanna.

Zoo ben ik dan te midden van mijn volk,
Niet langer meer veracht, en niet verstooten!
Men vloekt mij niet, men ziet me goedig aan?
Ja, thans herken ik alles, alles weer!
Dat is mijn koning! dat zijn Frankrijks vanen!
Maar mijne vaan — waar is zij? 'k Zie ze niet.
En zonder mijne vaan mag ik niet komen;
Zij werd mij door mijn meester toevertrouwd,
En voor zijn troon moet' ik ze nederleggen,
Ik mag ze toonen, want ik droeg ze trouw.

Karel.

Geeft haar de vaan!

Men reikt ze haar over. Zij staat recht op, met de vaan in de hand. — De hemel is met rooskleurigen glans verlicht.

Johanna.

Ziet gij den regenboog daar in de lucht?
De hemel opent zijne gouden poorten,

In 't englenkoor glanst boven allen zij,
Ze houdt het godlijk kind aan hare borst.
Heur armen strekt glimlachend zij me tegen.
Hoe is 't mij? Lichte wolken heffen me op —
Het harnas wordt me als een gevleugeld kleed.
Naar boven, boven! de aarde wijkt, wijkt weg.
Kort is de smart en eeuwig is de vreugd.

IV.

Gelukkige Eduard! Hij immers had niet te rekenen met zijn verleden. De toekomst lag voor hem, en hij wist, waarnaar zich te richten. Mochten de onderdeelen van zijn stelsel nog niet afgewerkt zijn en zich aaneensluiten tot een stout geheel, de grondslag was gelegd en niets belette hem reeds nu practijk en theorie hand aan hand te doen gaan; des te zekerder kon hij zoo doende aan zijn systeem voortbouwen, om het eens achter te laten als eene duurzame getuigenis van zijn denken en streven.

Bedroog hij zich? Was zijn nieuwe levensregel, was zijne nieuwe zedenwet, was de nieuwe godsdienst, dien hij zich voorstelde daarop te bouwen, inderdaad nieuw?

Genoeg. Hij hield er zich stellig van overtuigd en zou tegen ieder hebben staande gehouden, dat er geen verband hoegenaamd was tusschen het resultaat waartoe hij gekomen was en zijne indrukken van vroeger. Maar zonderling — naarmate hij zich weer meer in de wereld der werkelijkheid begon te bewegen, was het alsof de lijnen van zijn zedenstelsel begonnen te verflauwen; zij werden minder scherp en dikwijls was het hem, alsof hij ze gedurig zou moeten overtrekken, om ze zichtbaar te doen blijven. Dit althans was zeker, dat zij bij de herinnering veelal grillig door elkaar liepen en allerlei fantastische vormen aannamen, waarvan hij soms zelf niet wist wat te maken.

Zoo was het ook met den verheven indruk, dien hij van de voorstelling van Johanna van Orleans ontvangen had. De verheerlijkte, half aardsche — half hemelsche maagd, trad meer en meer op den achtergrond en ruimde de plaats in voor Fräulein Hohenthal. Eduard had zich aan haar laten voorstellen en haar sedert meermalen ontmoet in de kringen,

waarin zij zich met andere kunstenaars en kunstenaressen bewoog.

Hij maakte in die eigenaardige wereld, als waarin artisten leven, een niet ongunstigen indruk, want zijne natuur leende zich willig aan zulk eene omgeving. Mejuffrouw Hohenthal vond hem origineel, lachte om zijn ernst, en weldra waren de laatste sporen er van verdreven. Bij gelegenheid van een der intieme soirées, waaraan hij deelnam, viel het gesprek op het thema „liefde en vriendschap," en Eduard had dien avond bepaald succes: hij gaf op allergeestigste wijze eene piquante beschrijving van zijne jeugdige liefdesillusie, waarin zekere Hermina van Maes de hoofdrol speelde, terwijl tot zijstuk diende die kostelijke Willem van der Werff.

Ha, ha, ha! lachte mejuffrouw Hohenthal, en Eduard oogstte ook den bijval in van al de andere artisten, die hulde deden aan zijn plastisch talent.

Caroline was sedert dien avond op een niet onaardig denkbeeld gekomen. Eduard zou de kunstreis meemaken, die het gezelschap, na afloop van het seizoen, door Zuidduitschland ging ondernemen.

Na een geanimeerd souper, terwijl de parelende champagne — door Eduard ten beste gegeven — de feestelijke stemming verhoogde, werd onder een kruisvuur van toasten het voorstel door Caroline geopperd, en door allen levendig toegejuicht.

Eduard was, wel niet onaangenaam, verrast; en .... nam met eenige gevoelvolle woorden de uitnoodiging aan. Allerlei plannen werden aan dat ontwerp vastgeknoopt: Eduard zou in de Johanna van Orleans debuteeren als Raimond.

Toen hij, laat in den nacht, teruggekeerd was in zijn eenzaam verblijf, begaf hij zich niet dadelijk ter ruste. Hij gevoelde, hoe opgewonden en hoe verhit van verbeelding ook, dat er een nieuwe keer in zijn leven aanstaande was. Hij greep onwillekeurig naar de vroeger door hem beschreven bladen en las ze over. Maar 't was hem, alsof die inderdaad sierlijke letters oud-gothische vormen hadden aangenomen, en eene leer bevatten, neergeschreven door een of anderen monnik uit de Middeleeuwen. Ja, hij keerde van tijd tot tijd de bladzijden om, of zich niet wellicht een van die kleurige

miniaturen zou vertoonen, die de kloostergeschriften van vroeger versierden.

Toen glimlachte hij om zich zelven, legde het geschrift ter zijde en wierp zich in half koortsige gejaagdheid te bed. De droom, die hem op zijne legerstede bezocht, toonde hem eene van licht schitterende zaal, met eene verhevenheid aan het einde. Midden op die verhevenheid knielde een man, terwijl luide toejuichingen uit duizenden monden weergalmden, en op het hoofd van dien man drukte eene engelachtig schoone vrouw een lauwerkrans: die man geleek sprekend op Eduard zelven en de schoone vrouwenfiguur had de gestalte en de trekken van Johanna-Caroline Hohenthal.

V.

In eene dier vroolijke steden van Zuidduitschland, waar alléén de echte onvervalschte duitsche geest in gemoedelijke levendigheid ronddartelt, zien wij het publiek naar den schouwburg stroomen, om eene actrice te gaan bewonderen, die, na er een paar maal opgetreden te zijn, den roep ten volle gerechtvaardigd heeft, die haar voorafging.

Op de reusachtige aanplakbiljetten prijkt de naam van Caroline Hohenthal, die hare lievelingsrol zal vervullen; iets lager lezen wij de namen van de overige acteurs en actrices naast de voor hen bestemde rollen; achter Raimond staan drie sterretjes, waaruit bij ons het vermoeden ontstaat, dat het Eduard zal zijn, die in deze rol incognito optreedt, en hij dus op het punt is van zijn lievelingswensch verwezenlijkt te zien. En zoo is het — hij zal het tooneel betreden, wel is waar in een bescheiden, maar fijne rol, en vooral zal het hem een onuitsprekelijk genot zijn, Johanna — Hohenthal met onwankelbare trouw en onvoorwaardelijke toewijding ter zijde te staan.

Zoo had hij zich ook gedurende de pas vervlogen weken, waarin hij in de woelige bedrijvigheid had gedeeld van het tooneelspelersleven, onvooorwaardelijk gewijd aan den dienst der schoone Caroline, die, als eene genadige vorstin, zijne hulde met welgevallen bleef aannemen, en hem — hiervan hield Eduard zich stellig overtuigd — boven alle aanbidders in haar hart verre de voorkeur gaf.

En alzoo bleef zijn blind vertrouwen ongeschokt, ook waar bij ieder ander twijfel aan het ideëele van zijn ideaal zou zijn gerezen. Hij had weleens eene halve verklaring op de lippen gehad, maar zij was als heiligschennis teruggevloden in de schuilhoeken van zijn hart.

De voorstelling is afgeloopen. Fräulein Hohenthal heeft weer den cijns van aller bewondering weggedragen; ook de andere acteurs en actrices hebben met goed gevolg meegewerkt tot een schoon geheel. Eduard, de dilettant, heeft, als Raimond, zijne verzen zeer goed voorgedragen; zijne houding, zijne poses lieten iets te wenschen over, maar over 't geheel was zijn spel goed, en er lag gloed en vuur in zijne dictie, soms te veel pathos, wat toch niet belette, dat hij eene enkele maal werd toegejuicht. Maar wat voor een geroutineerd acteur een bescheiden succes zou geweest zijn, was hem een glansrijke triomf. Hij had naast zijne Johanna het vurig voetlicht doorstaan; 't genie was ook van hem uitgestraald, en... zij was er getuige van geweest.

Dronken van vreugde, in de vervoering van zijne zege, die door de hem gelukwenschende acteurs en actrices, niet zonder zekere ironie, werd gewaardeerd, gevoelde hij zich door een onweerstaanbaar, onbedwingbaar gevoel aangedreven, om voor zijne geliefde Caroline zijn overkropt gevoel uit te storten....

Zij was, onmiddellijk na den afloop van de voorstelling naar haar hôtel gereden. Eduard, die anders tegenover haar de meest bescheiden vormen in acht nam, die hare rust met zekeren schroom eerbiedigde, verkeerde nu in eene vervoering, die voor nadenken geen tijd liet. 't Besluit om haar nog dezen avond te zien, te spreken, ja waarover niet al?.... 't besluit en de daad waren één, en een half uur nadat Fräulein Hohenthal in haar hôtel was gearriveerd, stiet Eduard, onaangemeld, de deur open van de antichambre, die den toegang gaf tot hare vertrekken....

O hemel!..... Daar zat de aangebedene, de heilige, de eenige Johanna van Orleans, en .... hare fijne vingeren speelden in de blonde lokken van Prins Radzivil.

Plotseling, als van een elektrieken schok getroffen, sprong de jonge edelman op, als maakte hij zich gereed den ongeroepen indringer van de trappen te werpen . . . .

Maar Eduard stond daar onbeweeglijk en zag beurtelings hem en Caroline met zulk een grootschen blik aan, dat zij onwillekeurig de hand voor de oogen hield, als om een bliksemstraal af te weren, terwijl de prins den stoel vastgreep, waarvan hij was opgestaan.

En toen verwisselde, in korter tijdsverloop dan zich denken laat, het tooneel op schrikwekkende wijze.

De ijzeren vuist van Eduard omklemde de keel van Radzivil, die ontzet op de knieën was gezonken, en voor het zedelijk overwicht van zijn tegenstander zwichtende: Genade! stamelde. Eduard slingerde hem daarop van zich af, en hij viel neer op de rustbank naast de verbijsterde actrice.

VI.

Eduard was in koortsachtige opgewondenheid op zijne kamers teruggekomen, vertoefde er nog drie dagen, om — zooals hij in zich zelven mompelde — den ellendeling de gelegenheid tot revanche te geven, en toen hij van niemand en niets meer hoorde, verliet hij M*** en begaf zich naar eene kleine, stille plaats aan den Benedenrijn.

Hier overviel hem eene ziekte, die meermalen een doodelijken afloop dreigde te nemen, doch waarover eindelijk zijne krachtige natuur, te gemoet gekomen door een zeer kundig en ervaren geneesheer, zegevierde.

't Was lente geworden. Hij zat op een bank voor het huis, waarvan hij een gedeelte betrokken had, en hem doorstroomde dat gevoel eens nieuwen levens, dat den herstellende zijne ziekte zoo liefderijk vergoedt. Hij stond op en trachtte wat heen en weer te gaan in de met wingerd bedekte verandah, waardoor de zon hier en daar hare trillende stralen heenwierp.

Hij was weemoedig gestemd, maar toch bijna gelukkig. 't Was of hem de engel der hoop met zijn bezielenden vleugelslag had aangeraakt. Hij zette zich weer neer — de wandeling viel hem nog wat moeilijk — en verzonk in gepeins.

Hij schelde om schrijfgereedschap. Toen schreef Eduard een langen brief, en naarmate de bladzijden zich vulden, verhelderde zich zijn blik en verfden zijne wangen zich met een vluchtigen blos. Op het adres van het straks voltooide schrijven lezen wij den naam van Willem van der Werff.

Zij zaten weer bij elkander, zooals van ouds, de beide vrienden.

— Mijn beste Willem — zei Eduard, nadat hij zijn hart voor den trouwen metgezel zijner jeugd had uitgestort — gij beklaagt mij, niet waar? maar gij veroordeelt mij niet. Ik weet het.

Hier zweeg hij. De naam van Hermine was nog niet over Eduards lippen geweest; — hij had niet naar haar durven vragen. Ook Willem, waarom wist hij zelf eigenlijk niet, had van haar nog geenerlei gewag gemaakt. Maar terwijl Eduard deze laatste woorden sprak, daagde voor hem de herinnering aan Hermine zoo levendig op, dat de schakel zijner gedachten op eens werd afgebroken.

— En nu, zeg mij, Willem — riep Eduard — zeg mij, hoe gaat het Hermine?

Willem van der Werff was goedaardig, zooals gij weet. Maar hij was toch niet van die goedige geaardheid die alles vergoelijkt, die altijd *ja* zegt, en voor een nog zoo dringend geboden *neen* terugdeinst.

— Eer ik u antwoord, Eduard — hernam hij; (hij wist nu wat hem tot nu toe van Hermine had doen zwijgen) — zeg mij, waarom hebt gij *haar* verlaten?

En een paar tranen parelden in zijne oogen; want de vraag welde uit zijn innigste gemoed. Hij had Hermine zoo lief, en hij zou haar aan niemand hebben afgestaan dan aan Eduard.

— Willem, bedroog ik mij, toen ik zeide, dat gij mij beklagen zult, maar niet veroordeelen? Ja, beklaag mij, dat ik in oogenblikkelijken waanzin den band verbrak, die mij aan het edeler deel van mijn verleden hechtte, den band dien niemand straffeloos verbreekt. Ik heb, door bittere ervaring, geleerd, hoe roekeloos hij handelt, die den grondslag zijns levens — den godsdienst, de liefde, de vriendschap zijner

jeugd — tracht weg te breken en wil vervangen door wat niets anders kan zijn dan een herschenschim, omdat het niet samenhangt met zijn eigen wezen, met zijne historische ontwikkeling.

Ieder mensch — hoe levendig besef ik het nu — heeft op ieder gegeven oogenblik zijns levens eene taak te vervullen, die hij niet eigenwillig mag afbreken, noch neerleggen, of hij vernedert zich tot den gelijke van den soldaat, die van zijn post deserteert. Niet dat ik u verliet, niet dat ik Hermine verliet, maar dat ik u en alles verliet, zonder eener andere roeping waarlijk bewust te zijn, daarin ligt mijne schuld.

— Ik vergat alles, mijn Eduard, zoodra mij uw welkome brief gewerd; ik dacht niet aan uw schuld jegens mij. Maar toen ge Hermine noemdet, zie toen steeg er iets als wrok bij mij op; ik mocht het u niet verhelen. Mijn vriend, uwe grootmoedige belijdenis heeft dien indruk geheel weggewischt.

En toen schetste Willem een tafereel, bezield en verheerlijkt door de liefelijke gestalte van Hermine, met haar oprecht en kinderlijk onschuldig gelaat, beschaduwd door droevige, maar kalme berusting.

Wat voor den broederlijken vriend, niet voor haar moeder — helaas! een geheim gebleven was — de worm, die in Hermine's boezem was binnengeslopen, toen de rozen er met te ruwe hand werden afgerukt, had zijn sloopingswerk langzaam, maar rusteloos voortgezet, en de schaduwen dier droevige, naar kalme berusting waren de voorteekenen van somberder schaduwen, die zij — ook wel droevig, maar toch ook kalm — te gemoet zag.

En weer was het zomer — weer hadden de muggen en bijen het even druk als verleden jaar — maar in het dorp, dat wij kennen, heerschte onder de bewoners zekere gejaagdheid, zekere onrust, die meer in overeenstemming geweest ware met gierende herfstvlagen dan met het suizen van de welluidende zomerkoelte.

Het derde huis aan de zuidzijde van de kleine markt-

plaats, het huis — dat wij ook kennen — is gesloten, zooals het heet.

Binnen dat huis is eene ontroostbare weduwe, die eens tot haar dochter zeide: Kind, schrei zoo niet! — en die nu zelve iederen troost minacht behalve hare overvloedige tranen.

Binnen dat huis loopt een jongen heen en weer, die van tijd tot tijd zijne kleine vuist balt, tegen wien? — God weet het! — maar elken keer, dat hij zijn handje toeknijpt, spatten ook hem de tranen uit de oogen.

Binnen dat huis staat een lijksponde, en daarop ligt het stoffelijk omhulsel van haar, die eens de roem was van het dorp, de trots van hare moeder, de verloofde van .... Eduard.

En de bloem zijner eerste liefde is verwelkt .... Zijn vriend staat hem ter zijde, maar biedt zijn troost met meewarigen blik en krampachtigen handdruk.

Liefde, vriendschap, — godsdienst! Zal deze hem vergoeden, wat hem in gene ontviel?

Gouda, 1876.

NIEUWE UITGAVEN.

WERTHER. Mengelingen.
GROEN VAN PRINSTERER. Hoe de onderwijswet van 1857 tot stand kwam.
Mr. H. P. G. QUACK. Socialisten.
W. TH VAN GRIETHUIJSEN. In het gebergte.
EDMONDO DE AMICIS. Spanje. 2 dln.
IDEM, Schetsen uit het krijgsmansleven, 2 dln.

Dat schrijven van bladvullingen in koeranten vind ik een naar werk. Eéns heb ik ook zoo'n misdrijf begaan en de straf volgde onmiddellijk. Het stuk, een verslag van ten Brinks roman: de schoonzoon van Mevrouw de Roggeveen in 't Vaderland, is door niemand gelezen dan door ten Brink en den uitgever van 't boek. Sedert dien tijd ontvlucht ik zulk een doodsgevaar. Ik kan er nog van rillen. En gij, mijn edele Jacob Ruysdael der pen, ook wel C. v. Nievelt genoemd, gij begeeft u elke maand, met de liefste en teederste poëzie in 't hart, in de kaken van dien dood? Wilt ge 't, als 't u belieft, niet meer doen? Laat ge 't, wreedaard! niet om mij, die u zoo hoogschat, — laat het dan om uw vrouw en dochter, die u zoo liefhebben; en zoo noch mijn waardeerende vriendschap, noch haar innige liefde u roeren kan, laat het dan om de godin, de kracht van uw leven, om dat verheven ik dat ge in den boezem draagt, de poëzie, want haar zult gij den dood aandoen; o moeder, die zeeman.... Ik meen den vliegenden Hollander. Hebt gij wel bedacht, dat gij, krantenbladvulling schrijvende, het lot ondergaat van den vliegenden Hollander, dien ge eens persoonlijk hebt ontmoet in dien onstuimigen nacht aan de Kaap, en die geen rust vond, vóór Senta van Daland, die hem redden

wilde, door de branding der kust heen hem in de armen viel? Eénmaal hadt gij ze bij u. Eénmaal droegt gij ze in 't hart. Eénmaal was zij u ten gids en ten zegen, maar als gij haar verliest, hoe zult gij haar wedervinden.... Gij zult haar verliezen en niet wedervinden. Ontwijk dan om haar het doodsgevaar, eer 't wellicht te laat is.

En schrijf geen bladvullingen voor koeranten meer. Waarschijnlijk doet uw broer Werther 't dan óók niet meer. Laat dat over aan Jan Jansen in Integralen en Sporen, Spanjolen en Turken; Jan Jansen is voor zoo'n bladvulling geboren: zijn geest is van pakpapier en hij maakt aan elken voet van elke krant een goed figuur. Men kan zoo'n krant over een jenevertafeltje slepen, er grog op morsen, ze tegen verkaling der ellebogen bezigen, ze in den zak steken, er een vlieger van plakken, Jan blijft in zijn rol en hij bereikt altoos zijn bestemming, ook als hij in zijn bladvulling een nieuwe leening op touw zet tot het uitvoeren van Spaansche koeponpakpapieren en het uitrusten van schepen daartoe. Werther ziet dit zoo helder in. „Krantengeschrijf," zegt hij ter inleiding van zijn Mengelingen, die ook eens gebruikt werden om er kruikjes bier of natte glaasjes op te zetten zooals de sirkeltjes later uitwezen die er om zoo te zeggen een onheilig zonnestelsel op vormden, — „krantengeschrijf leest men hoogstzelden later nog eens over, de inkt is nog maar wat aan 't opstijven en 't papier nog niet meer dan winddroog, dan is 't al oud nieuws en wat men van een krant verlangt is nieuw nieuws. Dit is iets van 't ondankbare der krantschrijving. Menig dagbladbestuurder die halve nachten zat te blokken op een mooi hoofdartikel, vindt het vierentwintig uren later terug als deksel op de boter die de boer hem tuisbrengt....." Hoe is 't mogelijk, dat Werther toch nog schrijft voor zulke lezers. Och, zegt hij, 't komt later weer te recht, want mijn vriend de uitgever maakt er een bundeltje van en weet zoodoende het haft langer te doen leven dan één dag. (De vóórlaatste volzin van Werthers inleiding is niet af). Maar ziethier, mijnheeren! van u een bewering, die ik niet beaam. 't Komt niet te recht. 't Is een groot verschil in uw gemoed of gij voor de koerant schrijft of voor een onsterfelijken bundel. Van Nievelt heeft ons in 1876 vergast op enkele maandbloeiers en zij zijn schoon.

Maar ik verwed onderscheidene ideën, die in dit opstel hadden moeten voorkomen maar die ik nu in petto houden moet, dat hij nu en dan onder 't vormen van zijn kunstwerk dacht aan 't roepen van bier, aannemen, Uilenspiegel, 't Dompertje, Jan! Nu, om door zulk roepen heen de aandacht te ketenen, wat doet men dan onwillekeurig? 't Is waar, dat enkele zijner liefste fantaziën: de oude plantage, de koningin van 't oosten, e. a. m. ook in de krant hebben gestaan. Schooner dan ooit leven zij voort, niet in de bundels, maar in veler harten. De kroeglucht heeft ze niet kunnen deren. Schoone prinsessen zijn zij gebleven, hoewel ze een poos zwarte honden waren die slaag kregen. Maar nog is 't voor mij niet zeker of ze wel voor de krant opzettelijk waren geschreven. Mij dunkt van niet, o Gabriël! En om met twee voorbeelden aan te toonen, dat ik geen ongelijk heb, noem ik het Suikerbeestje, dat Nievelt met Sinterklaas 75 wel degelijk voor de krant schreef en zijn op de Veluwe, dat hij voor Los en Vast schreef en nu een sieraad van zijn bundel Zomerbeelden is. Ik noodig mijn vrienden Werther en van Nievelt en voorts 't geheele jonge Nederland tot vergelijking uit.

Nu is er een groot onderscheid in richting tusschen de Fantasiën en Winter en Zomerbeelden van van Nievelt en de Mengelingen van Werther, die eigenaardig in een krant behooren, zou men zoo zeggen.

Maar de schrijver van het dichtwerk Emancipatoria moet zich evenmin in de noorderkeerkringen van het dagbladwezen wagen als Nievelt. Dat zelfde Emancipatoria heeft Werther voor altoos tot dichter gestempeld en dichters zijn de geboren tegenvoeters van dagbladschrijvers. Dagbladschrijvers zijn uit den aard der zaak drogredenaars, omdat zij altoos gelijk moeten hebben, want hebben zij het ongeluk dat zij bekennen moeten: ik heb gedwaald, dan wil de menigte hun redeneeringen niet meer. 't Is een ongelukkig lot, dag aan dag een onfeilbare redevoering te moeten houden tot begeleiding van eenige kolommen vol advertentiën en nieuwtjes: de hemel heeft bij uitnemendheid voor den dichter iets beters bewaard. Waarom zou hij zijn ongeluk zoeken?

Als ik uit die Mengelingen van Werther moest kiezen, dan nam ik den brief van den Pers. Een geestig

stuk, naar ik meen. Een stuk dat door opvatting en inhoud schoon is en al dadelijk beter plaats had verdiend dan boven op de boter. Daarentegen vind ik O n z e S t r a a t j e u g d een beetje valsch. Men zou niet zeggen dat een onderwijzer dit opstelletje heeft geschreven. De nederlandsche straatjeugd, zegt hij, is te kwader ure geëmancipeerd. Deze stelling schijnt op het verbod te zien aan de dienders, den stok niet meer te misbruiken. Ik vind het ook jammer, dat die ambtenaren er niet beter op mogen slaan, daar zoo'n pak ransel, in de a-straat gegeven, in de z-straat ongemeen prikkelt tot ondeugende streken; en heden uitgedeeld morgen tot wraakneming opwekt, — zoodat deze wet der vergelding leven brengt in de brouwerij. De waarheid is, dat de straatjeugd, gelijk Werther haar zoo juist omschrijft, geringer is en dus zwakker dan vroeger, toen er nog minder werd schoolgegaan dan nu; maar wij, wandelaars, huisvaders, filozofen, wij zijn prikkelbaar en kunnen niets meer verdragen van al die fraaie dingen, die wij eenmaal met zooveel vuur en hartstocht uitvoerden. 't Kan zijn dat ik nog een jaar of wat nader, een rang of wat dichter sta bij die straatjeugd, dan Werther, want ik ben getroffen door zijn beschuldiging. Heeft hij dus nooit eens met zijn wandelstok langs de muren der huizen geschrapt in de vaart zijner jongensdraverij? Als hij 't nu een straatjongen hoort doen, vliegt hij de deur uit en doet wat dienders is verboden, maar laat hij de hand in den boezem steken en getuigen, dat hij in zijn vlegeljaren geen denkbeeld had van den schrik dien hij met zijn ratelenden stok in zoo'n huis te weeg bracht; dat hij 't enkel deed o m 't g e r a t e l, om dat ick en weet niet wat, — dat gaarne leven maken, dat op dien leeftijd in 't bloed gevaren is, maar nooit kwaad bedoelde. Neen nooit: en dáárom zou ik, desgevorderd, al de deugnieterijen durven opsommen, die ik heb misdreven en Werther tarten, in mij schuld te vinden. Laat ons de voelhorens toch niet zoo uitsteken. Laat elk in zijn leeftijd, zijn omstandigheden, zijn bloed gerechtigheid geschieden. Niet het tuchtelooze wil ik, want het is de dood der maatschappij; ik wil integendeel strenge tucht en ik wenschte vurig dat zij heerschte in alle huizen. Maar laat ons aan 't jong geslacht gunnen, wat wijzelf zoo volop genoten en niet vergeten, dat alle snoode toeleg in den regel ver is van de moed-

willigste straatjeugd. Er komt een neiging in ons, ouderen, alle uitingen van levenskracht en levensmoed, van bloedsomloop en dartele vroolijkheid te leiden naar onze oudemannetjes-wenschjes. 't Is een dwaze neiging en verraadt dat wij te vroeg oud en koud zijn. Ik zeg dat niet van Werther. Zijn bloed stroomt fier en krachtig, edel en stout, maar hij dwaalt als hij de straatjeugd zou willen mennen. Laat de ouders voor tucht zorgen en de dienders voor orde en de jeugd zal ondeugend zijn naar haar soeverein welbehagen en zij zal ons aangenaam wezen. Maar als er een tuchtelooze onder door loopt, de ongelukkige maakt geen diepen indruk op zijn gezellen; hij mag voor een oogenblik eens tot grofheden meeslepen, maar is er orde en tucht op straat en in de gezinnen, dan sterft die voorgenomen daad in 't plan. Daarom niet de schuld geworpen op zoo'n enkelen misdeelde, maar als er grofheid op straat geschiedt, moet men die toeschrijven aan de ware oorzaak: nl. gebrek aan orde en tucht dáár, waar men ze mag verwachten, d. i. bij de ontwikkelden.

Dit is vooral de zwakke zijde van 't zwartgallig opstelletje: „onze straatjeugd", dat het feiten laakt, die de wellust onzer jeugd waren en de in wandaad ontaarde straatschenderij wil verhalen op de verwaarloosden, ach!....

Ook is de stelling: de Nederlandsche straatjeugd is te kwader ure geëmancipeerd, onbillijk om dat woord: Nederlandsche. Lees eens, mijn dichterlijke en welmeenende vriend! wat d'Amicis vertelt van de jeugd van Granada. Gij vindt zijn ontmoeting met die straatdinastie op bl. 244 e. vv. in het tweede deel van zijn Spanje. Dát is de echte. Ik wil bekennen: als de Spaansche straatjeugd de Nederlandsche was, dat ik uw artikel zou toejuichen..... Die kranten kunnen soms zoo ziekelijk doen. Onlangs kwamen zij met een heel wijs gezicht vertellen, dat het wasschen van de oogen met koud water zoo slecht voor de oogen is. Dus zullen we ons 's morgens met lauw water moeten reinigen! Ik ga met groote snelheid tegen de tachtig, grijp 's morgens 't eerst naar 't koudste water en steek er 't hoofd in om te zien of er op den bodem soms parels liggen. Mijn oogen hebben 's nachts moeten zien, in 't donker, bij de lamp, bij de gaspit; zij hebben alle uren van 't etmaal 't zonderlinge teekenschrift moeten ontcijferen dat heden ten dage

alle volkeren der aarde één taal doet schrijven; zij hebben allerlei veldtochten meegemaakt — en zij worden al helderder... hoe heb ik 't nu met dat lauwe krante-water? Laat ons bekennen, dat we soms oudeventjes zijn en het bruischen, het moedwillig spel van 't jeugdig bloed ons vreemd is geworden. Wij rooken — neen ik niet, maar gij — gaarne een pijpje, en als nu 't zoontje ook met zijn pijpje naast ons zit op 't bankje, 't zij op een wagentje, 't zij op de stoep of in den spoorwagen of in de kerk, dan zijn wij gerustjes en dan wordt hij niet zooals die tollenaars daarginder 't zij prikkende of drijvende.... neen, dan wordt hij een vent — wat zeg ik, hoofd en aanvoerder van een leger liliputters. Dat zegt wat. Leve 't lauwe water, de krant, het pijpje en de dienders met den bruinen.

Maar leerplicht ja, dat is heel iets anders. Dat is een weldaad voor een volk en als ik opkom tegen de gepijpte oude jongetjes, dan hoop ik niet dat men mij als een voorstander van onbeschaafdheid, ruwheid, gemeenheid zal beschouwen, of als iemand die dat onwillekeurig in de hand werkt. Juist omdat ik wil dat jeugd jeugd zij, heb ik reeds sints jaren leerplicht voorgestaan. Leerplicht is onmisbaar zoolang een volk zijn kwalen niet beseft. Maar laat het stelsel dan ook volkomen worden toegepast. Laat alle kinderen in de gelegenheid worden gesteld om een jeugd te hebben, die zij nu missen omdat zij niet schoolgaan van hun 7de tot hun 14de jaar.

Dan zal Werther geen bespiegelingen meer schrijven over de nederlandlandsche straatjeugd, veel minder over Canaille in een veroordeelenden zin. Daar zijn er toch onder die tierende menigte met harten van goud en edele vermogens, die nu verloren gaan, natuurlijk; ja wier groote gaven niet zelden tegen de samenleving worden gekeerd en die toch slechts leerplicht noodig hadden om aan de maatschappij en zichzelf de schoonste diensten te bewijzen. Hoe zou 't komen, dat de leerplicht bij ons niet is ingevoerd en wel de dienstplicht? Men zag den vijand niet, is uw antwoord, en als men hem niet ziet, „dan is hij er ook niet." 't Kan zijn. De onontwikkelde toestand der menigte is niet voor allen duidelijk zichtbaar. Maar een andere oorzaak dat hij niet ingevoerd werd, is daarin gelegen, dat zij die den vijand duidelijk zagen, hem of ontkenden of iets beters dan

leerplicht tegen hem wisten, nl. leerstukken. Bij al het weldadige, dat partijën bewerken, al ware 't niets anders dan 't evenwicht dat zij 's lands zaken doen houden, is nochtans de dogmatiek een ramp. Zij treft het allereerst het onderwijs en daardoor den geringen man op wien zij als nachtvorst neerkomt. Als gij bij Groen van Prinsterer leest, hoe de onderwijswet van 1857 tot stand kwam, dan staat ge verbaasd over sommige brieven in dat werk en over hun schrijvers. Uit iederen volzin, als 't ware, spreekt hun ernstige liefde voor de menigte; het volksbelang is het hunne en zij schijnen er voor te leven en toch vindt ge tevens in elken brief, bij elken schrijver, het hardnekkig streven om in de schoolwet de dogmatiek te doen opnemen, — het lager onderwijs te vergiftigen door dogmatiek. Kemink o. a. durfde schrijven aan Groen toen die wet zou ingevoerd worden: „Kan men de kerkeraden in beweging brengen door ze te wijzen op het gevaar, dat de hervormde kerk bij de invoering dier wet dreigt, dat zou helpen..." Schandelijke taal! Gij ziet wat het eigenlijk was: dat „volksbelang" dier mannen... Men zou een aanval van zwaarmoedigheid kunnen krijgen als men die brieven leest, ware 't niet dat het gedurig vragen naar de „politieke" gezondheid van „broeder" van der Brugghen er een vroolijkheid aan geeft die soms tot lachen dwingt. Gedurig zoeken zij naar van der Brugghen. Groen tast in de Tweede Kamer zijn ontwerp hevig aan op het punt van gemengde scholen en vraagt daarna, buiten de kamer, hoe 't mogelijk is dat van der Brugghen, de broeder, zulk een onderwijs wil helpen invoeren. Door die geheele brievenverzameling heen vindt gij 't raadsel opgelost, waarom ten onzent geen leerplicht is. In dit boek zijn de steenen aangewezen die er liggen op den weg, niet alleen, maar waarmede de menigte geleerd wordt haar eigen glazen in te werpen. Want nog duurt dat woelen om dogmatiek in de scholen voort. Nog wordt het geluk der menigte gezocht in die steenen. Nog wordt haar voorgehouden dat een dogma der kerk beter is dan vele ontwikkelde denkbeelden uit natuur en kunst op de lagere scholen. Zoolang dus de macht der dogmatiek blijft werken, zoolang is op geen leerplicht te hopen. En opdat zij slagen in dat dogmatieke drijven en in 't dom houden van de menigte, doen zij een beroep op de

persoonlijke vrijheid in Nederland, die allen leerdwang doet verwerpen. Zoo wordt de kudde geleerd, pal te staan voor de persoonlijke vrijheid om onwetend te blijven! Ik moet elk, die van deze treurige waarheid diep wil doordrongen worden, aanraden, het brievenarchief van Groen te lezen: hoe de onderwijswet van '57 tot stand kwam. Niet bedroeft het den lezer, dat deze briefschrijvers alles verwachten van het kerkgeloof — want dit is hun zaak en de kristelijke liefde gaat er vaak op 't innigst mee samen — maar dat zij het eenige wat den armen en behoeftigen nog overig is als kans om iets te worden in de wereld: de lagere school, — wijkplaats, kweekplaats, tempel der jonge menschenziel, — gebruiken willen om er met de twistappels der dogmatiek hun spel te drijven, — dat doet ons schier verstommen van ontzetting over zooveel wreedheid onder den dekmantel des bijbels. Nievelt, Werther, Schimmel, Griethuysen, Quack, Brill; dichters, leeraars, professoren, menschenvrienden, gevoelt gij het wreed gedrag van den leerstelligen bestrijder der gemengde school? Beseft gij 't bloedzuigende van zijn deftigen redeneertrant? Zijt gij doordrongen van al het misleidende, dat zijn gestadig beroep op den bijbel voor de niet ontwikkelden hebben moet? Zult gij koud blijven als gij ziet, dat de school, — de plaats waarop menig eenvoudig weldenkend huisvader het oog heeft als de eerste trap waarlangs zijn zoon hem boven 't hoofd zal klimmen, — voor zijn verbijsterden blik wordt veranderd in een steekspel van allerlei leerstukken?

Wellicht stelt ge u gerust, zeggende: reeds de wet van '57 heeft dat onheil belet en 't armste kind kan in veiligheid onder schooldak komen. En heeft de geestverwant van Groen — een ministerie van der Brugghen-Simons — dit tot stand gebracht; hoeveel sterker zal nu de wet zijn bij vrijdenkender ministerie en door de krachtige hulp van het ontwerp-Moens! — Ik wensch u geluk met uw blijmoedigheid, maar waar blijft leerplicht nu? Dien eischen wij, omdat zonder hem de mildste wet, de sterkste ontwikkeling van onderwijskrachten niet baat voor den stand, waarvoor 't lager onderwijs bestaat, nl. voor den laagsten stand. Mijn grief tegen het streven van Groen (en de zijnen, nl. pygmeën die hem volgen) is, dat zij wanen het volksbe-

lang te behartigen en het verscheuren. Het wezen van alle onderwijs gaat bij hen op in kerkgeloof, zoodat, moest hun beginsel het heerschende zijn, het kind van zijn prille jeugd af het slachtoffer dier eenzijdigheid zijn zou. Groen haalt, in 't hier vermelde boekwerk, zijn eigen woorden aan gelijk hij ze in Juni 1857 schreef ter bestrijding van de neutrale school. Laat ons die hier doen volgen ter eeuwige gedachtenis van den kwezelgeest die dezen grooten man soms kon bezielen, en helaas! altijd bezielde als hij meende te schrijven in 't waarachtig belang des volks, tegen de school, het eenig palladium van den minderen man:

„VRIJHEID, schreef hij, zóó dat ieder onderwijzer, onder toezicht of oogluiking van schoolopziener en gemeenteraad, bevoegd is te bepalen wat te kristelijk en wat kristelijk genoeg is; in welke qualiteit van kristendom Jood en Kristen homogeen zijn, en welk quantum van kristelijkheid niet te weinig aan den Kristen en niet te veel aan den Israëliet geeft. Vrijheid: zóó dat onbeperkte vrijheid de luimen van de plaatselijke meerderheid, vereeniging van actualiteit en localiteit, op gewetensdwang uitloopt. Vrijheid; leervrijheid voor elk onderwijzer, gerugsteund tegen de klachten der ouders door een partij die de overmacht heeft; LEERVRIJHEID dat is HOORDWANG voor het arme volk, in de school als in de kerk."

Gij ziet aan al die onderstrepingen, dat Groen vreesde slecht begrepen te zullen worden. Een helder schrijver vreest onderstrepingen. En welk een splitvezelarij! Zou men niet zeggen, dat de schoolmeesters tijd hadden en gemeenteraden lust en schoolopzieners vermaak om scheikundig te onderzoeken, hoeveel kristendom er in een aardrijkskundige les bij voorvoorbeeld zat! Met groote onkieschheid, alleen aan dogmatieke zielen eigen, splitst hij de kinderen en ziet in zijn zieke verbeelding allen te kort gedaan. Kinderen hebben geen recht op dogma; de onderwijzer heeft geen recht, het uit te deelen; geen onderwijswet mag dogma voorschrijven: want alle dogma is een algebraïsch gegeven. En geen lager onderwijs, tenzij bij de turkste turken, begint met algebra. Weg dus met dien zieken, allerzieksten waan van zulk onmogelijk onderwijs op de lagere scholen! Weg met dat onheilig streven dat steen geeft voor brood en dat het kind der armen zijn

plaats op de school ontneemt! Eerst dan, als dat onzalig pogen gebannen is tusschen zijn enge koude kerkmuren, zullen wij leerplicht kunnen invoeren. Wie dezen dus verlangt, hij ruime de hindernissen op die hij vindt langs zijn wegen — hij banne den laatsten demon van dogma uit de lagere scholen; eerst als zij zuiver menschelijk zijn, zal de Staat kunnen dwingen tot ingaan. Werther, maak gebruik van de vrijheid u geschonken en laat nooit een woord van dogma tot de kleinen van uw lippen komen; dan komen de kleinen tot u. Zij komen allen: Canaille, straatjeugd, allen: slechts die gezegende kinderen, wier ouders zich de vrijheid voorbehouden hun kinderen in te enten — niet met vaccine maar — met kerkleer, zij komen tot u niet, want zij beginnen met het einde en hebben u dus niet noodig. Hoofdzaak is, dat de allerarmsten kunnen schoolgaan van hun zevende tot hun veertiende jaar; de anderen volgen vanzelf. De lagere school voldoet dan aan haar bestemming. In de dogmatische weelde van Groen c. s. gaat zij te gronde, om als kerk boven te komen. Weg met dat monster! In een der Mengelingen, getiteld: Sektescholen, zet Werther dit duidelijk uiteen en met zulk een benijdenswaardige kalmte, dat ik met mijn ongeduld verlegen word. Ik kan over deze zaken niet kalm schrijven, dat beken ik, daarom verwijs ik naar Werther; ik geloof dat hij ouder en dus wijzer is dan ik. Maar ik moet zijn opstel aanvullen. Ik zal zoo bedaard wezen als hij. Waarom is het natuurlijk, dat het ware onderwijs éérst menschen maakt en daarna kristenen? Neèn, zóó niet. Waarom moet het lager onderwijs kinderen tot menschen vormen en tot niets anders? Omdat wij géen andere roeping hebben dan menschen te zijn. Mensch te zijn is denken, gevoelen, arbeiden. Het onderwijs leidt ons denk- en gevoelvermogen door de beste middelen, die 't zich verschaffen kan. Elk kind komt met deze krachten ter wereld. Elk kind, dat tot een gevestigd volk behoort, heeft aanspraak op die leiding. Die kinderen 't allereerst, die gevaar loopen 't meest in hun ontwikkeling te worden gehinderd door allerlei nooden. De Staat voldoet niet alleen aan hun aanspraken, maar zorgt, dat zij, juist door hun nooden, niet aan het onderwijs ontsnappen, want dan worden hun aangeboren vermogens niet ontwikkeld, zij verwilderen en worden soms gevaarlijk voor de

samenleving, omdat die hun rechten heeft miskend. Deze staatszorg noemen wij leerplicht. Zij behoort tot de grondslagen der maatschappij. Met elk niet onderwezen kind worden haar denk- en werkkrachten ontnomen. Toch kan slechts zulk een maatschappij, die zooveel mogelijk uit zulke krachten bestaat, splitsing van menschen naar stand en geloofsrichting dragen, zoodat het in aller belang is, die krachten te ontwikkelen en te voeden door een zoo volkomen mogelijk onderwijs, en zoo algemeen mogelijk onderwijs. Aanschouw Atlas. Op den aardkloot dien hij torscht, mag zich bewegen wat wil, hij staat vast en de legioenen op zijn rug kunnen zelfs tegen elkander in optrekken, hij gevoelt het niet eens; maar klop niet tegen de steenen waarop hij rust, hij gevoelt het, hij rilt er van, hij wankelt en met hem al wat hij draagt. Zoo is het jong geslacht tegelijk de toekomst van een volk. Verlam zijn denkkracht door saplooze leerstukken; die x zijn en x blijven; verwaarloos zijn denkkracht door geen onderwijs; ginds vormt gij de sekte-scholen des kerkwaans; hier de sekte-scholen der onwetendheid: de toekomst van den Staat telt twee grondslagen minder: gij zoudt aan de maatschappij door onderwijs menschen geven en gij ontsteelt ze haar.

Uit de groote weldadigheid van een degelijk lager onderwijs spruit als vanzelf nog een groote weldaad voor de samenleving voort, nl. dat alle ongelijkheid onder de kinderen weg is. Het vormt kinderen tot menschen; kleine, onontloken vermogens tot groote, ruim ontwikkelde krachten, en in die krachten op zichzelf bestaat slechts in zoover rang, als er in de ontwikkeling een meer of minder bestaat. Steeds sterker neigt de samenleving tot gelijkheid.

Allen die het zoogenaamd socialisme voorstonden, waren ten alle tijde groote voorstanders van het lager onderwijs voor allen. Dit spreekt zoo van zelf, dat men het werk van Quack lezende over de geschiedenis van het socialisme, zich verwondert daarin zoo weinig den nadruk te zien gelegd op het onderwijs als grondtrek van het geheele verschijnsel. Terecht merkt de geleerde schrijver aan, dat het meest dichters en droomers waren die ten gunste van het socialisme — latere naam voor hun ideaalstaat, dien zij veeleer in de oorspronkelijkste levenswijs zochten — geheele luchtkasteelen

bouwden in boeken van grooten omvang, maar altoos bekleedde daar het onderwijs een groote plaats als vast kenmerk van ernstig streven naar gelijkheid voor allen. Hoe zou er ooit gevolg gegeven worden aan al die droomen, — hoe kon dat ideaal van gemeenschappelijkheid in vervulling treden, als de menschen in een degelijke ontwikkeling, in denkkracht en werklust, elkander niet den waarborg hadden aan te bieden, die alleen vertrouwen schenken kan in een zoo nauwen band? Ik wil nu van Zinzendorf niet eens gewagen. Zijn streven was te sentimenteel voor de barre werkelijkheid, hoe edel hij 't ook meende; maar toch trekt het onze aandacht, welk een groote zorg hij liet besteden aan de opvoeding van de kinderen zijner Moraviërs! Hoeveel hij ook hechtte aan het gevoelsleven, — hij toonde bewust te zijn, dat op den duur slechts daar gelijkheid kan wezen, waar ontwikkeling van verstand en hart ruim opweegt tegen stoffelijk vermogen. Het sterkst heeft Rousseau dien steun gemaakt. Voor zijn Contrat Social in de eerste, tweede en derde plaats onderwijs. Hij wist door nadenken en ervaring, hoe sterk de stof is in de samenleving; wilde hij dus duurzaam socialisme uit het rijk der droomen onder de menschen in werking zien, dan moest aan de stof een kracht tegenover gesteld worden, — een kracht die aller deel kan zijn, omdat alle menschen daartoe 't gereedschap bij de geboorte medebrengen, de macht van den geest, door onderwijs en opvoeding. Dat boek van den hoogleeraar Quack, Socialisten; Personen en Stelsels, is een rijk werk voor de geschiedenis en het menschelijk streven om aan eigen dwingelandij en hoogmoed te ontkomen, maar het onderwijs, dat bij die „personen en stelsels" zoo'n groote plaats inneemt, komt in zijn werk tot heden niet genoeg uit. Er is nooit een Saint-Simon geweest, en nooit zal er een optreden zonder het beginsel van zijn streven, onderwijs, vóórop te stellen.

Uit dit oogpunt vooral moet de arbeid der menschenvrienden beschouwd worden, als zij voor onderwijs ijveren. Menigeen vindt dit ijveren overdreven. Maar zij hebben de groote stoffelijke overmacht op 't oog, die zich spoedig van de onvermogenden meester maakt en hun willen zij den talisman schenken, die hen deze overmacht doet trotseeren. Die talis-

man is geestontwikkeling. Als gij Sinjeur Semeyns van Schimmel hebt gelezen, dan hebt gij van dien talisman een schoon voorbeeld gezien in den jongen Semeyns. Hoe voortreffelijk komt hij zijn standvernedering te boven; hoe ver laat hij, door zijn geestontwikkeling, de Jonkers van den Slichtenhorst beneden zich? Vooral den hooghartigen Zweder.

Dat geheele jonge leven en streven van dien landmeter bewijst, hoe hoog de dichter loopt met den talisman, onderwijs; als tusschen de regels staat er te lezen, dat hij onderwijs beschouwt als de macht, die onzen burgerstand vormde en de overmacht des naamadels brak. Dáár moet het heen. De armen dezer wereld moeten niet meer geteld worden bij groepen en gedreven als kudden, maar allen zullen genoemd worden bij hun naam en in de scholen zal elke naam mededingen naar den schoonen prijs: geestontwikkeling, wetenschap, beschaving, opdat elk een ik zij. De standgrenspalen verdwijnen. De lijnen van den barbier zelfs uit Nickleby moeten weg, al zou een kolendrager 't doen. „Een grove, goedaardige steenkolendrager trad met een pijpje in den mond een barbierswinkel in en vroeg, met de hand over de kin strijkende, wanneer er iemand gereed zou zijn om hem te scheren. De bediende, tot wien de vraag gericht was, keek zijn meester twijfelachtig aan en deze antwoordde met een blik van minachting op den kolendrager:

— Gij kunt hier niet geschoren worden, vriend!

— Waarom niet? vroeg de kolendrager.

— Wij scheren hier geen menschen van uw beroep.

— En toen ik verleden week door 't venster keek, heb ik u wel een bakker zien scheren, merkte de kolendrager aan.

— Men moet ergens een lijn trekken, goede vriend, antwoordde de kapper, en daar trekken wij onze lijn. Voorbij de bakkers komen wij niet. Als wij nog lager gingen, zouden onze klanten wegblijven. Gij zult naar een anderen winkel dienen te gaan.

Wij zien uit deze diepzinnige woordenwisseling, dat er lijntjes getrokken worden, waar we 't niet verwacht hadden.....

Als wij, met het oog op den toestand van ons onderwijs, en met een niet onbillijke gerustheid dat het hooger staat

dan bij menig ander volk, den indruk nagaan, dien Nederland heeft gemaakt op d'Amicis, dan geloof ik, dat wij wel een beetje dichterlijker zijn konden. Ik wil daarmede niet zeggen: „vraag d'Amicis wat u ontbreekt", — hij zal u antwoorden: „kunstgevoel!" Daarvoor is d'Amicis-zelf te jong en onervaren, al heeft hij een opmerkzamen dichtergeest, gelijk zoo duidelijk blijkt uit zijn boeken, vooral uit zijn Schetsen uit het krijgsmansleven, dat enkel poëzie is, soms veel te sentimenteel voor soldaten. Ik bedoel veeleer, dat ons volksonderwijs, mocht het eerlang overeenkomstig Moens' ontwerp inderdaad onderwijs aan 't volk, dus algemeen bereikbaar zijn en de kudden tot ikheden maken, ook het gebied van het schoone bij het zijne moet trekken. De school, zooals zij volgens de overlevering is, stemt een kind niet aangenaam. Nu hebben wij met die overlevering gebroken, 't is waar; 't werktuigelijk leeren, 't met smarte baren van 't eerste a, b kwelt niemand meer; een beter gerucht gaat onder de jonge geslachten van de school uit. Maar zal die betere naam zich degelijk vestigen, dan moet het aangeboren schoonheidsgevoel terstond in de school worden aangesproken. Dat schoonheidsgevoel bestaat, bij 't gros der kinderen, in zin voor natuurschoon.

Het kind begint niet met een schilderij, een teekening, een beeld mooi te vinden, maar met de indrukken die de dingen-zelf op hem maken. De goudste vogelveeren, de hoogstgekleurde vruchten, de schitterendste sterren zijn in zijn oog de schoonste. Dit is een onzuiver schoonheidsgevoel maar het bestaat: het onderwijs moet het leiden, ontwikkelen, veredelen. Niet door redeneering — de jonge telg der natuur vindt ze voorloopig duf — maar door poëzie. Verklaart ge een ster? Hij begrijpt u niet. Zing er van, hij voelt alles terwijl ge u uit en volgt u niet alleen, maar weet, wat er komen zal. In dien toestand moet gij de jeugd hebben om haar tot kunstgevoel te brengen, om den kunstenaar in haar op te voeden tot aan genie. Natuurpoëzie is zoo schoon, omdat zij, in welke onbestemde vormen vaak, zoo in 't bereik is van allen en daardoor zulk een voortreffelijk uitgangspunt van onderwijs en leiding. Deze gedachten speelden me voortdurend tusschen de regels onder 't lezen van: In het gebergte door W. Th. van Griethuysen, predikant te Rotterdam.

Hoewel ik moet belijden, voor poëzie op rijm geen sterke liefde te koesteren, omdat zoo dikwijls 't laatste den boventoon voert en de eerste afwezig is, boog ik ditmaal 't hoofd voor rijmklank en maat, want zij hielden poëzie in. Reeds vroeger las ik van dien dichter zijn Middernachtzon, vol sympathie voor zijn hart dat blaakt voor natuurschoon. 't Is een beschrijving in zoogenaamd proza, maar zij is door en door dichterlijk; de muze van dien welbereisden leeraar was blijkbaar vaardig gemaakt door professor Kaiser, den wichelaar bij uitnemendheid, daar hij er zoovelen betooverde, die langs zijn bezielden wijsvinger den blik in de hemelruimten lieten dwalen. Van daar de ziel en gloed die in die „middernachtzon" tintelen. Evenzoo straalt die zelfde hemel over de natuurtooneelen die hij bezingt, o. a. het Hartzgebergte:

„Mijn oog dwaalt in het rond, maar ziet geen einde meer.
De bergen rijzen en de hemel buigt zich neêr.
Het zonlicht werpt zijn goud en gloed naar alle kanten,
Bewerkt het wit graniet met duizend diamanten."

Hartverheffend is de Zonnestraal in de Bergen. Niet alleen is de bouw dezer verzen van den bergbouw afgekeken, maar zij zijn bezield. Hier vraagt de kunstenaar het woord om een der verhevenste natuurtafereelen af te malen. Eerst schetst hij den berg, in nevelen verborgen. Gij gevoelt de eigenaardige ochtendhuivering, de vochtigheid aan den voet van 't gebergte; gij ziet den doorzichtigen sluier, die de natuur over hare gedenkstukken spreidt, even als de menschen over nieuwe standbeelden, anders is er geen onthulling.

„Maar zie, 't begint alreeds te dagen,
Daar komt een zachte, bleeke tint,
Waar straks nog donkre wolken lagen,
't Is de adem van den morgenwind.
Zie hoe de dichte nevlen scheuren....
Zie, hoe ze rijzen altemaal
Als reukwerk uit een offerschaal!"

Gij ziet ze allen straks opgelost in zichzelf. Gij ziet het ochtendkrieken. De horizont glimlacht alsof hij zeide: die na mij komt is meer dan wij allen; op dat oogenblik verschijnt de vorstin des daags; de dichter begint een nieuw koeplet met den krachtigen jubeltoon:

„Daar rijst de zon!"

en drukt in zeer schoone taal de reinste menschelijke gewaarwordingen uit.

In één woord, deze bergliederen zijn alle vol poëzie en alwie een weinig met de natuur vertrouwd is, gevoelt dat hoogdichterlijke terstond. 't Is nu juist dat oogenblikkelijk medegevoelen, dat een vingerwijzing mag heeten naar den aard van 't eerste onderwijs. De vertolking van het kinderlijk gevoel bij indrukwekkende natuurverschijnselen en zelfs bij gewone natuurtoestanden moet hun aandacht trekken voor een onderwijs dat hen anders koud zou laten. Langs dien weg alleen wordt het kunstgevoel machtig in het kind, — en eenmaal daarin voortgaande, krijgt het onderwijs een veel grooter beteekenis, dan er nu in den sleur des daags aan toegekend wordt.

Er is gezegd (Hamerling in zijn Aspasia) „dat de kunst bloeit bij een volk dat zich macht, aanzien, rijkdom heeft verworven," en dat doet mij pleizier. Maar levensvraag is veeleer, die kunstontwikkeling te doen voortduren. 't Is schoon, wat d'Amicis verhaalt van het Alhambra — zie deze sierlijke schets in zijn hoofdstuk Granada; 't is betooverend geschreven en maakt zijn boek Spanje tot een blijvend reisboek; wij staan opgetogen door zooveel schoonheidsgevoel, maar weemoed vervult ons, nu wij vragen moeten: „Muzen, waar zijt gij gebleven?" En „Spanje, wat is er van u geworden!" 't Is zielverheffend, met een Hamerling te leven dat edel en machtig kunstleven der Hellenen en de hooge ontwikkeling van dat volk te bewonderen in zijn beelden en tempels, maar wat was er van het volksleven? 't Is waar: Halimos, de marskramer, riep, uit de volksbijeenkomsten de Pnyx komend: „wij hebben alles toegestaan!" en 't geeft een zekeren socialen glimp aan 't helleensche volksleven, maar wat was het inderdaad? En hoe lang heeft het geduurd? En hebben zij zelfs de macht niet verloren om de schoone werken hunner vaderen te bewaren?....

Zij handhaafden geen onderwijs voor allen.

Alleen onderwijs, in ruimen zin opgevat en door allen genoten, kan een oud volk nieuw bloed geven.

AART ADMIRAAL.

GEORGE SAND.

DOOR

DR. C. M. VOS.

„Quelque peu qu'il soit chacun de nous tient une place dans l'histoire du siècle. La posterité n'enregistrera que les grands noms, mais la clameur que nous avons élevée ne retombera pas dans le silence de l'éternelle nuit; elle aura éveillé des échos; elle aura soulevé des controverses; elle aura suscité des esprits intolérants pour en étouffer l'essor, et des intelligences généreuses pour en adoucir l'amertume; elle aura, en un mot, produit tout le mal et tout le bien qu'il était dans la mission providentielle de produire."

Met deze zoo juiste woorden, aan de voorrede van George Sand's *Lelia* ontleend, wensch ik de slechts onvolledige beschouwingen en vluchtige herinneringen te openen, gewijd aan de nagedachtenis der hoogst begaafde romancière, welke den 8sten Juni j.l. voor goed hare oogen gesloten heeft.

Slechts weinige dagen later werd zij door een aantal trouwe vrienden te ruste gelegd onder de groene boomen, dicht bij haar buitenverblijf Nohant in Berry, waar zij de gelukkigste jaren van hare jeugd en van haren ouderdom heeft doorgebracht en dat zij door een breede reeks van voortreffelijke romans, door haar eigen persoonlijkheid heeft beroemd gemaakt. Er zijn sommige namen van kasteelen, die in de geschiedenis der letteren in gulden schrift geboekt staan. Noem

Fernay en Voltaire staat voor den geest; spreek den naam Abbotsford uit en de figuur van Sir Walter Scott rijst omhoog. Op gelijke wijze zijn de vroegste en laatste levensjaren van George Sand — die zeker niet de minste waren — saamgeweven, saamgegroeid met Nohant in Berry, waar de dichteres en de eerbiedwaardige matrone, de grootmoeder een even belangrijk leven hebben geleid en waar zij ten laatste is gestorven.

Ten laatste?

Er is recht tot die vraag. Na haren dood zocht menigeen het jaar harer geboorte en vond met verbazing dat het getal harer jaren tot twee en zeventig geklommen was. En zeer stellig had dit voor menigeen iets in hooge mate verrassends, want ook uit hare laatste geschriften was den lezer een geur van frischheid, van jeugd te gemoet gekomen.

Weer is er een van de oude letterkundige garde in Frankrijk heengegaan. Slechts Victor Hugo blijft over, oud en aan opgewonden, socialistische politiekerij ten prooi. Volle waarheid is het woord geworden, eens door hem — zij het in anderen zin — geschreven:

„Et s'il n'en reste qu'un, je serai celui la!"

Hij is de eenige thans. Ook is van dat viertal geniale vrouwen, waarop de Fransche litteratuur der negentiende eeuw roem dragen mag, geen enkele meer overgebleven. Madame de Staël rust sinds eene halve eeuw op Père-Lachaise; Madame Emile de Girardin (Delphine Gay) sloot reeds in 1855 de oogen; Daniel Stern (de gravinne d'Agoult) ontviel enkele maanden geleden aan het letterkundige Frankrijk: en thans is ook George Sand gestorven.

— „Les poètes s'en vont!" —

— „Er blijft iets beters over dan de dichters: het ideaal!" — werd uitstekend juist geantwoord en vandaar dat men het gemis moge gevoelen, maar er toch geene oorzaak is tot neerslachtigheid.

Amantine, Lucile, Aurore Dupin was de dochter

van een Fransch officier en van eene vrouw uit de volksklasse, van een echt Parijzer kind. Zij zag in 1804 het levenslicht. Op hare opvoeding heeft inzonderheid hare grootmoeder van vaderszijde overwegenden invloed uitgeoefend. De oude mevrouw Dupin was tot in het overdrevene het type van de achttiende eeuw, met al het bevallige dat deze kenmerkte, met al de theoriën welke zij huldigde, met al de grilligheden waaraan zij inwilligde. Zij was aristocratisch, frivool, geestig, ongeloovig, toegefelijk voor alles, behalve voor mésalliances. Op Nohant groeide Aurore Dupin tot haar achttiende jaar vrij wel in het wild op. Men bracht haar naar eene kloosterschool, waar zij eerst een der ontembaarsten was, daarna door mystieken geloofsijver zich voelde aangegrepen, steeds door zucht naar kennis, door scherpzinnigheid en den lust tot fabuleeren, het toegeven aan romantische droomerijen, zich onderscheidde. Zij las Chateaubriand's *Génie du Christianisme*, Thomas a Kempis' *Imitatio Christi*, Byron, Shakespeare, alles door elkander, tot zij in 1822 in het huwelijk trad met den baron Casimir Dudevant. Maurice en Solange Sand, welke later de echtgenoot werd van den beeldhouwer Clesinger, zijn uit dit huwelijk geboren.

Doch zoowel voor George Sand als voor Casimir Dudevant, wier karakters in 't geheel niet harmoniëerden, werd deze echtverbintenis een zoo ondragelijke last, dat twaalf jaren later tot eene wettelijke scheiding moest worden overgegaan. Zonder twijfel heeft het wangedrag van Dudevant, die herhaaldelijk aan den landwijn van Berry zich te buiten ging en zijne zaken verwaarloosde, veel hiertoe bijgedragen, maar de redenen, welke tot dezen stap noopten, zijn nooit geheel bekend geraakt. Toch kunnen zij niet inzonderheid ten nadeele der vrouw zijn geweest; immers aan haar heeft de rechtbank de zorg voor de opvoeding der beide kinderen opgedragen.

Doch reeds hadden eenige jaren vroeger beide echtgenooten met onderling goedvinden eenen verschillenden weg ingeslagen. Aurore Dupin was in 1831 naar Parijs gekomen met hare kinderen. Het kleine jaargeld van 3000 fr., dat haar door Casimir Dudevant, soms half onwillig, werd uitgekeerd, was te nauwernood toereikend om in haar

onderhoud te voorzien. Ze woonde op eene vijfde verdieping op de Quai Sint-Michel en zocht naar middelen om zelve hare inkomsten te vermeerderen. Miniaturen schilderen op houten snuifdoosjes, portretten teekenen gaf niet veel; voor journalistischen arbeid bleek zij weinig geschiktheid te bezitten. Zoo kwam zij eindelijk tot datgene wat aan haren naam eenen onverwelkbaren lauwerkrans zou hechten, tot het schrijven van haren eersten roman. Ze had daarbij tot medewerker Jules Sandeau, toen een student in de rechten uit het Quartier Latin, thans een deftig lid der Académie française. Met hem gaf zij eenen roman in vijf deelen, *Rose et Blanche*, uit. Wat er licht van zulk een letterkundig wapenbroederschap wordt, indien de dichter en de dichteres beiden jong van jaren en van hart zijn, begrijpt ieder. Met Jules Sandeau stond Aurore Dupin niet langen tijd in nauwe betrekking. Zij volgde Alfred de Musset naar Venetië, evenwel om spoedig van hem te scheiden; later reisde zij met den toondichter Chopin in Italië; nog later — — — doch ik schrijf geene „Chronique scandaleuse", en gedachtig aan het: „Glissez mortels, n'appuyez pas!" onthoud ik mij de namen te noemen van wie „de wereld" als hare „amants en titre" wist aanteduiden.

Rose et Blanche hadden Jules Sandeau en Aurore Dupin onder den gemeenschappelijken naam van Jules Sand in 1831 in het licht gezonden. Reeds een jaar later gaf Aurore Dupin geheel alleen een werk uit, dat onmiddellijk op hare groote talenten de aandacht vestigde en tegelijkertijd menigeen door zijn hoogst bedenkelijke strekking tegen de borst stuitte. Toen was er reeds tusschen haar en Sandeau verschil van gevoelen gerezen. Op raad van eenen vaderlijken vriend behield zij echter een deel van den naam, waaronder zij het eerst was opgetreden, en zond zij als „George Sand" haar eerste werk in het licht. Sedert is de naam: George Sand beroemd, vermaard, berucht geworden — naarmate men het nemen wil. Eigenlijk werd toen reeds rondverteld, dat zij de theorieën van de geheele emancipatie der vrouw niet enkel in hare geschriften predikte, maar ook in toepassing bracht. Zij liep te Parijs in mannenkleederen rond — wat trouwens enkel geschiedde uit

zuinigheid en om het Parijsche leven in al zijn phasen beter te kunnen bestudeeren, dan anders voor eene vrouw mogelijk geweest zou zijn — en o gruwel! zij rookte sigaren, een gebrek dat zij tot haren dood bleef behouden.

In 1848 en '49 mocht zij voor een tijd lang met de politiek zich bemoeien, sommige uit een stylistisch oogpunt zeer verdienstelijke bulletins voor de republikeinsche regeering schrijven, een pooze aan een der staatkundige dagbladen medewerken — zij keerde spoedig terug tot hetgeen haar eigenlijke roeping was, tot den roman, om nog slechts even in 1870 en '71, in haar *Journal d'un voyageur pendant la guerre*, de indrukken medetedeelen, bij haar door de vijandelijke overheersching gewekt, en Gambetta, die zijne hardnekkige pogingen tot verzet zag falen, bittere en ten deele onverdiende verwijtingen toetevoegen. George Sand was naar Nohant teruggekomen en zette daar onafgebroken haren dichterlijken arbeid voort, omringd door hare kinderen en kleinkinderen, omringd ook door den eerbied en de liefde van hare onderhoorigen en van allen die met haar in aanraking kwamen. Daar daalde de ouderdom neder, niet op haren vluggen, vurigen, steeds frisschen geest, maar slechts op haar meer en meer grijzend hoofd. Daar bleef zij werken tot het laatst toe, belang stellend in wat er belangrijks voorviel op allerlei gebied, en daar ook schreef zij hare laatste regelen voor de pers, eene vleiende aankondiging van het jongste geschrift van Ernest Renan, de *Fragments et dialogues philosophiques.*

Eene afdoende beoordeeling te geven van George Sand als schrijfster is, naar ik meen, een hopeloos, zoo niet onmogelijk werk. Terwijl anderen met enkele standaardwerken op onsterfelijkheid aanspraak maken, treedt deze romancière met een geheele bibliotheek in het strijdperk. Meer dan honderd octavo-deelen vormen hare gezamenlijke werken in de bekende verzameling van de Parijzer firma Lévy.

Reeds om deze duizelingwekkende productiviteit alleen is George Sand eene hoogst merkwaardige verschijning. Op

eene enkele uitzondering na vloeit de stroom harer romans gedurende bijkans eene halve eeuw onafgebroken voort. Nauw heeft zij de laatste bladzijde van het eene werk voltooid, of zij staat gereed de eerste bladzijde van eenen nieuwen roman te beginnen. Van haar kan men zeggen wat Dante, in de hel Vergilius begroetend, zeide: de dood alleen heeft de fontein dezer poëzie gesloten! Het spreekt van zelf, dat zij, die vruchtbaarder is geweest dan de zoo vruchtbare Lope de Vega, af en toe in herhalingen verviel. Men moge terecht hebben gezegd dat hare Muze nooit een hemelhooge vlucht nam, zij bleef echter nimmer laag bij den grond, en terwijl onder hetgeen de dichteres voortbracht vele meesterstukken werden gevonden, was niets daarvan beneden haar talent en konden in elk harer werken spranken van waarachtig dichterlijk genie worden ontdekt. Niets geeft krachtiger bewijs voor de wezenlijke grootheid van haar talent, dan dat zij bijkans eene halve eeuw lang de aandacht van het publiek wist te boeien; wat meer zegt, dat, ondanks de wijziging, welke in latere jaren de letterkundige smaak van het publiek onderging, zij voortdurend won in populariteit, ook bij die klasse, de bourgeoisie, wier heerschende denkbeelden zoo menigmaal door haar gevoelig waren gekwetst. En ze maakte zich die taak niet gemakkelijk! Ze weefde niet, als de jongere Dumas gewoon is te doen, een romantisch kleed om de een of andere ware gebeurtenis; ze putte de meeste harer scheppingen uit den rijkdom harer phantasie en verhief, waar zij de dingen des dagelijkschen, des huiselijken levens weergaf, alles door haren dichterlijken gloed; ze idealiseerde alles door haren stijl; het onderwerp, dat zij aanvatte, kon zoo gering niet zijn of het werd als met een tooverstaf aangeraakt; zij goot over alles de volle stroomen van een heerlijk poëtisch licht uit en beschreef het vaak met eene gouden pen. Vandaar dat George Sand te allen tijde een romancière van den echten stempel is geweest, bij haar eerste vurig, hartstochtelijk optreden zoowel als in de dagen van haren kalmen, rijk gezegenden ouderdom.

Ongetwijfeld had zij door opvoeding en levenslot veel boven de meeste Fransche vrouwen voor. Haar eigen geest onderging een zoo groot aantal veranderingen, ontwikkelingen, dat reeds dit alleen haar de stoffe bood voor eene oneindige

verscheidenheid van zielkundige studiën. Hare opvoeding in aristocratische afzondering op het kasteel harer beschaafde grootmoeder; haar omgang met de natuur, met eene nog al achterlijke landelijke bevolking; hare streng religieuze opleiding in de kloosterschool, welke onmiskenbare sporen achterliet; haar huwelijk, dat nieuwe maatschappelijke toestanden haar ter waarneming aanbood; en nieuwe gezichtspunten voor haar opende; haar leven te midden der letterkundige „Bohème" te Parijs; haar omgang met den schrijver van *Les paroles d'un croyant*, met Lamennais, met de socialistische politici Pierre Leroux en Michel; haar terugkeer naar Nohant; hare zoo groote liefde voor de kinderen harer kinderen — — dit alles was ontegensprekelijk van invloed om George Sand te doen worden, wie zij later geweest is; maar toch moet steeds als hoofdfactor dier wording het groote dichterlijk genie worden genoemd.

Het was een heerlijke, hartverheffende tijd, toen George Sand zich midden in het gewoel van den kampstrijd stortte. Er was eene reactie des geestes gekomen tegen het koude proza, het militaire despotisme, het cijfer en het zwaard, die Frankrijk ter aarde gedrukt hielden. De jonge Lamartine had zijn dichterlijke meditatiën en harmonieën gegeven, Victor Hugo zijn oden en balladen en zijne *Orientales*; Royer-Collard hield zijn beroemde parlementaire redevoeringen; vol geestdrift viel generaal Foy op de emigranten en de wandaden der despotieke restauratie aan; Béranger zong zijne liederen tegen geestelijkheid en adel; Guizot schreef zijn *Histoire de la civilisation* en Thiers zijn *Histoire de la revolution;* Michelet trad met zijne eigenaardige, dichterlijke beschouwing der geschiedenis op; Delacroix trok de aandacht door zijn schitterend penseel; Rossini, Meyerbeer lieten op Parijs een deel van hunne glorie nederdalen; straks zou Alfred de Musset zijne *Confessions d'un enfant du XIXe siècle* geven. Welke mannen! Welke werken! Hoe krachtig klopte in het Frankrijk dier dagen de pols van het intellectueele leven! Te midden van de Romantiek, tijdens de werking van Chateaubriand's *René* en Byron's *Manfred* trad George Sand op. Als een brandenden fakkel wierp zij te

midden van zooveel brandstof haren roman *Indiana*, waarin de emancipatie der vrouw werd verheerlijkt, de algemeen geldige opvatting omtrent het huwelijk hartstochtelijk werd aangevallen, de gangbare begrippen omtrent eerbaarheid en betamelijkheid fel werden bestreden, en in den grond der zaak de theorie der vrije liefde gepredikt werd. Nog in hetzelfde jaar liet zij *Valentine* hierop volgen, een jaar later (1833) *Lelia* en verder eene schier eindelooze reeks van variatiën op dit zelfde thema.

Indien wij op George Sand toepassen, wat zij zelve van de heldin in *Consuélo* schreef: „Elle était trop artiste par toutes les fibres de son organisation, pour ne pas aimer la liberté, les hasards"... is dan hiermede alles verklaard? Geloove wie het wil! Men heeft verzachtende omstandigheden gepleit voor de schrijfster, die haren letterkundigen loopbaan begon met aan een der grondslagen van de maatschappij te schudden, met een idealiseeren van het overspel en het concubinaat; men heeft op haar eigen ongelukkige echtvereeniging gewezen en op den knellenden band, waarmede het sacrament der kerk haar bond — doch dit moge tot zachtheid van oordeel stemmen, het mag de afkeuring over de vrouw en de dichteres beide niet terughouden. De bepalingen der zedewet worden alleen door oppervlakkige lieden willekeurig, louter subjectief genoemd en eene verdediging der stelling dat genieën met eenen anderen maatstaf behooren gemeten te worden, dat voor hen de voorschriften der gewone, burgerlijke moraal niet gelden, kan evenzoo slechts uit gebrekkig of weinig ontwikkeld denkvermogen voortspruiten.

De eerste romans van George Sand zijn „Tendenzschriften" geweest, waarin zij zich zelve — ook tegenover zich zelve — trachtte te verdedigen; waarin zij tot helderheid zocht te komen nopens de aandriften, de hartstochten, die haar bewogen. Of meer nog, zij stond onder den invloed van eenen anderen machtigen geest, die zich verzet had tegen al het overgeleverde en onder dien invloed schreef zij over twee dingen, die elke vrouw zoo na aan het hart liggen, de liefde

en het huwelijk. Want — men houde dit wel in het oog — met haren strijd voor absolute vrijheid in deze wilde George Sand allerminst de zinnelijkheid ten troon verheffen, maar was zij zich bewust eene grootsche missie te vervullen, de ware zedelijke begrippen voor te staan. In de voorrede voor *Indiana* verklaart zij in een tijdperk van zedelijken ondergang de pen te hebben opgevat. Zij wees op wat zij de afschuwelijke wonden dezer maatschappij noemde, zonder echter het geneesmiddel daarvoor aan de hand te doen. Was hetgeen zij mededeelde in strijd met de overgeleverde moraal — — — aan wien de schuld? Al de personen, die George Sand in hare eerste romans laat optreden, zouden antwoorden: de schuld is aan de overgeleverde moraal. Zij zijn ten volle overtuigd dat, wanneer zij het rijk der vrije liefde grondvesten en zijne wetten in practijk brengen, zij niets minder doen dan hunnen plicht vervullen en arbeiden aan de oplossing van een hoogst gewichtig sociaal vraagstuk.

Het komt mij voor dat met volle recht van deze romancière bij haar eerste optreden gezegd worden mag:

„Zwei Seelen wohnen, ach! in meiner Brust!"

Naast zoo menig verrukkelijk tafereel, zoo menige heerlijke bladzijde staan andere, waaruit een geest spreekt, voor wien natuur en waarheid niet genoeg zijn, die door een onleschbaren dorst naar het hersenschimmige, het romaneske verteerd wordt, die van onwaar gevoel en van onware gedachten leeft. In de stellingen, verdedigd door de personen van hare vroegste romans, ligt eene behoorlijke dosis sophisme verscholen. Trouwens een twintigtal jaren later dacht George Sand geheel anders over de strekking harer geschriften dan in 1831 het geval was. In 1851 schreef zij aan een onbekend gebleven dame (slechts weinige dagen geleden werd de brief voor het eerst publiek gemaakt): „Ne cherchez pas dans mes livres la sagesse qui n'y est pas ou qui n'y est qu'à doses melangées de troubles et d'angoisse ..... N'oubliez pas que la plupart de mes écrits, et les premiers surtout, n'ont pas une valeur philosophique suffisante pour relever une âme en détresse et qu'ils n'ont d'autre but que de pousser à la recherche des hautes vérités." Ook bij dit laatste mag men bedenkelijk vragen, of het veilig

is aan de hand van deze gids de waarheid te zoeken, tenzij men reeds kalm, verstandig genoeg is om zich niet te laten medesleepen door drogredenen, die met een overheerlijk dichterlijk kleed zijn omhangen, die met welsprekenden gloed worden voorgedragen, maar juist hierdoor te gevaarlijker zijn. Ik vrees dat van George Sand in hare vroegste letterkundige periode een woord van Chateaubriand in volle kracht zal blijven: „Son talent a quelque racine dans la corruption." Ook dat er — helaas! — naar waarheid van deze zoo voortreffelijke romancière is gezegd: »Il n'est pas un homme qui ait perdu autant de femmes que George Sand". En hoe hard nu een dergelijk vonnis moge klinken, het verdient nog zacht te heeten in vergelijking van dat, hetwelk door Ch. de Mazade in een der nummers van de *Revue des deux mondes* van 1857 is geveld.

Doch ik mag niet verzwijgen dat een man als Ernest Renan zich tegen deze veroordeeling verzet. Weinige dagen na den dood van George Sand schreef Renan: „Sa vie, passée, malgré les apparences, dans une paix profonde, dans un noble dédain des jugements bourgeois, a été tout entière une recherche ardente des formes sous lesquelles il nous est permis d'adorer l'infini." Met allen eerbied voor de groote talenten van den even geleerden als beminnelijken Franschen auteur kan ik hierin niets anders zien dan eene phrase. Zal men iets anders kunnen zeggen van de volgende woorden van den historicus-wijsgeer-orientalist: „Le génie joue avec l'erreur comme l'enfance avec les serpents; il n'est pas atteint"? Toegegeven dat het dichterlijk genie van George Sand niet heeft geleden door de onderwerpen, welke zij in hare eerste geschriften heeft behandeld; zij schreef niet voor zich zelve alleen, ze wist dat zij door honderden, gedeeltelijk onmondigen, zou worden gelezen, en voor dezen zie ik het onschadelijke, het nut, het voortreffelijke van dat spelen met slangen niet in. De kracht van het dichterlijk genie moge hierdoor niet zijn verminderd, in de kronkelingen der losgebroken serpenten zijn velen, die het schouwspel gadesloegen, verworgd geworden.

Waarom niet eerlijk de dolingen van dit genie erkend, terwijl men toch tegelijk op het menschelijke van dit dwalen wijzen kon, en dit te eer omdat de dagen van haren ouder-

dom een zoo weldadig contrast vormden met die harer jeugd, omdat op de fel maar bedriegelijk schitterende werken der eerste periode die van den rijperen leeftijd zijn gevolgd, rein en lichtgevend als het bergkristal!

Bijna veertig jaar geleden toonden Katholieke priesters vol afschuw aan de geloovigen een steendrukprent, waarop eene groote, in het zwart gekleede vrouw werd voorgesteld, die met de voeten een kruis vertrad. Naar zij verzekerden, was deze misdadige niemand anders dan George Sand.

In de Zomermaand van 1876 volbracht een Katholiek priester bij het graf van George Sand, ofschoon zij zonder biecht, zonder het genot van de sacramenten der stervenden was heengegaan, de godsdienstige plechtigheden der Kerk.

Ik zie niet in, waarom wij minder verdraagzaam moeten wezen dan de Katholieke Kerk in dit geval bleek te zijn. Veilig kunnen wij een streng afkeurend woord uitspreken over het leven der jonge dichteres zoowel als over de strekking van hare eerste geschriften — — om ten slotte met des te meerder ingenomenheid te wijzen op het vriendelijk tafereel, dat haar leven in landelijke afzondering, te midden harer kinderen en kleinkinderen aanbiedt, en op het hooge genot, dat hare latere werken opleveren.

Er is iets waarop men, bij de beoordeeling van het standpunt, dat George Sand in deze quaestie innam, bij de waardeering van haar persoon en werk scherp de aandacht gevestigd houden moet. Het verzet tegen de maatschappelijke bepalingen omtrent huwelijk en liefde zweefde in die dagen — om zoo te zeggen — in de lucht. Het hing nauw samen met de geheele richting der Romantiek, die ten stelligste ontkende en bestreed dat de menschheid op het gebied van wetenschap, kunst, moraal en politiek met zich zelve in vrede zou kunnen leven. Vandaar weerstand tegen het overgeleverde, het algemeen geldige, datgene waarbij de groote menigte vrede vond. Vandaar die vele afwijkende meeningen en zonderlinge stellingen, met te meer warmte verdedigd, naarmate zij wonderlijker, grilliger waren. Het is niet meer dan een naïeve, kinderlijke opvatting — zeide de Romantiek — wanneer men beweert dat, zelfs ter wille van het schoonheidsgevoel, de bruidegom ouder moet wezen dan de bruid.

Het tegendeel is waar. Juist de omkeering dezer orde geeft aan den hartstocht der liefde een prikkel te meer. En die stelling — welke aan Balzac's *La femme de trente ans*, aan Sand's *François le Champi* en *Lucretia Floriani* ten grondslag lag — werd ook in practijk gebracht. Mad. de Staël was ouder dan Benjamin Constant, George Sand dan Alfred de Musset, Dorothea Veit (Mozes Mendelssohn's dochter) dan Friedrich von Schlegel.

En wat het huwelijk betreft, gelijk onze maatschappij dit kent en beschermt — ging de Romantiek voort — het is in strijd met de waardigheid van den mensch, met het gezond verstand, met ons recht op vrijheid. George Sand, Friedrich Schleiermacher, Percy Bysshe Shelley waren het, die deze stellingen verdedigden. George Sand laat in haar *Jacques* den man, naar wien deze roman zijnen naam draagt, zeggen: alleen voor schepselen zonder geweten en zonder deugd voegen de zware ketenen van den echt. Zij acht de liefde voor een en dezelfde persoon slechts onder bepaalde omstandigheden mogelijk. Schleiermacher, de zoo verdienstelijke godgeleerde, de auteur van de voortreffelijke *Reden über die Religion* beweerde, onder den indruk van Schlegel's *Lucinde* en waarschijnlijk ook onder den invloed zijner ongeoorloofde liefde voor Eleonore Grunow, de vrouw van een zijner Berlijnsche ambtgenooten, dat het onverstandig, schadelijk is trouw te eischen en voor goed eene verbintenis te sluiten; hij zag veel meer heil in voorloopige proefnemingen dan in het huwelijk zelf, en meende dat het best zou zijn, indien drie of vier paren met elkander een echtverbond aangingen. De dichter van *Queen Mab* eindelijk noemde het huwelijk een schandelijk dwangstelsel, dat slechts huichelaars of openlijke vijanden kweekt.

Doch ik mag niet langer bij dit verschijnsel stilstaan, dat, naar het mij voorkomt, niet uit het oog mag worden verloren, indien men George Sand billijk beoordeelen wil.

Ook wijs ik enkel in het voorbijgaan op het karakteristieke feit, dat bij George Sand het verschil tusschen den mensch en den dichter op nieuw duidelijk aan den dag is getreden. Men zou zich zeer vergissen met te meenen dat de

dichteres zelve onder de bekoring stond van het ideaal, waarmede zij anderen zocht te betooveren. Zij was niet de hartstochtelijke vrouw, waarvoor men, inzonderheid op grond harer eerste geschriften, haar zou willen houden. Veeleer was zij verstandig, redeneerend, koel zelfs. Geen blinde hartstocht, maar het reflecteerend verstand heeft haar, volgens eigen bekentenissen, in de armen van de Musset geworpen. Wat men haar terecht mocht verwijten, was onbestendigheid. Met Goethe had zij gemeen dat zij vurig lief had, doch niet voor langen tijd.

Tot verklaring van haar gedrag, misschien ook van de strekking harer eerste romans, heeft George Sand gewezen op sommige eigenschappen, die erfelijk schenen in hare familie, zoodat zonden tegen de huwelijkswetten bij dit geslacht iets zeer gewoons waren. Zij stamde af van den Maarschalk van Saksen, den bastaard van August den Sterke en Aurora von Königsmark; haar eigen moeder, wier jeugd verre van onberispelijk was, schonk slechts ééne maand na haar huwelijk aan George Sand het levenslicht.

Mij dunkt: de Pontmartin heeft terecht van dergelijke mededeelingen gezegd, dat hij noch de noodzakelijkheid, noch de betamelijkheid daarvan kon inzien. Met veel meer juistheid kan gewezen worden op den diepen, blijvenden indruk, dien Rousseau op haar heeft gemaakt. Rousseau is in menig opzicht de vader der litteratuur van de eerste helft onzer eeuw; in Frankrijk, in Engeland, in Duitschland. Men denke aan Chateaubriand, aan Byron en Shelley, aan Goethe en Schiller bij hun eerste optreden inzonderheid. Jean Jacques was ook de geestelijke vader van George Sand. Aan hem dankt zij voor een goed deel hare liefde voor de natuur; van hem stamde ook die geest van verzet tegen de bestaande maatschappelijke instellingen. De lezing van het *Contrat social*, van den *Emile*, van de *Confessions* kan slechts door weinigen straffeloos geschieden, en onder hen behoorde George Sand niet.

Toch zou de invloed der geschriften van den Geneefschen wijsgeer op de strekking van haren arbeid niet ten allen tijde even overwegend zijn. In de letterkundige ontwikkeling dezer romancière zijn verschillende perioden aan te wijzen.

George Sand is de dichteres van den hartstocht der liefde. De uitwerking moge verschillen, in den grond der zaak is het thema in de meesten harer romans hetzelfde, de strijd namelijk van den hartstocht tegen de zeden, tegen het vooroordeel, tegen de instellingen der maatschappij. De ontwikkeling is veelal geen andere dan het wegruimen van alle bezwaren, alle scheidsmuren, die de wereld had opgeworpen tusschen twee harten, welke het lot voor elkander bestemd had. Toch is de liefde, die zij schildert, niet steeds dezelfde. In *Indiana, Valentine*, *Jacques* breekt de hartstocht de ketenen, waarin men hem trachtte te binden. In *Lelia* draagt de liefde een eenigszins Platonisch karakter. Haar voorwerp is te verheven dan dat het op aarde zou blijven bestaan. Lelia is verwant aan Chateaubriand's René. Evenals deze draagt zij een merkteeken op het voorhoofd, dat de genietingen der wereld haar vervelen en de twijfel haar sloopt en doodt. In *La mare au diable*, in *La petite Fadette* en in *François le Champi* schildert George Sand daarentegen de liefde in haar meest eenvoudig, schuldeloos karakter, en nimmer wellicht heeft haar genie zich in schooner glans vertoond.

Ook in de wijs, waarop de scheidsmuren tusschen twee minnende harten uit den weg worden geruimd, is verschil te ontdekken. Zijn de bezwaren sterker dan de hartstocht, dan komt een der helden tot wanhoop, tot zelfmoord. Staat er niet in *Indiana*: „ce qui fait à nos yeux la supériorité de l'homme sur la brute, c'est de comprendre où est le remède à tous les maux?" — Trouwens de zelfmoord heeft in de litteratuur eene geheel eigenaardige plaats ingenomen; sinds *Werther's leiden* is hij als het ware een gemeenplaats geworden. Vooral in Frankrijk. — De smart overleven ter wille van den plicht? Verouderde deugd! De ware moed bestaat hierin, dat men alles durft verlaten! Vooral Victor Hugo heeft zijn groot talent misbruikt om der menschheid deze les in de deugd in te scherpen. In *Notre dame de Paris*, in *Les misérables*, in *Les travailleurs de la mer*, in *l'Homme*

qui rit, in *Ruy Blas* vinden de helden geen ander uiteinde. — Zoodra in de tragedie der verbodene liefde de drie personen tegenover elkander zijn geplaatst, is de noodzakelijkheid gegeven dat een dezer verdwijne. In Corneille's *Polyeucte* ruimt de minnaar het veld; in de *Nouvelle Héloïse* de vrouw; in George Sand's *Jacques* stort de echtgenoot zich in een afgrond om aan het schuldige paar de vrijheid te geven. — Doch niet altijd laat George Sand het conflict op zoo treurige wijze eindigen. In een latere periode zetten zich de helden der historie over het vooroordeel der maatschappij heen en gaan zij een vrij verbond met elkander aan, terwijl zij in een derde tijdperk van de letterkundige ontwikkeling dezer romancière met elkander in het huwelijk treden, wat „de wereld" na eenigen tegenstand dan ook maar toelaat.

Men begrijpt, dat dit verschil bij het ontwarren van den knoop slechts ten opzichte der „passions déclassées" geldt en hier niet dan in zeer grove trekken is aangeduid.

Doch Rousseau is niet de eenige, onder wiens invloed George Sand gestaan heeft. Ook andere theorieën dan die van de emancipatie der vrouw hebben indruk op haar gemaakt. Hare verbintenis met Chopin gaf eene eigenaardige richting aan haren geest. Het valt niet moeilijk die te herkennen in *Consuélo*, eene lyrische romance in proza, vol van waardeering voor de meest verfijnde genietingen der toonkunst, en waarvan het eerste gedeelte, eene vriendelijke Venetiaansche idylle, vrij is van den mystieken nevel, die over de latere gedeelten hangt, zoodat het deze verre weg overtreft.

Later is het de omgang met Lamennais, met de socialistische staatkundigen en wijsgeeren Leroux en Michel, die de strekking van haar werk bepaalt. Zóó, om slechts twee namen te noemen, in *Spiridion* en in *Le compagnon du tour de France*, welk laatste boek door sommigen een harer beste romans wordt geacht.

En wederom vertoont zich een nieuwe phase in de ontwikkeling dezer dichteres. George Sand was tot het inzicht gekomen dat meer nog dan in den grooten, sterken wind, dan in de aardbeving, dan in het vuur de goddelijke geest, zooals die in den mensch is, zich openbaart in het suizen der zachte stilte. In de voorrede voor *La mare au diable*

schreef zij: „Dans cette littérature de mystères, d'iniquité, que le talent et l'imagination ont mise à la mode, nous aimons mieux les figures douces et suaves que les scélérats à effet dramatique. Celles-la peuvent entreprendre et amener des conversions, les autres font peur, et la peur ne guérit pas l'égoisme, elle l'augmente. Nous croyons que la mission de l'art est une mission de sentiment et d'amour... Le but de l'artiste devrait être de faire aimer les objets de sa sollicitude, et au besoin, je ne lui ferai pas un reproche de les embellir un peu. L'art n'est pas une étude de la réalité positive, c'est une recherche de la vérité idéale." Deze woorden zijn niet zonder beteekenis voor de karakteristiek van het thans volgende tijdvak in George Sand's letterkundig leven.

Aan Rousseau had zij niet enkel den geest van verzet tegen sommige maatschappelijke instellingen te danken. Ook in een ander opzicht was de Geneefsche wijsgeer, die een tijd lang de gastvrijheid van haren grootvader Dupin Franceuil — den Franceuil van de *Confessions* — had genoten, haar leermeester en zou hij dit blijven. Een van de grootste verdiensten van Rousseau is, dat hij ons oog heeft weten te openen voor het onvergelijkelijk schoon der natuur, ons liefde voor haar heeft weten in te boezemen. Ook bij George Sand is dit het geval geweest. Er is geen onderwerp, dat deze dichteres niet durft aanvatten, maar er is ook niets, waarin zij beter slaagt dan in de teekening van landelijke tafereelen. Nergens komt haar heerlijk talent beter uit dan in de schildering van het frissche woud, van de woeste heide, van de stille, afgelegen grasvlakten in het bosch, van den bergstroom, die langs rotsachtige oevers zijne wateren voortstuwt, van eenzaam liggende of verlaten hoeven, van met mos bedekte molens, die aan de boorden van eenen slapenden vliet te midden van olmen en wilgen omhoog rijzen. Door hare dichterlijke landschapsbeschrijving heeft George Sand zich eenen onsterfelijken naam verzekerd. In de liefde, welke zij der natuur toedroeg, lag het geheim harer kracht. Landschappen mogen in bijzonderheden getrouwer zijn beschreven, nooit wist een dichter in die mate als George Sand den geest zijner lezers te doordringen van den indruk van frischheid, van

licht, van geluk, van genot, of ook van zekere huivering, welke de aanschouwing der natuur bij ons wekt. De figuren, die op dit doek zich vertoonen, raken wellicht uit onze herinnering verloren, maar de heugenis van het landschap blijft. George Sand opende met haar *François le Champi*, met *La petite Fadette* (die als Birchpfeiffer's *Grille* de wereld rond ging) met haar *La mare au dable* (wie herinnert zich niet het even keurig als eenvoudig verhaal hoe Germain, „le fin laboureur", de jonge weduw'naar, uitging om een vrouw te winnen, en verre zocht wat hij dichte bij vinden kon en ten slotte ook gevonden heeft?) het eigenaardig genre der dorpsvertellingen, dat in onderscheidene landen zoo hoogst gelukkige beoefenaars gevonden heeft. Reeds vóór zij openlijk als romancière optrad, op een tocht door de Pyreneeën, dien zij met haren echtgenoot had ondernomen, had zich haar talent voor deze zoo bekoorlijke beschrijving van het landschap geopenbaard. In hare vrije uren en als tot ontspanning van anderen arbeid riep zij de hulp van het penseel in om op zeer nauwkeurige wijze kleine landschappen in hare omgeving, de bergen, beken en bosschen van Berry op het doek te brengen. En schier tot het laatste oogenblik bleef haar hart voor het leven der natuur kloppen. Slechts zeer korten tijd vóór haren dood fluisterde zij met reeds gebroken stem: „surtout ..... qu'on ne détruise pas ..... la verdure!" Eerst heeft men de bedoeling dier woorden niet begrepen, doch spoedig herinnerde zich Maurice Sand met hoeveel liefde zijne moeder steeds had zorg gedragen voor eene heerlijke partij cypressen, tot het kasteel Nohant behoorend, die hunne donkere takken over het daarnaast gelegen, stille dorpskerkhof uitstrekken. Steeds was het hare begeerte geweest in hunne schaduw te mogen rusten en geen wonder dat men aan dien wensch heeft gehoor gegeven.

In 1854 gaf George Sand in tien deelen de *Histoire de ma vie*, een werk dat de verwachting van menigeen heeft teleurgesteld. Allereerst de verwachting van hen, die gehoopt hadden op „pikante" mededeelingen omtrent een of ander punt in haar leven, dat hun duister was gebleven. De *Histoire de ma vie* gaf geen omstandig verhaal van hetgeen met haar gebeurd

was, deelde evenmin de geschiedenis mede van hare intellectueele ontwikkeling als van haren arbeid, was geen zedelijke of letterkundige autobiographie, maar gaf een uitvoerig relaas van de omgeving, waarin zij had verkeerd, deelde duizend en een bijzonderheden daaromtrent mede, die op zijn zachtst gesproken overbodig heeten moeten. Sedert dien tijd keerde George Sand — om van enkele niet zeer gelukkige proeven op dramatisch gebied geheel te zwijgen — tot haar eigenlijk domein, tot den roman terug. Sinds hield de stroom harer scheppingen niet op. De *Revue des deux mondes* — waarin gedeelten harer eerste werken waren opgenomen, doch waarin zij van 1841 tot 1859 geheel had gezwegen (alleen in 1851 werd dit zwijgen voor een enkelen keer afgebroken), omdat de redactie van genoemd tijdschrift in eerstgenoemd jaar haren *Horace*, een roman uit den tijd harer revolutionaire utopieën, geweigerd had — was sedert 1859 op nieuw het orgaan, dat trouw hare scheppingen bij het publiek inleidde. De laatste en beste periode van haar dichterlijk leven was aangebroken. Ik zal met geene titels vermoeien, daar velen dezer mijnen lezers voor den geest staan. Reeds hebben zij *Le marquis de Villemer* genoemd, misschien ook *Mademoiselle de la Quintinie* — ofschoon door de polemiek, die tegen Feuillet's *Sibylle* gericht was, de dichterlijke kracht der schrijfster hier niet in hare volheid aan den dag trad — en waarschijnlijk hebben zij ook op haren jongsten roman, op *Flamarande* gewezen. Een boek, dat tot de laatste bladzijden den lezer in spanning houdt, dat de oplossing van het raadsel, in den aanvang reeds opgegeven, tot het eind toe weet te verbergen. Is Gaston de zoon van den graaf de Flamarande, of van den hr. de Salcède, die de gravin hartstochtelijk liefheeft? Nu eens helt de lezer tot deze meening over, dan weder tot gene. Nu eens pleit in zijn oog alles ten gunste der gravin, maar aanstonds begint hij haar schuldig te achten, om daarna op nieuw haar vrij te spreken en dan weder op nieuw haar te veroordeelen. En al die veranderingen in de stemming des lezers worden op de eenvoudigste wijze, door middel van de meest gewone gebeurtenissen te weeg gebracht. Hoe meesterlijk is de taal, de denkwijze gevolgd van dien ouden getrouwe, die, half intendant half knecht, genoegzaam in het vertrouwen

zijner meesters was opgenomen om met de helft hunner geheimen bekend te wezen, schrander genoeg ook om de andere helft te kunnen raden en die nu uit den schat zijner herinneringen, geheel op zijne eigene wijze, als het ware zijne „Mémoires" schrijft. Geen oogenblik heeft de romancière haar doel uit het oog verloren en zelve het woord genomen in de plaats van den man, aan wien zij de pen in de hand gegeven had. Tot het laatst toonde zij in conceptie en uitwerking beide zich groot.

In die laatste periode nu was George Sand tot de zuivere kunst teruggekeerd. Polemiek tegen de gangbare denkbeelden van haren tijd gaf niet meer den toon aan; er heerschte grooter vrede. Gezond verstand, gezondheid van ziel zijn in de plaats getreden van het hartstochtelijk verzet tegen de wetten en gebruiken der samenleving. Welk een weg van *Indiana* en *Lelia* tot de verstandige, kalme, vreedzame romans harer latere jaren, waarin de betere zijden der menschelijke natuur bij voorkeur werden opgezocht! Welk een verheffend schouwspel de stormen, de driften, de hartstochten voor steeds grooter kalmte en helderheid van ziel te zien plaats maken! Eerst vurige, wanhopige, sophistische bladzijden, eene teekening wier somberheid huiveren doet; dan goed verlichte, goed geëvenredigde schilderijen, vanwaar vrede uitstroomt en die onwederstaanbaar boeien; ten slotte moreele scheppingen, de *Contes d'une grandmère*. Wil men weten, hoe een uitstekend criticus als H. Taine over de ontwikkeling van G. Sand gedacht heeft? In het *Journal des Débats* van 2 Juli j.l. schreef hij het volgende: „Parmi les contemporains elle est presque la seule avec Sainte-Beuve qui, volontairement et de parti-pris, se soit renouvelée, ait élargi son cercle d'idées, et ne se soit par contentée de réponses une fois faites. Bien mieux, et par le seul progrès d'une intelligence toujours active, elle a passé spontanément des mauvaises réponses aux bonnes. Après une période de révoltes et d'orages, elle est entrée dans la voie droite et grande qui est celle de Goethe et tous les esprits véritablement bienfaisans. Par la pratique de la vie et par l'étude des sciences, elle est arrivée au calme, elle a compris et loué le travail, le bons sens, la raison, la société, la famille, le mariage, toutes les choses utiles, salutaires on nécessaires. Sans rien

rabattre de son idéal, elle s'est reconciliée avec le train courant du monde et n'a plus songé qu'à l'améliorer sans le bouleverser. On ferait une belle histoire de cette évolution graduelle et naturelle, sincère et progressive, déterminée tout entière par le seul effet de l'observation assidue, jointe au travail intérieur d'un esprit loyal et sain." Doch wie is in staat de heerlijke geschiedenis te schrijven, hoe de mensch en de dichteres van omstreeks 1830 geworden zijn de eerbiedwaardige matrone, welke, behalve de herinnering aan haren machtigen geest en haar onuitputtelijk talent, in hare naaste omgeving die van betooverende goedheid en vriendelijke eenvoudigheid heeft achtergelaten, die evenzeer bemind als bewonderd is gestorven!

Men heeft ten nadeele van haar talent gezegd, dat hare karakterstudie nooit diep is geweest; men heeft hare samenspraken arm aan afwisseling genoemd; men heeft beweerd dat bij haar geene verrassende wendingen zijn aan te treffen, dat in haar werk de dramatische vinding slechts de tweede plaats inneemt, dat het haar aan strenge waarneming der werkelijkheid ontbreekt, dat hare helden geen kinderen zijn van onzen tijd. Tot op zekere hoogte is dit alles waar. Doch volkomen juist heeft Taine opgemerkt dat, indien gedurende de laatste twaalf op vijftien jaren haar werk minder opgang heeft gemaakt, dit niet aan een verzwakking van haar talent moet worden geweten maar aan een verandering, die de smaak van het publiek heeft ondergaan. Eene positieve, wetenschappelijke richting heeft zich van de litteratuur meester gemaakt; men eischt tegenwoordig een getrouwer navolging van de dingen, karakters nauwer verwant aan die, welke wij alle dagen ontmoeten, beschrijvingen naar de natuur genomen en tot in kleinigheden juist, een gedetailleerde, letterlijke, micrographische copie van de werkelijkheid. De roman is in Frankrijk in handen gekomen van de opvolgers van Balzac. Hebben de leerlingen met den meester uiterst fijne ontleding, eene groote gave van combinatie, grondigheid, wijsgeerigen geest gemeen, dan is dit verschijnsel wellicht niet te betreuren. Doch er zijn verschillende vormen van kunst en de kunst van George Sand, op een geheel tegenovergesteld beginsel rustend, is evenzeer van eene hoogst voortreffelijke soort. Om van die

kunst te genieten, moet men smaak hebben voor eene meer ideale wereld, waarin personen, zaken, toestanden door een kunstenaarsoog bezien, een kunstenaarshand geschilderd zijn, niet met de uitvoerigheid van Balzac en de zijnen, maar op meer idealistische manier, somtijds slechts met enkele vluchtig aangegeven omtrekken. George Sand toonde zich zelve uitstekend goed te kennen toen zij in de *Histoire de ma vie* sprak van „een sterk geprononceerd idealisme", dat steeds haar eigen was. Wie aan hare hand zich laat wiegen op den stroom der verbeelding, leeft in eene andere wereld dan de onze en rust van de vermoeienissen van onze wereld uit. Mij dunkt, de dienst, ons door de schrijfster hiermede bewezen, heeft onschatbare waarde. De boeken, wier oproerige stellingen eertijds zooveel gerucht hebben gemaakt, zullen vergeten worden en zijn thans reeds ten deele vergeten, doch nog lang zal men met dankbaarheid die geschriften blijven lezen, waarin zij ondernam de zuiverste, verhevenste gevoelens van het menschelijk hart te beschrijven en in die poging zoo voortreffelijk mocht slagen. De historie toont aan wat we hebben gedaan, de roman wat we hebben gedroomd, gehoopt, geloofd en gedacht. George Sand schreef niet om te schrijven, zij had iets te zeggen, ze werd beheerscht, gedreven door de een of andere gedachte en vandaar dat het niet moeilijk zou vallen aan de hand van hare romans en van de denkbeelden, die daarin zijn uitgewerkt, de moreele en wijsgeerige geschiedenis van een belangrijk deel onzer eeuw te schrijven.

Hoe ten slotte het oordeel der nakomelingschap over het talent van George Sand moge luiden, reeds nu staat vast, dat zij onder de letterkundigen van alle tijden een eerste plaats inneemt ter wille van haren levendigen verhaaltrant, van de onovertroffen bekoorlijkheid harer beschrijvingen, van hare tooverachtige landschapschilderingen — nu eens dwars door een zonnestraal heen gezien, zoodat zij ons van vreugde vervullen, dan weder aanschouwd in de zachte nevelen van een dichterlijk halflicht, zoodat zij ons doen mijmeren en droomen. Ook — zoo niet bovenal — ter wille van „hare hartstochtelijke welsprekendheid, van haren lossen, helderen, keurigen, soberen, mannelijken, krachtigen, wegsleependen stijl, die aan den stijl van Rousseau herinnert maar ge-

makkelijker en fijner is, die aan den stijl van Bernardin de St. Pierre herinnert maar veel minder kunstmatig verfijnd moet heeten, en die warm genoemd worden mag als de stijl van de grootste redenaars, op wie Frankrijk roem mag dragen, vurig en zonder eenige gezochtheid". Niemand zal H. Taine wraken als bevoegd kunstrechter in deze. Welnu, Taine schreef: „Ce qui la met hors de pair, c'est le style. Le sien est comme un large fleuve qui coule à pleins bords. Personne, depuis les classiques des deux derniers siècles, n'a eu tant d'éloquence, et cette éloquence, n'est jamais déplacée, car elle est le ton propre d'un artiste qui agite des thèses et, de parti pris, donne à ses personnages du génie ou du talent. Nulle part on ne rencontre un pareil courant, des plaidoyers plus persuasifs, des dialogues mieux suivis, des discussions si intéressantes, des morceaux de soixante lignes prononcés d'une haleine, des *crescendo* de passion et de logique où le souffle oratoire et enthousiaste ne faiblit pas un seul instant. Tel est aussi le mérite de ses descriptions et de ses récits. Tout coule de source, d'une source regorgeante et profonde, sans trouble, sans heurt, sans intermittences, et roule dans un lit naturel avec la limpidité d'une grande eau vive. Rien de forcé, de voulu, d'inégal; tout est abondant, spontané et sain; vers le millieu de sa carrière, elle s'était affranchie d'une reste de déclamation et ne songeait plus à la phrase". Met zulk een getuigenis uit dien mond kan, naar ik meen, een auteur tevreden wezen.

Geldt dit van de romancière — — ook tot lof van den mensch George Sand kan iets worden gezegd. Zij is ten allen tijde eene „geloovige natuur" geweest. Aan God en onsterfelijkheid bleef zij gelooven, al wisselde de vorm, waarin zij deze overtuiging uitsprak, in het licht van onze eeuw. Optimistisch was hare levensbeschouwing. Zij vertrouwde op de mogelijkheid eener verzoening van ideaal en werkelijkheid en trachtte die verzoening tot stand te brengen. Hare vrienden, wier tong niet ophoudt hare goedheid, vriendelijkheid en eenvoudigheid te roemen, verzekeren dat zij met volle recht aan het eind van de geschiedenis haars levens mocht schrijven: „en tâtant mon coeur, je le trouve épris d'innocence et de charité comme aux premiers jours de mon enfance."

Begrijpelijk is het, dat nu de vrouw is gestorven, die een zoo goddelijk talent bezat om aan alles vleugelen te geven, om uit te spreken wat sinds lang door anderen was gedacht of gevoeld, die op zoo schitterende wijs de stelling van Balzac logenstrafte: „la supériorité est un fardeau que la femme ne sait pas porter," dat thans een harer vrienden — Ernest Renan — uitroept: „Quelque chose manquera désormais à notre concert; une corde est brisée dans la lyre du siècle." Wie verder van haar stonden en daardoor kalmer, misschien ook juister, kunnen oordeelen, mogen geene reden vinden voor de hartstochtelijke klacht:

„I shall not look upon her like again,"

zij erkennen niettemin dat met George Sand Frankrijk's grootste romancière, misschien wel de grootste dichteres van alle tijden is ten grave gedaald en dat, wanneer in de geschiedenis der letteren de beste namen worden genoemd, de hare hierbij stellig niet zal ontbreken.

Amsterdam, 15 Juli, '76.

IN HET DOOLHOF.

DOOR

H. L. BERCKENHOFF.

The Shakespeare-Bacon Controversy, by E. O. Vaile.
New-York, Scribner and Co.

De literatuur over Shakespeare neemt langzamerhand verbazende afmetingen aan. De commentatoren met hunne aangeboren wijdloopigheid hebben de kostbare nalatenschap van den Engelschen dichter als 't ware begraven onder een vracht van schrifturen, die alle — zoo 't heet — dienen moeten om den tekst te verduidelijken en op te helderen. 't Is evenwel de vraag of ze alle tot dat doel bevorderlijk zijn geweest. Niet ten onrechte beweert men, dat die menigte geschriften allengs een wal gevormd hebben, welke den toegang tot den auteur belemmert. En inderdaad, men moge het in zeker opzicht eens zijn met Douwes Dekker als hij zegt: „geen schrijver staat hoog genoeg om de domheid zijner lezers te begrijpen," het behoeft geen betoog, dat de vergedreven zucht van „expliceeren," waarbij de eene commentator den ander telkens in de haren vliegt, hare schaduwzijde heeft. 't Schijnt wel, als zagen sommigen onzer geleerde schriftverklaarders hunne lezers aan voor afstammelingen van den Krijn uit Starings puntdicht, die alles duister vond, omdat hij altoos half in den dut was. Uit vrees

van hun taak niet met de noodige nauwgezetheid te volbrengen, steken zij hunne lichten aan bij vollen zonneschijn en willen ook datgene ophelderen wat reeds klaar is als de dag, met het natuurlijk gevolg, dat de oorspronkelijke helderheid verduisterd wordt door de zwarte kantteekeningen waaronder zij alles begraven. Nu geef ik gaarne toe, dat er wellicht geen dichter is, die 's menschen critischen geest eer in verzoeking brengt en zijne verklaringswoede meer voedsel verschaft dan juist Shakespeare — en wil ook geenszins gezegd hebben, dat ik de toelichtingen en verklaringen, waarmede sommige onvermoeide geesten onzer eeuw de gewrochten van dezen dichter verrijkten en daardoor voor ons genietbaar maakten, niet op zeer hoogen prijs schat, — ik had alleen het oog op de doellooze uitpluizerij en woordenzifterij, die zoo vaak ontaart in onvruchtbaar twistgeschrijf. Tevens leg ik de belofte af, mij in dit opstel niet met commentaren op Shakespeares werken te zullen inlaten — maar een vraagstuk bij de lezers in te leiden, dat, hoe moeilijk ook op te lossen, zeker gewicht genoeg heeft om er een oogenblik bij stil te staan.

Bestaat er, wat betreft de algemeene waarde, die men heeft toe te kennen aan de werken van den genialen Engelschman, bijna geen verschil van gevoelen, minder eensgezind denkt men ten opzichte der dankbaarheid, die wij Shakespeare, als schepper dier reuzengewrochten, behooren toe te dragen. Daar zijn er, die zijn genie in twijfel trekken, die hem alle recht op onze vereering kortweg ontzeggen, en hem den nimbus, welke eeuwen lang zijn hoofd omstraalde, ontrukken. Verwacht niet, dat gij de „afvalligen" met een medelijdend schouderophalen uit het veld zult slaan; — zij houden zich vast, met hand en tand, aan de feiten, die in het voordeel spreken van hunne meening, — en al is het aantal hunner volgelingen niet groot, zij strijden met den gloed eener innige overtuiging voor hunne opvatting. En, sedert een eerste minister van Engeland en een beroemd hoogleeraar in de rechten aan Harvard University zijn toegetreden tot de leer der anti-Shakespeareanen, krijgt de meening, dat Shakespeare ten onrechte gevierd wordt als een der grootste geesten, die ooit de wereld met hunne werken verblijdden, nieuw voedsel niet alleen, maar

de beweging neemt afmetingen aan, welke den geloovigen in den profeet van Stratford reden tot bezorgdheid kunnen geven. Ik kies natuurlijk geen partij in dit zeer netelig geding, en evenmin werp ik mij op als rechter om uitspraak te doen in het geschil; — mijn doel is, aan de hand van E. O. Vaile, den lezers op de hoogte der kwestie te brengen en kortelijk de pleidooien mee te deelen, die door partijen in 't belang hunner zaak gevoerd zijn.

De heer Vaile is een gids aan wien men zich gerust kan toevertrouwen; — onpartijdig? Ik hoop: ja! Als ik overigens van „onpartijdigheid" hoor spreken, komen mij steeds de woorden in gedachte van Ampère, woorden, waarvan de bedoeling kan gelden voor alle omstandigheden en voor alle zaken: „Qui connâitrait toutes les causes des événements, qui pénétrerait dans le caractère des hommes et dans l'esprit des temps, qui pourrait découvrir l'enchâinement de ces causes, ranimer les hommes, faire revivre les temps, celui-là serait en état d'écrire une histoire définitive; mais celui-là ne serait pas un homme, car il aurait une clairvoyance et un pouvoir de résurrection sans limites, il serait dieu."

In 1856 verscheen te New-York een boek, dat niet weinig opzien baarde, dewijl de schrijfster, Miss Delia Bacon, daarin trachtte aan te toonen, dat Shakespeare niet de dichter is der treurspelen, die onder zijn naam bekend zijn. Het werk, „The Philosophy of Shakespeare's Plays Unfolded," muntte niet uit door zuiverheid en helderheid van stijl. 't Was om zoo te zeggen een corvée het door te worstelen. Voor 't overige stond Miss Bacon bekend als eene zeer begaafde en wetenschappelijk ontwikkelde vrouw. De voorlezingen over geschiedenis, die zij op verschillende plaatsen hield, ondervonden veel belangstelling. Vooral te Boston en Cambridge trok zij de algemeene aandacht en mocht zij zich in een schitterenden uitslag verheugen. De studie der geschiedenis had haar langzamerhand tot de overtuiging gebracht, dat niet Shakespeare maar Lord Bacon de schrijver is der treurspelen — en niemand heeft ooit die overtuiging aan 't wankelen kunnen brengen. Integendeel, van het oogenblik,

dat dit denkbeeld zich van haar meester had gemaakt, kende ze slechts één doel, 't welk zij steeds voor oogen hield, namelijk om Bacon den roem deelachtig te doen worden, die hem twee eeuwen lang wederrechtelijk onthouden was. Daartoe in staat gesteld door eenige „geloofsgenooten," vertrok zij naar Engeland, om hare onderzoekingen op de plaats zelf voort te zetten. Nauwelijks aangekomen, ondernam zij een pelgrimstocht naar St. Albans, waar Bacon, haar heilige, in afzondering geleefd had, om zich geheel aan de wetenschap te kunnen wijden, en op welke plaats zij veronderstelde, dat de grootsche gewrochten geboren waren geworden. Na een verblijf van elf maanden trok zij alleen en onbekend naar Londen. Het volgende gedeelte uit een harer brieven, die uit dezen tijd dagteekenen, gunt ons een blik in het karakter der vrouw, die de algemeene meening en het eeuwenoude geloof dorst tarten: „I would have frozen into a Niobe before I would have asked any help for myself, and would sell gingerbread and apples at the corner of a street for the rest of my days, before I would stoop, for myself, to such humiliations as I have borne in behalf of my work, which was the world's work, and I knew I had a sight to demand aid for it."

Carlyle, door wien zij zeer heusch ontvangen werd, deelde zij hare ontdekking mede, terwijl Ralph Waldo Emerson, onderhandelingen aanknoopte met de uitgevers van „Putnam's Magazine," in welk tijdschrift miss Bacon de uitkomsten van hare nadere onderzoekingen wenschte uit een te zetten. De verbintenis met „Putnam's Magazine" werd evenwel, om onbekende redenen, verbroken nadat één artikel verschenen was. Zij vatte nu het voornemen op hare bevindingen afzonderlijk uit te geven.

Mr. Nathaniel Hawthorne, die zich toevallig in Engeland ophield, stond haar trouw terzijde en nam de zorg op zich, een uitgever te zoeken. De schrijfster heeft veel ontbeerd, veel geleden in Londen. Zij moest zeer zuinig leven, en had bijkans gebrek aan 't hoogst noodige. In een harer brieven heet het: „I have lived here much like a departed spirit, looking back on the joys and sorrows of a world in which I have no longer any place. I have been more than a year in this house, and have had but three visitors in all that

time, and paid but one visit myself, and that was to Carlyle, after he had taken the trouble to come all the way from Chelsea to invite me. I have had calls from Mr. Grote and Mr. Monckton Milnes."

Toen haar boek gereed was en in 't bezit van Mr. Hawthorne, maakte zij een reisje naar Stratford-on-Avon. Zij hoopte in het graf van Shakespeare papieren te vinden, die hare bewering met bewijzen zouden staven en dus de hypothesen welke zij stelde tot onomstootelijke waarheid verheffen. Zij werd evenwel in hare verwachting teleurgesteld. Het graf van Shakespeare bracht niets aan 't licht. Uit Stratford schrijft zij: I want you to help me bear this new kind of burden, which I am so little used to. The editor of „Fraser's Magazine," Parker, the very best publisher in England, is going to publish my book immediately, in such haste that they cannot stay to send me the proofs. Mr. Bennock writes to me for the title, and says this has been suggested — „The Shakespeare Problem Solved by Delia Bacon" —; but I am afraid that, with the name, sounds too boastful."

De verschijning van haar boek was niet zonder gevolgen. Er brak een storm van verontwaardiging los boven 't hoofd der zwakke vrouw, die Shakespeare van 't voetstuk wilde rukken, waarop de gansche wereld hem geplaatst had. Voeg hierbij de meer of minder kwetsende critieken, die haar boek te verduren had, de hevige aanvallen waaraan zij bloot stond van de zijde der letterkundigen, en 't zal niemands bevreemding wekken, dat een lichaam, verzwakt door zware inspanning en ontbering, niet bestand was tegen zooveel tegenspoed en teleurstelling. Herhaaldelijk leed zij aan hevige aanvallen van waanzin, waarom men zich genoodzaakt zag de ongelukkige vrouw in een krankzinnigengesticht op te nemen. De zorgvuldigste verpleging kon geen genezing aanbrengen; zelfs de terugkeer naar haar vaderland, waar vrienden en verwanten haar met open armen ontvingen, bleef zonder invloed op het ondermijnd gestel. Nauwelijks had zij den Amerikaanschen bodem betreden, of het leven ontvlood het broze lichaam. De dood maakte een einde aan 't leven, dat als 't ware onderging in den strijd om een beginsel, dat zeker zulk een offer niet verdiende.

Haar tijdschriftartikel, waarvan boven sprake is, verscheen in de Januari-aflevering van „Putnam," 1856. Het is zeer

hartstochtelijk gesteld, dus geenszins in overeenstemming met het onderwerp, dat kalmte en bezadigdheid eischt. Niettemin laat het zich beter lezen, dan het groote werk, dat weldra het licht zag, voorzien van eene inleiding door Mr. Hawthorne, die 't boek noemt: the noblest tributary wreath that has ever lain upon the old tombstone at Stratford-on-Avon," daar 't in waarheid de vrucht — maar ook het offer was van een menschenleven.

Hoewel de zaak langzamerhand meer besproken werd was 't er nog verre af, dat zij als een zuiver letterkundig vraagstuk van eenig belang werd beschouwd. De meesten namen haar op als een zeer ongepaste aardigheid, niet vatbaar voor ernstige bespreking — nog minder voor bestrijding.

Zoo stond de kwestie en dreigde door andere „vragen van den dag" verdrongen te worden, toen zij op nieuw de aandacht trok, tengevolge van een in 1867 te Boston verschenen werk: „The Authorship of Skakespeare." Dit boek kan geenszins beschouwd worden als de vrucht van een opgewonden en dweepziek gemoed. Integendeel, het geheele werk ademt een kalmte en zekerheid, die alleen het deel kunnen zijn van een veelzijdig ontwikkeld en onbevooroordeeld verstand. De auteur blijkt tot in de kleinste bijzonderheden vertrouwd te zijn met de eeuw en de werken van Bacon en Shakespeare; nauwkeurige bronnenstudie stelt hem in staat het verledene met onbenevelden blik te beschouwen. Feiten worden met elkaar in verband gebracht, oorzaken opgespoord en gevolgen ontleed, op een wijze, die getuigt van den ernst, waarmede de schrijver zijn taak heeft opgevat. Het boek was van de hand van Nathaniel Holmes, toen raadsheer in het Hooge Gerechtshof van Missouri, op dit oogenblik hoogleeraar in de rechten aan Harvard University.

Dit werk, dat zich, afgezien van het onderwerp 't welk er in behandeld wordt, zeer aangenaam laat lezen, bracht de kwestie weder ter tafel, terwijl zij laatstelijk in Frazer's Magazine (Augustus-aflevering 1874) aan een breedvoerig en nauwkeurig onderzoek werd onderworpen.

Wij hebben ons tot taak gesteld naar aanleiding van Holmes werk de bewijzen aan te stippen, die door de partij der Baconisten in het belang hunner zaak aangevoerd wor-

den, terwijl wij daarnaast de gronden zullen aangeven, waarop de tegenpartij haar goed recht in deze steunt. Het eerste en gewichtigste feit, waaruit men tot de gevolgtrekking gekomen is, dat Shakespeare niet de dichter is der bedoelde drama's enz, ademt een geheel negatief karakter. Het is namelijk gegrond op de algemeen aangenomen leer, dat elk gevolg zijn oorzaak behoort te hebben.

De auteur der treurspelen moet een wonder van geleerdheid zijn geweest, zoo op het gebied der letterkunde als op dat der wijsbegeerte. Eene vertrouwdheid met wetten en rechtzaken als spreekt uit zoo menige bladzijde, kan alleen de vrucht zijn van jarenlange studie en ondervinding.

De rechtsgeleerde Campbell zegt:

»I am amazed not only by the number, but by the accuracy and propriety with which Shakespeare's judical phrases and forensic allusions are uniformly introduced. There is nothing so dangerous as for one not of the craft to tamper with our freemasonry." En verder heet het: „While novelists and dramatists are constantly making mistakes as to the law of marriage, of wills, of inheritance, — to Shakespeare's law, lavishly as he propounds it, there can be neither demurrer, nor bill of exception, nor writ of error."

De dichter was een ingewijde in het vak der geneeskunde. Dr. Bucknill staat verbaasd over de uitgebreide en grondige kennis van het menschelijk lichaam, die hij tentoonspreidt; — kennis, die alleen het eigendom kan zijn van dengene, die zich met den meesten ernst heeft toegelegd op de geneeskundige en psychologische wetenschappen — en de theorie getoetst aan de practijk. Ook blijkt hij te zijn doorgedrongen tot den vruchtbaren hof der klassieke wereld. In zijne treurspelen vinden wij daarvan bewijzen te over. Men is o. a. tot de ontdekking gekomen, dat de f a b e l in „Timon" aan het te dien tijde nog onvertaalde Grieksch van Lucianus ontleend is, terwijl „The Comedy of Errors" algemeen als eene vrije navolging van Plautus' „Menaechmi" bekend staat. Van Plautus nu was in 1594 nog geene vertaling bekend.

Evenmin kan het aan twijfel onderhevig zijn, dat de dichter grondig bekend moet geweest zijn met het Fransch en Italiaansch, daar in verscheidene stukken gebruikt gemaakt is van in die talen geschreven sproken en vertellingen. —

Bisschop Wordsworth verzekert, dat in Shakespeares werken meer godgeleerdheid voorkomt, althans meer aan den bijbel ontleende uitspraken en gelijkenissen gevonden worden, dan bij alle overige schrijvers van de zeventiende eeuw te zamen. (Natuurlijk zondert Wordsworth de godgeleerden uit.) Hij, die in de gelegenheid is geweest de uitstekende voorlezingen te hooren, gehouden door James E. Murdoch over „Shakespeare met betrekking tot den bijbel," zal des bisschops verzekering wel niet in twijfel trekken.

Uit dit alles blijkt zonneklaar, dat de auteur, wie hij dan zijn moge, de geheele wetenschap zijner eeuw in zich opgenomen had, en behalve een kunstenaar „door Gods genade," een diepzinnig geleerde geweest is. Natuurkunde, Alchemie, Sterrekunde, in geen enkel vak van menschelijke kennis was hij een vreemdeling. In zijne werken is een schat van geleerdheid neergelegd, ontleend aan elk gebied, waartoe zijn tijd den toegang verschafte. Met de grootste wijsgeeren zijner eeuw op één lijn gesteld, kan hij in één adem genoemd worden met mannen, die hun gansche leven gewijd hebben aan de ontsluiering der diepste geheimen van het scheppingsgewrocht.

De dichter, de kunstenaar wordt geboren, goed; — maar is er iemand, die durft beweren, dat men een diepzinnig geleerde is — bloot uit i n t u i t i e?

De wijze en dwaze; de edele en de dorper; de kunstenaar en de woekeraar; de hoveling en de nederige; de toovenaar en de staatsman; de vlekkelooze onschuld en de laagste misdaad; — niemand en niets staat buiten het bereik van zijn scherpen, dichterlijken blik. Overal en altoos toont hij zich den meester, die zich op adelaarsvleugelen verheft boven zijn onderwerp, zonder daarom ooit het zinnelijk waarneembare uit het oog te verliezen. „He seems to have known the world by intuition, to have looked through the world at a glance, and to be the only author that gives ground for a new opinion, that the philosopher, and even the man of the world, may be born as well as the poet," zegt Pope.

Coleridge roept in verrukking uit: „Merciful, wondermaking Heaven! what a man was this Shakespeare! Myriad-minded, indeed, he was."

Slaan wij nu een blik op het leven van den man, die gezegd wordt de schrijver te zijn der grootsche gewrochten,

welke in de letterkundige wereldgeschiedenis hunne wedergade niet vinden.

Van eene zorgvuldige opvoeding kan geen sprake zijn; van een geleerde nog minder; de school in zijn geboorteplaats was de eenige wetenschappelijke (!) inrichting, die hij bezocht. Nauwelijks achttien jaar, huwde hij met eene vrouw, die reeds zes en twintig zomers beleefd had. Om aan de gevolgen van jeugdige dwaasheden te ontsnappen, of gedreven door armoede, misschien ook uit liefde tot het tooneel, vertrok hij vijf jaar later naar Londen, waar wij hem weldra, in eene zeer ondergeschikte betrekking, aan den schouwburg werkzaam vinden. Van de jaren 1593 en 94 zijn weinig bijzonderheden omtrent zijn leven bekend. Gedurende dien tijd verschenen onder zijn naam twee stukken: Venus en Adonis en De schaking van Lucretia. In 1597 kocht hij het huis in Stratford, waar zijn gezin tot aan zijn dood gewoond heeft. In 1598 vinden wij hem vermeld als de schrijver van verscheidene tooneelstukken, waarvan er twee met zijn naam het licht zagen. Omstreeks dezen tijd is hij tooneelspeler en schijnt in goeden doen te verkeeren. Toen de Hamlet voor de eerste maal vertoond werd (1604), had hij 't reeds gebracht tot medebestuurder en aandeelhouder van de twee schouwburgen: Globe en Blackfriars. Zijn vermogen vermeerderde in korten tijd aanmerkelijk, en uit de feiten, die ons omtrent deze volgende jaren bekend zijn, blijkt, dat hij betrokken is bij verscheidene ondernemingen — en om zoo te zeggen man van zaken geworden is. Gedurende deze jaren, van 1604 tot 1613, waarin geen spoor te vinden is van eenigen letterkundigen arbeid, verschijnen Macbeth, Othello, Koning Lear en Julius Caesar. De juiste dagteekening zijner werken ontbreekt wel is waar meestal, maar uit den inhoud zijner stukken laat zij zich gewoonlijk, althans bij benadering, bepalen.

Weldra mocht zich onze dichter (?) verheugen in een gevierden naam — en, in een aanzienlijk fortuin. Na 1612 schijnt hij zich uit de zaken teruggetrokken te hebben — om het verdere gedeelte van zijn leven te slijten in Stratford, waar hij dan ook in 1616 gestorven is. Zijn meest vertrouwbare levensbeschrijver, Halliwell, vermeldt, dat hij zich altijd meer bemoeide met de gewone zaken des dagelijkschen levens,

dan met zijn vak, welke verklaring zeker bevestiging vindt in Popes dichtregelen:

„Shakespeare, whom you and ev'ry playhouse bill
Style the divine, the matchless, what you will,
For gain, not glory, winged his roving flight,
And grew immortal in his own despite."

Stellen wij nu deze twee Shakespeares nevens elkander: de Shakspeare der geschiedenis en Shakespeare: het reuzengenie, dan ligt de vraag voor de hand: kan 't mogelijk zijn, dat beide personen één zijn? Kunnen wij goedsmoeds aannemen, dat een leven, zooals Shakespeare geleid heeft van zijn geboorte tot aan zijn dood, dat zulk een kalm en weinig bewogen leven, de bron is van meesterwerken, zooals die, welke wij aan Shakespeare toeschrijven?

A. W. Schlegel, de geleerde Duitsche criticus, kan dit niet aannemen en verklaart onverholen de gegevens, waarop wij de levensgeschiedenis van Shakespeare bouwen, voor onwaar. Hij hecht er niet meer waarde aan dan aan een sprookje.

Emerson roept, nadat hij ons Shakespeare heeft afgeschilderd als een zeer gemoedelijk menschenkind, als een levenslustig tooneelspeler, bestuurder en aandeelhouder, in wanhoop uit:

„I cannot marry this fact to his verse. Other admirable men have led lives in some sort of keeping with their thought; but this man in wide contrast."

„Ondervraag uw eigen ziel," zegt Coleridge, „ga te rade met uw eigen gezond verstand — en durf de mogelijkheid vol houden dat deze man..... de grootsche, baanbrekende, onstuimige geest is, die nog in onze eeuw den scherpzinnigsten criticus in moeielijkheid brengt. „What! are we to have miracles in sport? — or, I speak reverently, does God choose idiots by whom to convey divine truths to man?"

Inderdaad, wij staan hier voor een raadsel, waarvan de oplossing niet voor de hand ligt. Een van drieën, òf wij moeten ons neerleggen bij de zaak en aannemen dat we te doen hebben met een wonder boven wonder; of wij moeten ons scharen aan de zijde van A. W. Schlegel en

kortweg alle bijzonderheden, die ons uit Skakespeares leven bekend zijn, voor louter verzinsels verklaren, of — en dit is het kritieke punt — wij dienen Skakespeare de kroon, die hij reeds eeuwen gedragen heeft, te ontrooven om haar op de slapen te drukken van een ander — of, zeg ik, wij zullen moeten gelooven, dat de werken zijn voortgekomen uit eens anders brein, en Shakespeare alleen zijn naam voor het titelblad geleend heeft.

Dit doolhof van gissingen en geheimzinnigheden worden we van zelf binnengeleid door meer of min betrouwbare feiten uit Shakespeares levensgeschiedenis; vergeefs zoeken wij echter naar de Ariadne, die ons weer op den vasten bodem der zekerheid brengt. —

We zullen ons evenwel niet mengen in het geschil, maar ons bepalen bij de mededeeling der gegevens, waarop de partij der afvalligen de bewering grondt: „dat zij, die Shakespeare als hun heilige aanbidden zich hebben laten verblinden door den schijn — en verstandig zouden doen een anderen profeet te kiezen."

1. Er is met nadruk gewezen op het feit, dat Shakespeare zelf nimmer de aan hem toegeschreven stukken voor zijn arbeid heeft uitgegeven. Nooit toonde hij eenigszins belangstelling voor, wij zullen kortheidshalve maar zeggen, zijne werken; hij is gestorven zonder zich over hun lot te bekommeren. Zeer zeker mag het bevreemding wekken, dat hij geen woord over heeft gehad voor zijn Hamlet en Falstaff, dat zijne geestelijke nalatenschap hem zoo weinig ter harte is gegaan.

2. Vergeefs heeft men gezocht naar een manuscript, dat ook maar eenigszins aan zijn handschrift doet denken. — Nimmer is het bewijs geleverd, dat men tijdens zijn leven een manuscript heeft gezien, waaruit met eenig recht kon besloten worden, dat hij de oorspronkelijke schrijver was.

3. In zijn testament wordt met geen enkel woord gerept van een uitgever, aan wien de manuscripten zouden kunnen verkocht zijn — noch van de manuscripten zelf, die trouwens nooit in 't bezit van zijn nageslacht of van zijn executeurs zijn gekomen. 't Moet verwondering baren, dat hij gestorven is zonder eenige aanwijzing omtrent zijn geesteskinderen achter te laten.

4. Is 't mogelijk dat een man, bezield met zulk een innige liefde voor het tooneel, 't geen blijkt uit zijn vele ongeëvenaarde kunstwerken, is 't mogelijk, zeg ik, dat een Shakespeare dat tooneel alleen beschouwde als een middel om rijk te worden — en zich, zoodra hij zijn doel bereikt en een groot vermogen verzameld had, geheel terug kon trekken en zijne verdere levensjaren in rust slijten als een gewoon dorpeling, die belang stelt alleen in zijn tuin, zijn schaapjes, zijn gezin; die voldoening vindt in den omgang met eenvoudige buurluitjes; die eet, en drinkt, en slaapt, kortom, die handelt als een kruidenier, die zijn koetjes op 't droge heeft? Is het denkbaar, dat de vurige drang tot scheppen plotseling zwijgt niet alleen, maar dat een dichter, een hervormend genie, die het leven heeft gegeven aan een Lear, een Prospero, zoo onverschillig wordt voor 't geen hij gewrocht heeft, dat het hem niet eens de moeite waardig is zijne handschriften voor ondergang te behoeden — of paal en perk te stellen aan de aanmatigingen van uitgevers, die, 't geen te voorzien was, geheel naar eigen believen met de vruchten van zijn geest zouden rondsollen — drukkende en uitgevende, al naar hun dit in 't hoofd kwam?

5. Nergens wordt het bewijs geleverd, dat hij een man is geweest van ernstige studie, evenmin dat hij veel las. Trouwens, iemand in zijne omstandigheden, iemand overkropt met bezigheden van geheel anderen aard, vindt daartoe weinig gelegenheid. Zelfs moet hem de tijd ontbroken hebben om zich die kennis eigen te maken, welke wij verbinden aan den titel van „wel opgevoed mensch;" van diep doordringen in alle takken, van ernstig vorschen op elk gebied van wetenschap kan althans in geen geval sprake zijn — en dan, bovendien, zou hij nog tijd gevonden hebben om de grootsche gewrochten, waarvan hij de schepper heet, te doen rijpen en daaraan vorm te geven!! Van medewerkers, c o l l a b o r a t e u r s, die hij gehad kon hebben, vinden we niets vermeld. Zijn omgang bepaalde zich tot tooneelspelers en eenige schrijvers van minder gehalte. Alleen met Ben Jonson schijnt hij in aanraking geweest te zijn. De overlevering, die hem een ijverig lid maakt van Raleigh's Club, verdient niet meer geloof dan een sprookje.

6. Dat gedurende zijn leven niet iedereen hem als een groot

dichter vereerde blijkt o. a. uit een gedicht, „A Groatsworth of Witte bought with a Million of Repentance," eene satire in 1592 uitgegeven. Greene, de dichter, raadt zijne vrienden, die hun geest verbeuzelen met tooneelschrijverij, liever andere bezigheid te zoeken: „for there is an upstart crow beautified with our feathers, that with his Tyger's heart, wrapt in a player's hyde, supposes he is as well able to bombast out a blank verse as the best of you; and being an absolute Johannus Factotum is, in his own conceyt, the only Shakescene in a Countrey." De woorden spreken een onverholen beschuldiging uit tegen Shakespeare, den tooneelspeler, die pronkt met gestolen vederen, zich roem toeeigent, welke hem niet toekomt.

7. Bacon sprak gaarne van zijn tijdgenooten, die boven het peil der alledaagschheid stonden. Hij was een groot vriend van Ben Jonson, een warm bewonderaar van George Herbert en andere dichters zijner eeuw. In zijn „Apophtegms" wordt de naam van Raleigh herhaaldelijk genoemd. Over Shakespeare wordt echter in Bacons geschriften geen woord gerept. Hoe kon een man als Bacon, een innig vereerder van alles wat met kunst en wetenschap in betrekking stond, hoe kon zulk een man den grootsten geest, die leefde, verzwijgen? We mogen toch in geen geval veronderstellen, dat Bacon niet hoog genoeg stond om een Lear en een Macbeth naar waarde op prijs te schatten. Hij moet dus reden gehad hebben, den naam van Shakespeare niet aan te roeren. Welke?

8. De aandacht vestigende op de beschrijving van vreemde zeden en gebruiken, vooral Italiaansche, op de schilderingen van het leven in alle omstandigheden, te land en ter zee, waarvan in de drama's zoovele voorbeelden voorkomen, geheele tooneelen, zoo in alle bijzonderheden juist geteekend, roepen wij onwillekeurig uit: waar heeft een man, die zijn leven sleet te Londen of te Stratford, die nimmer een voet over de grenzen van zijn eiland zette, en van vreemde volken niet meer te zien kreeg als van tijd tot tijd een buitenlander, die Londen bezocht, waar kan die man de stoffe daartoe hebben verzameld, waar heeft hij de kennis opgedaan van het leven en streven van natiën, zoo geheel verschillend van de zijne? Is 't niet al te veel gevergd

van ons geloof, te moeten aannemen, dat „De koopman van Venetië" geschreven is door iemand, die Italie's blauwen hemel nimmer aanschouwde, door iemand, die den Rialto slechts van „hooren zeggen" kende? Inderdaad, wij staan hier voor een zoo vreemdsoortig vraagstuk, dat zelfs Shakespeares meest betrouwbare levensbeschrijvers het noodig hebben geacht, hunnen held reizen te laten doen — die door de geschiedenis weersproken worden; alleen uit de zucht om dit vraagstuk, al is 't dan met een Franschen zwaai, eene schrede nader tot de oplossing te brengen.

9. De stukken, waarvan hier sprake is, zijn, naar het gebruik des tijds, een gebruik dat doet denken aan het copierecht van onze dagen, ingeschreven in de registers van Stationers Hall; geen enkel evenwel onder den naam van Shakespeare.

10. Ben Jonson vertelt, dat de tooneelspelers, om Shakespeares roem te verhoogen, plachten te zeggen: „dat hij nimmer een regel doorhaalde of een woord in zijn schrift uitschrapte." De ongerijmdheid van deze bewering moet ieder onmiddellijk in 't oog vallen. Noem mij den schrijver, hij moge dan op den top of aan den voet van den Parnas staan, die zich neerzet om zijne gedachten te ordenen en vorm te geven, en zijn taak volbrengt, zijn arbeid aflevert, zonder één enkelen regel te veranderen! Bacon schreef zijn „Novum Organum" twaalfmaal over; Burke zijn „omwenteling in Frankrijk" zes maal, Gibbon, een gedeelte van zijn „Decline and Fall" ontelbare keeren voor hij voldaan was over zijn werk. Virgilius zou, na verscheidene jaren van inspanning en arbeid, zijn Aeneas ten vure gedoemd hebben, uit onvoldaanheid met het gewrocht. Ongetwijfeld zijn de tooneelspelers het offer geweest van misleiding — en hebben zij copie voor manuscript aangezien.

Zie hier, in 't kort, de bewijsgronden, waarop de bewering van zekere partij gegrond is, die het als hare overtuiging uitspreekt, dat Shakespeare niet het reuzengenie is geweest, 't welk wij vereeren als de schepper van zooveel grootsch en edels. Zij weigert den tooneelspeler van Stratford den cijns der dankbaarheid, om in aanbidding neer te knielen voor den doctor mirabilis zijner eeuw, voor Lord Bacon!

. . . . . .

Zijn de omstandigheden, waarin Shakespeare verkeerde van

dien aard, dat zij ons versterken in de meening, dat wij hem ten onrechte voor den dichter der bekende meesterwerken houden, — het leven van Bacon logenstraft geenszins het beweren, dat deze beroemde man en niemand anders, de ware auteur is. Francis Bacon leefde van 1561 tot 1626; hij werd dus drie jaar vóór zijn tijdgenoot geboren, en overleefde hem tien jaar. De natuur bedeelde hem met de rijkste vermogens, die hij tot de grootst mogelijke ontwikkeling wist te brengen. Trouwens, de omstandigheden waren daartoe bij uitstek gunstig. Zijne moeder was eene zeldzaam beschaafde vrouw, welke den zin voor „deege degelijkheid" reeds vroeg in den zoon opwekte. Zijn vader, die de hooge betrekking van Grootzegelbewaarder bekleedde, mocht een diepzinnig geleerde heeten en toonde zich steeds een beschermer van kunsten en wetenschappen. Het paleis en de buitengoederen van den ouden lord Bacon waren schier beroemd om hunne uitgebreide boekerijen, terwijl de inrichting enz. luide spraken van den kunstkeurigen smaak der bewoners. Den jongen Bacon ontbrak het dus niet aan de gelegenheid zijn brandende dorst naar kennis te lesschen en zijn kunstzin te veredelen. Geen wonder, dat Francis, de jonge Grootzegelbewaarder, zooals Koningin Elisabeth hem noemde, spoedig de aandacht op zich vestigde van de mannen der wetenschap uit zijn omgeving, om eenmaal in gansch Europa beroemd te worden als een der grootste vernuften op het gebied der wijsbegeerte, natuurkunde, rechtsgeleerdheid, geneeskunde, kortom: op het gansche, onbeperkte gebied der wetenschap. Op twaalfjarigen leeftijd de hoogeschool te Cambridge betredende, streefde hij al spoedig zijn leermeesters voorbij. Zeven jaar later bekleedde hij een post bij het gezantschap aan 't Fransche hof, legde zich toe op de Fransche en Italiaansche talen, terwijl hij op vijfentwintig-jarigen ouderdom, na teruggekeerd te zijn van een belangrijke reis op 't vasteland, verkozen werd tot lid van het parlement. Na den dood zijns vaders in 1579, betrok hij zijn landgoed om zich met de borst toe te leggen op de studie der rechtsgeleerdheid; hij drong tevens verder door in de Grieksche dichters, en volmaakte zijn kennis van de wijsbegeerte. Vlug van bevatting en scherp van vernuft als hij mocht heeten, was het geenszins een gewaagd bestaan voor hem, met Plato

en Aristoteles in 't krijt te treden en de wijsbegeerte aan eene algeheele louteringe te onderwerpen. Zijne uitgebreide geleerdheid en schitterende welsprekendheid deden hem spoedig grooten invloed in het parlement verwerven. Van Koningin Elisabeth ontving hij de ondubbelzinnigste blijken van achting en vriendschap, edoch in hare oogen was hij meer „a man of study than of practics and experience." De tijd, dat men zijn kunde minder eenzijdig zou beoordeelen, was evenwel niet verre. Weldra werd hij geroepen tot het gewichtige ambt van Minister van Staat. Onder Elisabeths opvolger bekleedde hij achtereenvolgens de betrekkingen van: Solicitor-General, Attorney-General, Lord-Chancellor, enz. In dezen man waren inderdaad alle eigenschappen vereenigd, die het eigendom behooren te zijn van den schrijver der tooneelstukken, eigenschappen die men aan Shakespeare niet mag toeschrijven, zonder de gegevens waarop wij zijne levensgeschiedenis bouwen, alle zonder onderscheid, voor verzinsels te verklaren. Het is bijna overbodig Bacons uitgebreide kennis nader met bewijzen te staven. Zijne „Physiolocal and Medical Remains" en verschillende gedeelten uit de „Avancement of Learning," om van andere werken te zwijgen, verheffen zijne bevoegdheid op het gebied der geneeskunde boven allen twijfel; wij leeren er den man uit kennen die gedrongen is in het wezen van den mensch, naar lichaam en ziel beide. Zijne gemeenzaamheid met de klassieken der oudheid blijkt schier uit elke bladzijde die hij schreef. Verscheidene keeren haalt hij in zijne werken Lucianus en Plautus aan, de dichters, aan wie Timon of Athens en The Comedy of Errors zijn ontleend. Hij was grondig bekend met de Fransche, Italiaansche en Spaansche talen, terwijl hij op zijne reizen gelegenheid te over had vreemde volken gade slaan in hunne zeden en gewoonten — iets dat hij op Shakespeare vóór heeft. Zijne vertaling der psalmen, zijn essays op theologisch gebied, zijne aanhalingen uit de heilige schrift, doen eene grondige bekendheid onderstellen met den Bijbel. Shakespeares vertrouwdheid met de apostolische geschriften is daarentegen aan bedenking onderhevig, hoewel de dichter van zijn diep inzicht in „deze dingen" blijken geeft op bijna elke bladzijde zijner drama's. Bacons „Interpration of Nature" en „Wisdom of the Ancients," de op-

merkingen overal in zijne overige geschriften verspreid, pleiten voor de scherpte, waarmede hij menschen en zaken in 't oog vatte; — we leeren er den zielkundige uit kennen voor wien niets geheim is, die de diepste roerselen van 't menschelijk gemoed bespied heeft. Als reiziger, student, en in verschillende staatsbetrekkingen, heeft hij bij uitstek gelegenheid gehad zijne medeschepselen van verschillende zijden te leeren kennen en den eeuwigen kamp ga te slaan, dien de hartstochten strijden in 't broze omhulsel van den mensch. De bewering, dat hij onder zijne tijdgenooten doorging voor een dichter van meer dan gewone verdiensten, is geenszins uit de lucht gegrepen. Speddig, een zijner levensbeschrijvers, is van meening, dat bij Bacon alle eigenschappen, die den grooten dichter vormen, voorhanden waren — en dat het slechts van zijn eigen wil afhankelijk is geweest, om opgenomen te worden onder de beroemde dichters zijns tijds. Macaulay stelt ons den dichterlijken aanleg, de verbeeldingskracht van Bacon als zeer ontwikkeld voor. En hoewel de weinige verzen, die hij schreef, niet uitstekend mogen genoemd worden, logenstraffen zij evenmin het beweren, dat hij bezield was met een dichterlijken geest, dat het scheppend genie van den kunstenaar hem geensdeels vreemd was. Zelfs het proza van zijne wetenschappelijke werken bevestigt het vermoeden, dat in Bacon de man der wetenschap den kunstenaar niet geheel heeft kunnen verdringen. Voorwaar, Coleridge's epitheet: „tienduizend-zielig" (myriad-minded) is toepasselijk op dezen man!

2. Ten aanzien der datums, waarop men wil, dat de drama's en gedichten verschenen, geldt, dat juist te dien tijde Bacon ze best kan geschreven hebben. Tusschen zijne toelating tot de balie, 1582, en zijne verheffing tot een der grootste waardigheden, 1613; van zijn eenentwintigste tot zijn tweeënvijftigste jaar, had hij op Grays Inn gelegenheid zich geheel aan de studie — — en aan 't dichten — — te wijden. 't Is overigens bekend, dat hij veel op had met het tooneel en den schouwburg dikwijls bezocht.

3. Bacon was geen vreemdeling op het gebied der poëzie en der dramatische kunst. In 1587, het jaar dat Shakespeare te Londen kwam en zijne zeer ondergeschikte betrekking aan Black-friars aanvaardde, schreef Bacon reeds een treurspel „The Misfortunes of Arthur," dat ter gelegenheid der

Kerstfeesten in Gray's Inn gespeeld werd. Bovendien bestaan er verscheidene gedichten van zijn hand, meerendeels sonnetten op de koningin. Hij was evenwel volstrekt niet gesteld op den naam van dichter, en placht dikwijls met nadruk te beweren „not to be a poet."

4. Zeven jaar na Shakespeares dood werden de gewrochten, waarvan hij als schrijver bekend stond, verzameld en uitgegeven — volgens het voorbericht: naar the true original copies. In deze folio-uitgave kwamen negen stukken voor, die voor de eerste maal in 't licht verschenen. Uit eene vergelijking van dezen druk met den vroegeren blijkt ten duidelijkste, dat hij, die de nieuwe uitgave bezorgde, volmaakt op de hoogte van zijn taak was — en tevens, dat voor vroegere, vaak zeer gebrekkige en onvolkomen drukken, een zeer slechte copie dienst had gedaan. Doch er is meer! Sommige stukken bleken een volledig louterings-proces te hebben ondergaan; taal en stijl, woordenkeus en versbouw waren verbeterd — en wel op eene wijze als alleen mogelijk was door den schrijver zelf. „The Merry Wives of Windsor", bijv. was onder de bewerking dezer uitgaaf tot de dubbele grootte uitgedijd, geheele tooneelen waren gewijzigd, samenspraken omgewerkt, karakters flinker en breeder opgevat. Algemeen neemt men dan ook aan, dat de veranderingen van de hand zijn des dichters. Hieruit zou dus volgen, dat Shakespeare zijn handschriften, na ze ijverig herzien en verbeterd te hebben, aan de schouwburgbesturen heeft afgestaan, die op hunne beurt de stukken, zeven of meer jaren later, aan Heminge en Condell, de drukkers der nieuwe uitgave, moeten hebben verstrekt.

Ieder zal toegeven, dat wij hier met een raadselachtige zaak te doen hebben. Mogen wij aannemen, dat Shakespeare zich de moeite der omwerking getroost zou hebben, enkel om den schouwburgbesturen, waarmede hij alle betrekking had afgebroken, een voordeeltje te bezorgen? Zijn er redenen op te sporen, die duidelijk maken; waarom Shakespeare niet zelf zijn werken uitgaf? En wanneer hij in dit plan misschien door den dood verhinderd is geworden, waarom heeft hij dan verzuimd eenige beschikking te maken ten opzichte der voorgenomen uitgave — of althans aanwijzingen te geven, waaruit op te maken viel, hoe hij met zijne werken gehandeld wilde zien?

Het vraagstuk is slechts langs éénen weg op te lossen, namelijk door aan te nemen, dat de ware auteur in 1623 nog leefde. Alle omstandigheden, waarvan de uitgave der folio's gepaard ging, bevestigen het vermoeden, dat zij verscheen onder het onmiddellijk, zij 't dan ook geheim, toezicht van den schrijver zelf. En op dat tijdstip leefde er maar één man, die hoog genoeg staat om als schrijver in aanmerking te komen: die man is lord Bacon!

5. Vreemd, dat de uitgevers, die zich de moeite getroostten de treurspelen in 't licht te geven, niet één enkel handschrift hebben bewaard, al ware 't slechts ter gedachtenis van den ontslapen Shakespeare, en dat zelfs niet één klein stukje papier, waarop des dichters schrift voorkomt, ooit gevonden is. Is Bacon de schrijver, dan zullen de handschriften onder diens bewaring gebleven zijn, terwijl de tooneelspelers zich zeker hebben vergenoegd met de door Shakespeare gemaakte copiën. Het feit, dat Shakespeare nimmer iets veranderde of uitwischte in zijn handschrift, kon dan tevens worden verklaard. Bacon zal na Shakespeares dood Heminge en Condell in zijn vertrouwen genomen hebben; de echte manuscripten zijn in dat geval nooit op de drukkerij geweest, en aan de copiën hebben de uitgevers geen waarde gehecht. Bacon eindelijk, die reden schijnt gehad te hebben, zich nimmer als de dichter bekend te maken, zal wel zorg gedragen hebben voor de vernietiging zijner handschriften, welke natuurlijk te eeniger tijd zijn geheim konden verraden.

6. In 1607—8 hield Bacon zich bezig met de studie der karakters van Julius en Augustus Caesar, en weinig tijds daarna verscheen het treurspel „Julius Caesar" van de hand van Shakespeare.

7. In een brief, omstreeks dezen tijd door Bacon gericht aan zijn vriend Toby Matthew, heet het o. a.: „I showed you some model, though at that time me thought you were as willing to hear Julius Caesar, as Queen Elizabeth commended."

8. Bacon had de gewoonte steeds een exemplaar zijner werken aan Toby Matthews te zenden. In een brief, „To the Lord Viscount St. Alban's," zonder dagteekening, waarin Matthew hem dank zegt voor het gezondene, lezen wij 't

volgende: „The most prodigious wit that ever I knew of my nation, and of this side of the sea, is of your Lordship's name, though he be known by another." Me dunkt, kommentaren zijn overbodig. Matthews bedoeling is duidelijk. De man „of most prodigious wit" kan niemand anders zijn dan Bacon, Sir Francis Bacon; — de naam waaronder hij zich verschuilt moet dien van Shakespeare zijn geweest!

9. In de treurspelen zijn volzinnen aan te wijzen, die bekendheid verraden met Harveys leer van den bloedsomloop:

„That swift as quicksilver, it courses through
The natural gates and alleys of the body."
— „Hamlet."

. . . . . .

— „Make thick my blood:
Stop up the access and passage to remorse."
— „Macbeth."

„The spring, the head, the fountain of your blood
Is stopped; the very source of it is stopped."
— „Macbeth."

Maar eerst in 1619 kwam Harvey tot de ontdekking der feiten waarop zijne theorie gebouwd is; men beweert dat Shakespeare de theorie van Hippocrates volgt, welke leert, dat de aderen, de eenige bloedvaten, met de lever in verbinding staan; de slagaderen met het hart. Rabelais schijnt ook dit denkbeeld te zijn toegedaan. Men mag echter met grond betwijfelen of Shakespeare wel ooit deze schrijvers gelezen heeft; Bacon daarentegen, was zeer zeker vertrouwd met Rabelais' geschriften, even als met die van Hippocrates, Galeen, Paracelsus en andere schrijvers, waarop in de treurspelen gezinspeeld wordt.

10. Van Shakespeare zijn noch lof- noch treurdichten op zijn tijdgenooten bekend. Dit feit is niet zonder beteekenis. Wanneer hij werkelijk de schrijver is van de vleiende dichtregels op koningin Elizabeth, welke in »Midsummer Night's Dream" voorkomen, wanneer hij werkelijk de schrijver is der schoone woorden tot haar gericht in „Henry VIII," waarom heeft hij dan niet een traan van droefenis geplengd op het graf van zijne koningin? Dit was bovendien een gebruik,

waarvan niemand, die aanspraak maakte op den titel van dichter, afweek. Ten aanzien van Bacon ligt de reden, waarom hij op dit punt in gebreke bleef, voor de hand. Ten eerste strookte het niet met de bekende richting van zijn letterkundige werkzaamheid; ten tweede verheerlijkte hij de nagedachtenis van de koningin in zijn »In Felicem Memoriam Elizabethae;" een werk, dat elke dichterlijke ontboezeming van zijn kant overbodig maakte.

11. Omstreeks 1610, verliet Shakespeare Londen, om zich voor goed te vestigen te Stratford. In 1611 verschenen voor de eerste maal: „The Winter's Tale," „The Tempest," en „Othello," in 1613 „Henry VIII." Korten tijd daarna werd Bacon benoemd tot Attorney-Generaal, een ambt, dat al zijn tijd in beslag nam. 't Mag minstens opmerkelijk heeten, dat van dit oogenblik Shakespeares dichterlijke ader plotseling opgedroogd schijnt, althans Henry VIII was zijn laatste treurspel.

12. De overeenstemming van gedachten, beelden en uitdrukkingen bij Shakespeare en Bacon is in 't oogloopend sterk. Zonder iets af te dingen op de waarheid van het gezegde: Les beaux esprits se rencontrent, klinkt het wel wat ongerijmd die overeenkomst te stellen, louter op rekening van het toeval. Men zal althans bezwaarlijk twee andere schrijvers kunnen noemen, bij wie de gelijkheid van opvatting en vorm zoo sprekend is. Ik laat hier eenige voorbeelden volgen:

In „The Advancement of Learning" leest men:

„I set down the character and reputation, the rather because they have certain tides and seasons, which, if they be not taken in due time, are difficult to be recovered, it being extremely hard to restore a falling reputation."

In „Julius Caesar," bedr. IV, tooneel 4:

„There is a tide in the affairs of men,
Which, taken at the flood, leads on to fortune;
Omitted, all the voyage of their life
Is bound in shallows, and in miseries."

In „The Interpretation of Nature:"

„Yet evermore it must be remembered that the least part of knowledge passed to man by this so large a charter from God, must be subject to that use for which God hath granted it; which is the benefit and relief of the state and society of man."

In „Measure for Measure," bedr. 1., tooneel 1:

„Nature never lends
The smallest scruple of her excellence,
But, like a thrifty goddess, she determines
Herself the glory of a creditor, —
Both thanks and use."

In „Sylva Sylvarum:"

„There was an Egyptian soothsayer, that made Antonius believe that his genius (which otherwise was brave and confident) was, in the presence of Octavianus Caesar, poor and cowardly: and therefore he advised him to absent himself as much as he could, and remove far from him. The soothsayer was thought to be suborned by Cleopatra, to make him live in Egypt, and other remote places from Rome: howsoever, the conceit of a predominant or mastering spirit of one man over another, is ancient, and received still, even in vulgar opinion."

In „Macbeth," bedr. III, tooneel I:

„Our fears in Banquo
Stick deep; and in his royalty of nature
Reigns that which would be fear'd; 'tis much he dares;
And, to that dauntless temper of his mind,
He hath a wisdom that doth guide his valour
To act in safety. There is none but he
Whose being I do fear; and, under him,
My Genius is rebuk'd; as, it is said,
Mark Antony's was by Caesar's."

In de „Advancement of Learning," legt Bacon Aristoteles de woorden in den mond: „Young men are not fit auditors of moral philosophy," because „they are not settled from the boiling heat of their affections."

In „Troilus and Cressida," bedr. II. tooneel II, komt de volzin voor:

„Not much
Unlike young men, whom Aristotle thought
Unfit to hear moral philosophy."

Volgens Spedding spreekt Aristoteles alleen van „political philosophy;" Bacon zou dus minder juist hebben geciteerd. Vreemd, dat Shakespeare dezelfde vergissing begaat! Het is mogelijk dat Bacons „Advancement of Learning" hem bekend geweest is, daar het werk twee jaren vóór „Troilus and Cresida het licht zag, — waarschijnlijk is 't echter niet.

. . . . . .

Genoeg, meer dan genoeg, al is de stoffe lang niet uitgeput, om het vermoeden te logenstraffen, als grondden de „twijfelaars" in Shakespeares genie, hunne leer enkel op een kunstig samenstel van belachelijke hypothesen en spitsvondigheden. Voor wij evenwel der partij van het behoud het woord leenen, nog een enkel woord omtrent de vraag: waarom Bacon zich nimmer als de dichter der treurspelen zou hebben bekend gemaakt.

Onder de regeering van Elizabeth en Jacobus was het zeer geraden het „hooren, zien en zwijgen" in toepassing te brengen, en achtte men

„hem voor wijs, die vingher op den mont leit;"

gelijk Vondel zich uitdrukt.

Bovendien, stonden tooneelschrijvers en dichters niet bijster hoog aangeschreven. Wat is dus natuurlijker dan dat Bacon schroomde zich op een lijn geplaatst te zien met arme drommels, die schreven voor den kost, Bacon, wiens gansche leven vooral ook een streven is geweest naar aanzien en vermogen? En toen hij eens het doel, dat hij zich voorstelde, bereikt had en zich verheugen mocht in een ambt, dat on-

der de gewichtigste geteld werd in den lande, bleven de redenen, waarom hij zich vroeger achter den naam van Shakespeare verscholen had, van kracht. Voor 't overige zou 't volstrekt niet vreemd zijn, wanneer een man als Bacon meer gewicht hechtte aan zijn wetenschappelijke werken dan aan „these models, these recreations," gelijk hij zelf zegt, en dus den roem, dien hij als schrijver der treurspelen zou inoogsten, minder hoog schatte. Zou het bovendien niet aanleiding geven tot alles behalve eervolle gevolgtrekkingen — wellicht een minder verkieslijke opschudding verwekken, wanneer hij plotseling het masker afwierp, om de rechten op te eischen, waarvan hij gedurende zoo vele jaren vrijwillig afstand had gedaan?

Ondanks de belofte, mij niet in het geschil te mengen, waag ik de bewering, dat op de waarde dezer bewijsgronden wel iets af te dingen valt.

Intusschen zij opgemerkt, dat het nog niemand gelukt is de bewijzen van den hoogleeraar H o l m e s te ontzenuwen. Aan de gronden, waarop men zijn stellingen hier en daar in kleinere geschriften heeft bestreden, ontleen ik het volgende:

1. De wijze waarop men met de nagedachtenis van een groot man rondsolt, heeft ons pijnlijk getroffen. Niet zonder leedwezen maken wij gewag van de pogingen, door sommigen aangewend, om Shakespeare te doemen tot vergetelheid. Men ontzegt hem genie, talent, vernuft, geest — om tot het besluit te kunnen komen, dat de eenvoudige tooneelspeler onmogelijk in staat is geweest de grootsche scheppingen voort te brengen, waarvoor wij, verblinden, meenden hem dankbaar te moeten zijn. Voorwaar, een schoon model voor eene thesis! Zijne verheven onverschilligheid omtrent het lot zijner geesteskinderen, het gezond verstand, dat hij getoond heeft te bezitten, waar 't de regeling gold van zaken uit het practische leven, wordt geoordeeld niet gepaard te kunnen gaan met een bij uitstek genialen, met een nooit overtroffen dichterlijken geest. Het feit, dat jacht naar roem hem vreemd was, wordt door zijne tegenstanders aangemerkt als een bewijs, dat hij geen roem verdiend heeft; — kinderachtige, dwaze gevolgtrekking! De bezieling van den geboren kunstenaar wordt hem ontzegd, let wel: omdat hij geen academische opleiding genoten heeft — geen lid geweest is van de een of andere letterkundige bent. Neem

voor een oogenblik aan, dat Julius Caesar niet is geweest de veroveraar van Gallië, niet de vernuftige wetgever, niet de hervormer der kalender, ontzeg hem al zijne grootsche daden en werken — en ruk hem dan van 't voetstuk, waarop de domme menigte hem, den kleinzielige, gesteld heeft, — en gij zult doen wat Holmes en zijn partijgenooten met Shakespeare gedaan hebben!

2. Wat aangenomen wordt als een voldongen feit is vaak niet meer dan hoogstens een hypothese. De waarde, die men bijv. toekent aan de uitgave van 1623, de herziening der uitgave enz., is niet boven bedenking verheven.

3. Shakespeares handschriften, welke in 't bezit waren der tooneelbesturen, zijn zeer waarschijnlijk verloren gegaan bij den brand, die de twee schouwburgen, waaraan hij verbonden is geweest, in de asch heeft gelegd.

4. In Bacons werken vinden we van Ben Jonson, Edmond Spencer, Christoforus Marlowe en andere beroemde personen zijner eeuw, evenmin gewag gemaakt als van Shakespeare.

5. Van treffende overeenstemming in gedachtenuiting enz, vindt men bij andere schrijvers zoo goed voorbeelden als bij Bacon en Shakespeare.

6. Niemand bewaarde met meer zorg al wat hij schreef, tot zelfs strookjes papier met aanteekeningen, dan Bacon. Hij was in dit opzicht de tegenvoeter van Shakespeare. Nooit heeft Bacon ook maar gezinspeeld op andere werken, die hij geschreven zou hebben, als die, welke onder zijn naam verschenen. Evenmin heeft Shakespeare zich ooit een woord laten ontvallen, dat den schijn op hem laden moest van zich dichterrechten toe te eigenen, die hem niet toekwamen.

7. Eene bekendheid met de lagere sfeeren der menschenmaatschappij, zooals die blijkt uit zoo menig tooneel der treurspelen, kan het deel niet geweest zijn van Bacon, omdat hem de eenige leermeesteres daartoe, de ondervinding, ontbrak.

8. 't Zij toegegeven, dat in de letterkunde meer voorbeelden zijn aan te wijzen van mannen, die geschitterd hebben in verschillende, oogenschijnlijk tegenstrijdige vakken van wetenschap en kunst. Nergens evenwel treffen wij een man aan, die zich een wereldberoemden naam verworven heeft én als wijsgeer — én als dichter.

9. Evenzoo zoeken wij vergeefs naar den schrijver, die

zich meester toont in twee zoo geheel van elkander verschillende stijlen, als die van Shakespeare en van Bacon.

10 Wanneer wij ons het beeld van Shakespeare voor 't geheugen roepen, denken wij niet aan een Emerson of een Carlyle; niet aan den getabberden geleerde of wijsgeer uit het stoffige studeervertrek. Als wij aan Shakespeare denken, dan denken wij aan — — — Shakespeare! Voor hem geldt niet de maatstaf, waarmede wij anderen meten; — hij staat alleen, op zich zelf in de geschiedenis van de ontwikkeling des geestes, hij, de van God gezalfde. De geest, die ons tegenstraalt uit elke bladzijde zijner werken, is de geest van het genie — en, waarom, wanneer wij het genie van den schepper dezer gewrochten niet in twijfel trekken, waarom aan dat genie dan den weg voorgeschreven, dien het bewandelen moet, op straffe van ongenade?

De goden verbazen zich niet over de werken, die zij voortbrengen; evenmin hechten wij, stervelingen, waarde aan 't geen zonder inspanning door ons gedaan wordt. En zou 't dan niet in strijd zijn met de almacht van een Shakespeare, wanneer wij hem hadden zien zorg dragen voor de instandhouding en — voor de verbreiding van eigen roem?

11. Zijn tijdgenooten hebben hem ruimschoots toegejuicht. Het allereerst (1591) vinden we van hem melding gemaakt door Spencer, in „The Teares of the Muses."

„And he, the man whom Nature self had made
To mock herself, and Truth to imitate,
With kindly counter under mimic shade,
Our pleasant Willy, Ah! is dead of late:
With whom all ioy and iolly meriment
Is also deaded, and in dolour drent."

Dat deze regels inderdaad met het oog op Shakespeare werden gedicht, is aan geen twijfel onderhevig. Zie ten overvloede: Charles Knight's „Life of Shakespeare," 1843, bld. 342—348.

John Webster zegt, in het voorbericht van zijn tooneelstuk „The Withe Devil", 1612:

„De laster is de gezworen vriend der onwetendheid; wat mij betreft, het is mij altijd een genot geweest het goede

in de werken van anderen te waardeeren — met name in die van Chapman — — — en in de overschoone gewrochten van Shakespeare, Decker en Heywood." (John Webster's werken. Londen, 1857; dl. II.)

Ben Jonsons lofrede op Shakespeare, voor 't eerst verschenen in de folio-uitgave van 1623, is van algemeene bekendheid. In een zijner prozawerken herdenkt Jonson bovendien den vriend zijner jeugd in even hartelijke als welgekozen woorden.

Maar we kunnen niet alle schrijvers aanhalen, die onzen held, als om strijd een lauwerkrans gevlochten hebben. Welke dichter van naam heeft zich niet gelukkig geacht, den „meester" in eenige dichtregelen te mogen verheerlijken? Ten slotte nog twee voorbeelden van zeer oude dagteekening:

„And Shakespeare, thou whose hony-flowing vaine
(Pleasing the world) thy praises doth obtaine,
Whose V e n u s and whose L u c r e c e (sweete and chaste)
Thy name in fame's immortal booke have plac't,
Live ever you; at least, in fame live ever!
Well may the bodye die, but fame dies never."
— (Richard Barnefeild, „Poems in Divers Humors," 1598)

To our English Terence, Mr. William Shake-spere.

„Some say, good Will, which I in sport do sing,
Hadst thou not plaid some K i n g l y parts in sport,
Thou hadst been a companion for a King,
And been a King among the meaner sort."

Sir John Davies, in zijn „Scourge of Folly," (1611—14);

Getuigt het niet van weergalooze oppervlakkigheid, ja, van verregaande roekeloosheid, al deze mannen, die zich geroepen achtten, het genie van Shakespeare in hunne werken te vereeuwigen, van blinde dweepzucht te beschuldigen?

Of zouden zij wellicht de handen in een hebben geslagen om Shakespeare te verheffen ten koste van een ander — en het nageslacht te misleiden? Beide onderstellingen druischen immers lijnrecht in tegen ons gezond verstand?

12. Shakespeare geeft in zijne scheppingen blijk van diepe geleerdheid, 't zij toegegeven; tòch levert menige bladzijde der treurspelen voorbeelden, dat hij niet gewaarborgd was tegen vergissingen. In „Julius Caesar" wordt gesproken van schoorsteenen in de huizen der Romeinen, en van den „eternal devil," op een wijze, die gansch in strijd is met de klassieke opvatting. In „The Tempest" heet Bohemen een zeemogendheid, enz. Is 't niet in de hoogste mate oppervlakkig te veronderstellen, dat Bacon zulke ongerijmdheden zou neerschrijven?

. . . . . .

De partijen in het Shakespeare-Bacon geding staan, zooals gebleken is, scherp tegenover elkaar. Voert de eene partij in hare bewijsvoering een zeker feit aan of kiest zij een zeker gezichtspunt, dan wordt de juistheid er van door de andere terstond ontkend. En hoewel er aan eene stellige uitspraak vooreerst wel niet te denken valt — daar de opvattingen aan beide zijden meerendeels steunen op onvolledige berichten en min betrouwbare hypothesen — zal er, vrees ik, nog heel wat geschreven en gewreven worden, eer de strijders elkander een poosje verademing gunnen. Het is zeker gansch niet onbelangrijk, met zekerheid te kunnen bepalen, welke groote geest der zeventiende eeuw recht heeft op onzen dank, op onze vereering; — maar zoolang de sluier, die Shakespeares levensgeschiedenis grootendeels voor ons oog bedekt, niet geheel is opgelicht; zoolang de aanhangers van Bacon hunne meening niet op hechtere grondslagen steunen; zoolang zal 't ijdel zijn te twisten over de vraag of de tooneelspeler van Stradford, dan wel een ander als de schepper der edele en veredelende gewrochten moet worden aangemerkt.

En, in dezen strijd om den naam van den dichter, geraken zijne werken zoo licht op den achtergrond. Dat we daarom steeds de woorden in herinnering houden, door Jonson in de folio-uitgave tegenover Shakespeares beeltenis geschreven:

„Reader, look,
Not on his Picture, but his Book."

CHRISTOPH BATTISCOMBE.

DOOR

DR. L. W. VAN DEVENTER. [1])

I.

Lezer! wanneer ge, in uw geliefkoosd koffiehuis, met welbehagen uw oogen laat rondweiden over de schitterende gasvlammen, de gezellige tafeltjes, de coquette buffetjuffrouw, etcetera, — wanneer uw gehoor wordt gestreeld door het geklikklak der biljartballen, en uw neus door den geur van hetgeen de gedienstige Jan u heeft voorgezet, — denkt ge dan niet wel eens, dat onze negentiende eeuw, hoe diep ook van den Gouden Leeftijd verbasterd, toch ook wel sommige dingen voor heeft boven den tijd, toen Adam het hof maakte aan zijn „manninne"? Me dunkt, — als ge habitué zijt van een goed koffiehuis, moeten dergelijke gedachten wel eens bij u zijn opgekomen; maar als ge dan tevens u verbeeldt, dat die soort van lokalen eerst van den allerlaatsten tijd dagteekenen, dan vergist ge u zeer. Huizen, waar fatsoenlijke mannen zich kunnen overgeven aan het genot van koffie, tabak en conversatie, waren, ruim honderd jaar gele-

[1]) Een tiental regels over dezen Battiscombe heeft aanleiding gegeven tot deze romantische episode. Die regels zijn te vinden in Macaulay's Geschiedenis van Engeland (Ch. V, omstreeks het eind).

den, reeds in alle groote steden van het beschaafde Europa te vinden, en in Londen reeds in de tweede helft der zeventiende eeuw. Trouwens, na Constantinopel was Londen in de laatste jaren der Stuarts de grootste (althans bevolktste) stad van ons werelddeel. Het bevolkingscijfer overtrof reeds het half millioen; en die ingezetenen woonden slechts voor een klein gedeelte buiten de eigenlijke stad (de City). De eenige belangrijke voorsteden waren destijds Westminster en Southwark, welke laatste door slechts een brug (de leelijke, sinds lang verdwenen Old London Bridge) met de City samenhing.

Dat eigenlijke Londen was toen niet, gelijk thans, een stad, die, op de manier van het tegenwoordige Batavia, hoofdzakelijk dient voor pakhuizen, kantoren, enz. Neen! 't was de rijke, dichtbewoonde verblijfplaats der voornaamste vertegenwoordigers van een handel, die, nergens ter wereld overtroffen, door den Amsterdamschen alleen bijna werd geevenaard. De groote en kleine heeren, wien het bovenal om de nabijheid van het hof in Westminster (het paleis Whitehall) te doen was, woonden meestal in die aanzienlijke voorstad; maar overigens was de City het brandpunt, waar de stralen van rijkdom, vernuft en veelzijdige ontwikkeling uit het gansche koninkrijk zich vereenigden. Dit zal niemand verwonderen, die weet, dat Bristol, destijds de tweede stad van Engeland, in bevolking door de hoofdstad 17 à 18 maal werd overtroffen. In 1685 (het tijdperk van ons verhaal) bezat Londen twee voorrechten, die waarschijnlijk nog geen enkele andere stad in Europa genoot: het werd in donkere nachten tot middernacht, zij het dan ook zeer gebrekkig, verlicht; en het was met de voornaamste steden van het land verbonden door een soort van primitieve diligences.

Zoodanig was de stad, waarheen ik den lezer vriendelijk verzoek mij in gedachte te willen volgen. 't Is Zaterdag, de 13de Juni 1685. De zon is al lang ondergegaan; maar de straks vermelde lantarens branden niet: men vindt het op zulke lange dagen niet de moeite waard, ze aan te steken. Fleetstreet, die overdag zoo levendige straat, is stil geworden; en die haar nog betreden, zijn meestal gauwdieven, lichtekooien, of baldadige jongelieden van aanzien, die, bij het schier volslagen gemis van politie, straffeloos zich aan

allerlei straatschenderijen, ja erger dan dat, kunnen schuldig maken. Onder de vele reusachtige, vaak door pilaren gestutte uithangborden, die spookachtig afsteken tegen de grijze wolken van den somberen hemel, trekt er een onze aandacht, waar een man te paard op staat afgebeeld, dien we, hadde hij niet bloote voeten met sandalen, geneigd zouden zijn voor een modernen kurassier te houden. In waarheid echter verbeeldt dat gehelmd personage, blijkens het onderschrift, een Romein, misschien wel den grooten overwinnaar van Zama. Tevens blijkt uit het onderschrift, dat Scipio, of wie dan ook, zijn naam leent aan een koffiehuis. Nu, lezer, zal het u duidelijk zijn, waarom juist koffiehuizen mij een aanloopje hebben verschaft voor mijn verhaal. Ik hoop, dat ik mij hierdoor heb gezuiverd van den blaam der vergezochtheid, waarvan zoo menig auteur van het „jonge Nederland" geenszins valt vrij te pleiten.

De huisdeur staat op een kier; zoodat we ongemerkt kunnen binnentreden. Gebruik makende van die gelegenheid om onze nieuwsgierigheid te bevredigen, zetten we den voet in een breeden gang, die op een eikenhouten deur uitloopt. Den knop van die deur draaien we zachtkens om; en onze eerste beweging is een onwillekeurig terugdeinzen. Uit de frissche buitenlucht komende, worden we bijna verstikt door den walm van tabaksrook en van een dozijn waskaarsen, die aan de ruime gelagkamer een licht verschaffen, juist voldoende om ons een twintigtal, aan kleine tafels zittende mannen te doen onderscheiden, waarvan de meeste hartige trekken doen aan Goudsche en andere pijpen. De een heeft een geurig kop koffie, een ander een kroes Porter, maar niemand sterken drank vóór zich staan. 't Lijkt wel een ongegeneerd soort van vergadering; want er wordt druk en ernstig geredeneerd. Daar we onzichtbaar zijn, blijven de vrienden ongestoord doorpraten.

„Je hoeft er niet aan te twijfelen:" — zegt een hunner — „Whitehall is in rep en roer; en je zult gauw dingen hooren, waarvan je de haren te berge rijzen."

„Daar zou een zware wijs op gaan," — valt een maat in — „ten minste bij ons, gelukkige bezitters van Fransche pruiken. Of meen je misschien, dat de pruik mee omhoog zou gaan?"

Sommigen lachten; maar de meeste gezichten bleven strak. De eerste spreker hervatte:

„Ik geloof niet, dat het Monmouth zal gelukken, den koning beentje te lichten. De Torys zullen allemaal ééne lijn trekken „voor vorst en vaderland", zooals die heeren dat noemen."

„Dat neem ik nog zoo gaaf niet aan. In ieder geval zijn er bij ons in 't Westen niet veel Torys; en ik geloof, dat Monmouth daar ten minste op veel bijval mag rekenen."

De laatste spreker was een jonkman, met een diepdenkend gelaat, wiens vurige, zwarte oogen van de levendigste deelneming in het gesprokene getuigden. Hij droeg zijn natuurlijk, donkerbruin krulhaar en een fijn kneveltje, dat hem zeer goed stond.

„Ja, mijnheer Battiscombe! dat geloof ik ook. Monmouth wist wel, wat hij deed, toen hij juist daar landde. Maar Dorset en Devonshire zijn heel Engeland niet; en de Whigs zijn te veel aan lager wal geraakt, om veel d'r staart te kunnen roeren, daargelaten dat de meesten misschien niet eens met Monmouth ingenomen zijn."

„Monmouth" — hernam Battiscombe — „is een man, die in de Nederlanden en in Schotland bewezen heeft, dat hij een zeer goed veldheer is, en die zich bij ons in 't Westen zóó bemind heeft weten te maken, als alleen mogelijk is voor een man, die hart heeft voor zijn minderen."

„Daarbij komt," — viel een nieuw spreker in — „dat hij een gezworen vijand is van den Paus en de heele santekraam van de Papisten."

„Hm!" — bromde de eerste spreker — „Of zoo'n losbol, als Monmouth, de rechte kampvechter is voor het Protestantisme, dat is de vraag. Maar dat hij zich zoo voordoet, is heel natuurlijk: 't is zijn eenige kans op succes."

„In ieder geval" — sprak Battiscombe — „is hij een heel ander mensch als zijn oom, de koning. Zijn gebreken zijn niet van dien aard, dat ze hem zullen verhinderen om ons te verlossen van een dwingelandij, die hoe langer hoe erger wordt. Men moet een koningszoon, die aan zooveel verleiding bloot staat, wat door de vingers zien."

„Zeer tot je dienst; maar ik zie niet in, dat hij, qua bastaard van Karel II, het recht zou hebben om vrouw en kin-

deren op ons eiland achter te laten, en in den Haag en Brussel jaren lang het met een andere vrouw te houden."

„Dat zullen we nu maar daarlaten. Maar wat zijn geboorte betreft, — 't schijnt, dat Monmouth's moeder met koning Karel wel heimelijk, maar toch wettig is getrouwd geweest."

„Dat kan je begrijpen! Daar was Karel Stuart net de rechte voor! Zich levenslang te verbinden aan een avontuurierster zonder afkomst of fortuin, alleen om d'r mooie gezichtje!"

„Nu!" — viel een nieuw spreker in — „voor een mooi gezichtje had hij anders nog al wat over. Die arme koningin heeft al wat te lijden gehad van de concurrentie! Vooral die madam Carwell [1]) heeft wat op d'r geweten!"

„Dat kan niet waar zijn," — riep de boven aangehaalde snaak: — „Hoe kan iemand iets op z'n geweten hebben, die er in 't geheel geen conscientie op nahoudt?!"

Sommigen lachten; maar Battiscombe hervatte, ernstig:

„Het private leven van Karel Stuart gaat ons niet aan, en dat van Jacobus evenmin. 't Zijn heel andere grieven, die we tegen hem hebben. Als hij koning blijft, is het gedaan met onzen godsdienst, onze vrijheid en onze rust."

„Bravo!" — klonk het nu van uit een verwijderden leuningstoel, waar de eigenaar van het lokaal in troonde — Zoo mag ik het hooren! Ik heb van mijn familie in Schotland zóó veel gehoord van Jacobus z'n stukjes, toen hij daar onderkoning was, dat ik hem tot het ergste in staat reken."

„En" — viel een ander in — „in die weinige maanden dat hij koning is, hebben we den aap al aardig uit de mouw zien komen. Z'n broer was amper begraven, toen hij dien bloedhond van een Jeffreys 'Pair en ik weet al niet wat maakte. Alsof het opperrechterschap nog niet mooi genoeg was voor zoo'n smeerlap!"

Met de rechtervuist op de tafel slaande, hernam Battiscombe:

„Wat moet er van ons land worden, als we zulke onmenschen tot regeerders hebben?!"

---

[1]) Spotnaam van Louise de Kérouailles. Die dame, een geheim agent van Lodewijk XIV, werd, kort na haar eerste verschijnen op Whitehall, Karel's Sultane Favorite, met den titel van hertogin van Portsmouth.

„God geve," — riep de waard — „dat Argyle in Schotland slagen mag,[1]) en Monmouth in Engeland!"

„Dat zij zoo!" — riep Battiscombe — „En met dien heilwensch neem ik van avond afscheid."

Hij was opgestaan, betaalde zijn koffie-penny, groette het gezelschap, en vertrok.

't Was een geluk, dat hij goede oogen had; zoodat hij, ofschoon verstoken van een zaklantaarn, evenwel ongedeerd den korten afstand aflegde, die het koffiehuis scheidde van zijn woning. Die woning was de vermaarde Temple, gelegen aan het uiteinde van Fleetstreet, waar die hartader van Londen door een oude, nog heden bestaande poort (Temple Bar) van Westminster wordt gescheiden. Oorspronkelijk een Tempelierenklooster, diende die eerwaardige reeks van gebouwen toen, gelijk nog heden, voor rechtsacademie of liever woning en studeerplaats van beoefenaars van het rechtswezen. Door een doolhof van binnenplaatsen, kruisgangen en steenen trappen, bereikte Battiscombe ten laatste een lage, doch zware deur, waarvóór hij stil hield. Hij haalde een sleutel uit zijn zak, opende en trad binnen. Met behulp van een tondeldoos, maakte hij vuur; waarop hij een kaars aanstak, en vóór een kleine, antieke tafel plaats nam.

't Was een der voormalige kloostercellen, die den jongen student tot slaap- en studeerkamer strekte. Hoe ijverig hij anders ook placht te zijn voor zijn studie, ditmaal hadden de boeken en schriften, waar zijn tafel mee bedekt was, hun aantrekkingskracht voor hem verloren. Met de armen over de borst gekruist, staarde hij, in gedachten verzonken, vóór zich. Hij vergat alles om zich heen.

Christoph Battiscombe was het eenig kind van een rijke en aanzienlijke weduwe te Lyme (eigenlijk Lyme Regis), een nietig stadje, aan de kust van het graafschap Dorset, bij de grens van het romantische, om zijn Italiaansch klimaat beroemde Devonshire. Daar was ze na den dood van haar echtvriend gaan wonen, om de schoone omstreken en de frissche

[1]) Archibald Campbell, graaf van Argyle, een der voorvaders van Victoria's schoonzoon, Lorne, had, als balling in Friesland wonende, besloten, een inval in Schotland te doen. Weinige dagen vóór Monmouth was hij het Vlie uitgezeild; en tijdens ons koffiepraatje schermutselde hij in zijn stamland, Argyleshire.

zeelucht te genieten. Vroeger woonde ze te Dorchester, de kleine, maar aristocratische hoofdstad van het graafschap, waar haar man de gewichtige betrekking van Sheriff had bekleed. Zijn opvolger was een jong mensch van aanzien, die een Pair tot oom had. Christoph, die daar veel aan huis kwam, had zich meer en meer aangetrokken gevoeld door het gezelschap van des Sheriffs eenige zuster. De bekoorlijke Alice had hem innig lief gekregen; en toen hij het laatst een bezoek bracht aan Dorchester, had haar broeder, die, daar beider ouders waren overleden, haar voogd was, in de verloving der jonge lieden toegestemd, hoewel hij een Tory was, en Christoph geen geheim maakte van zijn liberalisme. De jonge Sheriff was echter te goedhartig en te verlicht, om te weigeren, zijn zuster, de eenige bloedverwant, voor wie hij sympathie had, gelukkig te maken met een jonkman, wiens edele inborst en meer dan gewone gaven hij had leeren hoogachten en waardeeren. Daarbij kwam, dat de tweeëntwintigjarige Christoph (naar Macaulay's getuigenis) te Dorchester als het toonbeeld van een welopgevoed gentleman werd beschouwd. Wel speet het Richard Thurlow, dat zijn aanstaande zwager een Presbyteriaan was; maar zijn gehechtheid aan de Staatskerk ging niet zóóver, dat ze hem laag deed neerzien op die Protestanten, die van geen hiërarchie wilden hooren. Zijn Toryïsme was veeleer het gevolg van familieoverlevering dan van overtuiging; en hij verfoeide de buitensporigheden der Torys evenzeer als die der Whigs.

Van die beide uitersten hadden de laatste jaren maar al te treffende voorbeelden opgeleverd. De gerechtelijke moord van den Catholieken graaf van Stafford was het gevolg geweest van valsche beschuldigingen, door gewetenlooze Whigs ingebracht. Andere Whigs hadden deelgenomen aan „het Roggehuis-komplot," ten doel hebbend, koning Karel en zijn broeder, bij hun terugkeer van de wedrennen te Newmarket, onderweg te overvallen en te dooden. Deze misdaden evenwel waren opgewogen door gruwelijke en schreeuwend onrechtvaardige vervolgingen tegen Whigs en Dissenters. Mannen, die Groot-Brittanje tot sieraad strekten, bij voorbeeld de edele vaderlander William Russell, waren op het schavot gestorven, anderen door wanhoop gedreven om een toevlucht te zoeken op het vasteland.

Tot deze laatste categorie behoorde Monmouth. Terwijl Karel I door de omwentelingsmannen werd gevangen gehouden, had zijn oudste zoon te 's Gravenhage een gastvrij onthaal gevonden bij diens jeugdigen zwager, Willem II. Tijdens die ballingschap had hij kennis gemaakt met een beeldschoon, maar zeer lichtzinnig Engelsch meisje. Lucy Walters hield met verscheiden mannen zeer intiemen omgang; maar ze verzekerde Karel Stuart plechtig, dat het kind, waarvan ze in 1649 te Rotterdam beviel, zijn kind was. De Engelsche Pretendent schijnt nimmer aan haar geloofwaardigheid te hebben getwijfeld: althans hij erkende het knaapje als zijn zoon, en liet Jacobusje in Frankrijk „een gesoigneerde éducatie" geven. Nauwelijks was hij op den troon zijner vaderen hersteld, of hij liet den jongen tot zich komen, gat hem appartementen op Whitehall, en behandelde hem als een prins van den bloede. Toen de jeugdige gunsteling aan de kinderschoenen ontgroeid was, verschafte zijn koninklijke vader hem de hand van een der rijkste en aanzienlijkste erfdochters in de drie koninkrijken, de erfgename van het Schotsche hertogdom Buccleuch. Was de nieuwe hertog van Monmouth en Buccleuch, Ridder van den Kousenband, enz. enz., die uitstekende onderscheidingen waardig? In de oogen der groote menigte, ja; want hij was buitengemeen schoon, en wist door een wegsleepende vriendelijkheid aller harten te winnen. Als bevelhebber der hulptroepen, die zijn vader aan Lodewijk XIV zond, om de Vereenigde Provinciën te bestrijden, deed hij zich kennen als een moedig en bekwaam krijgsman; en ook later had hij meer dan eens gelegenheid om zich op het veld van eer te onderscheiden. Maar degelijkheid van karakter moest men bij hem niet zoeken. Hij was in de hoogste mate lichtzinnig en onstandvastig; en wat we in het koffiehuis gehoord hebben omtrent zijn gebrek aan huwelijkstrouw, was maar al te waar. Dat men zich in „de Romein" over dit en menig ander delicaat punt zoo vrij had uitgelaten, behoeft geen verwondering te baren. Ieder koffiehuis in de groote hoofdstad bezat zijn eigenaardig karakter; en zoo was de Romein, hoewel voor ieder fatsoenlijk man toegankelijk, inderdaad een soort van vereenigingsgebouw voor Presbyteriaansche Whigs, die hun ontevredenheid met de bestaande orde van zaken wenschten lucht te geven.

Daar, op den bewusten Zaterdagavond, al de aanwezigen elkander gerust konden vertrouwen, hadden ze niet geaarzeld om met krasse woorden te zeggen, wat hun voor den mond kwam. Vooral onze student was niet gewoon, van zijn hart een moordkuil te maken.

Keeren we thans tot Monmouth terug! Toen de vermoedelijke troonsopvolger, de Hertog van York, openlijk tot de Kerk van Rome was overgegaan, begon een oud praatje algemeen verspreid te worden, en onder de talrijke vijanden van het Hof geloof te vinden. Het heette, dat indertijd de twintigjarige Pretendent heimelijk met Lucy Walters getrouwd was, en dat de huwelijksakte in zeker zwart kistje werd bewaard. Was dit leugenachtig sprookje waar geweest, het erfrecht van York (Jacobus) ware dan overgegaan op Monmouth: zoo althans beweerde de groote massa der Whigs. Bij dezen werd Monmouth nu de held van den dag. Hij doorreisde een groot gedeelte des lands, als ware hij een koning, en waagde het zelfs, den dwarsbalk der bastaardij weg te nemen uit zijn wapen, dat nu aan het koninklijke gelijk was. Het landvolk droeg hem op de handen, daar hij het niet versmaadde, aan hun uitspanningen deel te nemen; waarbij hij een behendigheid ten toon spreidde, die hen verrukte. Door deze en andere kunstgrepen werd hij voor zijn oom hoe langer hoe meer geducht. Eindelijk liet hij zich in met een groote samenzwering, die de omverwerping der regeering beoogde. De zaak lekte uit; en Monmouth, hoewel door den koning begenadigd, voelde, dat zijn stelling onhoudbaar was geworden, en nam de wijk naar zijn geboorteland. In den Haag vond hij een hartelijk onthaal bij den prins en de prinses van Oranje. Menigmaal was het Huis ten Bosch getuige van de onovertroffen sierlijkheid, waarmee de hooge gast deel nam aan den Contredans; ja, de prinses versmaadde het niet, hem nu en dan een lesje te geven in de echt-Hollandsche kunst van schaatsenrijden.

Zoo bracht hij een paar jaren door. Reeds had hij gegronde hoop om met vlag en wimpel naar Engeland te kunnen terugkeeren, toen hij, als door een donderslag, getroffen werd door den dood zijns vaders. Prins Willem ried hem, zijn degen te gaan aanbieden aan den Duitschen keizer, die het hard te verantwoorden had tegen de Turken; maar die

even verstandige als welmeenende raad vond geen gehoor. In arren moede vertrok Monmouth naar Brussel, met de baronnes Wentworth, zijn bijzit. Tot dusver had hij steeds geweigerd, gehoor te geven aan de inblazingen van medeuitgewekenen, die hem gouden bergen beloofden, wanneer hij een inval waagde in het Zuidwesten van Engeland. Thans echter, nu die lieden hem minder dan ooit met rust lieten, begon hij voor hun aandrang, waarbij zich nu ook die van Lady Wentworth voegde, te zwichten. Weldra zag men hem te Amsterdam, waar ook de graaf van Argyle en vele andere Schotsche uitgewekenen bijeenkwamen. Er werd besloten, een zestal schepen bij Texel uit te rusten. Met drie daarvan zou Argyle naar Schotland zeilen; en een dag of wat later zou Monmouth met de drie overige koers zetten naar het Zuidwesten van Engeland.

Zoo geschiedde het; en in den morgen van 11 Juni 1685 wierp Monmouth het anker in de haven van Lyme Regis. Aanvankelijk verschrikt, ontving de bevolking van dat plaatsje hem weldra met open armen, en deed de straten weergalmen van de kreten: „Leve Monmouth! Leve de Protestantsche godsdienst!" Nog dien eigen dag werd een Proclamatie afgelezen, waarin Jacobus II werd beschuldigd van zijn broeder te hebben vergiftigd, Londen (in 1666) te hebben in brand gestoken, en nog andere gruweldaden te hebben verricht, waar de man part noch deel aan had. Voorts werd in die oorkonde, door Macaulay te recht een pamphlet van de ergste soort genoemd, beweerd, dat Monmouth de wettigheid van zijn geboorte kon bewijzen, terwijl het aan schitterende beloften geenszins ontbrak. Een vrij Parlement zou Monmouth's recht op den troon onderzoeken; en slechts dan, wanneer die hooge vergadering hem tot koning mocht uitroepen, zou hij den koninklijken titel aannemen. — Dat het toenmalige Parlement niet als de uitdrukking van den volkswil mocht worden beschouwd, was volkomen waar; want bij de verkiezingen waren de handlangers van Jacobus te werk gegaan op een manier, die, zelfs in die tijden van staatkundige verdorvenheid, ongehoord partijdig heeten mocht. De overgroote meerderheid bestond dan ook uit Torys van de meest dweepzieke en slaafsche soort.

Het toeval wilde, dat de burgemeester van Lyme een

Tory van dat allooi was. Niet tevreden met zijn onderhoorigen naar het Oosten en Noorden te sturen, om „de welgezinden" te wapen te roepen, reed hij zelf spoorslags naar het Westen, schreef, zoodra hij den grooten weg van Londen naar 't Zuidwesten had bereikt, een briefje, om den koning het voorgevallene te melden, stuurde daarmee een renbode naar Whitehall, en ijlde naar Exeter, de hoofdstad van Devonshire, om den Lord-Luitenant [Gouverneur] van dat graafschap, den hertog van Albemarle (zoon van den beroemden Monk), tot het nemen van krachtige maatregelen aan te sporen. De renbode bereikte Whitehall in den vroegen morgen van den 13den, en was dus weinig meer dan een etmaal onderweg, — wat, bij den slechten toestand der toenmalige wegen, buitengewoon snel heeten mocht. In den loop van den dag verspreidde zich het groote nieuws door de geheele hoofdstad; maar Christoph Battiscombe was zoozeer in zijn studie verdiept geweest, dat hij eerst in het koffiehuis werd op de hoogte gebracht.

We keeren terug tot het kloosterachtige vertrek, waar we hem in peinzende houding hebben verlaten. Hij had waarlijk wel stof tot peinzen! Was niet het stadje, waar zijn moeder sinds een paar jaren woonde, het eerste tooneel geworden van een omkeer, waardoor Engeland scheen te zullen verlost worden van ondraaglijke dwingelandij?! Zou hij daarbij lijdelijk blijven? Zou hij rustig blijven voortwroeten in den bestoven doolhof van Parlements-akten en koninklijke besluiten, die in Engeland nog op den huidigen dag de plaats van wetboeken vervangt? Of zou hij naar Dorchester en Lyme snellen, en zich scharen onder de banieren van een man, die, waarin hij ook mocht te kort komen, in Christoph's oogen omstraald was met den aureool van een Godsgezant, geroepen, om de Philistijnen en Amalekieten te verdelgen? Van diens wettig erfrecht was hij geenszins overtuigd; en had hij de bewuste Proclamatie gekend, hij zou hebben begrepen, dat menige daarin vervatte beschuldiging, op zijn zachtst genomen, onbewezen was. Maar aan droit divin geloofde hij niet; en hij was van oordeel, dat de Heer der Heerscharen de Zijnen ook met onwaardige werktuigen weet te redden. Wat was er voor vrijheidlievende Presbyterianen te wachten van een souverein, die, als onderkoning van Schotland, hun

geestverwanten ten bloede toe had vervolgd? wien het een wellust was geweest, hen te zien folteren op de pijnbank, omdat ze weigerden het hoofd te buigen voor mijter en kromstaf? 't Is waar, — mijter en kromstaf behoorden er aan Protestantsche bisschoppen; maar aan slechts weinige Calvinisten der zeventiende eeuw was het gegeven, zóó verlicht te denken als Willem van Oranje, die, toen hij den schepter zwaaide over de drie koninkrijken, in de bisschoppelijke hiërarchie niets meer zag dan een zeer practisch middel om rust en orde te handhaven in de Protestantsche Kerk, en om krachtig op te treden tegen het Pausdom. Die groote vorst was zijn tijd vooruit; en dat was Battiscombe niet. Wel was hij afkeerig van het blinde schelden op de Bisschopskerk, dat zoo vele Britsche Calvinisten zich veroorloofden; wel erkende hij, dat zijn vaderland ook met die Kerk groot en gelukkig kon zijn; maar hij voor zich had een ingeschapen afkeer van alles, wat naar overheersching zweemde in godsdienstzaken; en te recht verfoeide hij de onverantwoordelijke middelen, die men in de laatste jaren had aangewend, om andersdenkenden tot onderwerping aan de Staatskerk te dwingen.

De slotsom van zijn overwegingen was, dat hij besloot, zich los te rukken van zijn studie en van de groote metropool, en terug te keeren naar Dorsetshire. Driemaal 's weeks was er gelegenheid om per „Vliegenden Wagen" de hoofdstad van 't Zuidwesten, het eerwaardige Exeter, te bereiken.

De eerstvolgende wagen zou den volgenden morgen afrijden; en daarin wilde hij plaats nemen tot Dorchester (voor één dubbeltje!), ten einde aldaar zijn geliefde Alice en haar jovialen broeder te ontmoeten, en zich op de hoogte te stellen der bewegingen van den Pretendent.

II.

Al was de Vliegende Wagen met vier paarden bespannen, toch moest hij tweemaal overnachten, eer hij de hoofdplaats van Dorsetshire bereikte. De zon neigde ten ondergang, toen

Christoph Battiscombe aan het welbekende logement afstapte, waar de vermoeide rossen werden afgespannen, en de wagen dien nacht zou verblijven. Met groote schreden sloeg hij den weg in naar het aanzienlijke huis van Sheriff Thurlow. Toen hij den fraaien, geelkoperen klopper had laten dreunen, opende een deftige knecht de deur, en liet hem in de Antichambre. Een oogenblik later verschenen de Sheriff, een innemend man van nog geen dertig jaar, en zijn zuster, een achttienjarige, allerliefste brunet. De ontvangst was de hartelijkheid zelf; en de bezoeker, met de aan zijn arm hangende Alice, volgde den gastheer naar een groote tuinkamer, waar juist het avondeten werd opgedragen.

Toen de hongerige en dorstende reiziger zich behoorlijk aan brood, vleesch, eieren en koffie had te goed gedaan, ontkurkte Thurlow een flesch, en vulde de glazen met heerlijken Sherry. Zoodra men had geklonken en gedronken, riep de Sheriff:

„Je hebt zeker gehoord, wat er aan de grens van Devonshire is voorgevallen?"

„Niet alleen heb ik dat gehoord; maar dat is ook de hoofdreden van mijn vervroegde overkomst."

„Ei, ei! heb je zoo'n lust om gauw te hooren, hoe kort het rijk van dien gelukzoeker duren zal?"

„Mag ik je vragen, waarom je hem zoo weinig succes voorspelt?"

„Wel zeker mag je dat vragen; en — wat meer zegt — ik zal je antwoorden ook. Aan toeloop van boerejongens en soortgelijk volkje heeft het Monmouth niet ontbroken; maar toen hij, een paar dagen na zijn aankomst, Lord Grey van Wark, den eenigen fatsoenlijken man onder zijn volgelingen, met een honderd of wat van die geïmproviseerde soldaten uitzond, om Bridport (1) in te pakken, hebben onze militia-men [landweer-mannen, schutterij] die luitjes zóó duchtig te woord gestaan, dat ze hals over kop naar Lyme zijn teruggekeerd. 't Was belachelijk! Ruiters, die niet konden rijden, en paarden, die nooit onder den man waren geweest! 't Is een wonder, dat Grey, met zulke knol-cavalerie, er

(1) Een kleine stad, weinige uren bewesten Dorchester, aan den grooten weg van Londen over Salisbury en Dorchester naar Exeter.

nog heelshuids is afgekomen. Zekere Wade, een verloopen advokaat uit Bristol, die sedert lang in Holland woonde, voerde Grey's infanterie aan, en moet zich flink hebben gedragen; maar hij was toch evenmin tegen onze mannen opgewassen, en is ook naar Lyme teruggejaagd."

„Zoo, zoo! En zijn dat je laatste berichten?"

„Eerlijk gesproken, neen! Later is de kans wat beter voor Monmouth geworden. Albemarle heeft hem in Lyme willen overvallen; maar toen de goede man met vier duizend Devonsche militia-men, Axminster (1) wou binnenrukken, vond hij den toegang versperd door den vijand. Nu is Albemarle evenmin een overvlieger als een held. Wat hij eerder had moeten bedenken, kwam nu pas bij hem op, — namelijk, dat zijn manschappen, op stuk van zaken, wel eens konden overloopen naar hun ouden vriend Monmouth. Hij kreeg kippevel, maakte rechtsomkeert, en kwam, met de kous op den kop, in Exeter terug. Maar toen bleek het, dat Monmouth ook een raar stuk veldheer is. In plaats van zijn vluchtenden vijand te vervolgen, bleef hij stilletjes in Axminster. Had hij gewild, hij had Albemarle best uit Exeter kunnen jagen, en daar op zijn lauweren kunnen rusten."

„En is hij op dit oogenblik nog altijd in Axminster?"

„Zoover ik weet, ja. Waar hij naar toe wil, en wat hij verder in 't schild voert, zou ik je niet kunnen zeggen. Best mogelijk, dat hij 't zelf niet weet. Ik kan niet denken, dat hij dom genoeg zal zijn om in de richting van Londen voort te rukken. In de bergen van Cornwall of Wales zou hij 't misschien den koning een heel poosje kunnen lastig maken; maar 't is volstrekt niet zeker, dat hij slim genoeg is om dat te begrijpen."

„Hoor eens, Dick! ik weet evenmin als jij, wat hij doen zal; maar dat hij niet beter zou kunnen doen als naar Cornwall of Wales te gaan, dat geef ik je volstrekt niet toe. Dat zou goed zijn, als 't hem te doen was om verstoppertje te spelen, maar niet als 't zijn doel is, zijn oom van den troon te bonzen."

„Denk je dan..... Maar laten we daar liever niet over twisten! Je staat op een ander standpunt dan ik. Later, als

(1) Een vlek, even benoorden Lyme, aan bovengenoemden grooten weg.

je een gezeten burger en mijn zwager bent, zal je wel meer in mijn geest leeren denken."

„Als ik je zwager ben, zal ik meer aan mijn lieve vrouwtje denken dan aan politiek."

En hij drukte zijn Alice een innigen kus op de bloeiende wangen. Hem, vol teederheid, in de oogen ziende, sprak ze:

„Lieve Christoph! je blijft hier toch immers een poosje in de stad?"

„'t Spijt me, lieve Alice! maar dat kan ik niet doen. Ik logeer van nacht in „De Zwaan"; en morgenochtend kom ik afscheid nemen, om naar Lyme te vertrekken."

„Maar dan zien we je toch gauw weer hier?"

„Ik hoop, ja. Ik denk zoowat over een week."

Vruchteloos deden Alice en haar broeder hun uiterste best om hem tot het uitstellen van zijn vertrek naar Lyme over te halen. De verdere gesprekken van dien avond ga ik met stilzwijgen voorbij. 't Was laat, toen Christoph naar zijn logement ging, waar zijn veruitziende plannen hem slechts korten tijd uit den slaap hielden. Den volgenden morgen ontbeet hij vroeg, en begaf zich toen op nieuw naar den Sheriff, die hem een zijner paarden leende. Hij nam afscheid, en wist zijn diepe aandoening te verbergen onder een dekmantel van opgeruimde luchthartigheid. Zoolang hij door de straten reed, kon men hem niets bijzonders aanzien; maar toen hij de westelijke poort achter den rug had, deed hij zijn gejaagdheid voelen aan zijn paard, dat hem in wilde vaart meevoerde naar de schoone heuvelreeks, die Dorchester afscheidt van het straks genoemde Bridport.

Van waar die gejaagdheid? Hij had de Thurlows in den waan gelaten, dat het hem te Lyme slechts te doen was om eenige dagen door te brengen bij zijn moeder; maar in werkelijkheid wou hij zijn lot verbinden aan dat van een man, die in Alice's oogen niets meer was dan een gelukzoeker, zoo al niet een landverrader. Aan zijn moeder wou hij de waarheid bekennen; want hij wist, hoe vurig ze den val wenschte van den „Paapschen Stuart". Zou ze het daarom goedkeuren, dat haar eeniggeborene haar ging verlaten, om zich blindelings in de armen te werpen van een allergevaarlijkste toekomst? Zou de moederlijke liefde haar niet veeleer al haar overredingskracht doen inspannen, om haar Christoph

van alle persoonlijke deelneming aan den opstand af te schrikken? Pijnlijke onzekerheid! Maar hoe het ook zijn mocht, zijn besluit stond vast, om de innerlijke stem te gehoorzamen, die hem met onweerstaanbaar geweld heendreef naar „de schare der bevrijders", al mocht hij er niets anders kunnen verwerven dan een martelaarskroon.

Vol van zulke gedachten, bereikte hij den hoogsten top der heuvelklingen. Onwillekeurig liet hij zijn paard stil houden, en zag om zich henen. Daar, aan zijn voeten, lag zijn dierbare geboortestad, waar hij de gelukkige jaren zijner kindsheid had gesleten. Daar woonde zij, die hem het harte sterker deed kloppen, — aan wier zijde hem een heerlijke toekomst tegenlachte, — een toekomst, die hij nu moedwillig ging op het spel zetten! Neen, edele jonkman! ge behoeft u de tranen niet te schamen, die ge voelt opwellen in uw mannelijk oog! Die tranen zijn „de tolken uwer menschelijkheid"!

In hevige gemoedsbeweging bereikte hij tegen den middag Bridport. In de herberg, waar hij afstapte, knoopte hij een gesprek aan met den hospes, dien hij sinds vele jaren kende. Van dezen vernam hij, dat alles, wat Thurlow hem omtrent den opstand had meegedeeeld, volkomen juist was, en dat Monmouth zich nog altijd scheen op te houden in het naburige Axminster. Christoph weifelde. Zou hij niet beter doen met rechtstreeks naar Axminster te rijden, en zich daar onmiddellijk onder Monmouth's banieren te scharen? Maar neen! Had zijn vaderland rechten op hem, die bezat ook zijn moeder. Hij besloot een gedeelte van den volgenden dag bij haar door te brengen, en dan onherroepelijk te vertrekken. Nu herkreeg hij allengs de kalmte, waaraan hij zoozeer behoefte had; en toen hij Bridport had verlaten, galoppeerde hij zóó lustig over den breeden, toen nog niet bestraten weg naar Exeter, dat hij dichte stofwolken deed opdwarrelen. Eindelijk sloeg hij een zijweg in, die hem al spoedig de rotsen deed bereiken, waar Engeland's Zuidwestkust door wordt omschanst. Het pad werd moeielijk, soms gevaarlijk; maar wat nood?! Christoph was een volleerd ruiter, en kende den weg tot in de kleinste bijzonderheden.

Reeds begon de zon sterk naar de Westerkim te neigen, toen hij Lyme in 't gezicht kreeg. Een indrukwekkende aan-

blik! Vóór hem die onmetelijke watermassa, wier onstuimige baren met zóó veel geweld tegen de steile rotsen braken, dat hij, in weerwil van den afstand, zeer duidelijk de glinsterende schuimbergen zien, en het loeiend geklots hooren kon. Tegen die rotsen aan, en in de nietige ruimte, die hun kloven open lieten, schitterden de roode daken van het dicht bewoonde stadje, welks nauwe straten steil afliepen naar de haven, door een alouden zeebreker van ruw daarheen geworpen steenblokken ingesloten. Van den toren wapperde de Blauwe Vlag, — de banier van den opstand! Met kloppend hart daalde Christoph het steile bergpad af, dat hem zou voeren naar de plaats zijner bestemming; en weldra reed hij het schilderachtige stadje binnen. Iedereen groette hem; ja, sommigen wuifden hem toe met zakdoek of muts. Uit die opgewektheid en uit de gelaatsuitdrukking der burgerij kon hij duidelijk bespeuren, dat er iets zeer buitengewoons was voorgevallen. Weldra bereikte hij de haven, waar hij stil hield vóór het huis zijner moeder, het grootste particuliere gebouw van het oude zeestadje.

Mevrouw Battiscombe was het eenige kind van een der vurigste vijanden van Karel I in het „Lange Parlement." Toen Cromwell Protector van Engeland geworden was, had haar vader de eer genoten van in diens geïmproviseerd Hoogerhuis te worden opgenomen. Gelukkig voor hem, had de Dood hem nog even bijtijds voor de wraak der Restauratie behoed. Zijn dochter, die toen twintig jaren oud was, kwam kort daarna in kennis met Christoph's vader, destijds een jong advocaat, die, oorspronkelijk een republikein, zich echter uit overtuiging bij de herstelde monarchie, als het beste van twee kwaden, had aangesloten. Toen het huwelijk van die beiden tot stand kwam, had de bruidegom in beider woonplaats Dorchester een zeer belangrijke praktijk; en later nam de roep, die van hem uitging, zoozeer toe, dat hij, schoon van geen voorname afkomst, bij de eerste Sheriffsvacature de gelukkige uitverkorene was. Niet van hem, maar van zijn moeder had Christoph de tamelijk geëxalteerde gevoelens over Kerk en Staat ingezogen, die we bij hem hebben opgemerkt. Wat de vader, tengevolge van zijn betrekking, moest bemantelen, dat kon de moeder vrij uitspreken; en ze verheelde 't haar Christoph in het minst niet, dat ze

nog altijd in menig opzicht haar ideaal vond in Oliver Cromwell. — Op het oogenblik, waarop we met haar kennis maken, was ze een statige dame van nog geen vijftig jaar, met regelmatige gelaatstrekken, die meer indrukwekkend waren dan innemend.

Zoodanig was de vrouw, die thans het onverwachte geluk smaakte, haar zoon te mogen omhelzen. Nauwelijks waren de eerste verwelkomingen voorbij, of Christoph vroeg:

„Vindt ge 't niet vreemd, dat ik zoo lang vóór de vacantie ben hier gekomen?"

„Vreemd? Integendeel. Vreemd zou ik 't hebben gevonden, als mijn zoon in het Engelsche Babel was gebleven, terwijl hij zijn vaderland kan dienen in het Westen."

Met beide handen drukte Christoph die van zijn moeder, terwijl hij sprak:

„Dááraan herken ik de dochter van Ralph Saunders!.... Lieve moeder! hoe verlicht ge me, wat me anders loodzwaar zou hebben gedrukt! Maar eerst een vraag: hebt ge veel sympathie voor dezen opstand?"

„Zou ik niet elke onderneming toejuichen, die ons van het Paapsche juk tracht te verlossen?!"

„Maar houdt ge Monmouth voor opgewassen tegen de taak, die hij zich heeft opgelegd?"

„Hij, die de koningen des wouds deed kwispelstaarten voor Zijn profeet, zal gewis den zwakken koningszoon weten te gebruiken, als werktuig, om de Zijnen te doen zegevieren, en de valsche goden te verpletteren."

„Wat ben ik u dankbaar voor die heerlijke woorden! Ze zijn me uit het hart gegrepen. Ja, moeder! ook David en Salomo hadden hun gebreken; en toch — heeft Gods zegen niet op hen gerust?! En Cromwell! Ook die was geen engel; en toch...."

„Was Monmouth maar een Cromwell! De tyran zou dan spoedig zijn teruggeslingerd in den afgrond, waaruit hij is voortgekomen. Had Monmouth maar de helft van Cromwell's geestkracht, Exeter of Bristol zou hem al lang zijn in handen gevallen, en hij zou misschien al op Londen aanrukken."

„Dat geloof ik ook; en dat Monmouth een heel ander mensch is dan Cromwell, lijdt geen twijfel. Maar dat is voor mij een reden te meer, om de zaak te helpen steunen, die

aan den steun van zeer velen behoefte heeft. Ik kan goed rijden en goed schermen: de rest zal de ondervinding me wel leeren. In de eerste dagen zullen ze misschien niet veel aan me hebben, maar toch licht zoo veel als aan menigen boerejongen, die nu bij hen dient. Wat ik aan ervaring te kort kom, zal ik zien te vergoeden door geestdrift."

„Ik dank den Heer, dat Hij mij zulk een zoon heeft gegeven. De zegen van uw moeder zal u volgen.... Maar hebt ge wel rijpelijk overwogen, wat ge doen wilt? Hebt ge u wel nauwkeurig rekenschap gegeven van hetgeen ge opoffert? Staat het u wel helder voor den geest, dat ge er volstrekt niet op kunt rekenen, ooit uw moeder of uw Alice weer te zien? Zal in ieder geval uw besluit niet veel afbreuk doen aan uw studie, — de studie, waaraan uw vader zoo veel verschuldigd was!?"

Een oogenblik zag hij somber vóór zich. Toen antwoordde hij, vastberaden:

„Ja, moeder! dat alles heb ik bedacht; en ik ben er diep van doordrongen. Mogen we de fabelachtige geschiedenis van Achilles gelooven, dan werd hem, als kind, de keus gelaten tusschen een kort en roemrijk, of een lang, maar onbeduidend leven. Hij koos het eerste; en hoewel hij Troje's val niet beleefde, is toch zijn naam onafscheidelijk aan dien van Troje verbonden, en zal hij leven, zoolang het menschdom niet geheel aan verdierlijking is prijs gegeven. Maar de roem, dien Achilles najoeg, was uitsluitend krijgsroem: die, waar ik naar wil streven, is oneindig verhevener. 't Is de roem van alles te hebben opgeofferd, om Kerk en Staat te helpen behoeden voor een wissen ondergang. Blijf ik leven, dat bewustzijn zal me een onuitputtelijke bron zijn van zelfvoldoening: word ik het slachtoffer van mijn stout besluit, gij en Alice zult u weten te troosten over mijn benijdenswaardig uiteinde. En wat mijn studie betreft, — wat geeft het, zich dagelijks te verdiepen in wetten, die dagelijks door de regeering straffeloos worden verkracht?!"

De moeder was te diep getroffen, om te kunnen antwoorden; maar ze stond op van haar zetel; en een warme omhelzing viel den zoon ten deel, die zijn jeugdig leven veil had, om voor een groot beginsel te strijden.

III.

We zijn twee dagen verder, en bevinden ons op een der hoogste punten van de romaneske bergketen, die het heerlijke Devonshire afscheidt van het weinig minder schoone graafschap Somerset. 't Is laat op den namiddag. Een knoestige, oude eik schijnt, door een labyrinth van boven den grond uitstekende wortels, beslag te willen leggen op het pad, waar zijn lommer een jonkman tot rusten heeft uitgenoodigd. 't Is Christoph Battiscombe. Hij ligt uitgestrekt in het zand, bezijden den eenzamen bergweg; en zijn paard doet zich te goed aan het gras, dat welig groeit op dit uitgelezen plekje. Uitgelezen; want het panorama, dat zich hier ontrolt, is verrukkelijk. Een groot gedeelte van Somerset ligt aan uw voeten, en biedt uw oogen de rijkste verscheidenheid aan van heuvels en bosschen, akkers en weiden, lusthuizen en landhoeven. Onder de vele kerktorens is er een, die ver boven alle uitsteekt. 't Is die der hoofdkerk van de grijze stad Taunton; en daarheen richt Christoph Battiscombe zijn schreden.

Den vorigen dag had hij een onvergetelijk afscheid genomen van zijn moeder. Des namiddags had hij het niet ver Noordwaarts gelegen Axminster, het oostelijkste plaatsje van Devonshire, bereikt; maar de vogel was gevlogen. Monmouth was, met al de zijnen, Noordwestwaarts getrokken, met bestemming naar Taunton, een stad, wier burgerij hem vroeger veel genegenheid had betoond, en van wier vrijheidlievende en antipapistische gezindheid hij veel goeds voor zijn hachelijke onderneming verwachtte. Nog dien eigen dag kon Battiscombe onmogelijk Taunton bereiken. Hij besloot daarom naar Honiton te rijden, een stadje aan den grooten weg naar Exeter, van waar hij des anderen daags gemakkelijk vóór den donker op de plaats zijner bestemming kon aankomen. Zoo had hij dan in de liefelijke „Honigstad" [Honiton = Honey-town] overnacht; en door een schier onafgebroken reeks van heerlijke landschappen, was hij op het plekje gekomen, waar we hem hebben bespied.

Hoe noode ook, hij begreep zijn Belvedere te moeten verlaten, wilde hij niet, alvorens de stad te bereiken, door duis-

ternis worden overvallen. Hij besteeg het makke, vlugge en sterke paard, dat zijn moeder hem had meegegeven, en daalde langzaam en voorzichtig den vaak steilen weg af, die naar de rijke vallei van Taunton voerde. Daar aangekomen, zette hij door, en reed weldra een dorpje binnen, waar hij vóór de herberg stil hield. Nog een ander paard stond daar te wachten, blijkbaar behoorende bij den stevigen grijsaard, die aan het geopende venster den innerlijken mensch zat te verzorgen. Christoph steeg af, en trad binnen. Vriendelijk groette hij den ouden man, en werd zijn groet door dezen beantwoord. Hij nam plaats aan een ander open venster, en laafde zich aan voortreffelijken Somersetschen cider. Terwijl hij in die aangename bezigheid verdiept was, kwam de andere gast vertrouwelijk bij hem staan, en vroeg hem, of hij ook naar Taunton wilde. Op het bevestigend antwoord hernam de grijskop:

„Wel zoo, heerschap! Willen we dan samen daarheen gaan?"

„Met genoegen. Kan ik u dienen met een glaasje cider?"

„Dank u. Na mijn bier nog cider te drinken, zou overdaad zijn. Het eenige, waaraan men zich nooit te veel kan laven, is de Openbaring Gods in den Bijbel. Maar wèl wil ik gaarne bij u plaats nemen, als u 't permitteert."

Natuurlijk vond Christoph dit goed; en de ander schoof aan. Op zijn vraag, of mijnheer in deze streek bekend was, luidde het antwoord ontkennend; waarop de oude hernam:

„Ik zoo veel te beter. Ik ben te Taunton geboren en opgevoed; en eerst in de laatste jaren woon ik buiten, hier in de buurt. Ik heb onder Cromwell gediend, mijnheer! Meer dan eens heb ik mijn geboortestad helpen verdedigen tegen de Cavaliers; en toen het gedaan was met de republiek, heb ik het moeten aanzien, dat ze Taunton straften, zooals ze dat noemden, door zijn wallen te slechten. En nu, mijnheer, ga ik er heen, om getuige te zijn van zijn wedergeboorte, en om mijn zoon aan te sporen, om den man te ondersteunen, die ons komt verlossen van den Paapschen dwingeland."

„Bravo, oude heer! Ik moet zeggen, u steekt je gevoelens niet onder stoelen en banken. Van mijn kant wil ik even oprecht zijn, en u zonder aarzelen zeggen, wie ik ben, en wat me naar Taunton drijft. Maar mijn cider is op, en het wordt laat; zoodat ik u voorstel, onze paarden te bestijgen."

Zoo deden ze; en weldra hadden ze het dorpje achter den

rug. Christoph hield woord, door zijn reisgezel, in wien hij hoe langer hoe meer den man uit één stuk mocht waardeeren, op de hoogte te brengen. Toen hij alles, wat hij oorbaar achtte, had meegedeeld, riep de ander, in vervoering:

„De Heer der heerscharen zegene u, edele jonkman! En als ge den zegen van een ouden Puritein niet versmaadt, zal ook de mijne u volgen. Bijna heel Somerset denkt over deze zaken, als wij beiden; maar in het Oosten en Noorden van ons land — d a a r, vrees ik, zal het onzen geestverwanten bijzonder moeielijk vallen, den grooten strijd te strijden tegen diepe verdorvenheid en Laodiceesche lauwheid. En de groote grondbezitters — helaas! — d i e schijnen, door het gansche land heen, het Gouden Kalf van Whitehall te aanbidden. Evenmin hebben we steun te wachten bij de geestelijken van de quasi-Protestantsche afgoderij, die de Stuarts ons hebben opgedrongen ...."

„Er zijn toch zeer achtenswaardige lui onder, mijnheer Brown!"

De ander haalde de schouders op, en sprak, met een zweem van ergernis:

„'t Is mogelijk; maar zeker is het, dat ze blind zijn voor de waarheid, of althans niet in de waarheid wandelen. Och, mijnheer Battiscombe! ons volk is zoo veranderd sinds de dagen van de republiek! Weelde en zingenot zitten op den troon. In plaats van een godgevalligen levenswandel en vlijtige studie van de Heilige Schrift, geeft de groote massa zich over aan afgodische mommerij, die godsdienst verbeelden moet, maar inderdaad het geweten in slaap wiegt. Ook in kunsten en wetenschappen ontbreekt tegenwoordig het hoogere, dat uit den Heer is. In plaats van Milton's verheven bezieling, bewierookt men in Londen de zedelooze en laffe rijmelarij van een oogendienaar als Dryden."

„Nu, maar in het Westen, vooral hier in Somerset, leeft toch de geest van het Lange Parlement nog voort."

„Goddank, ja. Hier zijn er nog duizenden, zooals ik, — duizenden, die oneindig liever ter sluik en met groot gevaar deelnemen aan bijeenkomsten, waar we den Heer vrijelijk een Zijner waardig offer kunnen brengen, dan de knie te buigen in een tempel, die met Paapsche uiterlijkheden en misbruiken is bezoedeld."

„Met allen eerbied voor de vastheid van uw geloof en van uw beginselen, ben ik toch van meening, dat u de Anglikaansche Kerk een beetje te hard valt. Ook schijnt u te vergeten, dat de man, van wien we naast God het heil van Kerk en Staat verwachten, zelf een Anglikaan is."

„Dat is helaas maar al te waar; en ook in andere opzichten is Monmouth alles behalve de Jozua, dien ik voor onzen redder wenschen zou. Maar vooreerst geloof ik, dat men hem zwarter maakt dan hij werkelijk is; en ten andere is hij de eenige aanvoerder, onder wiens banier we ons met kans op goeden uitslag kunnen scharen."

„Hebt u al gehoord, hoe hij in Taunton is ontvangen?"

„Wel zeker! Eergisteren heeft hij Axminster verlaten, en zijn weg rechtstreeks naar 't gebergte genomen. Een uur of drie van Taunton heeft hij den nacht in een bivouac gepasseerd; en gisteren middag heeft hij zijn intocht gedaan in de stad. Van ooggetuigen heb ik gehoord, dat hij ontvangen is, alsof hij inderdaad een Jozua was. Hij had zijn aanstaande komst aan de burgerij laten weten; en toen hij gekomen was, vond hij huizen en menschen in feestdos. Groen en bloemen langs deuren en vensters, groene takjes op hoeden en mutsen. En dat groen, mijnheer Battiscombe, was geen ijdele pronk: neen! Groen is de kleur der Hope. Een maagdenstoet in 't wit (zinnebeeld van reinheid en eenvoud des harten) overhandigde hem een prachtigen standaard, met de koninklijke insignia er op gestikt. Van de aanvoerster kreeg hij bovendien een geschenk van vrij wat hooger waarde, — een allerkostbaarst ingebonden zakbijbel. Eerbiedig nam hij dat Boek der Boeken aan, zeggende: „Ik kom, om de waarheden te verdedigen, die in dit boek vervat zijn, en om ze, als het zijn moet, te bezegelen met mijn bloed."" [1])

„Schoone woorden! We willen nu maar hopen, dat het niet bij woorden blijven zal, maar dat Monmouth zal toonen, dat hij zijn wilde haren verloren heeft, en dat hij even wijs en godvruchtig is geworden als beminnelijk."

Brown nam den breedgeranden punthoed eerbiedig van het hoofd, en sprak met luider stemme:

---

[1]) Al deze bijzonderheden zijn historisch.

„Heere God! geef dat hij, op wien thans al onze hoop is gevestigd, het oor sluite voor de inblazingen der boozen en verblinden, en uit het vertrouwen op Uw alvermogenden bijstand de kracht putte om zijn grootsche onderneming tot een Uwer waardig einde te brengen! Amen!"

„Amen!" — herhaalde Christoph, geroerd; en zwijgend reden die twee eenzijdige — zoo ge wilt, bekrompene, — maar toch eerbiedwaardige mannen naast elkander voort, gedurende bijna den ganschen tijd, dien ze verder op den weg naar Taunton doorbrachten. Ze waren niet verlicht genoeg, om in te zien, dat de opstand onmogelijk zijn doel kon bereiken, waar slechts een betrekkelijk nietig deel der natie er zoozeer mee ingenomen was, dat het bereid was er goed en bloed voor op het spel te zetten. Evenmin beseften ze, dat Engeland, onder een koning als Monmouth, er niet veel beter aan toe ware geweest, dan het nu was, onder zijn oom. Dat deze op zijn ouden dag nog vader worden zou van een wettigen „Paapschen" zoon, was een geval, aan welks mogelijkheid geen sterveling dacht; en daarom troostte zich de overgroote meerderheid der Britsche Protestanten met de gedachte aan de welhaast te wachten erfopvolging van 's konings oudste dochter, de Prinses van Oranje. Daar was echter geen spraak van, zoo Monmouth als wettige zoon van den vorigen koning werd erkend.

De zon was ondergegaan, toen de beide ruiters het door handel en vermaarde wolweverijen bloeiende Taunton binnenreden. De drukte, die er overdag geheerscht had, was nu zeer verminderd; maar groen en vlaggen herinnerden gedurig aan het groote feit van den dag. Brown wees zijn reismakker een goed logement aan, en nam toen met krachtigen handdruk van hem afscheid. Christoph verlangde naar bed, en was weldra in een verkwikkenden slaap gedompeld.

Den volgenden morgen was de haan hem verreweg de baas in het vroeg bij de hand zijn. Als men dan ook zoo den heelen dag in de buitenlucht is geweest! Een haan is daar meer aan gewoon dan een student. Na een stevig ontbijt ging hij een kijkje nemen op straat. Al spoedig trok het zijn aandacht, dat schier alle menschen zich met zekere drift in één en dezelfde richting voortbewogen. Met den steeds zwellenden stroom meegaande, bereikte hij, niet zonder horten

en stooten, een uitgestrekt plein, in welks midden, op een verhevenheid, zich een groot steenen kruis verhief. Dat was het zoogenoemde Stadskruis, dat in de meeste Oud Engelsche steden werd gevonden, en diende om het middelpunt aan te duiden, en afkondigingen te houden. Rondom dat Kruis verdrong zich een verbazend dichte menschenmassa. Nauwelijks was Christoph in de onmiddellijke nabijheid van dat eerwaardig overblijfsel der Middeleeuwen gekomen, of hij zag een stoet naderen, bestaande uit een prachtig uitgedost krijgsman, gevolgd door eenige mindere officieren en personen „in politiek." De hoofdpersoon was Lord Grey van Wark, de eenige Lord onder Monmouth's volgelingen, een stevige vijftiger, die jaren lang de ballingschap van den hertog in de Nederlanden had gedeeld. Hoewel geenszins vlekkeloos van levenswandel, werd hij door Monmouth, om zijn afkomst, zijn innemenden omgang, zijn voortreffelijk verstand en zijn volmaakte zelfbeheersching, in hooge eere gehouden.

Met de houding van een vorst, beklom Grey de verhevenheid van het Stadskruis; en toen de rest van den stoet zich om hem heen had geschaard, nam hij, te midden van een ademlooze stilte der omstanders, het woord. Met krachtig en plechtig stemgeluid sprak hij:

„Uit naam van de in opstand gekomen Engelsche natie, verklaren wij den overweldiger, zich noemende Jacobus den Tweede, koning van Groot Brittanje, vervallen van den Engelschen troon, en roepen wij in zijne plaats tot koning uit prins Jacobus, tot dusver hertog van Monmouth en Buccleuch, onder denzelfden naam van Jacobus den Tweede, die hem toekomt, als den eenigen wettigen zoon en erfgenaam van wijlen koning Karel den Tweede. Lang en gelukkig moge hij leven! Hoezee!"

„Hoezee!" — weerklonk het nu uit duizend monden; en door duizend mutsen en doeken werd de lucht gekliefd. Door het algemeene voorbeeld meegesleept, gaf Christoph Battiscombe op gelijke wijs lucht aan zijn geestdrift; maar toen het gejuich wat bedaard was, de stoet het Stadskruis weer had verlaten, en hij zich langzaam uit het ergste gedrang had losgerukt, — toen begon hij zich af te vragen: „Is dat nu de eerbied voor de aanstaande beslissing van een vrij Parlement, die Monmouth's eerste Proclamatie scheen te bezie-

len?! Reeds die eerste Proclamatie was zijns onwaardig; maar kan men die nog vergoelijken door de onbesuisdheid, waar een voorloopig welslagen al licht mee gepaard gaat, dit-maal zie ik niet in, hoe de eigenmachtige en voorbarige toekenning van den koningstitel, met verbreking van een plechtige belofte, kan worden gerechtvaardigd." Zijn geestdrift bekoelde, naar mate hij dieper doordacht. Zou hij terugtreden, nu het nog tijd was? zich op nieuw in de armen werpen van zijn studie, zijn Alice, zijn moeder? Zijn moeder?! Zou ze er trotsch op blijven, zijn moeder te zijn, wanneer hij zich terugtrok? Zou ze de redenen, die hij daarvoor mocht aanvoeren, niet als uitvluchten brandmerken? Lafhartig?! Neen! dat nooit! Bovendien — hij behoefde immers geen verantwoordelijkheid te aanvaarden voor de maatregelen, waar de nieuw uitgeroepen koning toe zou overgaan; en wie weet, of door zijn toetreding de gematigde en gemoedelijke partij onder Monmouth's raadslieden niet een hoog noodige versterking zou verwerven?! Hij was niet vrij van eigenwaan: en de voorspiegeling van de mogelijkheid, dat hij, Christoph Battiscombe, een zegenrijken invloed zou kunnen uitoefenen op de toekomst van het land zijner vaderen, ja — wie weet?! — zijdelings op die van Europa, — dat eenmaal de wereldgeschiedenis zijn naam zou vereeuwigen, — zie! dat verrukkelijk denkbeeld bracht zijn jeugdig hoofd op hol. Weg nu met alle weifeling! Wie een groot man hoopt te worden, moet zich weten te verheffen boven de berekeningen der nuchtere alledaagschheid.

Na een korte poos in zijn logement te hebben verwijld, besloot hij gevolg te geven aan de dringende uitnoodiging van den ouden heer Brown, om hem ten huize van zijn oudsten zoon te bezoeken. Hij behoefde niet lang te dwalen, om die woning te vinden, dank zij de algemeene bekendheid van den heer Brown Junior, een voornaam lakenfabrikant. Het huis echter was onaanzienlijk; en toen Christoph door een extra stemmig dienstmeisje in een spreekvertrek was binnengelaten, trof hem de echt Puriteinsche eenvoud van het ameublement. Een tafel, een kast, eenige stoelen, alles van hetzelfde donkerbruine hout als de lambrizeering, een paar prenten in zwarte lijsten, — ziedaar alles. Onze vriend kon zich niet weerhouden te meesmuilen bij het beschouwen dier would

be kunstgewrochten. 't Waren onmogelijke tafereelen uit „Eens Christen's Pelgrimstocht" van den toen nog levenden John Bunyan, een door onze hedendaagsche „Nieuwelichters" nog steeds als „bij uitstek dierbaar" geprezen dweper, arm aan geld en gezond verstand, maar rijk aan invloed en phantasie.

De beide heeren Brown traden binnen, en drukten den bezoeker hartelijk de hand. Op uitnoodiging van den zoon, een deftig, maar vriendelijk man, volgde Christoph hem naar den ruimen, maar stijven tuin, waar ze plaats namen in een prieel, dat ten minste die goede zijde had, dat men er met volle recht een bordje aan had kunnen bevestigen, met het opschrift: „Verboden toegang voor de zonnestralen." Nauwelijks was het drietal neergezeten, of de gastheer zei:

„Mag ik vragen, of u al gevolg hebt gegeven aan uw besluit om dienst te nemen bij den nieuwen koning?"

„Nog niet, mijnheer Brown! Ik wenschte u eerst te vragen, of ik bij koning Jacobus..... Hoe jammer, dat zijn koningsnaam dezelfde is als die van zijn oom! Hoe licht zal dat misverstand geven!"

„Hier in Taunton zijn we overeengekomen —, hem koning Monmouth te noemen; en ik twijfel niet, of dat voorbeeld zal algemeen worden nagevolgd."

„Nu dan — ik wenschte te weten, of ik me rechtstreeks bij hem dien aan te melden, en waar hij woont."

„Hij woont hier vlak bij, in de High Street, in een groot huis, dat door den eigenaar, die zich buiten ophoudt, tot zijn beschikking is gesteld. Daar is het hoofdkwartier, en moet u je stellig aanmelden, al weet ik niet, of u hem zelf te spreken zult krijgen."

„Mag ik" — viel de grijsaard in — „u op mijn beurt een vraag doen, waarde heer Battiscombe?"

„Wel zeker! 't Zal me een groot genoegen zijn, u naar mijn beste weten te antwoorden."

„Mijn vraag is, of de uitroeping tot koning u niet heeft verwonderd en teleurgesteld?"

„Om u de waarheid te zeggen, ja. Ik vind het voorbarig, onstaatkundig en oneerlijk. Maar 't kan ook zijn, dat er drangredenen voor bestaan, die ik niet ken. Weet U of mijnheer uw zoon daar bij geval iets van?"

„Meer dan ons lief is" — sprak de zoon — „Ik heb in mijn huis den heer Wade ingekwartierd gekregen, een voornaam persoon onder Monmouth's volgelingen. Indertijd was hij een voornaam advocaat in Bristol, waar hij als een hevig vijand van de Stuarts bekend stond. Hij heeft Monmouth's ballingschap gedeeld, omdat hij in dezelfde samenzwering tegen Karel II betrokken is geweest. Monmouth behandelt hem altijd met veel voorkomendheid, en raadpleegt hem in alles, maar schijnt toch niet de minste sympathie te hebben voor zijn republikeinsche en anti-Episcopale gevoelens. Nu dan — die mijnheer Wade vond in mij tot zijn groot genoegen een geestverwant, tegenover wien hij vrij kon spreken. Hij beklaagde zich hevig, dat de man, aan wien hij zijn lot had verbonden, meer en meer boven zijn adviezen die stelde van Lord Grey en bovenal van Robert Ferguson, den opsteller van de Proclamatie, die al dadelijk te Lyme is afgekondigd."

„Is dat die Ferguson, dien mijn overleden vader een schandvlek van de Whigs noemde, — die afgezette dominé, die van de Presbyterianen is overgeloopen naar de Independenten, en die, zooals men verzekert, het beruchte Roggehuiskomplot heeft op touw gezet?"

„Dezelfde man. Uw vader heeft hem in 't minst niet te hard beoordeeld. Het leven van dien man moet, althans in de laatste jaren, een onafgebroken reeks van kuiperijen zijn geweest, doorgaans van den schandelijksten aard. Herhaaldelijk is er door de Stuarts en door Lodewijk XIV een prijs op zijn hoofd gezet; maar hij wist altijd buiten schot te blijven. Mijnheer Wade noemt hem Monmouth's boozen genius, en houdt hem verdacht van heimelijke verstandhouding met Whitehall. Volgens hem vuurt hij den zwakken Monmouth aan tot de grootste buitensporigheden, om hem des te zekerder in 't verderf te kunnen storten."

„Helaas!" — viel de vader in — „zulke menschen als die Ferguson zouden ons bijna doen morren over de onnaspeurlijke wegen der Voorzienigheid, die zich van zulke werktuigen schijnt te bedienen, om Zijn oogmerken tot vervulling te brengen. Maar, mijn beste mijnheer Battiscombe! wat ik u bidden mag, — laat u daardoor niet afschrikken! Aan de krachtige medewerking van mannen, als u, — vroom,

verstandig en beschaafd, — geeft de goede zaak groote behoefte. Ferguson zal u liever zien gaan dan komen; maar mijnheer Wade en de overige raadgevers van Monmouth zullen u als een welkome aanwinst beschouwen, — zelfs Lord Grey, mits u zijn aristocratische vooroordeelen weet te ontzien."

Christoph's eigenliefde was door deze ongeveinsde hulde grootelijks gestreeld. Vol zelfgevoel, betuigde hij met warmte, dat het vaderland op zijn zwakke krachten kon rekenen; en kort daarop nam hij afscheid, om zich rechtstreeks te begeven naar het groote huis, waar het verblinde troetelkind van Karel II voor het oogenblik zijn zetel had opgeslagen.

(Wordt vervolgd.)

NIEUWE UITGAVEN.

EEN EDEL LEVENSBEELD.

J. H. Maronier — Theodoor Parker, naar O. B. Frothingham's Biography. — Haarlem. Kruseman en Tjeenk Willink. 1875. —

In een zijner menigvuldige en altoos belangrijke brieven noemt Parker de vrijheid „een Alpen-bloem in de Flora van „het Europeesche vasteland. Zij groeit — zegt hij — „in „Scandinavië en Zwitserland; doch waar anders?" ..... Naar aanleiding van deze ontboezeming vraagt zijn Nederlandsche levensbeschrijver als ter loops: „zou Parker nooit van Nederland en zijn geschiedenis hebben gehoord?" Het schijnt van niet. Zijn Europeesche reis strekte zich althans niet verder uit dan tot in de nabijheid onzer grenzen en, voor zooverre ons bekend, doen zijne werken niets van het tegendeel vermoeden. Hoe dit ook zij, zeker is het dat Nederland wel van Parker heeft gehoord. Verschillende geschriften van diens hand, overgebracht in onze taal, maakten gedurende de laatste twaalf jaren vooral veler belangstelling gaande in deze merkwaardige persoonlijkheid. Zij wekten de begeerte naar meerdere bizonderheden uit het leven van dien edelen, wiens veelzijdige kennis gepaard scheen te gaan met een innig, diep godsdienstig gevoel. Réville's keurige schets werkte niet weinig mede om dat verlangen te doen toenemen. En thans heeft Maronier — naar ik meen op voortreffelijke wijze — het bevredigd door zijn uitnemende bewerking van Frothinghams

Biographie. Als aan de hand van dezen teekende hij ons in schoone, levendige trekken het beeld van dat edel, werkzaam leven, vol plichtbesef en trouw aan het geweten, bezield door den gloed van stille godsvrucht en van zedelijken ernst. Van lieverlede zien wij het worden, totdat het ten laatste in zijn volle aantrekkelijkheid ons duidelijk voor oogen staat.

Eerst vertoeven wij te Lexington — Parker's geboorteplaats — in den huiselijken kring van den verstandigen, trouwhartigen landman John Parker en zijn vriendelijk welwillende Hanna, beiden met hoofd en hart en handen op de rechte plaats. Gezelligheid, vrede en liefde lachen ons uit hunne eenvoudige woning tegen, liefelijk en frisch als John's perziken daarbuiten in den hof, waarop de pachter niet weinig zich laat voorstaan en die zoo aanstonds door zijn Theodoor, moeders Benjamin, naar de Bostonsche markt worden gebracht. Want al vroeg moet hij werken voor den kost; en als hij zich een weg baant en een naam maakt in de wereld, dan is het niet omdat hij een kind der weelde is geweest, maar al in zijn vroegste jeugd den veerkrachtigen invloed van het „help u zelf" leerde ervaren. Van daar ook die practische zin die hem later, hoezeer ook in boeken en studie verdiept, altijd en bij alles is bijgebleven. Toch was zijn hart niet bij voorkeur op handenarbeid gesteld, al vervulde hij ook welgemoed de plicht zijn vader daarin ter zijde te staan. Reeds vroeg dreef zijn weetgierigheid hem naar de boeken en leerde hem woekeren met den tijd. Op zestienjarigen leeftijd zien wij hem dan ook verscheidene jaren aaneen in verschillende scholen zich wijden aan het onderwijs. Het moge met vele zwarigheden — en niet het minst van geldelijken aard — gepaard gaan, zijn volhardende ijver weet ze te boven te komen en later plukt hij er de vruchten van in heldere, duidelijke uiteenzetting van de schoonste en heerlijkste gedachten over de moeielijkste zaken, waardoor hij te beter wordt begrepen door wie hij wenscht verstaan te worden. Want reeds vroeg behoort zijn hart aan het volk en legt hij zijn leven neer op het altaar der zelfverloochening tot zegen zijner medemenschen. Vandaar niet het minst dat het predikambt hem toelacht met zijn gewijde poging om aan de menschheid een verhevener richting te geven en tot immer overvloediger rijkdom van waarachtig leven te ontwikkelen.

Met ongeloofelijke inspanning beijvert hij zich de steenen weg te ruimen van den weg die tot het verkrijgen dier betrekking leidde. Zijn tweejarige omgang met den degelijken, geleerden Francis, met diens open oog voor het licht van waar het ook daagde, wiens preeken een zonnigen hemel deden schijnen boven een rijke wereld, bracht hem meer dan ééne schrede nader tot het doel zijner wenschen. De Divinity-Hall te Cambridge en zijn ruim tweejarig verblijf aldaar deed het overige. Daar bewoog Parker zich in zijn element en rustte zich door ernstige onafgebroken studie tot den edelen strijd dien hij later zou voeren voor het waarachtige Christendom en den redelijken godsdienst. Als candidaat de school verlatend sloot hij daarmede een tijdperk van zijn leven waarin hij, naar zijn eigen getuigenis, zich bewust werd van de verbazende verandering in zijne denkbeelden en gevoelens omtrent alle belangrijke punten. Toch was hij in die periode voor een Unitariër veeleer ouderwetsch dan wel geavanceerd; maar ook nu, gelijk reeds vroeger, had hij een scherp oog voor het verschil tusschen godsdienst en kerkleer. Zijn eerste preekproeven deed hij te Watertown, waartoe zijn leermeester en vriend Francis hem zijn kansel afstond. Hier en daar optredend werd zijn prediking met vreugde en instemming gehoord en toen West-Roxbury, eene kleine, eenvoudige landgemeente, hem beriep, zag hij daarmede zijn hartewensch naar een te huis en een huiselijk leven voor zich en die het met hem deelen zou vervuld. Met welgevallen toeven wij bij de liefelijke schildering van Parker's verblijf in zijn eerste gemeente ons gegeven. In zijn prediking, zijn herderlijk werk, zijn dagelijkschen omgang met de zijnen krijgen wij den practisch godsdienstigen, den hulpvaardigen, den edeldenkenden, den hartelijk deelnemenden man lief. Wij zien zijn blik verruimen, zijn horizont zich verbreeden en, moge hij soms denkbeelden uiten afwijkend van de toen gangbare kerkleer, zijn gemeente deert het niet. Geen wonder. Uit het hart sprekend weet hij de harten zijner hoorders te treffen en de helderheid van zijnen geest ontneemt niets aan de warmte van zijn gemoed. Toch doen zich allengskens op de baan die hij volgt oneffenheden voor. Allereerst komt hij bij zijne medeleeraars onder Israël in het kwade blaadje van ketterij en pijnlijk doet het hem aan te moeten ervaren, hoe zij eerst

aarzelen en aanstonds weigeren hun kansel aan hem af te staan. Maar hoe pijnlijk ook, Parker is niet de man om daardoor afgeschrikt te worden van voort te gaan op den weg door zijn geweten hem eenmaal als den rechten aangewezen. Voorzichtig is goed. Te rade gaan met het gehalte der hoorders, niets natuurlijker dan dat. Het ratelen der tichelsteenen klinkt hém niet liefelijk in het oor wiens vurige begeerte het veeleer is te bouwen met gehouwen steen. En Parker allerminst is er op belust om ter wille van wat ijdele opspraak een vlag te zwaaien. Maar aan den anderen kant is hij ook te waarachtig, te oprecht een figuur, te zeer een man uit één stuk om er een studeervertrek- en een kansel-Evangelie op na te houden. Daarvan weet hij niet, juist omdat hij de man van en voor het volk wil zijn en daarin het hoogere leven wekken, dat zoowel met de ontwikkeling van verstandelijke vermogens als met de aankweeking van de aandoeningen van het hart wordt gebaat. Niet te vergeefs was hij bij een Francis, een Emerson, een Channing ter schole geweest. De frissche landlucht woei hem telkens om het hoofd en door het gemoed. Hij kende de behoeften van het volk, met zijn gezond verstand, met zijn eerlijk, zijn rechtschapen hart. Hij was bereid ze te bevredigen met opoffering van vele dingen. Aan bekwaamheid daartoe ontbrak het hem even weinig als aan zedelijken moed. Onbeschroomd en vastberaden spreekt hij uit wat hij wist dat weerklank vinden moest in veler hart en hoofd .... en wijder en wijder gaapte de kloof tusschen hem en zijne Unitarische ambtgenooten, totdat zijn merkwaardige rede over het voorbijgaande en het blijvende in het Christendom den storm los deed breken boven zijn hoofd. Niet zoozeer om het nieuwe in zijn denkbeelden als wel om het uitspreken er van werd hij het strijdperk ingedreven. En ware het maar een strijdperk geweest in den waren zin des woords; maar het bleek een kamp waarin de geest van miskenning, kleinachting en uitsluiting rondwaarde met al het verdriet van lijdelijk te moeten toezien, wat dieper ingrijpt in het zieleleven van een man dan een flinke, open, koninklijke strijd, die de veerkracht van den geest verhoogt. De uitgave zijner voorlezingen over den godsdienst haalde hem de beschuldiging der Bostonsche predikanten-vereeniging op den hals van onbetamelijkheid in zijn gedrag jegens haar als

haar medelid; ja zelfs gaf men hem in bedenking zich terug te trekken uit haar midden. Maar Parker verklaarde zich daartoe ongeneigd, daar het hier de zaak gold van het vrije onderzoek. Hij zou blijven al stond hij ook alleen. Sans peur et sans reproche zet hij den aangevangen arbeid ter hervorming van het godsdienstig zedelijk leven der zijnen voort. Hij predikt; houdt voorlezingen; roept vergaderingen bijeen en, waar de gelegenheid zich maar aanbiedt iets bij te dragen tot verjaging van de nevelen op godsdienstig gebied, opdat daar altoos meerder licht mocht stralen, treedt hij vooraan in de eerste rij, rusteloos en onvermoeid, totdat zijn geknakte gezondheid hem gebiedt voor een tijd het werk te staken. Om nieuwe frissche krachten te verzamelen steekt hij over naar het oude werelddeel, en op zijn reis door Engeland, Frankrijk, Italië, Duitschland en Zwitserland zien wij hem een rijken schat van kennis vergaderen, om na een jaar, gesterkt naar den geest en vertroost naar het hart, weer huiswaarts te keeren. Zijn reiservaringen, gesprekken, ontmoetingen met verschillende geleerden, hooggeplaatste personen van geestelijken en staatkundigen rang hebben hem bevestigd in het gegronde, het zedelijke en het waarachtige zijner denkbeelden op godsdienstig en maatschappelijk gebied. Meer dan ooit ziet hij voor den godsdienst in de niet verre toekomst een helderen hemel lichten en dieper dan te voren nog gevoelt hij zich hervormd en geroepen om een nieuwe godsdienstige beweging te besturen, in haren tijd even belangrijk als het Protestantisme in de 16de eeuw. Die opgewektheid komt hem goed te stade; want de hartstocht zijner tegenstanders dwingt hem tot vernieuwden strijd. Enkele beurten door hem te Boston waargenomen; het uitgeven van zijn leerrede „over de betrekking van Jezus tot zijn tijd en tot alle tijden", deden de oude woede weer opwakkeren en dreigden hem ten eenen male van den kansel te Boston te weren. Maar ook daar ter plaatse waren er meer dan tien die van een anderen, beteren geest bezield zich toonden, en op een vergadering door dezen gehouden werd manmoedig, in afwachting der dingen die daar komen zouden, besloten *„dat het den Eerwaarden Parker mo-„gelijk zou worden gemaakt zich te Boston te doen hooren."* Op het woord volgde de daad. Ditmaal wist ook de vrijzinnigheid de geldelijke middelen zich te verschaffen om te be-

werkstelligen wat zij zich voorgenomen had tot stand te brengen. En wekelijks verzamelt Parker in de zaal „Melodeon" duizenden rondom zich, als een vrije gemeente, die, afkeerig van de steenen haar gereikt, het voedend brood van zijne hand begeeren tot kweeking en onderhouding van hun geesteleven. Vijftien jaar aaneen houdt hij het vaandel der vrije godsdienstprediking met volhardenden ijver en krachtige hand omhoog, wat en hoe men ook over of tegen hem oordeele. Wel beproeft de predikanten-vereeniging al het mogelijke om het niet rechtzinnig lid tot uittreden te bewegen, maar zij ondervindt al het moeielijke en vruchtelooze van een strijd om de handhaving eener nergens met juistheid geformuleerde leer tegenover eene die het recht van zelfstandig onderzoek, van vrijheid des gewetens in zaken van godsdienst maar al te goed weet te verdedigen en wie zij ten laatste het antwoord moet schuldig blijven op de vraag: *„met duidelijke woorden de orthodoxe leer der Unitariërs te willen omschrijven waarvan hij, zelf Unitariër, nimmer had gehoord."*

Boston wordt het glanspunt van Parker's prediking en werkzaamheid. Door rhetorische gaven schittert hij niet. Hij munt niet uit door bevalligheid van voordracht. Maar de ernstige gedachten, in eenvoudige, duidelijke taal gesproken, houden de menigte geboeid en zij verdringt zich om hem te hooren. Wie geregeld naar hem luistert voelt zijn geesteleven toenemen in kracht, in omvang, in diepte. Zijn veelomvattende geest, zijn diepte van gemoed waren er als op aangelegd beiden om te onderwijzen en te vormen. En als Parker kon wedijveren met de grootste predikers van zijnen tijd, ja veellicht boven allen uitmuntte, dan is het, omdat hij als niet één zijne roeping lief had met volkomen toewijding, met zeldzame gaven toegerust om het verstand zoowel als het geweten zijner hoorders te treffen .... dan is het, omdat hij de welsprekendheid bezat eener diepe, heilige overtuiging. En wat zijn herderlijk werk aangaat: zijn luisterend oor voor aller klachten; zijn geopend hart voor aller ellende; zijn lust om overal en ten allen tijde te helpen en te dienen deden hem in wijderen kring dan zijn omgeving een herder boven duizenden zijn. De kleine woning in Exeters-Place was het welbekende toevluchtsoord van allen die om raad en daad verlegen waren, en geen die ze verliet zonder den verheffenden

invloed te gevoelen van een edeldenkenden geest, van een menschlievend hart.

Alle hervormingsplannen en werken, die de verbetering en veredeling beoogen van den toestand der Maatschappij, vinden in hem een machtigen bondgenoot, een ijverig medehelper. Waar de vrijheidsrechten van zijn medemenschen worden bedreigd staat hij als de trouwe wachter op de muren, neen, treedt hij voor als kloeke, onversaagde strijder, om met het tweesnijdend zwaard des geestes de belagers te verpletteren en anderen te dwingen tot den edelen kamp voor vrijheid en voor recht. In den strijd met name tegen de slavernij bewonderen wij hem als den fieren hervormingsheld die met hart en ziel het opneemt voor de rechten van zijn medemensch; als den practischen man, steeds dadelijk gereed de noodige maatregelen te beramen en ten uitvoer te leggen; als den bezielden profeet wiens stem gedurende geruimen tijd op kansel en in vergaderingen, ja als op de straten van Boston weerklinkt tegen de dwingelandij der slavernij, als het brullen van een leeuw in nood. Wat geestkracht, wat volhardende ijver, wat zelfverloochenende liefde, wat diepe, heilige ernst doortintelt hem, waar hij de belangen der voortvluchtigen en verdrukten bespreekt, behartigt, verdedigt en bewaakt. Tijd, rust, gemak, geld, alles heeft hij er voor over om de zaak der vrijheid te bevorderen, en de inwendige geschiedenis van den slavenstrijd is daar, om Parker welverdiend een kroon te zetten op het hoofd voor het groote en belangrijke aandeel dat hij daarin heeft gehad. Al deze veelvuldige bemoeingen, zonder dat zijn andere bezigheden of studie daaronder leden, deden bij den rusteloos werkzamen man, die zichzelf ter wille der goede zaak die hij voorstond altijd te weinig heeft ontzien — de kiemen ontwikkelen dier sloopende kwaal die in de kracht des levens hem ter grave sleepte. Zijn gezondheid nam af. Niettemin lieten zijn kerkelijke tegenstanders hem niet met rust. Te minder nu zijn naam alom in den lande werd genoemd en geroemd zelfs door mannen van aanzien en met gevestigden invloed op den openbaren gang van zaken.

Een gelegenheid werd gezocht om den hervormer zooveel doenlijk althans onschadelijk te maken. De groote „Revival" van 1858, tengevolge der financiëele krisis in het vorige

jaar ontstaan, bood ze aan. Die kunstmatige opwekking van dusgenaamde vroomheid namen de rechtzinnigen te baat om P. in het oog der menigte als ongeloovige te brandmerken. Adressen werden opgezonden „aan den troon der Genade" met de bede om alle soorten van ongenade te doen nederdalen op het hoofd van „het monster slechter en laste„render dan nooit de hel had uitgebraakt." En schoon P. om al den onzin toen geëxploiteerd, voor zoover het hem zelf betrof, lachte en dien met den hem eigen humor bejegende, schreide hij in zijn hart om het verschijnsel van den „Revival" zelf met al zijn nadeelige gevolgen voor waarachtig godsdienstig leven. Met allen ijver en ernst die in hem waren trachtte hij dezen te keer te gaan, althans zooveel mogelijk tegenwicht te geven. In weerwil van zijn meer en meer toenemende lichamelijke zwakte scheen hij zijn werkzaamheid eerder te vermeerderen dan in te binden, totdat ten laatste een ernstige bloedspuwing hem noodzaakte het strijdperk en Boston te verlaten, om elders in West-Indië en daarna in Italië genezing te zoeken voor de kwaal die immer nog op 't heelend kruid blijft wachten. Merkwaardig is het te zien hoe zijn krachtige geest tot op het laatste oogenblik zijns levens helder en altoos werkzaam blijft. Den 10den Mei 1860 bezweek hij onder Italiës blauwenden hemel te Florence, nog geen vijftig jaren oud, en op het kleine protestantsche kerkhof, even buiten de stad, ruischten de zaligsprekingen over zijne geopende groeve als de zuivere weerklank van zijn reine leven, hongerend en dorstend naar gerechtigheid! —

Wil men den indruk leeren kennen dien Parker op zijne vrienden en vereerders en op zijn Amerikaanschen biograaf heeft achtergelaten, men leze het belangrijke voorlaatste hoofdstuk getiteld: „in Memoriam." Daarin komen verschillende toespraken voor, door onderscheidene personen ter zijner nagedachtenis gehouden, alsmede een breede, oordeelkundige beschouwing van de beteekenis van P's. persoon en werkzaamheid. Deze, zoowel als de keurige bloemlezing uit zijn Briefwisseling — waarmede het geheele werk wordt besloten — maken het ten overvloede duidelijk, hoe Amerika in Theodoor Parker een zijner beste en edelste zonen heeft verloren maar tevens de rij zijner groote mannen heeft verbreed. Moge het medegedeelde, strekkend om eenig denkbeeld te geven van deze

levensbeschrijving, zoo rijk van inhoud als aangenaam van vorm, velen opwekken het boek zelf ter hand te nemen. Wij twijfelen niet of zij zullen met ons Maronier dank weten voor de verdienstelijke wijze, waarop hij een zoo edel levensbeeld onder het bereik heeft gebracht van het Nederlandsche volk, dat strijders voor vrijheid en voor licht ten allen tijde weet op prijs te stellen.

Boxtel, 1 Dec. 1875. J. A. Lublink Schröder.

EENE BLADZIJDE UIT DE GESCHIEDENIS VAN HET FRANSCHE TOONEEL.

DOOR

J. J. SCHOT.

Met de kunst, evenals met de wetenschap, heeft de kerk altijd op een vrij slechten voet gestaan: zoo zij ze ooit heeft bevorderd is het slechts geweest op voorwaarde van volstrekte onderdanigheid en dienstvaardigheid. Er aanspraak op makende om „het eenige noodige" te zijn: het menschelijk gemoed geheel te vervullen, aan alle behoeften te voldoen, op alle krachten beslag te leggen, heeft de kerk niets nevens zich kunnen dulden tenzij het haar ten dienste stond. Het was niet voldoende, haar slechts niet te bedreigen of tegen te werken, maar zij eischte hulp en bijstand van alles, op straf van vernietiging.

Zoo heeft zij ook de kunst òf voor zich in beslag genomen òf met haar anathema getroffen. Doch indien dit ten aanzien van de dramatische kunst in het bijzonder in nog veel hooger mate het geval is geweest dan met andere kunstvormen, dan is dit toe te schrijven aan eene bijzondere oorzaak die er voor bestond. In het algemeen bederf, waardoor in den tijd van het Romeinsche Keizerrijk alles, wat tot de zamenleving en de beschaving behoorde, was aangetast, heeft ook het tooneel in ruime mate gedeeld. De dramatische kunst was bij de Romeinen nooit in hoog aanzien geweest of tot grooten

bloei gekomen: zij was in hare zuivere opvatting en uiting nooit populair geworden; maar tijdens het keizerrijk ontaardde zij geheel en al, of liever er bleef eigenlijk niets van over. Wat men in den schouwburg zag was geen kunst: het waren vertooningen die, òf bloedig en wreedaardig òf wulpsch en onzedelijk, altijd in overeenstemming waren met de bedorvenste zeden en neigingen. En daarbij klom de zucht tot dit vermaak tot eene ware razernij, zoodat het gebeurde, dat eene stad door de Barbaren werd ingenomen terwijl de gansche bevolking in den schouwburg bijeen was en zonder dat deze er iets van bemerkte eer de vijand ook daar binnendrong en het publiek begon te vermoorden.

Evenals tegen al het verder bederf van dien tijd zoo ging er ook tegen dit onzedelijk, woest en zinneloos tooneelvermaak van het christendom eene reäctie uit, die, evenals alle reäctie, geen onderscheid maakte tusschen de zaak zelve en het misbruik en de ontäarding er van. Daarbij kwam ook nog, dat er verband bestond tusschen het tooneel en de oude godsdienst, waartegen de christenen een strijd op leven en dood voerden. En wanneer de kerk eenmaal gesproken heeft, blijft het er bij. Hare uitspraken zijn stellig en van de omstandigheden, die er oorspronkelijk aanleiding toe hebben gegeven, verder niet afhankelijk: deze mogen veranderen, maar de kerk trekt nooit iets in, en een casuïstiek, die in de practijk uitzonderingen op de aldus gestelde regels toelaat, strekt slechts om ze in de theorie des te volkomener in veiligheid te stellen, terwijl deze theorie anders misschien tegen de magt der omstandigheden ten slotte niet bestand zou zijn.

Zoo is het gekomen, dat de kerk tegenover het tooneel altijd eene zeer vijandige houding heeft aangenomen. Wel is, in de middeleeuwen, ook de dramatische kunst onder de auspiciën der kerk herleefd en mede aan haar dienstbaar geworden; maar zoodra zij het aldus aangenomen kerkelijk karakter weder aflegde en haar eigen weg insloeg, openbaarde de oude vijandschap zich op nieuw. Wederom verdoemde de kerk het tooneel en de tooneelspelers, evenals ten tijde van het Romeinsche rijk; wel gelukte het haar niet de kunst te vernietigen, maar zij slaagde er in van de kunstenaars paria's in de maatschappij te maken. Het onvermijdelijk gevolg daarvan was, dat de aldus uit de zamenleving uitgestooten perso-

nen de wetten dier zamenleving weinig ontzagen, en zoo ontstond er eene ongelukkige wisselwerking: de tooneelspelers werden veracht als een zedeloos en gemeen slag van menschen en, daardoor neêrgedrukt en ook in hunne eigene oogen verlaagd, gedroegen zij zich slechts al te vaak op eene wijze, die het algemeen vooroordeel tegen hen scheen te billijken.

Het is een van die vreemde tegenstrijdigheden, die men in het menschelijk bedrijf zoo dikwijls opmerkt, dat de maatschappelijke stelling der tooneelspelers nergens ongunstiger is geweest dan juist in dat land waar hunne kunst bij uitnemendheid nationaal was: namelijk in Frankrijk. Aldaar werden zij, vóór de omwenteling, niet enkel feitelijk, maar officiëel als verworpelingen behandeld. Grootendeels ging dit van de kerk uit, die de tooneelspelers uit hare gemeenschap weerde. Wanneer dezen wettig wilden trouwen moesten zij hunne toevlugt nemen tot vernederende kunstenarijen, hetzij zij zich hielden alsof zij van hun beroep afzagen om het dan na hun huwelijk weder te hervatten, hetzij het hun — gelijk eenmaal den acteur Molé, — gelukte eene bisschoppelijke vergunning door dadelijk bedrog te verkrijgen. Als zij stierven werd hun eene eerlijke begrafenis geweigerd: zelfs voor eenen Molière werd te dien aanzien geene uitzondering gemaakt en het lijk van Adrienne Lecouvreur werd in 1730 aan den hoek van een straat in den grond gestopt. En de staat ontzegde aan de tooneelspelers niet enkel zijne bescherming tegen de geestelijkheid, maar bestendigde ook, tot zeer kort voor de omwenteling, zuiver burgerlijke misbruiken, waaronder zij te lijden hadden. Zoo kon, om slechts iets te noemen, eene vrouw zich aan het gezag van haar echtgenoot — eene dochter zich aan dat haars vaders onttrekken door zich onder het personeel van de opera te laten inschrijven.

Was het reeds eene ongerijmdheid, dat de achting voor de kunst, en ook voor de tooneelspelers in hunne hoedanigheid als kunstenaars, onder dit alles niet leed, terwijl de geestelijkheid zelve, en vooral de Jesuïten, die kunst, wier beoefenaars zij aldus kwelden, niettemin waardeerden en bevorderden, — een nog grooter ongerijmdheid was het, dat enkel de Fransche tooneelisten in den ban waren, maar niet de acteurs van de Italiaansche comedie te Parijs; ook niet voor zoover zij Franschen van afkomst waren, en wel om

reden dat de Italiaansche tooneelspelers het in hun eigen land ook niet waren.

Intusschen wendden de tooneelspelers meer dan eens pogingen aan om dezen toestand te doen eindigen en somtijds verleende de regering hun daarbij eenige medewerking. Zoo verkregen zij reeds in 1641 eene verklaring van Lodewijk XIII, dat hun beroep niet oneerlijk mogt worden geacht en dat de uitoefening er van niemands goeden naam kon benadeelen, en onder Lodewijk XIV, in 1688, besliste de Raad des konings, dat een edelman, die tooneelspeler werd, daardoor zijn rang niet verloor. Maar zulke verklaringen en uitspraken baatten weinig: men had hier te doen met de geestelijkheid, tegen welke de regering geen afdoende maatregelen wilde of kon nemen, en ook met de zeden, die de tooneelspelers mede tegen zich hadden. Terwijl de regering hen in den steek liet, werkte het publiek weinig met hen mede. Het beschouwde de zaak, evenals zoo menig misbruik dat eindelijk in de zeden wortel geschoten heeft, ten slotte als iets dat van zelf sprak; het had weinig sympathie met wat het geneigd was als ongegronde en bespottelijke pretentien te beschouwen, en het zedelijk gedrag der betrokken personen was in den regel niet van dien aard, om op dit punt eene andere openbare meening te doen veld winnen. Ten slotte maakte eerst de groote omwenteling van 1789 aan deze misbruiken, tegelijk met zooveel andere, een einde. Zelfs toen echter, toen de tooneelspelers in hunne burgerlijke regten volledig waren erkend, ging de geestelijkheid nog voort met hun, ten minste nu en dan, de begrafenis te willen ontzeggen. En ook nog later, tot in onzen tijd toe, zijn in Frankrijk deze kunstenaars niet zoo volkomen opgeheven en niet op dien voet van gelijkheid in de zamenleving opgenomen als in andere landen en voornamelijk in Duitschland het geval is geweest. In 1840 schreef Heinrich Heine: „In Duitschland behooren de comedianten dikwijls tot de personen die de beste reputatie hebben en onderscheiden zij zich niet zelden door een goed burgerlijk gedrag; zij zijn bij ons niet door de openbare meening als paria's uitgestooten; veeleer vinden zij in de huizen van den adel, op de soirées van verdraagzame Joodsche bankiers en zelfs in sommige fatsoenlijke burgerfamiliën een verpligtend onthaal. Hier in Frankrijk daarentegen, waar anders zoovele

vooroordeelen uitgeroeid zijn, is het anathema der kerk in betrekking tot de tooneelspelers nog altijd van kracht: zij worden nog altijd als verworpen wezens beschouwd, en, daar de menschen altijd slecht worden wanneer men hen slecht behandelt, blijven de tooneelspelers hier, met geringe uitzonderingen, in den verjaarden toestand van een blinkend, morsig Zigeunerdom" [1]).

Wij willen eene van die mislukte pogingen, door de Fransche tooneelspelers aangewend om uit hun staat van vernedering en schande te worden opgeheven, hier beschrijven, daar zij belangwekkend schijnt, zoowel op zichzelve als ook wegens de beroemde personen uit dien tijd, die er aandeel in hebben gehad: zij ging uit van mejufvrouw Clairon, de grootste tooneelspeelster harer eeuw, op wier levensloop zij van grooten en ongelukkigen invloed was, en zij werd onder anderen ondersteund door Voltaire. Ook als een tafereel van de zeden van dien tijd kan de beschrijving er van eenig belang hebben, waartoe wij, behalve door de gedenkschriften van mejufvrouw Clairon zelve [2]), voornamelijk ook in staat worden gesteld door een soort van dagboek, dat in dien tijd van het gebeurde is gehouden en waaruit wij inzonderheid kunnen zien, wat men er te Parijs, onder het publiek, van wist en er van zeide. [3]) Overigens zullen eenige correspondentien, voornamelijk die van Voltaire, ons van dienst zijn.

Reeds eenigen tijd voor de gebeurtenissen, waarmede wij ons zullen bezig houden, was mejufvrouw Clairon er op bedacht geweest zichzelve en hare beroepsgenooten te ontheffen van een smaad, die door haar in het bijzonder, hooghartig

[1]) Heinrich Heine, „Französische Zustände". (Amsterdam, K. H. Schadd, 1870) II Th. Ss. 394, 395. — Zie verder: L. F. Bungener, „Voltaire en zijn tijd. Studiën over de achttiende eeuw", vertaald door dr. W. G. Brill. (Utrecht, 1858), dl. II, bladz. 20 sqq.

[2]) „Gedenkschriften van Hyppolite Clairon, enz.", vertaald door Elisabeth Bekker, Wed. Wolff, 's Gravenhage, 1799.

[3]) Dit dagboek is getiteld: „Relation circonstantiée concernant la cessation de service arrivée à la comédie Françoise de Paris, le 15 Avril 1765, jour de la rentrée d'après pâques; et diverses anecdotes sur la retraite de Mlle Clairon"; en het is opgenomen in de „Gazette littéraire de l'Europe", Avril 1773 (N° 4); Tome LIV, pp. 358—390 (van de Amsterdamsche uitgave in 12° van C. van Harrevelt).

van aard als zij was, en bij haar levendig besef van de waardigheid harer kunst en van haar eigen verdienste, veel dieper beseft en minder geduldig verdragen werd dan door de anderen, die in den roem, en dikwijls ook in intrigues en losbandigheid, troost voor hunne vernedering vonden en met het klatergoud van het tooneel tevreden waren. Bij een gesprek, dat mejufvrouw Clairon toevallig met den advocaat De la Mothe over een ander onderwerp had, kwam ook het vraagstuk van de herstelling der tooneelspelers in hunne regten op het tapijt, en de advocaat bood zich aan, hun in deze zaak van dienst te zijn. Hoewel mejufvrouw Clairon daarvan geene groote verwachting had, daar zij wel zag dat hij de man niet was om iets dergelijks ten uitvoer te brengen, wilde zij zijn aanbod toch niet afwijzen. Na dit voorloopig overleg ging De la Mothe verder zijn gang buiten mejufvrouw Clairon om: zonder haar verder te raadplegen gaf hij eene memorie uit, die veel te zwak was om iets anders uit te werken dan dat hij zelf er door in de uiterste ongelegenheid geraakte. Hij werd aangeklaagd, veroordeeld en van den rol der advocaten geschrapt, terwijl zijne memorie door beulshanden werd verbrand.

De aanklager van De la Mothe was een andere advocaat, die door de comedianten zelven als hun raadsman werd gebruikt en de bijzondere vriend van een hunner, namelijk van Preville was. Zij vergolden hem zijne diensten en vriendschap onder anderen daarmede dat zij, hem ten gevalle enonder zijne leiding, in particuliere huizen schandelijke stukken gingen vertoonen waarvan de openbare opvoering verboden was; overigens was hij berucht om zijne oneerlijkheid. Terwijl de tooneelspelers dezen man blindelings vertrouwden, waren zij allen, op eene uitzondering na, bezield door een bitteren haat tegen mejufvrouw Clairon: een gevolg van het onder kunstenaars en vooral onder tooneelspelers zoo gewone jalousie de métier. Mejufvrouw Clairon betuigt zelve, dat zij slechts met ééne van al hare „kameraden" op een goeden voet stond. Zij namen het haar nu zeer kwalijk, dat zij hunne gemeenschappelijke zaak alleen had willen behandelen, en zoo groot was hunne verblinding dat zij, hoewel mejufvrouw Clairon hun bewees dat hun eigen raadsman en vriend den man, die hunne belangen verdedigde, in het verderf had gestort

en zijne poging had verijdeld, toch weigerden hem zijn afscheid te geven, ja zich zelfs nog meer aan hem hechtten [1]).

Dit voorval, dat aan Voltaire aanleiding gaf tot een van zijne beste kleine geschriften: de zamenspraak met den Abt Grizel [2]), was voor mejufvrouw Clairon zoo onaangenaam geweest, dat zij toen reeds het voornemen opvatte om het tooneel te verlaten; maar de vertoogen harer vrienden en de stappen van aanzienlijke begunstigers, waaronder de Hertog de Choiseul, die haar 40,000 livres aanboden wanneer zij wilde blijven, deden haar vooreerst van haar plan afzien [3]).

In het voorjaar van 1765, gedurende de Paaschvacantie, heerschte er onder de tooneelisten van het Théatre Français groote beweging. Een hunner, zekere Dubois, een vrij middelmatig acteur, had zich schuldig gemaakt aan eene onteerende handeling: hij had betaling geweigerd aan eenen heelmeester door wien hij van eene geheime ziekte was genezen. De chirurgijn beklaagde zich hierover bij het gezelschap en de tooneelspelers besloten Dubois niet langer in hun midden te dulden en niet meer met hem op de planken te komen. Wanneer zij eene poging wilden doen om in hunne regten als burgers en eerlijke lieden te worden erkend en zoo zij zich daartoe wilden verzekeren van de medewerking der regering en den steun der openbare meening, dan scheen het, dat zij niet beter doen konden dan te beginnen met een eerloozen schelm uit hun midden te verwijderen. Men meende dan ook dat mejufvrouw Clairon de ziel der onderneming was, en dat zij, namens de overige tooneelspelers, een aanklagt tegen Dubois had ingediend bij de Edellieden van de Kamer, onder wie de tooneelzaken ressorteerden [4]). Doch zij zelve betuigt

[1]) „Gedenkschriften van H. Clairon", bl. 158—160. Hoe de advocaat der tooneelspelers, die zijn ambtgenoot aanklaagde eigenlijk heette, blijkt niet duidelijk. Voltaire, in de „zamenspraak tusschen een intendant der Menus en den Abt Grizel", noemt hem Ledain; maar volgens de gedenkschriften van mejufvrouw Clairon moet hij anders geheeten hebben: men vindt daar echter, (ten minste in de door mij gebruikte uitgave), den naam niet voluit geschreven.

[2]) Voltaire. „Dialogues. XXI. Conversation de M. l'Intendant des menus en exercice avec M. l'abbé Grizel". Oevr. compl. (Bruxelles, 1827—29, T. LXI. pp. 191—209.

[3]) „Gedenkschriften van H. Clairon." bl. 161.

[4]) Zie het verslag in de „Gazette littéraire". T. LIV. p. 358.

in hare gedenkschriften, dat de zaak niet van haar is uitgegaan, maar van een der Edellieden van de Kamer, een man, die, altijd met de beste bedoelingen, iedere zaak, waarmede hij zich bemoeide, door zijne onhandigheid bedierf. Zij zoude er zich volstrekt niet mede bemoeid — maar integendeel de dochter van Dubois gewaarschuwd hebben voor 't geen er tegen haar vader werd beraamd, dien zij overigens wel voor zeer dom, maar niet voor zoo slecht hield.

De Maarschalk Hertog de Richelieu, die de eerste Edelman der Kamer was, nam de zaak niet ernstig op, maar behandelde haar met zijne gewone ligtzinnige willekeur. Hij noemde het een twist tusschen „Roturiers", waarmede hij weigerde zich te bemoeijen en hij liet de beslissing er van over aan de tooneelspelers zelven, zeggende „dat zij de pairs van Dubois waren, en dat het dus aan hen was over hem te oordeelen". Dientengevolge werd Dubois weggejaagd, even als ook nog zekere Blainville, die beschuldigd was van een valsch getuigenis ten gunste van zijn kameraad te hebben afgelegd. (6 April 1765.)

De dochter van Dubois, volgens mejufvrouw Clairon „even ondeugend als haar vader dom was", was ook aan het tooneel verbonden. Zij leefde in naauwe betrekking met den Hertog de Fronsac, kleinzoon van den Hertog de Richelieu; zij had hem dermate betooverd, dat zij alles van hem kon verkrijgen wat zij verlangde. Door hem wist zij zijn grootvader gunstig voor haar vader te stemmen en zooveel uit te werken dat, naar men weldra vernam, Dubois een bevel van den Koning zou ontvangen om weder op te treden, en wel in de rol van Mauni in „Het beleg van Calais" van Dubelloy, een patriottisch tooneelstuk dat in die dagen verbazend populair was [1]). De tooneelspelers, die reeds een ander met die rol hadden belast, hielden herhaaldelijk bijeenkomsten, om te beraadslagen over 't geen hun nu verder te doen stond; zij besloten het hierbij niet te laten blijven; zij lieten zich openlijk in dien zin uit en de zaak begon opzien te baren. (13 April 1765.)

Den 15 April zouden de voorstellingen op het Théatre Français worden hervat en wel met de vertooning van „het

[1]) Zie daarover Bungener. Alsboven, dl. 1, bl. 139.

beleg van Calais". Het was intusschen bevestigd dat Dubois het bevel, om daarin op te treden, werkelijk had ontvangen; maar de tooneelspelers, hiervan verwittigd, hadden besloten vol te houden en niet met hem op het tooneel te komen. Algemeen geloofde men dat zij, ook nu weder, op raad en aansporing van mejufvrouw Clairon handelden: maar deze verzekert zelve in hare Gedenkschriften, dat zij integendeel alles afried wat éclat zou maken en dat zij de eenige was die zich daartegen verzette, maar dat Preville, die onder de acteurs haar bitterste vijand was en die al de autoriteiten op zijn hand had, er later in slaagde al de schuld van het gebeurde op haar te werpen [1]).

Op den dag der voorstelling van het „Beleg van Calais", 's namiddags ten half vijf, kwamen de tooneelspelers in den schouwburg bijeen. Mejufvrouw Clairon begaf zich ook derwaarts; maar, wat zij dan ook voornemens geweest moge zijn, toen twee der tooneelspelers, Brizard en Dauberval weigerden te spelen en er aan Preville een brief werd overhandigd van twee anderen, Le Kain en Molé, waarin dezen hetzelfde besluit aankondigden en kennis gaven dat zij de stad verlaten hadden, toen eindigde zij ook met te verklaren dat zij niet wilde optreden [2]).

Nu was er groote verlegenheid onder het overige van de troep, te meer daar de Edellieden van de Kamer het beter gevonden hadden dien avond niet in den schouwburg te verschijnen. Het uur om te beginnen naderde; men raadpleegde den Maarschalk de Biron, die bij toeval tegenwoordig was. Er werd besloten, dat men, in plaats van het „Beleg van Calais" een ander stuk, „De Speler," zou geven en de aankondiging daarvan ongemerkt zou doen volgen op de gebruikelijke aanspraak, waarmede een der tooneelspelers het pu-

---

[1]) „Gedenkschriften van H. Clairon". bl. 161. „Gazette littéraire". Alsb. pp. 359—360.

[2]) Volgens de schrijver in de „Gazette Littéraire" zouden Le Kain en Molé mede in den schouwburg verschenen zijn en zich eerst later verwijderd hebben. De vier acteurs en mejufvrouw Clairon zouden zich gehouden hebben alsof zij niet wisten wie de rol van Mauni zou spelen en, nadat men hun gezegd had dat het Dubois was, hunne rollen teruggegeven hebben. Ook zou mejufvrouw Clairon toen reeds ongesteld geweest zijn of zich zoo gehouden hebben. (pp. 360—361). Maar wij volgen hier liever de gedenkschriften, bl. 161.

bliek, bij gelegenheid der heropening van den schouwburg na Paschen, moest begroeten.

Intusschen was de menigte in de zaal, onderrigt van wat er gaande was, woelig geworden en in het parterre werden levendige gesprekken gevoerd. Men zweeg echter toen de Complimenteur zich vertoonde: het was de tooneelspeler Bourette, een man zonder houding en van een gering voorkomen, die niet in staat was om het publiek te imponeren. Hij openbaarde zijne zending en verklaarde dat de weigering van eenige tooneelisten om te spelen het noodig maakte een ander stuk te geven dan het aangekondigde. Hetzij nu het publiek werkelijk en met kennis van zaken tegen de tooneelspelers partij had gekozen, hetzij de werkelijke tegenstanders van dezen eene omgekochte menigte hadden bijeengebragt, — in welk geval het wegblijven der Edellieden opmerkelijk zou zijn geweest, — wat daarvan zij: reeds voor dat de redenaar had uitgesproken, begon men op alle punten van de zaal te schreeuwen en te fluiten en herhaaldelijk het beleg van Calais te eischen, onder luide kreten van: „Naar het Hospitaal [1]) met Clairon! Naar Fort l'Evêque [2]) met Molé, Brizard, Le Kain, Dauberval!" De Complimenteur was genoodzaakt zich te verwijderen. De gordijn bleef neêrgelaten en op nieuw begon men in het parterre levendig te beraadslagen over hetgeen men nu verder zou doen. Het rumoer werd gedurig grooter, zoodat eindelijk de soldaten van de wacht de orde wilden herstellen; doch de Maarschalk de Biron, als hun opperbevelhebber, gaf last „om niet tusschen beiden te komen en de regtmatige ontevredenheid van het publiek te eerbiedigen." De Maarschalk, volstrekt geen vriend van nieuwigheden en, in later tijd, schier de eenige onder de edellieden die zich niet liet medeslepen met den stroom die naar de Omwenteling voerde, bleef zich ook bij dit voorval gelijk en koos partij tegen de weêrspannige tooneelspelers. Het publiek, aldus aangemoedigd, hield niet op met te herhalen; „Naar het Hospitaal met de Clairon!" Een officier van het regiment Fitz-James riep luidkeels: „Dat men haar voor 't minst moest op-

[1]) Eene beruchte gevangenis en verbeterhuis voor bedorven vrouwen.
[2]) Eene gevangenis.

hangen!" en eenige heeren, gemeenzame vrienden van mejufvrouw Dubois, maakten zich bij deze verdienstelijk door de opschudding te vermeerderen, waartoe zij links en regts ieder, die niet hard genoeg schreeuwde, bij de kraag pakten en vuistslagen uitdeelden. De tooneelspelers wendden zich, in hun wanhoop, op nieuw om raad tot de Biron, die meende dat zij slechts moesten beproeven op het tooneel te komen. Dit werd bewerkstelligd door Preville en mevrouw Bellecour; maar toen de gordijn opging en zij zich vertoonden werd het geschreeuw en getier nog veel luider. De tooneelspelers, in de onmogelijkheid van zich te doen verstaan, bleven achter de schermen, terwijl het tumult in de zaal het voorkomen van een oproer begon aan te nemen en de dames in de loges zaten te beven van schrik [1]). Ten laatste kwam een sergeant van de wacht, uit naam van den Maarschalk de Biron, het publiek aanspreken en zeggen dat, aangezien de vertooning niet kon doorgaan, men het geld of de billetten aan de deur zou teruggeven [2]).

Terwijl dit in de zaal voorviel, maakte mejufvrouw Dubois eene scène in de bijzondere kamer der tooneelspelers. Daar verscheen zij, begeleid door den Hertog de Fronsac, nog een anderen Hertog en een Markies, met hangende haren, om, onder luid geween en misbaar, wraak te vorderen wegens de wreedheden, door mejufvrouw Clairon haren ongelukkigen vader aangedaan. Vervolgens ging zij met hetzelfde escorte naar den Hertog de Richelieu, die haar verzoek, dat mejufvrouw Clairon zou worden gevangen genomen, inwilligde. [3]). Terzelfder tijd begaven zich de beide „beambten van de week" [4]), Preville en een ander, naar den luitenant-Generaal van Politie, de Sartine, om hem van het gebeurde, ongetwijfeld

---

[1]) Laurette de Malboissière, „Lettres d'une jeune fille du temps de Louis XV" (1761—1766), publiées par mad. De la Grange. (Paris Didier et C°. 1866). p. 245. A Paris, ce 18 Avril 1765.

[2]) „Gazette littéraire", Alsb. pp. 361—363. — Gedenkschriften van H. Clairon. bl. 162.

[3]) „Gedenkschriften van H. Clairon", bl. 162.

[4]) Semainiers. Het was de gewoonte, dat telkens twee der tooneelisten gedurende eene week met de leiding van de dienst op het tooneel belast, en als regisseurs, in zekeren zin aan het hoofd van het gezelschap gesteld worden. Het woord Semainier beteekent eigenlijk een kloosterling die, op zijne beurt, gedurende eene week de dienst in het koor waarneemt.

op hunne wijze en ten nadeele van mejufvrouw Clairon, verslag te doen. Deze ambtenaar gaf aanstonds te kennen dat hij het hoog opnam en voornemens was om de wederspannige tooneelspelers, die hij schuldig achtte, gestreng te straffen.

Den volgenden dag werd er vroegtijdig eene groote vergadering van de edellieden der Kamer bij de Sartine gehouden. Men besloot de delinquenten naar de gevangenis van For-l'Evêque te zenden. Diensvolgens werden Brizard, wiens vrouw dienzelfden dag beviel, en Dauberval onmiddellijk gevangen genomen. Molé en Le Kain waren, gelijk gemeld is bij tijds gevlugt, met achterlating van een brief, waarin zij verklaarden dat de eer hun niet toeliet met een schelm op de planken te komen; zij hadden zich op eenigen afstand van Parijs begeven, maar keerden reeds na een paar dagen, den 17 of 18, terug en stelden zich vrijwillig in hechtenis. Intusschen ontving mejufvrouw Clairon, naar aanleiding van het gebeurde, hetwelk te Parijs het grootste opzien verwekte, de bezoeken „van het Hof en van de Stad"; zij zou de uiterste gevoeligheid hebben betoond voor de beleediging die men haar had willen aandoen door haar tegen Dubois over te stellen en zich in deze op hare bezoekers hebben beroepen.[1]) Den 17[2]) werd zij ook gevangen genomen. Zij was zeer ongesteld en Mevrouw de Sauvigny, Intendante van Parijs, was bij haar om haar op te passen, doch deze kon, ondanks de dringendste vertoogen, niets verkrijgen, dan dat het haar vergund werd, mejufvrouw Clairon in haar rijtuig naar de gevangenis te brengen. De geregtsdienaar, die de arrestatie had gedaan en zijne gevangene niet uit het oog wilde verliezen, nam op de voorbank plaats, en Mevrouw de Sauvigny nam mejufvrouw Clairon op hare knieën. Zoo reed men naar

[1]) Men zeide dat, toen zij bij eene van die gelegenheden aan eenige officieren had gevraagd, of zij in hun corps niet hetzelfde zouden doen wanneer een hunner eene laagheid beging? of zij hem niet zouden weg jagen en, gesteld dat het Hof hen wilde dwingen om den eerlooze in hun midden te behouden, niet allen hun ontslag zouden nemen? — dat een hunner daarop met levendigheid zou geantwoord hebben: „Ja, mejufvrouw; maar wij zouden dan daartoe niet den dag van een Beleg kiezen."

[2]) Volgens Laurette de Malboissière, die dit uitdrukkelijk zoo vermeldt; volgens den schrijver in de Gazette littéraire reeds den 16: maar dan kon zij voor hare arrestatie moeijelijk zooveel bezoeken ontvangen hebben.

For-l'Evêque, waar de tooneelspeelster de minst onaangename woning kreeg die in de gevangenis was en die men prachtig voor haar gemeubileerd had; in dit verblijf zette zij hare receptien voort, zoodat er gedurig file van rijtuigen voor de gevangenis was. Hieruit bleek, dat de aanhang van mejufvrouw Clairon en de haren grooter en aanzienlijker was, dan het oproer in den schouwburg had moeten aanduiden. Intusschen werd haar bij deze gelegenheid toch nog eene grove beleediging aangedaan. Toen zij, bij hare arrestatie, betuigde „dat zij onderworpen was aan de bevelen van den koning, haar meester, dat al het hare ter beschikking van zijne majesteit was; dat hare bezittingen, hare vrijheid, haar leven van hem afhingen, maar alleen haar eer niet, die ongerept zou blijven en ten aanzien waarvan de monarch zelf niets vermogt", zou de geregtsdienaar haar hebben toegevoegd: „Gij hebt wel gelijk, mejufvrouw: Waar niets is verliest de koning zijn regt!" Zij heeft hierop gezinspeeld in hare Gedenkschriften: „alleen de zekerheid, zegt zij, dat tegenover mij alles geoorloofd was, kon mij van een zoo verregaanden hoon blootstellen". Maar het was ongelukkig voor haar en voor hare zaak, dat het leven, hetwelk zij in hare jeugd had geleid, deze onbeschoftheid niet tevens tot eene onwaarheid maakte. — Mejufvrouw Clairon bleef slechts vijf dagen in de gevangenis; maar vervolgens werd haar nog drie weken lang huisarrest opgelegd, met verbod van meer dan zes personen tegelijk bij zich te ontvangen [1]).

Den 17 April hervatten de tooneelspelers hunne dienst met de vertooning van twee kleine stukken. Daar men vreesde dat de bijeenkomst van het publiek weder woelig zou zijn, had men de affiches eerst laat doen aanplakken, zoodat er dan ook slechts weinig publiek kwam. Voor het grootste gedeelte waren het lieden, die betaald waren om een nieuw Compliment te komen aanhooren, hetwelk het den acteur Bellecour opgelegd was te debiteren. Men zeide dat deze aanspraak was opgesteld door den Luitenant-generaal van politie, die ook bij de voorstelling tegenwoordig was. Sommigen, gelijk mejufvrouw de Malboissière, vonden dit compliment

[1]) „Gazette littéraire", Alsb. pp. 363—365, 367—369. Gedenkschriften van H. Clairon, bl. 162—163.

zeer onderworpen en gepast; maar anderen noemden het „vrij zot en zeer onwaardig." Het luidde als volgt:

„Mijne Heeren!

„Het is met de levendigste smart dat wij ons aan u vertoonen. Wij beseffen met de grootste bitterheid het ongeluk van aan onze verpligting jegens u te zijn te kort gekomen. Onze ziel kan onmogelijk dieper doordrongen zijn van de erkenning van het wezenlijk ongelijk, dat wij hebben, dan zij is: er is geene voldoening te bedenken, die men u niet schuldig is. Wij verbeiden met onderwerping de straf, die men ons wel zal willen opleggen en die thans reeds aan verscheidenen van onze kameraden opgelegd is. Ons berouw is ongeveinsd, en wat onze wroeging nog vermeerdert is, dat wij ons gedwongen zien om in het diepst van ons gemoed te verbergen de gevoelens van ijver, gehechtheid en eerbied, die wij u verschuldigd zijn. Op dit oogenblik moeten ze u verdacht schijnen. Het is door onze zorgen en door de pogingen, die wij zullen aanwenden om tot uw vermaak bij te dragen, dat wij bij u de geringste geheugenis van onze dwaling hopen weg te nemen en het is van de goedheden en van de toegeeflijkheid, waarmede gij ons zoo dikwijls hebt vereerd, dat wij de genade verwachten, waarom wij u vragen en welke wij wagen u te smeeken om ons toe te staan!"

Het uitspreken van deze fraaije redevoering was intusschen, zelfs voor het tegenwoordig, door de politie uitgelezen publiek, nog niet zonder gevaar; de vrouw van Bellecour viel flaauw van angst. Maar dit strekte, door medelijden op te wekken, juist om het publiek te doen bedaren; het riep dat men haar te hulp moest komen en juichte de aanspraak van haar man toe. Toen Bellecour vervolgens in het foyer kwam, was hij geheel ontdaan en vervuld van het besef van het vernederend tooneel dat hij had vertoond, en betuigde, dat er zooveel gehechtheid aan het gezelschap toe noodig was, als hij had, om zich tot zulk eene rol te leenen. Overigens liep dien avond alles rustig af. [1])

[1]) „Gazette littéraire", Alsb. pp. 364—367. Laurette de Malboissière. Alsb. p. 245.

Den 20 waren Molé en Brizard uit de gevangenis gekomen om te spelen, opdat men weder grootere stukken zou kunnen geven. Zij werden met herhaalde toejuiching begroet, hetgeen door de tegenpartij werd toegeschreven aan een kabaal, waarbij zij aan 't langste eind waren gebleven, maar dat „bij alle eerlijke lieden onbeschrijfelijke verontwaardiging had opgewekt." Vervolgens werden, eenigen tijd lang, de tooneelspelers dagelijks uit de gevangenis gehaald om te spelen en dan weder naar For-l'Evêque teruggebragt. Op mejufvrouw Clairon werd deze maatregel echter niet toegepast, daar zij ziek was of heette te zijn, en eene andere voorname actrice, mejufvrouw Dumesnil, was afwezig. Op deze wijze ging het met de voorstellingen zooals het kon, en in het begin van Mei zagen de tooneelspelers zich genoodzaakt om op nieuw tot het publiek een Compliment te rigten, ter aankondiging dat zij er onmogelijk geregeld mede konden voortgaan en een paar dagen verlof moesten nemen. Dubelloy had de opvoering van zijn stuk doen staken, zeggende dat hij niet wilde dat het een steen des aanstoots voor het vermaak van het publiek zou zijn, maar werkelijk om genoegen te doen aan mejufvrouw Clairon, aan wie hij zijne opkomst was verschuldigd: immers kon er nu geen sprake meer van zijn, dat het stuk zou worden opgevoerd door dezelfde acteurs die het den 15 April hadden moeten vertoonen, welke „voldoening" men anders van de weêrspannige tooneelspelers geëischt zou hebben.

Intusschen werden er onderhandelingen gevoerd; voorname personen bemoeiden zich met de zaak en het bleek dat de tooneelspelers zoo magtige beschermers hadden, dat de dagbladschrijvers het raadzaam achtten het diepste stilzwijgen over de zaak te bewaren, hoeveel opzien zij ook baarde, terwijl zij, die van gevoelen waren „dat zij slechts door een blinde en slaafsche onderwerping van den kant van die kunstemakers opgelost behoorde te worden", zich verontwaardigden over het ongeloofelijk gewigt dat men er aan hechtte om haar te schikken. Den 9 Mei was men eindelijk daarin geslaagd. Dubois had kwanswijs zijn ontslag gevraagd en het op voordeelige voorwaarden gekregen. Men stond hem 1500 Livres pensioen toe, hoewel hij slechts 29 jaren dienst had en er volgens den regel 30 moest hebben. Daarom zou

hij nog een jaar lang beschouwd worden als aan het tooneel verbonden, hoewel hij niet meer speelde. Daarenboven verleende men hem nog een buitengewoon pensioen van 500 Livres, als hebbende hij eene élève opgeleid (zijne dochter), hetgeen mede eene gewoonte was. De tooneelspelers, die in de gevangenis gezet waren, werden nu, des avonds van den 9 Mei, op vrije voeten gesteld.

Hierdoor, en door de terugkomst van mejufvrouw Dumesnil, werd men in staat gesteld om den 12 weder een treurspel op te voeren: „Semiramis" van Voltaire. Een zeer talrijk publiek, bestaande uit de aanzienlijkste lieden, woonde deze voorstelling bij. Mejufvrouw Dumesnil, die speelde „gelijk Semiramis zelve gesproken zou hebben", werd zeer toegejuicht; maar mejufvrouw Dubois, in de rol van Azema, nog meer, hetgeen echter zelfs door den partijdigen schrijver in de „Gazette littéraire" aan een kabaal ten gunste van deze middelmatige actrice werd toegeschreven die het, volgens Laurette de Malboissière, dien avond „op eene middelmatige wijze slecht maakte." [1])

Inmiddels was mejufvrouw Clairon nog altijd ongesteld, of zij beriep zich ten minste op haar toestand om niet te spelen. Men sloeg daaraan echter weinig geloof: men zeide dat zij heel wel was en slechts de begeerte van het publiek wilde prikkelen. Dat het haar werkelijk aangenaam was zoozeer gemist te worden, heeft zij zelve erkend. In vele brieven betuigde zij haar ijver voor het publiek en hare gehechtheid aan haar beroep, maar diegenen die niet wilden erkennen dat zij er, na hetgeen was voorgevallen, een regtmatigen tegenzin in gekregen kon hebben, verklaarden deze betuigingen voor huichelarij, toen men in het midden van Junij vernam, dat zij bij den Hertog de Richelieu dringend haar ontslag gevraagd had. De Maarschalk zou haar dit echter geweigerd en haar enkel verlof tot Paschen van het volgend jaar verleend hebben, opdat zij naar Genève zou kunnen gaan om zich daar onder behandeling van den beroemden geneesheer Tronchin te stellen, onder voorbehoud van dan vervolgens te zien of hare gezondheid stellig ver-

[1]) „Gazette littéraire". Alsb. pp. 367, 369—372. Laurette de Malboissière. Alsb., p. 255. A Paris, ce 14 mai (1765), au matin.

eischte dat aan haar verlangen werd voldaan. Maar het schijnt twijfelachtig of de zaak zich werkelijk zoo heeft toegedragen, aangezien de vijanden van mejufvrouw Clairon, die Richelieu op hunne hand hadden, ongetwijfeld liever hadden gezien dat zij onmiddellijk ware ontslagen. Zij zelve betuigt, dat het oorspronkelijk alleen was uit begeerte om een streep door deze rekening te halen, dat zij zich door den Hertog d'Aumont liet overreden om hare definitieve aanvrage om ontslag nog een jaar uit te stellen.

Deze Hertog was onder de Edellieden van de kamer de eenige dien zij niet tegen zich had, terwijl hij zich met al het vroeger voorgevallene ook niet had bemoeid. Toen hij haar tot het bedoelde uitstel had overgehaald, trachtte hij haar te bewegen om van haar voornemen om het tooneel te verlaten geheel af te zien. Daartoe bood hij aan, haar belangrijke voordeelen voor haar persoon te verzekeren: zij zou door den koning betaald worden en van niemand anders afhangen, niets meer met de comedianten te maken hebben, en kunnen spelen wat en wanneer zij verkoos. Doch dit sloeg zij af, daar zij begreep dat zij zoodoende hare vijanden nog meer verbitteren en aan de andere tooneelspelers gegronde reden zou geven om haar te haten. Maar toen d'Aumont haar vervolgens uitzigt gaf op eene regeling, waardoor de tooneelspelers van de excommunicatie en de verdere misbruiken zouden ontheven worden, gaf zij toe en besloot van deze hervorming eene voorwaarde te maken van haar weder optreden na het einde van haar verlof. Zij zegt, dat het denkbeeld van zulk eene belangrijke zaak te bewerken voor haar onweêrstaanbaar was [1]).

Alzoo vertrok mejufvrouw Clairon dan naar Genève, waar Dr. Tronchin destijds gevestigd was, of eigenlijk naar Ferney, waar zij haar intrek nam ten huize van Voltaire.

Deze was den 26 April 1765 onderrigt van hetgeen den 15 te Parijs in den schouwburg was voorgevallen, blijkens een brief van hem aan den Hertog de Richelieu, waarin hij de zaak aanroert, zonder er zich echter — om zeer begrij-

[1]) „Gazette littéraire". Alsb. pp. 372—373. Gedenkschriften van H. Clairon, bl. 164, 167—168.

pelijke redenen — over uit te laten. „Het gerucht van de remonstranties der lieden, die comedie spelen, is tot in den kring mijner bergen doorgedrongen: het schijnt dat eene troep soms moeijelijker te leiden is dan troepen; er is een geest van verzet verbreid in meer dan één stand". Doch den 27 April schreef hij aan d'Argental: „Mijne goddelijke engelen, het schijnt dat het speelhuis een weinig in de war is. Wanneer de tooneelspelers vastberaden genoeg waren om te zeggen: Wij kunnen ons beroep niet uitoefenen wanneer men het verlaagt; wij zijn het moede in de gevangenis gezet te worden wanneer wij niet spelen en in den ban gedaan te worden wanneer wij wel spelen: zeg ons wien wij moeten gehoorzamen, den koning of den kerspel-priester: stel ons in den laagsten rang der burgers, maar laat ons de regten genieten, die men wel aan secreetruimers, aan den beul, aan lieden als Fréron toestaat; wanneer zij, zeg ik, zulk een taal voerden dan zou men wel een vergelijk met hen moeten treffen; maar de moeijelijkheid zou altijd zijn de kat de bel aan te hangen". In omtrent dezelfde bewoordingen schreef hij den 29 April ook aan Damilaville, wien hij verzocht hem te melden, of mejufvrouw Clairon nog op For-l'Evêque gevangen zat en of zij bij haar besluit bleef om van het tooneel af te zien, en den 1 Mei scheef hij aan de beroemde tooneelspeelster zelve den volgenden brief:

„De man, die het meest belang stelt in den roem van mejufvrouw Clairon en in de eer der schoone kunsten, smeekt haar ten dringendste, van dit oogenblik gebruik te maken om te verklaren dat het eene al te ongerijmde tegenstrijdigheid is op For-l'Evêque te zitten wanneer men niet speelt en door een bisschop in den ban gedaan te worden wanneer men wel speelt; dat het onmogelijk is deze dubbele krenking te verdragen en dat de Waalschen nu eindelijk hunne partij moeten kiezen. De letterkundigen, die bij deze gelegenheid blijken gegeven hebben van zoo eervolle gevoelens, zullen zich zonder twijfel bij haar aansluiten. Hetzij mejufvrouw Clairon in hare pogingen moge slagen of niet, zij zal in ieder geval de achting van het publiek wegdragen; maar wanneer zij weder op het tooneel verschijnt als eene slavin, die men in hare ketenen laat dansen, zal zij al haar aanzien verliezen. Ik verwacht van haar eene vastberadenheid, die

haar evenzeer tot eer zal verstrekken als hare talenten en die eene gedenkwaardige époque zal maken". — In een anderen brief, aan Damilaville, van 4 Mei, schreef Voltaire: „Ik weet niet of mejufvrouw Clairon te Parijs weder zal optreden. Ik houd haar voor een armzalig schepsel als zij die zwakheid heeft. Hoe meer men de rede, de talenten, de waarheid en den goeden smaak vervolgt, hoe vaster aaneengesloten onze phalanx moet oprukken".

Wederom aan d'Argental, den 13 Mei:

„Ik vraag u geen nieuws van mejufvrouw Clairon. Mevrouw d'Argental is het er over eens met mevrouw de Florian; maar ik volhard altijd bij het denkbeeld, dat de tooneelspelers een dilemma moeten stellen, waaruit men zich niet kan redden: wanneer wij niet spelen zet men ons op For- of Four-l'Evêque, en wanneer wij wel spelen excommuniceert men ons en wij worden dan als honden begraven. Laat men zich uit die moeijelijkheid redden, als men kan".

Voltaire waagde nu ook een stap bij den Hertog de Richelieu. „Veroorloof mij", schreef hij hem den 13 Mei, „u een woordje te zeggen over de tooneelvertooningen, die te Parijs onmisbaar zijn en die gij begunstigt. Ik weet niet, of gij u van deze tegenwoordige gelegenheid zult kunnen bedienen om te doen beseffen, welk eene tegenstrijdigheid het is, dat personen, die door den koning worden bezoldigd en onder uwe bevelen staan, op For- of Four-l'Evêque worden gevangen gezet wanneer zij de pligten van hun beroep niet waarnemen en dat zij door den bisschop in den ban verklaard en verdoemd worden wanneer zij ze wel waarnemen. Is het regtvaardig dat men verstoken wordt van al zijne regten als burger, tot die der begrafenis toe, omdat men onder uwe bevelen gesteld is? Wanneer ooit iemand den roem kan wegdragen van aan deze vernedering een eind te maken, dan zijt gij het zeker, en Parijs zal u dan, zooals Genua, een standbeeld oprigten. Maar somtijds zijn de eenvoudigste en geringste zaken bezwaarlijker dan de gewigtigste, en is iemand, die een Engelsch leger kan doen capituleren, niet in staat om over een pastoor te zegevieren".

Ondanks deze behendige, hoezeer onschuldige vleijerij, waarmede hij trachtte op de zwakke zijde van den ijdelen Hertog te werken, had hij dan ook slechts weinig hoop op

het welslagen van eenige poging in deze. „Gij moogt mij zeggen", schreef hij in Junij aan den Markies de Villette, „dat men de excommunicatie zal opheffen, die zoo regtvaardiglijk door hen, die Latijnsche stukken vertoonen, is geslingerd tegen hen, die Fransche stukken spelen; ik ken de kerk al te goed: zij kan evenmin toegeven als dwalen. Men heeft niets dan de burgerlijke drama's van den neoloog Marivaux waarbij men met een gerust geweten kan schreijen [1]). De Fransche tooneelspelers zullen eene gunstiger gezindheid vinden bij het Parlement, wanneer zich de eene of andere geschikte gelegenheid opdoet om tegen den Aartsbisschop te procederen". — Uit een brief van Voltaire aan Chabanon, van 25 Junij, blijkt, dat er een ongegrond gerucht liep, dat ook Le Kain zijn ontslag nemen of ten minste verlof vragen zou.

Voltaire schreef aan mejufvrouw Clairon verscheiden brieven om haar bij zich te noodigen wanneer zij Tronchin kwam raadplegen. Zij nam dit aan en kwam den 28 Julij te Ferney, waar zij omtrent een maand bleef. „Mejufvrouw Clairon is bij mij", schreef haar gastheer den 5 Augustus aan de Villette, „ik had haar in zeventien jaren niet gezien. Zij was toen ter tijd niet wat zij nu is. Zij heeft hare kunst geschapen; zij is uniek; het spreekt dus van zelf dat zij te Parijs vervolgd wordt". Zij speelde op het huistheater van Voltaire, die verrukt over haar was. „Zij heeft Aménaïde uitstekend gespeeld", meldde hij den 22 Augustus aan d'Argental, „maar in de rol van Electra zou zij de Alpen en het Juragebergte geroerd hebben. Zij, die haar te Parijs gehoord hebben, zeggen dat zij nog nooit op eene zoo oorspronkelijke, ware, sublieme, verwonderlijke, schokkende wijze gespeeld heeft. Zietdaar nu waarvan gij uzelven berooft, mijne Heeren de Waalschen!"

Intusschen verloor hij de noodige diplomatieke voorzigtigheid tegenover Richelieu niet uit het oog. Den 30 Julij schreef hij hem: „Het zou niet billijk zijn, Monseigneur, dat een oud liefhebber en dienaar van het comische speel-

[1]) De tooneelstukken van Marivaux werden meerendeels in den Italiaanschen schouwburg opgevoerd, waarvan het personeel, gelijk gezegd is, niet geëxcommuniceerd was.

huis, zooals ik, mejufvrouw Clairon bij zich had, zonder uwe bevelen te vragen. Zij is hier zooëven aangekomen; ik weet nog niets van den staat van hare gezondheid, ik weet niet welk besluit zij zal moeten nemen, en ik geloof, dat ik uwe bevelen moet vragen om te weten op welken toon ik met haar moet spreken en wat uwe bedoelingen zijn. Niet dat ik denk, intusschen, dat mijne raadgevingen veel invloed zullen hebben: vermoedelijk zal de graaf de Valbelle [1]) meer op haar vermogen dan ik; maar hoe dat zij, indien gij mij eenige orders te geven hebt, zal ik ze zeer getrouw uitvoeren. Ik heb wel iets van die oude .....waardin, die op sterven lag en tot hare juffers zeide: Gelooft gij dat ik in staat ben om iemand te bedriegen, in den toestand waarin ik mij bevind? Reken er op, Monseigneur, dat de begeerte om u te voldoen mijn laatste wensch zal zijn."

De Maarschalk moet hierop geantwoord hebben; den 23 Augustus schreef Voltaire hem weder: „Ik heb mejufvrouw Clairon ontvangen gelijk gij het wenschte en gelijk zij het verdient: zij is vereerd, gevierd, bezongen." In de Gedenkschriften van Florian kan men de beschrijving lezen van een prachtig feest, met bal, souper en vuurwerk, dat door Voltaire, op den dag van de Heilige Clara (12 Augustus), ter eere van mejufvrouw Clairon werd gegeven [2]). Ook verscheen er een „dichterlijke Brief" van Voltaire ter eere van zijne gast [3]) die, naar men althans te Parijs meende, ten blijke strekte, dat hij zich door zijn geestdrift en zijne bewondering voor de kunstenares wel wat al te ver had laten wegslepen, terwijl men voornamelijk geneigd was om over eene uitdrukking, in dat gedicht voorkomende: „dat men geene groote talenten kan hebben zonder daaraan groote deugden te paren", een weinig te meesmuilen. En toen mejufvrouw Clairon, na haar consult met Tronchin, had aangekondigd, dat deze haar had verklaard dat zij met een spoedigen dood werd bedreigd wanneer zij weder op het tooneel van den Franschen Schouwburg optrad, maakte men de opmerking,

[1]) De minnaar van mejufvrouw Clairon.

[2]) „La jeunesse de Florian, ou Mémoires d'un jeune Espagnol"; (Paris, Briand, 1810). Chap. V, pp. 31—36.

[3]) Voltaire. „Épitre CLXXXII. A Mademoiselle Clairon" (1765). Oev. compl. T. V, pp. 194 sqq.

dat hij het haar dan toch niet verboden scheen te hebben op dat van Voltaire te spelen, en men beweerde, dat zij met Tronchin hare reis naar Genève en ook wat hij haar zou antwoorden, vooraf had afgesproken [1]). Uit hare gedenkschriften blijkt trouwens, dat òf dit doodsgevaar werkelijk zoo groot niet was, òf dat zij bereid was om het te tarten. Immers meldt zij, dat zij, gedurende haar verblijf te Genève vernomen hebbende dat mejufvrouw Dubois „in gezegende omstandigheden" verkeerde en dien ten gevolge niet te Fontainebleau voor het Hof kon spelen, door bemiddeling van den Hertog d'Aumont aanbood de plaats van hare vijandin in te nemen, maar dat Richelieu dit afsloeg en tot d'Aumont zeide: „Neen, dat zou de kleine Dubois verdriet doen; wij zullen het wel zoo goed schikken als wij kunnen." [2])

Wat daarvan zij, Voltaire, ongetwijfeld van de gemelde commentariën verwittigd, verzekerde, in een schrijven aan d'Argental van 12 Augustus, dat het tegen den raad en het verbod van Tronchin was geweest dat mejufvrouw Clairon op zijn tooneel had gespeeld. „Hij staat niet voor haar leven in als zij zich inspant, en hij wil volstrekt dat zij van het treurspel zal afzien. Zij is dan ook genoodzaakt hem te beloven dat zij niet meer te Parijs zal optreden, waar op het tooneel eene uitzetting van de stem en eene hevige actie wordt vereischt die haar onfeilbaar zou doen bezwijken." En op het andere bewuste punt verantwoordde hij zich, in een schrijven aan Richelieu van 16 September, in diervoege: „Gij zult wel gezien hebben, dat ik in zekere kleine versjes [3]) de

---

[1]) „Gazette littéraire", Alsb. pp. 373—374.

[2]) „Gedenkschriften van H. Clairon", bl. 169.

[3]) Gustave Desnoiresterres meent, dat met die „kleine versjes" niet de bovenvermelde dichterlijke brief — maar zekere coupletten bedoeld worden die te Ferney waren gezongen. („Voltaire et J. J. Rousseau." Paris, Didier et co. 1874, p. 296, noot 3.). Dit kan zijn; maar het is ons gebleken dat het juist de dichterlijke brief was die te Parijs opzien baarde en afkeuring vond, en feitelijk zal Voltaire's apologie dus wel op dat gedicht betrekking hebben gehad.

Het is opmerkelijk, dat Desnoiresterres in zijn zoo uitvoerig werk het aandeel van Voltaire in de opzienbarende zaak van mejufvrouw Clairon zoo goed als met stilzwijgen voorbij gaat; en dit is de reden waarom ik dit punt zoo uitvoerig heb willen behandelen. Welk een uitgebreid werk men ook over Voltaire schrijft, er blijven altijd toch nog eenige aren te lezen; het onderwerp schijnt onuitputtelijk.

geestdrift wat heel ver gedreven heb; maar indien gij hadt gezien hoe zij op mijn tooneeltje Electra gespeeld heeft, dan zoudt gij mij vergiffenis schenken." Den volgenden dag, 17 September, schreef hij aan d'Argental: „Ik weet wel, dat ik met mejufvrouw Clairon wat te ver gegaan ben; maar ik geloofde dat er zulk een balsem noodig was op de wonden, die haar op het For-l'Evêque waren toegebragt. Overigens scheen zij mij toe evenzeer veranderd te zijn wat hare zeden — als wat haar talent betreft; en hoe meer men haar heeft willen verlagen, des te meer heb ik haar willen verheffen. Ik hoop dat men mij een weinig geestdrift voor de schoone kunsten zal vergeven; ik heb die ook in de vriendschap en ik heb haar in de dankbaarheid." Daarop echter schijnt d'Argental zich persoonlijk over mejufvrouw Clairon te hebben beklaagd: althans den 2 October schreef Voltaire hem: „Ik wist niet dat Clairon aan mijne engelen gemanqueerd had, toen ik, ik weet zelf niet hoe, hexameters op haar maakte als op eene Romeinsche heldin; maar zij had Electra zoo goed gespeeld, zij werd door het geheele land zoo gevierd, zij was zoo ordentelijk en beleefd, dat ik ingepakt werd."

Toen zijne gast hem had verlaten schreef Voltaire haar, den 30 Augustus, onder andere het volgende: „Ziehier wat men mij uit Versailles schrijft: Iedereen wil nieuws van mejufvrouw Clairon hooren, en de koning in de eerste plaats. En ziedaar mijn antwoord: Zij is vertrokken, even ziek als betreurd en geëerd, liggende in hare koets en staande gehouden door haar moed. Dr. Tronchin staat niet voor haar leven in wanneer zij weder op het tooneel komt. Zij heeft hem gezegd dat zij wel genoodzaakt zou zijn om zich naar zijne voorschriften te rigten, maar dat zij altijd, als de koning haar verlangde te hooren, zou doen gelijk alle zijne overige onderdanen: dat zij haar leven zou wagen om hem genoegen te doen. Gij ziet, mejufvrouw, dat ik de zuivere waarheid heb gezegd, zonder er iets bij te voegen of af te laten." „Ik geloof", meldde hij voorts den 31 aan Cideville, dat zij het tooneel zal vaarwel zeggen, zoodat men niets anders te doen zal hebben dan het maar te sluiten."

Mejufvrouw Clairon begaf zich van Ferney naar Marseilles en later naar Aix. Uit de eerstgenoemde stad schreef men

in den loop van September dat zij aldaar was aangekomen en er zich in den schouwburg had vertoond; dat toen het geheele parterre in opschudding was gekomen en geroepen had: „Het beleg van Calais en mejufvrouw Clairon!" Dat de Hertog de Villars had doen verklaren, dat de actrice gekomen was om hare gezondheid te herstellen en niet om te spelen, maar dat hij haar evenwel zou voorstellen en haar zou trachten te bewegen om aan den wensch van het publiek te voldoen. Hoogstwaarschijnlijk heeft zij zich echter niet laten overhalen.

Den 1 November was mejufvrouw Clairon eindelijk en ten laatste te Parijs teruggekeerd; zij had zich over haar weder optreden ten tooneele nog niet uitgelaten. Het publiek was in gespannen verwachting. Voltaire maakte, in een brief aan mevrouw de Florian van 7 November, de opmerking, dat de naam van mejufvrouw Clairon niet voorkwam op de lijst der Vermakelijkheden (waarschijnlijk ten Hove). „Het schijnt dat men haar heeft willen beduiden dat men het wel buiten haar kan stellen." [1])

In den loop van Februarij en Maart 1766 scheen het zich allengs te bevestigen, dat mejufvrouw Clairon, in beginsel en wat haar zelf betrof, niet ongeneigd was om na Paschen, als wanneer haar verlof ten einde liep, weder op te treden. Welk besluit zij reeds vroeger genomen had en hoe zij daartoe was gekomen, hebben wij gezien; maar het schijnt, dat zij nog andere redenen had om, zoo mogelijk, het tooneel niet te verlaten. Vooreerst hare gehechtheid aan het beroep, waarin zij zoozeer uitmuntte en hare begeerte naar nieuwen roem, terwijl het verlangen en de aandrang van het publiek haar moesten vleijen. Daarbij kwamen, naar men zeide, ook redenen van financieelen aard, gelijk bevestigd wordt door een brief van Voltaire aan de actrice zelve, van 23 Julij 1765: „Gave God dat gij rijk genoeg waart om het tooneel te Parijs te verlaten en slechts in uw eigen huis met uwe vrienden te spelen." Dit alles bewoog haar, om niet aan te dringen op eene persoonlijke voldoening, welke zij anders meende

[1]) Zie al de hierboven aangehaalde plaatsen van Voltaire in de „Correspondance générale", Oevr. Compl. T. CXV. pp. 191—265; T. CXVI. pp. 1—44, passim.

te kunnen eischen voor de haar aangedane kwade bejeging, toen men haar in de gevangenis gezet had omdat zij niet met een Dubois had willen spelen. Maar de Graaf de Valbelle, haar vriend, een militair, die zeer gevoelig was op het punt van eer, dacht er anders over en beweerde dat zij liever alles moest opofferen dan een niet-eervollen stap te doen. De redetwist daarover tusschen hen zou zoo levendig geweest zijn, dat er te Parijs een gerucht liep dat zij met elkander in onmin waren geraakt. Maar gemeenschappelijke vrienden wendden pogingen aan, om het hen eens te doen worden, en de heer de Valbelle stemde er in toe, zich te rigten naar de uitspraak van een gezelschap van verstandige en onbevooroordeelde personen. Dientengevolge had er, ten huize van mejufvrouw Clairon, eene bijeenkomst en stemming van dezen raad van eer plaats, en daar de meerderheid besliste dat zij weder kon optreden, werd daarin door de Valbelle berust.[1])

Doch hoewel mejufvrouw Clairon nu alzoo geene voorwaarden stelde die haar persoonlijk betroffen, was zij, naar wij gezien hebben, des te vaster besloten er wèl te bedingen voor alle beoefenaars harer kunst in het algemeen. Het gold de opheffing van de excommunicatie en der verdere onregtvaardigheden, waaronder de tooneelspelers zuchtten. Daartoe raadpleegde zij vele regtsgeleerden, wien zij voor de zaak belangstelling wist in te boezemen; er werden dikwijls bijeenkomsten te haren huize gehouden en men zou daar o. a. ook eene memorie aan het Hof van Rome hebben opgesteld. Vooral gedurende de paaschvacantie, toen het beslissend oogenblik naderde, was deze bedrijvigheid zeer groot en het schijnt dat de tooneelspelers ditmaal verstandig genoeg waren om de pogingen van mejufvrouw Clairon te hunnen behoeve niet tegen te werken en om zich aan hare leiding te onderwerpen. Zij beweerden openlijk, in het bezit te zijn van open brieven van Lodewijk XIII, waarbij zij waren aangesteld als kamerdienaars des Konings, op welken titel zij nu op nieuw aanspraak maakten. Het resultaat der overleggingen was, dat er eene memorie werd vastgesteld, bestemd om in den Raad des konings te worden voorgelezen en inhoudende eene voordragt tot regeling van de zaak. Bij open brieven des Konings,

[1]) „Gazette littéraire", Alsb. pp. 374—378.

geregistreerd door het Parlement, zou de „Fransche comedie" tot den rang van „Koninklijke dramatische Academie" worden verheven. Hierdoor zou de kerkelijke ban wel niet worden opgeheven; maar de rang van lid dezer Academie zou volledige burgerlijke regten medebrengen, en, daar de comedianten krachtens hunne aanstelling, deel van de Kamer des Konings uitmaakten, zou aan de tooneelspelers hun ouden titel van Kamerdienaars des Konings — en aan de tooneelspeelsters dien van Kamervrouwen der Koningin weder worden toegekend. Mejufvrouw Clairon was hiermede te vreden en bereid om op voorwaarde van de aanneming dezer voordragt weder op te treden [1]).

Zij rekende daarbij gedeeltelijk ook op de levendige begeerte van het publiek om haar weder ten tooneele te zien verschijnen, die bij de beslissing van wezenlijk gewigt scheen te zullen zijn: in een dichterlijken brief, tot haar gerigt, die in dien tijd verscheen en die aan Dorat werd toegeschreven, werd zij over de langdurige spanning, waarin zij het publiek hield, aangesproken, en wel op een schertsenden, ongegêneerden toon, die haar mogelijk minder welgevallig was, tenzij de hatelijkheden tegen mejufvrouw Dubois, die er verder nog in voorkwamen, dit weder vergoedden. Hoe veelvermogend de aanhang van mejufvrouw Clairon overigens was en hoeveel mogelijkheid er bestond, dat hare zaak in allerhoogste ressort ten slotte zou zegevieren, bleek uit de vreesachtigheid, die men nog altijd toonde om er zich openlijk tegen uit te laten. Zelfs Fréron, die van gevoelen was dat men haar kort en goed met geweld moest dwingen om onvoorwaardelijk weder op te treden, vond het raadzaam, in zijn blad dit gevoelen slechts voor te dragen in den vorm van een verdichten brief uit Venetië, waarin kwanswijs verhaald werd, hoe men aldaar eenen zanger, die geweigerd had voor den Doge te zingen, deswegens streng had gestraft, zijnde het op deze wijze „dat men in elk land onbeschofte zangers en tooneelspelers behoorde te behandelen". Fréron had werkelijk reden om zich in acht te nemen en ondervond dat hij het nog niet genoeg gedaan had: want mejufvrouw

[1]) „Gazette littéraire", Alsb. pp. 376—377, 378—379. Zie Grimm, aangehaald bij Bungener, Alsb., dl. II, bl. 24—25.

Clairon had invloed genoeg om hem voor acht dagen in de gevangenis te laten zetten, en dat wel niettegenstaande de Koningin te zijnen gunste tusschenbeide kwam [1]).

Onder de vele aanzienlijke en magtige begunstigers, die mejufvrouw Clairon voor haar plan had, behoorde, met den Hertog d'Aumont, de minister van het Huis des Konings, graaf de Saint-Florentin, de Hertog de Choiseul, enz., ook Voltaire, die er steeds de grootste belangstelling in bleef betoonen. Een lange brief aan de actrice, zonder datum, maar waarschijnlijk in het laatst van 1765 geschreven, waarin hij den tegenwoordigen toestand der tooneelspelers in Frankrijk vergeleek met hunne stelling in alle andere landen en tijden, strekte daarvan ten bewijze. Maar hij deed nog meer: hij trachtte de beweging te leiden. Zekere heer Jabineau de la Voute had eene memorie ten gunste der tooneelspelers opgesteld en dat stuk werd aan Voltaire gezonden om er zijn oordeel over in te winnen. Den 4 Februarij 1766 schreef hij aan d'Argental: „Ik zend hiernevens de memorie van M. Jabineau de la Voute voor de tooneelspelers aan mijne goddelijke engelen terug. Ik smeek hen zeer nederig te willen gelooven dat ik gelijk heb, omdat ik zelf geloof gelijk te hebben; maar wanneer zij mij veroordeelen zal ik gelooven dat ik ongelijk heb. De wending, die gij er aan gegeven hebt, is zeer handig. De verklaring des konings zal een schild tegen het prêtraille zijn. Zij zal geregistreerd worden, en wanneer de zotskappen aan een burger, die door den koning wordt bezoldigd, dan nog eene eerlijke begrafenis weigeren, zullen zij met het Parlement te doen krijgen". Tegelijk met dezen brief aan d'Argental werd er ook een aan Jabineau de la Voute zelf verzonden, waarin, met zeer aanmoedigende betuigingen van voldaanheid over de bedoelde memorie, tevens echter eenige aanmerkingen daarop werden gemaakt. Deze brief is niet slechts belangwekkend als een blijk van Voltaire's ijver, ook nu weder voor deze zaak, maar ook

[1]) „Gazette Littéraire", Alsb. pp. 375, 379—380. Bungener, Alsb. dl. II, bl. 25.

Men merke op, dat de denkbeeldige Venetiaansche Zanger geweigerd zou hebben voor den Doge te zingen; maar mejufvrouw Clairon had nooit geweigerd voor den Koning te spelen, maar zich, gelijk wij zagen, daartoe aangeboden. Aan dezen trek herkent men den beruchten Fréron.

om de geleerdheid die er in is ten toon gespreid. Jabineau de la Voute had, naar Voltaires meening, al te volmondig toegegeven, dat ook in het oude Rome de stand der tooneelspelers zeer weinig geacht en aan bijzondere wetten van drukkenden aard onderworpen geweest was: Voltaire stelde zich voor, dat men dit op regtsgeleerde en oudheidkundige gronden zou kunnen betwisten, waartoe hij eenige argumenten aan de hand deed. Verder keurde hij het ook af, dat men in de bewuste Koninklijke Verklaring ook melding wilde doen maken van de beslissing van Lodewijk XIV, dat edellieden tooneelspelers zouden kunnen zijn zonder de regten hunner geboorte te verliezen: daarin zag hij eene geheel overbodige indiscretie, die een verkeerden indruk zou maken en de gansche zaak kon doen mislukken. Op dit laatste punt had hij waarschijnlijk juist gezien; maar zijne geleerde argumenten ten aanzien van het eerste hielden weinig steek[1]). Het schijnt dan ook, dat Jabineau de la Voute hem dit onder het oog heeft gebragt; in een tweeden brief aan dezen, van 1 Maart, hield Voltaire het voornaamste van zijne beweringen wel staande, maar met weinig kracht. Blijkbaar stelde hij zelf er slechts weinig vertrouwen in en had hij slechts doelmatigheidshalve gewenscht dat het mogelijk geweest ware ze te doen gelden. Den volgenden dag schreef hij aan d'Argental: „Ik heb een tweeden brief aan M. Jabineau geschreven, om hem te bezweren, de schande der christelijke keizers, die achtenswaardige zaken met eerloosheid troffen, niet zoo in het licht te stellen. Ik heb getracht te doen zien, dat er groot onderscheid is tusschen mimen en eerlijke tooneelspelers, en, ingeval dit verschil niet duidelijk genoeg zij, heb ik M. Jabineau gesmeekt er dan ten minste niet zelf

[1]) Zoo b. v. beriep hij er zich op, dat een praetorsedict immers geene wet was: er niet aan denkende dat het Romeinsch burgerlijk regt voornamelijk in de praetorsedicten, op den grondslag van de wetten der Twaalf Tafelen, was vervat. En op grond dat de mathematici (waarzeggers), tegen wie te Rome wetten werden afgekondigd, geen mathematici (wiskundigen) in den gewonen zin des woords waren, wilde hij staande houden, dat ook de tooneelspelers, van wie in de Romeinsche wetten sprake is, niets met eigenlijke tooneelspelers gemeen hadden, maar slechts balletdansers, vertooners van pantomimen en potsenmakers waren. Het is duidelijk dat, wanneer men er dan volstrekt de Romeinen bijhalen — en zich er om bekommeren wilde wat dezen gedaan of niet gedaan hadden, men de zaak op eene geheel andere wijze had moeten behandelen.

den Raad opmerkzaam op te maken. Ik heb hem gezegd, dat het niet aan ons is, de zwakke zijde van onze eigen zaak aan te wijzen" [1]).

Den 5 April 1766 was het de groote dag, waarop de beslissing zou vallen. De graaf de Saint-Florentin had er zich mede belast de bovenvermelde memorie in den raad des Konings voor te lezen. Omtrent hetgeen er in die vergadering is voorgevallen, vinden wij tweederlei berigt. Volgens den schrijver van het verhaal in de „Gazette littéraire" zou de minister de voorlezing der memorie begonnen — maar zou de Koning hem reeds bij de tweede zinsnede in de rede gevallen zijn. „Ik zie", zou Lodewijk XV gezegd hebben, „ik zie wel waar gij heen wilt: maar de comedianten zullen onder mijne regering niet anders zijn dan zij onder die van mijne voorzaten waren: ik wil er niet meer van hooren". De Raad ging vervolgens uiteen en daarmede was de zaak uit. — Deze voorstelling er van vindt men ook door andere schrijvers gevolgd, die aannemen dat zij door eene stellige weigering des Konings om de voordragt goed te keuren zou afgesprongen zijn. Maar mejufvrouw Clairon zelve heeft, in hare Gedenkschriften, een geheel ander verhaal van den ongelukkigen afloop harer onderneming gegeven. Volgens haar stond de zaak uitmuntend; men had zelfs den Aartsbisschop van Parijs overgehaald om er zich niet mede te bemoeijen. Dezelfde onhandige Edelman van de Kamer, die zich vroeger met zoo slecht gevolg met de zaak van Dubois had bemoeid, liet zich bij den Koning ontijdig iets ontvallen; deze hoorde hem met welwillendheid aan en vraagde hem, wat mejufvrouw Clairon eigenlijk begeerde. Het oogenblik was gunstig om de gansche zaak aan den Koning voor te dragen; maar de Edelman, vreezende dat de Saint-Florentin, zich aldus voorgekomen ziende, hem dit kwalijk zou nemen, zeide enkel iets van de excommunicatie, welke het, gelijk wij zagen, eigenlijk niet gold, en hoewel de Koning hem nog aanmoedigde om meer te zeggen, zweeg hij verder stil. In de vergadering van den Raad sprak niemand een woord van de zaak voor men op het punt was om de zitting op te heffen.

[1]) Voltaire, „Correspondance générale." Oevr. Compl. T. CXVI, pp. 91—93, 137—144, 162—164.

De Koning bragt haar toen zelf op het tapijt en vraagde weder, wat mejufvrouw Clairon wenschte. Vóór de Saint-Florentin nu het woord kon nemen, viel de Hertog de Praslin, de neef van Choiseul, er op in, en zeide: „Sire, zij wil uwe Majesteit dwingen, zoowel als het parlement!" De Koning hernam: „Ik weet dat zij daartoe te veel verstand heeft; laat ons eens hooren wat zij wenscht". Hoewel dit nu volstrekt niet ontmoedigend was zou de Saint-Florentin toch het hoofd verloren — en, in plaats van de memorie, uit een klein stukje papier voorgelezen hebben „dat mejufvrouw Clairon van Zijne Majesteit verzocht de hernieuwing der verklaring van Lodewijk XIII, door hemzelf reeds bekrachtigd". De Koning, meenende dat dit alles was, stond het toe; en mejufvrouw Clairon begreep, dat er nu verder niets meer aan te doen zou zijn. De Hertog de Choiseul zelf verhaalde haar later, dat hij zijn neef, in tegenwoordigheid des Konings, niet had durven tegenspreken, hoewel hij haar beloofd had dit te zullen doen: want men was er van te voren van onderrigt dat de Praslin door eene andere tooneelspeelster, zijne minnares en eene persoonlijke vijandin van mejufvrouw Clairon, opgestookt was [1]).

Voltaire had met ongeduld den afloop dezer zaak, waarin hij zooveel belang stelde, verbeid. „Gij verwaardigt u niet", schreef hij den 24 Maart aan d'Argental, „mij nieuws van het speelhuis te melden; gij zegt mij niets van het bevelschrift, waardoor mijn liverei eerlijk verklaard moet worden; geen woord van de sluiting van het speelhuis, noch van de heropening, noch van de ontzagwekkende Clairon." Aan deze schreef hij den 15 April, toen hij van den slechten uitslag harer pogingen was onderrigt: „Wanneer men er niet toe kan komen, mejufvrouw, een einde te maken aan de vernedering, die geworpen is op een stand, dien men tot eer strekt, dan blijft er voorzeker niets anders meer over, dan dien stand te verlaten. Gij hebt eene goede reputatie door uwe talenten; maar gij zult u roem verwerven door uw gedrag. Ik wilde wel, dat die roem niet iets eenigs ware en dat uwe kameraden moeds genoeg hadden om u na te volgen; maar dat is iets, waaraan ik

[1]) „Gazette littéraire", Alsb. p. 381. „Gedenkschriften van H. Clairon." bl. 169—172. Bungener Alsb. dl. II, bl. 25.

wanhoop." En den 13 aan de gravin d'Argental: „Mejufvrouw Clairon meldt mij, dat zij niet weder zal optreden. Men wil zich houden aan de verklaring van Lodewijk XIII. Men denkt er niet aan, zou ik zeggen, dat ten tijde van Lodewijk XIII de tooneelspelers nog niet door den koning bezoldigd werden en dat het eene tegenstrijdigheid is, schande te laden op hen, die in zijne dienst zijn. Ik kan het gedrag van eene tooneelspeelster niet afkeuren, die liever van hare kunst afziet dan die met schande uit te oefenen. Van al de ongerijmdheden, die mij vijftig jaar lang gestuit hebben, is eene van de monsterachtigste, naar mijn gevoelen, die van hen voor eerloos te verklaren, die op bevel des konings fraaije verzen opzeggen. Ongelukkig de natie, die tegenwoordig nog slechts door de beoefening der schoone kunsten hare plaats in Europa inneemt en die ze tracht te onteeren!" [1])

Den 28 April was het ook te Parijs met zekerheid bekend, dat mejufvrouw Clairon zich thans definitief had verklaard omtrent haar genomen besluit om niet meer op de planken te komen; zij had aan de tooneelspelers geschreven dat zij haren naam op hunne lijst konden schrappen. Zij verkreeg slechts 1000 Livres gewoon pensioen, aangezien zij nog niet meer dan twintig jaren dienst had; maar bovendien verleende de koning haar nog eene jaarlijksche toelage van hetzelfde bedrag.

Het ontslag van mejufvrouw Clairon was aldus reeds een voldongen feit, toen zekere Heer Jourdain de Rocheplatte, een plannenmaker, staatkundig tinnegieter en tegelijk groot liefhebber van het tooneel, nog eene poging tot bemiddeling deed. Den 4 Junij 1767 schreef hij aan de kunstenares een brief, waarin hij haar een voorstel in overweging gaf, dat zeker niet onvernuftig door hem bedacht was. Mejufvrouw Dubois was ziek geworden en dientengevolge had men de voorstellingen van zeker nieuw treurspel, „Les Illinois", onmiddellijk na de eerste moeten staken. Wanneer nu mejufvrouw Clairon zich met de rol van hare vijandin in dat stuk wilde belasten, dan zou zij daarmede een groot blijk van edelmoedigheid geven, aan hare voormalige kameraden een

[1]) Voltaire, „Correspondance générale." Oevr. Compl. T. CXVI. pp. 175, 192, 194—195.

gewigtige dienst bewijzen en tegelijk voor zichzelve het ijs breken om dan weder op het tooneel te kunnen blijven, wanneer het bleek dat daarop hoogen prijs gesteld werd, gelijk zeker het geval zou zijn, zonder zich echter ontijdig tot iets te verbinden. Maar mejufvrouw Clairon antwoordde hierop, den 5 Junij, met een kort briefje, waarin zij te verstaan gaf, dat zij het voorstel als eene ongepaste grap beschouwde. Toen echter de liefhebber haar vervolgens, den 8 Junij, een tweeden brief geschreven had, waarin hij betuigde het ernstig te hebben gemeend, antwoordde zij hem den 10 Junij uitvoeriger, maar met eene stellige weigering. Zij betuigde, „dat haar weder optreden eene laagheid zou zijn en dat zij liever zou sterven, dan daartoe te besluiten..... Ik ben, ging zij voort, wezenlijk zeer gehecht aan mijne voormalige kameraden; ik houd hartstogtelijk veel van het tooneel en ik eerbiedig het publiek, jegens hetwelk ik durf zeggen, dat ik nooit aan mijne verpligtingen ben te kort gekomen. Maar ik kan niet vergeten, op welk eene onwaardige wijze ik ben behandeld, en dat op een oogenblik toen ik trachtte het tooneel op zijn hoogste punt van glans te brengen. Ik had er reeds gelukkige nieuwigheden bij ingevoerd; ik had aan ons allen, door de ordentelijkheid van mijn gedrag, een zeker aanzien verschaft; men heeft het aan mij te danken dat het tooneel voor u nog in stand is gebleven gelijk het dan is; ik heb hen, die razend waren, neêrgezet en zonder mij zoudt gij nu misschien in 't geheel geen tooneel meer hebben; en tot loon voor mijne edelmoedigheid sleept men mij naar de gevangenis, onschuldig en half dood als ik was.... Ik heb het getuigenis van mijn geweten noodig gehad om onder die gruwelen niet te bezwijken; maar zou ik nu niet alle gezond verstand moeten afzweren om mij op nieuw er aan bloot te stellen? De goedkeuring, waarmede het publiek mij twintig jaren lang vereerd heeft, bewijst, dat ik die nog niet verloren heb, en mijne gezondheid is nog eene andere reden; ik kan zulke werkzaamheden niet op mij nemen zonder haar in het grootste gevaar te brengen. Laat mij dus, mijnheer, in vrede leven en sterven. Ik heb de eer, enz".

Na deze nadrukkelijke en hartstogtelijke verklaring bleef den Heer Jourdain de Rocheplatte niets meer over dan zich, onder betuiging zijner goede bedoeling, te verontschuldigen.

De schrijver van het verhaal in de „Gazette littéraire" deelt deze briefwisseling, waarvan te Parijs afschriften in omloop waren, mede, met de verzekering van de echtheid er van; hij beschrijft zelfs het door mejufvrouw Clairon gebruikte cachet: „een diadeem, waar een dolk kruiselings doorheenloopt en waaruit zich, als uit eene vaas, twee lauriertakken als fleuron verheffen, die gebogen opstijgen en van boven in elkaâr gevlochten zijn; op het midden van het schild staat het naamcijfer" [1]).

Mejufvrouw Clairon, die de lof verdient van zich in deze zaak gedragen te hebben op eene wijze die, hoezeer een weinig theatraal, het gunstigst denkbeeld van haar eergevoel en van haar karakter geeft, ondervond, kort nadat hare schitterende loopbaan aldus was afgebroken, nog andere verdrietelijkheden in haar bijzonder leven, veroorzaakt door het wangedrag van den Graaf de Valbelle, voor wien zij zich de grootste opofferingen getroostte alvorens hare betrekking met hem af te breken, en door de finantiëele maatregelen van den abt Terray, die haar een gedeelte van haar vermogen deden verliezen. Weldra verliet zij Parijs en Frankrijk om zich in Duitschland te vestigen, waar zij zeventien jaren aan het hof van den Markgraaf van Anspach doorbragt. In 1782 kwam zij te Parijs terug, waar zij den 18 Januarij 1803, in den ouderdom van 80 jaren, is overleden. De laatste jaren haars levens bragt zij in bijna behoeftige omstandigheden door, daar de omwenteling haar op nieuw groote verliezen had doen lijden. Hare gedenkschriften, hoezeer door haar bestemd om eerst na haar dood te worden uitgegeven, verschenen in 1799; voor een groot deel bestaan zij in aanmerkingen over de theorie van hare kunst en de opvatting van verschillende rollen, die zeer lezenswaardig zijn, al ware het alleen om het historisch belang er van voor de kennis der toenmalige dramatische kunst, die door Claire Josephe Hippolyte Leyris de la Tude, onder den naam van Clairon, zoo goed begrepen en met zooveel oorspronkelijkheid, met zooveel verstandig ontwikkeld talent en met zoo schitterend gevolg beoefend is.

[1]) „Gazette littéraire", Alsb. pp. 381—390.

Utrecht, 19 Februarij 1876.

Mr. RHIJNVIS FEITH.

DOOR

J. WINKLER PRINS.

I.

Het moet een lastig geval geweest zijn waarin de heer van Kampen verkeerde, toen hem door den rotterdamschen uitgever van de „Dicht en Prozaïsche werken van Mr. Rhijnvis Feith" de taak werd opgedragen, die Werken vooraf te doen gaan van een „levensschets" des „waardigen overledenen." Lastig omdat het op verre na geen alledaagsche zaak was. Men kan een dozijn lofredenen geschreven hebben en over de dertiende min of meer met de handen in het haar zitten. Het hangt er maar van af, wie het is die uitgeluid moet worden.

De, den dag na dien zijner geboorte, te Zwolle overleden Feith, voornoemd Rhijnvis — IJsselzwaan noemde Wiselius hem — behoorde niet tot de zeer alledaagsche menschen. Dat hij niet alleen een man van „genie" was, maar „hersteller van den smaak;" dat hij bij zijn dichten en doen geleid werd door een „zuiver gevoel;" dat hij zin had „voor alles wat waarachtig poëtisch is"; dat hij „verwarmd" werd door „echte godsdienstigheid"; dat zijn „hart" hem „op den tong" lag; dat het treurspel „door hem tot een ideale hoogte is opgevoerd"; dat hij de „aandoeningen zijner ziel" uitstortte in „gloeiende verzen" — geen zijner talrijke vrienden en be-

wonderaars, die aan de waarheid van dit alles ooit twijfelde. Een moeielijk geval voor iemand, die iets meer wil zijn dan enkel lofredenaar. En als dan de uitgever uitdrukkelijk spreekt van „levensschets" en dat woord kursiveert opdat er de aandacht nog meer op valle, dan is dit wel iets om den goedhartigsten en goedgevigsten aller biographen met de handen in het haar te doen zitten. — De „levensschets" van den heer van Kampen heeft dan ook zooveel van eene lofrede gekregen, dat hij zelf zich gedrongen gevoelde, aan het einde zijner taak te verklaren, dat hij slechts „een schets van (Feith's) verdiensten trachtte te geven."

Men ziet het: het woordje schets bleef, maar leven werd in verdiensten veranderd. Is het leven en streven van Mr. Rhijnvis Feith werkelijk zoo verdienstelijk geweest als zijn goede vrienden ons willen doen gelooven?

In de volgende bladzijden zullen we deze vraag trachten te beantwoorden en de moeite niet schromen om een en ander uit de geschriften-zelve van den auteur op te diepen. En daar het ons meer om een mensch te doen is dan om iets van 't geen men in Feith's dagen „schoone natuur" pleegde te noemen; en, om de lichte punten te doen uitkomen, we de schaduwen niet mogen en niet willen vergeten; en wij ons op het standpunt plaatsen van den nieuwsgierige, die opbouwt en afbreekt niet enkel uit lust tot bouwen en breken maar ter uitvorsching van de waarheid bovenal — schijnt de kans van te zullen slagen, hoe gering misschien, niettemin meer dan nul.

II.

Omstreeks het midden der achttiende eeuw zag het er alles behalve aanlokkelijk uit in die gedeelten van Europa, welke tot dusverre voor de meest ontwikkelde hadden gegolden. Overal openbaarde zich een streven, dat er meer op uit was om op verkregen lauweren te rusten, dan het leven op te vatten als een strijd en aan verdoovende rust door krachtige inspanning te ontkomen. Er was niet alleen gebrek aan energie, er was gebrek zelfs aan levensmoed. En zoo het niet haperde aan levenslust, de echte was het niet, want de quietist begon hoe langer hoe meer te gelijken op een epicu-

rist; ja, genot was het bonum, het summum zelfs waarnaar de besten streefden. Liet zich van tijd tot tijd een stem hooren, die met ernstig gelaat en klassiek gebaarde het suum cuique in herinnering bracht, oogenblikkelijk stond de skeptische twijfelzucht gereed om schouderophalend het cui bonum? hier tegenover te stellen. En aan welke dier twee het recht was, valt waarlijk niet gemakkelijk te beslissen. Op de wel schitterende en klassieke, maar loszinnige en weelderige periode der engelsche letteren onder Elizabeth had zich geopenbaard als reactie een kerkelijk puritanisme, wat wel optrad met waarachtige geloovigheid en gloeiende overtuiging, maar helaas! in plaats van den olijftak zwaard en harnas voerde en op het gelaat van den wijsgeerigen denker een glimlach te voorschijn riep over menschelijke beperktheid en menschelijk onvermogen. Zoo was het niet minder Newton dan Shaftesbury, niet minder Locke dan Hume, die, aan Bacon vastknoopende, aan theodicee en apokalypse, aan kerkgeloof en openbaring den rug toekeerden en op den menschelijken geest wezen als op een mikrokosmos, waar wel geen wetten gelden van gravitatie en adhaesie, maar niettemin een even onwillekeurige „innewohnende" orde zich openbaart als in het universum.

Dat de fransche aan de engelsche wijsgeeren dier dagen de hand reiken is algemeen bekend.

Behoeven we het nog te herinneren hoe in Frankrijk op de eeuw van Lodewijk XIV, voortdurend als bizonder schitterend omschreven, gebrek en uitputting volgde en zoodoende overgroote mate van zorg; in de zelfde mate toenemende als de tevredenheid afnam; en met een ontzaglijken nasleep van zedelijke en maatschappelijke kwalen? Het oorlogvoeren hield aan. Het kanon dreunde dag en nacht bijna. Meer en meer nam het aantal toe van hen die begrepen, dat de schitterende soldatenrok dienen moest om afzichtelijke lompen te bedekken; dat de damp van het kruit bedwelmen, het kanongebulder verdooven, het oorlogsrumoer in één woord in den stroom der vergetelheid storten moest. De poëtische ader, onder den man van „l'état c'est moi" zoo weelderig vloeiende, droogde op. Kothurn, masker en tunica verdwenen om plaats te maken voor bijtenden spot, voor honende satire, voor de onmeedoogendste kritiek van al wat verouderd en

verleten in maatschappij, staat en kerk te berispen viel. In niemand zoozeer als in Voltaire — het is bekend — heeft die achttiende eeuw zich verpersoonlijkt. Toch, hoe universeel misschien, is hij voor een groot gedeelte uitsluitend fransch. Geestig als bijna niemand geestig kon zijn, afkeerig van alles wat knelt en prangt en even weinig eerbiedig jegens God als jegens zichzelven, was hij het uitgedrukte beeld van een onafhankelijkheid, welke aan losbandigheid grenst; vergat hij dat, al is vrijheid misschien de hoogste wet, zij even goed als elke andere plichten oplegt en voorschriften geeft; dat ze voor een groot gedeelte in onthouding bestaat; dat zelfbeheersching en zelfbedwang er in elk geval onvermijdelijk mee gepaard gaan.

Maar zoo weinig gezond was de zedelijke atmospheer waarin het Europa dier dagen ademhaalde, dat de meest grove gebreken van dien schitterenden geest overal toejuichers en bewonderaars vonden: onder de meest geloovigen en meest christelijken zelfs, die op een standpunt meenden te staan zoo onafhankelijk als het maar kon. Hoe hij naar Engeland uitgeweken er het positivisme uit meebracht, hoe hij, het toppunt van zijn roem bereikt hebbende, naar Duitschland werd opontboden, wie weet dit niet? Immers ook daar had de fransche smaak alles in kluisters geslagen. Niemand minder dan Frederik de Groote — groot in 't oorlogvoeren — was het, die in eigen persoon als eminent hoofd voorzat onder de vereerders en vergoders van den franschen regel. Onherstelbarer slag aan een nationale letterkunde toe te brengen dan hij deed door die manie voor al wat gallisch was te begunstigen, scheen bijna niet mogelijk. Zal het een altijd aan zijn nagedachtenis klevende vlek moeten blijven? Kwam het omdat het verdeelde Duitschland nog geen historie achter den rug had: nog op geen traditie kon wijzen? Maar Duitschland's letterkundige heroën wisten zich ook zonder die traditie te redden. Ze ontleenden de stof voor hunne scheppingen aan den vreemde, aan de hooge oudheid vooral, wat natuurlijk geen verwondering kan wekken. Dat het er zoodoende te dien tijde in Duitschland al even ongelukkig uitzag als overal elders, valt ligt te begrijpen. Een van de geschiedschrijvers der duitsche letteren hangt er het volgende tafereel van op:

„Het duitsche staatkundige leven ontbrak het in het midden der achttiende-eeuw zoowel aan eerlijkheid als aan inhoud. Op enkele afgelegen plaatsen alleen had zich een natuurstaat staande gehouden het best aan te duiden door „patriottische fantasieën." De eenige groote historische figuur, de held van den zevenjarigen oorlog, begunstigde den franschen smaak. Bij menigeen stond hij als vijand geboekt; terwijl de.... hofschandalen en de ambtenaars-wereld, de „kamaschendienst" en de kleine politieke intrigues zoo leeg en beklagenswaardig waren, dat ze nauwelijks stof opleverden voor de eene of andere satire. In de vlugschriften.... kon men geene vaderlandlievende bedoelingen aan den dag leggen. Wie zin had voor historie legde er zich op toe om de franschen en de engelschen te begrijpen. Met het maatschappelijke leven was het weinig beter gesteld. In de voorname kringen zat de fransche smaak voor, zelfs de fransche taal werd er gesproken. De aanzienlijke wereld had het bewustzijn verloren van nationaliteit, van overgeleverde vormen, zeden en vooroordeelen, om zich op te heffen tot het peil der fransche beschaving; zoodat een.... edelman geen hooger levensdoel kende dan zich te Parijs door dolle naäperij van fransche gemeenheid bespottelijk te maken. De burgerij had door dwang.... zelfrespekt en door het piëtisme levensmoed verloren. De minste soort van kommies gold in haar oogen voor een hooger wezen en wie een nieuwe uitlegging vond voor een bijbeltekst was een profeet. De staat was vervalllen tot het meest gedachtelooze materialisme en het private leven verstrikt in leelijke en onzedelijke vormen. Nagevolgde frivoliteit en piëtistische bekrompenheid, hoogmoedige afzondering der standen en wedijverende kruiperij voor elken voorname, beperktheid in de aanschouwingen, verdraagzaamheid jegens onverstand, opgeblazen, nuchter rationalisme en ongeschiktheid om aan een krachtigen gemoedsdrang weerstand te bieden, een konventioneele zedelijkheid ontzenuwd door tweeeneenhalve eeuw-durenden theologischen invloed en een verlichting van Jan Rap waarbij alle poëzie verdween."

Dat deze beschrijving niet overdreven is zou gemakkelijk met van elders aan te halen bewijzen te staven zijn. Maar we mogen niet vergeten, dat we een inleiding schrijven ter verklaring van den zedelijk-maatschappelijken toestand, toen

ter tijde binnen de Zeven-Provinciën heerschende. De overgenomen beschrijving is voor een groot deel op deze laatste toepasselijk; en we behoeven er slechts weinige trekken bij te doen, slechts weinige af, om iets uitsluitend achttiende-eeuwsch-hollandsch te krijgen. Wanneer we hier nog bijvoegen, dat het „empörte" gemoed, het individueele in opstand geraakte tegen al die innigheid en waarheid missende konventie, tegen al die levenslooze vormen en op autokratischen toon voorgeschreven regelen; dat in de weinigen, die nog gevoel hadden en gevoelen konden, het medelijden sterker ontwaakte dan ooit, daar ze het verouderde kwaad niet zagen wijken, voor de krachtigste middelen niet; wanneer men nagaat dat dit met gebonden handen zitten, dit doen maar geen gevolgen zien, aan elk „gevoelig hart" rijkelijk tranen en zuchten ontlokte, welke weldra voor goed de daden vervingen; dat zoodoende de sentimenteele periode moest aanbreken, welke evenmin uitsluitend duitsch als uitsluitend fransch, nogtans in Klopstock ter eene, in Rousseau ter andere zij de voornaamste vertegenwoordigers vond — dan zal men zich eene kleine voorstelling kunnen vormen van de atmospheer, waarin de jonge Rhijnvis den 7den Februari 1753 voor het eerst naar levenslucht snakte.

III.

Dat men bij het begrijpen en waardeeren van een schrijver hoofdzakelijk het oog moet vestigen op het samenstel van den tijd waarin hij leefde, op de omgeving te midden waarvan hij zich bewoog en niet het minst op zijn afkomst, om de eigenaardige trekken van hoofd en hart niet onopgemerkt te laten, dat alles heeft een bekend fransch letterkundige op het duidelijkst aangetoond. Hoe dit de verontwaardiging van iemand ter wereld kan gaande maken, verklaren wij niet te begrijpen. Want het heeft zoo weinig van een nieuwe ontdekking op historisch-letterkundig gebied, dat een bekend schrijver in den tweeden jaargang van den Gids reeds verklaarde: „De wijze waarop wij onderwezen en opgevoed zijn, de menschen onder welke wij verkeeren, de betrekking waarin wij geplaatst zijn, dragen tot de ontwikkeling van ieders bijzonder karakter bij." Maar bovendien zijn de woorden van Guizot over-

bekend: „Les premières idées que l'homme a reçues, les relations qui l'ont habituellement entouré, l'atmosphère au sein de laquelle il a vécu dominent sa pensée comme sa vie."

Wel verre dus van in de meening te verkeeren iets bizonder verdienstelijks te verrichten door op de eerste levensjaren van den zwolschen dichter de aandacht te vestigen, beschouwen wij het als onzen schuldigen plicht en als bepaald noodzakelijk tot goed begrip van enkele eigenaardigheden van hoofd en hart; want ook van zijn werken geldt het woord: on y trouve la psychologie d'une âme.

„Hoezeer ook eene aanzienlijke geboorte op zich zelve geene verdienste is noch geven kan", zegt de heer van Kampen in de reeds meermalen genoemde „levensschets", „zoo is toch de afkomst uit niet alleen onbesprokene, maar ook aanzienlijke voorouders, die altijd onder het oog hunner medeburgers geleefd en in gewigtige posten derzelver vertrouwen verdiend hebben, niet te verachten; zij geeft zekeren waarborg, dat de telg uit zulk een geslacht althans die opleiding en vorming bekomen zal, welke zijne talenten kunnen ontwikkelen."

Het spreekt van zelf, dat de heer van Kampen zich wel eens aan eene sententie gewaagd heeft, welke minder goed den toets der kritiek kon doorstaan. Maar dit in het voorbijgaan. De breede rij voorouders van Feith hoorde thuis in Gelderland en bloeide van af het begin der vijftiende eeuw te Elburg. Het waren meest burgemeesters. Elf er van bekleedden die waardigheid in pasgenoemde stad. Maar, wat van meer belang is, ook op het gebied der letteren blonken enkele uit. Tenminste een zekere Everhard Feith bekleedde te Rochelle de betrekking van hoogleeraar in 't grieksch en schreef: „Antiquitates Homericae". Andries Feith, sedert 1703 te Harderwijk burgemeester, schreef een verhandeling over het „Jus Adcrescendi." Doch van meer pennevoerders onder Feith's voorouders spreekt de geschiedenis niet. In elk geval blijkt er uit, dat zijn schrijftalent een gave was van den overgrootvader overgeërfd op den achterkleinzoon. Of er meer punten van overeenkomst waren blijkt niet. Want ons is van geen der talrijke voorouders iets naders bekend. Wel weten we — en deze wetenschap zijn we alweer aan den heer van Kampen verplicht — dat de grootvader van den dichter, die ook Rhijnvis heette en naar wien de kleinzoon genoemd werd,

zich te Zwolle omstreeks 1746 neerzette en er als geneeskundige praktiseerde om er later burgemeester te worden. Mr. Pieter Feith, eenige zoon van den bovengenoemde, was ontvanger der Convoyen en Licenten en uit diens huwelijk met Elsabe Spaar werd de jonge Rhijnvis den 7den Februari 1753, zooals we reeds gezegd hebben, geboren.

Dat de atmospheer waarin hij begon te ademhalen niet al te zuiver was — ook dit merkten we reeds op. Of de knaap in zijn teere jeugd dergelijke sterke toeren verrichtte als o. a. Bilderdijk, hiervan vinden we niets geboekt. Maar een wonderkind scheen ook hij in enkele opzichten te zijn. Zijn biograaf zegt het wel-is-waar niet met ronde woorden; maar wanneer deze vertelt dat de heer Knoop, conrector der latijnsche scholen te Harderwijk, hem in twee jaar zoover bracht, dat hij op zijn dertiende klaar was voor de akademische lessen, kursiveert hij dat twee en wil er zoodoende mee te kennen geven, dat het wel iets bizonders was. Wij intusschen gevoelen meer neiging — vooral wanneer we de latijnsche citaten waarvan Feith zich in den beginne bedient niet zonder fouten vinden — om aan te nemen, dat die mijnheer Knoop de kunst verstond om jongens klaar te drillen en er wat regels in te gieten; daar het altijd wel een opvoedkundig raadsel zal blijven, hoe een knaap van elf in twee jaar zooveel kennis kan opdoen van oude talen, dat hij er zich later en ten allen tijde gemakkelijk van bedient. Deze neiging wordt nog grooter wanneer we lezen, dat die heer Knoop tevens „naar de wijze van dien tijd verzen maakte" en dat Feith waarschijnlijk den eersten lust tot rijmen bij hem heeft opgedaan. In twee jaar tijds latijn en grieksch te leeren, tijd te vinden tot „rijmen" en bovendien „door de lessen en het voorbeeld van dien braven en godsdienstigen man en zijne twee zusters(!)" nog versterkt te worden „in zijn hartelijke liefde voor het rijk van Waarheid en Deugd", dat is wel iets bizonders; en we zouden geneigd zijn er aan te twijfelen of zoo iets kan gebeuren zonder dat er van Alphensche versjes bestaan — want die bestonden toen nog niet — wanneer we ons niet bij tijds herinnerden, dat van Alphen, om ze later te kunnen maken, in die dagen een dergelijk Tugendheldje was: hoezeer dan ook van Feith verschillend.

Met-dat-al, Feith ging niet naar de akademie. Zijn vader

achtte dit onraadzaam „uit hoofde zijner jeugd." Een verstandige zet van dien vader. Of de jongen van nature gevoelig en zwak was vinden we wel niet rechtstreeks geschreven, maar het zal wel het geval geweest zijn. Een godsdienstige moeder strooide in dat teere en ontvankelijke gemoed de zaden van godsdienst en deugd, in de stellige overtuiging haar kind niets beters mee te kunnen geven op den doornigen weg des levens. Haar bezorgdheid was niet ongegrond. Het zag er in het midden der achttiende eeuw overal hopeloos uit. En het eerste onderricht... ook dat had hij uit haar handen ontvangen. Met de scholen moet het allertreurigst gesteld geweest zijn. Een lagere schoolwetgeving, het is bekend, hebben we eigenlijk voor 1801 niet gehad. Het provinciaal of stedelijk bestuur oefende contrôle uit, maar, daar de kerk of liever de dominé alles te zeggen had, zal het er contrôle naar geweest zijn. Wie onderwijs wilde geven, bekwaam of niet, kon een betrekking als onderwijzer gemakkelijk machtig worden. Uit gunst werd ze veeltijds geschonken. En de fransche taal was niet alleen de taal waarvan de hoogere standen zich sprekende bedienden; het gold als ton er de meest familiare brieven in op te stellen. Pieter van Woensel, die het wel wist, schreef — het citaat is van den heer Huet —: „Ik ken een land waarin, lieden die in hun vaderland in dit of geen ambacht brekebeenen waren en er de kost niet konden winnen, komen opdagen als Instituteurs, gouverneurs, intendats de l'éducation van den grooten en kleinen adel." En op welken toon de geestige schrijver van den Spectator zich over hetzelfde onderwerp uitlaat, behoeven we niet in herinnering te brengen. Wie in bizonderheden weten wil hoe het met de zedelijkheid der hoogere standen gesteld was — in den Haag b. v. — sla de lijvige deductiën op voor en tegen Onno Zwier en hij zal er een klaar denkbeeld van krijgen. Feith was zeven jaar ongeveer oud toen het drama van Haren gespeeld werd en het zal een onuitwischbaren indruk achtergelaten hebben op zijn gemoed. Want dat het zooveel geruchtmakend proces zijn ooren zou zijn voorbijgegaan, wie durft het gelooven? Begreep hij er niets van, later tot jaren des onderscheids gekomen zal het hem met afschuw hebben vervuld. En is het geoorloofd de moeite en arbeid, welken hij later met Bilderdijk aan een

nieuwe uitgave der Geuzen besteedde, aan sympathie toe te schrijven, dan zal hij reeds jong partij hebben gekozen, zonder er rondweg voor uit te durven of te willen komen, wat door zijn inzichten in het staatkundige werkelijk moeielijk werd gemaakt. En toch zegt zijn lofredenaar: „Hij sprak gaarne ongedwongen en openhartig; nooit bewimpelde hij zijn gevoelen." Het is dus zaak lofredenaars nooit onvoorwaardelijk geloof te schenken: altijd een weinig op zijn hoede te zijn. Maar wanneer we er bij weten, dat Feith in de voorrede voor zijn „Ferdinand en Constantia" uitroept: „Neen ik wil voor dezen keer mijn doel met ronde woorden zeggen", dan kunnen we niet nalaten bij deze restrictie een weinig te meesmuilen en ze recht kluchtig te vinden, maar tegelijk boos te worden op den heer van Kampen, die ons hier kennelijk iets op de mouw speldt en den bal zoo deerlijk misslaat.

Feith ging dus niet op zijn dertiende jaar naar de akademie. Hij ontving vooreerst „eenig rechtsgeleerd onderwijs bij den zwolschen Praeceptor van der Klauw." Vervolgens toog hij — misschien een jaar daarna of daaromtrent — naar de leidsche alma mater. Hoe het in die dagen met het hooger onderwijs in ons land gesteld was, weten we niet precies. Maar het eene afmetende naar het andere en afgaande op den gebrekkigen toestand waarin het heden ten dage verkeert, hebben we er niet veel verwachting van. Me dunkt dat Feith's studiën — en niet de zijne alleen maar andere ook — dit bewijzen. Hij was in drie jaar — misschien binnen de drie jaar — klaar en utriusque juris doctor. De hooggeleerde Bavius Voorda, ook al een beroemd man, bracht hem zoo ver. In twee jaar klaar voor de akademie en in drie voor de wetenschap! — Bilderdijk was het in twee! — waarlijk, die tijd van „krulparuiken en haarsacken" wint het onze stoomeeuw nog in vlug studeeren af. Zouden in die dagen de meeste jongelui van goeden huize een meesterstitel of doctorsbul wel voor iets anders gebruikt hebben dan als een soort van vlag, waaronder men op de vetste posten in staat en kerk mocht losstevenen en ze buit maken ook? Dat Feith althans zijn titel voor iets anders gebruikt heeft blijkt niet. Van zijn rechtsgeleerde wetenschap nergens de minste sporen in zijn dichterlijke werken; ja, het schijnt dat hij dien ballast

zoo spoedig mogelijk overboord heeft geworpen om zich met des te meer ijver op zijne dichterlijke liefhebberijen toe te leggen.

We weten reeds dat Feith vroeg is begonnen te „rijmen". Zeventien jaar oud was hij doctor in de beide rechten en ruim twee jaar later gehuwd. Ockje — waarom geven dichters toch altijd in gelegenheidsverzen namen, welke hun dierbaar moesten zijn, aan 't publiek prijs? — Ockje Groeneveld heette de gade waarmee hij veertig jaren, geen korte tijd, voorwaar! vereenigd bleef. „Dit huwelijk", zegt van Kampen, „was een dier weinigen welke in den volsten zin des woords, zoo door overeenstemming van hart gevoel en smaak, als door langdurigheid en huiselijken zegen, den naam van gelukkig verdienen."

Hoewel we niet weten op welke gronden de heer van Kampen dit zoo stellig durft verzekeren, daar het meestal maar al te waar is, dat schijn bedriegt en we op onze hoede dienen te zijn als er sprake is van het huwelijksheil van groote geesten, dienen we hem op zijn woord te gelooven. Tenzij we boven een onbewezen verzekering aan een allerwaarschijnlijkste en uit den aard der zaak voortvloeiende hypothese de voorkeur schenken, waaruit kan blijken, dat ook op deze verklaring van den lofredenaar wel iets is af te dingen.

IV.

Rondom Boschwijk moet het er allerbekoorlijkst uitgezien hebben op een meischen-morgen: een dergelijke b. v. als waarvan Camphuyzen bij voorkeur spreekt. Als de jonge berkenspruit er geurde naast de forschere popel; als de altoos groene den er groende naast de bladschietende linde; als het alleenstaande of partijen vormende hout er tableaux aanbood zoo frisch en fijn van kleur, dat een schilder van beroep er kon te kust en te keur gaan, dan moet dit een weldadigen indruk te weeggebracht hebben op het gemoed van den dichterlijken opmerker. Hooft kon het dan ook op zijn slot te Muiden en in den bekenden achtkantigen koepel — zijn studeerkamer — zeer wel uithouden. En behoorde statige deftigheid tot zijn onaangenaamste eigenschappen, ontevreden zwaarmoedigheid,

zoo deze er was, stond bepaald onder aan op de lijst. En de zanger van Zorghvliet, eenmaal lievelingsdichter van het hollandsche volk — of het dat volk tot eer strekt laten we daar — is ook vrij wat vaker ongemanierd geweest dan in tranen uitgebarsten; hoewel bidden en bang zijn onafscheidelijk in hem saamgingen. Maar wie de meest tevredene was en onder de bezitters van buitenverblijven, in onze lettergeschiedenis met eere bekend, het meest onze sympathie wekt, als blijmoedig plichtbetrachter en verstandig kunstenaar vooral, dat was die heer van Hofwijck, die wat goede afkomst aangaat met Muiden's Drossaart aan den eigenaar van Boschwijk het naast staat. Maar meer punten van overeenkomst zijn er niet. Moesten we onzen dichter met een van dit drietal vergelijken we kozen onmiddellijk „vader" Cats. Dat echt mannelijke wat de twee anderen kenmerkt, misten zij beiden geheel. Maar de meest zuchtende, kermende, weenende is ongetwijfeld Feith geweest. Hij had er reden toe: wat hij beleefde was in alle opzichten beklagenswaard. Het onderscheid tusschen zijn tijd en den vroegeren is in het oog vallend. In de zeventiende-eeuw dacht men meer aan het toonen van een vuist, dan aan het wegpinken van een traan; en zoo het oorlogsrumoer omstreeks 1648 bedaarde, op het midden van de tweede helft dierzelfde eeuw nam het weer toe en duurde het met tusschenpoozen voort, tot we voor goed onzen naam en onze kracht kwijt waren en onder de groote mogendheden in tel raakten voor het vijfde rad van den wagen. De Zeven-Provinciën begonnen meer en meer te gelijken op één dier friesche „petten" in den tijd van Onno Zwier ontgonnen en in brandstof herschapen, maar sedert verwaarloosd en in stinkend moeras verkeerd. Er kwam bij dat elke ongezonde luchtstroom in den vreemde zich bij voorkeur naar Nederland wendde en zich daar uitstortte — uithoofde van attractie of om een andere reden, we weten het niet — en er de toestanden niet weinig verslimmerde. Vondel wist op tijd roskam en rommelpot te hanteeren en zonder de minste restrictie uit te bazuinen wat hem boven op zijn eerlijk hart lag: hoe onaangenaam menigeen zijn satire in de ooren mocht klinken; Hooft offerde wel-is-waar druk aan bevalligheden en minnegoodjes, maar hij nam ook de veder der historie ter hand, opdat de nakomelingschap zich zou kunnen

verbazen over het betoon van moed en kracht den Nederlander dier dagen aangeboren; Huygens, geestig opmerker als hij was, stelde de gebreken van zijn hofstad in het helderste licht en maakte in zijn sneldichten menigen Jan Salie opmerkzaam op zijn onmannelijk bestaan — Feith daarentegen sloeg een andere baan in en we zullen zien welke.

Dat hij een andere baan moest inslaan valt licht te begrijpen. Hij was te vredelievend van aard, te zeer achttiende-eeuwsch tam, te voorzichtig, om het in één woord uit te drukken, om op dergelijke middelen bedacht te zijn als zij. Ook ontbrak het zijn dagen te zeer aan historischen zin om bij kloeker geslacht in de leer te gaan. Maar — en dit doet de deur dicht — de zedelijke gesteldheid was niet zoodanig dat de zeventiende-eeuwsche satire in dien uitgeputten achttiende-eeuwschen bodem wortel kon vatten. Korenbloemen wilden er tieren, ja, maar geen Huygensche: zulke die hun naam ontvangen als „lucus a non lucendo."

Wie de waarheid kon zeggen en geestig dorst zijn, mocht het meestal niet ongestraft doen. Het land te ruimen en als balling in den vreemde rond te zwerven, op dergelijken prijs kwam het veeltijds te staan. Want de in 't donker wroetende laster zou niet gerust hebben vóor zoo iemand bijna zedelijk vermoord, gekwetste ijdelheid niet bevredigd zijn geweest vóor zij op zijn allerminst met een dracht stokslagen gewroken ware. Willem Bilderdijk zou het weldra ondervinden. En in hoevele opzichten misschien te laken, in zijn meest lakenswaarde handelingen stond hij ver boven 't peil zijner landgenooten. In elk geval, boven allen stak Onno Zwier uit. En wat die had te lijden — in den laatsten tijd is het zoo bekend geworden, dat het geen nadere aanwijzing behoeft. Mocht het menigeen nog vreemd toeschijnen, dat iemand als Feith van goede familie, rijkelijk met aardsche middelen gezegend, gelukkig gehuwd, geacht, bemind, bewonderd, in vele opzichten aangebeden zelfs, toch alles behalve in de Geschiedenis onzer Letteren bekend staat als een rustig en kalm figuur, die met vasten tred zijn weg gaat door 't leven, men zoeke de verklaring van een en ander niet minder in de atmosfeer dan in hem zelven.

Doch om op ons chapiter terug te komen — want we hebben boven niet zonder reden van Boschwijk gesproken —

op een meischen-morgen zal hij zich dikwijls met zijn gade in den vroolijken zonneschijn en in het geurende groen verlustigd hebben. We kunnen ons een en ander best voorstellen. Waarschijnlijk is er wel eens de volgende dialoog gevoerd, niets meer of minder dan de hypothese bevattende waarvan we aan het eind van het vorige hoofdstuk spraken:

Mevr. Feith: Wat krijgt ge toch altijd een massa brieven, lieve vriend. Me dunkt het moet een wellust voor uw gevoelig harte zijn.

Feith: In alle opzichten, lieve vriendin. Er geuren zoo weinig bloemen op mijn levenspad, het is zoo doornig — hij bukt zich, plukt een lelietje-van-dalen en biedt het zijne egade aan — dat een brief een ware verkwikking voor mijn in de eenzaamheid kloppend hart is.

Mevr. Feith ernstig: Maar van wien is toch die dikke brief, dien ge van morgen ontvingt en waarin ge met zoo bizonder veel wellust hebt zitten lezen?

Feith: O die zal uit Rotterdam zijn. Men heeft mij weer lid willen maken van een nieuw Kunstgenootschap.

Mevr. Feith op ietwat achterdochtigen toon: Neen, ik meen duidelijk gezien te hebben dat die brief uit Amsterdam kwam.

Feith ontsteld: Gezien!

Mevr. Feith: Nu, schrik maar niet: het was toevallig. Gis ik slecht, wanneer ik onderstel, dat het een schrijven is van uwen nieuwen kunstvriend.... van dien jongen.... dichter...?

Feith: Van Willem Bilderdijk bedoelt ge? Ge hebt goed geraden. Het is een schrijven over kunstzaken en over onderwerpen, waarvan dames in den regel....

Mevr. Feith: Dit te zeggen staat u niet mooi. Toen we trouwden — en dat is reeds acht jaren geleden, wat vliegt die tijd! — hebt ge beloofd, dat ge mijn smaak verdiepen, mijn gevoel leiden en mijn geest beschaven zoudt. Ge hebt mij toen in het begin werkelijk deelgenoote gemaakt van al uwe letterkundige ondernemingen en ge hebt mij dikwijls een vleiend woord gezegd over mijn juist oordeel in menige kwestie van smaak. Maar hoe lang is dat niet reeds geleden! Sedert ik in de kleine kinderen geraakt ben, schijnt het glad uit te zijn. Maar, mijn lieve vriend, het lust mij te

weten wat er in dien brief staat. Voor den dag er dus mee als het u wel is.

Feith, in de haast waarmee hij naar den brief tast, een versch geplukt maandroosje uit het knoopsgat van zijn rok stootende: Daar, lees, lieve vriendin. Ge moogt alles weten. Ge begrijpt toch wel dat mij geen dingen geschreven worden, welke ook niet voor uwe oogen bestemd zijn!

Mevr. Feith, eerst stil voor zich, daarna luid en met nadruk: „Een aangename last is mij door de H. W. G. Jonkvr. de Lannoy opgedragen. Hij bestaat in UwE. uit naam der dichteresse te verzekeren van het vermaak, 't welk uw puntdichtje op haar afbeeldsel — mevr. Feith houdt even op, kucht en ziet haar man aan — haar gedaan heeft en van de voldoening die het haar is, eene lofspraak van dien aard uit de pen van een man van uwe verdienste te mogen verkrijgen. Dewijl haar het dichtstukje niet onmiddellijk van UwEd. toegekomen is, heeft zij het misplaatst geacht, indien zij u zelve haren dank betuigde en daar zij mij met UwEd. bekend wist te zijn, mijne tusschenkomst hiertoe verzocht. Gij ziet WelEd. Heer, hoe gevoelig de uitmuntende dichteresse zij voor de oplettendheid die haar bewezen wordt en hoe heusch in dezelve te beantwoorden. Ik heb het geluk gehad somwijlen met hare brieven vereerd te worden en meer en meer haar vernuft, verstand en hart leeren bewonderen; en het streelt mij ten hoogste, mijnheer, door mijne tusschenkomst de wederzijdsche achting in lieden van zooveel verdienste te mogen aankweeken."

Mevr. Feith mijmert eerst een poos en vervolgt daarna: Ik vind dat uw vriend Bilderdijk in dezen eene zeer vreemde rol speelt en er op uit schijnt tweedracht te zaaien tusschen u en mij. Ik vind die tirade over haar hart bizonder misplaatst: hoewel ik het in u moet prijzen dat ge 't puntdichtje niet rechtstreeks aan haar gestuurd hebt, maar door tusschenkomst van een ander. Kent ge die.... hoe heet ze ook weer?.... die juffrouw de Lannoy?

Feith op zachten toon, maar met nadruk: Freule de Lannoy bedoelt ge. Of ik ze ken? Stellig. Ze is lid van: Kunst wordt door arbeid verkregen; en bovendien een geboren dichteres.

Mevr. Feith den brief teruggevende: Nu goed, het moge

zijn hoe het wil, maar ik weet wel, dat ge u en mij bespottelijk maakt als ge zoo voortgaat. Of meent ge dat de menschen ons niet zullen uitlachen? Zeker wel. Uw vriend verzoekt niet eens de komplimenten aan uwe echtgenoote en schrijft op een toon alsof hij niet weet dat ge getrouwd zijt en kinderen hebt.

Feith met een gezicht dat hoe langer hoe meer naar schreien gaat staan: Dat weet hij ook niet. Hiervan ben ik overtuigd.

Mevr. Feith. Durft ge zoo'n ondoordachte handelwijze nog verontschuldigen? Meent ge dat ik niet weet, dat ge er eene vriendin op na houdt, die Sophie heet, die ge, naar ik vermoed, in uwe Julia geportretteerd hebt, zooals duidelijk in de voorrede staat, terwijl ge haar ook wel Louïze noemt. Meent ge dat ik niet weet....

Feith in tranen uitbarstende: Hou op, hou op! — Hij neemt zijn gade bij de hand —. Ziet ge de bewegingen van dat wormpje, dat over het blad, daar mijne oogen op gevestigd zijn, voortkruipt! Uit de hand, die den oceaan der oneindigheid met werelden bezaaide ontving deze worm een leven vol zaligheid! Voor een hooger en edeler genot vatbaar, ben ik alleen onherstelbaar ellendig!.....

V.

Hoe „vader" Cats over de dames denkt is voor niemand een geheim meer.

„Het vrouwenlijck geslacht dat heeft mij wel bevallen", zegt hij ergens op konfidentieëlen toon. En dergelijke leelijkheden worden meestal geschoven op rekening van zijn naïveteit. Of de zwolsche dichter dien versregel — rijmregel eigenlijk — onvoorwaardelijk zou durven onderschrijven is niet wel uit te maken. Maar uit de soort van liefde die hij predikte — oppervlakkig beschouwd geheelenal zijn eigendom en waarvoor hij dikwijls een lans brak, zooals o. a. blijkt uit het voorbericht voor de Julia, maar uit den aard der zaak een geringe wijziging van de Rousseausche — mogen we met een schijn van recht het tegenovergestelde opmaken. Wel vormen de woorden genot en wellust schering en inslag van zijn romantische werken, maar liefde zonder deugd achtte hij niet bestaanbaar; hoewel hier weer tegenover staat,

dat nergens blijkt, wat hij eigenlijk met deugd bedoelde. Even vaag als van hart, gevoel, ziel en dergelijke uitdrukkingen zweefde hem de beteekenis van deugd voor den geest; en dat hij de dingen nooit helderder gezien heeft, dan men ze in den regel ziet door een floers van tranen heen is werkelijk in vele opzichten waar. Intusschen hier en daar — zooals van zelf spreekt vooral in zijn brief „Over de Vrouwen" — laat hij zich zeer bepaald over de schoone sexe uit en reeds in zijn verhandeling over het heldendicht heet het: „Ik denk gunstig genoeg van dit beminnelijkste gedeelte des menschelijken geslachts om ze voor even groote daden vatbaar te keuren als de mannen." Dat de dames zich op deze loftuiting niet behoeven te verhoovaardigen eischt nauwelijks verklaring. Ze zegt weinig of niets in de dagen van Feith. Want als het sterkere geslacht zich verledigde met het plengen van „zilte tranen" of „door overmaat van gevoel verflauwd machteloos" neer te zijgen, wat in den regel overgelaten wordt aan het zwakkere, dan behoefde dit niet eens uit het dagelijksche spoor te treden om met de adamszonen gelijken tred te houden. Maar liep Feith als poëet aan den leiband van Klopstock, dien hij, waar hij er maar kans toe ziet, overal in de wolken verheft en bij wiens minste uitspraken hij zweert, als romanschrijver heeft hij zich nooit aan den invloed van Rousseau weten te ontworstelen wat na vergelijking van de Julia met de Nouvelle Héloïse b.v duidelijk wordt. Was Rousseau de dichter van het gevoel in Frankrijk, hij was tevens en juist daardoor de afgod der vrouwen en zijn invloed werd onmetelijk groot. Overal op zijn omzwervingen zag hij de ellenden, die het gevolg waren van den achteruitgang in maatschappij, staat en kerk, overal aanschouwde hij de gevolgen eener verwaarloosde of onnatuurlijke opvoeding, en zoo kwam hij er toe om de Idealen te schilderen, waaraan ook Feith zich vergaapte en die hij navolgen ging; maar, zooals dat meestal het geval is: gruwelijk overdreven: in alle opzichten „geoutreerd". Maar wat Rousseau ook te beurt viel, overkwam eveneens Feith: hij werd de damesprofeet binnen Nederland. Geen wonder. Wat meestal der vrouwen gebreken bij uitnemendheid zijn, daarin werden ze door dien man van tranen en ellende en gevoel op het allerzeerst gestijfd. Er kwam een tijd, dat er geen

pastorie was of ze verkeerde in een klein Boschwijk. Elke Abélard had een Héloïze, elke Senida een Cidli, elke Ferdinand een Constantia. Langen tijd duurde het, dat er geen gebed van den kansel werd gehoord „waarin niet een seraf of een engel en eene made of een worm voorkwam". Daarom kon Bilderdijk hem in een brief, die een dagteekening mist, min of meer spottend vragen: „Maar à propos, welken naam voert de nieuwe secte die thans opgestaan is? Zal men ze Feithianen naar hun hoofd heeten of noemen zij zich Eclectici?"

Doch, behalve Rousseau's Héloïze en Klopstock's Messiade waren het in het bizonder Sterne's Sentimental Journey en Goethe's Werther, die van den meesten invloed zijn geweest op de omkeering van den smaak hier te lande, waarvan Feith de profeet was. Nogtans, de meest gezonde en natuurlijke opvatting van het sentimenteele, die van Sterne, vond bij hem de minste sympathie, en dat hij den schrijver verdacht van met opzet alleronzedelijkst te willen zijn blijkt duidelijk genoeg. Das Leiden des Jungen Werthers, ziedaar waarin ook hij met vele anderen op het duidelijkst en kunstigst vond uitgedrukt wat tot dusver flauw en vaag voor zijn oogen had geschemerd. Werther, een allergevoeligst hart, is met ontzetting getuige van het sluiten van huwelijken, waarbij aan genegenheid het laatst aan geschiktheid het eerst werd gedacht. De jonge meisjes werden letterlijk naar de slachtbank geleid van conventie en maatschappelijke onnatuur. En toch de liefde laat zich niet bevelen. God bindt immers de harten saam en geen menschelijk geweld kan ze scheiden. Daar is iets onnaspeurlijks, iets individueels in elk hart wat zijn aanvulsel-moet vinden in een ander hart om eindelijk, als een paar schelpen gepaard, liefde te heeten. Het toeval of liever God brengt die harten saam; en zoo ze bijgeval reeds door onnatuurlijken dwang aan een ander geketend zijn, des te erger voor hen zelven. Zoo gebeurde het dat Werther Charlotte ontmoet; of om met Thackeray te spreken:

Werther zag Charlotte nauwlijks
Of hij sloeg van min aan 't blaken;
Weet-ge wat hij 't eerst haar doen zag?
Boterhammen was ze aan 't maken.

Maar Charlotte was gehuwd en
Werther zedigste aller heeren:
Voor geen schatten uit West-Injen
Zou hij haar een stroobreed deren.

Dus, hij zuchtte en hijgde en snakte,
Op en 't op één hartstocht was ie,
Tot hij door zijn hoofd wat lood joeg
En geen last meer had van passie.

Toen Charlotte 't lijk te zien kreeg,
Aaklig in bebloede kleeren,
Bleek ze een vrouw van goeden huize,
Bleef ze aan 't boterhammen smeren.

De satirieke pointe is verdiend, maar niet historisch. Geen Charlotte zou zich onder dergelijke omstandigheden zoo „well conducted" gedragen hebben. Maar, om niet af te dwalen: Werther dan ontmoet Charlotte, bemint op den eersten aanblik, was waarschijnlijk dadelijk „geheel liefde" en, het aanvulsel tot zijn hart reeds gehuwd vindende, maakt hij zich van kant. Tegen het preeken van een dergelijke leer — ook aan Feith werd later verweten, dat hij in zijn Ferdinand en Constantia den zelfmoord preekte — gingen al spoedig in Duitschland stemmen genoeg op en Goethe heeft heel wat over het Leiden van zijn Jungen Werther moeten slikken. Dat het Feith oogenblikkelijk niet minder erg gegaan is blijkt uit de voorrede voor zijn Ferdinand en Constantia. „Alleen heb ik er" — door genoemd verhaal n.l. — „een meer ingewikkelde geschiedenis doorgevlochten, om zooveel ik kon de aanmerking voor te komen, die men op Julia gemaakt heeft, dat ze namelijk te louter sentimenteel was."

Dat dit oordeel intusschen slechts kwam uit den koker van enkele kunstrechters en nog wel van dezulken die, zich spiegelende aan wat de kritiek in Duitschland op Werther had aan te merken, het ook hier noodig oordeelden voor het gevaarlijke der richting te waarschuwen, blijkt duidelijk uit den herdruk dien de Julia tien jaar later beleefde in 1793, terwijl het verhaal bovendien nog afgedrukt is in de „Dicht en Prozaïsche Werken", onmiddellijk na den dood van den schrij-

ver verschenen. Dat dit laatste van meer gewicht is, dan het oppervlakkig schijnt mogen we aannemen, wanneer we weten dat de vijf deelen Oden en Gedichten niet in die werken zijn opgenomen.

Maar de kritiek had meer op de Julia aan te merken dan dat ze louter te sentimenteel was. Men vroeg den schrijver in gemoede af, of hij dat werkje geschreven had „met het oogmerk om jonge meisjes te leeren verleiden?" Feith's verontwaardiging was groot. In het woord voor de Themire en Alpin roept hij uit: „Gij, o mijne landgenooten, die dit niet slechts gelooft maar gevoelt, eenige bevoegde (!) rechters mijner Julia"! — en geeft zoodoende bedektelijk te kennen, dat wie het gevoel niet heeft als rechter is buitengesloten. Dat een rechter met gevoel veel heeft van een contradictio in terminis, scheen Feith, hoewel zelf meester in de rechten, niet te begrijpen. Wat hij hier dan ook tusschen de regels door zeide, bleek niet in staat aan de kritiek het zwijgen op te leggen; en deze zou werkelijk dwaas doen met zich door zoo'n kluitjen in het riet te laten sturen. Bovendien, haar zoo machtspreukig het spreken verbieden is geen kunst. En hoe liberaal van beginselen — want dat was Feith — er zat te veel magistrale trots in hem, dan dat het hem geen moeite gekost zou hebben aan een ander de vrijheid toe te staan, die hij voor eigen persoon verlangde. En in machtspreuken deed hij meer dan hij zichzelf zou hebben durven bekennen. Ook was hij te voorzichtig om zijn meening ronduit te zeggen. De plaatsen in zijn Werken zijn menigvuldig waar hij door een bizondere „tour de paroles" lessen geeft — anders gezegd: steken onder water — aan het adres van onzichtbare vijanden. Intusschen, wanneer we dieper konden doordringen in den geest dier dagen — met behulp van partikuliere korrespondentiën b.v. — zouden die vijanden dan wel zoo onzichtbaar blijven?

Hoe het zij, Feith had van het romantische genre weldra genoeg. Hij was vast besloten op Ferdinand en Constantia niets meer van dien aard te doen volgen. „Wat ondertusschen het gevolg van deze nieuwe onderneming ook zijn moge, het is heilig bij mij besloten, dat dit stukje het laatste zij, dat ik in dien smaak vervaardigen zal. Het genoegen van aan enkele (!) gevoelige harten te behagen, hoe

streelend dit inderdaad ook zij, kan niet opwegen tegen de menigvuldige onaangenaamheden van de menigte (?) voor elk schrijver, die zich verstout gewaarwordingen te vertoonen die juist niet (!) zeer algemeen zijn of het wagen durft om van eene der menschelijkheid ontsierende zwakheid eene edele en allezins der deugd bevorderende hartstocht te maken." Dat enkele en niet zeer algemeen zijn hier bepaald gejokt. Feith wist wel beter en de menigvuldige drukken van zijn Julia bewijzen dit. Maar behalve zijn talrijke bewonderaars en aanbidders, die hoofdzakelijk bestonden in delikate constituties en zwakke hersenen; en ook voornamelijk in heeren van de kerk, niet ongevoelig voor „bevordering van een dorp naar eene stad"; had hij tegenstanders zoo goed en gezond argumenteerende, en die het verstand er trachtten op te brengen door middel van de Kantiaansche wijsbegeerte vooral, dat hem de lust verging en hij het nutteloze van zijn pogingen inzag. Bovendien begon men verstandiger te worden, zij het eenzijdig, en Condillac's leer van de onmiddellijke gewaarwording meer en meer te doen wijken voor de theorie der Reinen Vernunft, waarin duidelijk werd aangetoond, dat de indrukken saamgesteld, niet onmiddellijk en enkelvoudig zijn.

In elk geval, over het geheel is de bewering juist dat Feith voor het sentimenteele „geen gelukkig pleit gevoerd heeft"; dat hij het verwarde met het gevoel en zoodoende van den goeden weg raakte. Van dat gevoel wat de heer Jonckbloet „een van de schoonste eigenschappen van den mensch" noemt, had Feith geen begrip. We behoeven de Brieven slechts op te slaan, om te weten te komen wat hij voor gevoel hield. In het derde en vierde deel heeft hij herhaaldelijk den schrijver beantwoord van een werkje getiteld: „Gedachten over het Sentimentele van dezen tijd" [1]), die hem onmeedoogend te lijf ging. Die schrijver beweerde dat het sentimenteele „eene ware razernij onder ons is geworden". Feith geeft dit toe zoo hij er de valsche door verstaat, want van de

[1]) Voor den schrijver wordt de Perponcher gehouden, die ook zooals Martinet en van Alphen toen ter tijd werkjes voor de jeugd schreef. Volgens het Biogr. Woordb. der N. en Z. Ned. Letterkunde, luidt de titel: Gedagten over 't Sentimenteel en verscheen het te Utrecht van 1784—1804.

ware sentimentaliteit heeft Feith maar zeer zelden iets ontdekt.

Maar wat is nu de ware en wat de valsche teergevoeligheid vraagt menigeen? En op deze vraag komt het werkelijk aan. Maas helaas! de kans om het ooit gewaar te worden is verbazend gering. Hetzelfde verwijt wat Feith zijn tegenstander doet, dat deze geen definitie geeft van wat hij onder 't sentimenteele verstaat, treft ook hem, want als hij zegt: „Ik zou het niet beter dan door gewaarwordelijk weten over te brengen", geeft hij ons volstrekt geen helderder voorstelling dan de ander, die het een „kunstwoord" noemt. Toch zegt Feith dat men op zulk een wijze, door geen definities te geven „geweldige slagen in het wild" kan doen en den „lichtgeloovigen lezer met effect verblinden." Men moet diep gekrenkt zijn om zoo te kunnen overdrijven. Feith wist dan ook bijna geen raad onder de „slagen" van zijn tegenstander, en als hij op diens vraag: wat zou uw toestand zijn zoo ooit eens een ongelukkig minnaar door uwe zoo sterk en bekoorlijk geschilderde tafereelen.... den slag waagde dien F.... wagen wilde? — als hij daarop antwoordt: „alleen vraag ik nu maar of deze handelwijs zeer menschlievend is, vooral of zij eene ware gevoeligheid verraadt en dat daar men gelooft tegen een welmeenend en gevoelig mensch te schrijven?" — dan doet hij ons denken aan den drenkeling, die in zijn verbijstering naar den stroohalm grijpt.

In de „Apologie" van de Julia, voorkomende in het derde deel van de Brieven, antwoordde Feith op de onderstelde vraag van „sommige strenge moralisten": waarom het getal der liefdesgeschiedenissen vermeerderd? met een beroep op het voorbeeld van Richardson. „Welk een wolk van getuigen zou hier samentrekken zoo zij allen voor mij stonden, die door de werken van dien onsterfelijken schrijver aan de ondeugd ontrukt en waarachtig verbeterd zijn!" Dat een dergelijke gemoedelijke, maar onmogelijk te bewijzen uitroep, dat een dergelijke overtuiging dus, niet pleit voor zijn handigheid en door de Kantianen niet weinig belachen zal zijn, mogen we aannemen, wanneer we weten dat zelfs Bilderdijk, te dien tijde Feith's vriend, in een brief van 18 Nov. 1779 uitdrukkelijk verklaart: „Ongelukkige maatschappij waar Richardson de leermeester der jeugd is." Toch stond onze dichter muur-

vast in het geloof aan zijn Julia en aan de bestemming er van. Immers eenige pagina's verder konkludeert hij: „Ja ik geloof dat mijne Julia aan velen nuttig geweest is. Hoe vele onwraakbare getuigenissen zou ik hiervoor te berde kunnen brengen! Zelfs (!) geestelijken hebben mij er hunne erkentenis wel voor willen betuigen, en terwijl ik dit schrijf ligt de brief eens jongelings voor mijne oogen, die door de lectuur van Julia van eene zeer slordige levenswijs teruggekomen, thans volkomen overtuigd is, dat ware liefde zonder de deugd niet bestaan kan." Het is zeer wel mogelijk dat Feith zich in dit opzicht vergist heeft; want te schrijven dat men van zoo iets overtuigd is, is nog iets anders dan het met de daad te toonen; en het zijn meestal jongelieden met „pecsniffian faces", die tot zulke goedkoope middeltjes hun toevlucht nemen, bouwende op de onnoozele goedhartigheid van dweepzieke dichters. Is het niettemin waar, dat Feith zich in dien jongeling niet heeft bedrogen, in elk geval vergiste hij zich toen hij schreef: „geen enkel Tijdschrift heeft Julia van den zedelijken kant veroordeeld." Want dit blijkt uit de eerste regels der Apologie, waarvoor hij als excuus aanvoerde: „daar men mijne geschriften van den zedelijken kant aantast." Of zijn beide verklaringen niet lijnrecht met elkaar in strijd? Of is dat men niet zoo algemeen als het schijnt en steekt er de aanvaller achter, van wien we reeds spraken en moest dat minder rechtstreeksche dienen om op fatsoenlijke manier aan den lastigen man te ontkomen? Doch daar het juist Feith is, die ergens te velde trekt tegen dergelijke algemeene titulaties aan vijandelijk adres, kan hij in geen geval de beschuldiging van wel eens met zich-zelven in tegenspraak te zijn, ontgaan.

Nogtans, de kwestie op zich-zelve kunnen we veilig onopgelost laten. Genoeg, dat we dergelijke vragen in menigte bij wijze van tusschenzin zouden kunnen opwerpen en een niet gering aantal plaatsen uit zijn geschriften bijbrengen, waar hij zich op de naïefste wijze ter wereld tegenspreekt. We zullen er vanzelf hier en daar op terugkomen.

Vooreerst stelle men zich tevreden met de mededeeling, dat we ongemerkt van den Feith der verdichte verhalen, van dien des romans, bij den aestheticus zijn aangeland, die de grovere en snijdender middelen van satire en spot versmadende,

naar het voorbeeld van Rousseau idealen schilderde — allezins uit het oogpunt van kunst te veroordeelen, omdat ze bepaald geschreven waren met het oogmerk om nut te stichten en om die reden juist tamelijk nutteloos bleken te zijn — en daarna die pogingen liet glippen om in zijn Brieven en Bijdragen naar den titel van hersteller van den smaak te jagen. In hoeverre hij door het ontvouwen van een veelzijdige aesthetische werkzaamheid hierop aanspraak heeft, zullen we in de volgende bladzijden trachten aan te duiden.

(Wordt vervolgd.)

CHRISTOPH BATTISCOMBE.

DOOR

DR. L. W. VAN DEVENTER. *)

IV.

Een dagreis ten Noordoosten van Taunton, ligt het oude stadje Bridgewater, aan een kleine, maar tot aan de niet ver verwijderde zee voor vrij groote schepen bevaarbare rivier. In 1685 paalde aan de stad een middeleeuwsch kasteel, door een grasveld omringd. Des middags van den tweeden dag na dien, waarop we Christoph Battiscombe hebben verlaten, vinden we dat grasveld in onkenbaren toestand. Overal in 't rond, zijn tenten opgeslagen; en tromgeroffel en ander militair gedruisch dringt ons in de ooren. 't Zijn Monmouth's troepen, die den vorigen dag Taunton hebben verlaten, en Bridgewater zijn binnengerukt.

In een klein, maar rijk gestoffeerd vertrek van dit eerwaardige, menigmaal door koninklijke bezoeken vereerde gebouw, zit, in een dier breede vensterbanken, waar de dikke muren plaats voor laten, een man, eer jong dan oud, in een sierlijk morgengewaad gehuld. Een toonbeeld van fijne, onberispelijke gelaatstrekken! Maar het edel gevormde voorhoofd is gefronst; de prachtige, bruine oogen, die konden

*) Vervolg van blz. 894.

tintelen van wegsleependen levenslust, hebben een treffende uitdrukking van droefgeestigheid; en de kin drukt de mannelijke borst. Plotseling heft hij de oogen naar den hemel, die door steeds toenemende wolken wordt verduisterd. Die wolken zijn hem een zinnebeeld. Zoo wordt ook de eenmaal zoo schitterende zon van zijn geluk, die onlangs met nieuwen luister begon te schijnen, door steeds toenemende wolken verduisterd.

Welk een verschil met den oudachtigen man, die achter hem, aan een tafel, vol papieren, zit te schrijven! Een lange, magere gestalte, met ingevallen wangen, een gelaat, vol puisten en roode vlekken, en een zweem van bochel. Hij draagt een lange pruik, die van zijn voorhoofd bijna niets zichtbaar laat. Zijn diepliggende, doordringende, zwarte oogen flikkeren van een soortgelijken glans, als die van een schooljongen, die den „bovenmeester" achter diens rug zit voor den gek te houden.

„Ferguson!" — klinkt het plotseling, uit den mond van den man in de vensterbank.

„Wat is er van Uwe Majesteit's dienst?" — antwoordt de secretaris, terwijl hij zijn best doet, om een eerbiedige uitdrukking te geven aan zijn harde gelaatstrekken.

„Hoe veel man hebben we nu zoowat bijeen?"

„Ongeveer zes duizend. We zouden er veel meer hebben, als we geen gebrek hadden aan wapens. Mylord Grey heeft in alle richtingen naar sikkels, bijlen en wat dies meer zij laten zoeken; maar tot nog toe is de opbrengst schraal, en moeten we gedurig mannen, die zich hier aanmelden voor ons leger, afwijzen, omdat we ze niet kunnen uitrusten."

Monmouth slaakte een diepen zucht, eer hij antwoordde:

„Zes duizend man, slecht gewapend en ongeoefend, zonder krijgskundige officieren, zonder uitzicht op noemenswaarde uitbreiding of verbetering! En daartegenover hoogstwaarschijnlijk binnen kort een geducht leger, door mannen als Churchill [1]) aangevoerd! Och, Ferguson! wat heb ik begonnen! Gansch Londen zou tegen den overweldiger opstaan, — schreven die bedriegers van correspondenten; en wat is er gebeurd? Geen enkel Londenaar heeft voor onze zaak een vin verroerd. Al

[1]) Later de groote Hertog van Marlborough.

de Whigsche grooten, heette het, zouden zich haasten om zich voor onze zaak te verklaren; en wat is daar van gekomen? Niets, — letterlijk niets! Grey is en blijft de eenige groote heer onder mijn aanhangers. Als ik me tot koning liet uitroepen, zou dat alles beter gaan, werd me laatstelijk voorgespiegeld. Ik merk er nog niets van."

„Uw correspondenten, Sire, wil ik niet verdedigen. Ze zullen na hun dood een zware verantwoording hebben af te leggen voor den Rechter der Rechters. Maar Uwe Majesteit gelieve te denken, dat het, vooral in een land, waar men over 't geheel zóó aan het oude gehecht is als Engeland, waarlijk geen kleinigheid is, een bestaande regeering omver te werpen. Ik ben diep overtuigd, dat de groote meerderheid van de Engelsche natie wel degelijk op onze hand is, maar dat ze voorloopig wordt teruggehouden door vrees en door echt Engelsch phlegma..... Uwe Majesteit weet immers, dat ik een Schot ben?"

„Dat kan ik wel hooren aan je uitspraak."

„Dat hebben er meer gezegd, Sire! Maar elk vogeltje zingt, zooals het gebekt is; en mijn platte tongval belet niet, dat ik trotsch ben op mijn geboorteland. Vergeef, Sire, uw trouwen dienaar die kleine digressie! Maar wat de vooruitzichten van onze zaak betreft, zoo dunkt me, dat Uwe Majesteit over de laatste paar dagen geen reden tot klagen heeft. Als het stedelijk bestuur, zooals hier in Bridgewater, in plechtgewaad u te gemoet trekt en hulde bewijst, en u daarna vrijwillig op het Stadskruis tot koning uitroept, als oud en jong, rijk en arm wedijvert, om ons ruim van al het noodige te voorzien, als de bloem der burgerij op eigen kosten een lijfwacht te paard opricht, — dan geloof ik, dat we voor het oogenblik niets meer mogen verlangen, en dat het schitterende voorbeeld van Taunton en Bridgewater spoedig door Bristol en andere groote steden zal worden gevolgd."

„We willen het hopen; maar gerust ben ik volstrekt niet. Aangenomen, dat heel Somerset, ja dat het gansche Zuidwesten mij zal huldigen, — wat zegt dat, als de rest van het land gehoorzaam blijft aan den overweldiger?! En zelfs in deze streken, blijft de adel onze zaak zóó vijandig, dat b. v. Beaufort, de machtigste edelman uit het Westen, het vreeslijk druk heeft, met troepen tegen mij te verzame-

len, uit al de graafschappen, waarvan hij Lord-Luitenant is."

„Vrees niet voor Beaufort, Sire, en evenmin voor Albemarle en consorten. 't Zijn misschien helden op jachtpartijen en diners; maar van oorlog voeren hebben ze zelfs niet het flauwste denkbeeld. Neen! de eenige serieuse tegenstander is Churchill; en zelfs die kan onmogelijk, met zijn half onwillige manschappen, opgewassen zijn tegen een veldheer van zóóveel talent en ondervinding als Uwe Majesteit. Bovendien heb ik gegronde reden, om te verwachten, dat hij loert op een geschikte gelegenheid, om, met al zijn troepen, 'zich voor onze zaak te verklaren."

Een straal van hoop verhelderde de droefgeestige trekken van den would be koning.

„Als dat eens gebeurde," — sprak hij met opgewektheid, — „ja — dan zou mijn hoop herleven!"

Na een oogenblik nadenkens, ging hij vertrouwelijk voort:

„Zeg, Ferguson! zou je geen kans zien, om Churchill te laten weten — natuurlijk in het diepste geheim — dat hij, in geval van overgang tot mij, kan rekenen op de hoogste waardigheden in het land, geheel te zijner keuze?"

„Ik zal er mijn uiterste best toe doen; en ik heb goede hoop, dat ik er in zal slagen."

„Natuurlijk zal ik dan ook mijn trouwen Ferguson, den koning der samenzweerders, niet vergeten."

De sluwe secretaris dwong zijn houterig lichaam tot een diepe buiging, en zijn stroef gelaat tot iets, dat een innemenden glimlach moëst verbeelden. Daarop hernam hij:

„Is het Uwe Majesteit al bekend, dat de burgers van Bridgewater een betrekkelijk vrij aardig sommetje tot stijving van onze krijgskas hebben bijeengebracht?"

„Waarlijk? Neen! dat wist ik niet. En dat geheel vrijwillig?"

„Geheel vrijwillig, hebben ze, een uurtje geleden, Mylord Grey bijna twee duizend Pond voor dat doel ter hand gesteld. Me dunkt, dat is toch niet te versmaden, vooral om 't goede voorbeeld."

„Er was een tijd, waarin ik een paar duizend Pond als een nietigheid beschouwde, — waarin ik het geld met volle handen wegwierp, om allerlei ijdele vermaken na te jagen. En nu!..... 't Is me onbegrijpelijk, Ferguson, dat ik pas 36

jaar oud ben. 't Is me, of de vroolijke, lichtzinnige Monmouth sinds een reeks van jaren dood en begraven was. 'k Voel me afgeleefd. 't Is me, als ware, met mijn zorgeloosheid, ook mijn levenslust verdwenen. Was ik maar in Brussel gebleven, bij mijn Henriette, de eenige vrouw op aarde voor wie ik ooit ware liefde heb gekoesterd!"

„Goed, dat Hare Majesteit, mevrouw uw gemalin, die woorden niet kan hooren!"

„Spreek me niet van haar, Ferguson! Voor God is mijn huwelijk nul en geener waarde. Als kind ben ik aan de erfdochter van Buccleuch uitgehuwelijkt: als lammeren werden we aan elkander gekoppeld. Nooit hebben we elkander lief gehad. In een maalstroom van vermaken zocht ik het geluk, dat geen huiselijke kring me kon verschaffen. Dat duurde een aantal jaren. Toen leerde ik mijn Henriette kennen. We kregen elkander lief, zooals alleen reine harten kunnen liefhebben. Ik leerde het zondige van mijn vroeger leven beseffen, en bleef haar trouw, onwankelbaar trouw. Lief en leed hebben we altijd samen gedeeld, totdat ze op het ongelukkige idee kwam, om mijn eerzucht te helpen prikkelen, en me ontevreden te maken met ieder ander lot dan het leven van een koning. Ze meende 't goed; want och! ze heeft me zoo lief! Wil je wel gelooven, Ferguson, dat ze al haar juweelen heeft verkocht, om me te helpen in het bijeenbrengen van het noodige geld?!"

„Als Uwe Majesteit iets verzekert, moet ik het wel gelooven. Maar zeker is zoo'n zelfverloochenende onbaatzuchtigheid iets heel zeldzaams. Wat overigens haar prikkelen van uw eerzucht betreft, zoo geloof ik, dat ze daar wel aan deed. Was het den wettigen erfgenaam van de drie Britsche kronen waardig, als een verworpeling in den vreemde te vegeteeren? De eenige wettige zoon van een koning heeft, als zoodanig, niet alleen rechten, maar ook plichten; en de eerste van die plichten is, dat hij zich niet lijdelijk mag laten verdringen door een overweldiger. Daar komt bij, dat die overweldiger, in het geval van Uwe Majesteit, aan zijn volk een geloof, of liever bijgeloof, wil opdringen, dat door een verpletterende meerderheid wordt verfoeid. Onderstel, dat u in de Nederlanden waart gebleven, en daar op den duur bleeft wonen: — wat zou dan het noodzakelijk gevolg zijn?

Dat het Protestantisme langzamerhand wierd verdrongen, of dat Engeland de prooi wierd van een bloedigen godsdienstoorlog. En is er in dit ondermaansche tranendal wel iets vreeslijkers te bedenken dan een godsdienstoorlog?! Onderstel verder het bijna ondenkbare geval, dat uw grootsche onderneming mocht schipbreuk lijden, ja zelfs dat de ondergang van Engeland's vrijheid mocht worden bezegeld met uw heldenbloed, — wel nu! is het dan geen verheven denkbeeld, dat de nakomelingschap uw naam zal zegenen, als dien van een koninklijken martelaar, die zich heeft opgeofferd voor het welzijn van het schoone eiland, waar zijn vaderen den schepter over hebben gezwaaid?!"

„Als de drie koninkrijken met mooi praten te winnen waren, dan zouden ze me waarschijnlijk wel bezorgd worden door Robert Ferguson. Maar neen, man! De Engelschen zijn over 't geheel veel te positief, om zich door woorden te laten meesleepen, tenzij ze er stoffelijk voordeel in zien. Nu ben ik wel, in dat opzicht, geen echte Engelschman; maar ik moet toch zeggen, dat ik evenmin ben in de wieg gelegd voor martelaar. Als ik me de mogelijkheid had voorgespiegeld, dat ik niet de gouden kroon van het koningschap, maar de doornenkroon van den martelaar zou verwerven, geloof me, Ferguson, ik zou stilletjes in Brussel zijn gebleven. Maar ik was dwaas genoeg, om blindelings te vertrouwen op onze correspondenten; en te laat moest ik ondervinden, dat menschenkennis nog iets anders is dan wereldkennis. Ik kon me geen menschen voorstellen, die zonder de overtuigendste gronden hun vaderland wilden prijs geven aan de kansen van een vreeslijken burgerkrijg. En nu, — nu het te laat is, nu zie ik het helder in, dat ik geen aanspraak op den troon had moeten geldig willen maken, voordat ik persoonlijk incognito was komen hoogte peilen in verschillende streken van Engeland."

„Als Uwe Majesteit dat gedaan had, dan zat zij, naar alle waarschijnlijkheid, al lang in den Tower, als landlooper, gevaarlijk geacht voor de rust van het land, — dat wil zeggen van den overweldiger. Vergeef me, Sire, als ik u oneerbiedig toeschijn; maar nood breekt wetten. Hadden maar alle vorsten het geluk van ten minste één trouwen dienaar te bezitten, die, wars van hoofsche vlei-

taal, hun onbewimpeld de waarheid dorst voor oogen houden!"

„Dat je me, onder vier oogen, ronduit je gevoelens zegt, neem ik je nooit kwalijk, al klinkt het me nog zoo onaangenaam in de ooren. Maar of je raad, hoe welgemeend ook, wel altijd goed is, dat is een andere quaestie. Daar heb je bij voorbeeld die laatste Proclamaties. Van nacht, toen ik, als naar gewoonte, lang wakker lag, kreeg ik wezenlijk berouw over die ondoordachte maatregelen. 't Is toch wat al te kras, nu al zoo maar uit de hoogte te zeggen: „Parlement! ga uit een! En gij, bevolking! hebt het hart niet, om mijn oom schatting te betalen!" En bovenal een prijs te stellen op het hoofd van mijn oom, al is die ook een overweldiger!"

„Uit volle overtuiging, heb ik Uwe Majesteit aangeraden, die Proclamaties uit te vaardigen; en ik heb er nog volstrekt geen berouw over. Nog op dit oogenblik, houd ik die documenten voor uitstekende voertuigen van Uwer Majesteit's onherroepelijk besluit, om van geen laffe transacties te willen hooren, maar den overweldiger guerre à outrance aan te doen. Wanneer evenwel Uwe Majesteit wel berouw heeft, en mij voor een slecht raadgever houdt, dan ben ik volgaarne bereid, om mijn plaats af te staan aan mijnheer Wade, of aan een ander van diegenen, die Uwe Majesteit in tegenovergestelden geest plegen te adviseeren."

„Neen, Ferguson! dat niet! Te recht of te onrecht, heb ik tot nog toe voortdurend in uw geest gehandeld; en nu kan ik niet plotseling van gedragslijn veranderen, zonder vat te geven aan de welverdiende beschuldiging van weifelmoedigheid. Op den door u aangewezen weg ben ik te ver voortgeschreden, om nog terug te kunnen. Dwalen we, — gij in het geven, ik in het volgen van onvoorzichtigen raad, — zoo moge de Almachtige het ons beiden vergeven. Laten we Hem vurig bidden, dat Hij ons licht schenke, waar ons gemoed in duisternis mocht verkeeren, en dat Hij onze vermetele onderneming tot een gelukkig einde doe geraken!"

Ferguson sloeg de huichelachtige oogen ten hemel; maar de zwakke bedrogene huichelde niet.

V.

We zijn drie dagen verder; en bevinden ons in Bristol. Die beroemde koopstad, tegenwoordig door Liverpool geheel overvleugeld, was in 1685 wel is waar veel minder groot en volkrijk dan in onze dagen, maar betrekkelijk van veel meer belang, daar ze, hoewel slechts ± 30,000 inwoners tellende, echter de tweede stad van de drie koninkrijken, althans van Engeland was, en ook als koopstad slechts door Londen werd overtroffen. De rivier, die haar bespoelt, (de Avon) munt niet uit door breedte, maar is van hier tot aan de naburige zee (het „Kanaal van Bristol" of „Verkeerde Kanaal") diep genoeg, om zwaar geladen koopvaarders vlak vóór de pakhuizen te doen post vatten. De stad vormt, met haar gebied, een zelfstandig district, afgescheiden van de graafschappen Somerset en Gloucester (Glocester, Gloster), tusschen welke beide de Avon, vele uren lang, de grensscheiding uitmaakt.

We keeren terug tot ons verhaal, en treden een der deftigste huizen aan de haven binnen. De lezer gelieve mij te volgen naar een voorkamer op den bel étage. 't Is een ruim, met goudlaken behangen vertrek. Het ameublement is rijk en smaakvol, — getuige bij voorbeeld de kostbare echt Chineesch porceleinen vazen, die we zien prijken op een paar kunstig gebeeldhouwde kasten. In onze hedendaagsche salons is het gewoonlijk, of de tafel geen andere raison d'être heeft dan het mathematisch aanwijzen van het middelpunt. Niet alzoo hier. De eigenaar en bewoner, de rijke koopman Johnson, was een groot vriend van gezelligheid; en daarom stond hier zijn tafel dicht bij een der vensters, die een allerprettigst uitzicht boden op de scheeprijke rivier en de handelsdrukte aan haar oevers. Aan die tafel vinden we, den 24sten Juni 1685, een paar uur na den middag, twee mannen zitten. De een, uit wiens sprekende trekken geestkracht en levenlust u tegenschitteren, is een stevig man, wien men het niet zou aanzien, dat hij de zestig reeds achter den rug heeft. De ander is onze vriend Christoph Battiscombe. De eerste is bezig met het lezen van een brief, terwijl Christoph, die het dichtst bij het venster zit, zich vermaakt met

naar buiten te kijken, en de vele driemasters, die langs de kaden liggen, te bewonderen. Uit een dier zeekasteelen is men druk bezig katoenbalen te lossen, uit het veelbelovende Virginia hierheen gezonden. O wee! daar komt een zware baal in den Avon te land, of liever te water. Welk een gevloek en getier! Men verdringt zich bij de plek; maar niemand steekt een vinger uit, behalve gindschen zakkeroller, wien Christoph, met verwonderlijke vlugheid, den rok van een nieuwsgierig gentleman ziet verlossen van een gouden (misschien ook wel vergulden) snuifdoos.

Intusschen is de oude heer klaar gekomen met de lezing van den brief. Met vriendelijke belangstelling en vol opgewektheid, reikt hij Christoph de hand, en zegt:

„Iemand, die me door mijn ouden vriend Nathanaël Wade wordt aanbevolen, is in dit huis altijd welkom; en dubbel is dat nu het geval, nu de brenger van den aanbevelingsbrief tevens de brenger is van een zóó heuglijke tijding, als die van Monmouth's aanstaande komst vóór onze muren. Een oogenblikje, mijnheer Battiscombe!"

Hij stond op, en haalde uit een kleine hoekkast een zilveren schenkblad, met dito wijnkan en twee kristallen roemers. Hij schonk in, hernam zijn zetel, klonk, dronk, en sprak:

„Dat wijntje heb ik zelf rechtstreeks uit Madeira laten komen. Niet kwaad, hê?"

Christoph prees den wijn uitbundig, en met volle recht; waarop de ander hervatte:

„Mijn vriend Wade schrijft me over u niets dan goeds; maar wat hij schrijft, is van dien aard, dat het mijn nieuwsgierigheid veeleer prikkelt dan bevredigt. Daarom zou 't me bijzonder aangenaam zijn, als ge mij in hoofdtrekken uw geheelen levensloop woudt meedeelen."

Gevleid door Johnson's hartelijke belangstelling, verhaalde Christoph eerst, wat de lezer reeds heeft vernomen, met verzwijging echter van alles, wat de Thurlows betreft. Daarna ging hij voort:

„Toen ik me had aangemeld, om onder Monmouth dienst te nemen, kreeg ik niet hem zelven, maar wel Mylord Grey en mijnheer Wade te spreken. Ze ontvingen me zeer hupsch, hoewel Mylord tamelijk den grooten heer uithing. Nog dien

eigen dag werd me in mijn logement een brevet en uniform van luitenant gebracht. De uniform bestond uit niet veel meer dan een degen; en dat was maar goed ook; want mijn militaire talenten bepaalden zich tot schermen en paardrijden."

„Wade had het in 't begin misschien niet eens zoo ver gebracht. Als advocaat had hij, in de laatste jaren dat hij hier in Bristol woonde, een zeer uitgebreide praktijk. Hier en in den omtrek was hij de Whig-advocaat bij uitnemendheid. Hij had op dit oogenblik de eerste rechtsgeleerde van Bristol en een rijk man kunnen zijn; maar om dat te worden, had hij de heeren Torys naar de oogen moeten zien; en dat was van zoo'n republikein niet te verwachten. Als zoo veel andere patriotten, verkoos hij ballingschap en ontbering boven verzaking van zijn beginselen; en u, mijnheer Battiscombe, acht ik juist iemand, om in zijn voetstappen te treden. Maar vergeef me die uitweiding, en doe me het genoegen, om uw verhaal te hervatten."

„Al spoedig had ik gelegenheid, om me in militaire marschen te oefenen. Den volgenden morgen verlieten we Taunton; en vóór den avond, waren we in Bridgewater, waar mijnheer Wade me, zoo goed en zoo kwaad als het kon, op de hoogte bracht van mijn militairen werkkring. 's Anderen daags, werd ik bij een troep ruiterij ingedeeld, en moest ik bij de troepen kampeeren, na eerst op het Kasteel, waar het hoofdkwartier was, te hebben gelogeerd. Daar had ik ook de eer genoten, om door mijnheer Wade vluchtig aan koning Monmouth te worden voorgesteld. Het frappeerde me toen, dat hij er alles behalve levenslustig uitzag, hoewel de weinige woorden, die hij tot me sprak, uiterst vriendelijk waren. In het kamp deed ik wat ik kon, om van mijn ritmeester te leeren en met hem op goeden voet te komen. In het laatste slaagde ik uitmuntend, — in het eerste minder, om de eenvoudige reden dat de goede man er zelf niet veel van wist. Trouwens, wat kan men redelijkerwijze verwachten van officieren, die, op enkele uitzonderingen na, even weinig opleiding en ondervinding hebben als hun inferieuren?! En van soldij is voor alsnog geen sprake."

„Geld is de groote zenuw van alle stoffelijke dingen hier op aarde. Bij ons, in Bristol, is men daar al bijzonder levendig van overtuigd. Als Monmouth hier komt, zal het aan

mij niet liggen, als we hier geen sommetje bijeenbrengen, dat hem in staat zal stellen, om zijn leger behoorlijk soldij te geven. Zonder geld, komt men met geestdrift niet ver. Maar ga voort!"

„Nauwelijks was ik een etmaal te Bridgewater gekampeerd geweest, of we moesten al weer voort, en brachten het den eerstvolgenden dag tot Glastonbury, zoowat een dagreis beoosten Bridgewater. Op onzen tocht naar dat stadje hadden we heel wat te lijden! Het regende, uren lang, alsof de sluizen van den hemel waren open gezet; en tot overmaat van ramp, werden we verscheiden malen lastig gevallen door dragonders van Churchill, die vrij wat beter bereden zijn dan ons duizendtal ruiters. Wilt ge wel gelooven, mijnheer Johnson, dat de meeste van onze paarden maar opgeschoten veulens zijn?!"

„En maken die geen rare bokkesprongen, als ze kogels hooren fluiten?"

„Of ze! In mijn eskadron ten minste smeet menig ros zijn berijder van zijn rug af, wanneer die berijder, zooals in den regel 't geval was, de rijkunst weinig of niet verstond. Ik verzeker u, dat die dag ons menig slachtoffer heeft gekost, zoowel viervoetig als tweevoetig. Te Glastonbury werden al de huizen en zelfs de kerken voor inkwartiering gebruikt. De meeste ruiters, waaronder mijn persoon, moesten zich behelpen tusschen de ruïnen van een middeleeuwsche abdij."

„Die abdij had eenmaal in de drie koninkrijken ter nauwernood haar weergâ in schoonheid en pracht. Vondt ge 't geen indrukwekkende ruïnen?"

„Ik wel, maar ik geloof, haast niemand anders. De manschappen waren veel te moê en te slaperig, om ruïnes te bewonderen. Ze zouden verreweg de voorkeur hebben gegeven aan het eerste het beste huis met een behoorlijk dak. Maar, mijnheer Johnson, onze tijd is hier kostbaar; en daarom zal ik u van den volgenden dag, dat is gisteren, alleen zeggen, dat we noordwaarts trokken, heerlijk weer hadden, ons goed restaureerden in Wells, en een paar uur dichter bij Bristol, bivouakkeerden. Daar werd in den krijgsraad besloten, Bristol niet onmiddellijk aan te vallen, omdat de vestingwerken aan de zuidzij veel sterker zijn dan die aan de noordzij, zooals mijnheer Wade, die het weten kan, verzekerde."

„Volkomen waar! Aan de noordzij is Bristol alles behalve sterk."

„Daarom werd er besloten, eerst naar Keynsham te trekken, om den Avon, een goed eind boven Bristol, te passeeren, en....."

„Maar de brug te Keynsham is door den vijand onbruikbaar gemaakt!"

„Dat is Monmouth van morgen ter ooren gekomen; en daarom besloot hij voorloopig niet verder te gaan dan Pensford, maar een troep ruiters in allerijl vooruit te sturen, om de brug te herstellen. Op raad van mijnheer Wade, werd ik met die voorrijders meegezonden tot Pensford, om ze daar te verlaten, en ongewapend, in gewone burgerkleeding, naar Bristol te rijden, mijn paard, om argwaan te voorkomen, in een herberg buiten de stad achter te laten, en zoo de poort binnen te raken. Al hadden ze me aan de poort gevisiteerd, ze zouden wel niet op 't idee zijn gekomen, dat de brief in de voering van mijn hoed zat. Maar ik wandelde zóó leuk de poort binnen, dat de wachters volstrekt geen erg in me hadden; en zoo kwam ik ongedeerd ten uwent."

„Waarmee ik u en mij en onze heele stad geluk wensch. Ik zal er ten spoedigste werk van maken, dat het heuglijke nieuws onder de ijverigste Whigs en Dissenters wordt bekend gemaakt. 't Garnizoen bestaat, gelukkig, uitsluitend uit Gloucestersche militia-men, met Beaufort aan 't hoofd. Voor zulke would be militairen zijn die kerels nog zoo kwaad niet; maar als al de ontevredenen in Bristol eendrachtig samenwerken, zullen we hun toch wel de baas zijn; en dan sturen we een renbode naar Pensford, om Monmouth te zeggen, dat hij geen omweg hoeft te maken, want dat we de Pensfordsche poort voor hem zullen openen, en dat hij op een uitstekend onthaal kan rekenen. Wilt ge me even excuseeren, dat ik een stuk of zes briefjes schrijf, om het groote nieuws in verschillende stadswijken bekend te maken?"

Christoph had er natuurlijk niets tegen; en de briefjes werden, met groote vlugheid, geschreven en verzegeld. Toen trok de gastheer aan de schel; een bediende in keurige livrei vertoonde zich; en de briefjes werden geëxpedieerd. — Hoe Christoph kort daarop aan het rijk voorziene middagmaal deel nam, en wat er verder in Johnson's woning geschiedde, laat ik aan de verbeelding der lezers over. Alleen van een avondwandeling van gastheer en gast zal ik het een en ander vertellen.

Wat is Engeland toch vooruit gegaan! Geen enkel land in Europa, Schotland uitgezonderd, kan, zelfs maar van verre, in vergelijking komen bij de reusachtige ontwikkeling van Engeland in de laatste tweehonderd jaren. In 1685 geen Transatlantische handel buiten Londen en Bristol; geen noemenswaarde fabriekeń buiten Londen, Bristol en vooral Norwich tamelijk in 't groot, en enkele kleine steden in 't klein; geen mijnen, op groote schaal geëxploiteerd; behalve Londen, Bristol en Norwich (26 à 28 duizend) geen enkele stad boven de 12,000, en slechts twee (York en Exeter) boven de 10,000 inwoners; Manchester, Liverpool en Birmingham te zamen met nog geen 12,000, die er thans te zamen ± anderhalf millioen tellen! En dan het voorkomen, zelfs van de voornaamste dier steden! Bristol had buiten de kaden langs den Avon bijna geen andere straten, dan die we tegenwoordig nauwe, vuile stegen zouden noemen. En toch had 's Gravenhage toen reeds zijn prachtig Voorhout, Leiden zijn indrukwekkende Breedstraat, en waren er in de enkele provincie Holland verscheiden steden, die Bristol in grootte en bevolktheid ver overtroffen. „'t Kan verkeeren!" — zei Brederoo; en als de goede man eens uit zijn graf herrees, en een vergelijking maakte tusschen het hedendaagsche Holland en het hedendaagsche Engeland, zou hij dan niet uitroepen: „Of ik ook gelijk had!"?!

Volgens mijn begrippen van beleefdheid moet ik bij den geëerden lezer de schoone eigenschap van vergevensgezindheid onderstellen; en daarom zal ik dan ook maar vertrouwen, dat gezegde lezer me wel pardon zal schenken voor bovenstaande uitweiding. Thans keer ik terug tot de bewuste avondwandeling. Nauwelijks waren Johnson en zijn gast op straat verschenen, of hun aandacht werd getrokken door een ongewone drukte, die toenam, naar mate ze de brug over de rivier naderbij kwamen. Op menig punt stonden groepjes mannen, soms ook vrouwen, met alle macht te praten en te gesticuleeren; en een paar maal trokken optochtjes voorbij van mannen, met de blauwe revolutievlag aan het hoofd. 't Waren min of meer gewapende werklieden van de suikerraffinaderijen, die destijds veel bijdroegen tot den roem der oude koopstad. Zelfs op de hondewagens, waarmee de nauwheid der straten de meeste Bristollers dwong hun koopmansgoe-

deren te vervoeren, — zelfs daar zagen onze vrienden herhaaldelijk een blauwe lap, die een vlag verbeelden moest, op wapperen. Plotseling hoorden ze paardengetrappel; en een oogenblik later, zagen ze de menigte uiteenstuiven, en zich tegen de huizen aan, of vlak langs het water, verdringen. Enkelen vielen in den diepen stroom; maar hun hulpgeschreeuw werd gesmoord door kreten als „De dragonders!" — „Pas op je tellen!" — etcetera. En weldra rende een troepje cavallerie, met uitgetogen sabel, voorbij Johnson en zijn gast, die een veilige schuilplaats hadden gevonden in een slop.

„Hoe komen die dragonders hier zoo uit de lucht vallen?" — vroeg Johnson aan iemand, die toevallig naast hem stond.

„Die zijn, met nog een boel andere, een paar uur geleden, de Keynshammer poort binnengedraafd. 't Zijn jongens van Churchill. Ze laten niet met zich gekscheren: dat verzeker ik je. 't Schijnt, dat Beaufort ze heeft ontboden: met zijn volkje alleen, kon hij Bristol waarschijnlijk niet onder den duim houden."

De man had het aan 't rechte eind. Henry Somerset, hertog van Beaufort, was in 1685 misschien de machtigste edelman der drie koninkrijken. Niet alleen was hij schatrijk, en leefde hij op verbazend grooten voet, maar hij was ook President (Opperlandvoogd) van het prinsdom Wales, en Lord-Luitenant (Gouverneur) van vier aangrenzende graafschappen. Hoewel zijn gezag zich niet uitstrekte over Bristol, had hij gemeend, uit de exceptioneele omstandigheden het recht te mogen putten van zich ook even buiten de grens van Gloucestershire te doen gelden. Hij was niet jong meer, en volstrekt geen vriend van Rome; maar hij behoorde tot die toen nog talrijke klasse van Engelsche grooten, die aan het „goddelijk recht" der koningen, althans der Stuarts, even onwankelbaar geloofden, als aan hun eigen voortreffelijkheid; en daarom deed hij met jeugdig vuur al het mogelijke, om Monmouth's „hoogverraad" te doen mislukken. Overigens was hij wezenlijk niet kwaad, voor een man, die gewoon was, zich dagelijks als een schier bovenaardsch wezen te zien bewierooken.

Niet zonder moeite kwamen Christoph en zijn geleider weer op de kade, waar ze, toen de dragonders uit het

gezicht waren, van verschillende kanten hoorden schreeuwen „Leve Monmouth! Weg met de Papisten!" Het begon duister te worden; maar niemand scheen aan huiswaarts keeren te denken. De zaak was, dat Johnson, ten einde het volk tot spoedigen opstand aan te sporen, in zijn briefjes wel van Monmouth's nog dien eigen dag verwachte komst in Bristol's omtrek, maar niet van den grooten omweg over Keynsham had gesproken. En zoo was het, als een loopend vuurtje, door alle wijken der stad rondgebazuind: „Monmouth komt vandaag nog in 't gezicht!" En natuurlijk werd hij van de Somersetsche zijde (den zuidkant) verwacht. Geen wonder dat de brug over den Avon het druk had van ingezetenen, die van de noordzij kwamen; maar toen Johnson en Christoph, van dien kant komende, er over wilden, vonden ze haar door een sterke afdeeling dragonders afgezet. Niemand werd zonder bevelschrift doorgelaten. Beaufort, aan de noordzij geen aanval van Monmouth vermoedende, hield al zijn militia-men in de onmiddellijke nabijheid der hoofdkerk bijeen.

't Was nu zóó duister geworden, dat men, daar straatverlichting hier nog niet was ingevoerd, elkander gedurig tegen het lijf liep. Reeds hadden de wachthebbende soldaten fakkels aangestoken; en hoe langer hoe meer zag men op straat burgers loopen met flambouwen of lantarens. Het geheel bood een allertreffendsten aanblik. Schendel zou er de uitstekendste motieven maar voor 't grijpen hebben gehad; want er waren duizenden menschen op de been. Intusschen waren Johnson en Christoph aan het terugwandelen langs den Avon, toen plotseling een schitterende gloed stroom en kaden begon te verlichten.

„Wat is dat?" — vroeg Christoph, terwijl hij zijn metgezel bij den arm greep, en zijn blikken die van tallooze nieuwsgierigen volgden.

„Kom maar gauw mee!" — was het driftig antwoord — „We zijn in een ommezientje weer thuis. Dan zult ge voedsel vinden voor oogen en ooren: dat beloof ik u."

Steeds helderder werd alles verlicht door den geheimzinnigen gloed, die uit het water op eenigen afstand scheen voort te komen. Weldra hadden ze Johnson's woning bereikt; en daar eenige bedienden vóór de geopende deur stonden te kijken, behoefden ze niet te wachten, en waren ze in een

oogenblik weer op de kamer, die ze, een uurtje te voren, hadden verlaten. Ze haalden de gordijnen zoo hoog mogelijk op, en namen plaats aan een venster. Reeds bij het binnentreden van het vertrek, had hun het sterke licht getroffen, dat door de gordijnen heen scheen; maar nu! Een ontzettend, maar verheven schouwspel! Hoe langer hoe duidelijker zagen ze de bron van al dat licht, — een brandend koopvaardijschip! Daar de nacht in 't minst niet koud was, openden ze het venster; en nu hoorden ze het geknetter der vlammen en het geraas van neerstortende houtmassa's. Onbeschrijfelijk schoon was de aanblik van dien brandenden bodem, die geheel verlaten scheen te zijn, — die menigte vaartuigen, die met alle macht zich onttrokken aan die gevaarlijke nabuurschap, — die spookachtig verlichte drommen langs de kaden, wier luidruchtig dringen en wringen in ademlooze onbeweeglijkheid was verkeerd, — die hooge huizen, aan wier vensters zich schier overal donkere menschengedaanten vertoonden. Eensklaps hoorde men allerwege doffe kreten. De vlammen hadden den grooten mast aangegrepen en ondermijnd; en het hooge gevaarte begon te waggelen. Groote God! daar ploft het neder in den diepen stroom; en het gillen en schreeuwen der toeschouwers verzinkt in 't niet, bij het donderend gekraak en het sissend gespat. De straks nog zoo kalme waterspiegel scheen in een ziedenden reuzenketel verkeerd.

Nu verbrak Johnson het stilzwijgen, dat sedert hun terugkomst in zijn woning, slechts door afgebroken woorden en uitroepen was afgewisseld. Met gesmoorde, ietwat bevende stem, sprak hij:

„Mijnheer Battiscombe! ik zal u een schitterend blijk van vertrouwen geven, door u het geheim van dezen brand te openbaren. Dat schip is mijn eigendom. Op mijn last is het in brand gestoken. 't Was onlangs, met een rijke lading suiker, uit Jamaica teruggekomen; en ik had die lading zeer voordeelig van de hand gezet. 't Schip was oud, en zou zeer kostbare herstellingen hebben gevorderd, had ik het aan een nieuwe reis naar Amerika willen wagen. Maar moest het daarom in brand worden gestoken? Neen, zeker! daarom alleen niet; maar luister! Ik meende gegronde reden te hebben, om te gelooven, dat Beaufort, bij zoo'n vreeselijken

brand, niet lijdelijk zou blijven, maar althans een gedeelte van zijn manschappen zou bestemmen tot blussching. Zoo'ang hij zijn infanterie daarginder geconcentreerd houdt, kunnen we Monmouth's bewegingen niet ondersteunen; maar als hij zijn mannen verspreidt, zullen we hem al licht de baas worden. Maar helaas! hij schijnt dat gevaar te beseffen en niemand te willen loslaten. Overigens kunnen de vlammen een uitstekende wegwijzer zijn voor Monmouth, en zullen ze hem al licht verlokken, om direct van Pensford hierheen op te rukken. Maar, al mislukt mijn toeleg, berouwen zal hij me nooit; want ik heb kind noch kraai; en waaraan kan ik mijn overtolligen rijkdom beter te koste leggen, dan aan de bevordering van Engeland's vrijheid, en aan de bestrijding van het Pausdom?!"

Beaufort had werkelijk zoo geredeneerd als Johnson vreesde. „Voor mijn part mag heel Bristol afbranden!" — had hij uitgeroepen — „'k Zou die oproerige stad liever met eigen hand in brand steken, dan haar prijs te geven aan landverraders!" En hij hield zijn Gloucester-mannen den geheelen nacht bij de hoofdkerk onder de wapens. Terwijl Monmouth met de zijnen in en om Pensford nachtverblijf hield, kon men er den brand in Bristol zeer duidelijk bespeuren; maar hoewel men hem wekte, om hem dat onverwachte nieuws te berichten, liet hij zich daardoor niet afbrengen van zijn voornemen, om den aanval van de Noordzijde te ondernemen. Ware hij onmiddellijk opgerukt, en, vóór het aanbreken van den dag, vóór Bristol's muren verschenen, de talrijke ontevredenen daarbinnen zouden waarschijnlijk wel middel hebben gevonden, om hem een der poorten aan de Somersetsche zijde te openen; en dan zou Beaufort, tusschen twee vuren in, het te kwaad hebben gekregen. Monmouth echter scheen de onverschrokkenheid, die hij vroeger in menigen veldtocht had aan den dag gelegd, thans, nu hij er meer dan ooit behoefte aan had, te hebben verloren. Hij bleef te Pensford overnachten, en vertrok, in den vroegen morgen, met zijn leger naar Keynsham, waar hij, kort na den middag, aankwam. De brug was hersteld; en hij besloot, zoodra de nacht zou gevallen zijn, naar Bristol op te rukken. Maar besluiten en

handelen zijn bij zwakke karakters twee. Tegen 't vallen van den avond, kwam, zoo onverwacht mogelijk, een vijandelijke ruiterbende uit het noordoosten aanstuiven, en de meestal slapende troepen van Monmouth overvallen. Door een panischen schrik bevangen, vluchtten diens ruiters ventre à terre zuidwaarts; en de vijand (een honderdtal uitgelezen ruiters der koninklijke lijfwacht) keerde naar het noorden terug, na vrij wat schade, vooral zedelijk, te hebben aangericht. De versaagde Pretendent durfde zich nu niet benoorden den Avon wagen, maar bleef dien nacht te Keynsham, en rukte, den volgenden morgen, naar de hoofdstad van Somerset, het toen nog betrekkelijk armzalige, maar toch reeds als badplaats beroemde Bath.

VI.

Frome is een kleine, overoude stad, in het zuidoosten van Somerset, niet ver van het vereenigingspunt der grenzen van Somerset, Dorset en Wiltshire. In 1685 verheugde zich die grijze vest in het bezit van een schoon, uitgestrekt marktplein, door schilderachtige huizen van hout en leem omzoomd, en met prachtige, aloude boomen, in bekoorlijke wanorde, bezet. Weinige dagen na den mislukten aanslag op Bristol, vinden we, in den laten namiddag, aan een venster, op dat marktplein uitziende, Christoph Battiscombe, terwijl hij, met volle teugen, de heerlijke buitenlucht geniet, die, door de wijde opening, het sombere bovenvertrek binnenstroomt.

Dat hij in dien onvergetelijken nacht te Bristol laat was naar bed gegaan, zal de lezer wel begrijpen, en evenzoo dat hij den volgenden morgen een gat in den dag sliep. Na van zijn onbekrompen gastheer een recht hartelijk afscheid te hebben genomen, verliet hij Bristol, even ongemerkt als hij er was binnengekomen, en vond zijn trouwen Rosinant buiten de poort in blakenden welstand terug. Een uur later reed hij Pensford weer binnen, waar hij vernam, dat Monmouth, reeds uren geleden, naar Keynsham was opgerukt. Diens spoor volgende, bereikte hij Keynsham, even na den inval der lijfwacht-mannen, en vernam, tot zijn grievend leedwezen, eerst

dat zijn ritmeester was gesneuveld, en daarop, dat Monmouth van den veelbelovenden aanslag op Bristol afzag. Meegetrokken, om een kans te wagen op Bath, destijds een vrij sterke vesting, was hij getuige van de vruchtelooze opeisching, tot het talrijke garnizoen gericht. Daar een talrijk leger tot ontzet in aantocht was, liet men Bath met rust, en trok zuidwaarts. Bij het stadje Philip's Norton, stuitte men op de voorhoede van het straks genoemde leger. Die voorhoede stond onder bevel van den jeugdigen hertog van Grafton, een anderen bastaard van Karel II, wien het evenmin aan krijgsmansgaven ontbrak, als zijn halven broeder Monmouth. In het gevecht bij Philip's Norton raakte hij in een hollen, versperden weg, waar hij tot den terugtocht werd gedwongen, na meer dan honderd man te hebben verloren. Hij zelf slaagde er in, om, met het gros der zijnen, aan de hem nazettende ruiters te ontkomen. Christoph Battiscombe onderscheidde zich bij die gelegenheid zoozeer, dat Monmouth hem op staanden voet tot ritmeester verhief. Met het vallen van den nacht ontweken ze de gevaarlijke nabuurschap van het vijandelijk hoofdleger, door verder zuidwaarts te rukken; en zoo waren ze in het romaneske stadje gekomen, waar we onzen hoofdpersoon aan het geopend bovenvenster van het huis, waar hij ingekwartierd was, hebben zien zitten.

Den vorigen dag was hij, in den vroegen morgen, te Frome binnengerukt. Ze hadden een allesbehalve aangenamen tocht gehad: vreeslijke stortbuien, wegen, waar men telkens in den modder bleef steken, en, op den koop toe, nachtelijke duisternis. Maar dat was niets bij hetgeen er volgde. Monmouth had er op gerekend, binnen Frome heel wat versterking in manschap en krijgsbehoeften te zullen bekomen; maar hij vond zich deerlijk teleurgesteld. Wel had de burgerij hem, een dag of wat vroeger, uit eigen beweging tot koning uitgeroepen; maar de Lord-Luitenant van het naburige Wiltshire was, met de militia-men van dat graafschap, toegeschoten, en had de Fromers op schatting gesteld en ontwapend. Hen te voorzien van wapens, daartoe was Monmouth buiten staat; zoodat hij het met den goeden wil van die arme drommels moest voor lief nemen. Dat was voor den geknakten koningszoon al erg genoeg; maar wat hem den lijdensbeker deed overloopen, was de tijding, die, laat op den avond, door

een renbode werd aangebracht. De Schotsche onderneming van Argyle, van wiens medewerking tot een gemeenschappelijk doel Monmouth zich zoo veel had voorgesteld, was jammerlijk mislukt. Voeg bij dit alles het feit, dat Wiltshire, waar de weg naar Londen en het geheele Oosten doorheen liep, door een aanzienlijk gedeelte van het staande leger werd bezet, en, door den vlakken en open aard van zijn bodem, voor Monmouth geheel ongeschikt was om een veldslag te wagen, — en de lezer zal zich eenigszins een denkbeeld kunnen vormen van den in 't minst niet benijdenswaardigen toestand, waarin de opstandelingen zich bevonden.

Daar zat Christoph Battiscombe dan, eenzaam, vóór het geopende venster; en zijn overpeinzingen waren somber. Zoo had hij dan, binnen een zeer kort tijdsverloop, het rijke, lachende Somerset in alle richtingen doorkruist; in tal van steden en dorpen had hij een hartelijk onthaal gevonden; schier overal had hij zich kunnen verheugen in de ondubbelzinnigste sympathie der bevolking voor de zaak, die hij tot de zijne had gemaakt; in krijgskunde en ondervinding was hij verbazend vooruitgegaan; zijn meester had hem zeer onlangs een hoogst belangrijke onderscheiding waardig gekeurd; — en toch! Toch was de herinnering aan dit alles niet in staat, om de wolken, die zijn edele gelaatstrekken omfloersden, ook maar een enkel oogenblik te doen verdwijnen. Wat gaf hem zijn ritmeesterschap, wanneer hij, in de oogen van de meesten zijner landgenooten, een aanvoerder was van landverraders? Wat zouden de kennis en ondervinding, die hij had opgedaan, hem baten, wanneer zijn jeugdig leven — wie weet, hoe spoedig! — een bloedig einde nam, of in den vreemde, als dat van een vogelvrije, moest worden voortgesleept? Wat vermocht de sympathie der bevolking van het Zuidwesten, wanneer de groote massa der natie, althans der meer ontwikkelden, van den opstand afkeerig bleef, of ten minste bleef weigeren er aan deel te nemen? Wat had hij aan de hartelijkheid van al die vreemde menschen, wanneer hij de hartelijke liefde van Alice Thurlow had verbeurd? Hoe dikwijls had hij zich niet verweten, dat hij haar misleid, verwaarloosd, ja bijkans vergeten had! Waarmee had ze zulk een behandeling verdiend? Had ze daarom, half tegen den zin van haar broeder, haar hart weggeschonken aan een Dissen-

ter, een Whig, terwijl ze slechts te kiezen had tusschen jeugdige aanbidders, wier godsdienstige en staatkundige geloofsbelijdenis overeenkwam met de eeuwenheugende traditiën van haar geslacht? Zijn moeder! Ja! Die zou hem stellig blijven liefhebben. In haar achting was hij zelfs gerezen; en kwam hij te vallen, diep zou ze hem betreuren. Zoolang haar leven gespaard bleef, zou ze de nagedachtenis van het jeugdige slachtoffer in eere houden. Maar zou ze dan kunnen vergeten, dat ze had meegewerkt, om haar eeniggeborene te doen deel nemen aan een wanhopige onderneming, waarbij zijn gansche, veelbelovende toekomst werd op het spel gezet? Zou de moeder niet luider in haar binnenste spreken dan de burgeres? En zouden de vele jaren, die ze wellicht nog zou te leven hebben, dan met mogelijkheid kunnen gelukkig zijn, — zelfs dan, wanneer het vaderland van het juk des Paapschen Stuarts mocht worden bevrijd?

Bevrijd? O! mocht het zijn! Maar helaas! hoe nietig was de kans daarop! Hoe was hij ontgoocheld, sedert hij de moederlijke woning had verlaten, om zijn lot te verbinden aan dat van den vorstelijken gelukzoeker! Wat was er overgebleven van de schoone zaken, die hij zich had voorgespiegeld! Hoe langer hoe duidelijker zag hij het in, dat Monmouth niet alleen de meeste eigenschappen ontbeerde, die voor een koning van Groot-Brittanje hoognoodig waren, maar dat hij zelfs jammerlijk te kort schoot in de voornaamste vereischten van een veldheer. Hij was doldriftig geweest, toen de uiterste behoedzaamheid onmisbaar was; hij had geweifeld en gevreesd, toen hij had moeten doortasten en goedsmoeds zijn. Wat de heeren Brown in Taunton hem aangaande Ferguson hadden gezegd, was maar al te waar gebleken; de invloed van dien man op zijn ongelukkigen meester was en bleef overwegend. Christoph zelf werd door Monmouth altijd zeer vriendelijk behandeld; maar, tot zijn grievende teleurstelling, werd zijn gevoelen nooit gevraagd, laat staan opgevolgd. Was er nog wel eenig redelijk vooruitzicht op goeden uitslag van den opstand? Zou een man, als Monmouth, ten slotte blijken berekend te zijn voor het volbrengen eener taak, die in Schotland gebleken was te zwaar te zijn voor de geestkracht en het zedelijk overwicht van den edelen Argyle?

Diep terneergeslagen, wendde onze mijmeraar de oogen

naar het lommerrijke plein aan zijn voeten; maar hoe liefelijk ook de zon door het dichte lover mocht heenspelen, een blik op de weinige, als schaduwen voortglijdende voorbijgangers was genoeg, om de opbeuring, die zijn ontvankelijk gemoed uit de kalme Natuur had kunnen putten, te doen verloren gaan. Hij stond op, schoof zijn stoel van het venster af en aan de tafel, steunde op die tafel zijn elleboogen, en op de handen zijn loodzwaar hoofd. Plotseling richtte hij zich op: 't was hem, of een lichtstraal uit den hooge door de akelige duisternis van zijn gemoedsleven was heengedrongen. Hoe?! Als hij eens de zaak verliet van den man, die meer en meer onwaardig bleek ooit over Groot-Brittanje den schepter te zwaaien? Als hij eens heimelijk of onder eenig voorwendsel zich uit Frome verwijderde, en naar zijn geliefd Dorsetshire reed, waar hij hier zoo bijzonder dicht bij was? Maakte hij daar onmiddellijk werk van, hij kon des anderendaags, vóór den donker, zijn geboortestad, de woonplaats van zijn Alice, bereiken. Al mocht zijn deelneming aan den opstand algemeen bekend zijn geworden, Richard Thurlow zou hem niet verraden; en bovendien zouden de autoriteiten zijn „hoogverraad" immers beschouwen als te zijn uitgewischt door zijn afval. Afval?! Dat woord bracht hem tot inkeer. Afval! Neen! Een afvallige zou hij nimmer worden. Maar was een afvallige dan meer misdadig dan een landverrader? Zóó zou Richard Thurlow het dilemma, waarin de verloofde van zijn zuster zich bevond, naar alle waarschijnlijkheid hebben gekenschetst. Maar neen! al waren den ongelukkigen jonkman ook, in menig opzicht, de schellen van de oogen gevallen, als een landverrader kon hij zich in gemoede niet beschouwen. Den Paapschen Stuart had hij nooit trouw gezworen, maar aan koning Monmouth wel. Of hij daar verstandig aan had gehandeld, was een vraag, die thans niet meer mocht in aanmerking komen. Ook stuitte het hem geweldig tegen de borst, dat hij wellicht zou moeten bedelen om de genade van een regeering, die hij verachtte en verfoeide. En zijn Alice! Zou de staatkundige Verloren Zoon, na al het gebeurde, nog de zwager kunnen worden van een der voornaamste onder de overheidspersonen, die in zijn graafschap wet en orde handhaafden, uit naam van den souverein, tegen wien hij was opgestaan? Neen! wanneer de opstand — waar

hij niet meer aan twijfelde — mislukte, was zijn Alice, in ieder geval, reddeloos voor hem verloren; en zijn moeder zou het hem nooit vergeven, als hij de trouw, die hij den „Protestantschen bevrijder" had toegezworen, in de ure des gevaars had verbroken.

Zijn besluit was genomen. Wat er ook gebeuren mocht, afvallig noch meineedig zou hij immer worden. De strijd in zijn binnenste was geëindigd; en, al bleef de opgeruimdheid van vroeger dagen er uit verbannen, hij genoot althans het onwaardeerbaar voorrecht van zielsrust. Hij haalde een klein, in hoorn gebonden boek te voorschijn, en sloeg het open. 't Was zijn vademecum, het Nieuwe Testament. Met eerbiedige aandacht las hij een der verhevenste Brieven van Paulus; en 't was hem daarbij te moede, alsof de groote apostel zijn opwekkende troostwoorden tot hem persoonlijk had gericht. Nog niet lang had hij gelezen, toen een getik op de kamerdeur hem stoorde. Op zijn „binnen" vertoonde zich een lang, mager, oudachtig man, met grijze haren en regelmatige, levendige gelaatstrekken. Zijn hoog voorhoofd was doorploegd met rimpels; maar zijn schrandere oogen hadden nog niets van hun glans verloren. Zijn geheele uiterlijk droeg den stempel van een veelbewogen leven, van velerlei beproevingen, slechts door krachtige inspanning van uitstekende geestvermogens overwonnen. Die man was Nathanaël Wade, van wien de lezer reeds meer dan eens heeft hooren gewagen. Hij was ingekwartierd in dezelfde woning als zijn vriend Battiscombe: van daar, dat hij zonder complimenten, in eenvoudig huisgewaad, binnenkwam, en zich, op eigen verantwoordelijkheid, meester maakte van een stoel.

„Zoo verdiept in de lectuur, amice? Voyons!..... De Bijbel! Zeg me nu eens in vertrouwen; vind je daar stichting en opbeuring in?"

„Wel zeker, mijnheer Wade! Ten minste, wanneer ik goed gestemd ben."

„Dan ben je gelukkiger dan ik; maar ik ben ook nog harder van geloof dan Thomas zaliger. Weet je, wat ik geloof? — en zoo kom ik met één in medias res. Ik geloof, dat er van onze prachtige omwenteling niets ter wereld te recht komt."

„Tot die zelfde conclusie was ik ook gekomen. Maar is er

bij geval iets gebeurd, dat u meer bepaald tot die ontboezeming aanleiding geeft?"

„Dat is er. Ik kom zoo even terug van een zitting van den Geheimen Raad; en in het volle vertrouwen op je discretie, zal ik je daar het een en ander van vertellen. — Monmouth opende de zitting, als de gepersonifieerde moedeloosheid. Hij kwam er rond voor uit, dat, naar zijn innige overtuiging, zijn zaak verloren was, en dat het een groote dwaasheid ware, den opstand voort te zetten. Zich over te geven — daar kon, volgens hem, geen spraak van zijn; want de vergevensgezindheid van zijn oom was zoo tamelijk = 0. Tusschen twee haakjes, merk ik hier op, dat zijn oom stapelgek zou zijn, als hij pardon gaf aan iemand, die een prijs op zijn hoofd heeft gesteld. Dat schijnt Monmouth dan ook in te zien: ten minste hij kwam voor den dag met het voorstel, dat hij, met Ferguson en zijn voornaamste officieren, heimelijk Frome zou verlaten, Lyme of een andere zeehaven zou zien te bereiken, en zich daar zou inschepen naar Ostende of Nieuwpoort in Vlaanderen."

„Is 't mogelijk?! Is hij zóó diep gezonken?! Zou die vervloekte Ferguson hem dat hebben ingeblazen?"

„Dat geloof ik wel: ten minste de kerel heeft in die heele zitting geen stom woord gesproken; en hij is anders waarachtig niet op zijn mondje gevallen. Overigens moet ik bekennen, dat ik evenmin het woord heb gevoerd."

„Niet, mijnheer Wade?! Kon u het van u verkrijgen, om bij zoo veel eerloosheid te zwijgen?!"

„Que voulez vous, mon ami? Aanraden wou ik het voorstel niet; want ik vond het, en vind het nog, een Christen, laat staan een koningszoon, onwaardig. Maar aan den anderen kant, deinsde ik terug voor de verantwoordelijkheid, om aan te sporen tot volharden in een wanhopige worsteling, die ons zelven, en waarschijnlijk duizenden met ons, een bloedig, misschien onteerend uiteinde dreigt te bezorgen."

„Onteerend? Was dan de schavotstraf onteerend voor de kampvechters van het Protestantisme, die de slachtoffers werden van Bloody Mary. Was het, om een nader liggend voorbeeld te gebruiken, onteerend voor William Russell, dat hij zijn vrijheidsliefde moest bezuren op het schavot?"

„In theorie was het dat, van ons standpunt, stellig niet.

Maar, lieve vrind, is het toch niet een ijselijk ding voor zoo veel, meestal nog piepjonge mannen, au niveau van de ergste misdadigers te worden gesteld, en hun leven te moeten eindigen aan een galg? Want genadiger lot kunnen ze niet verwachten van een lastgever als Jacobus, en vooral van een uitvoerder als Jeffreys."

Christoph was diep geschokt; maar hij vermande zich, en antwoordde, vastberaden:

„Dat mag alles waar zijn; maar dat mag voor de hoofden geen reden zijn, om zich, door een laffe, steelsgewijze vlucht, te onttrekken aan een lot, dat hun, in ieder geval, eerder toekomt dan hun onderhoorigen."

„Parfaitement juste, mon cher! En dat schijnt Monmouth dan ook, op stuk van zaken, te hebben ingezien. Aanvankelijk had hij in onze vergadering nog al mooi weer, op zijn voorstel. Mijn gewezen collega Ayloffe, die nog verre familie van de Prinses van Oranje is, en na hem de ex-Sheriff Goodenough gaven hem gelijk. Maar toen stond Rumbold op, en hield een donderende Philippica er tegen. Nu weet je wel, dat Monmouth aan de adviezen van dien ongelikten ex-Rondkop niet veel hecht; en daarom zou hij van zijn lumineus plan waarschijnlijk niet hebben afgezien, als Grey niet den doorslag had gegeven. Grey is wel een erge aristocraat; maar hij vergeet ook het „noblesse oblige" niet. Tot zijn eer moet ik zeggen, dat hij, in onze hachelijke omstandigheden, zich voortreffelijk houdt. Dat is ook nu weer schitterend gebleken. Hij sprak, met edele waardigheid en gekuischte welsprekendheid. Op dat punt, al zeg ik het zelf, ben ik een tamelijk bevoegd beoordeelaar; en ik kan je verklaren, dat het me goed deed, hem te hooren. Hij noemde het onverantwoordelijk, die massa arme duivels, die voor koning Monmouth en het bedreigde Protestantisme waren te wapen gesneld, meedoogenloos aan hun lot over te laten; en hij bezwoer zijn meester, het denkbeeld van zulk een verraderlijke vlucht zich voor goed uit het hoofd te zetten. Toen hij had uitgesproken, kon je wel een speld op den grond hooren vallen. „Het zij zoo!" — riep eindelijk Monmouth, met een gezicht, als wierd hem een kies uitgetrokken — „Ik zie er van af. De strijd zal worden volgestreden, hoe veel tegenspoed ons moge treffen. Bidden we God vurig om

Zijn bijstand: Hij alleen kan onze zaak nog redden, nu geen menschenmacht daartoe meer in staat is." "

„Had hij maar altijd zijn vertrouwen meer op God gesteld dan op de menschen!"

„Ja, Battiscombe! zoo gaat het meestal: als men den Hemel niet noodig heeft, geeft men meer om de menschen; maar als de nood aan den man komt, en de menschen het hebben verbruid, dan begint men Onzen Lieven Heer te flikflooien."

„Foei, mijnheer Wade! Al schept U behagen in zulk een cynische beschouwingswijs en zulke onheilige taal, dan had ik toch meer consideratie bij u verwacht voor mijn godsdienstig gevoel."

Wade stak hem de hand toe, en hervatte, ernstig:

„Vergeef me, als mijn woorden je hebben gechoqueerd, amice! Ik beloof beterschap. Maar ik ben nog niet klaar met mijn verslag. We zouden dus de campagne doorzetten; maar hoe? Lang en breed hebben we daarover gedebatteerd; maar tot een conclusie konden we maar niet komen. Plotseling wordt iemand aangediend, die een allergewichtigste tijding heette te brengen. De man werd binnengelaten; en wat was nu het groote nieuws? Het landvolk in het uiterste Noordwesten van Somerset had zich met dorschvlegels, hooivorken en meer zulke fraaie tela gewapend voor Monmouth, en stroomde bij duizenden naar Bridgewater. Dat was een straal van hoop voor onze vergadering; en er werd besloten, naar Bridgewater terug te keeren, en ons te versterken met die onverwachte bondgenooten. Morgen ochtend, om half zes, rukken we uit. Of 't wat geven zal, weet ik niet; maar ik heb er al heel geringe gedachten van."

Hij had gelijk. Toen ze, den 2den Juli, op nieuw Bridgewater binnenrukten, bleek het, dat de hooggeroemde aanwinst zich bepaalde tot een goede honderd boerejongens.

(Wordt vervolgd.)

NIEUWE UITGAVEN.

Pedagogische schetsen door H. G. Roodhuyzen. Eerste en tweede stuk. — Amsterdam. G. van Tyen en Zonen. 1875 en 1876.

„Toen ik nog een kind was." Opmerkingen, beelden en schetsen, door Dr. A. L. Poelman. — Groningen. W. Veraluys. 1876.

Zénaide Fleuriot. Miss Idéal, vertaald door Nanette. Met een woord „ter inleiding" van H. C. Lohr. — Groningen. L. van Griffen. 1876.

Het boek eener moeder. Naar het Fransch bewerkt door Dr. C. M. Vos. Amsterdam. Y. Rogge. 1876.

Zou het waar zijn, dat men in Nederland onder de oude wet — ik bedoel die op het lager onderwijs — meer deed aan pedagogie dan tegenwoordig? De heer Roodhuyzen beweert het; en ik heb noch aanleiding, noch bevoegdheid om zijn stelling in twijfel te trekken. Of echter de wet van 1857 ook deze schuld moet dragen, is een andere vraag, die ik niet aanstonds toestemmend durf beantwoorden. Het is niet bepaald noodig, van elke met reden onttroonde godin een zondenbok te maken. De oogen van het liberale Nederland zijn sedert eenige jaren open gegaan voor de grove gebreken der lang onovertrefbaar geachte wet van '57. Wie nog behoefte heeft aan een duidelijke gisping van een deel harer grootste fouten en zonden, kan te recht bij den schrijver der Pedagogische schetsen; hoewel de daar geleverde akte van beschuldiging, overeenkomstig den aard van het boek, noch volledig, noch behoorlijk afgewerkt is. Zij bestaat veeleer uit een lange reeks door het geheele werk

verstrooide opmerkingen en klachten. Maar onder de laatsten een plaats in te ruimen aan het „feit", dat de pedagogie veel heeft verloren van den eerbied, haar vóór '57 toegekend, gaat dunkt mij niet aan. De wet eischt duidelijk genoeg, in art. 44, van de aanstaande hulponderwijzers en hulponderwijzeressen, kennis der beginselen van onderwijs en opvoeding, terwijl van den hoofdonderwijzer en de hoofdonderwijzeres, naar art. 45 en 46, gelijke kennis gevorderd wordt, doch grondiger, meer omvattend en ontwikkeld.

Als niettemin de pedagogie verwaarloosd en met het examen in dit vak de hand gelicht wordt, wat de heer Roodhuyzen verzekert, en als er inderdaad, naar hetgeen hij hoorde mompelen, tegenwoordig zelfs Inspecteurs van het lager onderwijs worden gevonden, „die de pedagogie minachten;" dan zullen wij veeleer het euvel op rekening moeten schuiven van „de vorige wet", die o. a. onzen auteur „drie uur lang" aan een examen in zoogenaamde zielkunde en opvoedingsleer onderwierp. Actie geeft reactie. Elke afgoderij leidt tot onverschilligheid. Het ligt bovendien geheel in de richting van onzen tijd, met zijn onverzadelijken dorst naar kennis, vluchtig heen te loopen over wat uiterst eenvoudig en gemakkelijk aan te leeren schijnt, over wat in zekeren zin van zelf spreekt. En dat geldt ten volle van de pedagogie. Hare lessen zijn zoo gelijkvloersch, hebben zoo weinig te maken met cijfers en formules, klinken zoo door en door natuurlijk, dat het voor den hoog strevenden geest nauwelijks de moeite waardig schijnt, er eenige oogenblikken aandachtig naar te luisteren. Wij zijn in de periode van het ware, heeft de heer Roodhuyzen ergens zeer ter snede opgemerkt. Kennis staat bij het onderwijs op den voorgrond. Van kennis en kennis alleen wacht men het heil der volken. Vroeger stond bij het onderwijs meer de ontwikkeling van den zin voor het goede op den voorgrond. Straks — de voorteekenen van den nieuwen dageraad zijn reeds duidelijk waar te nemen — zullen het welvaren en de voortdurende bloei der natie van den triomf der kunst en hare aanbidding in hutten en paleizen afhankelijk worden geacht.

Laat het nu waar zijn, wat ik meer geneigd ben als een scherpzinnige opmerking te bewonderen dan te bestrijden, dat, wanneer men van de negentiende eeuw spreekt, de

bloeitijd van het goede dagteekent van het herstel onzer onafhankelijkheid, van „de omwenteling die de Nederlanders op de knieën wierp om te danken", van de dagen toen men „leefde onder den invloed van het Haagsche Genootschap." Laat het zoo wezen, dat het rijk van het goede omstreeks 1857 ten ondergang neigde om plaats te maken voor de heerschappij van het dagelijks machtiger wordende ware. De thans vigeerende wet op het lager onderwijs zal van de wisseling dier onderscheiden, allen en alles beheerschende stroomingen des geestes veeleer de vrucht, dan wel de bron moeten worden geacht. Wij kunnen er haar geen verwijt van maken, dat zij een kind is van haar tijd en geen dieperen eerbied voor de pedagogie aan den dag legt dan met het geloof harer ouders in de alleenzaligmakende kracht der kennis bestaanbaar is. Of wij van de haast aanstaande opperheerschappij der kunst meer waardeering van de „geminachte" mogen verbeiden? Ik vrees. Doch laat ons liever hopen, dat de op elkander volgende eenzijdige vereering van het goede, het ware en het schoone, spoedig tot het verleden behoore en verdrongen worde door een evenredig en gelijktijdig dienen van dit edele drietal.

Hoe het zij, verklaard uit de wet, uit reactie, of uit den geest des tijds, het feit schijnt vast te staan, dat de opvoedkunde tegenwoordig in de onderwijzerswereld niet hoog staat aangeschreven. Toch is het onomstootelijk waar: geen bruikbaar hoofd eener school, die niet, behalve een goed onderwijzer, een deugdelijk pedagoog is. Voor allen, die met het geven van eenig onderwijs zijn belast, maar inzonderheid voor hen, aan wie de leiding van het geheel wordt toevertrouwd, is de pedagogie een onmisbare wetenschap. De gebreken, waartegen zij hare beoefenaars waarschuwt en wapent, zijn echt menschelijke, volkomen „natuurlijk;" 't is waar. De regelen, die zij voorschrijft, zijn allerminst ingewikkeld, veeleer dood eenvoudig en evenzeer volkomen „natuurlijk;" het valt niet te loochenen. Doch juist in dat echt menschelijk, doodeenvoudig en volkomen natuurlijk karakter van beiden, schuilt het lang niet denkbeeldig gevaar, dat beiden niet geteld, de eersten met rust gelaten en de laatsten verwaarloosd worden, iets wat noodwendig steeds geschiedt ten koste van de ontwikkeling der kinderen. De oogen moe-

ten geopend worden voor de fouten, die de onderwijzer, blijkens de ervaring, gevaar loopt te begaan, in zijn doen en laten, spreken en zwijgen. Ontzettend groot is het getal der kleinigheden, waarop hij letten, waaraan hij denken moet, zal hij zijn doel, de vorming der hem toevertrouwde kinderen tot nuttige leden der maatschappij, niet voorbijstreven, door eigen schuld verijdelen, of noodeloos lang verschuiven.

Eere daarom aan ieder, die als een welgeoefend ridder in het strijdperk treedt en een lans breekt voor de smadelijk bejegende en te lang geminachte pedagogie! De heer Roodhuyzen heeft aanspraak op den dank van allen, die het wel meenen met de ontwikkeling der jeugd.

„Maar opvoedkunde is — vergeef mij de uitdrukking — een dor vak. Stijf, houterig, onoogelijk zijn de regelen, die zij stelt; saai haar toon; ja eigenlijk vervelend al wat aan haar is."

Zeker, de pedagogie kan dit alles wezen en misschien nog veel meer wat niet in onzen smaak ligt; maar haar voorkomen behoeft niet terugstootend, noch haar stem die der afgeleefde grijsheid te zijn. Dat heeft, naast anderen, de heer Roodhuyzen bewezen; en daarom: dubbele eer aan den auteur der Pedagogische schetsen.

De titel wijst het reeds aan. De opvoedkunde, hoe hoog ook als wetenschap vereerd door den schrijver, treedt hier niet op in het keurslijf van een deftig voorgedragen stelsel. De schetsen staan allen op zichzelf en vormen slechts in zoover een geheel, dat zij allen betrekking hebben op gebreken en misslagen, waartegen de onderwijzer op zijn hoede behoort te zijn. Zij munten uit door duidelijkheid. Schier zonder uitzondering wordt de spijker recht op den kop geslagen. De vijf en twintig schetsen zijn bijkans even zoovele typen, naar het leven geteekend en waarvoor tal van personen, waaronder de auteur zelf, heeft moeten poseeren. Niet dat de schrijver zich verstoutte ooit dezen of dien ten voete uit te portretteeren. Och neen. Ik deed, zegt hij, „als de schilders: ik nam den neus van Antinos, den mond van Esculaap, het voorhoofd van Mars, de oogen van Bacchus, en zoo kwam mijn beeld in de wereld. Met andere woorden: ik heb van Jan, van Piet en van Paulus, die ik gekend of bijgewoond heb, geborgd, om den denkbeeldigen Symen te

schilderen. Ik ken geen enkelen Symen. Wie mijn Symen zoeken gaat buiten zich zelven, ik zeg u, hij zal hem niet vinden."

Niemand behoeft dus te vreezen, dat het geheim der toevallige bekendheid met zijn karakter hier met ruwe hand zal zijn geschonden. Wel kan het velen bij het lezen van menige bladzijde in verschillende schetsen gebeuren, dat het hun is, alsof zij in een spiegel zien. Gegeeseld worden, beurtelings met ernst en luim, met de striemen der heilige verontwaardiging en van den luchthartigen spot: de onfeilbare, de tiran, de constitutioneele, de phlegmatieke, de luimige, de losbandige, de behoudsman, de zelfzuchtige, de ongeoefende, de sul, de sarcastische, de onnoozele, de slendriaan, de hoogvlieger, de valsche, de wantrouwige, de windmaker, de onbeschaafde, de driftige, de saaie, de voortvarende, de onderwijzer tegen wil en dank, de kwakzalver, de philosoof, de zemelknooper. Gij lacht bij de teekening van den een; gij wordt wrevelig, uw bloed gaat koken bij de schildering van den ander. Tal van hebbelijkheden en onhebbelijkheden, waardoor onderwijzers zich, óf veelvuldig óf wel eens, doch altijd ten koste van het doel dat zij behooren na te jagen, plegen te onderscheiden, wordt hier in naam der pedagogie op de kaak gesteld. De vorm is onderhoudend; voor afwisseling tevens voldoende zorg gedragen. Een schat van kostelijke anekdoten geeft relief aan schets, scherts en vermaning. Dit handboek van pedagogie behoeft niemand af te schrikken, die overigens met reden opziet tegen al wat saai en vervelend is. Men leest deze schetsen voor zijn genoegen en leert mitsdien werkelijk spelende.

Wie de zooeven medegedeelde, breede lijst van onverlaten overziet, die zich hier en ginds te onzaliger uur een plaats in de school wisten te verwerven en daarom door Roodhuyzen worden gebrandmerkt, kan licht in de verzoeking komen te meenen, dat de schrijver alleen zegt, hoe de pedagoog zich niet moet gedragen. 't Is waar: het negatieve staat op den voorgrond bij zijn teekening van den man naar zijn hart; maar zóó dat diens beeld niettemin duidelijk genoeg te voorschijn komt en ten slotte voor het geestesoog van den lezer in sprekende trekken prijkt boven de verschrompelde lijken en verstrooide ledematen der lammen, kreupelen, dooven,

heel en driekwart blinden. In elk vonnis schitteren tusschen de deels meer, deels minder talrijke gronden van scherpe veroordeeling, behartigenswaardige wenken, treffende opmerkingen, uitstekende lessen. Naar volledigheid heeft de auteur niet gestreefd. Hij had in dat geval een anderen vorm dan dien van schetsen gekozen. Maar wij zullen reeds zeer veel hebben gewonnen voor het aankomende geslacht, indien allen die zich aan het onderwijs wijden, vooral de jongere onder hen, een ernstig gebruik maken van zijn boek. Het zal hem daarbij niet deren, indien zij, en naar waarheid, het eene stuk pikanter, degelijker, flinker opgezet, of meer overeenkomstig den aanhef vervolgd, dan het andere achten. Laat hen bij de meesterlijke schets van den onfeilbare zeggen: waarom hebt ge verzuimd aan te toonen, dat de leerlingen niet zelden den „onfeilbare" wantrouwen, omdat zij met hun vaak scherpen blik 's mans zwak in het oog hebben gekregen? Waarom niet gewezen op de groote schade, uit dit wantrouwen geboren, juist daar waar vertrouwen in den onderwijzer een eerste voorwaarde tot behartiging zijner lessen is, b.v. waar hij als man van ondervinding spreekt en put uit ervaringen, die de jeugdige aangesprokenen niet kunnen controleeren? — Waarom verzwegen, dat de heerschzucht van den tiran-onderwijzer, behalve slaven en oproerlingen, nieuwe tirannen kweekt, die straks het leven van echtgenooten, kinderen en ondergeschikten in het eigen gezin zullen verbitteren? — Moet het niet tot misverstand leiden, den ijveraar zonder verstand en den man, die altijd te laat komt, als „de losbandige" te presenteeren? — Zal het gemakkelijk vallen, den onnoozele en den sul behoorlijk te onderscheiden? — Weg met den „hoogvlieger!" roepen wij Roodhuyzen na. Maar laat onze voorganger oppassen, dat hij niet andermaal, en nu in tegenovergestelde richting, ons tot eenzijdigheid verlokke, met zijn „per slot van rekening is het van ondergeschikt belang of de onderwijzers geleerde lui worden, en van overwegend belang, dat de jeugd datgeen leere, wat zij in de eerste plaats goed kennen moet." Goede pedagogen, die het multum boven het multa stellen, hebben wij noodig. Maar met blinde leidslieden der jeugd, al zijn zij nog zoo goed van wille, kunnen wij weinig uitrichten.

Nu ik toch eenmaal dit punt aanroer, het komt mij voor,

dat de heer Roodhuyzen, uit zekere reactie tegen de hooggeprezen veelweterij onzer dagen, het groot belang van algemeene kennis voor mannen van beschaving over het hoofd ziet. Bij herhaling legt hij den vinger op de wondeplek in het moderne onderwijs der jeugd, welks overlading vaak ten gevolge heeft dat b. v. aanstaande kooplui van vele dingen buiten het vak hunner keuze eenig begrip hebben, maar niet vlug kunnen optellen. Het kan inderdaad zijn nut hebben en is zeker niet ontijdig, te waarschuwen tegen de opgeschroefde verwachtingen der jongste pogingen tot vooruitgang op 't gebied van 't onderwijs. De kastijding is verdiend: „Nooit werden meer would-be acrobaten gevonden dan tegenwoordig. Sinds Blondin op een koord en met een kruiwagen over de Niagara gewandeld is, wil al de drommel meedoen. Vooral in 't onderwijs. En 't zal nog erger worden, als Blondin of een ander er op zijn kop overgaat. Leerlingetjes, die trouw, hij „word", en hij „vind", of ook wel hij „vint" schrijven, hooren geleerde verhandelingen over taalvorming en taalverloop; leerlingetjes, die de wonderlijkste producten als opstellen leveren — maken de leerlingen overal opstellen? — hebben lessen in de letterkunde. Ze moeten weten, dat Cats al de onhebbelijkheid van het Hollandsche karakter belichaamd heeft — en dat Busken Huet het gezegd heeft. Daarom is 't ook waar, omdat Busken Huet het gezegd heeft. Och, arm! bedenk toch, wat gij zelf geweest zijt, toen gij leerling waart. Bedenk toch, wanneer gij Busken Huet gelezen hebt. Bedenk toch, of gij hem gelezen hebt met een geloovige ziel, als een toekomstige kathechiseermatres aan de voeten van haar orthodoxen dominee, of wel als een zelfdenkend en zelfoordeelend man. Bedenk toch, dat de natuur zich niet ongestraft verkrachten laat. De boer is zoo gek niet, om een veulen werk te laten doen als een paard; mogen wij zoo gek zijn?"

Zeer goed gezegd. Maar geeft nu de overdrijving aan den eenen kant recht tot de verheffing van het tegenovergestelde euvel? De heer R. vraagt, bij wijze van voorbeeld, in vollen ernst: „Denkt ge, dat ik een cursus van plantkunde houd op mijn school, die tracht jongelieden voor te bereiden voor den handel? Ik ben zoo gek niet. Ik heb, op mijn eer, liever, dat een knaap vlug optelt, dan dat hij de „Flora van Holland" kent." Twee bladzijden verder, II bl. 108, wordt

de eisch gesteld dat men den jongens op de lagere school van het lijf zal blijven met dingen als repeteerende breuken, omdat „zij er niets aan hebben voor hun leven."

Och, arm! ben ik geneigd op mijn beurt uit te roepen, bedenk toch dat het lager onderwijs in zijn geheelen omvang door duizenden ouders wordt geminacht, omdat hunne kinderen, naar zij meenen, „er niet aan hebben voor hun leven." Ze kunnen er niet van eten, heet het. Of wel, waar ge het gewicht der verstandelijke en zedelijke ontwikkeling bepleit: ze moeten toch ook leven en leeren brengt geen brood in huis.

Och, arm! bedenk toch, dat uw aanstaande koopman spoedig genoeg gevaar zal loopen, op te gaan in cijfers. Laat hij iets meer meenemen van de school dan enkel hulpmiddelen om in den kortst mogelijken tijd zooveel mogelijk geld te verdienen. Bedenk toch, dat hij behalve koopman, burger, waarschijnlijk echtgenoot en vader, in ieder geval ook mensch moet worden. Als gij hem maar goed optellen leert, zal het kantoor wel zorgen, dat hij vlug leert cijferen. Het is geen schande voor uw school, dat zij geen snelschrijvers vormt. Maar wij zouden het u nooit vergeven, indien gij den aanstaanden snelschrijver de rekenles onthieldt, omdat hij er toch niet aan hebben zou voor zijn leven.

Waarlijk, de uitersten raken elkander. Bij de Nederlandsche geschiedenis in politieke beschouwingen te verdwalen, II bl. 15, is hoogelijk af te keuren en lofwaardig de bede: „och! vertel maar de feiten, en vertel ze smakelijk." Doch in denzelfden adem te vervolgen: „laat zelfs de „histoire bataille" maar de geschiedenis zijn", is al te haastig van Scylla op Charybdis verzeilen. Daarbij te bedenken, „dat wij er ook mee begonnen zijn," moest alleen leiden tot de herinnering, dat wij later wenschten: waren wij maar anders begonnen; hoeveel minder zouden wij in volgende jaren hebben behoeven af te leeren!

Moest de valsche niet liever de onrechtvaardige, of de partijdige heeten?

Dat wij den windmaker, ondanks de geestige schets zijner afdwalingen bij het onderwijzen, slechts ten deele zien leven, is waarschijnlijk een gevolg van de gelukkige omstandigheid, dat zijn geslacht langzamerhand schijnt uit te sterven.

Het maakt een ietwat zonderlingen indruk, indien men de Schetsen in korten tijd doorleest, van onderscheiden pedagogische zouden te vernemen: deze is nu eigenlijk van allen de ergste. Dit wijst reeds op een ontstaan der opstellen in verschillenden tijd. Daarvoor pleiten ook het afwisselend gebruik der uitdrukking in de school en op de school, gelijk andere eigenaardigheden van taal en stijl, ja de tastbaar ongelijke stemming des auteurs.

In overeenstemming met deze geboortegeschiedenis van Roodhuyzen's werk, meen ik hun voor wie het in de eerste plaats bestemd is, te mogen aanraden: behandelt dit boek niet als een roman; verslindt het niet; maar leest er van tijd tot tijd een gedeelte van. De lessen zijn te eenvoudig — er ligt ernstige waarheid in deze paradox — om ze allen in eens te onthouden.

Maar eigenlijk geldt die raad voor allen, die van dezen letterkundigen arbeid willen genieten. De auteur heeft zonder voldoenden grond hun aantal beperkt tot aanstaande of reeds gevestigde onderwijzers en hunne vrouwelijke ambtgenooten. Wat hij als bijzonder onderwijzer eener school voor jongens uit den beschaafden stand, over onderwijs en opvoeding heeft geschreven aan het adres zijner vakgenooten, heeft beteekenis voor allen die belang stellen in het onderwijs en de opvoeding der jeugd, of die voor het minst, krachtens hunne waardigheid als vaders en moeders, daarvoor oog en oor behoorden te hebben.

Ik wenschte wel dat — om niet te zeggen: alle — zeer vele ouders de Pedagogische schetsen lazen, én om minder dan gewoonlijk het geval is, vreemdelingen te blijven in de onderwijswereld, én om hun voordeel te doen met de opvoedkundige wenken, die hun hier zijdelings in overgroote getale worden gegeven. Voor een goed deel toch rust mede op hunne schouders, wat hier van het standpunt des onderwijzers wordt besproken, de opvoeding hunner kinderen. Vele gebreken, waartegen de pedagoog-vreemdeling heeft te waken, moeten even nadrukkelijk bestreden en vermeden worden door den pedagoog-vader of moeder. Ouders handelen niet zelden even ondoordacht, dwaas en slecht tegenover hunne kinderen, als onderwijzers, die geen rekening hielden met de eischen eener gezonde pedagogie.

Ik ben waarlijk niet in staat te zeggen, welke der vele hier gegispte opvoedkundige zonden niet meermalen, of wel eens, uit domheid, uit onnoozelheid, uit gebrek aan verstand of hart, door vaders en moeders wordt gepleegd. Dat zij zich spiegelen aan de voorgehouden type van den onfeilbare, enz. enz. In huis is er niet minder takt toe noodig dan in de school om de aan koppigheid grenzende fierheid der Kareltjes te buigen en bij zijn neefjes en nichtjes de verkeerde neigingen te onderdrukken, aan de goede leiding te geven. De Schetsen zullen genoemde ouders tevens doen zien, dat er in de schoolwereld heel wat meer te koop is dan zij vermoedden; dat een goed deel hunner klachten tegen den onderwijzer óf ongegrond óf onbillijk is; dat zij liever dan van de school alles — en onder alle omstandigheden te veel — te verwachten, hun best behooren te doen, om aan te vullen wat de school niet kan geven.

Hoe dacht ik, bij het lezen van den kwakzalver, aan Jantje, die voor oom of tante eens een versje — het éénige dat hij met veel moeite zoo wat in het geheugen heeft geprent! — moet opzeggen. Hoe levendig kwam mij bij diezelfde gelegenheid het beeld voor den geest van A., van B. en nog een paar ambtgenooten, die hunne botte catechisanten maandenlang van te voren africhten, ja zelfs de vragen die zij doen zullen, met de daarbij passende antwoorden, laten van buiten leeren, alleen om te schitteren met hunne leerlingen voor het kennersoog der ouderlingen, die bij de aanneming tot lidmaat zullen tegenwoordig zijn. Al ware het niet reeds alleen om deze schets, vertrouw ik dat niet weinig predikanten met veel vrucht gebruik zullen maken van Roodhuyzen's werk. Het werd onlangs terecht gezegd, in een discussie over de noodzakelijk geworden nieuwe regeling van het hooger onderwijs voor aanstaande godsdienstleeraars: men heeft veel te lang de pedagogie veronachtzaamd; een godsdienstleeraar, die geen pedagoog is, kan zijn taak niet naar behooren vervullen. — „Piepjonge", ook oudere leden van schoolcommissies kunnen alsmede zeer belangrijke dingen vernemen uit de besproken Schetsen. Sommige bladzijden schijnen inzonderheid voor hen geschreven. Het is goed, dat de toeziende heeren eens hooren, hoe vaak zij met opzet en door een verkeerde beoordeeling van wat uitstekend of verkeerd schijnt,

hoewel het juist het tegenovergestelde is, worden misleid.

Wie meespreken wil over de kwestie — sedert hoelang en tot hoelang aan de orde van den dag? — godsdienst op de scholen, late noch den philosoof, noch den zemelknooper ongelezen. Waarom Roodhuyzen van zijn bijzondere school het onderwijs in de bijbelsche geschiedenis heeft verbannen, hoewel hij dit betreurt, begrijp ik niet, tenzij hij de ouders meer naar de oogen ziet dan anders, blijkens de Pedagogische schetsen, zijn gewoonte schijnt te zijn.

Er is meer wat mij niet volkomen helder is. B.v. hoe een zoo goed stylist als R. van tijd tot tijd woorden gebruikt als te drommel, drommels, leuteren, om zeep gaan, opdisschen en enkele andere. Evenmin kan ik vatten, waarom schier elke pedagogische deugd een vrucht van oefening wordt geheeten, en geheel of nagenoeg geheel wordt gezwegen van zelfverloochening en zelfbeheersching als onmisbare voorwaarden, om in vereeniging met een goede dosis menschenkennis, den echten pedagoog te vormen. Maar ik moet mijzelf tot de orde roepen en bedenken, dat de auteur geen volledig stelsel, slechts schetsen heeft willen geven. Dat velen zich opgewekt gevoelen, ze dankbaar aan te nemen.

Want groot, onbeschrijfelijk groot is de invloed der opvoeding op het geheele leven des menschen, mag ik vervolgen, met het oog op het tweede der hier boven genoemde geschriften. „Toen ik nog een kind was" geeft, de Inleiding mede gerekend, met haar overzicht van Victor Cherbuliez' Marguerite Mirion, een twaalftal goeddeels lezenswaardige schetsen, leekepreeken over den tekst: kommer en smart, angst en vrees, toorn, drift, hartstocht, die het gemoed ontrusten en verstoren, „al die daemonen slaan op de vlucht voor den weerglans van 's levens dageraad, gelijk de nevelen wijken voor het glansrijke schijnsel der opgaande zon." M.a.w. een herinnering uit de dagen der jeugd, kan ons redden uit elken stoffelijken en zedelijken nood.

Misschien evenwel maak ik mij aan een kleine overdrijving schuldig en heeft de auteur niet bedoeld, propagada te maken voor het geloof aan de almacht van gezegde herineringen. Zeker spreek ik in zijn geest, wanneer ik verklaar: hoe rijker de jeugd is aan goede indrukken, edele gewaarwor-

dingen, reine ervaringen; naar mate het kind op voortreffelijker wijze werd opgevoed, des te grooter zal de schat van zoete, hartverheffende herinneringen zijn, waaruit de man of vrouw tot zijn redding en vertroosting zal kunnen putten, ten dage dat hij smart lijdt, hetzij naar het lichaam, hetzij naar den geest.

„Toen ik nog een kind was" .... daar licht niet zelden bezielende kracht in de herinnering, die zich met deze inleiding aan ons voordoet. Dr. Poelman heeft deze waarheid in treffende beelden in het licht gesteld. Daarmede zij intusschen niet gezegd, dat al wat hij leverde in den pas verschenen bundel op gelijke waardeering aanspraak kan maken. Naast schetsen die uitmunten door eenvoud en waarheid, treffen wij hier bladzijden aan, wier auteur alles behalve is vrij te pleiten van gezochtheid en liefde voor het sentimenteele.

Ik denk er niet aan, eenig kwaad te spreken van De jeugd. Integendeel, daar is, naar mijn oordeel, veel goeds en schoons gezegd over de jeugd en de verbeelding, de jeugd en de lente, de jeugd en de kracht, de jeugd en den tijd, de jeugd en de zorgeloosheid, de jeugd en de onschuld, de grenzen der jeugd, de jeugd en het berouw, de jeugd en het geheugen. Maar het verhaal der twee Göttinger studenten, waarmede de verhandeling wordt besloten, doet ons reeds vreezen, dat wij ons voor de volgende bladzijden op bijzonder stoute wendingen en verbazingwekkende invallende gedachten zullen moeten voorbereiden.

Met de twee broeders verheugen wij ons, dat zij nog juist bij tijds hebben gedacht aan de dagen hunner kindsheid.

Maar Aan den waterkant zien wij niets, dat meer dan verbazing en eenig medelijden wekt. Medelijden voor het arme schaap, dat ondanks haar „zoo goed als zuiver Grieksch profiel" een halve onnoozele is en onder de beste leiding, die zij ooit kon wenschen, het niet verder brengen kon, dan dat zij veel op had met haar toilet en haar keurig theeservies. Wij verbazen ons over de blinde liefde van den flinken jonkman, die een betere vrouw waard was dan het domme, onbehaaglijke, door allen verstooten kind, dat hij misschien van een zelfmoord had gered. Wij hebben medelijden met den man, wiens edelmoedigheid hem zoo duur te staan kwam. Medelijden ook met zijn aardige jongens, van wie wij alleen

niet kunnen begrijpen, hoe het mogenlijk is, dat zij de zonen zijn hunner moeder.

Eene oude pastorie behoort ongetwijfeld tot het beste uit dezen bundel. Wie zou niet willen, zoo zuiver gevoelvol en schoon te kunnen vertellen van wat hij als zesjarige knaap mocht opmerken, genieten en doorleven?

Een appel kan, luidens de paradijslegende gelijk het volk haar pleegt te verduidelijken, veel op het geweten hebben. Maar dat dezelfde vrucht een zoo magisch reddend vermogen bezit, als Dr. P.'s Over een appel doet vermoeden, kan ik moeielijk gelooven.

Bij een graf laat zich wel lezen maar zegt niet veel.

De „kuische maan" is meer bezongen. 't Is mogelijk dat haar licht soms de herinnering oproept aan den dag der onschuld en aldus op een kritiek oogenblik het keerpunt wordt in 's menschen leven, waarbij deze of gene sterke held de liefde duurzaam begraaft onder eer en plicht. Maar voor het verhaal In 't maanlicht eenig ander oordeel te hebben dan „gezocht, sentimenteel, fantastisch en in strijd met de eischen eener gezonde moraal", schijnt mij kwalijk denkbaar.

Ontkennen zal ik niet, dat een indruk In 't rozenperk ontvangen, iemand altoos kan bijblijven als een rustelooze prikkel tot werkzaamheid in alles, wat edel is en goed. Maar ik vraag: wat beteekent het bericht van een dergelijk toevallig samentreffen van wat men ziet en denkt? Heb ik ook kans, tot het besef mijner verantwoordelijkheid te komen, door in een rozenperk te turen?

Van ontmoetingen met oude bekenden durf ik meer heil verwachten, indien zij gelijken op den dankbaren Hein van Pannenburg. 's Mans levensgeschiedenis — of zal ik zeggen: het sprookje? — is een geschikte bijdrage voor ouders en onderwijzers, die hun kinderen willen laten zien, hoe soms de deugd nog na jaren wordt beloond.

Mr. Muller in huis en daar buiten niet dezelfde, maakt een gunstige uitzondering op den regel; maar kan toch, met zijn dubbel aangezicht, kwalijk op onze sympathie rekenen.

Gaarne schonken wij die onverdeeld aan Eugénie de Morton geboren Anna Brink, indien wij maar konden nagaan, waarom zij haar roeping als operazangeres

verloochende en besloot deugdzaam te worden, terwijl ons eigenlijk uit niets gebleken was, dat zij van het rechte pad was afgeweken. Hier, gelijk meermalen in Dr. Poelman's schetsen komt de reddende herinnering als een deus ex machina uit de lucht vallen. Ditmaal blijkt niet eens voldoende, dat zijn verschijning noodzakelijk was tot behoud der heldin.

Wie het toevallige bemint, kan zijn hart ophalen aan het novellistisch gedeelte van „Toen ik nog een kind was". Voor anderen heeft het boek uit dit oogpunt beschouwd, geen waarde, zoo het al voor hen geen ergernis is, omdat zij verlangen, dat het heden een logisch product zij van het verleden. Maar de beteekenis van het geschrift ligt niet in de romantische inkleeding der onderscheiden deelen. Om tot afscheid ook eens in den trant des auteurs te spreken: afgezien van het weinig sierlijke omhulsel, is het boek van Dr. Poelman de woonplaats van een welmeenenden geest, waarmede men niet dan tot zijn voordeel verkeert.

Beter vertrouwd, dan deze onze landgenoot, met de eischen der romantische inkleeding van ernstige gedachten, is Zénaide Fleuriot, schrijfster van Miss Idéal. Deze Fransche dame heeft zich blijkbaar ten doel gesteld, een reeks nuttige lessen en belangwekkende beschouwingen voor te dragen over de opvoeding van volwassen kinderen uit den beschaafden stand. Daartoe brengt zij ons in kennis met haar Miss Idéal, op het oogenblik der voorstelling niet meer het kleine meisje, dat dezen bijnaam van haar goeden oom Adriaan ontving, maar reeds echtgenoote en moeder van een drietal kinderen, die de twintig naderen of even achter den rug hebben. Ter wille hunner kinderen zijn de heer en mevrouw Deglace uit de voorstad van Nantes naar Parijs vertrokken. Hier vinden wij de voormalige Miss Idéal in haar salon, dat zij ons beschrijft op een wijze, die ons aanstonds den besten dunk geeft van haar goeden smaak. Daarna gunt zij ons een kijkje in haar verleden en begint vervolgens te vertellen van haar kinderen, haar bezoeken, haar omgeving, haar lotgevallen en ervaringen, gedachten en wenschen in de hoofdstad van Frankrijk. Ongemerkt heeft zij den vorm van het dagboek gekozen en houdt dien, met meer of minder gestrengheid, ten einde toe vast.

Men zou bedenking kunnen maken tegen het tweeslachtig karakter van het boek. Want inderdaad weten wij soms niet of wij een roman, dan wel een dagboek in handen hebben, zelfs niet na den tastbaren overgang van het in éénen adem gestelde voorwerk tot het bij tusschenpoozen aangevulde geschrift. Maar het verhaal is onderhoudend en het bekende Fransche spreekwoord gedoogt niet, een anderen dan den vervelenden schrijftrant af te keuren. Bovendien valt het moeilijk uit de vertaling van Nanette alleen, zonder behulp van het origineel, te bepalen op wier rekening de veelvuldige onregelmatigheden in het gebruik van den tegenwoordigen en van den verleden tijd moeten worden gesteld. De omstandigheid dat Zénaide Fleuriot meermalen vergat, dat zij bezig was een dagboek te schrijven, kan tot de bedoelde fouten hebben geleid. Doch het is ook mogelijk dat onze Nanette niet altijd juist de bedoeling der Fransche schrijfster heeft begrepen. Onberispelijk toch is haar vertaling niet. Om een paar voorbeelden te noemen, wij kennen wel een schat, geen zee van herinneringen, bl. 10. Wat op een ontstemde piano klimperen is, weet ik niet, tenzij ik aan het gebruikelijke tjingelen mag denken, bl. 15. Van schitterende huwelijken heb ik meer gehoord, maar nooit van een verstandige dame, die haar ingenomenheid betuigde, omdat zij ten huwelijk was gevraagd door haar schitterenden neef, bl. 17. Zeker niet schitterend is de volzin: „Door dezen maatregel ontruk ik aan den tijd, dien ouden tiran, wien men heeft wijs gemaakt, dat hij alles kan uitdooven, alles kan vernietigen, alles aan de vergetelheid kan prijs geven, wat in mijn vermogen is," bl. 9. De cursief gedrukte woorden moesten na ontruk ik zijn geschreven. Stroef en onduidelijk is het spreken over een „hooger bestaan, waarop de tijd niets vermag en waarvan de gedachte zulk een magtigen steun verleent in tegenspoed," bl. 16.

Doch ik wil op die wijs niet voortgaan en haast mij zelfs te verklaren, dat de vlekjes in de vertolking niet zoo hinderlijk zijn, dat Nanette's werk om die reden ter zijde zou moeten worden gelegd. Integendeel, Miss Idéal is, ook in haar Hollandsch gewaad, een boekje, dat de kennismaking over waard is. Kinderen kunnen het lezen zonder schade. Aanstaande en jeugdige moeders tot bepaling, oudere dames

tot toetsing harer opvoedingsidealen. Voor allen valt er wel iets, voor velen zeer veel te leeren van de in menig opzicht voortreffelijke mevrouw Deglace. Zij heeft uitnemende beginselen, prijzenswaardige bedoelingen en beschikt over een niet alledaagsche gevatheid, scherpzinnigheid, helderheid van geest en juistheid van blik om het goede dat zij beoogt, te handhaven en tot stand te brengen.

Wij hebben niet te veel moeders, die zich, gelijk zij, van tijd tot tijd, met het oog op haar kinderen herinneren: ik moet trachten om met meer geestkracht dan ooit, hun oordeel te versterken, hun verstand te verlichten, en hunne vermogens in behoorlijk evenwicht te brengen.

De meesten raadplegen misschien wel evenzeer haar dokter, wanneer zij haar kinderen „in de wereld" denken te brengen, maar zij luisteren niet naar de vermaning: „geloof mij, mevrouw, houd uwe kinderen zoo lang mogelijk van al wat gekunsteld, wat over verfijnd, wat overdreven is, af. Breng hen zoo lang zij geheel van u afhankelijk zijn in direkte aanraking met den gezonden invloed der natuur, en weet wel dat gij hun ligchaam eerst dan waarlijk zult versterken, wanneer gij hun geest ontspant en hun hart kalm houdt. Laat hen op een stille plaats uitrusten en sta pal als een muur, waar het geldt hen tegen verfijnde gewoonten en wereldsch genot te vrijwaren."

Mevrouw Deglace weet haar tijd af te wachten en loopt zichzelf niet voorbij, waar ze eer wenscht in te leggen met haar kinderen en tevens zorgen voor hun levensgeluk. Hoe ik wenschte dat bij haar ter schole gingen die onverstandige moeders, die haar kleintjes te groot vinden voor de „kinderachtige spelen", waarmede zij zich zelf op gelijken leeftijd vermaakten, en die haar tien en twaalfjarige spruiten als aangekleede heertjes en dametjes naar de groote kindersoirées zenden, of ze zelf voor hen aanleggen, waar alles naäperij is van wat de volwassenen zeggen en doen.

Hoevelen zullen de verzoeking weerstaan, haar volwassen kinderen naar den schouwburg te laten gaan, terwijl zij er althans bij deze of die voorstelling niet behoorden te komen, hoewel zij er dringend om smeeken en gulle vrienden hun verzoek krachtig ondersteunen, o.a. door het aanbieden van

de noodige kaartjes? Men hoore hoe mevr. Deglace zich uit een dergelijke moeielijkheid wist te redden.

Haar huisvriend, de raadsheer, heeft kaartjes voor den schouwburg gebracht. Zij schrijft in haar dagboek:

„De verleiding is beligchaamd in die kaartjes, welke door den raadsheer elken avond onder onze oogen gebracht worden. Aller blikken waren op mijn gelaat gevestigd, dat volstrekt niet ernstig stond.

Ik nam mijn hoekje in bij den haard, waar ik gewoonlijk zit, en mijne oogen op den listigen verleider vestigend, zei ik:

— Mijn waarde raadsheer, ik stem in alles toe.

Een algemeene uitroep volgde op die onverwachte mededeeling.

— Maar, voegde ik er bij, ik stel een voorwaarde aan die toestemming. Ga zitten, Adriaan; en gij, Paul II, luister goed. Ik zal mijn dochter van avond naar den schouwburg geleiden; maar ik verlang dat Mijnheer Haudry het stuk, dat gegeven zal worden, eerst van 't begin tot het einde zal vertellen. Ik wensch een juist overzicht. Kom, raadsheer, begin maar; ik ben geheel oor, even als mijne dochter.

Hij begreep onmiddellijk welken strik ik hem spande.

— Hoe zou ik dat kunnen vertellen, zei hij verlegen; hoe kan ik dat weergeven, zonder de betoovering van het tooneel, zonder het spel der akteurs.....

— Maar mijnheer, er is sprake van het stuk. Ik vroeg u: wat zal men voor ons spelen, voor ons zeggen? Ik zou, indien gij het verlangt een of ander goed stuk, dat ik niet heb zien spelen, van begin tot 't eind kunnen vertellen. Kom, kom, gij kent die aardige voorstelling van buiten; vertel haar nu in het bijzijn van vrouwen, die eerbied voor zich zelve hebben en die door andere moeten geëerbiedigd worden Is het verstandig om op goed geluk aan verstrooijingen deel te nemen, die door het gezond oordeel, het verstand en den smaak afgekeurd moeten worden?

Mijn zonen glimlachten over de verlegen houding van onzen vriend.

— Onmogelijk, onmogelijk, riep Paul II, men zegt dergelijke dingen niet in Magdalena's tegenwoordigheid.

— Men spreekt ze toch op het tooneel uit, mijn zoon.

— Wel zeker, hervatte de raadsheer, die zeer verbluft was; maar er ontsnappen ons dan zooveel gezegden.

— Of ze ontsnappen ons niet. Wilt ge mij het stuk vertellen of niet?

— Dat kan ik moeijelijk doen, Mevrouw.

— Gelooft ge dan dat mijne dochter, in mijn gezelschap, stukken zal gaan zien spelen, die niet verteld mogen worden? Dat nooit, Mijnheer. Wat mij verwondert is, dat fatsoenlijke en zeer jonge vrouwen zekere voorstellingen bijwonen. Dat is bijna een ontheiliging.

Daar bleef het bij en de kaartjes verdwenen in den zak van den raadsheer". —

Wat dunkt u, smaakt die bladzijde niet naar meer?

Inderdaad, in Miss Idéal treedt voor ons op „eene hoogst achtenswaardige vrouw, in den goeden zin van het woord, fijn beschaafd, met een edel hart." Ik zeg het tot op zekere, zelfs vrij aanzienlijke hoogte, den heer Lohr na. Maar zoo ver als die des schrijvers van het woord „ter inleiding", gaat mijn ingenomenheid niet.

Ik zou het betreuren, als Miss Idéal het ideaal werd onzer beschaafde Hollandsche vrouwen. Zij is daarvoor te ikkerig. Mijn mannenhart komt in verzet tegen het doorgaande gedrag der geëmancipeerde, die met voorname minachting haar heer gemaal voorbij gaat. Zij overlegt, zij maakt plannen, zij voert uit, zij voedt op en hij zegt ja en amen, of niet eenmaal dit en zwijgt en onderwerpt zich en neemt de bescheiden plaats als kind naast zijne kinderen in, die zijn goedertieren vrouw hem in haar huis heeft toegedacht.

„Zal ik toegeven? Zal ik volhouden?" vraagt ze zich af, reeds vast besloten het eerste niet, het laatste wel te doen, terwijl man en kroost in onverstandig bondgenootschap tegen haar samenspannen en Paul I, de echtgenoot, „op prachtigen redenaarstoon" — wel prachtig in het bijzijn van kinderen! — heeft uitgeroepen: „wat zou zij tegen ons allen kunnen uitrichten?"

Zij vraagt den dokter, vraagt den raadsheer, vraagt heel de wereld om raad, maar doet geen enkele poging om den weerbarstigen man, wien zij gemakkelijk de oogen kon openen, tot inkeer te brengen.

Waarom aan haar dagboek, en niet aan haar trouwen

echtvriend gevraagd, waar zij haar „kiekentjes" tegen de stortregens in een vervallen kasteel zal beveiligen? Wellicht omdat Paul I nog zelf als een kuiken gekoesterd moet worden?

„De raadsheer schrijft mij," niet ons.

„Mijn man en kinderen zijn in voortdurende opgewondenheid over de zee, de lucht, het strand en de visschers. Zij baden met genot en zoeken volijverig krabben en garnalen." — Die lieve kleinen! Moeder houdt intusschen thuis de wacht en zal zich straks verlustigen in den grooten etenstrek der speelsche „man en kinderen."

Als hij beleefd voorstelt: „zouden wij dezen winter niet eenige partijtjes geven?" dan antwoord ik hem steeds, verklaart zij, „dat ik mijn gezelschapzalen met den volgenden winter zal openen, en hoor geduldig de gesprekken van mijn lieven man aan, die duizend omwegen bezigt, om te komen tot het onderwerp bij uitnemendheid: zijn dochter."

Zij ontvangt brieven, waarin men haar smeekt met de familie te komen logeeren.

„Ik heb gebeden, geraadpleegd, nagedacht en ik heb Adriaan laten inschrijven op de lijst, waarom de namen der jongelui, die hun examen voor de telegrafie zullen doen, opgeteekend zijn..... Ik heb zijn vader en Magdalena met hem laten spreken: alles was vruchteloos. Toen heb ik gesproken met de strengheid eener moeder, die men door ongehoorzaamheid beleedigt," en de zaak was in orde.

Was nu Paul I een zwak, karakterloos man, die zich niet bekreunde om het welzijn der zijnen, wij zouden Miss Idéal kunnen bewonderen om haar energie en gaarne het op den voorgrond plaatsen van haar persoon in het dagboek vergeven, omdat zij werkelijk voor allen moest denken en handelen. Maar de op zij geschoven echtgenoot is een flink en degelijk mensch, de „schitterende neef" die haar gelukkig heeft gemaakt, de vader voor wien de kinderen achting mogen koesteren. Het is duidelijk, Miss Idéal verzwijgt zijn deugden en goede daden, omdat de mededeeling haar niet kan doen rijzen in de schatting der lezers van.... een dagboek! Wijkt zij een enkele maal af van dien regel, het is omdat zij, terecht of te onrecht, meent, dat haar inzichten en daden toch veel beter waren. Zoo worden de zijne

kostelijk bouwmateriaal voor het voetstuk, waarop zij zich plaatst.

En dan durft zij zich nog beklagen, dat hij na het huwelijk zijner dochter zich meer en meer in de boeken verdiept! Niets natuurlijker dan dat. Zij heeft niet geleefd met den „besten man". Waarom niet altijd met hem, gelijk nu slechts bij uitzondering geschiedde, alle dingen overwogen en het werk der opvoeding gedeeld, gelijk betamelijk is? Hij was er waarschijnlijk juist de man naar om aan te vullen wat haar ontbrak. Samen hadden zij een modelpaar ouders kunnen worden.

Magdalena een „kookcursus met Jéjé" te laten doorloopen, was uitnemend van haar, maar dat zij „ietwat woedend" werd op h e m, omdat h ij zijn dochter, naar h a a r oordeel, te veel liet leeren, kwam zeker niet te pas. Het was verstandiger van h e m, niet te vergeten dat hij weinig vermogen had en daarom te zorgen, dat zijn kinderen zoo volledig mogelijk onderwezen werden, dan van haar, op advies van den raadsheer te vertrouwen, dat de dochter knap genoeg was, wat haar voorkomen en talenten betrof, om een jonkman van aanzien en fortuin te bekoren. Later worden de rollen omgekeerd en dringt de moeder met reden er op aan, dat haar kind geen huwelijk sluite ter wille van het geld, waardoor de oude heer wel wat sterk was betooverd. Intusschen had zij zelf met welberekend overleg haar Magdalena naar een bal gezonden. Zij had toen nl. verder gezien dan de achttien jaren harer dochter en overwogen, „dat het niet altijd op de bals is, dat de plannen voor de toekomst bepaald worden; maar vele hebben er hun ontstaan aan te danken;" en: „in den kring, die door omstandigheden de mijne is, zie ik geen toekomst voor mijn kind."

Daargelaten, dat h a a r kind ten slotte toch gelukkig wordt juist door iemand uit dien kring, dunkt mij de laatste bekentenis in jammerlijken strijd met de resultaten eener goede opvoeding. Mevrouw Deglace had behooren te zorgen, dat haar kind zooveel beteekende voor zich zelf en voor de maatschappij, dat haar „toekomst" niet alleen afhankelijk was van een „goed" huwelijk. Ik voor mij hoop, dat ook in dit opzicht onze Hollandsche moeders verstandiger zullen zijn..... of worden.

Intusschen heb ik het voornaamste nog niet genoemd, waarom ik wensch, dat zij zich niet in allen deele naar Miss Idéal zullen vormen.

Deze Fransche grootheid is te theoretisch. Zij redeneert te veel. Zij is te verstandig. Zij heeft te weinig hart. Haar ideaal deugt niet.

Het een hangt met het ander nauw samen en staat waarschijnlijk in inniger verband met haar katholiek geloof, dan men oppervlakkig meenen zou.

De kerk predikt gezag en eischt onvoorwaardelijk gehoorzaamheid. Miss Idéal meent het toppunt van haar edelaardigst streven te hebben bereikt, als de kinderen haar naar de oogen zien en blindelings volgen. Haar zoons en haar dochter aan haar wil te onderwerpen, ziedaar het voornaamste doel, dat zij bij de opvoeding geen oogenblik wenscht los te laten. Vandaar ook het eindeloos redeneeren en plannen maken, het wroeten en wringen om tot bewustzijn te komen van den eigen wil. Mevr. Deglace houdt van haar kinderen; maar zij heeft ze niet lief. Zij draagt ze niet in het hart. Dat is geen gevolg van gebrek aan ingenomenheid met haar kroost. Integendeel: zij leeft voor haar kinderen. Zonder dezen had haar bestaan op de aarde bijkans, misschien wel volstrekt geen waarde. Wat haar ontbreekt — hetzij als heillooze vrucht der eigen tamelijk verwaarloosde opvoeding; hetzij van nature — is: liefde.

Twee feiten, zegt Zenaide Fleuriot, in de opdracht van haar boek aan de nagedachtenis haars vaders, zijn haar uit het leven van dien waardigen man bijgebleven: zijn onderwerping en zijn belangeloosheid. Dus niet zijn liefde voor het kind, welks letterkundige proeven hij nog mocht aanschouwen; en niet haar liefde voor hem, dien zij slechts als grijsaard heeft gekend.

Die verklaring is karakteristiek. Zij sluit met het gedrag van Mevr. Deglace tegenover haren echtgenoot, dien zij achting toedraagt, gehoorzamen wil, als hij gelijk heeft en anders — dit eigenlijk het liefst — aan zich onderwerpt, maar dien zij niet lief heeft. Toch meent zij door den gelukkigsten echt aan den „schitterenden neef" verbonden te zijn.

Geheel dienovereenkomstig luidt haar stelregel: voed uwe kinderen op tot gehoorzaamheid. Want niets gaat boven gezag en onderwerping.

Door te spreken „met de strengheid eener moeder, die meu door ongehoorzaamheid beleedigt", brengt zij den koppigen Adriaan tot zijn plicht. Zij beproeft het niet eens, zijn hart te vermurwen door het zacht gefluister der liefde. Zij overwint ja, maar door de rede en — wat men vooral niet vergete — omdat de omstandigheden haar gunstig zijn en de jongen van kindsbeen af geleerd heeft, het hoofd te buigen. Maar wat zou van den ongelukkigen knaap geworden zijn, indien zijn vriend in plaats van gevangen genomen, een en andermaal, met lauweren versierd, ware thuis gekomen? Zou de jongeling niet eindelijk het trotsche hoofd in den nek geworpen en zijn zin hebben doorgedreven? Wij hebben reden, zulks te vreezen. Want een moeder, zoo verstandig als Mevr. Deglace, had reeds sedert jaar en dag den boozen Adriaan als een kind kunnen leiden.... indien zij slechts beproefd had door liefde zijn hart te winnen. Maar daaraan heeft zij niet gedacht en de kloof tusschen moeder en zoon bleef bestaan, ook waar de laatste tijdelijk het hoofd in den schoot legde.

Wij missen in Miss Idéal den vertrouwelijken toon, die overal tusschen ouders en kinderen behoort te worden gevonden en die onmisbaar is, zal de opvoeding slagen. Maar die alleen de vrucht kan zijn van hartelijke liefde. Omdat deze haar ontbrak, zag Mevr. Deglace, ondanks de aanzienlijke hoogte harer verstandelijke ontwikkeling niet scherp genoeg, bleven haar kinderen haar in zoo menig opzicht een raadsel, had zij niets begrepen van den eigenlijken aanleg en de stille wenschen van haar Adriaan en voelde zij zich gedrongen over de gedachten en plannen harer kinderen in het dagboek te filosofeeren, in plaats van zoon of dochter tot vertrouwelijk openhartig spreken uit te lokken, zooals een moeder dit vermag, maar wat ook in den regel haar pogen met den besten uitslag bekroont. De koele saaiheid der beredeneerde Minerva, als de raadsheer haar ten huwelijk heeft gevraagd, mocht met reden haar moeder bijkans wanhopend maken; zij was niet te min de rampzalige rijpe vrucht der verstandige opvoeding tot gehoorzaamheid zonder hart.

Mevr. Deglace betreurt het, dat de „hooge eerbied voor een nagedachtenis, even als elk andere eerbied hoe langer zoo meer verdwijnt." Zij wil haar kinderen voor dat euvel

vrijwaren en verlangt, „al was het alleen maar" daarom, dat zij..... „naauwgezet rouw dragen over hun oom," die naar Amerika was gegaan, om zijn vermogen te herwinnen, dat door tal van onvoorzichtige proefnemingen om het te vergrooten, zeer verminderd was. Het rouwkleed — gedragen over den waardige of onwaardige — zal, naar zij meent, den gemoedelijken eerbied, vrome liefde voor onze dooden kweeken!

Een dergelijk staaltje teekent en veroordeelt Miss Idéal als ideaal voor opvoeding van het kleine of reeds volwassen kind.

Hoe geheel anders, hoeveel schooner en inniger is de geest der gefingeerde schrijfster van „Het boek eener moeder."

Zij draagt den moedernaam met eere en verdient dien geheel. Zij paart aan een goed verstand, een rijk hart en laat dit medespreken, niet slechts nu en dan, maar altijd, waar zij denkt over, spreekt met, handelt voor haar kind. Liefde straalt uit haar houding, liefde uit den toon dien zij aanslaat tegenover Louiesje, tegenover Louise en tegenover Mevrouw X***.

Och, of alle moeders zooveel gevoelden voor haar kleine meisjes, voor haar volwassen dochters, voor haar gehuwde kinderen! Dat Het boek eener moeder haar tot jaloerschheid verwekke.

Het is een voortreffelijk geschrift, dat jonge dames, gehuwde en ongehuwde — onder de laatsten inzonderheid de geëngageerde — mogen lezen en herlezen; maar waaruit ook oudere moeders, gewone en buitengewone — ik bedoel schoonmoeders en grootmoeders; aan stiefmoeders is niet gedacht — veel leering en in den besten zin stichting kunnen putten.

Dr. Vos heeft een goed werk gedaan met het gereed maken van den Hollandschen tekst en is in de vervulling dier taak bijzonder goed geslaagd. Gelijk de titel reeds aanwijst, het was zijn bedoeling niet, een vertaling te geven. Hij heeft het oorspronkelijke bewerkt, hier en daar „met een gerust hart geschrapt of veranderd", een paar hoofdstukken nagenoeg geheel weg gelaten, een paar nieuwe daarvoor in de plaats gezet en alzoo getracht hetgeen in Frankrijk en voor

Franschen was geschreven, op onze toestanden toepasselijk te maken. Behoudens den wijn, „die voor de mannen een noodzakelijke levensbehoefte schijnt", en een paar andere kleinigheden, verraadt Het boek eener moeder, noch naar den vorm, noch naar den inhoud zijn Franschen oorsprong. Het is een Hollansch werk geworden, geschreven in een vloeienden, aangenamen stijl. Naast den heer en mevrouw Louis Ulbach te Enghien, die vermoedelijk onder de „Madame Pauline L...." van den Franschen titel schuilen, behoort ten onzent Dr. C. M. Vos onder de auteurs van Het boek enz. te worden genoemd.

„Volgens den auteur", zegt Dr. Vos in Een woord vooraf, zijn deze bladzijden geschreven om in het huisgezin te worden gelezen. Zij vormen een soort van Manuel de l'honnête femme. Zij zijn, naar het mij voorkomt, in hooge mate geschikt belangstelling en liefde in te boezemen voor den huiselijken haard, voor den plicht, en bovenal voor die nederige, maar voortreffelijke deugden, die reeds Florian de deugden van het alledaagsche leven genoemd heeft. Terwijl zij een schets leveren van de opvoeding der vrouw, van de keus der eerste pop af tot de eerste zorgen der jonge moeder; terwijl zij stilstaan bij de gewichtigste gebeurtenissen in een vrouweleven, doen zij daarbij zoo menige fijne opmerking aan de hand, geven ze ons zoo menige les, die rechtstreeks tot het hart gaat, omdat zij blijkbaar uit een warm gevoelend hart is opgeweld, dat de lectuur daarvan zeer stellig verkwikkend genoemd worden mag."

Terwijl ik, ter aanvulling van het boven gezegde over de bestemming van Het boek eener moeder, met instemming dit tweevoudig oordeel van de auteurs vermeld, wensch in den nadruk te leggen op de beteekenis van dit geschrift als belangrijke bijdrage tot de opvoedkunde. Het is geen onverschillige zaak, waarmee en hoe de kleine Louiesjes spelen. Het verdient de aandacht, hoe zich aan de eenvoudigste dingen de treffendste opmerkingen laten vastknoopen. Zoowel in het eene als in het andere opzicht, worden hier uitmuntende wenken gegeven, voorbeelden die tot navolging — daarom nog geen slaafsche! — uitnoodigen. Ze zijn vast gehecht aan een vijftal uitgangspunten: de eerste pop, spelen, lessen leeren, tuinieren, en de beesten.

Louise moet noodzakelijk denken aan allerlei, dat de bevatting van Louiesje te boven ging, of buiten den kring harer jeugdige belangen kon worden gehouden. Nu zullen zich het oordeel en het gedrag der dochter over en tegenover de dienstboden vormen. Nu wordt de keus van vriendinnetjes een ernstige zaak. Nu dient de moeder het oog te houden op de lectuur van het jonge meisje en mag zij haar maatregelen nemen — maar nooit ondoordacht! — voor het belijdenis doen en voor het eerste bal harer dochter. Wil zij dan eens peinzen over de mogelijkheid dat haar kind een oude vrijster wordt, het kan stellig geen kwaad, al roept zij ook weldra verheugd: gevraagd! om zich binnen kort vol weemoed te wijden aan den avond vóór den trouwdag.

Al deze onderwerpen zijn achtereenvolgens in Het boek eener moeder besproken. Intusschen heeft Louise haar naam verwisseld voor dien van Mevrouw X*** en is de tijd gekomen voor het omschrijven der meest voegzame houding van moeders en schoonmoeders tegenover haar gehuwde kinderen. De lof mag nu worden bezongen van het geluk aan eigen haard en de waarschuwing is daarnevens niet overbodig, zich niet te onttrekken aan het verkeer onder de menschen. De godsdienst in het huisgezin is ongetwijfeld een onderwerp, dat vooral tegenwoordig een voorzichtige behandeling vereischt, indien men de godsdienst liefheeft, gelijk de adviseerende moeder en haar dochter, de echtgenoote van den man die wel wat onverschillig schijnt op religieus gebied. Hoe kunnen jonge vrouwtjes worden geslingerd tusschen hoop en vrees, als de verzuchting: nog geen wieg! haar op de lippen zweeft, voordat zij recht hebben van haar blijde verwachting te spreken en zichzelf als jong moedertje te begroeten.

Het zijn allerliefste hoofdstukken, waarmede het boek wordt besloten. In de derde afdeeling — ik spreek alleen over den Hollandschen tekst; de Fransche maakt onderscheid tusschen Louisette, Louison, Louise en Madame X*** — is de toon het innigst. Zij is in haar geheel genomen, verreweg de schoonste. Zóó denkt, spreekt en schrijft de moeder, die een gezond verstand en een warm hart heeft, over en aan de pas gehuwde dochter, naar aanleiding van hetgeen haar bekommert of zorg zou kunnen inboezemen. Zoo

blijft zij haar kind opvoeden, ook nadat de opvoeding voltooid heet en het huwelijk gesloten is.

Jammer dat wij hetzelfde niet zeggen kunnen van de eerste en tweede afdeelingen in haar geheel. Behoudens enkele uitzonderingen — ik denk b.v. aan het uitstekende hoofdstuk over belijdenis doen en aan den gevoelvollen, van alle sentimentaliteit vrijen brief, dien de edele moeder aan haar dochter schreef, den vooravond van haar vertrek uit de ouderlijke woning — lijden de eerste en tweede afdeelingen aan één groot gebrek. De vorm deugt niet. Het verwondert mij, dat dr. Vos het opgemerkt en niet getracht heeft te verhelpen. Het baat niet of hij al ter verontschuldiging van de bedoelde fout zegt: „zoo iemand in het midden bracht, dat hetgeen deze moeder aan haar kind schrijft voor dat kind, althans wat de eerste hoofdstukken aangaat, veel te hoog is, ik zou hem doen opmerken dat de auteur zelf deze opinie geheel en al deelt, en zeer stellig geen boek voor kinderen, maar allereerst voor volwassen menschen, en inzonderheid voor moeders heeft willen schrijven." Ondanks deze verklaring, blijft het bezwaar bestaan. Het hindert doorloopend. Ook is het niet zoozeer gelegen in het „veel te hoog" voor de bevatting van een kind, wat op een deel van den inhoud toepasselijk is. Maar hierin, dat er een voortdurende afwisseling heerscht tusschen een toon, die in den mond der moeder voegt tegenover het kind en een anderen, die van dezelfde zijde allergekst klinkt.

Louiesje is veel te jong, om iets te begrijpen van de vraag: „weet ge wel, dat de keus van een nieuwe pop geen kleinigheid is? of eenig belang te stellen in de philippica tegen leelijke poppen, met aan elkaar genaaide toonen en altijd losgetornde vingers. Toch volgde een en ander onmiddellijk op den keurigen aanhef van het eerste gesprek, dat wij bijwonen en dat alleen zin heeft, wanneer men aan een kind als aangesprokene denkt.

De overgang is stuitend. Bovendien heeft die onophoudelijke afwisseling van toon ten gevolge, dat men soms niet weet, hoever een moeder, naar de bedoeling der auteurs, gaan moet tegenover het kind, iets wat uit het oogpunt der opvoeding beschouwd, vaak van groot gewicht is. Louiesje heeft b. v. gelijk, als zij vreest, dat haar moeder van het tuinieren gebruik maakt om haar zeer strenge zedelessen op het

hart te drukken; m. a. w. om haar met haar zedepreeken bitter te vervelen. Oneindig beter is de goede „wil" der moeder, aan de dochter „het genoegen te laten er nog een aantal andere te ontdekken." Waar staat nu, naar het hoog te waardeeren advies der auteurs, de grens? Zal men alles nazeggen wat Louiesje's moeder betoogt? Dan praat men stellig zichzelf voorbij en zal het spoedig uit zijn met den lust tot tuinieren. In het tegenovergestelde geval: hoever zullen de vingerwijzingen om leering te putten uit planten, mogen reiken?

Doch genoeg over de kwestie van een vorm, dien blijkbaar geen der auteurs goedkeurt en dien zij nogtans, hoewel zonder gemeen overleg, hebben gekozen en behouden. Van meer belang schijnen mij een paar bedenkingen tegen den inhoud.

Vriendinnetjes moeten niet gezocht, maar als het kan gevonden worden. Lukt dat niet, dan doe men het liever zonder. Een ernstige waarschuwing tegen het al te haastig vriendschap sluiten met vriendinnetjes, die zich met allen ijver opdringen, ware in dit verband niet misplaatst geweest; evenmin een vermaning tegen te groote vertrouwelijkheid zoolang men elkander niet heel goed kent.

„Het middel om te weten of een roman goed dan kwaad is, kan zeer eenvoudig worden genoemd. Hebt gij zelve een eerlijk gemoed, vraag dan u zelve af, of ge het boek hardop zoudt durven voorlezen, de moeder aan haar dochter, de dochter aan haar moeder, en laat dit uw maatstaf zijn!" — Is het niet al te naïef zoo te spreken tot een jong meisje, dat weten moet welke boeken zij lezen en welke zij niet lezen zal? Of kan een „eerlijk gemoed" over den inhoud oordeelen, zonder daarmede kennis te maken?

Ik kan mij voorstellen, dat een moeder, zelfs een verstandige moeder denkt, wanneer haar dochter naar het eerste bal zal gaan: wie weet waartoe dit leiden zal? Maar onmogelijk komt het mij voor, dat een dergelijke moeder zegt tot haar kind: „Het geldt uw opname in den melkweg, waarin de wereld haar sterren zoekt; het is, laten we het woord maar noemen, het proefjaar van een jong meisje, dat in de termen valt van ten huwelijk gevraagd te worden."

Misschien zal men zeggen, dat ik mij wederom erger aan den vorm, waaromtrent ik beloofd had verder te zwijgen. Toch niet. De auteurs vervolgen: „ik kom altijd weer hierop

terug, omdat dit toch eigenlijk het doel uwer opvoeding is; omdat het de „idée fixe" is van alle moeders, omdat ik altijd bang ben het te vergeten omdat ik u, naar ziel en lichaam, slechts heb opgevoed om u aan een ander te geven."

Die „idée fixe" is mij een ergernis. Zij ontsiert in mijn oog Het boek eener moeder. Dat het meisje eigenlijk geen andere bestemming heeft dan om te huwen en kinderen te krijgen, is de hoofdgedachte, die nagenoeg geen oogenblik uit het oog wordt verloren bij de overigens uitnemende opvoedkundige lessen, hier ten beste van velen gegeven. Slechts eenmaal wijkt de verstandige moeder van het oude en verouderde programma af, als zij zegt, bl. 29: „Ik heb me zeer stellig voorgenomen, Louiesje, u een of ander beroep te laten leeren. Het is wel eens gebeurd dat bankiersdochters, die alleen veel rijker waren dan drie koningskinderen te zamen, haar examen deden voor onderwijzeressen. Dat noem ik eerst voorzichtig zijn en vooruit zorgen. De kennis van een beroep hindert ons in geen enkel opzicht en is in staat ons heel veel andere dingen te vergoeden."

Jammer dat dit kloek besluit niet werd uitgevoerd. Wij hooren er ten minste later niets meer van, terwijl schering en inslag blijft: Louiesje, Louise zal echtgenoote en moeder worden. Wel trachten Oude vrijsters, met haar vriendelijk beeld van de wiegetante, en Nog geen wieg een pleister te leggen op de wonden, waardoor Louise een oogenblik bedreigd en anderen, ten gevolge van het systeem, doodelijk getroffen worden; maar zij nemen de pijnlijke waarheid niet weg, dat een meisjes- en vrouweleven, in het oog der betrokken personen — en ware het nog maar in dezer schatting alleen! — mislukt zal zijn, indien de opvoeding niet wordt bekroond met een huwelijk en de echt met kinderen gezegend. Meisjes uitsluitend op te voeden tot aanstaande echtgenooten en moeders, is een gevaarlijk werk. Niet alleen onvoorzichtig om financiële redenen. Ook ten sterkste af te keuren met het oog op het toekomstig levensgeluk der gefortuneerde, die niet wordt „gevraagd"; met het oog op de waarde en gepaste onafhankelijkheid der vrouw; met het oog op het mogelijk toekomstig huwelijk zelf.

Zierikzee, Aug. '76. W. C. VAN MANEN.

Mr. RHIJNVIS FEITH.

DOOR

J. WINKLER PRINS.*

VI.

Van al wat Feith voor en na heeft geschreven staat zijn „Verhandeling over het Heldendicht" niet het minst gunstig bekend. Terwijl de studiën, neergelegd in de Brieven, over het geheel de strekking hebben eigen werk te verdedigen: wat vooral in het oog valt wanneer men het verband opmerkt tusschen de titels der verschillende stukken en datgene wat door zijn tegenstanders als de grootste gebreken van zijn romantische produkten werd aangemerkt: staat de „Verhandeling over het Heldendicht" daar als de zuiverste uitdrukking en volmaakste maatstaf van wat bij hem voor de beste regels golden, waarnaar „aankomende vernuften" zich over het geheel hadden te gedragen. Dat het stuk nogtans meer van uitgebreide dan van diepe bronnenstudie getuigt — en Feith had een welvoorziene boekerij — zal begrepen worden, wanneer men weet, dat het een gelegenheidsstuk is en niets meer of minder dan de beantwoording eener prijsvraag door het „Taal en Dichtlievend Genootschap: Kunst wordt door Arbeid verkregen" te Leiden uitgeschreven en in den jare 1781 met goud bekroond. Met dat al is het niet onmogelijk

* Vervolg van blz. 961.

dat Feith lang van te voren over een dergelijk ontwerp heeft nagedacht. Tenminste in een Brief van Bilderdijk aan hem en uit het jaar daarvoor gedateerd, is er sprake van Episoden; en we weten dat het op twee na laatste hoofdstuk van zijn verhandeling juist dat opschrift draagt. In elk geval, het stuk werd het goud waardig gekeurd. En zonder hierop in het minst iets te willen aanmerken mogen we nogtans de opmerking niet weerhouden, dat er veel in voorkomt wat we tegenwoordig beter weten niet alleen, maar veel ook waarover we ternauwernood een glimlach kunnen weerhouden. Doch hier staat tegenover dat het stuk in menig opzicht le mérite de l'apropos nog niet heeft verloren; en dit zegt meer dan men op het eerste abord zal willen gelooven. Immers aan heldendichten doen we tegenwoordig niet meer. Wie zich aan een „Abraham de Aartsvader", aan een „Germanicus", aan een „Ondergang der eerste Waereld" of dergelijke stoffe durft wagen, loopt gevaar uitgelachen te worden en zijn reputatie voor altijd te verliezen. Hoe waar dit alles zij, dat het eenzijdig geredeneerd is kan hieruit blijken, dat we in plaats van het heldendicht den roman hebben gekregen, die, zooals Feith reeds wist, met het geschiedverhaal aan dat heldendicht het naast staat. Met het oog op den hedendaagschen roman kan een analyse van Feith's verhandeling ook nu nog zijn nut hebben.

Veel komt er in voor, hebben we gezegd, wat we tegenwoordig beter weten. En geen wonder waarlijk. Tusschen de aesthetische ontwikkeling van Feith's dagen en den tijd dien wij beleven ligt een tusschenperiode van belang. Was in zijn dagen voor de meesten Riedel's Theorie bewerkt door van Alphen de vraagbaak — zijn antipathie ondertusschen — en daarenboven Blair's Lectures en ook nog Sulzer en Eberhard's Theorieën niet te vergeten; hij haalde zijn wijsheid voornamelijk deels uit d'Alembert, Batteux en Thomas, deels uit Winckelmann en uit Schlegel's verhandelingen, deels uit Mendelsohn en uit Jacobi's „Empfindeleien". Slaan we daarentegen de geschiedenis der duitsche aesthetiek op, voortloopende tot op onze dagen, dan komen we een rij namen tegen, die op wijsgeerig gebied met schitterenden uitslag werkzaam waren. We kunnen dus iets meer weten dan hij. Maar vanwaar komt het dat hij dikwijls dingen vertelt, die ook hij

beter kon weten? We moeten zulks op rekening schuiven van de haastige wijze van het studeeren dier dagen. De „Verhandeling over het Heldendicht" is weinig meer dan een groote compilatie, bestaande uit bijna evenveel citaten als tekst. Wat hij meedeelt in anderhalf honderd compres gedrukte pagina's zouden wij tegenwoordig met veel gemak in tien of twintig saamvatten. En toch onderstelt ook hij nog „algemeene kundigheden" in den lezer, d. w. z. de verhandeling is niet voor leeken geschreven, want dan zou ze dik worden als „eine gansche Theorie der Schönen Künste."

Onder de onwaarheden die het onaangenaamst aandoen en het meest in het oog vallen is dit er o. a. eene, wanneer hij het heldendicht „de eerste onder de verschillende soorten van dichtstukken" noemt. We staan over deze onwaarheid te meer verbaasd, wanneer we weten dat Lessing reeds in '66 of daaromtrent, zijn Laöcoon in het licht had gegeven, waarin hij duidelijk aantoont dat handelingen over het geheel Gegenstände der poëzie zijn en bijgevolg aan het drama de eerste plaats toekomt. Dit is nooit door iemand ernstig tegengesproken; en tegenwoordig is de kans daartoe minder groot dan ooit. Kende Feith Lessing niet? Waarlijk wel. Op meer dan eene plaats noemt hij zijn naam, hoewel altijd na Klopstock; en ergens spreekt hij zelfs met sympathie van de Emilia Galotti en de Minna von Barnhelm. Maar wat was dan het geval? Evenmin als men het in Duitschland ernstig nam met Lessing's interessante studiën, evenmin deed men dat in die dagen bij ons. Om het met een woord te zeggen: men negeerde hem. Men ging liever uit gemakzucht den ouden sleur. En was er al een enkele die wel beter wist, men moest op verstandige wijze en bij beetjes de medicijnen toedienen: anders ging het verkeerd. Aldus tenminste Feith ergens; en daarom is Lessing's stem lang die eens roependen in de woestijn gebleven. Men wond zich liever op voor een oude leugen — om toch vooral geen aanstoot te geven — dan geestdriftig voor een nieuwe waarheid ten strijde te trekken. Bovendien wekte Lessing's mannelijke figuur in dat weeke tijdperk niet de minste sympathie. Eenzaam moest hij zijn weg gaan. Doch laten we niet vergeten dat we het hebben over Feith's „Verhandeling over het Heldendicht."

Een dergelijke maar minder tastbare onwaarheid verkondigt

hij, wanneer hij over de eenheid in het heldendicht sprekende zegt: „Men kan de eenheid in een heldendicht hieraan toetsen of de daad die de dichter verkozen heeft van alle andere daden onafhankelijk (!) zij, enz." Hoe is dit mogelijk vragen we met verbazing? Bestaat een object zonder waarnemend subject: een daad onafhankelijk van een andere daad? Zijn er niet overal wisselwerkingen? Zit het heldendicht dat wordt niet vast aan den dichter die dicht? Zou deze dichter zijn wanneer hij niet dichtte? En is het leven en wriemelen van de menschen op dit ondermaansche schouwtooneel niet gelijk aan een drama wat gedicht wordt door den grootsten dichter of schepper — God? Kunt ge u zoo'n dichter voorstellen zonder dat hij dicht? Of liever: zou hij dichter zijn wanneer hij niet dichtte? Eenvoudige vragen, zult ge zeggen, en gemakkelijk te beantwoorden. Maar Feith denkt er anders over dan gij of ik. Hij wijdde zijn lier aan „Godsdienst, Deugd en Vaderland". Die Godsdienst was de oud-testamentische; en wanneer ge den aestheticus begrijpen wilt, weiger dan uwe aandacht niet aan den volgeling van Jacobi, aan den gezworen vijand van Kant: aan den man in één woord van het „positief christelijk geloof".

Reeds dit zou voldoende zijn om hem onder groot voorbehoud aanspraak te geven op den eernaam: „hersteller van den smaak".

Maar een weinig later over dienzelfde eenheid sprekende vervolgt hij: „Twee daden die tegelijk gingen zouden onze gedachten verdeelen, het onderling belang voor elkander verminderen en indien ze even belangverwekkende waren, de bewegingen van ons hart onzeker maken; de eene zou dikwijls een walg voor de andere verwekken," enz.

Armzalige kunstregels, hoever zijt ge er van af altijd spijkers met koppen te slaan! Op welk een bekrompen standpunt staat Feith ook in dit opzicht nog, want de paralelhandelingen in Shakespeare's dramas, die ook hij kon kennen, zijn overbekend. En hij wist wel dat, wat voor het treurspel geldt, althans toepasselijk is op het heldendicht. Waarom vinden we Shakespeare in die verhandeling ternauwernood vermeld en nog wel wanneer hij hem kan aanhalen als voorbeeld van wat men niet hebbe te doen? Zoo o. a. maakt hij hem ergens een verwijt van, dat hij in één van zijn historie-spelen een

van zijn persoonaadjes van een ander laat verklaren — in den tijd toen het buskruid nog niet was uitgevonden — dat deze met een pistool een sperwer in de vlucht doodt. Zulk een boekhoudersnauwkeurigheid in de achttiende-eeuw is allesbehalven geniaal. Maar om op onze vraag terug te komen, waarom wordt evenals Lessing aanvankelijk ook Shakespeare genegeerd? Gaf Voltaire niet den toon aan in het verfranschte Europa en was het voor iemand een geheim hoe hij tegen den engelschen „wildeman" losvoer? Bovendien, er was geen dramatist die zoo erg spotte met al wat regel was als Shakespeare. Men kon zich b.v. een jaar stomp gedacht hebben op een geschikte definitie voor het treurspel, en terwijl de verklaring inderdaad paste op al wat bestond sloot ze op Hamlet of op Romeo en Julia niet. En inplaats dat de kunstrechters en aesthetici zich hierdoor tot nadenken lieten brengen, kozen ze een gemakkelijker middel en sloten den britschen dramatist eenvoudig buiten den tempel der kunst. Hoe Wiselius, dezelfde die onzen dichter „IJsselzwaan" noemde, op Shakespeare schold, staat in één van de voorredenen van zijn dichtbundels voor elk die zien wil te lezen; terwijl ook Helmers laag neerzag op Shakespeare's „wansmaak". En beide dichters, Wiselius en Helmers, waren tot op zekere hoogte leerlingen van Feith.

Maar, heeft Feith gezegd, twee handelingen „zouden de bewegingen van ons hart onzeker maken". Het kan heel wel zijn, dat menige onhandige poëtaster dit effect te voorschijn heeft gebracht. Maar gaat het daarom aan paralel-handelingen af te keuren? Het gebruik om het misbruik? Zoo vast besloten Feith hierin partij koos — we willen hopen dat het niet was uit parti-pris tegen Shakespeare — zoo wankelmoedig en weifelend is hij altijd op een ander punt gebleven. Doch we willen niet ontkennen, dat het een moeielijk punt was. Het geldt niet meer of minder dan de kwestie: heeft een genie regels noodig? of volgt hij geheelenal de natuur? Over het geheel neigt Feith, hoezeer het tegendeel voor de hand ligt, tot een beslissing in den eersten zin. Tenminste in zijn „Verhandeling over het Heldendicht". Uit een paar plaatsen voorkomende in het tweede deel van zijn Brieven zou men eer het tegenovergestelde opmaken. Hij is dan ook, nergens zoo zeer als juist hierin, aan het weifelen gebleven. Uit de

volgende aanhalingen kan het blijken: — ze komen achtereenvolgens voor in zijn Verhandeling meermalen genoemd: „Homerus, Virgilius, Tasso, Milton hebben schaars(!) aan andere lessen gehoorzaamd dan aan die van hunne genie." Dat schaars is hier voorzichtig tusschengevoegd en beteekent: ik ben het er nog niet met mezelven over eens hoe het eigenlijk is. Maar een eind verder drukt hij zich in denzelfden zin duidelijker uit en heet het: „Het is waar eenige althans van de straks genoemde geniën hebben aan geene(!) opgegeven regels gehoorzaamd" enz. Nogtans een eindje verder merken we tot onze verbazing en gramschap, dat we eigenlijk nog even ver zijn, want daar heet het: „het vooronderstelt een genie zooals er maar zeer weinige(!) zijn, zonder voorbereiding eensklaps de natuur te bestudeeren en juist te bestudeeren" enz. Dat zeer weinige duidt aan dat we ongemerkt naar den regel toegaan. En zoo is het. Want wanneer hij ook nog in een noot zegt: „maar dit is zeker dat Virgilius theoretische regels voor zich uit Homerus getrokken heeft, anders had hij hem zoo gelukkig niet kunnen navolgen", en we weten dat Feith zoo groot bewonderaar van genoemden dichter was, dat Bilderdijk hem ergens toevoegt: „Virgilius heeft u bedorven", dan zijn we de kluts weer teneenenmaal kwijt en vragen we: maar wat is het nu: regels of geen regels? Uit de laatste aanhaling maken we op, dat Feith, zooals we reeds zeiden, in den eersten zin besliste: regels dus: hoewel op zoo weinig gedecideerden toon dat het ten eeuwigen dage een kwestie kan blijven wat hij eigenlijk bedoelde. Want te zeggen dat Virgilius Homerus zoo gelukkig navolgde, dat hij wel regels uit hem moet hebben getrokken, getuigt meer van blinde ingenomenheid dan van scherp doorzicht, omdat het reeds in Feith's dagen door den scherpzinnigsten duitschen kritikus — Lessing alweer — was aangetoond, dat Homerus zoo weinig door Virgilius is begrepen geworden, dat de beschrijving van het schild van Achilles bij den Romein een hors d'oeuvre werd, terwijl het bij den Griek een levende, plaatsgrijpende handeling bleef. Maar om niet af te dwalen, het was een allermoeielijkst geval voor Feith. In de eerste plaats zal hij toen reeds, hoewel nog maar zevenentwintig jaar oud, er een levendig besef van gehad hebben, dat hij was een groot man „in den dop";

want zijn vrienden lieten niet na het hem herhaaldelijk te verzekeren; zelfs Bilderdijk's respect, gemeend of niet gemeend, was grenzeloos, zooals blijkt uit zijn Brieven. Bovendien blijkt dit duidelijk uit de inleiding tot zijn verhandeling, waar hij die zoo fraai in het „Dagboek mijner goede werken" over nederigheid weet te praten — of te laten praten althans — een niet weinig bluffenden toon aanslaat, op zijn beurt de uitschrijvers van de prijsvraag „likt" en tegelijk lostrekt tegen van Alphen die „beuzelt", en de Duitschers ten onzen koste verheft, en tevens opkomt tegen „alle de beschuldigingen die afgunstige Engelschen, winderige Franschen en trotsche Duitschers.... tegen ons uitgeschoten(!) hebben" enz; ja, zelfs de voorspelling waagt, dat het bewaard schijnt „voor den vrijen, diepdenkenden en nauwkeurigen Nederlander, den waren smaak in de fraaije kunsten nog eenmaal te doen kennen". Uit meer dergelijken humbug blijkt, herhalen we, dat hij goed met zich zelf stond. En laten we nu eens aannemen, dat hij zelf zich nooit voor een genie heeft gehouden en wel beter wist, dan moet de gedachte hem in elk geval onaangenaam geweest zijn dat zijn vrienden en bewonderaars van dit denkbeeld konden terugkomen. En dat zouden ze wanneer hij rondweg verklaarde, dat het genie aan geene regels gebonden is; want wie het meest regels voorstond en werkelijk in den grond der zaak weinig geleverd heeft wat oorspronkelijk mag heeten, dat was hij.

Maar laten we niet door alleen schaduwen aan te geven een portret teekenen dat plasticiteit mist.

In het derde hoofdstuk — er zijn er elf — van zijn verhandeling geeft de schrijver een definitie van het „hoofddoelwit" der dichtkunst, waarop weinig af te dingen is. Hij zegt dat het bestaat in: „door de beweging onzer driften te vermaken"; liever zouden wij zeggen: door het spel onzer hartstochten. Die definitie heeft meer kans om tegenwoordig gewaardeerd te worden dan een kleine honderd jaar geleden. Wie herinnert zich niet hoe een onzer hedendaagsche „kritieken" om met Feith te spreken, gezegd heeft: „een apathisch tooneel is als een visch op het drooge"; maar eerlijk genoeg was er bij te voegen: „hartstocht is geen olie in de heilige lamp der deugd"; een verklaring welke hem een poos later in een tijdschrift op een scherpe terechtwijzing te staan

kwam en waartegen Feith niet minder zou zijn opgekomen. Toch was onze aestheticus reeds volkomen overtuigd van de waarheid „dat een apathisch tooneel is als een visch op het drooge", zooals o. a. duidelijk blijken kan uit de volgende woorden van hem: „Schoon ik den heer van Alphen toestem dat men niet altijd door hartstochten alleen belang verwekken kan, geloove ik echter niet, dat het maar zoo zeldzaam geschiedt als die kundige schrijver meent. Naar 's mans gedachten zijn het maar alleen de rijkdom der voorstellingen, de wichtigheid en menigvuldigheid van hetgeen deze ons te denken geven, waardoor een werk van langen adem van het begin tot het einde bezig, opmerkzaam en vergenoegd houdt. Ik twijfel of dit alles zonder het bijkomen der hartstochten zulk eene gelukkige uitwerking zou hebben; ik zou het omgekeerd oneindig sterker durven verzekeren, dat namelijk dit alles in een werk van lange uitgebreidheid nooit een duurzaam belang zal verwekken. Bij eene gestadige afwisseling der rijkste voorstellingen vallen wij eindelijk in den slaap; wij willen niet altijd denken(!) wij willen zeer dikwijls gevoelen(!) en het zijn de hartstochten alleen(!) die, gelukkig, juist aangebracht, in een werk van langen adem in ons die lusteloosheid voor kunnen komen."

Dit alles is uitstekend gedacht en niet minder goed gestileerd, en dat het uit de pen vloeide van iemand die later „Julia" en nog later „Ferdinand en Constantia" schreef, kunnen we ons best voorstellen, zelfs al missen we de wetenschap dat Feith, in tegenstelling met den auteur der Lidewyde, wel geloofde dat hartstocht olie was „in de heilige lamp der deugd." Jammer ondertusschen, dat zijn redeneeringen, door dat ze niet rusten op nauwkeurige waarneming en vergelijking maar geheel subjectief of van elders ontleend zijn, over het geheel geen steek houden. Als staaltje hiervan en tevens als een van wat meer gekleurd, wat oratorischer proza diene het volgende: „Maar hoe komt het echter, dat men zoo dikwerf hartstochten ziet voorstellen zonder er in te deelen? Hier zijn twee gewichtige redenen van, beide niet in de hartstochten zelven, maar in de onkunde van den dichter gelegen. De eerste hebben wij reeds opgegeven. Men verzuimt doorgaans het gemoed vooraf te bereiden, juist tot zulk een hartstocht als men voor heeft op te wekken. Hoeveel schooner

zullen ons b.v. het Akkerleven van Poot of sommige Idyllen van Gesner voorkomen, als we ons bij het opgaan der zon, in een vroolijk landschap op een bemosten steen of tegen een begroeiden heuvel nederzetten en er daar de lezing van ondernemen. Het kalm gelaat der natuur, het suizen van een lieflijk windje, het gemurmel van het water, het morgengezang der vogelen, dit alles brengt in het gemoed eene zachte en vergenoeglijke gewaarwording, juist geschikt om door het dichterlijk schoon van dien aard geboeid te worden. Men sla in dienzelfden stand een nacht van Young op — zullen wij er die somberheid door in onze ziel verspreid voelen, die dit voortreffelijk werk, zal het zijn wit bereiken, er in verspreiden moet? Men beproeve er tevens eene lezing van om middernacht bij eene flauwe (!) lamp die een ruim ouderwets vertrek nauwelijks half verlicht en men zal er het onbegrijpelijk groot onderscheid duidelijk tusschen merken."

Hoewel er zich gevallen kunnen voordoen, waarbij de dichter moet voorbereiden — maar in hoeverre en op welke wijze is niet gemakkelijk uit te maken — spreekt het van zelf, dat de indruk van een kunstgewrocht niet van dergelijke uiterlijkheden mag afhangen en dat het voorbeeld bizonder ongelukkig gekozen is. Even ongelukkig als in het begin van het hoofdstuk waar hij zegt: „hoe vaak heb ik dien wellust van een gevoelig hart ondervonden in een achtbare kerk op een graf starende" enz. en tracht te beredeneeren, dat een grafschrift in een kerk veel meer aandoet dan ergens anders door „de godsdienstige eerbied", door de „uitgestrektheid van het gebouw", door de „holle galm" enz. Dat menschen groote kinderen zijn, door allerlei kunstjes bang te maken, wist Shakespeare even goed als Feith. Beiden brachten het in praktijk. De een met een oogenblikkelijk, de ander met een blijvend en onvergankelijk succes. Lag het onderscheid misschien hierin dat Feith als een werkelijk kind aan zijn kunstjes geloofde, Shakespeare als een groot mensch er boven stond en wel wist hoe de vork aan den steel zat?

Onder de elf hoofdstukken, waaruit zooals we reeds opmerkten de verhandeling bestaat, zijn de twee over de persoonaadjes en over de waarschijnlijkheid het belangrijkst. Toch heerscht in het eerste nog het vooroordeel: „wij nemen meer belang in de daden van een voornaam man dan in de

geringere bedrijven van gemeene lieden." Maar men moet ook eenige „menschelijkheden in zijn held vertoonen", mits die „door zijn deugden rijkelijk vergoed" worden. En in verband met de „waarschijnlijkheid" verklaart hij: „over het algemeen maakt men zich een verkeerd denkbeeld van het Poëtisch-waarschijnlijke; men verwart het met het ware" enz. Daarna beredeneert hij dat men zoodoende dikwerf verkeerd oordeelt en het dus niet kwaad zal zijn bij dat poëtisch-waarschijnlijke wat langer stil te staan. „Een dubbel nut kan hieruit ontspruiten. De jonge dichter zal leeren hoever hij zijne verbeeldingskracht bot moge vieren; en de dorre wijsgeer de ongegrondheid zijner smakelooze uitspraken over werken van vernuft kunnen bemerken."

Had Feith er een voorgevoel van, dat men hem weldra van „dorren" wijsgeerigen kant op de vingers zou tikken over het weinig maathouden wat hij zelf deed, die het zoo goed scheen te weten? We weten het niet, wel, dat die redeneering over het waarschijnlijke onderscheiden van het ware alles behalve helder is, en het moeite kost er een mouw aan te passen. Tegenwoordig althans kunnen we over een voorbeeld als het volgende een satiriek „figurez-vous!" nauwlijks weerhouden. „Zoo is b.v. de daad van Simson, daar hij met het kakebeen van een ezel duizend Filistijnen doodde waar, maar zij is in haar zelve niet waarschijnlijk." Wel waar, maar niet waarschijnlijk? Van onkerkelijk standpunt geredeneerd — en wat heeft aesthetiek met de kerk te maken? — zouden we zeggen: evenmin waar als waarschijnlijk. Maar Feith te begrijpen en te waardeeren is iets anders als hem, van een hedendaagsch standpunt af, bevitten. Toch over aesthetische onderwerpen sprekende is het zaak voorbeelden te nemen waarop niemand iets aanmerken kan. Boileau, die nimmer aan kerkelijken leiband liep — noemt Feith hem daarom misschien ergens een monster? — drukte zich in elk geval duidelijker uit toen hij zei: rien n'est beau que le vrai.

Aan onafhankelijkheid ontbrak het Feith als aestheticus. Heeft zoo iemand aanspraak op den eernaam: „hersteller van den smaak"?

VII.

Onze vaderlandsche vernuften zijn op weinige uitzonderingen na altijd meer gewoon geweest in de breedte dan in de diepte te arbeiden. Intensiteit behoorde niet tot hunne stokpaardjes. Ook de zes deelen Brieven van onzen dichter staven dit. Zoodoende zijn ze uitmuntend voor uittreksels vatbaar; en als er eene is dan is dit de goede zij van dit werken in de breedte. Verwonderlijk is het op te merken hoe de schrijvers dier dagen — veelschrijvers meestal — van een kwart dozijn denkbeelden een uitgebreide verhandeling wisten te maken. En als we mogen aannemen dat die denkbeelden aan uitheemsche bronnen ontleend zijn — wat we aannemen mogen hoezeer Feith ergens foetert tegen het stelen van den vreemdeling uit oorspronkelijke hollandsche werken — dan behoeft het geen naderen uitleg, dat oorspronkelijkheid over het geheel ver is te zoeken. Het treden in het uitgesleten spoor bewijst dit. Maar er is weinig nieuws onder de zon: laten we dit vooral niet vergeten. Ondertusschen, de brieven zijn niet voor geleerden geschreven: niet voor „van Alphen en Bilderdijk." De onderwerpen zijn luchtig behandeld: „zonder orde of verband" (sic). Geen ander boekje is er bij ingezien dan het „aanteekening boekje." De stijl is vrij: alsof men tot een vrouw van oordeel sprak. Ze moesten vooral niet grondig (!) zijn: ze moesten geen schijn van geleerdheid hebben. Ze hebben ten doel om den smaak van het minder geletterd publiek te verbeteren. Immers hoe meer dit gebeurt, hoe meer kans op vernuften. Want van het publiek (!) moet de kunstenaar het hebben. Bevallen ze niet dan gaan ze weer naar 't hoekje van 't boekvertrek „daar ze sedert lang reeds gewoon (zijn) te rusten."

De eerste brief draagt ten opschrift: Raad aan een jongen dichter. — Wensch u zelf geluk, mijnheer! een Nederlander te zijn. Hier stelt men alles beter op den rechten prijs dan in 't buitenland. Maar het lot der nederlandsche dichters moet (!) waarschijnlijk altijd zijn, enkel door Nederlanders gelezen te worden. Bedenk u dus wel. Ook is het ellendig altijd schande voor eer in te oogsten. Doch ik weet wel dat eerzucht uw drijfveer niet is. Uw geheele brief ademt nederig-

heid en deze bestaat met zulk een eerzucht niet. Ja, mijnheer, de dichter die voor het publiek arbeidt, die zonder argwaan te goeder trouw in 't renperk gaat waagt niets minder dan zijn geluk en wat ijzen doet — zijn deugd! Wees middelmatig, dan alleen gaat het goed. Maar munt uit, en afgunst en nijd vervolgen u weldra van alle kanten. Wie denkt wijsgeerig genoeg om zonder smart zich verachtelijke oogmerken te zien toedichten (!) daar zijn eigen hart hem toejuicht? Alle geniën hebben hun roem ten koste van hun geluk verworven. „Ainsi les hommes qui ont le plus éclairé le genre humain, ont été forcés à s'en repentir." Maar zelfs uwe deugd is niet veilig. Immers het rijk der zinnelijke schoonheid is uw element. De menschen denken meer zinnelijk dan intellectueel en bovendien ze hebben driften; en die menschen zijn uwe lezers. En is het waar dat de zededichter wel gelezen wordt, hier tegenover staat dat de minnedichter wordt verslonden. Wat leest men b. v. van Voltaire het meest? Zijn ongeoorloofde, onkuische, godsdienst verwoestende romans. Verloor Boileau zijn deugd niet en werd hij niet een monster in zijn soort? Denk ook eens even aan Wieland, de voortreffelijke Wieland. Vergelijk de „Empfindungen eines Christen" met de Oberon en Senide. Welk een verschil. Maar hij werd over het paard getild. Zijn bevallige schrijfwijze werd buitengewoon toegejuicht. Hij vond vleiers en zoodoende eindigt hij met vuile ongodsdienstige aardigheden. Als ge dit alles overweegt zult ge u afvragen: wat moet ik nu doen? Dichter worden of geen dichter? Word dichter, mijnheer! Uw vaderland heeft aanspraak op uwe talenten. En wie kan beter en nuttiger burger zijn dan een dichter? Van alle beoefenaren der wetenschappen (!) is hij de nuttigste. Immers niemand zoozeer als hij heeft het hart in al zijn springveeren doorkeken. Laat u dus niet weerhouden; maar als uwe talenten u er toe aansporen, word dichter!

Aldus ongeveer de inhoud van den eersten brief. Al die brieven te citeeren gaat niet. De meeste zullen we geheel onopgemerkt moeten laten. En er zijn bij, voor ons doel van niet het minste belang, die we dus veilig kunnen overslaan. Zelfs die over het „Bevallige" in verband met die „over de Vrouwen" beteekent weinig of niets. Daarentegen is de derde in verband met Feith's eigen tekortkomingen

van meer belang, weshalve we ons haasten zullen daarvan een uittreksel te geven.

„Over het Onnatuurlijke, Geoutreerde, Onwaarschijnlijke" luidt de titel. En de aanhef is als volgt: Een dame, die Louize blijkt te heeten, stuurt onzen dichter eenige regelen en zegt hem dat ze het schoone werkje van .... — misschien Feith's eigen Julia — gelezen heeft. Ze bewondert er in: teederheid en kiesheid van gevoel. Vele leden harer sekse denken evenzoo. Maar anderer oordeel is minder gunstig. De schrijver is weliswaar welsprekend, luidt hun advies: hij weet het juiste woord te kiezen, een wending bevalliger dan de zijne is niet mogelijk, maar de sentimenten zijn boven de natuur; de hartstochten zijn geoutreerd en de tooneelen romanesk. Wellicht kan hij worden wat Goethe bij de Duitschers, Petrarca bij de Italianen, Rousseau bij de Franschen, Richardson bij de Engelschen is. Deel mij nu uw oordeel eens mee.

Lieve Louize, antwoordt Feith daarop, dit hoeft eigenlijk niet meer. Want het oordeel van de leden uwer sekse moet ons mannen, wier smaak ver onderdoet voor die der dames, eigenlijk als wet gelden. En ge hebt reeds gekozen. Doch ik zal doen wat ge verlangt. Weet dan, dat zoodra de rede de oorsprong van het vermaak nasnuffelt zij verstoorderesse(!) is van dat vermaak. Genot hangt af van snel(!) gewaarworden. Waarom klaagt men over geoutreerdheid? Let eens even op. Zenuwtepelen deelen de gewaarwording van smaak aan de ziel mee. De natuurkundigen (sic) vertellen ons dat er drie soorten van zulke tepelen zijn. Grove, middelsoort en fijne. Die de eerste bezitten hebben den meest algemeenen smaak: zij scheren alles over een kam. De bezitters van de middelsoort maken onderscheid tusschen goed en beter. Maar die de laatste hebben worden door den minsten wansmaak beleedigd. Onderstel nu eens dat alle drie saam uit dineeren gaan en wel driemaal achter elkaar. Eerst bij een ouderwetschen vaderlander; daarna bij eene deftige matrone, die van een goede pot houdt; en eindelijk bij een lekkerbek, die de fijnste gerechten voorzet. Kunt ge niet vooruit zien hoe het daar gaan zal? De eerste vindt geen onderscheid tusschen de drie tafels; de tweede beweert dat de eerste tafel de minste was maar houdt de twee andere voor even lekker; doch de derde alleen is in staat de laatste tafel het best

te vinden. Zoo is het ook met den smaak. Wij ontvingen hem van de natuur. De wijsbegeerte kan wel aan den smaak de grootste diensten bewijzen, hem kiescher en juister maken en hem helpen in het naspeuren der oorzaken waarom een schoon voortbrengsel behaagd hebbe; maar zonder een fijn gevoelvermogen laat het schoone zich niet beoordeelen. Er zijn er wel die beweerd hebben dat de smaak een verfijnd oordeel is; maar de ondervinding spreekt dit tegen. Men kan een schilderij vervaardigen met geen enkele feil. De kunstrechter zegt: het werk is volmaakt. Maar nu komt Apelles en hij maakt iets wat nog meer bewonderd wordt. Hoe komt dit? Aan het eerste ontbrak dat wat zich onder geene regelen laat brengen, dat men met geen oordeel alleen vatten kan. Dus: de smaak moet er voor af zijn; danontvangt hij verbetering door de Wijsbegeerte.

Tot zoo ver Feith.

Dat de geheele redeneering weinig om het lijf heeft en in enkele opzichten mank gaat is niet moeielijk te vatten. Zou het ooit door iemand tegengesproken zijn dat eerst iets moet bestaan voor het verbeterd kan worden? Spreekt het dus niet van zelf dat de kiem, waaruit wijsbegeerte smaak doet ontluiken, aanwezig moet zijn, opdat er sprake van verbetering of ontluiken kan wezen? En juist dit is het wat Feith tracht te bewijzen. Tenminste zoo doet hij het voorkomen. Doch het is zaak hier uit eigen oogen te zien. En we gelooven niet mis te tasten met te verklaren, dat de eigenlijke strekking van den brief is aan te toonen, dat de wijsgeer over voortbrengselen van den smaak niet oordeelen kan. En daar dit eerste deel van de brieven reeds het jaar na het in het licht verschijnen der Julia gepubliceerd werd en hij onmiddellijk over dat produkt op de vingers werd getikt en wel, zooals we reeds opmerkten, van wijsgeerigen kant, springt het van van zelf in het oog, dat het stukje niet zoozeer uit overtuiging als om aan zeker adres onsmakelijke pijlen te zenden, geschreven werd. En is het waar dat het werkje, waarvan hij de „lieve Louize" laat spreken, zijn eigen Julia is, dan krijgen we geen hoog idée van zijn nederigheid. Ook verdient hij om die zenuwtepelen uitgelachen te worden. Misschien is het, meer dan hem lief was, geschied. Feith is hier, ontzachlijk geestelijk als hij altijd meende te

zijn, bovenmate zinnelijk geworden en heeft de dingen des hemels en der aarde wonderlijk door elkaar gehaspeld. Of meende hij in ernst de leer te verkondigen van een „aangeboren smaak", zooals sommige wijsgeeren spreken van „aangeboren begrippen?" Hoezeer geneigd volgens den inhoud van zijn brief deze vraag bevestigend te beantwoorden, passe men nogtans op, want in den volgenden zegt hij, dat, al moge een Indiaan zijn hut schooner vinden dan de St. Pieter, men hem slechts behoeft te onderrichten „en hij zal terstond van oordeel veranderen." Hier dus geen kwestie van aangeboren smaak. Integendeel hier hangt alles af van het „onderricht."

De vierde brief, handelende „Over de navolging der Natuur en der schoone Natuur", is in vele opzichten de belangrijkste van allen, weshalve wij van dezen eenen nog een verkorten inhoud zullen geven. Deze is als volgt:

Geen genoegen streelt den mensch meer dan het genot der natuur. Maar allen zijn er niet even gevoelig voor. Rousseau b. v. meer dan een hoveling van het hof te Versailles. Hadden alle menschen een opvoeding ontvangen overeenkomstig de natuur, dan zou dit onderscheid niet zoo groot zijn. Toch, het eerste schoon waardoor de mensch wordt getroffen is ongetwijfeld het schoon der natuur. De Indiaan vindt niets bevalliger dan het gitzwarte vel van zijn meisje. Maar de Europeaan verkiest een mengeling van leliën en rozen. Wil men door een schoon produkt aan wezens behagen, wier gevoel voor schoon door de natuur gevormd is, dan moet men de natuur kennen. En niet alleen de zichtbare, maar ook de onzichtbare: het samenstel b. v. van 's menschen hart. Maar de kennis, die de menschen van de natuur bezitten is verbazend verschillend. Sommigen beoordeelen alleen daden en drijfveeren niet, anderen hebben een open oog voor de laatsten. Ook zijn er ware kenners der natuur. Wil men dezulken tevreden stellen dan moet men Homerus of Ossian zijn. En toch klopt in den lagen stulpbewoner hetzelfde (!) hart als onder den vorstelijken mantel. De echte kunstenaar weet dit en met dien hebben wij alleen te maken. Maar overal is in de natuur het schoone aan het nuttige ondergeschikt. In de kunst is het nogtans andersom: want het doel is daar, door het schoone te behagen. In de natuur kunnen wij altijd iets afnemen en

het door bijvoeging van iets anders schooner maken; wat met een landschap b. v. gemakkelijk te doen is. Hieruit blijkt dat de dichter de schoone natuur moet navolgen. En wat de vraag betreft: kunnen we de natuur ooit op zij komen? Hieruit blijkt juist dat we de schoone natuur moeten navolgen. Anders wacht u de opmerking: maar zoo zie ik het alle dagen buiten. Volgt men schoone natuur na dan is deze aanmerking onmogelijk. Want wat ontbreekt wordt door de verwonderlijke samenvoeging, de scheppende ineensmelting rijkelijk vergoed: en hoe men moge zoeken, nooit vindt men 't zoo in de natuur. Maar wat voor den schilder geldt, geldt evenzeer voor den dichter (!). Is het mogelijk belang te verwekken met persoonaadjes zooals ze in de natuur zijn? Met den grootsten held zelfs niet. Noem eens een personaadjen in een heldendicht of een tooneelstuk die belang wekt en is als hij in de natuur was of volgens bepaalde individu's zijn kan! Ge zoudt moeite hebben er een (!) te vinden. Van den herder tot den vorst toe alles is uit de schoone natuur. Hoevele trekken zijn er niet in de uitstekendste karakters die klein en de aandacht onwaard zijn! Hoe vele zeden die onverschillig, hoe vele daden die niets beteekenend zijn (!). De geheele poëtische stijl is reeds schoone natuur. Maar wilt ge dan persoonaadjes vertoonen die onnatuurlijk en geoutreerd zijn? Het onnatuurlijke kan nooit behagen. Men betrappe de natuur waar zij zich het uitstekendst vertoont. Maar de navolger der schoone natuur moet een gegronde kennis der natuur zelve bezitten, zooals ze afgescheiden van kunst, opvoeding en gewoonte inderdaad is en ten alle tijde geweest is. Dan moet de navolger een genie zijn en zeer veel smaak bezitten. Dit vereischte is even noodig als het vorige. Hij moet uit de natuur het schoone kiezen: dus een fijnen smaak hebben. Daarna moet hij de gekozen deelen saamvoegen, het ledige scheppend vullen, zoodat het hoogst natuurlijk worde. Kan dit zonder genie? Doch men lette op het volgende: zonder gevoel voor 't natuurlijk schoone dichter te willen zijn: zonder een allerkiescht gevoel te willen interesseeren met hartstochten te verwekken, is het geschikste middel om onnatuurlijk te worden. Doch er is een hemelsbreed verschil tusschen genie en geest. Wat elk persoon gevoelde die zij wil voorstellen, dat gevoelt het genie ook. Zij

drukt hare gewaarwordingen op de eenvoudigste wijze uit. Geest daarentegen gevoelt niet(!); hij redeneert. Hij stelt Brutus en Caesar, Camille en Zaïre op dezelfde wijze voor. Geest karakteriseert niet in enkele trekken met meesterlijke hand. Het genie wel. Dit is geheel vuur. Van hier die ondereenmenging van schoonheden met gebreken. Daarom moet een jong dichter zich wachten voor die werken, waar 't natuurlijke aan 't geestige wordt opgeofferd. Geest is gelijk aan een dier sterke specerijen, die den smaak kunnen bederven, wanneer ze te vaak worden gebruikt. Ondertusschen, de gewoonte heeft een verbazenden invloed op onzen smaak. In de middel-eeuwen vond men de gothische bouworde schoon. Men had van jongs af niet anders gezien. Goethe zelfs, door zijn gevoel overwonnen, heeft naar zijn oordeel niet geluisterd. En toch de uitwerking van een gothisch gebouw is louter toevallig (!). Later kwam men tot een ander idee; maar *een vrai sot*. Men maakte bouwkunstig draadwerk. Eindelijk, in Italie, kwamen de schoone kunsten er op. Zoo gaat het ons nog alle dagen. Is er dan geen wezenlijk schoon? Ja, de natuur geeft het. Het rust op eenheid, orde, overeenkomst, verscheidenheid. Schijnschoon daarentegen op gewoonte en vooroordeel. De Indiaan moge zijn wanstaltige hut schooner vinden dan de St. Pieter; men onderrichte hem en hij zal terstond van oordeel veranderen. De dichter moet er zich dus op toeleggen het echte schoon te leeren kennen. Hij raadplege lieden van smaak en kieze zijn modellen met zorg. Maar bovenal, hij volge de natuur. Want Mings zei het reeds: de ouden staan hooger dan de modernen, omdat zij de natuur volgden, deze daarentegen kopies leverden van hun werk. Toch bestudeere men ook de ouden. Doch het is zeer gevaarlijk zich er alleen bij te bepalen en de natuur zelve daar te laten. Koester geen blindelingsche bewondering, niet als madame Dacier; doe liever als Bayle. Deze verbaast er zich over dat er nog zijn die de Ilias bewonderen, omdat in het 9de boek dingen voorkomen in strijd met de waardigheid van het heldendicht. Maar uit eenige gebreken tot gebrekkige samenstelling van het geheel te besluiten is partijdig. Hoe kan nu de jonge dichter weten wat hem te doen staat? Door de natuur vlijtig te bestudeeren. Eindelijk — men moet in 't groot de schoone natuur imi-

teeren en de kleine deelen, enkel aan zeker land of tijd verbonden, voorbijgaan. De echte kunstenaar behaagt in alle tijden, onder alle volken. Een ander geslacht vindt in die plaatselijke bizonderheden geen natuur (!) meer. Zoo hebben alle uitstekende vernuften er over gedacht. Wil men bepaald de zeden van een volk schetsen dan kan men hiervan wel eens afgaan. Zoo doen de schrijfsters van Sara Burgerhart, gelijk ze in de voorrede duidelijk zeggen. Nu moge de trek van den Amsterdamschen lichtmis, die terwille van zijn paard het meisje laat ontsnappen, waarop hij lang gevlamd had, allernatuurlijkst zijn voor hem die de liefde van de Amsterdammers voor harddravers kent, een Franschman zou zeggen: zoo een gek is er in de wereld niet: het is onnatuurlijk!

Tot zoo ver Feith.

Dat de aestheticus zich-zelven in dezen brief, hoeveel goeds er in moge voorkomen, een oordeel heeft geschreven is niet de minste reden waarom we dat schrijven belangrijk noemden. Want wat eigenlijk schoone natuur is of beter: in welke opzichten deze zich van natuur onderscheidt en hoe de kunstenaar haar navolgen kan, zal niemand uit het bovenstaande recht duidelijk worden. De natuur in die oogenblikken betrappen waarin ze zich het volmaakst voordoet is reeds genoeg gezegd. Vervolgens komt alles aan op rangschikken. Wil men er meer van maken dan verlaagt men kunst tot kunstjes. Feith zelf begreep het dan ook zoo weinig, dat de romans van diezelfde schrijfsters van Sara Burgerhart nu nog, en misschien meer dan ooit, de bewondering van kenners wegdragen en als onvergankelijke monumenten van het hollandsche leven in de tweede helft der achttiende eeuw in aanzien zijn; terwijl zijn eigen romantische produkten, wegens het weinig karakteristieke, het algemeene en in tranen vervloeiende, om het zoo uit te drukken, alleen lezers vinden terwille van de kuriositeit. Ook getuigt het niet van beginselvastheid, de maxime voor te schrijven: men moet in 't groot de schoone natuur imiteeren en de kleine deelen voorbijgaan en een exceptie te maken voor de schrijfsters van Sara Burgerhart. Tegenwoordig althans zou niemand zoo'n leer straffeloos kunnen preeken. We hebben aan het germaansche element te groote verplichtingen om niet meer en meer tot

het inzicht te komen, dat op karakterschildering, zelfs in den roman, alles aankomt: dat karakterschildering even onmisbaar is als de teekening voor den schilder. Het fraaiste koloriet, de bevalligste kompositie, het meest aangrijpende idée kan het gebrekkige van den omtrek niet vergoeden. En karakters worden gevormd door de zeden. Op zichzelve dus was die exceptie ter wille van de dames Wolff en Deken niet kwaad. Jammer alleen dat ze niet optrad in den vorm van — regel.

Hiermee nemen we van de brieven afscheid om ons nog eenige oogenblikken bij de voorberichten op te houden; want ook hier valt vrij wat te leeren voor wie niet ziende blind en niet hoorende doof is; en misschien meer nog met betrekking tot den mensch dan tot den kunstenaar: hoewel het in menig opzicht niet aangaat beiden te scheiden.

In het woord voor het tweede deel van zijn brieven zegt de schrijver, dat het eerste deel goedkeuring genoeg gevonden heeft „om de uitgave van dit tweede te wettigen". Maar men vergete niet dat het „losse" brieven zijn, geen uitgewerkte verhandelingen; en bovendien dat ze geschreven werden voor lieden die door hunne onkunde in de theorie van het schoone verhinderd werden, een voortbrengsel van vernuft te lezen, enz.; alles min of meer herhalingen van wat zooals men zich herinneren zal ook vroeger reeds met veel nadruk en angstvalligheid verzekerd werd. Maar wat zijn „losse" brieven eigenlijk? Waarschijnlijk wil het niet anders zeggen dan: luchtig geschreven brieven. Maar, mogen we vragen, heeft dit uiterlijke en formeele, dit luchtige, iets met de meer of mindere degelijkheid van den inhoud te maken? of liever: kan een brief niet degelijk zijn omdat de vorm luchtig is? Dit schijnt Feith zoo te begrijpen; en zijn lezers moesten hetzelfde gelooven. Tegenwoordig weten we beter. Wie populair wil schrijven moet in de eerste plaats helder schrijven; de zaken zelve scherp en nauwkeurig zien voor ze aan anderen mee te deelen. Dit is het geheim van de ware populariteit. En zeker is het, dat men zich tegenwoordig niet meer vergenoegen zal met de mate van helderheid waarmee Feith zijn denkbeelden voordroeg. Nogtans, zijn brieven werden druk gelezen; en of dit niet meer moet toegeschreven worden aan de nieuwheid der onderwerpen, dan aan de wijze van voorstellen, beslisse wie wil. Met-dat-al mogen we wel

de onderstelling wagen, dat Feith zelf heel goed wist dat hij wegens overgroote mate van „teergevoeligheid" niet al te scherp zag: dat het hem zoodoende aan literaire handigheid haperde. Overal toch in zijn brieven ontmoeten we tonen die niet al te zuiver klinken: als van een gedeeltelijk ontsnaard instrument: en in de voorreden polemiseert hij onophoudelijk, wat natuurlijk met elkaar in verband staat. Hoe het komt weten we niet precies, maar in den grond der zaak heeft hij een hekel aan al wat wijsgeerig is — en zoo hij er een enkele keer met sympathie van spreekt is het uitsluitend van zijn wijsbegeerte. En daar hij dit reeds aanstonds is begonnen en zijn haat een zeer onredelijke is — immers van de scholastieken had men in de dagen van Wolff geen last meer — zal de reactie niet uitgebleven zijn en kaatste men hem den toegeworpen bal met hardheid terug. Aan allerlei wendingen en draaiingen om aan een onzichtbare vuist te ontkomen, ontbreekt het dan ook niet. En het is de moeite waard op te merken welke pogingen hij hiertoe al niet in het werk stelt. Nu eens heet het in een voorbericht: „voor het overige houde men elke aan (op) merking juist niet voor mijn waar gevoelen", dan weer excuseert hij de weinige nauwkeurigheid van zijn brieven met te zeggen, dat ze „dikwijls meer om aanleiding tot denken te geven en al schrijvende zelf onderricht te ontvangen" geschreven zijn. Ja, dat er meer dan eens „tweederlei gevoelens" in die brieven voorkomen, noemt hij iets „dat in een werk van dien aard zijn groote nuttigheid (!) kan hebben; men moet dan kiezen en om te kunnen kiezen moet men denken."

Dit mag met recht heeten: den lezer met een kluitjen in het riet sturen; en de vraag schijnt niet ongepast: zou iemand die zulke uitvluchten wist te vinden er eigenlijk wel beginselen op nagehouden hebben? Ook al laten we deze vraag onbeantwoord, is het nogtans waar, dat de zwolsche dichter en aestheticus in de voorreden van zijn werken zich niet van de gunstigste zij doet kennen. Rondborstigheid ontbreekt er aan. Later maakt het polemiseeren wel is waar plaats voor klachten over bezigheden en ziekte en komt meer en meer aan den dag wat we zijn moedeloosheid zouden willen noemen, indien zwaarmoedigheid misschien niet een beter woord ware; maar toch, de onaangename indruk blijft; en tevens de

overtuiging, dat hij zich menig onaangenaam oogenblik zou bespaard hebben, wanneer hij ruiterlijk hier en daar een flater bekend en de kritiek dank gezegd had voor menige goede wenk, waaraan het zeker niet ontbroken zal hebben. Want wie sympathiseert met dat onmannelijk verbergen achter mooie woorden van een leelijke zaak? Maar misschien waren Feith's draaierijen onopzettelijk. Laten we eens zien. Voor leeken waren de brieven geschreven „zonder orde of verband", voor leeken die zoo weinig notie hadden van iets schoons, dat ze zonder regelen niet eens een kunstwerk konden genieten; en daarom mochten die brieven niet „grondig" zijn en moest alle geleerdheid vermeden. Maar waarom komen er dan in die brieven niet alleen latijnsche maar zelfs grieksche citaten voor? En waarom ontbreken de laatste en zijn de eerste geringer in aantal in de „Verhandeling over het Heldendicht", welke niet voor leeken geschreven werd, maar voor lieden waarin de schrijver „algemeene kundigheden" onderstelt, zooals hij uitdrukkelijk verklaart? Ziedaar een paar eenvoudige vragen, maar waaruit meer blijkt dan men oppervlakkig zou denken. Wij tenminste komen er door tot de overtuiging, dat het voorbericht voor het zesde en laatste deel der brieven alleen dienen moest als vlag waaronder dit en de overige gerust zouden kunnen zeilen, zonder benadeeld te worden door kritieke branders of geënterd door wijsgeerige oorlogsfregatten. Was zulk een taktiek op zee in den geuzentijd misschien geoorloofd, dergelijke voorzorgen schaden aan de letterkundige eerlijkheid en aan de waarheid en waardigheid der kunst. En door zoo iets bewijst men per slot van rekening aan niets slechter dienst dan aan eigen reputatie.

VIII.

Feith heeft hierna, voor zoover wij weten, niets meer met zijn vollen naam geteekend in hetzelfde genre gegeven. De reden hiervan mag men uit het vorige afleiden. Tegelijk met het zesde en laatste deel van de brieven moest zijn aesthetische werkzaamheid voor het groote publiek zijn afgeloopen. Aan al het geharrewar, waartoe zijn schrijven aanleiding gaf, moest een eind komen: zoowel terwille van de goede zaak als terwille van zijn naam: en zoodoende ontmoeten we niets

meer van aesthetischen aard door hem onderteekend. Doch reeds het jaar na het in 't licht verschijnen van het laatste deel der brieven, — of misschien vroeger reeds — begon hij met de Kantelaar een tijdschrift uit te geven, waarin hij hetzelfde beoogde als in die brieven: n. l. den smaak zijner landgenooten te beschaven. Er zouden niet alleen oorspronkelijke stukken in opgenomen worden, maar ook het voornaamste wat in 't buitenland op aesthetisch gebied uitkwam en waard was in nederlandsch gewaad te verschijnen. De heeren van 't vak werden uitgenoodigd het tijdschrift met hunne bijdragen te steunen — de namen zouden desverkiezende strikt geheim blijven — en op de aanmoediging en ondersteuning van de landgenooten-lezers werd ook gerekend; ja, de duur der voortzetting hiervan afhankelijk gemaakt. Het tijdschrift heeft drie jaargangen beleefd: van '93—'96.

Komen er in die jaargangen ook bijdragen voor van Feith's hand? Ziedaar de vraag waarop het hier aankomt en die we zooveel mogelijk, maar helaas! bij gebrek aan de noodige hulpmiddelen alleen onderstellenderwijs zullen oplossen. Een tweede vraag, niet minder van belang, is deze: welke bijdragen moeten van Feith's hand zijn om op onze belangstelling te kunnen rekenen. Met het oog hierop is er eigenlijk maar één en wel die ten opschrift draagt: „Iets over het Treurspel", en waarmee de eerste jaargang van de Bijdragen geopend werd. Dit *iets* behoort ongetwijfeld tot het beste wat over hetzelfde onderwerp tot dien tijd toe in ons land was verschenen; en juist hierom wenschen we het op rekening te mogen stellen van den zwolschen dichter. Eigenlijk gezegd doet het er weinig toe of het een bijdrage van hem is of van den heer de Kantelaar of van een ander. Want al zeggen de heeren ook in het voorbericht: „alles wat wij plaatsen willen wij niet gehouden worden goed te keuren", en al zullen ze „bescheiden bedenkingen" van anderen, die juist schijnen, niet achterwege houden; ja, somtijds zelfs de vrijheid nemen „om onze eigen aanmerkingen op de gezonden stukken zediglijk voor te dragen" — behoeven we dit niet al te letterlijk op te vatten en mogen we het oordeel in die stukken over het geheel voor hun oordeel houden: tenminste wanneer geen bepaalde „aanmerkingen" het tegenovergestelde voorschrijven. Wanneer we nu, ongeveer het midden van het

stuk, een uitgebreide noot vinden en er onder „aanm. van de uitgevers" — hoewel in die aanmerking het gevoelen van den schrijver eer gestaafd dan bestreden werd en dus geen commentaar behoefde — beschouwen we dit nogtans onmiddellijk als een bewijs, dat het stuk van geen der uitgevers is, want was het van één der twee, dan had de aanmerking ook maar van één, niet van beiden, mogen zijn: was het stuk daarentegen door beiden geschreven dan gaf een dergelijke geteekende noot volstrekt geen pas onder al die ongeteekende. Hieruit mag de lezer besluiten dat het stuk noch van Feith noch van de Kantelaar is. Zijn we onergdenkend genoeg om dit te doen, dan loopt onze scherpzinnigheid gevaar door onze lichtgeloovigheid beetgenomen te worden. Om u duidelijk te maken wat we bedoelen, herinneren we u aan Braga en aan de om den tuin leidende noten of aanmerkingen van dien noordschen God. Bij een stuk — van een der twee saamstellers, want de eerste jaargang is op een enkel versje na uit twee pennen gevloeid — vindt ge een noot van de redactie; wat waar is; maar zóo, dat het den schijn heeft, alsof het stuk waarbij ze hoort niets met diezelfde redactie gemeen heeft. Dit is zeer in de war brengend: vooral voor hem die niet verder ziet dan zijn neus lang is; doch wie met dergelijke kunstjes van nabij bekend is — ook Voltaire deed er druk aan en van Lennep hield van mystificaties — laat er zich niet door beetnemen. Laten we dus voorzichtig zijn en niet te gauw met ons oordeel. Wat meer zegt, in plaats van thans nog te beweren: het stuk kan van geen der twee uitgevers zijn, is die aanmerking de eerste stap op den weg aan welks einde Feith auteur als staat.

Het „Iets over het Treurspel" is het eerste stuk in den eersten jaargang: m. a. w. met dat stuk werd het tijdschrift geopend. Het moest dus goed zijn. En wie kon te dier tijde een dergelijk onderwerp beter behandelen dan Feith? wie had aan dergelijke zaken meer gedaan dan hij? Wie er zooveel voor gelezen, geschreven, gestreden zelfs? Was zijn pen door die herhaalde schrijfoefeningen niet puntiger, buigzamer, bruikbarer geworden in één woord? Men behoeft de eerste brieven slechts met de laatste te vergelijken om te zien hoeveel de stijl heeft gewonnen. Bovendien was hij toen ter tijde veertig jaren oud en in de kracht van het leven.

Maar wat we a priori aannemen, moeten we zooveel mogelijk a posteriori trachten te bewijzen. En deze bewijzen zijn werkelijk voorhanden. In de eerste plaats de vraag: vinden we het eigenaardige waardoor hij zich kenmerkt zoo niet geheel dan voor een gedeelte in dat „Iets over het Treurspel" terug? B. v. zijn afschuw van Boileau? zijn philosophenvrees? zijn Ramler en Batteux? zijn hekel aan despotisme? zijn gezegde „dit is zoo waar", waaraan hij letterlijk verslaafd was? gemoedelijke maar zwevende kwalificaties als „losse" van brieven, enz? Dit alles vinden we werkelijk terug en veel meer. Ja, wat de schrijver van het „Iets" van zich zelven verklaart: „van zijn jongste jaren afaan is hij gemeenzaam geweest met de beste voortbrengselen van dit vak van alle volkeren", doet ons aanstonds denken aan Feith, die ergens in zijn brieven zegt, dat hij aan de vreemden op stuk van letteren meer verplichting heeft dan aan zijn landgenooten. En wanneer dezelfde schrijver er op volgen laat: „hij heeft het geluk gehad van eenige der voornaamste acteurs en actrices, die Europa bezat, te zien spelen", dan herinneren we ons aanstonds Feith's herhaalde kunstreisies naar Duitschland, naar Klopstock voornamelijk, en dan schiet ons het verhaal van zijn wedervaren te Brussel in de opera te binnen, waarvan hij spreekt in zijn brief „Over de vrouwen". Ja, dat hij die uitstapjes wel eens uitgestrekt heeft tot Parijs, is wel waarschijnlijk, wanneer we ergens de verklaring tegenkomen: „in de onbandigste bordeelen van Parijs is een indecent woord strafwaardig". En wanneer hij nog elders spreekt van „een van de wellustigste fransche platen die ik immer gezien heb", moet het een met het ander in verband gebracht worden om er iets van te maken. Ook is de nauwkeurigheid in dat „Iets" even weinig groot als in de brieven — een zwak, wat Feith nooit te boven gekomen is, waarschijnlijk omdat hem de gave van scherp en duidelijk definieeren ten eenenmaal vreemd was — en lezen we al aanstonds „deze daad — in het treurspel n. l. —... moet een begin, een midden en een einde hebben, en zij heeft dit wanneer het eerste bedrijf niets voor zich vooronderstelt en het laatste niets na zich wenschen doet;" en op de volgende bladzij reeds dadelijk volgende hiermee in tegenspraak zijnde definitie van het bedrijf: „in een woord...

eene zoodanige welke andere handelingen voor of na zich vooronderstelt."

Nu we met eenigen schijn van recht althans van het „Iets over het treurspel" het vaderschap aan Feith mogen toekennen — een vaderschap waarvoor hij zich in geen geval behoeft te schamen — zullen we dat stuk wat meer van nabij bezien om te weten te komen in hoeverre de denkbeelden daar verkondigd in overeenstemming zijn of niet overeenkomen met de vroegere. Men zal zich herinneren dat Feith, in zijn brief over de navolging der natuur en der schoone natuur, voor een slaafsche navolging van de ouden waarschuwde; maar met-dat-al de studie er van zeer aanbeval, mits als tegengif de natuur niet werd vergeten. Dienzelfden toon vinden we hier terug maar forscher aangeslagen. De schrijver is ouder en mannelijker geworden. Hij gevoelt zich onafhankelijker dan vroeger en trekt o. a. te velde tegen Bilderdijk's aanprijzing van de reien voor het moderne tooneel. Hij geeft thans onverbloemd als zijn meening te kennen, dat de modernen ver boven de ouden staan — wat in pas genoemden brief juist andersom 't geval was — en beredeneert dat de schoonheden in de oude treurspelen meer te danken zijn aan geluk — toeval eigenlijk — dan aan wijsheid; ja, dat de geheele inrichting dier treurspelen rechtstreeks het gevolg was van den zedelijken en maatschappelijken toestand dier dagen en met kunstregels niets had uit te staan. Bovendien verklaart hij, dat de dichter altijd van zijn eigen tijd in zijn werken indicht, uit welk oogpunt de eigenaardigheden der ouden te verklaren zijn — een oordeel verstandiger en liberaler dan dat vroegere over het imiteeren in 't groot van de schoone natuur en het weglaten van de kleine trekken gebonden aan zeker volk en aan zekeren tijd. Men ziet het: hij komt meer en meer van zijn idealen terug; hoewel het er overigens nog precies is als in de verhandeling over het heldendicht en in de meeste brieven: alles een groote kompilatie, gevende „grondstellingen", overeenstemmende „met die van de grootste mannen van alle eeuwen ... wier eigen woorden hij zooveel mogelijk gebruiken zal."

Toch is hij, zooals we reeds gezegd hebben, vrij wat onafhankelijker in zijn oordeelvellingen; schrijft hij met meer nauwkeurigheid en zorg dan vroeger; is er wat stijl aangaat

een groote vooruitgang merkbaar; en is het geheel zuiverder gedacht en met meer precisie uitgevoerd.

Wat vooral merkwaardig is: over Shakespeare wordt dit keer met gloed en waardeering geschreven. Dit keer wordt erkend dat zijn „genie" ver boven al wat regel heet is verheven. Zijn echte schoonheden zijn onnavolgbaar. Wie hem navolgen wil zal het tot zijn schade ondervinden. En daarom beproeve men het niet. Zondigt hij niet tegen alle drie eenheden tegelijk? En „eenheid van daad" is immers „een wezenlijk vereischte" in het treurspel: hoewel het minder aankomt op de twee andere eenheden. Toch mag men tegen eenheid van tijd niet te erg zondigen. De gebeurtenis moet in elk geval in een etmaal afloopen, anders wordt het onnatuurlijk. Eenheid van plaats is in het geheel niet noodzakelijk. Alles hangt hier af van de omstandigheden. Dat in de „Cinna" in het paleis van den keizer zelf de samenzweering gesmeed wordt, is zeer onwaarschijnlijk, welke verontschuldigende gronden Batteux er voor moge bijbrengen.

Uit een en ander blijkt duidelijk dat de hulde aan Shakespeare, hoe warm en welgemeend misschien, in den grond der zaak niets anders is als een cave canem; maar zoetsappiger en vleiender dan vroeger, wat noodzakelijk werd door het toenemend tal van de navolgers en bewonderaars. Met betrekking tot dien boven den regel zijnden dramatist is er dus nog niets veranderd en Feith zichzelf gelijk gebleven —. Maar wat is nu de strekking van het „Iets"? In de eerste plaats antwoorden we: mee te deelen wat verbonden is aan het maken van een goed tooneelstuk; een en ander dus over de techniek van het drama; de verdeeling in bedrijf en dit weer in tooneelen; aantal er van, ontstaan, verbinding; over het gaan en komen der personen, alles nog van waarde en leerzaam voor den lezer van den dag. Daarna krijgen we de analyze van Sophocles' koning Oedipus, in verband met een en ander over de klassieke fransche treurspelen: het bekende oordeel van Voltaire o. a. Vervolgens een blik op het tooneel van Feith's dagen en ten slotte de wenschen van den schrijver, „hoe (hij) hartelijk graag de zaak van ons tooneel behandeld zage." Het treurspel moest weer worden „het meesterstuk van 't menschelijk vernuft"; — twaalf jaar vroeger heette het heldendicht de „eerste" onder de poëtische

soorten —; zoodat, mocht de dichter een onderwerp uit de grieksche of romeinsche geschiedenis kiezen, hij den vorm der ouden gebruiken moet; neemt hij de stoffe uit latere tijden, dan gebruike hij den vorm der Franschen. Sophocles kan dienen als model voor het geheel, Aeschylus, die zooveel van Shakespeare heeft (!), voor de karakterschildering. Dan moet men „het moderne drama behouden", want „door onze eigen zeden, onze eigen deugden en gebreken te vertoonen", kan dat drama van „wezenlijk nut (zijn) op ons tooneel."

Hoe in dit slot nogmaals de aap uit de mouw komt, behoeft verder niet met den vinger aangewezen te worden. De voorzichtige middelweg wordt gepreekt en Shakespeare als model onmogelijk gekeurd.

Maar het is reeds veel dat we het „moderne drama" mogen behouden. En zoo het aanknoopingspunt van den draad van Feith's dagen met de nieuwere tijden ergens is, dan is dit hier. En zoo we aan dat beschouwen van Shakespeare als heterokosmisch genie niet den schrijver herkenden van de verhandeling over het heldendicht en van sommige brieven, dan zouden we juist wegens dat zoo ware „door onze eigen zeden... deugden en gebreken te vertoonen" enz. geneigd zijn Feith niet voor den schrijver te houden van het „Iets." Maar in tien jaar tijds kan heel wat gebeuren, en Feith is de eerste niet geweest, en evenmin de laatste, die wel eens stellingen verkondigde in tegenspraak met vroeger geuite.

IX.

In meermalen genoemde „Levensschets" wijdt de heer van Kampen eenige regelen aan Feith's treurspelen. En behalve de verklaring welke we daar aantreffen, dat Feith n.l. het treurspel „tot een ideale hoogte heeft opgevoerd", wat in het belang onzer letteren wel een nader onderzoek verdient, spreekt hij tevens uitsluitend van zijne „vier" treurspelen en wil er natuurlijk mee te kennen geven, dat Feith niet meer heeft geschreven. Wanneer de heer van Kampen zijn bizonderheden niet had uit den mond of uit de pen van een der zonen van den dichter, zooals hij uitdrukkelijk verklaart, zouden we geneigd zijn aan een vergissing te denken van

't zelfde allooi als hij begaat, wanneer hij Feith den zesden Februari laat sterven inplaats van den achtsten, of als hij verklaart dat de behandeling van de „Ines", „geheel oorspronkelijk is", wat de dichter zelf in het voorbericht ontkent. Misschien is het op het voetspoor van den heer van Kampen — want de heer Jonckbloet laat Feith in den eersten druk zijner letterkunde ook den 6den sterven — dat laatstgenoemde geschiedschrijver onzer letteren slechts vier treurspelen opnoemt en ons dus in het geloof versterkt dat Feith niet meer heeft laten drukken. Dit schijnt nogtans anders te zijn. Tenminste ergens vind ik melding gemaakt van een vijfde treurspel: „de Patriotten", die te Amsterdam in 1784 anoniem verschenen. Dit anoniem werpt licht over de negatie tot dusver aan die patriotten ten deel gevallen. Maar men vergunne ons de vraag: is het thans wel zoo zeker, dat Thirza de eersteling is en mogen we Feith hierin wel op zijn woord gelooven?

Van Feith's vijf treurspelen beleefde „Thirza" in 1822 een vierde druk. Geen der andere heeft het, naar het schijnt, tot een tweeden kunnen brengen. Hieruit blijkt dat de vox populi Thirza het best keurde, wellicht van oordeel was, dat geen der andere in de schaduw er van kon staan. Dit oordeel is misschien niet geheelenal onjuist. Want onder die vijf is het waarschijnlijk — met uitzondering van de „Patriotten" wat we niet kennen; nogtans niet van „Codrus": want daar dit niet vrij was van „politieke inmengselen" zal oorspronkelijkheid ook daar de voornaamste deugd niet geweest zijn — het meest oorspronkelijke. De „Lady Gray" geeft de schrijver voor niets meer dan een „navolging van Wieland"; terwijl de „Ines" maar twee personen heeft waarvan de dichter kan verklaren: ze behooren mij toe. Het geheel is een kompilatie uit drie tooneelstukken.

Het onderwerp of de stoffe der Thirza daarentegen is aan het zevende hoofdstuk van het tweede boek der Maccabeën ontleend; en hoewel ook al weer geen eigen vinding — want vóór hem had Niemeyer onder den titel „Thyrza und ihre Söhne" een religieus drama gedicht — beweert Feith nogtans dat „plan, schikking, karakters... al het overige" verschilt; terwijl hij eerlijk genoeg is te bekennen, dat hij de „regt pathetische uitdrukking van dien grooten godge-

leerde en keurigen dichter" bewondert en er een „enkele van in (zijn) stuk (heeft) pogen over te brengen." We zullen den dichter hierin op zijn woord moeten gelooven en er nog bijvoegen, dat Feith zijn Epiphanes uit eerzucht tot een dwingeland maakt — hij vindt Niemeyer's Epiphanes afschuwelijk en kan niet gelooven dat „zulk een dwingeland immer op het tooneel belang zou verwekken" — maar die overigens „eene grootheid van karakter bezit, welke treft en belang verwekt te midden van zijn hooggaande onmenschelijkheden." Hij poogt te doen gevoelen, dat hij een uitstekend vorst zou geweest zijn, had hij niet naar zijn eerzucht maar naar de stem van zijn hart geluisterd, en dat doet ons „medelijden" met hem hebben, terwijl we „zijn wreedheid verfoeien."

In hoeverre een en ander waar is, zal een analyze van Feith's stuk het best kunnen leeren.

Eerste bedrijf (inleiding). In een dialogisch ontvouwingstooneel [1] gunt de heldin den toeschouwers een kijkje in haar binnenste en deelt ze mee, dat haar man op de Jerusalemsche tempelmuren in Jehova's dienst sneuvelde en ze een dergelijk lot hare zonen van jongsaf als zeer begeerlijk heeft voorgepreekt. Zes van die zonen werden door den wreeden Epiphaan gevangen genomen en doodgemarteld, omdat ze heldhaftig bleven weigeren aan de vreemde goden te offeren, terwijl de laatste, Jedidia, rondzwerft, zonder dat Thirza weet wat er van hem geworden is. Maar wat er moge gebeuren, ze blijft op haar God vertrouwen en in zijn wil berusten. Haar kalm geweten geeft haar kracht en moed, en moge Selima dit niet kunnen begrijpen, ze raadt haar ernstig aan hetzelfde te doen en zich niet tegen den dwang van het lot te verzetten. Maar in een „kondschapstooneel" [2] brengt een kondschapper bericht dat Jedidia ook gevangen is (overgangsmoment) en Thirza's ongeloof wordt door de komst van den zoon tot zwijgen gebracht. Jedidia troost zijn moeder met te zeggen, dat hij haar „schuldeloos" verlaat en neemt afscheid voor „eeuwig." Daarna wanhoop van Selima, sterke gemoedsbewegingen van Thirza, maar tenslotte overwinning van wat ze als plicht beschouwt op haar moederlijk gevoel, aldus geschetst:

[1]) Dispositionsscene noemt de duitsche aesthetiek het.
[2]) Botenscene.

„Ziedaar in 't eind de maat mijns onspoeds volgemeten.
„Niets blijft mij overig dan mijn onbevlekt geweten.
. . . . . .
„Heb dank o vader, ik behield mijn besten schat!
. . . . . .

In het tweede bedrijf dat geopend wordt door het optreden der „Gegenspieler", Epiphaan en Chryses — in dezelfde verhouding tot elkaar staande als Thirza tot Selima — klimt de handeling en neemt de belangstelling van den hoorder toe door Epiphaan's verzekering, dat hij ook aan Jedidia een voorbeeld zal stellen, mocht deze even koppig blijken als zijn broers en weigeren aan Jupijn hulde te bewijzen. Maar hij zal het eerst met zachtheid probeeren. Hoewel Chryses aan den goeden uitslag twijfelt, moet Jedidia nogtans voor komen. Maar hij blijft ongevoelig voor de schoone uitzichten hem voorgespiegeld en besluit liever te sterven dan ontrouw te worden aan zijn God. Zelfs het gezicht der vermoorde broederen, inplaats van hem te doen wankelen, brengt „ijlings" een omkeering in zijn gemoed te weeg en doet hem besluiten niet toe te geven. Hij eindigt de vijf en dertig verzen lange overdenking met te zeggen: „mijn wachten voert mij heen."

In het derde bedrijf moeten we het hoogste punt der dramatische handeling zoeken. De verwachting is er op het sterkst gespannen. Zal Epiphaan tot inkeer komen? Of Jedidia wankelen? Of Thirza's moederhart hare rechten doen gelden? Jedidia legt in een langen monoloog zijn toestand bloot en mijmert aan Selima. Deze komt en de gelieven houden eene lange samenspraak, waarin Jedidia haar betoogt, dat hun scheiden noodig is en ze niet met hem mag sterven, terwille van zijn „deugd." Selima begrijpt zulks. Daarna komt Epiphaan en vraagt hem wat hij van plan is? Jedidia verlangt in de eerste plaats zijn moeder te spreken. Het wordt toegestaan. Maar nu komt Chryses, om hem nadrukkelijk onder de oogen te houden wat hij door zijn koppigheid verliest en welke verschrikkelijke folteringen hij er door te gemoet gaat. Jedidia's „deugd" blinkt thans op het heerlijkst uit. Chryses eindigt dan ook met:

„ . . . . . Komt, wachten! leidt hem heen;
„Ik wacht hier Thirza's komst, men doe haar tot mij treên."

Thirza komt en vraagt naïef: „Is mij of mijnen zoon een nieuwe ramp beschoren?" waarschijnlijk om voor de honderdste maal te kunnen betuigen dat hare „ziel" onschuldig is. Maar Chryses heeft een „ontwerp", wat wellicht Jedidia aan de wraak van Epiphaan zal ontrukken. Met een ongemotiveerd: „Treên we in dit zijvertrek, daar zijn wij meerder vrij" eindigt het bedrijf.

Het vierde bedrijf, volgens den onveranderlijken loop der dingen den keer of val der handeling bevattende (περιπετεια), wordt geopend met een monoloog van Thirza. Het doel van Chryses mag niet gelukken. Hij wil ons door een list om den tuin leiden:

„Hoe luttel in uw oog dit eerbewijs ook zij,
„Het rooken van een steen is ook afgoderij."

Daarna een allerlangste dialoog tusschen Thirza en Jedidia, waarin waarschijnlijk het zwaarte punt der handelingskeer is te zoeken. Want waar anders kan dit zijn? Met-dat-al is de geheele dialoog een hors d'oeuvre: want Thirza zet Jedidia, die volstrekt geen plan heeft om minder standvastig te blijven, dan hij zwoer bij de lijken zijner broeders, aan om zich aan die „eedle broedren" waardig te toonen. 't Eind is dan ook:

„Gij hebt mijn keus bepaald, o Thirza! hoe verheven,
„Hoe goddlijk is uw deugd....."

Daarna Kondschapstooneel. Een hoofdman van de lijfwacht meldt dat de koning komt, en dat er hoop is. Epiphaan spreekt Jedidia aldus aan:

„Ken heel mijn hart voor u en bloos van schaamte en rouw.
„'k Ontsla u van mijn eisch; blijf aan uw God getrouw,
„Slechts één beding....
„Smeek uw Jehovah dat de voorspoed mijne staten
„Noch de overwinning ooit mijn krijgsbanier verlaten;

„Biedt hem als een Hebreeuw hiertoe den wierook aan,
„Maar dat dit beide in mijn Pantheon zij gedaan."

Jedidia weigert weer; zooals te voorzien was. Sleep hem weg, zegt Epiphaan daarop. Maar Selima werpt zich voor de voeten van den dwingeland en hij wordt bewogen. Hij reikt haar zijn hand toe met de woorden — die al te sterk aan het tooneel herinneren:

„Bekorelijke maagd! geniet uw zegepraal,
„Gij overwint — verrijs! kom gaan we uit deze zaal
„En stellen we zijn lot in handen van zijn moeder."

Selima.

„Wat onverwacht een vreugd... heb dank, o Albehoeder!"

Niet te haastig Selima, zouden wij haar willen toeroepen. Het vijfde en laatste bedrijf, bevattende de katastrophe, wordt geopend met een „dialog-scene" tusschen Chryzes en Epiphaan. — Chryzes heeft Thirza Epiphaan's boodschap overgebracht omtrent de mogelijkheid van Jedidia's behoud en ten antwoord ontvangen.

„ . . . eer 't morgen is zal nog zijn oog aanschouwen,
„(Breng hem dit antwoord uit mijn naam) of zijn vertrouwen
„Op 't geen een moeder in den hoogsten nood vermag
„Zijn hart bedrogen heeft."

Dit dubbelzinnig antwoord voorspelt niet veel goeds en geen van beiden weet wat er van te denken. Zelfs Chryzes begint hoe langer hoe meer met Jedidia te sympathiseeren — waarom? blijkt niet. — Ondertusschen een hoofdman van de wacht (kondschapstooneel) doet een verhaal in den geest van „à peine nous sortions des porte de Trézène" enz. en meldt dat Jedidia dood is. Hij stierf onder de hevigste martelingen zonder een klacht te uiten. Alleen Thirza, die er getuige van was, riep: Hallelujah! Door dit bericht is Epiphaan ijselijk verschrikt. Dan komt Selima en zijn schrik neemt toe. Zij noemt hem niet ten onrechte: „ontmenschte dwingeland, barbaar". Ze bezwijmt. Epiphaan is razend van woede. Op den koop toe ontmoet hij Thirza en wijkt sidderend terug.

„ . . . . waar berg ik me in deez' nood?"

Maar Thirza, dood kalm, akelig verheven van kalmte, zegt dat ze hem „betreurt"; ze hoopt dat hij „mededoogen" zal vinden. Ze vergeeft hem „al (haar) leed". De wachten krijgen dus bevel Thirza in vrijheid te stellen. Epiphaan noemt die wachten „beulen" en smeekt voor eigen hoofd Jupijn's bliksems af. Hij gaat hoe langer hoe meer op een krankzinnige gelijken en verdwijnt schuimbekkende van drift. Thirza voert haar vrome snoeverij in een distichon ten top:

„Beklagenswaarde worm, rampzaligste van allen!
„Dewijl gij schuldig zijt! God! schenk hem uw genâ!"

Daarna sterft Selima Chryzes, die er bij tegenwoordig is, vraagt verbaasd: „zij sterft van jammer en gij rampzalige leeft nog?" Thirza, met de verhevenste houding:

„ . . . Ja,
„Ik leerde ook 't leven voor Jehovah niet te vreezen."

Chryzes.

„Grootmoedige, ook die God zal voorts de mijne wezen.
„Hij die de zijnen in den drang van 't gruwzaamst lot
„Zoo heerlijk onderschraagt is de eene ware God!"

Hiermee eindigt Feith's „Thirza".

Wanneer we het treurspel met aandacht lezen en ons het beste herinneren wat op dramatisch gebied is geleverd en Thirza hieraan toetsen, is er wel in menig opzicht overeenstemming, maar in hoofdzaken een afwijking, die niet getuigt van Feith's dramatische handigheid. Om één ding te noemen: Is Thirza eigenlijk wel de heldin van het stuk? Waarom niet? vraagt menigeen. Om de volgende reden niet. De dramatische techniek eischt dringend — in het treurspel tenminste, wel te onderscheiden van het tooneelspel, wat goed mag eindigen — dat de held of heldin, 't zij beiden zich gedurende de eerste helft van het stuk passief tegen hun omgeving verhouden, voortgedreven worden, of er krachtig tegen optreden en de handeling energiek doen klimmen, zooals in Thirza b. v. — dat held of heldin, herhalen we, door den strijd, die de botsing der verschillende hartstochten doet ontbranden, met een zekere noodzakelijkheid het hellend vlak afglijdt en den ondergang onherroepelijk te

gemoet gaat. Zoo in elk treurspel van eenige beteekenis. In de Antigone zoowel als in koning Oedipus, in Othello zoowel als in Romeo en Julia, zoowel in de Faust als in Egmond, in Maria Stuart als in Wallenstein, zoowel in Miss Sara Sampson als in Emilia Galotti. Ondertusschen in Thirza niet. Thirza blijft zich-zelve door het geheele stuk gelijk. Overal is ze de dweepzieke Jodin, die al haar moederlijk gevoel schijnt ingeruild te hebben tegen bovennatuurlijk geloof. Voor ons heeft Thirza weinig menschelijks. We begrijpen haar niet. Minder beleedigend voor verstand en hart zouden wij het vinden, wanneer zij, die reeds èn echtgenoot èn zes zonen in Jehova's dienst heeft verloren, het dagelijks als gunst van Jehova afsmeekte om het eenig overgebleven kind te mogen behouden. Dit zou ons meer verzoenen met „zedelijke wereldorde en voorzienigheid" dan een berusting als die van Thirza, welke zoowel van waanzin getuigt als grenst aan menschenoffer en moord. Dit is dan ook de groote fout in 't stuk — een vergrijp tegen het waarlijk tragische — dat de schrijver de heldin overal doet optreden met dezelfde vastbesloten zucht om aan Jehova welgevallig te zijn door in zijn belang hare kinderen te slachten; zonder te bedenken, dat een dergelijke dweepzieke razernij geheelenal in strijd is met onze begrippen van rechtvaardigheid en liefde en dus op het tooneel onzer dagen onmogelijk belang kan verwekken. Feith wist dit ook wel en daaraan moet men toeschrijven wat hij in de voorrede zegt: „ik weet wel dat de minste menschen het echte verheven en vooral dat van den Godsdienst gevoelen kunnen. Voor dezulken is mijn hoofdpersonaadje zeker niet zeer belangverwekkende."

Ondertusschen, dit is niet juist. De meeste menschen kunnen het „echte verheven" van den godsdienst zeer wel voelen. Het misverstand schijnt hierdoor ontstaan te zijn, dat Feith niet inzag, dat de meeste menschen tegenwoordig op een andere wijze God meenen te moeten dienen dan Thirza in de dagen der Maccabeën. Op zich-zelve beschouwd is dat offeren wat Thirza hare kinderen doet in het belang van den God, dien zij voor den eenen waren houdt, iets wat menig joodsch hart van sympathie en respect zal hebben doen kloppen: wij ondertusschen willen in een vrouw het allereerst het echt vrouwelijke zien; in eene moeder toewijding aan

hare kinderen; en waar deze door dwingelanden bestookt worden is het haar allereerste plicht die kinderen te redden. In plaats van er een dergelijke milde levensbeschouwing op na te houden — de hare is echt oud-testamentisch — drijft ze den eenig overgebleven spruit meer en meer den afgrond in, legt ze hem met de „verhevenste houding" en overtuigd van haar „schuldeloos" geweten in de gloeiend gestookte armen van den moloch. Hebben we te kiezen dan willen we liever, de moeder op het tooneel zien dan de dweepster. Bovendien, in het drama moeten de helden uit vrije verkiezing, door eigen wil (natuurlijk afhankelijk van aanleg en karakter) en door het tegenspel der omgeving tot de meest energieke krachtsinspanning geprikkeld, den weg gaan die op een afgrond uitloopt en ons als van zelve de leer verkondigt, dat wij menschen scheppers zijn van eigen lot. Al wat dus onvrij is en uit den aard der zaak ziekelijk en abnormaal, zooals dwepen, hoort niet thuis op de planken; maar ziekelijke verschijnselen aan eigen schuld toe te schrijven, plegen we over het geheel niet te doen.

Een tweede groote fout van Feith in dit stuk is zijn vrees voor contrasten. „Eindelijk heb ik nergens mijn toevlucht genomen tot een al te sterk of regtstreeks contrast." We merken dit duidelijk en het strekt niet tot vermeerdering van ons genoegen. Moge men het contrast voor een goedkoop middel of een paardemiddel verslijten, de kunst kan er evenmin buiten als het leven er buiten kan: want hier vinden we den lach naast den traan, het booze naast het goede, het leelijke naast het schoone. Elken dag zijn we in de gelegenheid om ons heen de sterkste contrasten op te merken. Juist hierom zal niemand op de gedachte komen, om in de kunst het plaatsen van sterke contrasten voor gekunsteld of onnatuurlijk te houden. Juist hiervoor vreesde Feith: „ik denk dat de kunst meer verborgen moet zijn als ze behagen en de natuur vertoonen zal." In dit opzicht niet. Ook schijnt Feith bang geweest te zijn dat zulke contrasten elkaar onderling kunnen „verduisteren." Verduisteren licht en schaduw elkaar? Integendeel: het is een verkwikking uit de al te felle zon in de schaduw te mogen treden of omgekeerd de koele schaduw voor het verkwikkelijke licht te mogen verruilen. Een doorgaand gevolg van Feith's vrees voor contrasten in

„Thirza" is dat speler en tegenspeler zich te passief tegen elkander verhouden, geen krachtige argumenten genoeg gebruiken om te overreden of het dramatisch moment een keer te doen nemen voor den toeschouwer zichtbaar als van veel belang voor het verloop der handeling. Hieruit vloeit als rechtstreeks gevolg weer voort, dat de karakterschildering zwak is en niet zooals in het Shakespearsche drama op den voorgrond staat. De uitingen in de strophen en antistrophen zijn niet krachtig genoeg om de gemoedsgolven in hooggaande beweging te brengen en het individueele leven karakteristiek en gepointeerd de lippen over te doen vloeien. Welk denkbeeld krijgen we b. v. van Selima? Eigenlijk geen. Ze is Jedidia's verloofde en in zoo verre wenschen wij haar te leeren kennen. En toch heeft de dichter haar naast Thirza geplaatst, als schaduw of als licht, naar men wil. Naast Thirza zou iemand die wat meer in de melk heeft te brokken en wat klemmender tegenargumenten wist te gebruiken beter op haar plaats zijn. Om de schijnbare overeenkomst weg te nemen van twee dergelijke krachtige wilsuitingen en om wat licht aan te brengen had Selima kunnen dienen; zooals b. v. in Wallenstein tusschen den hertog en Antonio Piccolomini diens zoon Max staat als middenpersoon. Maar nog liever zou het ons geweest zijn, wanneer we Selima alleen hadden leeren kennen als geliefde van Jedidia: want hier alleen was ze wegens het zachte en meegaande van haar karakter op haar plaats en had ze volgens kunst en natuur één kunnen zijn met den geliefde, wat van zelve het tegenspel, waarvoor zij niet geschapen was, zou doen ophouden. Volgens kunst en natuur. Want overal doet het waarnemen van een dergelijke aan het paradijs herinnerende betrekking tusschen twee gelieven ons weldadig aan als een oase in de barre woestijn van het leven. In het drama is een dergelijke betrekking even begoochelend; maar even goed als in het leven moet het ook daar een oase zijn. Niets mag er ons herinneren aan het verstikkende stuifzand. Feith schijnt dit niet begrepen te hebben, want in plaats van zoet te keuvelen legt Jedidia Selima uit dat ze hem moet verlaten, dat dit voor zijn deugd noodzakelijk is en Selima geeft al weer toe. Dit alles herinnert ons meer aan de woestijn dan aan de oase en we hadden

op een oase gerekend. Of werkt het gekeuvel van Romeo en Julia, van Gretchen en Faust, zelfs dat van Thekla en Max, niet als een kalmeerende slaapdrank op onze geprikkelde zenuwen? Thirza's vastbesloten offerwoede stuit ons evenzeer tegen de borst als Jedidia's, Selima opofferende, deugdzaamheid.

Ook Chryzes als contrast naast Epiphaan zouden we anders wenschen. En ook hier geldt weer hetzelfde wat we opmerkten van de verhouding tusschen Thirza en Selima. Chryzes is de wijsheid en beradenheid in persoon en de opvoeder en leermeester van Epiphaan. Met-dat-al heeft hij geen invloed op zijn vroegeren pupil en al zijn argumenten lijden schipbreuk op de onverzettelijke, ongemotiveerde heerschzucht van Epiphaan. Chryzes zegt wel-is-waar dat hij een middel weet om Jedidia te redden, maar hij heeft buiten den waard gerekend, buiten Epiphaan's blijven hameren op hetzelfde aanbeeld: dat Jedidia n.l. in elk geval eerbied moet bewijzen aan Jupijn. En wordt Epiphaan zachter voor Jedidia gestemd, het is niet toe te schrijven aan de argumenten van den wijzen Chryzes, maar aan een nachtgezicht dat Epiphaan met schrik voor den „Verlosser" vervulde. En bovendien, hoezeer zijn beide personaadjes, Selima en Chryzes — het jonge meisje gelijkt sterkt op den ouden man — de dupes van eigen onnoozelheid. Kende Selima Thirza zoo weinig dat ze, toen Epiphaan zei: „kom stellen we zijn lot in handen van zijn moeder"! moest uitroepen: „heb dank o Albehoeder!" Ze wist heel goed wat die woorden van Epiphaan beduidden en, wilde ze niet voor ziende blind doorgaan en voor hoorende doof — dergelijke menschen zijn in het treurspel niet te gebruiken —, dan moest ze weten dat Thirza, die zich meermalen op het ondubbelzinnigst over hetzelfde onderwerp had uitgelaten, nimmer toe zou staan dat Jedidia ten koste van zijn „onschuld" het leven behield. En Chryses doet zich even onnoozel voor. Epiphaan's boodschap, dat Jedidia het leven mag behouden, wanneer hij slechts „eene knie" voor het outer van Jupijn wil buigen, brengt hij aan Thirza over en laat zich afschepen met een dubbelzinnig antwoord, waarvan de beteekenis voor elk behalve voor hem duidelijk is. Beiden worden dan ook door hun onbegrijpelijk vrede hebben met dat antwoord bedrogen in hun verwachtingen; want voor Epiphaan er op bedacht is of bevel schijnt te hebben

gegeven, is Jedidia ter zielen. Het uiteinde dus van Jedidia in het laatste bedrijf zoowel als zijn gevangenneming in het eerste — want hij struikelde — is dus louter toevallig. Mag dit? Het eerste toeval is minder hinderlijk dan het laatste; en het spreekt van zelf dat al wat ongemotiveerd is zooveel mogelijk van het tooneel moet worden verwijderd. Maar, mogen we vragen, van waar toch dat woeden van Epiphaan tegen Jedidia? Zijn ze tegen elkaar opgewassen? Epiphaan zegt tegen Chryzes: „ik ken geen andren God dan mijnen wil alleen", en Jedidia tegen zijne moeder: „gij kent de teederheid van mijn gevoelig hart". Beide uitingen zijn karakteristiek. Epiphaan is een koninklijke booswicht, een soort van Richard de derde, die Jedidia verdelgen wil omdat hij diens „trotsch" niet verdragen kan, hoewel hij zijn halve koningrijk wel zou willen geven voor zijn behoud. Jedidia daarentegen een braaf manneken van top tot teen en meer meisjesachtig dan mannelijk; een verkapte jonkvrouw van Orleans; beter lid van een christelijke jongelingsvereeniging dan aanvoerder van een joodsche legerbende. Zoo althans doet hij zich voor. Evenals Hamlet laboreert ook hij aan besluiteloosheid; maar beide zijn geen loten van denzelfden stam. Jedidia's besluiteloosheid is uit den aard der zaak Feith's achttiendeëeuwsche besluiteloosheid, die in de atmospheer zat en moeielijk met vingers is te tasten. In geen der personaadjes van de Thirza als juist in Jedidia heeft Feith zooveel van eigen natuur en zucht om schaduwen te grijpen doen overgaan. Voor een overgevoelig meisjeshart moet die Jedidia een ideaal geweest zijn; en had Feith het niet gelaten uit vrees voor de Kantianen, misschien had hij de jongelingschap zijner dagen toegeroepen: doet als Jedidia!

Ondertusschen, tegenwoordig zien we uit eigen oogen. Al die deugdzame gevoelens, al die „verheven lessen van wijsheid en deugd", hoe goed op zich-zelve, hooren in het drama niet thuis; tenminste mogen niet met aanmatiging op den voorgrond treden. In het drama krijgen we in de eerste plaats den mensch te zien en het algemeen menschelijke; en in het bizonder het groeien en ontstaan, het *worden* van gevoel tot wil, van wil tot daad. Dat algemeen menschelijke komt aan den dag door hartstochten; en de booze onder die hartstochten zijn nog algemeen menschelijker dan de goede,

omdat het dierlijke en zinnelijke element over het geheel de overhand heeft op het geestelijke. Maar ons verstand leert, dat we een wil hebben gekregen, welke ons in staat stelt in tegenstelling met het dier, scheppers te zijn van eigen lot; en juist dit is het wat ons met de zedelijke wereldorde moet verzoenen; en hiervan willen we de levende en sprekende voorbeelden zien op de planken; want de kunstenaar bindt de verschillende momenten saam: het leven geeft ze verstrooid en niet onder het bereik van elk onzer. Door bovennatuurlijke sentimenten te vertoonen kan een dergelijke verzoening niet plaats hebben, want deze stuiten ons als onbegrijplijk tegen de borst in plaats van één te worden met den polsslag van ons geestelijk leven. En zoodoende kunnen ze niet meewerken tot reiniging onzer hartstochten, omdat hiervoor een gemakkelijk in- en opnemen in de eerste plaats noodig is. Of Feith zich van dit alles rekenschap heeft gegeven, weten we niet. Maar over het geheel mogen we wel aannemen, dat hij over de dramatische techniek niet diep heeft nagedacht. Hij stelde zich te zeer op het standpunt van den bel esprit om tot een dergelijken algemeen menschelijken inhoud op te klimmen, en zat bovendien te veel vast aan het romaansche element, 't welk bij monde van Voltaire heel Europa verpestte en hevigen strijd voerde tegen het germaansche beginsel, wat op dramatisch gebied in Shakespeare baanbreker vond. Dit blijkt op het allerduidelijkst uit den geheelen bouw der Thirza. Al het episodisch-karakteriseerende is zooveel mogelijk vermeden. Het personental is gering en zoodoende de tooneelen niet bont en weelderig als in het Shakespearsche, maar evenals in het grieksche drama sober en meer dispuutachtig, meer ter wille van de dramatische structuur daar dan als noodzakelijke uitvloeisels der handelende personen. Monoloog en kondschapstooneel staan zeer op den voorgrond. En evenals in het antieke drama is dus het lyrische en epodische element er sterk vertegenwoordigd. Maar bij de Grieken was het natuur; want daar de aan het epos of aan de mythe ontleende stof lyrisch werd voorgedragen moest hun drama, op dergelijke fondamenten opgetrokken, er het karakter van bewaren. Voor den tegenwoordigen dichter brengt een dergelijke stof onoverkomelijke bezwaren mee en is dus terecht

een onbruikbare stof. Terwijl het grieksche leven doortrokken was van de op sage en heldendicht rustende godsdienstplechtigheden, zijn ze den geest onzer dagen meer en meer vreemd geworden en onverstaanbaar. Wie tegenwoordig interesseeren wil voor een historisch onderwerp moet zich de veelzijdigste historische studiën getroosten. Wat heeft Schiller zich al niet getroost om de inleiding — das Lager — voor zijn Wallenstein te kunnen schrijven! En zelfs dan blijft het nog de vraag, ook al getroost men zich ongewone studiën om in staat te zijn een dergelijke schildering te geven van den felbewogen tijd der Maccabeën als Schiller gaf van Wallenstein's leger, of een dergelijk onderwerp wel tot de dankbare stoffen behoort.

X.

Feith als mensch; Feith als aestheticus; Feith als dichter — aldus bakenden we in gedachten den weg af dien we wenschten te gaan en die ons drieledig, maar op het innigst verbonden en saamgestrengeld, tot den eindpaal moest voeren aan welks eind we hoopten te vinden: de meer of mindere verdiensten van Feith. Het spreekt van zelf dat het ingestelde onderzoek door menigeen beter zou zijn ingesteld, maar meer ter goeder trouw zeker niet. Om de waarheid alleen was het te doen en in hoeverre die bereikt is, in hoe verre het gelukt is een tipje van den sluier op te lichten, hierover beslisse wie wil. Behoeven we het nog te zeggen, waarom we juist Feith trachtten te portretteeren? Omdat hij meer dan Bilderdijk werkelijk wegbereider geweest is van den nieuweren tijd en er onder onze letterkundigen nog in leven zijn, die sommige der talrijke draden, hem bij zijn dood ontglipt, voortspinnen ter verdere voltooiing van het net onzer letteren, waaronder het best gevangen blijft wat echt vaderlandsch is. Terwijl er van alle kanten naar den mensch en dichter Bilderdijk een onderzoek werd ingesteld, bleef Feith onopgemerkt. En toch, waar het op sympathie aankomt heeft hij meerdere rechten. Bilderdijk, hoeveel hooger staande als veelzijdig en geleerd dichter misschien, is veel meer formalist; en dat koude, afgewerkte, geciseleerde, wat ons onaangenaam aandoet in Bilderdijk's gedichten, vinden we bij Feith niet. Misschien haperde het Bil-

derdijk wat veel aan dat waarvan Feith te veel had: gevoel. Daarom verdienen beiden naast elkander te staan. En dat de invloed van den een minder groot geweest is dan die van den ander is gemakkelijker te beweren dan te bewijzen.

Maar er is nog een andere reden waarom Feith aanspraak heeft op waardeering en op een in het oog vallende plaats in het walhalla onzer letterkundige goden. Feith was eigenlijk meer aestheticus dan dichter; tenminste als zoodanig heeft hij zich blijvender lauweren gevlochten. Vooral voor het geslacht van den dag. Tegenwoordig, nu velen de aesthetische vaan hoog ophouden, hebben de gele bandjes van de „Dicht en Prozaische Werken" meer kans dan ooit om voor den dag gehaald en doorsnuffeld te worden. Er is veel goeds in, maar er is ook veel kaf onder het koorn. Het is duidelijk gebleken; en zoodoende hebben deze pagina's meer gekregen van een kritisch onderzoek dan van een van Kampensche lofrede. Ons onderzoek is breed genoeg geworden om het door de aan Feith gewijde pagina's van Dr. Jonckbloet's Letterkunde niet onnoodig te maken: hoe uitstekend alles daar ook moge zijn.

Van Feiths dichterlijken arbeid hebben we alleen de dramatische van nabij bezien. Dat hij als odendichter tegenwoordig bijna ongenietbaar is, was ook almee een van de redenen waarom we hem als zoodanig voorbijgingen. Maar in „De zomersche dag op het land" komen prachtige schilderingen voor van morgen, middag en avond; tafereeltjes, die bewijzen wat hij op het gebied der descriptieve poëzie kon praesteeren. En dat er bovendien een echte Sterne in hem school, bewijst die vermakelijke beschrijving van zijn wedervaren in de opera te Brussel, waarvan we reeds melding maakten met een enkel woord.

Toch is er hoofdzakelijk één ding, dat in hem hindert en onze sympathie voor een groot gedeelte zou doen wijken, wanneer we niet wisten dat het minder zijn schuld is dan die van zijn tijd. We bedoelen het voorzichtige slag-om-den-arm houdende, wat hem kenmerkt. Het ontbreekt hem wat veel aan wat wij tegenwoordig eerlijkheid noemen.

Maar het is billijk den dichter te beoordeelen naar zijn tijd; en dan moeten we zeggen: de menschen waren toen niet anders. Nogtans, dit onderscheid van zijn dagen met de

onze is het, wat professor van Kampen lofredenaar deed worden, wat ons onverbloemd de waarheid doet zeggen. Dit onderscheid is het, wat hem en Bilderdijk meer en meer van ons jongeren zal vervreemden, wat Vosmaer waarschijnlijk er toe bracht om de verschijning van den eerlijken, van onbedwingbaren lust tot waarheid spreken gloeienden Havelaar als een nieuwe periode onzer letteren te begroeten. Dat de historici dier letteren weldra metterdaad zullen bewijzen dat een dergelijke periode tot de noodzakelijkheden behoort — we hopen het van harte, overtuigd dat Feith ruimschoots het zijne heeft bijgedragen om het eenmaal zoo ver te doen komen.

Apeldoorn, 3 April '75.

CHRISTOPH BATTISCOMBE.

DOOR

DR. L. W. VAN DEVENTER. *)

VII.

Ten Z. O. van Bridgewater, vond men oudtijds een zeer uitgestrekt moeras. Het heette Sedgemoor (Rietmoeras), en had eenmaal gediend, om Alfred den Groote aan de vervolgingen der Denen te onttrekken. Tegenwoordig is het spoorloos verdwenen, of liever in heerlijke akkers en boomgaarden herschapen; maar nog ten tijde van Elizabeth, was het zóó geducht, dat men, van Bridgewater naar het Z. O. gaande, zich aanmerkelijke omwegen placht te getroosten. In 1685 waren van dit moeras nog slechts de laagstgelegene plekken in den voormaligen toestand: het overige was bewoonbaar geworden, en werd door een breeden rijweg en een groot aantal kleine, maar diepe kanalen (weteringen zou men ze in Holland noemen) doorsneden. In dit bewoonbare gedeelte verrezen eenige door cider-bereiding bloeiende dorpjes, waarvan het nauwelijks een uur van Bridgewater verwijderde, aan den grooten weg gelegen Zoyland het voornaamste was. Naar dit Zoyland wordt het tooneel van dit verhaal, voor het oogenblik, verplaatst.

In een kamer van het raadhuis, wier eenige verdienste

*) Vervolg van blz. 987.

zindelijkheid is, vinden we, laat op den avond van Zondag, den 5den Juli 1685, drie mannen bij elkaar zitten, aan een tafel, wier bijkans aartsvaderlijke eenvoud weinig strookt met het aristocratische voorkomen van het drietal. Die de hoofdpersoon schijnt te zijn, is een man van een goede vijftig, wiens gepommadeerde allongepruik, coquette knevels en verdacht roode wangen den toeleg om voor veel jonger door te gaan schijnen te verraden. In dit vermoeden worden we bevestigd door de ietwat gekunstelde levendigheid zijner koolzwarte oogen en zijner wijze van spreken. Die man is een in Engeland genaturaliseerd Franschman, Louis Duras, zusterszoon van den grooten Turenne. Onder Karel II in Engelschen krijgsdienst getreden, was hij een der gunstelingen van dien vorst geworden, en tot generaal, graaf van Feversham, en kamerheer der koningin opgeklommen. Slechts voor dit laatste bezat hij eenige geschiktheid. Evenals zijn groote oom, was hij opgevoed in den godsdienst der Hugenooten; maar, onverschillig als hij was in geloofszaken, had hij geen oogenblik geaarzeld om zich aan te sluiten bij de heerschende Kerk van Engeland. Thans was hij belast met het opperbevel der tegen Monmouth te velde getrokken strijdkrachten.

Aan zijn rechterhand zit een man van een zeer verschillend uiterlijk, — Peter Mew, bisschop van Winchester, een nog geenszins afgeleefde grijsaard, met zilverwitte lokken, en een zwart fluweelen kalotje op de kale kruin. Hij draagt een tot den staanden kraag toegeknoopte zwarte jas, die goed met de stijve deftigheid van zijn uiterlijk overeenstemt. Zijn scherpe, grijze oogen en strak gelaat geven den indruk van een standvastigheid, die zeer licht in stijfhoofdigheid kan ontaarden.

Maar verreweg de merkwaardigste man van dit ongelijksoortige klaverblad is de officier, die aan Feversham's linkerzijde is gezeten, hoewel hij, overdrachtelijk gesproken, diens rechterhand is. Feversham is in politiek, daar hij het krijgsmansgewaad niet meer dan hoog noodig pleegt te dragen; maar zijn „rechterhand" prijkt met de schitterende uniform van kolonel der dragonders. Uit deze gegevens heeft, durf ik wedden, de oplettende lezer reeds opgemaakt, dat hij niemand anders vóór zich ziet dan Lord John Churchill, den man, die later de wereld zou verbazen, als de onverwin-

nelijke Hertog van Marlborough. Op dit oogenblik is hij nog geen 35 jaar oud (een jaar jonger dan Monmouth). Zijn voorkomen is indrukwekkend, zijn gestalte hoog en rank. Zijn gelaatstrekken zijn niet minder schoon dan die van Monmouth, en overtreffen die verre in mannelijke waardigheid en ernst. Het hooge voorhoofd spreekt van doordringend verstand (hoe verwaarloosd ook zijn opvoeding is); en de heerschende uitdrukking van zijn gelaat is die van volmaakte zelfbeheersching, door innemende vriendelijkheid getemperd.

Feversham en Churchill zijn op het raadhuis ingekwartierd; de bisschop, die uit liefhebberij de campagne meemaakt, in de sacristie van het nette kerkje. De groote massa van het 4,000 man sterke leger ligt in den omtrek van dit en een paar andere moerasdorpjes gekampeerd. Op de tafel, waar de drie heeren zijn aangezeten, ligt een beduimeld spel kaarten, dat Feversham, de gastheer, zoo even, daar het laatste rondje is afgeloopen, heeft bijeengepakt. Daar vult hij de roemers uit een vóór hem staande karaf, houdt zijn glas vóór zijn oogen, bekijkt met welgevallen den gouden Spaanschen nectar, schraapt zich de keel, en heft aan:

„Ik drink dit glas, op de gezondheid van den eerwaarden Doctor Mew, den krijgshaftigen bisschop van Winchester, die, ondanks zijn gevorderden leeftijd, niet heeft geaarzeld, om nogmaals het zwaard te omgorden, dat hij, veertig en en meer jaren geleden, zoo uitnemend heeft weten te voeren, in den strijd voor koning en vaderland. Moge de uitslag van den tegenwoordigen strijd hem vrij wat sneller en beter beloonen voor zijn voorbeeldige zelfopoffering!"

„Amen!" — riep Zijn Hoogwaardigheid — „Al heeft Uwe Lordschap mij eigenlijk veel te veel eer bewezen, toch wil ik niet in gebreke blijven, om u mijn innigen dank te betuigen, en op het laatste gedeelte van uw toast, wat de strekking betreft, te drinken."

En ze klonken, — Feversham met veel entrainement, de bisschop met pedante deftigheid, en de aanstaande Marlborough bedaard, maar met een vriendelijken glimlach. Nauwelijks hadden ze hun respectieve roemers geledigd, of de gastheer barstte uit:

„A vous à présent, mon cher colonel! Ik weet, je bent lang niet zoo'n praatvaâr als ik; maar als je wilt,

kan je praten als een Engelsche Cicero. De grâce! toon dat nu eens, door het instellen van een prachtigen toast!"

Na een oogenblik bedenkens, hief Churchill zijn glas op, en sprak, langzaam, maar met voortreffelijke betooning, en, schijnbaar althans, met groot gemak:

„Ik drink op ons aller wettigen souverein. Moge hij zich, binnen weinige dagen, kunnen verheugen in de tijding der onderdrukking van den opstand! En moge zijn regeering van dien aard zijn, dat de bij velen bestaande ontevredenheid wijke, en dat de kronen der drie koninkrijken later op vreedzame wijs overgaan op de doorluchtige hoofden der Prinses van Oranje en van haar beroemden echtgenoot!"

»Bravo!" — riep Feversham, vroolijk — „Dat noem ik nu nog eens een veelzijdigen toast! Goed gemeend en goed uitgedrukt! Ce qui n'empêche pas, dat ik de overkomst van Prins Willem niet hoop te beleven; want dan worden we hier overstroomd met Goudsche pijpen rookende mijnheers; en die stijve lomperts kan ik niet uitstaan."

„Dat is een quaestie van smaak, generaal! Voor zoover ik de Hollanders ken, vind ik ze nog zoo kwaad niet. Ook geloof ik niet, dat er veel van die luitjes hier zouden komen, als hun Stadhouder koning van Engeland wierd. Hoe eentonig ook hun landje mag zijn, over 't geheel zijn ze er bijzonder aan gehecht. En voor ons land meer bepaald kunnen ze geen sympathie voelen; want van Cromwell af zijn onze regeerders alles behalve lief voor hen geweest."

„Daarbij" — viel de bisschop in — „moeten we in 't oog houden, dat ze steunpilaren zijn van het Protestantisme, al betreur ik het ook, dat ze afkeerig zijn van de zegeningen der bisschoppelijke hiërarchie. Zoo veel is zeker, dat ik me niet zoo veel moeite zou geven voor onzen koning, als ik me niet over zijn Papisme troostte met het vooruitzicht op een spoedige Protestantsche successie."

„C'est juste!" — hernam de generaal — „Uw Hoogwaardigheid zou zich niet graag laten beentje lichten door een Roomschen collega. Mais brisons là dessus! Zeg me liever eens, Churchill! geloof je, dat de muiters zullen slag leveren?"

»Ik geloof, dat Monmouth, al staat zijn zaak wanhopig, daartoe wel zal moeten besluiten, en dat het daarom voor-

alsnog niet raadzaam is, hem in Bridgewater, waar men hem op de handen schijnt te dragen, aan te grijpen. Wie weet, of hij niet van plan is, ons hier van nacht in den maneschijn te komen overvallen?!"

„Dat kan je begrijpen! Daar is hij net de rechte voor! Hij, die het hart niet had, om Bristol aan te vallen, toen Oglethorpe hem met een handjevol ruiters in Keynsham was komen opschrikken!"

„Als een hert begrijpt, dat het de honden, die het nazetten, niet meer kan ontloopen, werpt het zich woedend op zijn vervolgers. Denk eens aan de toepassing, generaal!"

„Een mooi compliment maak je ons daar, je zelven inclusief! We zijn een soort van honden! Wel zeker! waarom niet? Dan is Monmouth er in je vergelijking toch nog beter afgekomen. Voor herten heb ik een bijzondere sympathie, vooral voor de herten op mijn goederen."

„Neen, maar in allen ernst, generaal! zou 't geen goede maatregel van voorzorg zijn, het zware geschut in onze onmiddellijke nabijheid te laten brengen? Dan zijn we gedekt, aan den kant, waar we niet gedekt zijn door de wetering."

„Je bent lastig, Churchill! Moet ik me nu, zoo laat op den avond, nog moeielijk maken om dien ellendigen hoop boerekinkels?!"

„Vooreerst is het leger van Monmouth bijna twee duizend man sterker dan het onze; en ten andere hebben die boerekinkels vrij wat meer reden, om als wanhopigen te vechten, dan onze troepen, die evenmin uitmunten door krijgstucht."

„Eh bien, mon ami! ik geef je plein pouvoir, om de voorzorgsmaatregelen te nemen, die je noodig acht. Maar zie je kans, om het zware geschut over den moerassigen grond heen te krijgen?"

„Dat zal ons moeite genoeg kosten; maar we zullen ons best doen."

Plotseling scheen bisschop Mew een ingeving te krijgen. Vol opgewektheid, sprak hij:

„Ik geloof, dat ik er wat op weet. Mijn koetspaarden en tuigen zijn zóó sterk, dat er bezwaarlijk de weergâ van te vinden is. Die bied ik u aan, Mylord Churchill!"

„Dat vaderlandslievend aanbod neem ik in dank aan; en ik zal er onmiddellijk werk van maken, om het noodige te

beschikken. [1]) Permitteer me, generaal, dat ik afscheid neem!"

„En ik, Mylord Feversham, wenisch hetzelfde te doen."

„Zoo brusquement! Maar enfin! Des te meer genot heb ik van mijn nachtrust."

Die nachtrust was bij Turenne's onwaardigen neef een kardinaal punt. Nauwelijks waren de twee bezoekers vertrokken, of hij riep zijn kamerdienaar, liet zich ontkleeden, en ging te bed. Daar hij redelijk diep in 't glaasje gekeken had, was hij weldra niet minder diep in slaap. Een paar uur had hij in Morpheus' armen gelegen, toen een donderend gedruisch hem deed ontwaken. Hij wreef zich de oogen; en toen het gebulder op nieuw, en nog sterker, zich deed hooren, verliet hij schoorvoetend zijn legerstede, en riep zijn kamerdienaar, die, op dezelfde manier ontwaakt, hem geen inlichtingen wist te geven. Met de gewone uitvoerigheid, maakte hij zijn toilet; en eerst na herhaalde pogingen om vóór zijn spiegel de verwaaidheid van zijn uiterlijk te doen verdwijnen, ging hij naar beneden, en van daar naar de plaats, waar zijn geliefkoosde ruin op stal stond. Doodbedaard klom hij in 't zaâl, en reed toen, onder voortdurend accompagnement van groot en klein geschutvuur, op eenigen afstand, in de richting, waar dat gedruisch vandaan kwam. Hier zullen we voor goed van hem afscheid nemen.

Churchill's vermoeden had zich bevestigd. De volle maan, en nog meer de wanhoop, hadden Monmouth doen besluiten tot een poging om den vijand in den nacht te overvallen. Klokke elf uur was hij met zijn lijfwacht het Kasteel van Bridgewater uitgereden; en een half uur later, was hij met zijn geheele leger op weg naar Sedgemoor. — Hoewel Zoyland in de eerste plaats het doel was, waar hij het op gemunt had, had hij echter begrepen, den grooten weg te moeten vermijden, en langs de moeielijk begaanbare Zuidzij op het dorpje te moeten aanrukken. Dat was een groote omweg; maar de kans om den zorgeloozen Feveraham onver-

[1]) Dat de bisschop dit aanbod deed, en dat er van gebruik is gemaakt, is historisch.

hoeds te overvallen was nu ook des te grooter. En werkelijk, ware Churchill er niet bij geweest, wie weet?!

Daar ik een groot vijand ben van naschrijven, verwijs ik den lezer, die den beslissendenden slag van Sedgemoor in de fijne puntjes wil leeren kennen, naar Macaulay. Voor de overigen zij het volgende voldoende. — Monmouth had het bevel over de voorhoede, uit ruiterij bestaande, toevertrouwd aan Lord Grey. Toen deze, met veel moeite, tot vlak bij Zoyland was doorgedrongen, zag hij zich eensklaps gestuit door de boven vermelde wetering, wier bestaan niemand in Monmouth's leger schijnt te hebben geweten. Nauwelijks was de voorhoede tot het klaar besef van den aard dier belemmering gekomen, of een duchtige lading musketvuur van de overzijde deed een zóó vreeselijke paniek onder haar ontstaan, dat ze in allerijl vluchtte, — wat echter veel meer het gevolg schijnt geweest te zijn van de schichtigheid der paarden dan van gebrek aan moed bij Grey en de zijnen. Kort daarop kwam Monmouth met zijn voetvolk ongeveer op dezelfde plaats, waar Grey in zijn voortgang was gestuit. Bij den aanblik der diepe en vrij breede wetering was de zoogenaamde koning alles behalve op zijn gemak. Hij gaf echter bevel, om op de troepen aan de overzijde te vuren; en nu ontstond er een kruisvuur, dat, drie kwartier lang, aan weerskanten een aantal dooden en gekwetsten deed vallen. Toen kreeg Feversham of liever Churchill versterking; en de „boerekinkels" begonnen te deinzen, vooral toen het zware geschut (waarvan zij geheel verstoken waren) onder hen begon te spelen. Intusschen hadden de vluchtende ruiters hun achterhoede, die de ammunitie voerde, ontmoet, en tot een overhaasten terugtocht naar Bridgewater genoopt. Ziende, dat alles verloren was, nam Monmouth, vergezeld van Grey en nog enkele getrouwen, de vlucht. De overgeblevenen werden bij honderden krijgsgevangen gemaakt; en toen de dageraad verscheen, bedekten meer dan duizend opstandelingen de moerassige vlakte met hun lijken.

VIII.

„Alles is verloren!" Vol van die verpletterende gedachte, was Christoph Battiscombe Bridgewater weder binnengereden,

dat hij, met zoo veel anderen, ter kwader ure had verlaten. Kon hij, als eenmaal Frans I, zich troosten met de bijvoeging „fors l'honneur"? Persoonlijk, ja. Hij had al het mogelijke gedaan, om zijn vluchtend eskadron tot den terugkeer naar Zoyland te nopen; en met een klein gedeelte was hem dit gelukt. Hij was teruggekeerd, maar slechts om de treurige ervaring op te doen, dat de zijnen wel kruit en lood noodig hadden, maar geen ruiterij. Ziende, dat zijn ruiters de bestaande verwarring nog erger maakten, had hij toegegeven aan hun algemeen verlangen, door terug te keeren naar Bridgewater, ditmaal langs den tijdelijk verlaten grooten weg. Op het Kasteel, dat hem herbergde, teruggekomen, haastte hij zich, zijn trouwe merrie goed te verzorgen in den uitgestrekten stal; waarna hij een poos uitrustte in het hem toegewezen vertrek. Maar de zenuwachtige gejaagdheid, die hem bezielde, joeg hem, eenige minuten later, weer op. Hij verliet het gebouw, en was weldra in de eigenlijke stad. Daar was alles in rep en roer. Burgers en burgeressen en profond négligé, hier en daar zelfs met zeker gepluimd hoofddeksel, — kinderen, die zich angstig tegen de volwassenen aandrongen, — van het slagveld terugkeerende soldaten, meerendeels in deerniswaardigen toestand, — dat alles, verlicht door de volle maan, wier glans reeds voor dien van den dageraad begon te verbleeken, vormde een allertreffendst, onvergetelijk schouwspel.

Zie! daar komt een talrijke troep, hijgend, van het slagveld! De diepste verslagenheid spreekt uit hun ontredderd voorkomen: ze brengen de tijding van Monmouth's vlucht. Ware hij dan liever den heldendood gestorven! „Sauve, qui peut!" — is nu de algemeene leus; maar waarheen? En slechts weinigen hebben tot verder vluchten de kracht.

Niet alzoo Christoph Battiscombe. Zijn besluit was genomen: hij wilde op nieuw te paard stijgen, den weg naar Taunton inslaan, en de gastvrije woning van den Puriteinschen fabrikant Brown Junior trachten te bereiken. Was hij daar eenmaal voorloopig in veiligheid, zoo wilde hij nader overleggen, wat hem te doen stond. Met snelle schreden keerde hij terug naar het Kasteel. Daar gekomen, pakte hij haastig het noodige bijeen, ging met den zadelzak naar den stal, maakte zijn merrie reisvaardig, besteeg haar, en reed

schier onopgemerkt weg. Weinige minuten later, had hij de stad reeds achter den rug.

Zoo had hij zich dan eindelijk voor goed losgemaakt van de onzalige onderneming, waar hij, uit kwalijk begrepen vaderlandsliefde, aan had deelgenomen. Al de schoone zaken, die hij zich had voorgespiegeld, waren in rook opgegaan! Hij had een veelbelovende toekomst opgeofferd, om een doel na te jagen, dat hem thans voorkwam een begoocheling te zijn geweest van den Booze! Onderstel, — Monmouth was in zijn nachtelijke overrompeling geslaagd: wat zou dan naar alle waarschijnlijkheid gebeuren? Zijn leger zou er voor het oogenblik oneindig beter aan toe zijn dan nu; maar later? Zou de aanvoerder, door dien onverwachten voorspoed verblind, niet, meer dan ooit, het oor leenen aan de verderfelijke inblazingen van Ferguson? Zou hij niet door dollen overmoed de groote meerderheid der Engelsche natie van zich vervreemden? Was, onder zulke omstandigheden, de onttroning van den Katholieken Stuart mogelijk? En, al ware die mogelijk, was het dan toch niet oneindig beter, geduld te oefenen, totdat de gehate souverein, onder wiens juk de drie koninkrijken thans gebukt gingen, op wettige wijs door zijn oudste dochter en haar genialen echtgenoot zou zijn vervangen? Al die vragen deed hij zich; en de beantwoording vond hij geenszins twijfelachtig.

Intusschen was het op den eenzamen weg hoe langer hoe lichter geworden; en nu ging de zon met onvergelijkelijken luister op. De verkwikkende frischheid der lucht, de lachende schoonheid van het landschap, het jubelend gezang der pas ontwaakte vooglenschaar, — dat alles werkte, als een weldadige balsem, op de vreeselijk geschokte ziel van onzen vluchteling. 't Was hem, als hadde Gods heerlijke Natuur het er op toegelegd, om de sombere nevels in zijn binnenste weg te vagen, en hem te doen meejuichen met het koor der gevederde zangers. Het akelige verleden kwam hem voor als een benauwde droom, die, met het ontwaken, voor altijd is verdwenen. Waarom zou de zon van zijn levensheil niet kunnen herrijzen? Zou hij niet, aan gene zijde van den Oceaan, kunnen wachten op het aanbreken van een betere toekomst? Wie weet?!

In die betrekkelijk opgeruimde stemming, draafde hij een

paar uur lang onafgebroken voorwaarts. Zoo bereikte hij een dier liefelijk landelijke dorpjes, waaraan Somersetshire bij uitnemendheid rijk is. Daar hij sinds den vorigen avond niets had genuttigd, en ook zijn paard groote behoefte had om zich te restaureeren, maakte hij gretig gebruik van de gelegenheid, hem hier door een goede herberg aangeboden. De dikke hospes bracht zijn paard op stal, geleidde hem naar de gelagkamer, en zette hem de verlangde spijzen en dranken voor. Terwijl hij toetastte, bleef de man bij hem staan, en vroeg, na eenige aarzeling:

„Neem me niet kwalijk, Mijnheer! maar komt u niet uit het leger van koning Monmouth?"

Somber zag Christoph hem aan; en zijn stem trilde, toen hij antwoordde:

„Er is geen koning Monmouth meer: de Koning der koningen heeft het anders beschikt."

„Is 't mogelijk?! Is hij dood? Of wat is er gebeurd?"

Met betrekkelijk weinige woorden, en zoo objectief mogelijk, verhaalde Christoph hem den slag van Sedgemoor, intusschen niet verzuimende, voor den innerlijken mensch te zorgen. Wetende, dat de man een vurig Monmouthiaan was, maakte hij geen geheim van het aandeel, dat hij persoonlijk aan den strijd had genomen, en evenmin van het voorloopige doel zijner te voorziene zwerftochten. Toen hij had uitgesproken, bleef de waard een oogenblik roerloos, met gevouwen handen, zitten; waarna hij uitbarstte:

„God beware ons arme land! Israël is overgeleverd aan de Philistijnen! Of neen! nog erger. Jeffreys zal op ons worden losgelaten; en Jeffreys is erger als duizend Philistijnen. Wat een macht van ongerechtigheid moet ons land niet verpesten, als de Heere God Zijn toorn zoo allervreeselijkst op ons laat rusten!"

„Ik vrees, dat Monmouth en zijn slechte raadgevers hun val hoofdzakelijk door eigen schuld hebben bewerkt. Maar ik heb geen tijd om daar verder over te spreken. Churchill's dragonders komen misschien vandaag nog dezen weg op; en dus moet ik maken, dat ik me onder een veilig dak berg. Wees dus zoo goed, me te zeggen, wat ik u schuldig ben."

„Niets, mijnheer! Evenmin van u, als van de overige martelaars der goede zaak, wil ik een enkelen farthing

[$\frac{1}{4}$ stuiver] aannemen. 't Is het eenige, wat ik voor die ongelukkigen doen kan. U en uw lotgenooten zult uw geld best voor wat anders kunnen gebruiken."

„Maar, mijn brave man, kan je dat verantwoorden voor je gezin?"

„Mijn vrouw denkt er precies eender over als ik; en mijn kinderen wonen ver van hier, en hebben ruim het noodige. Dus, mijnheer, met gesloten beurs afgerekend! en daar is 't mee uit. Wil ik u maar eens voorgaan naar stal?"

Een innige handdruk van Battiscombe was dien eenvoudigen menschenvriend een ruimere belooning dan de meest weidsche dankbetuiging met woorden zou geweest zijn. Zou men het gelooven?! Nog vóór het einde van dien zomer, heeft men dien edelen dorpswaard, „als hebbende geheuld met de landverraders", aan den ingang van zijn dorp, opgehangen en gevierendeeld!

Christoph reed weg. „Een martelaar der goede zaak!" Zoo had die man hem genoemd! Was hij dit werkelijk? Was de zaak, waarvoor hij zoo veel had opgeofferd, dien schoonen naam waardig? Hij geloofde het niet. Een martelaar! Ja! Men kon martelaar worden zijner overtuiging, al bleek die ten slotte een ijdele waan te zijn geweest; maar dan — ja! al werd het martelaarschap verlicht door de reinheid van het geweten, toch zou het een martelaarschap zijn zonder geestdrift, — toch zou het den stralenkrans missen, die het hoofd omgaf van de slachtoffers der Inquisitie. Kunnen we het in hem wraken, dat hij een vurig gebed ten Hemel zond, om genadiglijk voor zulk een martelaarschap te worden behoed?!

Bij den gloed in zijn binnenste voegde zich meer en meer een uiterlijke gloed, — die van de brandende Julizon; zoodat hij, ook om die reden, innig dankbaar was, toen hij, kort na den middag, bezweet en bestoven, in Taunton vóór het logement afstapte, dat hem vroeger had geherbergd. Daar zei hij, dat het nog onzeker was, of hij er zelf zijn intrek zou nemen, maar dat hij er inmiddels zijn paard wenschte verzorgd te zien. Zoodra hij zich van dit laatste overtuigd had, ging hij met snelle schreden naar de woning van den heer Brown. Daar werd hij weer in de kamer gelaten, die met de prent uit Bunyan's Pelgrimstocht prijkte; en na een paar minuten wachtens, voelde hij den krachtigen hand-

druk van den waardigen fabrikant. Zoodra beiden hadden plaats genomen, vroeg Christoph, haastig en gejaagd:

„Is de slag bij Zoyland u al bekend?"

„Ik weet niets van een veldslag. Volgens mijn laatste berichten, was Monmouth te Bridgewater."

Toen Christoph het noodige had verhaald, riep de ander, met van aandoening bevende stem:

„Mijn voorgevoel heeft me dus niet bedrogen! Dat voorgevoel zei me, dat de Heer te Zijner tijd den Paapschen dwingeland met Zijn vlammend zwaard zal treffen, maar dat een lichtzinnige Gallio, als Monmouth, daartoe onmogelijk het uitverkoren werktuig kon zijn. Wee ons! In stroomen bloeds zal de gekroonde wreedaard zijn wraakdorst lesschen, tenzij hem dat door het Opperwezen mocht worden belet. Heere God! ontferm u onzer!"

Met gevouwen handen, zagen beiden opwaarts. „Amen!" klonk het plotseling uit een hoek der kamer; en het bleek, dat de vrome echtgenoote van den fabrikant, wier nieuwsgierigheid in het aangrenzend vertrek was gaande gemaakt, ongemerkt was binnengekomen. Alle drie begaven zich nu naar het vroeger vermelde prieel, waar Christoph een geruimen tijd schier uitsluitend het woord voerde. Toen hij ook zijn persoonlijke omstandigheden uitvoerig had blootgelegd, zei de gastheer:

„Hartelijk dank, waarde heer Battiscombe, voor uw allerbelangrijkste meedeelingen! Van mijn kant zal ik even oprecht met u te werk gaan; en daarom zeg ik u zonder omwegen: Taunton is geen veilig verblijf voor u. Gelukkig kan ik u iets beters aan de hand doen; en dat is het huis van mijn vader, die zeer afgelegen in het gebergte tusschen hier en Axminster woont, en u met open armen zal ontvangen. Ook is het voor uw veiligheid noodig, dat u van paard en wapenrusting afstand doet. Wilt u me dat een en ander voor zestig guinjes verkoopen?"

Diep getroffen, drukte Christoph hem de hand, eer hij antwoordde:

„In gewone omstandigheden, zou ik zoo veel geld niet van u willen aannemen; maar nood breekt wetten. Monmouth heeft nooit een enkelen farthing soldij uitbetaald; en ik heb het altijd versmaad, me te verrijken met buit. Geen

wonder dus, dat mijn beurs erg plat is; en daarom zal ik een dankbaar gebruik maken van uw aanbod."

Mistress Brown, die tot dusver een stilzwijgend toehoorster was geweest, viel nu in:

„Weet je wat, Brown?! Je moest mijnheer Battiscombe een oud pak van je geven en die oude pruik van oom. Als hij zoo toegetakeld is, zal niemand hem herkennen."

„Goed verzonnen, Mary! Mijnheer Battiscombe! u ziet toch geen bezwaar in die vermomming?"

„Integendeel hoop ik vurig, dat uw onverdiende goedheid me later in staat zal stellen om u mijn diep gevoelde dankbaarheid te toonen."

„Dat zullen we nu maar daarlaten, en liever denken aan de eischen van het oogenblik. Tot van avond blijft u onze gast; en als de maan begint te schijnen, begint uw pelgrimage naar het Zuidoosten."

Reeds had zich de zon schijnbaar een aantal decimeters boven den gezichteinder verheven; en nog sliep hij. Geen wonder, na zoo veel inspanning van lichaam en geest! Ook was de nacht reeds ver gevorderd geweest, eer hij was begonnen met slapen. Zijn bed was zoo primitief mogelijk: een zandkuil in een dicht boschje, bezijden den weg naar Axminster, aan den opgang van het gebergte. En dorst hij dat zoo maar doen, met zooveel geld op zak? Ja, lezer! want vooreerst kon hij midden in den nacht nergens onder dak komen; ten tweede had Mistress Brown bijna al de guinjes kunstig in voeringen als anderszins geborgen; en ten derde was het Zuidwesten van Engeland in die dagen een der veiligste streken van Europa. Een uurtje verder op zij af, woonde Brown Senior, volgens de nauwkeurige beschrijving, aan Christoph door Brown Junior gegeven. Daar kon hij zich toch ook niet vóór dag en dauw aanmelden! En zoo had hij zich dan te slapen gelegd in den zandkuil, aan den opgang van het lage gebergte, dat het uiterste Zuiden van Somersetshire bedekt.

Het luidruchtige tjilpen van een vogel, vlak boven zijn hoofd, deed hem eindelijk ontwaken. Onmiddellijk vóór den slag van Sedgemoor, had hij, evenals het gros van Monmouth's troepen, een kortstondigen slaap genoten; maar wat had hij

na dien tijd al niet ondervonden! Zijn loome leden lagen daar zóó welbehaaglijk uitgestrekt, dat hij in het eerste oogenblik den onzichtbaren zanger verwenschte. Maar toen hij tot het helder besef van zijn hachelijke omstandigheden was teruggekeerd, en toen hij zag, dat het niet meer zoo heel vroeg kon zijn, toen schaamde hij zich over zijn verwensching, en stond op. Weldra had hij zich georiënteerd; en een oogenblik later, wandelde hij met vlugge schreden langs een slingerend bergpad, dat soms moeielijk was te onderkennen. Het duurde lang, eer hij een menschelijk wezen ontmoette. Eindelijk zag hij een daglooner aankomen; en hij haastte zich, den man aan te klampen, en naar de woning van den ouden heer Brown te vragen.

„Wel, heerschap!" — was het antwoord — „ga je meneer Brown al zoo vroeg opzoeken? Ik denk, dat hij nu aan zijn ontbijt zal zitten. Ik zal je den naasten weg wijzen. Kom maar mee!"

Ze gingen samen een hoogte op; en weldra hield de daglooner halt, en strekte den rechterarm uit.

„Kijk!" — riep hij — „dat witte huisje, dat daar tusschen de boomen door komt kijken: dat is het buitenplaatsje van meneer Brown. Houd dat maar aldoor in 't oog: dan kan je niet missen. Nu, heerschap! ik moet een anderen kant op. Goeje reis!"

De man had gelijk: zonder moeite bereikte Christoph spoedig Berg en Dal, het kleine en eenzame, maar heerlijk gelegen landhuis, waar hij zijn meedoogenlooze vervolgers hoopte te ontschuilen.

IX.

De uitgestrekte tuin, die de kleine villa omringde, werd door een lage heining van houten tralies van den domeingrond daarbuiten afgescheiden. In die heining waren een groot toegangshek en een paar kleine dito's uitgespaard. Het groote kwam uit op een smallen particulieren rijweg, die, na vrij wat slingeringen, op den weg van Taunton naar Axminster uitkwam. Vóór een der kleine kwam Christoph Battiscombe te land. Het stond open; zoodat hij zonder weifeling den tuin binnentrad. Een paar minuten lang, had hij

zich in dien lusthof vermeid, toen hij, bij het omslaan van een hoek, iemand zag, die druk bezig was met het opbinden van bloemen. Naderende voetstappen hoorende, zag die persoon om zich; en nu herkende Christoph den grijzen heer des huizes. De herkenning was niet wederkeerig: de vluchteling zag er ook zoo geheel anders uit, in zijn ouderwetsch en afgedragen kostuum! Toen ze vlak vóór elkander stonden, sprak Christoph, weemoedig glimlachend:

„U herkent me niet, mijnheer Brown! Deze brief hier zal u gauw op de hoogte brengen."

En hij overhandigde den grijsaard een brief van zijn zoon, den fabrikant. Haastig las de oude man de weinige regels door; waarop hij den brenger met warmte de hand drukte, en hem met innige belangstelling opnam. Toen sprak hij, met bevende stem:

„Mijn zoon laat het meeste over aan uw mondelinge aanvulling; maar ik zie toch uit zijn schrijven, dat het met den opstand gedaan is, en dat uw leven groot gevaar loopt. God zij gedankt, dat mijn afgelegen kluis u voortaan, menschelijker wijs gesproken, veiligheid zal verschaffen! Ik brand van verlangen om het gebeurde in bijzonderheden van u te hooren; maar de vleeschelijke mensch heeft o o k zijn eischen; en daarom verzoek ik u, onmiddellijk met me naar binnen te gaan, en duchtig eer te bewijzen aan de spijs en drank, die mijn huishoudster u zal voorzetten."

Daar had Christoph wel ooren naar; en ze gingen, haastig en zwijgend, naar de „kluis". Daar gekomen, namen ze plaats in een recht gezellige kamer, met een ruim en prachtig uitzicht, dat den naam van het landhuis ten volle rechtvaardigde. De koffie was op; maar de stemmige weduwe, die het huishouden bestuurde, stelde den onverwachten gast schadeloos met heerlijk bier, dat, met eigengebakken brood, eieren en koude keuken, een gansch niet verwerpelijk ontbijt opleverde, waar onze zwerveling ten volle recht aan liet wedervaren. Zoodra de overblijfselen van een en ander waren weggeruimd, ging Christoph aan 't vertellen; en hij had waarlijk niet te klagen over gebrek aan belangstelling bij zijn toehoorder, wiens vragen en opmerkingen van treffende geestverwantschap met zijn zoon getuigden. Nog vóór het middagmaal, had Battiscombe, onder geleide van den vriendelij-

ken grijsaard, alles bezichtigd en bewonderd, wat er op Berg en Dal te bezichtigen en bewonderen viel; en de liefelijke rust, die op dit uitgelezen plekje heerschte, deed hem hoe langer hoe meer den veelbewogen tijd vergeten, die dezen schoonen dag was voorafgegaan.

Verscheiden dagen zijn verloopen; en nog altijd is onze held de gast van den gewezen fabrikant, thans heereboer, Brown. In dien tijd heeft hij, tot groote voldoening van den gastheer, belangrijke vorderingen gemaakt in land- en tuinbouw; en meer en meer begint hij zich in zijn schuilplaats thuis te gevoelen.

Op zekeren avond vinden we hem naast den ouden heer op een bank zitten, waar men een gedeelte van den reeds vermelden smallen rijweg kan overzien. Ze schijnen ietwat ongeduldig, naar de blikken te oordeelen, die ze nu en dan op den rijweg slaan. De zaak is, dat ze ieder oogenblik Jack terugverwachten, die met den wagen naar het bijna drie uur verwijderde Axminster is gegaan, om het een en ander te koopen, en bovènal om nieuws op te doen. Jack is een vertrouwd persoon, die op Berg en Dal de functiën van koetsier en stalknecht met die van tuinman vereenigt. Plotseling roept Christoph:

„Ik hoor een verwijderd gerammel. Daar zal onze man zijn."

Brown spitste de ooren, en meende nu ook, een wagen te hooren naderen. Ze hadden zich niet bedrogen: weldra zagen ze het meer stevige dan sierlijke voertuig naderen, dat den weg tusschen het eenzame landhuis en het aanzienlijke vlek reeds zoo menig maal had afgelegd. Toen de reeds bejaarde factotum voorbijreed, nam hij voor de zoo dicht mogelijk genaderde heeren den punthoed af; waarop hij hun vragende blikken met een droevig hoofdschudden beantwoordde. In angstige verwachting, keerden ze naar het huis terug; en weldra zat Jack bij hen in de kamer. Toen de man zich behoorlijk had gerestaureerd, wist hij geen betere inleiding voor zijn verslag te vinden dan een paar diepe zuchten. Toen sprak hij:

„'t Is om van te beven, meneer Brown, zooals die Belialskinderen, als briesschende leeuwen, rondgaan, en tegen d'r vijanden te werk gaan! Waren het dieven en moordenaars

geweest, die met Monmouth waren meegetrokken, ze hadden ze niet erger kunnen behandelen. De haren rijzen een christenmensch te berge, als hij dat hoort! Lang voordat de dag van de groote bataille voorbij was, hingen de krijgsgevangenen bij honderden aan galgen, in den omtrek van Bridgewater. [1]) Enkelen lieten ze daar in kettingen vergaan; maar de meesten hebben ze laten vierendeelen door werklui, die ze wisten dat met de martelaars bevriend waren. En onderwijl luiden de klokken, alsof er een vroolijk feest werd gevierd; en de soldaten van Feversham, en vooral Feversham zelf, gingen zich te buiten aan slempen en allerlei losbandigheid. 't Schijnt, dat al die gruwelen tegen den zin van Churchill zijn aangericht; maar wat vermag een enkele rechtvaardige onder een legio van ongerechtigen?!"

„Niets!" — viel Brown in — „tenzij de Heer een wonder doe geschieden; maar ik vrees, dat Monmouth het er niet naar gemaakt heeft, om een bovennatuurlijke tusschenkomst te verdienen."

„Dat geloof ik ook, meneer Brown; maar als 't geen murmereeren was tegen Jehova, zou ik haast zeggen, dat het toch Godgeklaagd is, dat zoo veel arme drommels het nu moeten misgelden. Maar al zie ik, met mijn bekrompen verstand, de billijkheid daar niet van in, ik twijfel toch niet, of wat de Heer doet, is welgedaan."

„Wees daar maar zeker van, Jack! en ga nu maar gerust voort met je verslag."

„Feversham en Churchill zijn al heel gauw naar Londen gegaan, waar de paapsche Stuart ze allerliefst moet hebben ontvangen, vooral Feversham, die den Kousenband kreeg. In zijn plaats kwam kolonel Kirke, die het commando al voorloopig had overgenomen. Die Kirke is nog veel erger dan Feversham. 't Is een losbandige woestaard, zonder God of gebod. Nadat hij in Bridgewater vreeselijk had op zijn poot gespeeld, is hij eergisteren in Taunton aangekomen, met een paar karren, vol geblesseerden, die als vee werden behandeld, en een legio andere gevangenen, die, twee aan twee aan mekaar gebonden, moesten marcheeren. Toen ze 's avonds

[1]) De man overdrijft een beetje; maar het getal standrechtelijke executiën was toch zeer aanzienlijk.

in Taunton binnenkwamen, namen de voornaamste officiers d'r intrek in 't Witte Hert. Daar hielden ze gisteren een groote slemppartij; en bij iedere toost werd een gevangene van Sedgemoor opgehangen aan de stutpaal van het uithangbord. Als dan die martelaars, in de laatste stuiptrekkingen, met d'r beenen spartelden, liet Kirke een roffel slaan. Hij zou ze muziek geven bij d'r dans, zei dat gedrocht." [1])

Hier hield de brave tuinman op, en drukte de sidderende handen tegen de oogen. Een wijle heerschte er een somber stilzwijgen in dit vriendelijke vertrek. Toen vroeg Christoph, met onvaste stem, of de kondschapper ook iets omtrent Monmouth's persoon had vernomen. Met een diepen zucht, gaf de man ten antwoord:

„Die zal het eind van Juli wel niet beleven! Toen hij van het slagveld wegvluchtte, moet hij eerst niet recht hebben geweten, waar hij heen zou gaan. Maar 't schijnt, dat hij toch al gauw zijn besluit heeft genomen: ten minste hij en een stuk of wat officiers, die hij bij zich had, moeten dag en nacht hebben doorgereden, in de richting van het Zuidoosten. Zoo raakten ze, dwars door Wiltshire, in het Noordoosten van Dorset, — dat wil zeggen met d'r drieën; want de rest had zich verspreid. Zoodra ze in Dorsetshire waren aangekomen, viel Mylord Grey, die een eind vooruitgeloopen was, den vijand in handen. Ik zei vooruitgeloopen; want ik heb vergeten, te zeggen, dat ze al eerder te voet hadden moeten gaan, omdat ze d'r paarden zoo vreeselijk hadden afgebeuld, dat de stomme dieren er bij neervielen. Als schaapherder verkleed, vluchtte Monmouth verder, in de richting van het Zuiden van Hampshire [2]), met een Duitsch of Hollandsch officier, waarvan me de naam ontschoten is."

„Buijse?" — vroeg Christoph.

„Precies. Op den tweeden dag na den dag van Sedgemoor, zag Monmouth voor het laatst als vrij man de zon opgaan. Op de hei, aan de grens van Hampshire, had hij zich verscholen in een heel groot stuk bouwland, tusschen kreupelhout ingesloten. Daar werd hij omsingeld door Sir William

[1]) Al deze bijzonderheden zijn historisch, — zelfs de naam der herberg.

[2]) Daar wilde hij zich in de wildernissen van NewForest schuil houden, totdat hij zich ergens zou kunnen inschepen naar het vasteland.

Portman, met eenige honderden militia-men. Eerst vonden ze den Duitscher, die, een paar uur te voren, van Monmouth was afgegaan. Later op den dag, merkten ze, dat er in een greppel een uitgemergeld menschenfiguur zat, met holle oogen, en een woesten, grijzen baard. Dat was Monmouth. Hij beefde over al zijn leden. In zijn zak vond Sir William onder anderen het Sint-Joris-beeldje, dat bij de Kousenband-orde hoort, en een hoop rauwe erwten, waarmee hij zijn razenden honger wou stillen: die had hij in zijn schuilhoek maar voor 't plukken. Wat er van den Duitscher geworden is, weet ik niet; maar Monmouth hebben ze naar Ringwood gebracht, aan den grooten weg naar Londen, waar ook Mylord Grey gevangen zat. Daar is hij twee dagen gebleven; en toen hebben ze allebei de gevangenen in een rijtuig gezet, en, met een heel legertje tot geleide, naar Londen gebracht. Dat ze zoo lang in Ringwood zijn gebleven, was alleen, omdat de troepen eerst uit Londen moesten komen. Wat er daar verder met die twee gebeurd is, kan ik u niet zeggen; maar wel heb ik gehoord, dat Mylord Grey zich heel cordaat hield, en Monmouth net omgekeerd."

Nogmaals heerschte er een plechtige stilte, totdat Brown die afbrak met de woorden:

„En heb je anders niets van belang gehoord?"

Jack bedacht zich een oogenblik. Toen sprak hij:

„Niets anders als dat op het herbergen der landverraders, zooals ze de vrienden van Monmouth noemen, de doodstraf is gesteld."

„'t Is wel, Jack! Je wordt bedankt voor je meedeelingen."

Jack maakte zijn compliment, en ging heen. Aanvankelijk zaten gastheer en gast zwijgend daar, — Brown, nu eens het hoofd schuddend, dan weer de oogen hemelwaarts richtende, — Christoph, met gebalde, krampachtig gebogen vuist, en somber op den vloer starende. Eindelijk barstte de jonkman los. Stampvoetend, riep hij:

„Nu heb ik geen berouw meer, dat ik de wapens heb aangegord tegen dien ellendigen dwingeland. Duizend dooden zou ik willen sterven, als ik ons ongelukkig vaderland eigenhandig kon verlossen van zulke monsters, als Jacobus, Jeffreys en Kirke."

Brown was opgestaan, en lei nu, met vaderlijke liefde-

rijkheid, de rechterhand op den schouder des vervolgden. Toen sprak hij:

„Spreek zoo niet, mijn jonge vriend! De Heer zal die booze mannen gewisselijk weten te straffen; maar Hij zal dat doen te Zijner tijd. Wanneer tot die straf reeds nu daarboven was besloten, geloof me, de Heer zou Zijn zegen aan Monmouth's onderneming niet hebben onttrokken. „Mij" — zegt Hij — „is de wraak." Ons past het, ons deemoedig aan Zijn heiligen wil te onderwerpen."

Zwijgend, maar met diep gevoel, drukte de toegesprokene de hand van zijn weldoener; en kort daarna zaten beiden, aan het eenvoudige avondmaal. Ze aten, en ze dronken, maar tegen wil en dank, — de een, om een goed voorbeeld te geven, de ander, om den grijsaard genoegen te doen. Vroeger dan gewoonlijk, begaven beiden zich ter ruste. Op zijn kamertje gekomen, ontstak Christoph een waskaars, en zat een wijle, met gekruiste armen, vóór zich uit te staren. Plotseling stoof hij op: zijn besluit was genomen. Hij haalde papier en schrijfgereedschap te voorschijn, zette zich weer neder, en schreef den volgenden brief:

„Hooggeachte heer Brown, mijn onvergetelijke weldoener!

Nu ik weet, welk lot den menschenvrienden is toegedacht, die een gastvrij onthaal verleenen aan de vervolgden, nu laat mijn eer niet toe, dat ik langer bij u blijve. Als gij dezen brief zult lezen, zal ik reeds mijlen ver van hier zijn. Ik wil trachten een der kleine zeehavens van Devonshire te bereiken, en denk mij aanvankelijk schuil te houden in het gebergte. Vaarwel, edele grijsaard! Nooit zal ik de weldaden vergeten, die ik aan u, uw waardigen zoon en zijn echt christelijke gade heb te danken. Uit de volheid des harten, roep ik den zegen des Allerhoogsten in over u en uw gezin. Vaarwel! en als ge mijn laatste bede wilt verhooren, verbrand dan, onmiddellijk na de lezing, dezen compromitteerenden brief.

Christoph Battiscombe."

Zoodra hij dezen brief had toegevouwen en verzegeld, begon hij er een tweeden. Deze luidde, als volgt:

„Lieve, beste moeder!

De laatste maal, dat ik u geschreven heb, was uit Frome; doch ik ben er volstrekt niet zeker van, dat de persoon, wien ik dien brief heb toevertrouwd, u dien heeft ter hand gesteld. Daarom begin ik met te herhalen, dat uw brief in ons kamp arriveerde, toen ik, met een zending belast, mij in Bristol bevond, dat me die brief een dag later te Keynsham is geworden, dat hij me onuitsprekelijk veel genoegen en troost verschafte, dat ik, een paar dagen later, ritmeester werd, en dat de zaken voor Monmouth hoe langer hoe slechter begonnen te staan, vooral sedert we een paar dagen rust hielden te Frome. Wat er sedert van ons leger geworden is, daarvan heeft de Faam u ongetwijfeld maar al te veel geopenbaard. Ik zal dus alleen van mijn persoon spreken. Na den slag behouden in Bridgewater aangekomen, reed ik, nog vóór zonsopgang, naar Taunton, waar ik midden op den dag een hartelijk onthaal vond bij den fabrikant Brown, die mij vroeger zoo hupsch had ontvangen. Maar Taunton was op den duur geen veilig verblijf voor mij; zoodat ik mijn paard, wapens enz. verkocht, en vermomd verder trok, zoodra de nacht was gevallen. Op raad van den heer Brown, begaf ik mij naar zijn vader, een achtbaren weduwenaar, die eenzaam in 't gebergte, een paar uur benoorden Axminster, woont. Den volgenden morgen, bereikte ik het kleine landhuis, waar de oude heer mij allervriendelijkst ontving, en waar ik, na een verblijf van een dag of tien, dezen brief aan u zit te schrijven.

Moeder! ik zal 't u maar dadelijk zeggen: gij zult mij waarschijnlijk niet wederzien, zoolang Engeland zich nog kromt onder het juk van den Paapschen dwingeland. Dezen avond, is 't mij ter ooren gekomen, dat de doodstraf gesteld is op het herbergen van Monmouth's volgelingen; en dat die verordening ten strengste zal worden toegepast, dáárvoor zal Jeffreys wel zorgen, zoodra hij hier in 't Westen komt assises houden, natuurlijk met onbeperkte volmacht. Nòch u, nòch den heer Brown mag ik aan dat vreeselijke gevaar blootstellen. Daarom wil ik morgen, vóór dag en dauw, heimelijk deze woning

verlaten. Langs afgelegen bergpaden, zal ik een der weinig bezochte zeehavens van Devonshire zien te bereiken, om mij daar, zoo mogelijk, in te schepen. Ik wensch dit ongelukkige land te verlaten, en er niet eerder terug te keeren, dan nadat er betere dagen zullen zijn aangebroken. Waarheen? Ik weet het niet. Misschien naar Vlaanderen of Holland. Als de Heer mij de genade bewijst om mij aan de klauwen mijner vijanden te ontrukken, zal ik u dit onmiddellijk zien te berichten. Mocht het daarboven anders zijn besloten, dan — wees daaromtrent volkomen gerust! — dan zal ik weten te sterven, zooals het een man betaamt, wien het bloed van Ralph Saunders in de aderen vloeit. Vreugde zult gij misschien van uw Christoph niet meer beleven, maar ten minste zeker geen schande. Als een Jeffreys mij heeft ter dood veroordeeld, zal het schavot, ook in de oogen mijner moeder, gewisselijk veel eer een plaats van verheerlijking voor mij zijn dan een schandplek.

En nu begeef ik mij ter ruste, om binnen weinige uren de wijde wereld in te gaan. Gelukkig ben ik ruim voorzien van kunstig in mijn kleedij verborgen guinjes, die mij in staat kunnen stellen om het vasteland te bereiken, en ook daar vooreerst geen gebrek te lijden. God geve, dat deze brief u in handen komc! De bezorging is hoogst gevaarlijk; zoodat ik die van den heer Brown of zijn onderhoorigen niet mag vergen. Ik zal ergens in 't gebergte een armen drommel zien op te loopen, die zich, door een handgeld en het uitzicht op een ruime belooning van u, laat overhalen om den tocht naar Lyme te ondernemen. Daar de brief ook u kan compromitteeren, zal ik den brenger op 't hart drukken, dat hij zijn uiterste best doe, om hem, in geval van aanhouding of verdachte ondervraging, te vernietigen. En nu, vaarwel, lieve, beste moeder! Vernietig dezen brief ten spoedigste, en zeg aan mijn Alice, dat de band tusschen haar en mij is verbroken, en dat ze niet beter doen kan, dan een jonkman gelukkig te maken, die haar liefde meer verdient dan ik. Haar vergeten zal ik niet licht; maar — wat ik u bidden mag — zeg haar dat nooit! Vaarwel! Mocht het wederzien op deze zon-

dige aarde ons niet zijn beschoren, des te heerlijker zal onze hereeniging zijn hierboven, waar de Rechter der rechteren, die de harten kent en de nieren proeft, mij — daar ben ik zeker van — geheel anders zal oordeelen, dan de Paapsche dwingeland en zijn verachtelijke satellieten. God zegene u! Vaarwel!

Uw Christoph."

De waskaars was bijna uitgebrand, toen de briefschrijver in bed stapte. Zijn slaap was even onrustig als kort. Met het eerste morgenkrieken, stond hij op, kleedde zich haastig aan, pakte zijn weinige benoodigdheden in zijn ransel, omhing zich daarmee, en sloop op de teenen de trap af. Hij luisterde, met ingehouden adem: alles was stil. Zoo zacht mogelijk, ging hij naar de huisdeur, en ontsloot die. Toen hij die even onhoorbaar weer achter zich had dicht gemaakt, versnelde hij zijn schreden, sloeg, zoo spoedig mogelijk, een hoek om, wendde zich ijlings naar het groote toegangshek, klom er, met groote vlugheid, over heen, sprong op den particulieren rijweg, en was binnen twee minuten uit het gezicht.

(*Slot volgt.*)

NIEUWE UITGAVEN.

Robespierre. Geschiedkundige roman van KAREL WARTENBURG. — Kampen, Laurens van Hulst. 1876.

Guldens-editie. — s' Gravenhage, D. A. THIEME:

N°. 100 Florence's droom. Novelle door ANNIE FOORE.

N°. 104 De oude knecht door J. DUPARC JR.

N°. 106 Eerste viertal novellen van MR. W. G. F. A. VAN SORGEN.

Uit hart en leven. Poëzie van W. C. VAN SENDEN. — Assen, de Erven D. H. van der Scheer. 1876.

Dante Alighieri. De goddelijke komedie. Vertaald door MR. JOAN BOHL. Eerste lied. De Hel. — Haarlem — W. C. de Graaff. 1876.

Stichtelijke uren door NICOLAAS BEETS. Dl. I—VIII. Amsterdam, Höveker & Zoon. 1873—1876.

Van Robespierre op Nicolaas Beets te komen, schijnt vrij wel onmogelijk, indien men den afstand meet, die, zoowel in leeftijd als in geestesrichting, den somberen held der revolutie scheidt van den goedhartigen prediker. Toch kan de overgang een geleidelijke zijn, wanneer wij ons, langs Thieme's Guldens-editie en van Senden's Poëzie, door de middeleeuwen heen, een weg van den een naar den ander zoeken te banen.

Robespierre. Het is niet noodig, den naam voluit te schrijven. Ieder kent François Joseph Maximilien Isidore de Robespierre, den geduchten leider van het schrikbewind. Akelige visioenen, bloedroode tooneelen komen ons voor den geest, waar wij aan den gevreesden en vreeselijken man denken. Hij is in de schatting van velen de type van bloeddorst en geweld, haatdragend, ijverzuchtig, ijdel als slechts weinigen. Dat men onderscheid behoort te maken tusschen den dweepzieken ijveraar voor de groote denkbeelden der revolutie en

den hardvochtigen dwingeland uit de dagen van het schrikbewind, wordt door de meesten over het hoofd gezien.

Niets natuurlijker alzoo dan dat men, op den titel afgaande, zich een verkeerde voorstelling vormt van den inhoud van 's heeren Wartenburg's historischen roman. Men verwacht de gruwelijkste tafereelen en denkt getuige te zijn van het woeden der onstuimigste hartstochten, althans aan de zijde van den held des boeks. En ja, men komt in aanraking met ziedende driften. Men riekt alreede bloed. Men komt „den ruiter met het roode paard" op het spoor. Men hoort de vlammen knetteren, akelige angstkreten bij dag en bij nacht ten hemel stijgen. Woest klinkt het gehuil der „Grethi en Plethi". Maar wij blijven in het voorportaal van den tempel der huiveringwekkende verwoesting.

Als de burgers van Arras, in Aug. 1788, een duizendvoudig „hoerah!" hebben aangeheven voor den met overgroote meerderheid gekozen afgevaardigde, die hen op den rijksdag te Parijs zal vertegenwoordigen, hebben wij de laatste bladzijde van den „historischon roman: Robespierre" opgeslagen. Karel Wartenburg vertelt ons: „de geschiedenis van den advocaat van Arras is hiermee ten einde. Zijn later leven en werken als volksvertegenwoordiger en hoofd van het schrikbewind, dit alles behoort tot de geschiedenis der Fransche revolutie en ligt, evenals zijn bloedig einde, klaar en duidelijk voor aller oogen."

Wij mogen naar huis gaan, dankbaar voor den eerbied, dien de auteur waarschijnlijk voor de gevoeligheid onzer zenuwen heeft, òf teleurgesteld bij de ontdekking dat de romanschrijver een diep stilzwijgen bewaart over het belangwekkendste gedeelte van Robespierre's leven. Noch juichen, noch klagen kan baten. De auteur beweert dat hij van ons af is en trekt zich terug uit den kring zijner lezers, ... laat ons hopen: om te eeniger tijd andermaal voor ons op te treden met een even smakelijke vrucht zijner verbeelding en geschiedkundige studiën.

Het stuk levensgeschiedenis van den beruchten Robespierre, waaraan Karel Wartenburg zijn krachten wijdde, is onderhoudend beschreven. Voor zoover ik zien kan, is de „advocaat van Arras" op lofwaardige wijze in de lijst van zijn tijd gezet. Wij leeren het platte land van Frankrijk, den

adel en den boerenstand kennen, zooals die waren aan den vooravond van de revolutie. Wij ontvangen bij vernieuwing een diepen indruk van het afgrijselijke bederf, waardoor het hof en in het algemeen de aristocratie waren aangetast, van de heerschzucht der grooten en den beklagenswaardigen staat van armoede en vernedering, waarin de zoogenaamde derde stand verkeerde. Wij gevoelen hoe onhoudbaar de oude toestanden waren geworden en beseffen bij voorbaat, hoe veel van de gruwelen der omwenteling zijn bijkans volledige verklaring — ik zeg niet: verschooning — vindt in het alles behalve rooskleurig verleden.

Het is de schuld niet van den auteur, dat zoo menig tafereel, door hem geschetst, ons pijnlijk aandoet. Evenmin mogen wij er hem een verwijt van maken dat Robespierre, ook als advocaat van Arras, niet onvoorwaardelijk aanspraak maken kan op onze sympathie. Misschien — het komt mij zelfs waarschijnlijk voor — was het niet noodig en met de waarheid in strijd, den dweper met de bevrijding van het volk, reeds in deze periode zich te laten bezig houden met het denkbeeld van den schrik, als machtig en eenig afdoend wapen ter bereiking van de gestelde idealen. Maar al ontnemen wij dezen trek aan het geteekende beeld, dan blijft daarin toch noch te veel over wat van ijdelheid, hardheid, dweperij en heerschzucht getuigt, dan dat wij dezen Robespierre in al zijn doen en laten, spreken en denken, kunnen bewonderen en liefhebben. Trouwens, de geschiedenis is onverbiddelijk. Wie een geschiedkundigen roman schrijft, moet zich tevreden stellen met het meer of minder edel karakter, al naar het valt, van den held, tot wien hij zich dermate getrokken gevoelde, dat hij het wilde ondernemen, zijn beeltenis te schilderen. Dat de ware grootheid van den advocaat onder deze behandeling zou hebben geleden, zal zeker niemand beweren. Integendeel, het licht dat van den den pleitbezorger der gerechtigheid afstraalt, is bijzonder geschikt om ons, meer dan gewoonlijk, verzoenend te stemmen tegenover den volksvertegenwoordiger en dwingeland Robespierre, den bloeddorstigen chef van het beruchte driemanschap, dat feitelijk een tijd lang de ziel was van het schrikbewind.

Het is goed, zoowel voor de eer der menschheid, als voor onze kennis van het verleden, dat wij mannen als Robes-

pierre niet uitsluitend van hun meest afschuwwekkende zijde leeren kennen, vooral wanneer de aanvulling van het onvoltooide beeld met zoo groote objectiviteit geschiedt, als blijkbaar tot het ideaal van Karel Wartenburg behoort. Deze auteur moge al eenige verschoonbare liefde hebben voor den hoofdpersoon van zijn verhaal, hij laat ons genoeg zien van de schaduwzijden in diens karakter om de beschuldiging te ontgaan, dat de muze der verdichting leelijke parten heeft gespeeld aan haar met de historie gehuwde zuster.

Mocht een herdruk van het onderhoudende boek noodig worden bevonden, dan geef ik den geachten schrijver in overweging te bedenken, dat de meeste lezers van historische romans in Nederland geen latijn verstaan. De aardigheden van den bediende, die in hetzelfde geval verkeerde, hoewel hij zich het tegendeel inbeeldde, vallen mitsdien voor het groote publiek bijkans zonder uitzondering in het water. Daarbij komt, dat ze veel te talrijk zijn en lang niet allen op den titel van geestig aanspraak kunnen maken, weshalve ze goeddeels kunnen worden geschrapt. De heer Karel Wartenburg voert de pen te goed, om zijn kracht te zoeken in de exploitatie van een talent, dat hij blijkbaar niet, dan wel slechts in zeer geringe mate, bezit.

Voor het oog hinderlijk en tot recht verstand van den zin is ook niet noodig — behoort althans niet ieder oogenblik een levensbehoefte te zijn — het veelvuldig cursief laten drukken van woorden, waarop bij het lezen de nadruk dient te vallen.

Is Wartenburg's Robespierre een lezenswaardig geschrift, dat wij niet aarzelen een plaats aan te wijzen onder de goede, onderhoudende literatuur van den laatsten tijd, welk een verschil treft ons niettemin, als wij onmiddellijk daarop in denzelfden kring Florence's droom ontmoeten. Annie Foore doet als auteur voor geen der heeren novellisten, in wier omgeving ik haar naam hierboven toevallig noemde, onder. Zij behoeft de historie niet te raadplegen, wanneer zij een onderwerp verlangt, waardig om in haar zoet vloeienden stijl beschreven te worden. Zij beschikt over een rijke en — gelukkig dat wij het er bij mogen voegen — reine verbeelding. Haar taal is gewoonlijk ongekunsteld en boeiend door den eenvoud, waaronder men het kloppen voelt van een warm, edel hart.

Vlekjes als het spreken van een marmerborst, een marmerbuste, zijn even zeldzaam als het verdwalen in de sferen van het sentimenteele bij Florence's graf, of het verzeilen op de klippen van het realisme bij de mededeeling betreffende de trouwe Estella de Lerken, dat zij een zucht van verlichting niet kon weerhouden, toen haar moeder, na veel en morrend verduurd lijden, eindelijk de oogen had gesloten. Ik reken daartoe mede de kleine slangen, die zich op het grafmonument tot een eeuwig getuigenis tegen de Stikkelaars verheffen te midden der vriendelijk lachende bloemen. Het verwondert mij, dat Deltrès niet genoeg door lijden geheiligd, noch zoo volledig den verheven geest der verheerlijkte rozenkoningin in zich had opgenomen, dat hij niet zonder eenige terughouding den mantel der liefde werpen kon over de misdaad, waarbij hij zelf toch evenmin als de ongerepte onschuld mocht poseeren. Het blijft ten slotte de vraag, wie grooter aandeel had aan den vroegtijdigen dood der diep beklagenswaardige Florence: de graaf met zijn inbeelding en terughoudendheid tegenover de beminde, en zijn onverklaarbaar volharden bij het in drift gestreken vonnis zonder onderzoek; dan wel de zoogenaamde vrienden en vriendinnen met hun lasterend gebabbel en onteerend geschrijf.

Het doet mij leed voor de flinke Stella, dat haar vrouwelijke schepper haar bl. 190 zoo bitter hard doet zijn tegenover de ongelukkige moeder. Het meisje is immers te goed — te fier en te edel — om ons den indruk te geven, dat zij gaarne haar moeder eens vrij ruw de waarheid zegt?

Ik had Twint gaarne bl. 271 wat minder kinderachtig hooren spreken en kan mij niet begrijpen dat de lage briefschrijfster, nadat haar geweten was ontwaakt en zij in eigen persoon de beleedigde om vergiffenis had gesmeekt, niet alle pogingen in het werk stelde om den verdwenen graaf op het spoor te komen. Wien het tegenwoordig niet ontbreekt aan geld en goeden wil, tracht al licht met welgegronde hoop op een goeden uitslag, een met de noorderzon vertrokken grootheid weer te vinden, indien van zijn terugkomst werkelijk veel afhangt. Maar mevrouw schijnt daaraan zelfs niet te hebben gedacht. Zonderling.

Zoo valt er meer op te merken en te vragen. Doch waartoe daarmede voortgegaan? Florence's droom is een te

schoon gedachte en te goed uitgewerkte novelle om haar, door het bespreken van vele bijzonderheden, die wellicht beter ietwat anders voorgesteld waren, in de schatting van dezen en genen te verlagen. Het is een boekje waarvoor velen recht dankbaar mogen wezen. In het algemeen allen die prijs stellen op een goed geschreven, boeiende novelle, die men niet uit de hand legt zonder een tal van uitnemende indrukken te hebben ontvangen. Verder meer in het bijzonder de bewoners en bewoonsters van kleine steden, of die het leven aldaar, met al zijn voor en tegen, licht- en schaduwzijden, eenigszins van nabij wenschen te leeren kennen. Annie Foore heeft een open oog voor het in ieder opzicht kleine dat het klein steedsche pleegt aan te kleven; maar zij is evenmin blind voor het eenvoudig karakteristieke, en het inderdaad bekoorlijke dat er gewoonlijk mede gepaard gaat. Eindelijk strooit zij zijdelings een schat van nuttige wenken langs den weg, dien zij met haar lezers bewandelt, ter oplossing in gezonden zin van de nog altijd hangende vrouwen- en meisjes- ofte emancipatiekwestie.

Het rijke gevoelvolle boekje heeft reeds in vele kringen waardeering gevonden. De tweede druk, die voor mij ligt, zal naar ik vertrouw, wel niet de laatste zijn.

Dat de mede hier boven genoemde nommers 104 en 106 der bekende guldens-editie een gelijken roem deelachtig zullen worden, zou ik niet durven voorspellen. De heeren Duparc en van Sorgen mogen het mij ten goede houden, dat ik — afgezien van het hier onvoegzame honneur aux dames — hun novellen ver beneden die van Annie Foore meen te moeten stellen. Bij hen niets van de innigheid, niets van de diepte van gevoelen en denken, waardoor Florence's droom zich onderscheidt en ongemerkt aanbeveelt. De heeren houden u bezig; maar zij boeien u niet. Zij hebben talent, maar geen groot vermogen tot het scheppen van belangwekkende verhalen. In dit opzicht zijn zij elkanders evenknieën. Overigens is er ook bij hen nog wel eenig verschil op te merken. Duparc weet meer voet bij stuk te houden en bij de uitwerking de eenheid der ontworpen schets te bewaren. Hij verliest de hoofdgedachte, die hij in beeld wil brengen, de strekking der novelle niet zoo licht uit het oog, terwijl van Sorgen meer, als een goedhartig prater, voortvertelt

zonder zich veel te bekommeren om den totaalindruk, dien zijn lezers van de ontvangen mededeelingen en schetsen zullen medenemen. In geestesrichting staan de heeren ook niet op volkomen hetzelfde standpunt. Duparc droomt naar het schijnt van een kerk der toekomst, en een heerschappij der humaniteit, waarbij geen plaats meer zal zijn voor eenig „verschil tusschen Christen en Jood, tusschen Katholiek en Protestant", en waarbij men tot het bewustzijn zal gekomen zijn, „dat wij, menschen, allen broeders zijn, tot een en hetzelfde doel geroepen .... tot ontwikkeling en veredeling van het menschdom." Het blijkt intusschen niet duidelijk in hoever deze humaniteit nog iets anders zal zijn dan wat wij als de nieuwere opvatting van het Christendom, als godsdienst in het leven kennen, en wat kennelijk in Mr. van Sorgen een welmeenend aanhanger heeft gevonden. Laatstgenoemde komt, waar het pas heeft, er rond voor uit dat de godsdienst een heilrijke macht in het leven is en moet blijven; terwijl dit naar het oordeel van den heer Duparc minstens nog twijfelachtig schijnt.

De oude knecht, of de bedrieger bedrogen, gelijk wij de novelle van Duparc ook wel zouden kunnen noemen, met het oog op een der hoofdpersonen, is een tendenzstukje. Toch betwijfel ik het, of dit geschrift den beoogden afkeer van het ultramontanisme bij den onpartijdigen lezer zal kunnen voeden. De op de kaak gestelde ongerechtigheid is ten deele helaas algemeen menschelijk, zoo men wil: protestantsch en katholiek, eigen aan verklaarde vrienden en vijanden van het rijk der „humaniteit." Zij hangt in de hier geschetste vormen niet nauw genoeg samen met het wezen en vloeit niet duidelijk genoeg voort uit het karakter van het ultramontanisme om haar met reden een heillooze vrucht van dien onreinen bodem te kunnen achten. De schrijver heeft mitsdien, naar het mij voorkomt, in dit opzicht zijn doel gemist.

Maar misschien zal hij antwoorden, dat ik een nevendoel te veel op den voorgrond heb geplaatst en dat hij slechts plan had een aangename vertelling ten beste te geven Laat het zoo wezen. Ik zal hem den lof niet betwisten, van een onderhoudend verhaler te zijn, vooral als men de eerste 30 à 40 bladzijden achter den rug heeft. Maar ik mag het dan toch niet anders dan betreuren, dat de oude Bos de eenige persoon is in de reeks zijner helden en heldinnen, voor wien

wij wezenlijk sympathie kunnen gevoelen. Hoe gaarne zouden wij haar mede schenken aan den Minister van Justitie, aan Gillis, aan Valentine. Maar de oude Ravestein doet niets, waardoor hij, dien het in geen enkel opzicht aan de vereischte gaven ontbreekt, zich boven anderen weet te onderscheiden. Hebben wij in den beginne gedacht, dat we hem konden prijzen om zijn edelaardige houding tegenover den medecandidaat Wallers, later wordt ons die illusie benomen, als wij nl. hooren dat hier niet het hart had gesproken en alles de vrucht eener fijne berekening is geweest. Ook gaat het kwalijk een man te bewonderen, die, geroepen tot een der eerste betrekkingen in den staat, van niets meer vervuld is dan van het haast aanstaande einde zijner grootwaardigheid en het gewicht der eigen familieaangelegenheden.

Gillis kan een uitstekend officier zijn geweest; ik zal het niet tegenspreken. Doch wie is in staat den jongen man te achten, die onhandig genoeg is om het nichtje, dat hij hartstochtelijk bemint, niet van zijn liefde te spreken, maar te polsen wat haar oordeel is over de opvoeding van kinderen; en als hij daarna verneemt, dat een ander haar waarschijnlijk voor zijn oogen weg zal kapen, zich nog niet spoedt naar de beminde, maar naar zijn kamer gaat, een album opent en tegenover het portret der aangebedene een afscheidsspeech declameert?! Hoe te oordeelen over den jongen luitenant, die een hem volstrekt vreemd meisje aanstonds tot de vertrouwde zijner harts- en familiegeheimen maakt, vervolgens op haar verlieft en daags na de eerste kennismaking op het casino, haar vraagt, refuus lijdt, een vriendschapsverbond sluit en weldra huwt met het voorwerp zijner eerste liefde!

Nog erger is het met Valentine gesteld. Geeft zij ons eerst al geen gunstigen indruk van haar ernst in hartszaken, als ze Wallers' stijve declaratie heeft aangehoord, later vervult ze ons met diep medelijden. Maar alleen om eindelijk al onze achting te verliezen, als ze daags na den dood van haar bruigom, een brief schrijft aan den afwezigen neef, waarin zij dezen eigenlijk zoo goed als ten huwelijk vraagt, wat de slimme, zij het ook zonderlinge, vriendin van Gillis terecht aanstonds heeft begrepen.

Maar de oude Bos is er ook nog. Voorzeker; en zijn bezit vergoedt het gemis van zeer veel. En dan Raksa, de goede

oude Raksa niet te vergeten. Jammer dat het geslacht dier in allen nood getrouwen den ondergang nabij schijnt. Gelukkige Ravestein's, die in de ééne familie nog drie exemplaren van de echte soort mochten tellen.

Mr. van Sorgen legt minder voorliefde voor het dienstdoend personeel aan den dag. Zijn „Willem Bel" is geen type en eigenlijk niet meer dan een misschien genezen dronkaard. Trouwens niet een der personen, met wie deze novellist ons in kennis brengt, heeft veel te beteekenen. Het zijn alledaagsche menschen, meest heeren en dames van huwbaren leeftijd, omgeven door belangstellende vaders en moeders, ooms en tantes, zelfs neven en nichten, mitsgaders vrienden en vriendinnen, die allen op hun beurt hun duit in het zakje doen, waaruit straks de gelukkige of ongelukkige echtverbintenis wordt geboren. De meeste romanschrijvers en novellisten zouden deerlijk met de handen in het haar zitten, indien de jongelui van beiderlei kunne eens ophielden elkander aan te zien en de betrekkingen dier aanstaande echtelieden besloten, zich niet meer te bemoeien met hun hartsgeheimen. Maar geen lid der achtbare bende zou in dat geval wanhopender zijn, dan Mr. W. G. F. A. van Sorgen. Hij leeft van de liefde — wel te verstaan: als novellist — en wat zij aan de wereld te overleggen en te babbelen geeft. Is er geen liefde in het spel, dan moet zij voor het minst worden geveinsd, gelijk ons de treurige geschiedenis van Anna van Beevervoorde kan leeren. A propos van dit stukje wil ik vragen, of het goed gezien is, in een novelle den schijn te huldigen alsof de orthodoxie noodwendig niet dan huichelarij, hardvochtigheid en grove zelfzucht kweekt, terwijl alle niet orthodoxen — moderne christenen, vrijdenkers, „ongeloovigen", verkwisters, enz. enz. — beste brave lui zijn, eigenlijk alleen omdat zij niet rechtzinnig zijn in de leer?

De schrijver meent het zoo kwaad niet. Daarvan houd ik mij overtuigd. Maar waarom dan niet liever een leelijk misverstand, als het genoemde, voorkomen? Daartegen konden toch geen wezenlijke bezwaren bestaan. Of zij moesten gelegen zijn in het reeds aangestipte gebrek van den auteur aan diepte. Oppervlakkig zijn de schetsjes, door en door. Zeg mij b. v. eens waarom moest de mooie Bertha, in N° 4 van het eerste viertal, zoo buitensporig verkwistend worden? Lag dat

in haar aard, dan kon zij onder geen voorwaarde gelukkig gehuwd zijn, ook niet met den aanzienlijken bezitter der snuivende vossen. De les, dat het hart gehoord moet worden en allerminst financieele en aristocratische overwegingen beslissen mogen bij het vaststellen van aanstaande huwelijken, is uitnemend, doch in casu niet gemotiveerd. Dat Bertha en Louis van Rijnsburch elkander inderdaad hartelijk lief hadden, is ons uit niets gebleken. Het rijden in de arrenslede kan toch kwalijk als bewijs van het tegendeel gelden en Bertha's ingenomenheid met den galanten voerman had zeer wel kunnen leiden tot een allerongelukkigst huwelijk om het geld. Eigenlijk ligt de schuld van al de ellende, die wij ten slotte moeten aanschouwen, aan den zoetsappigen, lakonieken Pieter van der Meer. Had aan Bertha een flinken man bezorgd, zij het ook zonder geld, maar bezield met den moed om zelfs tegenover vrouwlief en haar tranen zichzelf te zijn en te blijven, bovendien niet misdeeld aan hart in den goeden zin des woords, en er was van het tijdelijk op den rijken jonker verliefde meisje nog wel een goede huismoeder en trouwe gade gegroeid.

„Maar dan had Mr. van Sorgen niet van een „te laat bedacht" kunnen spreken."

Nu ja, dan had hij een anderen titel moeten kiezen, of wel hij had . . . . .

Doch laat ons afzien wat had kunnen geschieden, indien vele dingen anders waren en nemen wij de novellen voor wat zij zijn: onschadelijke verhaaltjes; geen inspanning vorderende lektuur; goed voor op reis.

Onschadelijk, geen inspanning vorderend, ... we mogen die woorden herhalen met het oog op de poëzie, waarmede de heer W. C. van Senden de letterlievende wereld heeft verrast. De uitgaaf heeft ten doel, „een huisgezin te baten, hetwelk door het overlijden van den man en vader een groot verlies heeft ondergaan." Toch wenscht de dichter niet, zijn verzen onder de vlag der philanthropie binnen te smokkelen. Mij dunkt: dat is ook niet noodig. Men kan het bundeltje koopen, doorbladeren en lezen, zonder zich te bedroeven over de groote vermetelheid eens gewaanden zangers, die in een onbewaakt oogenblik zijn liefde voor enkelen heeft willen openbaren door velen pijnlijk aan te doen.

De heer van Senden maakt, naar de aangeboden proeven te oordeelen, een goed vers, al zal het hem wel nimmer gelukken zich een eereplaats te verwerven in de rijen onzer eerste dichters. Waarschijnlijk heeft zijn eerzucht ook nimmer zoo ver gereikt. De overtuiging wordt ten minste onomwonden uitgesproken, dat sommigen misschien van dit bundeltje verklaren zullen: „er zit niet veel in", en dat dit oordeel redelijkerwijze niet ontkend kan worden.

Minder juist komt mij de onmiddellijk daarop volgende verklaring voor: „maar het zijn ook slechts tonen uit het hart en het leven gevloeid." Ook slechts! Ik meende: uit hart en leven vloeiden steeds des dichters schoonste en heerlijkste tonen.

Intusschen weten wij nu dat wij geen te hooge eischen mogen stellen aan dit bundeltje zangen Uit hart en leven. Toegerust met deze wetenschap zijn wij voor te groote teleurstellingen bewaard en kan ieder die een goed werk aan onbekenden wil doen om wat versjes op den koop toe te krijgen, gerust dit bescheiden boekske bestellen.

Naast veel wat uiterst alledaagsch, middelmatig is en waar „niet veel in zit", staat meer dan een lied dat geheel of ten deele goed geslaagd mag heeten. Ik wijs b. v. op het gevoelvolle: „Aan een moederlooze zuigeling", waarvan de aanhef luidt:

Arme kleine! onbewust
Van uw droeven levensmorgen,
Die uw wieg bespreidt met zorgen, —
Ach! wat sluimert gij gerust.
De oogjens zijn zoo vast gesloten,
Of gij laagt aan moeder's borst,
En haar laafnis voor uw dorst
Weêr zoo even hadt genoten, —
Maar zij die ze u eenmaal gaf, —
Kind! uw moeder, slaapt in 't graf.

Ik noem verder het helaas al te sprekend gelijkend „levensbeeld" van den onderwijzer, die na een leven vol kommer en zelfverloochening, op zijn ouden dag „aan de armen verviel" en stierf.....

Men liet hem neêr
In 't donker onaanzienlijk graf,
Dat hem voor 't laatst de wereld gaf....
Eenvoudig man! Gij gaaft haar meer,
Dan zij u bood
In 't leven en den dood.

Ik denk aan den uitmuntenden greep uit hart en leven, waarmede de beschrijving van het „Dorpsleven" wordt ingeleid:

Ginds op het land zoo ruim zoo vrij,
In kalme rust te wonen,
Zich aan de groote maatschappij
Als vreemd te moeten toonen; —
Dat is niet alles voor een mensch
Wien nog wel menig andre wensch
In 't harte werd gegeven,
Dan om te staren op het zwerk,
En op de boomen om de kerk
En op de groene dreven.
Dan om 't geloei van 't reedloos vee
Van tijd tot tijd te hooren,
Dat, deelt het klacht of blijdschap meê,
Gedurig u komt storen.
Dan om te dwalen over 't veld
Soms eindeloos en onverzeld, —
Och! niemand komt u tegen,
En langs een ongebaanden grond
Vaak uren omtreks in het rond,
En hobbelige wegen.
Dan aan den open wijden haard,
Waar zich geheel 't gezin om schaart,
Te keuvlen met de boeren,
En over koe of schaap of paard
En andre schepslen van dien aard,
Een lang gesprek te voeren.
Of dof en droomrig, uur op uur,
Te zitten mijmren bij het vuur, —
Dat is niet erg begeerlijk,
Dat is voorwaar! geen bezigheid

Van veel genot of nuttigheid;
Dat is noch grootsch noch heerlijk, —
Maar ik beken het eerlijk,
Eentoonig op den duur.

Ik zou zoo nog een poosje voortgaan en daarna tot afwisseling, hoewel zeker niet tot verkwikking mijner lezers, eenige proefjes van gezwollenheid, wansmaak en onbeduidendheid kunnen aanhalen. Doch men weet het nu eenmaal en na des zangers eigen verklaring is de nadere aanwijzing overbodig: niet alles in dit bundeltje is van hetzelfde bruikbare gehalte.

Gaan wij dan over van den kleinen tot den grooten dichter, van den hedendaagschen evangelieprediker te Vries tot den beroemdsten Florentijn der middeleeuwen. Niet om in een vergelijking te treden tusschen beide muzenzonen. De heer van Senden zal de eerste zijn om te erkennen, dat daarvan zelfs in de verte geen sprake kan wezen. Evenmin om een uitvoerige beschouwing te leveren over Dante Alighieri, éénig dichter van La divina Commedia. Zelfs elke kleine uitwijding over den zanger en zijn lied mag voor het oogenblik te dezer plaatse overbodig worden geacht.

Ik heb slechts de aandacht te vestigen op het bovengenoemde te Haarlem verschenen werk van Mr. Joan Bohl. De lezers van De Wachter wisten, sedert Januari 1874, dat de Amsterdamsche advocaat van dien naam een groot vereerder niet alleen, maar ook een kunstvaardig en waardig vertolker van den „Meest Verheven Zanger" was. Niet dan schoorvoetend heeft onze landgenoot zich, eerst in beperkten, straks in ruimeren kring, als leerling van den grooten meester doen kennen. Althans, zoo verzekert hij ons in de Rekenschap, die hij aan het slot der Hel aflegt, hoewel de verklaring kwalijk sluit met den diepen eerbied, dien de auteur dier Rekenschap blijkbaar koestert voor Mr. Joan Bohl, als tolk van Dante. Het mag minstens twijfelachtig heeten, wie ten slotte in de schatting van den eenvoudigen lezer van het naschrift hooger zal staan: de in dichte wierookwalmen gehulde zanger, of zijn groote bewonderaar, die in staat is het schier onmogelijk moeielijke werk der overzetting te volbrengen.

Laat ons hopen, dat de toegezegde „studiën over den Meest

Verheven Zanger; zijn leven en werken" minder gezwollen van toon zullen zijn dan de nu ten gehoore gebrachte fanfares, en ook niet zoozeer als de thans — waarom niet als Voorrede? — geschonken Rekenschap, zich beijveren om een voetstuk te bouwen voor Mr. Joan Bohl.

Noch het een, noch het ander is noodig. Dante staat hoog genoeg om in kalme bewoordingen te worden gewaardeerd. Zijn jongste tolk in Nederland zal de hem toekomende hulde wel ontvangen, ook al onthoudt hij zich in dezen van medewerking. In beide opzichten kan Mr. Bohl de beste wenken ontvangen door te letten op het voorbeeld van zijn, mede door hem hooggeschatten voorganger Hacke van Mijnden. Voor het minst: indien mijn geheugen mij niet bedriegt; ik behoor niet tot de gelukkige bezitters van het kostbare pracht- en „reuzenwerk" van wijlen Dr. Hacke van Mijnden.

In hoever Mr. Bohl van diens belangwekkenden arbeid gebruik heeft gemaakt, ben ik niet in staat te zeggen. Naar het schijnt was Hacke van Mijnden wel zijn groote voorganger, doch niet zijn voorbeeld. Hij verzekert ons ten minste, dat zijn Hel reeds in De Wachter verscheen, toen hij zich genoopt zag, „het reuzenwerk van Dr. Hacke op te slaan". Wanneer ik dan toch van laatstgenoemde als van Bohl's voorganger spreek, bedoel ik daarmede eenvoudig dit, dat beide heeren hebben beproefd een Nederlandsche overzetting van Dante's Komedie te geven in terzinen, terwijl naar ik meen Ten Kate wel de eerste was die hetzelfde werk ondernam ten opzichte van eenige zangen der Hel, maar Hacke de eerste, die den zwaren arbeid eener volledige vertaling in terzinen van het te recht als goddelijk geroemde dichtstuk voltooide. Mr. Bohl gaf voorshands slechts het eerste gedeelte. Mogen het tweede en derde te zijner tijd volgen.

Ook hierin heeft Mr. Bohl, opzettelijk of onbewust, het voorbeeld van Dr. Hacke gevolgd, dat hij evenals deze, op elke bladzijde den oorspronkelijken tekst aan de overzetting toegevoegd en deze met ophelderende aanteekeningen heeft verrijkt.

Wie op zooveel overeenstemming acht geeft, zou kunnen vragen of de jongste bewerker van de Hel dan eigenlijk niet een tamelijk overbodigen arbeid heeft verricht? Maar hij zou dan moeten vergeten, dat het prachtwerk van Dr. Hacke

niet in den handel is en al werd het voor allen verkrijgbaar gesteld, buiten het bereik der meesten zou moeten blijven. Die uitgaaf was te kostbaar om ooit het gemeengoed van velen te kunnen worden. Mr. Bohl heeft in dit opzicht als Dante-tolk een bescheidener voorkomen. Zijn boek is flink gedrukt en ziet er netjes uit, maar geeft geen schat van platen, noch zeldzaam zwaar papier. De stevige octavo-bundel is een dwerg, wanneer ge hem plaatst naast den zwaarlijvigen foliant. Een keurig uitgevoerd portret van Dante versiert nogtans ook Bohl's editie.

Er is dus reden ons over haar verschijning te verheugen. Want heeft Dr. Hacke met zijn werk allerwege grooten lof ingeoogst; de arbeid van Mr. Bohl wordt evenzeer als hoogstverdienstelijk geroemd. Wie vergelijkingen maakt, kent beurtelings den laatsten en den voorlaatsten Nederlandschen vertaler den eerepalm toe. Fouten schuilen er ook in de jongste overzetting. Dr. van Deventer heeft er reeds op gewezen in den Spectator. Maar wie zal de aanwezigheid van enkele misgrepen in een dergelijken arbeid niet eer natuurlijk dan onvergeeflijk achten? Als het werk in zijn geheel genomen maar lofwaardig, zoo mogelijk: uitmuntend is! Dat dit van Bohl's vertolking kan worden gezegd, meen ik, zij het ook grootendeels op het oordeel van anderen afgaande, te mogen verzekeren.

Iets anders is het, of wij vrijmoedigheid hebben, een gelijke hulde te brengen aan de geleverde noten. Is alles nu voor oningewijden voldoende opgehelderd? Zijn de aanteekeningen zelf allen duidelijk genoeg? Ik twijfel wat het eerste en antwoord bepaald ontkennend wat het laatste betreft, al ware het alleen om het voor de meeste lezers onverstaanbare latijn. Waarom b. v. gewoonlijk bijbelplaatsen in die taal aangehaald? Toch niet omdat de Roomsch Katholieke kerk het gebruik der Vulgata voorschrijft? Het schijnt wel zoo; want niets gaat den notenschrijver meer ter harte dan de leer der „moederkerk" en de reinheid van het pausdom. Dat is jammer en wekt allicht een — altijd ongegrond? — vermoeden, dat de tekst en voor het minst de verklaring tot een hier stellig onheilig doel verwrongen is. Het heeft den schijn, alsof Mr. Bohl alleen voor trouwe Katholieken heeft geschreven, voor personen die ook als zij Dante willen lezen en

begrijpen, geen oogenblik mogen vergeten, dat zij in de eerste plaats echte zonen „der kerk" zijn. Nog eens: dat is jammer. Want Dante behoort als middeleeuwsch geloovige aan alle christenen, als dichter aan de menschheid; en Mr. Bohl bezit de gaven om zijn „Meest Verheven Zanger" zoo te vertolken en te verklaren, dat allen behouden wat hun toekomt en niemand recht heeft, meer of minder luid te mompelen van roof gepleegd, ter eere van de „moederkerk", aan de grammatica, de historie of het logisch denken. Mogen de volgende deelen daarvan zonder eenig voorbehoud de bewijzen dragen.

Wij blijven in de wereld der klassieken, indien wij van Dante en zijn Goddelijke komedie het oog afwenden om het te vestigen op de Stichtelijke uren van Nicolaas Beets. Het werk en de naam van den schrijver zijn sedert jaren met roem bekend. Bij deze gelegenheid een karakteristiek van den wichtigen arbeid te geven, mag volstrekt onnoodig heeten. Het is reeds bijkans dertig jaren geleden, dat de eerste aflevering van den eersten bundel der in zoo vele kringen steeds hooggewaardeerde „Uren" het licht zag en tegen het einde des jaars — men schreef toen 1848 — tot een achtbaar boekdeel aangroeide, om tweemaal — met een tusschenpoos van zeven jaren — regelmatig door een drietal nieuwe bundels van gelijken inhoud te worden gevolgd. Tweemaal, in 1854 en 1861, heeft een herdruk van de eerste reeks zijn weg gevonden. Een nieuwe uitgaaf, in 1873 begonnen, zou de beide reeksen vereenigd omvatten, terwijl de gevierde auteur beloofde, een nieuw deel aan het bestaande zevental toe te voegen. Die belofte is reeds in het voorjaar van 1875 vervuld en de geheele uitgaaf, nu onlangs, met de verschijning van het zevende deel voltooid.

Daar ligt het achttal, in klein octaaf, net gedrukte deelen, slechts voor het oog ontsierd door een te weelderig toegepaste spatieering van enkele woorden en geheele volzinnen. Elk deel telt weinig minder dan 450 bladzijden, verkrijgbaar voor den prijs van *f* 2.10, terwijl men het laatst geschreven, het achtste deel ook afzonderlijk, in groot 8°, kan ontbieden voor de som van *f* 4.20. Al maakt de omvang van het werk ten slotte het bedrag tot een „heele uitgaaf" voor wat stichtelijke lektuur, niemand zal den prijs te hoog noemen, of

ontkennen dat de HH. Höveker en Zoon allen lof verdienen voor de uitnemende en betrekkelijk weinig kostbare wijze, waarop zij den vrienden van Dr. Beets in staat hebben gesteld, zich een volledig exemplaar van de Stichtelijke Uren aan te schaffen.

Ik sprak van de vrienden des auteurs en dacht daarbij bepaald aan geestverwanten. Want buiten hen heeft het klassieke werk slechts een zeer eigenaardig beperkte waardeering te wachten. In het christelijk huisgezin zijn de Stichtelijke Uren voor dagelijksch gebruik uitnemend op hun plaats, maar niet zonder eenig voorbehoud. Het is noodzakelijk, dat „christelijk" worde vereenzelvigd met „kerkelijk rechtzinnig." Waar het vrije Christendom zijn tenten heeft opgeslagen, zal Beets niet licht het dagboek worden. Daar zal men zich beter bevinden bij Het Morgenlicht (Arnhem. H. W. van Marle) of bij het Bijbelsch Dagschrift (Harlingen. J. F. V. Behrns). Daar zal men liever, indien men tot zijn stichting grootere opstellen wenscht te lezen, naar het Godsdienstig album ('s Hertogenbosch. G. H. van der Schuyt) vragen, naar Onze godsdienstprediking (Tiel. D. Mys) of eenig ander werk van dien aard en mede in modernen geest geschreven.

De Stichtelijke Uren zijn een schat, een kostbare schat..... maar voor des schrijvers geestverwanten. Want zij prediken geen „christendom boven geloofsverdeeldheid." Zij zijn veeleer de dragers, beurtelings openbare en heimelijke pleitbezorgers eener tamelijk sterk gekleurde kerkleer. De zoogenaamde moderne orthodoxie is hier aan het woord. Niet om te polemiseeren. Dit slechts bij hoogst zeldzame uitzondering. Maar om te getuigen, in het bewustzijn harer alleen zaligmakende kracht, en elk ander geloof, elke afwijkende meening op het gebied der historische kritiek betreffende dingen, die men nu eenmaal te recht of te onrecht binnen den kring der belijdenis heeft getrokken, met den veelbetee-kenenden — uit haar mond dikwerf vereerenden — titel van ongeloof te bestempelen. Dr. Beets verloochent zijn kerkelijk rechtzinnig standpunt niet, waar hij als stichtelijk redenaar optreedt en straks het gesproken woord, meer of minder gewijzigd, naar de pers zendt. Strekt dit den man van overtuiging tot eer; anderen mogen het betreuren dat een schrij-

ver, die zulke uitnemende, in menig opzicht éénige gaven bezit om in den besten zin des woords elken godsdienstig gezinde te stichten, nagenoeg nooit een poging deed om, zonder verloochening zijner bijzondere overtuiging, ook andersdenkenden, ja zelfs „ongeloovigen" in het hart te grijpen en te zegenen, op te bouwen in geloof, hoop en liefde.

Ze zijn er in de Stichtelijke Uren, in de oude bundels en in den nieuwen, die in doorslag geheel op de voorafgegane gelijkt, — de schoone bladzijden, die schitterend door stijl en inhoud, allen zonder onderscheid in de reinste en rijkste vervoering brengen. Maar ze zijn voor den oningewijde zoo moeielijk te vinden. Wie heeft tijd en lust om steeds te zoeken en veel te lezen wat hem niet aangaat, wat hem niet sticht — zoo al niet ergert! — om straks slechts gedurende weinige oogenblikken, heerlijk verkwikt te worden en dan weer het verdrietige werk van zoo even te moeten beginnen?

Hier wijst geen hoogstbegeerlijk register den weg.

Ik stel mij voor dat de tijden komen — Dr. Beets zal dan niet meer onder de levenden zijn en waarschijnlijk niet één mijner tegenwoordige lezers, zoo min als de ondergeteekende — waarin de Stichtelijke Uren van Nicolaas Beets nog altijd hoog worden geroemd, maar niet meer gelezen, om dezelfde reden, waarom nu vele christenen, die evenwel volgens Dr. Beets en de zijnen dezen naam niet mogen dragen, ze niet dan bij uitzondering ter hand nemen. Dan zal een kunstlievend man onder de godsdienstigen dier dagen de met roem overladen, doch gesloten bundels openen, het voorbijgaande van het blijvende uitmonsteren, en de fragmenten van laatstgenoemd gehalte samenbinden. Dat zal een bij uitstek geurige, een hart veredelende, het gemoed versterkende Bloemlezing zijn.

Ach, waarom mogen wij de verschijning van dat kostbaar geschrift niet beleven?

Voor het oogenblik rest ons niet anders dan, ieder voor zich, naar eigen smaak de vele paarlen op dezen uitgestrekten akker samen te lezen, ons zoo weinig mogelijk te stooten aan wat ons niet bekoort, en ons ter wille van anderen van harte te verheugen over de nieuwe volledige uitgaaf der Stichtelijke Uren. Het was een goede gedachte, aan het

achtste deel een register toe te voegen, waarin naar de aangenomen volgorde der bijbelboeken alle teksten worden opgesomd, die aan het hoofd der opstellen zijn geplaatst, met aanwijzing van de deelen, waarin die opstellen voorkomen. Men kan nu gemakkelijk zien, of Beets ook iets over deze of die bijbelplaats heeft gezegd en het naslaan is lichter geworden, hoewel — de mensch is nooit tevreden — stellig velen zullen betreuren, dat wel het deel, niet de bladzijde is genoemd.

Zoo blijft er altijd iets te wenschen over, zelfs voor de vrienden die met den meesten eerbied en de grootste dankbaarheid een aangeboden boekwerk ter hand nemen. Het kan daarom geen verwondering wekken, dat hetzelfde geldt van een geschrift — ik aarzel of ik het een boek dan wel een tijdschrift heeten zal — waarover ik ten slotte nog een enkel woord wensch te zeggen. Ik bedoel Los en Vast. Het werk verschijnt, gelijk bekend is, sedert 1866, te Leiden bij S. C. van Doesburgh, op onbepaalde tijden, doch zoo dat, het eerste jaar niet medegerekend, telkens vier afleveringen een deel of jaargang vormen. De redactie, aanvankelijk niet genoemd, al spoedig, naar men verzekerde, een weinig gewijzigd en nu weldra alom bij name bekend, mocht zich in een bijzondere waardeering van haren arbeid verheugen. Met leedwezen werd tegen het einde van 1874 het bericht van haar heengaan vernomen. Maar 1875 heeft getoond, dat het werk der heeren ven Gorkom en de Veer in goede handen was overgegaan. Eere aan den tegenwoordigen hoofdredacteur, den heer J°. de Vries en de wakkere mannen, die hem als medewerkers trouw ter zijde staan. Zij hebben gezorgd voor afwisseling en een opgewekten toon, waaruit de blijmoedigheid eener vroolijk ernstige levensbeschouwing den lezer verkwikkend te gemoet stroomt. De keus der behandelde onderwerpen muntte in den regel uit door actualiteit, waarmede evenwel niet gezegd is, dat de behandeling der besproken kwesties van den dag nu ook reeds haar tijd heeft gehad. Integendeel, Miskenning door Aart Admiraal en De steen der wijzen door J°. de Vries, om niet meer te noemen, zullen naar ik vrees, nog vele jaren de aandacht verdienen van wie het wel meenen met hun tijdgenooten. Bijdragen als Op de Veluwe door

C. van Nievelt, Een schilderij van den nacht door A. G. van Hamel, of Pinkster door J°. de Vries, kunnen voorloopig zonder datum worden herdrukt.

Slechts eenmaal trof mij in den jongst voltooiden jaargang openbare strijd met de bekende tradities van het werk. Het was in de vrije navolging der allerwege met reden geroemde oudejaarsavondschetsen. Niemand zal er den heer van Nievelt een verwijt van maken, dat hij Op oudejaarsavond niet in de schaduw kan staan van zijn voorganger in het schermen met Sylvester en diens belangwekkende omgeving. Ieder heeft zijn talenten. De laatste spreker op oudejaarsavond heeft o. a. voor op den heer de Veer, dat hij met zijn rede niet maanden te laat, maar tijdig genoeg verscheen om op het rechte oogenblik gehoord te worden. Doch wat in Los en Vast niet moest geschieden, is wat van Nievelt in een onbewaakt oogenblik beproefde en aan den scherpen blik des hoofdredacteurs ontsnapte: steentjes aandragen, waarmede de straatjongens uit baldadigheid, of om de lachers onder de toeschouwers op hun zijde te krijgen, de glasruiten onzer oude godshuizen trachten in te gooien. De auteur beschikt over te veel talent, dan dat hij behoeft om te zien naar zoo goedkoope geestigheden als Op oudejaarsavond door hem, ten koste der kerk, aan den man zijn gebracht. Nadere aanwijzing schijnt overbodig, evenals de verzekering, dat de gemaakte aanmerking allerminst haar grond vindt in liefde voor gedwongen kerkbezoek.

Als ware het om zijn voormalig pleegkind ten spoedigste weder in het rechte spoor te leiden, heeft Dr. G. van Gorkom den loopenden jaargang, waarvan tot heden twee afleveringen verschenen, geopend met een nabetrachting, in den ouden trant en in den ouden geest, van Hester Wene's Oudvelders. Men weet, hoe het tot de oudste en beste tradities van „Los en Vast" behoort, voor godsdienst en kerk een lans te breken, waar beider rechten opzettelijk of zijdelings waren miskend. Aart Admiraal heeft in dit opzicht voet bij stuk gehouden, terwijl hij zijn vriend Vosmaer, naar aanleiding van diens „derde vogels", onder het oog brengt, dat zijn weemoed naar Hellas, het recht van bestaan niet mag betwisten aan den weemoed naar Ephrata. Hoe treffend springt dezelfde pleitbezorger van godsdienst en liefde naast hooge

waardeering van het ware, schoone en goede, in zijn Wondergeloof in de bres voor een gemeenzamen, vertrouwelijken omgang met de natuur. Dat opstel is een schoone paedagogische les.

Wat van Hamel over Hamerling's Aspasia schreef, is reeds voldoende besproken; zijn frissche behandeling van Pierson's levensbeschouwing, een kostelijk „woord op zijn pas". „Voor Wandelaars" heeft de Vries een warme hulde gebracht aan het werk van Craandijk en Schipperus, terwijl van Nievelt zich een meester betoonde in het navertellen van Lord Lytton's „Fabelen", en in een ledig half uur eenige lezenswaardige gedachten ontvouwde over „Mijne schaduw". Bij zooveel licht zijn wij bereid te vergeten, dat Aan den dijk gezet ons in hetzelfde werk ter lezing werd aangeboden. Een zonderlinge figuur, die Kees, koewachter, soldaat, korporaal, strijder in Atchin, onbruikbaar geschoten en onbruikbaar bevonden, afgedankt en andermaal koewachter, om eindelijk te sneven bij het genot van een half fleschje port! Het papier is geduldig; doch de werkelijkheid, naar het mij voorkomt, minder kneedbaar. Ik begrijp niet, hoe van Kees zoo veel, noch hoe van hem zoo weinig worden kon. Hij is mij een psychologisch raadsel, of de mislukte vrucht eener niet overrijke verbeelding. De novelle is gemaakt, niet gedicht.

Zierikzee, 1 Sept. 76. W. C. VAN MANEN.

De ondergang van het tweede keizerrijk, door den majoor I. K. H. DE ROO VAN ALDERWERELT, lid van de Tweede Kamer der Staten Generaal. — Schiedam. H. A. M. Roelants. Twee deelen met kaarten en schetsen.

De schrijver heeft zijn werk meer voor staatslieden dan voor krijgskundigen bestemd. Hij is van meening dat geen staatsman vreemdeling mag zijn in het gedeelte der krijgswetenschap, dat de voorbereiding tot den oorlog ten doel

heeft. In landen waar dit niet het geval is zal in den regel het krijgswezen verwaarloosd zijn, en bestaat de mogelijkheid dat een oorlog wordt aangevangen, zonder dat het groote samengestelde werktuig hiertoe vereischt en dat we leger noemen, zoodanig in orde is, dat het tot het beoogde doel kan dienen.

Wanneer nu al het genoemde werk niet geschreven mocht zijn met het bepaalde doel, om ons Nederlanders in het algemeen en onzen nederlandschen staatslieden in het bijzonder voor oogen te stellen, waartoe de verwaarloozing van het krijgswezen leiden kan en noodwendig leiden moet, dan is het daartoe toch bij uitstek geschikt. De geschiedenis van den jongsten reuzenstrijd is op dat gebied rijk aan wijze lessen, en de majoor de Roo stelt ons die met groot talent voor oogen. Hij doet dat in een tijd nu het zoogenaamde militaire vraagstuk meer op den voorgrond is getreden, en nu al meer en meer het verlangen der natie blijkt om eene afdoende oplossing van dat vraagstuk te verkrijgen. Zijn werk wordt daardoor dubbel belangrijk.

Het uitbreken van den oorlog in den zomer van 1870 was voor Europa eene verrassing. De kandidatuur Hohenzollern, reeds het vorige jaar gesteld maar toen onmiddellijk ingetrokken, werd in het begin der maand Juli 1870 andermaal op het tapijt gebracht. Maar ook nu weder scheen de donkere onweerswolk te zullen voorbijtrekken. Men rekende daarbij echter buiten de partij in Frankrijk die den oorlog met Pruisen zocht. Ze was samengesteld uit de Bonapartisten, gesteund door eene hofpartij waarvan de Keizerin het middelpunt was. Niet zonder talent werd door de oorlogspartij gespeculeerd op de zwakheid van het ministerie Ollivier, en daarbij de bedoelde kandidatuur als hefboom gebezigd. Aanvankelijk in de minderheid, vond zij weldra steun in de publieke meening, die de eer van Frankrijk aangetast waande. Het ministerie door de omstandigheden gedreven in plaats van ze te beheerschen deed een eisch, die door Pruisen niet ingewilligd worden kon, en de oorlog werd onvermijdelijk.

De tusschen Frankrijk en Pruisen sedert Sadowa bestaande spanning wordt door den schrijver wel gereleveerd, maar de meening van den bekenden kolonel Stoffel, als zoude ten gevolge van die spanning het uitbreken van den oorlog slechts

van een toeval afhankelijk zijn geweest, zeer overdreven genoemd. Ook in Pruissen waren partijen die den oorlog zochten, maar een krachtig gouvernement in Frankrijk had ongetwijfeld op dat tijdstip den vrede nog kunnen bewaren.

Merkwaardig is dat gedeelte van het werk, waarin het fransche krijgswezen met het duitsche vergeleken, en het gehalte der beide legers besproken wordt.

Het fransche leger verkeerde sedert den oorlog met Mexico in een staat van verval en de Keizer, beducht voor het lot zijner dynastie, wachtte zich wel daarin verandering te brengen. Daar kwam de oorlog van '66 en daarmede de overtuiging dat zijn leger, ware het geroepen geworden dien oorlog mede te strijden, daartoe niet in staat zou zijn. De handen werden toen aan het werk geslagen en de maarschalk Niel aan het hoofd van het oorlogsdepartement geplaatst. De door dezen genomen maatregelen tot herstel waren goed maar onvoldoende. Ze werden daarenboven, toen bij zijn dood de maarschalk Leboeuf hem als minister verving, voor een groot gedeelte onuitgevoerd gelaten. Bij het uitbreken van den oorlog was dan ook het fransche leger, in strijd met de officieel afgelegde verklaringen, niet gereed. Het ontbrak niet zoozeer aan menschen dan wel aan geoefende soldaten. De zoo hoog noodige elementen van mobilisatie, organisatie en concentratie waren gebrekkig of werden geheel gemist.

Geheel anders was het hiermede gesteld in het duitsche leger. Vooreerst bracht de legerinrichting mede dat allen die onder de wapenen werden geroepen, konden worden aangemerkt als min of meer geoefende soldaten. Daarenboven was die inrichting zoodanig dat het geheele leger in een ongeloofelijk korten tijd onder de wapenen kwam, en de organisatie van die menschenmassa zonder groote inspanning kon geschieden. Dat was de vrucht van eene jaren lange en diep doordachte studie, waarvan enstige voorbereiding tot den oorlog het onderwerp was geweest.

Bij de vergelijking van het innerlijk gehalte der beide legers betoogt de schrijver, dat wanneer ook in dit opzicht het fransche leger bij het duitsche achterstond, dit geenszins onvoorwaardelijk mag worden toegeschreven aan de toepassing van het beginsel van algemeenen dienstplicht. Hij voert daartoe de bewijsgronden aan, die hij gedeeltelijk reeds vroeger —

zie vragen des tijds, Februari 1876 — uitsprak, om daaruit de gevolgtrekking te maken, dat algemeene oefenplicht in verband met een zoo klein mogelijk staand leger de basis behoort te wezen der legerinrichting.

Het fransche leger, samengesteld uit vrijwilligers, lotelingen en plaatsvervangers, bevatte ontegenzeggelijk zeer goede elementen. Het kader van onderofficieren werd zelfs boven dat der Duitschers geschat. De gelegenheid om ondervinding van den oorlog op te doen had den Franschen voorzeker niet ontbroken. Algiers was op dat gebied als een permanente oefenschool te beschouwen. Voorbereidende oefening voor het voeren van een geregelden oorlog werd evenwel gemist, en hierin waren de Duitschers hun weer ver vooruit.

Bovenal bleek de superioriteit der Duitschers bij het vergelijken der officierskorpsen. Het duitsche was uitstekend samengesteld en vooral gaven de hoogere krijgsbevelhebbers, door de wijze waarop zij hunne rangen verkregen hadden, soliden waarborg voor hunne geschiktheid. De schrijver geeft eene nauwkeurige beschrijving der inrichting van den generalen staf, waaruit in den regel die bevelhebbers voortkomen. Het gehalte van het fransche korps officieren liet te wenschen over. Daaronder werden gevonden mannen van ondervinding, maar mannen van wetenschap waren zeldzaam. Daarbij werd het opperbevel door den Keizer zelf gevoerd en bij de keuze zijner onderbevelhebbers hadden ook dynastieke belangen gegolden. Vandaar dat met voorbijgang van geschikte generaals, ook aan minder geschikten belangrijke posten waren toevertrouwd.

Voor Frankrijk lag het aanvankelijk te bereiken doel aan den rechter Rijnoever. Zich met alle beschikbare krachten over die rivier heen in Duitschland te werpen en de vereeniging te beletten der noord- en zuid-duitsche legers was de aangewezen weg. Werkelijk stond het fransche leger dan ook in betrekkelijk korten tijd aan de oostelijke grenzen geschaard, maar toen bleek op nieuw het gemis van ernstige voorbereiding. De voornaamste hulpmiddelen ontbraken, het oorlogswerktuig was onbruikbaar. Toen aan oprukken kon gedacht worden, was het daarvoor te laat.

In Pruisen had een oorlog met Frankrijk sedert jaren het onderwerp van studie uitgemaakt, meer bepaald voor den generaal von Moltke. Deze had zijne daaromtrent gevormde

denkbeelden neergelegd in eene sedert bekend geworden memorie. Dit belangrijke werk was de grondslag waarop bij de mobilisatie en concentratie van het duitsche leger gebouwd werd. Systematisch werd het groote oorlogswerktuig in elkaar gezet, snel maar zonder overhaasting, en op den tienden dag nadat het bevel tot mobilisatie gegeven was, waren alle legerkorpsen volkomen strijdvaardig en gereed om naar de grenzen te marcheeren. Bij de opstelling van het leger was het aannemen eener verdedigende positie op den voorgrond gesteld, en daarbij was niets verzuimd wat dienen kon om den vijand, waar en hoe hij den aanval doen zou, behoorlijk te kunnen ontvangen. Tevens maakte die opstelling het mogelijk, om wanneer de omstandigheden het zouden veroorloven, onverwijld tot krachtige offensieve handelingen over te kunnen gaan.

Dat onder de geschetste omstandigheden de oorlog aanving met weinig kans van slagen voor Frankrijk, lag voor de hand.

Terwijl men te Parijs waande dat de troepen reeds halfweg Berlijn zouden zijn, stonden zij in eene lange linie, zonder den noodigen samenhang, aan de grenzen. Aan de uitvoering van het oorspronkelijke plan kon niet meer worden gedacht, en een nieuw plan scheen bij den opperbevelhebber niet te bestaan. Toch moest, meende de Keizer, de duitsche grens worden overschreden, ten einde te voldoen aan den drang die door de volksmeening te Parijs werd uitgeoefend. Hiervan was de militaire vertooning te Saarbrücken — 2den Augustus — het gevolg. De grens werd werkelijk overschreden en het bericht daarvan met veel ophef naar de hoofdstad geseind, maar overigens was die aanval der franschen al heel weinig belangrijk.

Toen het duitsche hoofdkwartier voldoende reden had om te kunnen aannemen dat de Franschen niet ernstig tot den aanval zouden overgaan, werd daar besloten de verdedigende houding te verlaten. Omtrent de wijze waarop dit zou geschieden scheen eenige weifeling te bestaan. Daar hadden althans in de eerste dagen van Augustus troepenbewegingen plaats, die aan mindere vastheid van inzichten deden denken. Van deze was o. a. het gevolg, dat de generaal von Steinmetz, bevelhebber van het eerste duitsche leger, in eene stelling werd gebracht waarin hij op den 6den Augustus met

den vijand slaags raakte. Het bleek evenwel niet dat deze ontmoeting in de plannen van het groote hoofdkwartier had gelegen. Toch was ze belangrijk want ze leidde tot den veldslag van Spicheren, waarbij de fransche linkervleugel geslagen en in de richting van Metz teruggedrongen werd.

Op denzelfden dag behaalden de Duitschers ook op den rechtervleugel van het fransche leger onder Mac Mahon eene beslissende overwinning bij Wörth, waarna de maarschalk in de richting van Chalons en Rheims terugtrok.

Deze eerste nederlagen der Franschen maakten te Parijs een verpletterenden indruk. Het ministerie moest aftreden en werd vervangen door een ander waarvan de graaf van Palikao, minister van oorlog, het hoofd was. De keizer werd tevens gedrongen het opperbevel over het leger neder te leggen en hij stelde dit dan ook, althans in naam, in handen van Bazaine.

De drie duitsche legers rukten inmiddels op naar den Moezel. Het eerste kwam op den rechter oever dier rivier in aanraking met het terugtrekkende fransche leger van Bazaine. Uit een eenvoudig achterhoedegevecht ontwikkelde zich daar bij Borny — 14den Augustus — een vrij hevig gevecht, waarbij de Duitschers niet bepaald overwinnaars waren, maar waardoor zij toch de terugtocht van het fransche leger naar de Maas belemmerden.

Terwijl nu het leger van den Kroonprins van Pruisen voortrukte tot Nancy, trok dat van prins Frederik Karel, weldra door het 1ste leger gevolgd, zuidwaarts van Metz den Moezel over. Aan de overzijde dier rivier werden in de eerstvolgende dagen door de Duitschers beslissende uitkomsten verkregen.

Bij Bazaine ontbrak namelijk blijkbaar een vast plan voor zijn terugtocht naar de Maas, die om te gelukken met orde en snelheid moest worden uitgevoerd. De tegen den maarschalk ingebrachte beschuldiging, als zoude het hem met dien terugtocht geen ernst geweest zijn, komt den schrijver ongerijmd voor. Wel was het minder verklaarbaar dat Bazaine slechts van een der vele naar Verdun loopende wegen gebruik maakte, maar hij had bij zijn terugtocht te worstelen met een aantal moeielijkheden, die aan den oorspronkelijk slechten toestand van het leger moet worden geweten.

Op zijn weg naar de Maas werd hij den 16den Augustus bij Vionville en Mars la Tour aangevallen, en hoewel het dorp Rezonville, de sleutel der positie, dien dag in zijn bezit bleef, werd de toegang naar Verdun aan die zijde afgesneden.

Twee dagen later werd hij in de nieuw gekozen positie Rozerieulles—St. Privat andermaal aangevallen en na een bloedig gevecht, dat den geheelen dag duurde, teruggeworpen achter de forten die Metz omringen.

Daarmede was dus een gedeelte van het fransche leger geneutraliseerd, en wel was nu een groot gedeelte van het duitsche noodig om Bazaine bij Metz vast te houden, maar de overblijvende legerkorpsen waren voldoende voor de verdere operatiën. Het doel van deze moest natuurlijk zijn het opzoeken en slaan van Mac Mahon's leger, waarna de weg naar Parijs geopend zou zijn.

Mac Mahon had zich te Chalons inmiddels bezig gehouden met de reorganisatie van zijn leger, waartoe de noodige versterkingen waren aangewezen.

Van nu af deed zich nog meer dan in het eerste gedeelte van den strijd de invloed der politiek gelden.

Het leger van Chalons naar Parijs brengen en daar het centrum der defensie vormen, dat was het denkbeeld der raadslieden van den Keizer. Dat was meer bepaald het denkbeeld van den generaal Trochu, de man die reeds voor jaren had gewezen op den slechten toestand van het leger. Ook de Keizer werd voor dat denkbeeld gewonnen, Trochu tot gouverneur van Parijs benoemd en tot den terugkeer naar de hoofdstad besloten. De Keizerin en hare raadslieden wilden tot elken prijs den Keizer van Parijs verwijderd houden. Daartoe was het oprukken van Mac Mahon in de richting van Metz noodig, ten einde Bazaine te ontzetten. Deze mocht niet worden opgeofferd aan de belangen der dynastie, die eenig en alleen, althans men vreesde eene dergelijke beschuldiging, door den terugkeer van Mac Mahon's leger naar Parijs gebaat zou worden.

De Keizerin zegevierde. De marsch naar Metz werd aangevangen en voortgezet, ook nadat gebleken was dat het doel niet meer kon worden bereikt. Wel besloot Mac Mahon gedurende dien marsch meer dan eenmaal tot den terugkeer naar Parijs, maar de vandaar ontvangen bevelen bleven on-

veranderd. De marsch werd dus telkens hervat waardoor ten slotte de terugtocht geheel onmogelijk werd gemaakt.

Den 30sten Augustus werd het fransche leger bij Beaumont aan de Maas overvallen en na eenige gevechten terug gedrongen tot Sedan. Aan den avond van den volgenden dag bevond het zich daar geheel ingesloten door de duitsche troepen, die in den vroegen morgen van den 1sten September ten aanval oprukten.

De uitslag van den strijd kon niet twijfelachtig zijn. Hardnekkig verdedigden de Franschen hunne laatste positiën, maar te vergeefs. Tegen den avond werd een wapenstilstand gesloten en daarop volgde den 2den September de capitulatie van Sedan. Het fransche leger was krijgsgevangen, evenáls de Keizer, die de bewegingen van Mac Mahon gevolgd had en zich dus te Sedan bevond.

Het overschot van het fransche veldleger was alzoo vernietigd en werkelijk lag nu de weg naar Parijs voor den overwinnaar open.

Nadat het bericht der capitulatie van Sedan in de hoofdstad was ontvangen, deed het ministerie nog een zwakke poging om de dynastie te redden, maar dit mocht niet gelukken. Napoleon werd van den troon vervallen verklaard en het Gouvernement kwam in handen der oppositie, doch niet zonder dat zij het reeds toen aan de latere communemannen had moeten betwisten.

Dat de schrijver zooals we boven zeiden zijn werk meer voor den staatsman dan voor den krijgskundige bestemde, geeft daaraan, ook voor dezen laatsten, ontegenzeggelijk eene verhoogde waarde.

Zijne kritiek luidt voor de Franschen bijna overal ongunstig. Dit geldt niet slechts de gebrekkige voorbereiding tot den oorlog, maar ze treft vooral ook de opperste leiding der troepen, die van den aanvang af veel te wenschen overliet. Hij doet uitkomen hoe, na de eerste nederlagen, de fransche bevelhebbers, in strijd met de traditiën van het fransche leger, den oorlog geheel verdedigend voerden. Van de kansen die zij nu en dan hadden om met goed gevolg het offensief te kunnen hernemen, werd nimmer een nuttig gebruik gemaakt.

's Schrijvers kritiek is voor de Duitschers meestal gunstig,

maar toch, deze maakten van hun uitstekend oorlogswerktuig niet onvoorwaardelijk altijd een even doelmatig gebruik. De leiding der gevechten liet somtijds te wenschen over en ook hunne strategische bewegingen waren niet altijd even goed te verdedigen.

Elders heeft de majoor de Roo de meening uitgesproken dat, behalve de voorbereiding tot den oorlog in den meest uitgestrekten zin, waarin de Duitschers boven de Franschen verreweg de meerderheid hadden, toeval en geluk de groote factoren zijn geweest, waaraan zij hunne schitterende uitkomsten te danken hadden. Thans geeft hij ons door zijn belangrijk werk de gelegenheid die meening aan de geschiedenis te toetsen. —

F. A. VAN BRAAM HOUCKGEEST.

Amsterdam, Juli 1870.

CHRISTOPH BATTISCOMBE.

DOOR

DR. L. W. VAN DEVENTER. *

X.

Sinds de dagen, toen Christoph, als kleine jongen, met zijn speelmakkertjes ravotte, had hij nog nooit zóó hard geloopen, als nu hij den bewusten particulieren weg afrende, en dat wel met het gewenschte gevolg, dat hij in ongelooflijk korten tijd op den publieken rijweg te land kwam. Vrij wat langzamer, en schijnbaar volkomen bedaard, volgde hij dien breeden, maar slechten weg, in de richting van Axminster, totdat hij, na een kwartiertje wandelens, aan zijn rechterhand een bergpad bespeurde, dat in de richting van Honiton of Exeter scheen te voeren. Dat pad besteeg hij; en weldra was de rijweg niet meer te onderscheiden. Een geruimen tijd doorkruiste hij, met vlugge schreden, bosschen en berghellingen, grasvlakten en heiden, waar hij, evenmin als op den rijweg, een menschelijk wezen ontmoette. Eindelijk begon het vrij hard te regenen; zoodat hij naar een beschut plekje omzag. Weldra vond hij dat in een kleine zandhelling, door een paar knoestige dwergeiken overschaduwd.

* Vervolg van bladzijde 1081.

Met welbehagen liet hij zich neder, en strekte hij de leden uit in het mulle zand. Terwijl de regen om hem heen plaste, en de dorstige aarde dien gretig inzoog, overdacht hij, kalmer en geregelder dan hem tot dusver was mogelijk geweest, wat hem aanvankelijk te doen stond.

Een zeehaven in Devonshire te bereiken, die niet druk bezocht werd, en toch een goede kans bood om zich te kunnen inschepen naar het vasteland, — ziedaar het vraagstuk, van welks oplossing waarschijnlijk zijn leven zou afhangen. Welke zeeplaats voldeed aan die vereischten? Hij was in de aardrijkskunde, wat Engeland's Zuidkust betreft, volstrekt geen vreemdeling; maar goede landkaarten waren destijds lang niet algemeen verspreid; en geen der beide heeren Brown had er hem aan kunnen helpen. Wel kwamen hem een aantal namen voor den geest van zeeplaatsen tusschen Lyme en Kaap Landsend; maar de juiste ligging, de wegen daarheen, de eigenaardigheden van elke, — daar wist hij veel minder van dan hem lief was. Onder weg daaromtrent inlichtingen te vragen, zou niet alleen gevaarlijk, maar ook waarschijnlijk vruchteloos zijn. Aan wien zou hij gerustelijk zijn geheim kunnen toevertrouwen, met gegronde hoop op het bekomen der gewenschte inlichtingen? Daar kwam hem iets in de gedachte! Het stadje Honiton kon niet meer dan een kleine dagreis verwijderd zijn. Daar had hij, weinige weken geleden, den laatsten nacht, voordat hij het leger van Monmouth bereikt had, doorgebracht. Het lag zeer gunstig, aan den grooten weg van Devonshire naar Londen; en de waard van Het wapen van Exeter mocht immers wel ondersteld worden, goed op de hoogte te zijn van de localiteiten en scheepsgelegenheden van zijn door de Natuur zoo kwistig bedeeld graafschap. Maar kon hij den man vertrouwen? En, zoo ja, was het dan toch niet hoogst gevaarlijk, zich in een zoo druk bezochte plaats te wagen? Voor zoo ver hij den eigenaar van Het wapen van Exeter kon beoordeelen uit de ondervinding, bij zijn logeeren aldaar opgedaan, meende hij de eerste vraag bevestigend te mogen beantwoorden; en wat de tweede betreft, pleitte er veel voor de onderstelling, dat men hem veeleer op afgelegen, dan op druk bezochte plaatsen zou zoeken. „Audaces fortuna juvat" — dacht hij; en zijn besluit was genomen.

In betrekkelijk opgewekte stemming, zag hij om zich heen; en nu bespeurde hij, dat er iemand op zijn schuilplaats toetrad, en een oogenblik later, schijnbaar zonder hem te zien, in zijn onmiddellijke nabijheid zich in 't zand neervlijde. 't Was een grijsaard, in erger dan schamele plunje, en met een uitdrukking van diep gewortelden weemoed op de afgeleefde gelaatstrekken. Bij een beweging, die Christoph maakte, schrikte hij op, en bracht haastig de hand aan den alles behalve nieuwen punthoed.

„Wel, vadertje!" — sprak Christoph, nader schuivende, hem vriendelijk toe — „kom je hier o o k, om te schuilen?"

„Ja, meneer, en met één, om te rusten. 't Is nog zoo 'n end, eer ik in Axminster ben. 't Is wat te zeggen, als je op j'n ouwen dag nog zoo moet sloven!"

„Arme man! moet je zoo ver loopen voor je broodwinning?"

„Ja, meneer. Ik woon ginder, een goed end benoorden Honiton, bij een schoonzoon van me, die 't vroeger heel goed doen kon, maar d'r, om zoo te zeggen, alles heeft doorgelapt. 'k Had het Annie nog zóó op 't hart gedrukt, dat ze zoo 'n losbol niet moest nemen! Maar wat kon ik er aan doen?! Ze was meerderjarig; en ze wou h e m en niemand anders hebben. Ze is al lang van verdriet gestorven; en d'r kinderen zijn ook al dood: gelukkig voor die arme schapen! Maar de dood, meneer, is net zoo nukkig als de fortuin. Hij laat zoo 'n afgeleefden sukkelaar, als ik ben, in leven; en hij maait de flinke gasten, die met Monmouth zijn meegegaan, bij honderden weg!"

„Arme man! En stuurt je schoonzoon je zoo vroeg al naar Axminster?"

„Dat niet precies; maar, om niet te verhongeren, belast ik me voor onze heele buurt met brieven en boodschappen naar de stadjes en dorpen in den omtrek."

„Kom je wel eens in Lyme?"

„Een enkelen keer, maar dan ben ik ook dood af."

„Zou je, voor een goed handgeld en nog veel meer te wachten, een brief voor me willen bezorgen aan een dame in Lyme?"

Iets, dat naar blijdschap zweemde, flikkerde in de oogen van den ouden man, terwijl hij gretig vroeg:

„Zou dat samen zoo veel zijn, dat ik er een nieuwe jas voor kan koopen?" En toen Christoph hem, meewarig glimlachend, in de oogen zag, voegde hij er, verontschuldigend, bij: „Ik meen een halfsleetje, — zoo een bij een uitdrager."

Na een oogenblik nadenkens, klonk het antwoord:

„Hoor eens, vrind! Ik wil je vertrouwen, op je eerlijke gezicht af. De bezorging van mijn brief aan die dame is een gevaarlijke historie."

Knipoogend, en, op zijn manier, schalks glimlachend, fluisterde de grijsaard:

„Ja, ja! de kunst is, uw brief de jonge dame in handen te spelen, zonder dat iemand anders het merkt."

Christoph's hoofd stond waarlijk niet naar lachen; maar nu kon hij zich niet weerhouden. Terwijl de oude man hem verbluft aanzag, riep hij „Een oogenblikje!", en stond op. Naar alle kanten liet hij zijn arendsoogen rondweiden: nergens kon hij een menschelijk wezen ontdekken. Met een snelle beweging, nam hij opnieuw naast den „sukkelaar" plaats, vatte hem bij een van zijn verweerde handen, en sprak, fluisterend, maar met hoogen ernst en veel nadruk:

„Het gevaar, dat aan de bezorging van mijn brief verbonden is, heeft niets te maken met een liefdeshistorie. De zaak is, dat ik betrokken ben geweest in den opstand, en dat het je daarom aan groot gevaar kan bloot stellen, als mijn vervolgers mijn brief bij je mochten vinden. De bewuste dame is mijn moeder. Haar naam staat niet op het adres: dat is onnoodig. Je gaat in Lyme eenvoudig naar de haven; dan zal je gauw een huis vinden, dat boven al de andere uitsteekt. Daar klop je aan, en vraagt om mevrouw te spreken. Maken ze bezwaar, om je bij d'r toe te laten, dan zeg je, maar niet al te hard, dat je door d'r zoon bent gezonden. Als ze dan, in je tegenwoordigheid, mijn brief heeft gelezen, zal ze je een belooning geven, waarover je niet zal te klagen hebben. Maar zeg! heb je 't gevaar van ontdekking er voor over?"

„Dat heb ik, mits ik ordentelijk voor mijn moeite zal worden betaald. 't Is waar, — pakken ze me op, dan heb ik niet veel aan geld; maar 't ergste, wat ze me doen kunnen, — die bloedhonden! — dat is, dat ze me opknoopen. Wel nu

dan ben ik van m'n ellendig leven verlost; en Engeland is een martelaar rijker."

Met warmte, drukte Christoph den haveloozen wijsgeer de hand. Toen hij met hem had afgesproken, wat hem, als er gevaar dreigde, te doen stond, haalde hij den brief en een guinje te voorschijn, en gaf beide aan den grijzen Mercurius. In vervoering, bekeek en betastte deze het blinkende goudstuk, met sprakelooze bewondering. Eindelijk riep hij, met tranen in de oogen:

„Nog meer als een Pond Sterling! In geen dertig jaar heb ik zooveel geld bijeen gehad! Er hoeft niet veel bij te komen: dan heb ik genoeg, om me vóór den winter een warm pak kleeren te koopen! Ik zal God vurig bidden, dat hij u redt uit de klauwen van uw vijanden; en als de zegen van een afgeleefden verstooteling iets vermag, dan zullen uw moeder en u eenmaal nog gelukkige dagen met elkander beleven."

„Amen!" — riep Christoph, geroerd; en de oude maakte zich gereed om te vertrekken. Maar zijn lastgever liet hem niet gaan, voordat hij de noodige inlichtingen had gegeven omtrent den weg naar Honiton, en hem beduid had, waar hij de naaste herberg in die richting kon vinden. Toen ging de boodschapper zijns weegs; en toen Christoph hem naoogde, zag hij hem, met blijkbare opgewektheid, op den hier flauwelijk zichtbaren toren van Axminster aanloopen.

Laat in den namiddag, vinden we onzen held op den grooten weg van Exeter naar Londen, even bewesten Honiton. Kirke, de bloeddorstige bevelhebber der troepen in het Westen, had detachementen gestuurd naar Axminster, Honiton, en nog een paar naburige plaatsen, ten einde alle uit het Noorden komende, min of meer verdacht er uitziende personen aan te houden. Gelukkig was Christoph hiervan onderricht, en had hij de uit het Noorden naar Honiton voerende wegen en paden ontweken. Zoo was hij dan, een goed half uur bewesten Honiton, op den grooten weg naar Exeter uitgekomen, ten einde het bewuste logement, dat gelukkig aan den ingang van het stadje aan die zijde lag, zoo ongemerkt mogelijk, te bereiken. Toch was het nog altijd een waagstuk, het meestal druk bezochte logement op

klaarlichten dag te betreden, en zich aan een mogelijke ontmoeting met „de Lammeren" bloot te stellen. De Lammeren was een spotnaam van Kirke's onderhoorigen, die, als hebbende vroeger in Marocco tegen „den Antichrist" gestreden, het Lam Gods, op hun vaandel afgebeeld, als onderscheidend teeken bezaten.

In gewone tijden was de weg van Honiton naar Exeter tamelijk levendig; maar thans was hij als uitgestorven. 't Lag dus voor de hand, dat Christoph's binnenkomen in het stadje geenszins onopgemerkt zou blijven, en dat het voorzichtig ware, liever, op goed geluk af, zij het ook langs ongebaande wegen, Zuidwaarts te gaan. Maar quem Deus vult perdere, prius dementat. Hij had nu eenmaal besloten, in het Wapen van Exeter zijn intrek te nemen, en wond zich op tot de overtuiging, dat het de beste partij was, die hij kon kiezen. Er was immers waarschijnlijk niemand onder de Lammeren, die hem kende; en al ware dat, wie zou hem, in zijn vermomming, herkennen. Telegraphen, photographische en andere signalementen, politie-correspondentie, — al die zegeningen der vernuftige 19de eeuw waren toen nog ver te zoeken; zoodat de kans op ontsnapping voor vervolgden, althans in gewone omstandigheden, ongetwijfeld veel grooter was dan tegenwoordig. Christoph besloot, bij zijn voornemen te volharden; en met kloppend hart, maar met opgeheven hoofd, trad hij het open stadje binnen.

Terstond viel hem het kolossale uithangbord in 't oog, waar, met schelle kleuren, het wapen der goede stad Exeter op stond geschilderd. Schijnbaar volkomen onverschillig en onbeschroomd, trad hij, door de openstaande deur, in het ruime voorhuis. Evenals in de 19de eeuw, dachten ook in de 17de de Jannen in de hotels: „De kleeren maken den man"; en daar Christoph, op het eerste gezicht, met zijn verschoten opperkleeren en zijn omgehangen ransel, er volstrekt niet aristocratisch uitzag, namen gezegde functionarissen zeer weinig notitie van hem. Hij trok daarom de stoute schoenen aan, en trad de gelagkamer binnen. Haast was hij weer teruggekeerd; want — ja, waarlijk! — daar zaten aan een tafeltje twee officieren der Lammeren, in zeer achteloozе houding, bier te drinken. Schoon hem een huivering over de

leden voer, hield hij zich volmaakt goed, groette beleefd, en nam plaats aan een anderen uithoek der zaal, waar hij insgelijks bier bestelde. Schijnbaar zorgeloos, strekte hij de beenen uit; maar het ontging hem niet, dat de Lammerherders hem nauwkeurig opnamen. Nauwelijks was hem de gevraagde lafenis gebracht, of een dier beiden stond op, en ging regelrecht op hem aan. Niet dan met de grootste inspanning van zijn wilskracht, gelukte het hem, den schijn van onverschilligheid te bewaren. De officier bleef vóór hem staan, en sprak, eenigszins barsch:

„Wilt u zoo goed zijn, mij uw naam en beroep en het doel van uw reis op te geven."

Met goed nagebootste verontwaardiging, antwoordde Christoph:

„Mag ik vragen, met welk recht gij daarvan opgaaf verlangt?"

Op beslisten, maar niet onbeleefden toon, hernam de ander:

„Met het recht, dat onze lastgever, kolonel Kirke, ontleent aan een volmacht, die Z. Majesteit de Koning hem, tot volkomen demping van den opstand, heeft gegeven."

„Wel nu dan! mijn naam is John Dixon; ik ben mijnopzichter in Cornwall; en ik ben op weg naar Dorsetshire, om familie, die ik daar heb, te bezoeken."

„Hebt u papieren bij u, waaruit de waarheid van uw opgaven kan blijken?"

„Niets van dien aard; want ik heb geen oogenblik gedacht aan de mogelijkheid, dat zoo iets van me zou gevergd worden."

„'t Is wel! Schrijf dan maar uw verklaring in dit notitieboekje."

Hij deed, wat van hem verlangd werd, zijn gewone hand, zooveel mogelijk, veranderende. De krijgsman ging weer naar zijn kameraad; Christoph zocht en vond hartsterking in den voortreffelijken Porter, die vóór hem stond; en binnen kort verlieten de officieren, vluchtig groetend, het vertrek. Wat hij zich verlicht voelde, toen hij ze, schertsend, de straat zag opslenteren! Op zijn verzoek, kwam de eigenaar van het etablissement bij hem, en werd hij door dezen en een Jan, die zijn ransel droeg, naar een bovenkamertje geleid, waar hij den nacht zou doorbrengen. Nauwelijks had de deur van het slaapvertrekje zich weer achter zijn geleiders gesloten, of

hij riep den hospes terug, en verzocht, hem een oogenblikje te mogen spreken. De man kwam terug; en beiden namen plaats. Zacht, maar met nadruk, begon Christoph:

„Mijnheer Watson! zie me eens goed aan! Herkent u me niet?"

Watson keek scherp, maar moest bekennen, dat hij zich niet herinnerde, hem ooit te voren gezien te hebben. Fluisterend hernam Christoph:

„Dat komt door mijn pruik en verdere vermomming. U kent mijn familie zeer wel; en ik heb hier nog in de vorige maand gelogeerd. Ik ben het eenige kind van mevrouw Battiscombe, te Lyme."

Hevig ontsteld, antwoordde Watson, met bevende stem:

„O! mijnheer Battiscombe! wat hebt u gedaan! Komt u hier u zelf en mij in het ongeluk storten?! Hoe vreeselijk onvoorzichtig!"

„Wat u betreft, zie ik het gevaar niet in. Onze bekendheid blijft een geheim tusschen ons beiden. Ik voor mij ben hier alleen, om u te raadplegen, gekomen. Als een wild beest vervolgd, wil ik een zeehaven in dit graafschap zien te bereiken, waar de meeste kans is op scheepsgelegenheid naar het vasteland. Maar ik ben te weinig met de Devonsche havens bekend; en daarom doe ik een beroep op uw welwillendheid."

„Hemelsche goedheid, mijnheer Battiscombe! wat vergt u van me!"

„Hoe, mijnheer Watson?! U zult me die kleine liefdedienst toch niet weigeren?! U hoeft niet te vreezen, dat ik hier zal blijven logeeren: zoodra u me de verlangde inlichtingen gegeven, en een plaats voor nachtverblijf, in de richting van de zee, aangewezen hebt, zal ik uw huis verlaten. U zult toch niet zoo onchristelijk zijn....."

„Om Gods wil, mijnheer Battiscombe! spreek toch zachter! Bedenk, dat de wanden soms ooren hebben!"

„Ja! de wanden hebben soms ooren!" — liet plotseling een barsche stem zich hooren. De deur vloog open; en de twee officieren, die zoo even de straat waren opgegaan, stonden, met onheilspellende gelaatstrekken, vóór de oogen van het vreeselijk ontstelde tweetal. De waarheid van Christoph's opgaven betwijfelende, hadden ze het gebouw slechts verlaten,

om hem te zekerder in den val te krijgen. Door de achterdeur weder binnengekomen, hadden ze den bediende, die den ransel gedragen had, gedwongen, hun ongemerkt het vertrek van den verdachte aan te wijzen. Op hun teenen naar N° 12 geslopen, hadden ze, met ingehouden adem, aan het sleutelgat geluisterd; en ze hadden maar al te veel gehoord!

„John Dixon, alias Christoph Battiscombe!" — riep de oudste — „je bent mijn gevangene. In Axminster en hier is er al wat op je geloerd! Eindelijk hebben we je gesnapt, meneer de mijnopzichter! Je zult nu binnen kort in een heel klein mijntje gestopt worden, waar je nooit uit zal komen; maar de kuil zal een goed endje van Cornwall af worden gegraven. Je wou naar Dorsetshire, hê? We zullen je die reis heel makkelijk maken. Met een rijtuig, man, als een groote heer, zal je gebracht worden naar Dorchester; en daar zal je gratis logis krijgen in een heel stevig logement. In de andere week komt Mylord Jeffreys daar assises houden; en die zal wel verder voor je zorgen. En wat jou betreft, meneer de kastelein! zoo eentje, die de landverraders waarschuwt voor wanden met ooren, die is zelf niet veel beter. We zullen den kolonel vragen, wat er met je gedaan moet worden."

Doodsbleek, trachtte Watson te spreken; maar de klanken bleven hem steken in de keel. Intusschen had de andere officier zijn kameraad iets ingefluisterd; waarop deze hernam:

„Bij nader inzien, Watson, zullen we je sympathie voor dien verrader daar je kwijtschelden, maar alleen op conditie, dat je ons alles, wat we hebben willen, gratis zal leveren. Je beste wijn moet er aan gelooven, man! of anders je strot."

Lachend, voegde de jongere officier er bij:

„Toon ons nu maar dadelijk, dat je ons accoord aanneemt, door ons een flesch van je besten Sherry te halen, met drie glazen: we zullen je laten meedrinken, om je te laten bekomen van den schrik."

„Heel goed, Bob!" — viel zijn kameraad in. — „Maar, vriend Watson, als je de flesch gaat halen, stuur dan, als de wind, iemand naar de wacht in Hill Street; en laat die persoon daar zeggen, dat sergeant Cobweb onmiddellijk hier moet komen."

Watson maakte, bevend, een buiging, en waggelde de deur uit. De officier riep hem terug, om hem te gelasten, nog twee stoelen op het kamertje te laten brengen. Zoodra hij weg was, maakten de twee Lammeren zich meester van Christoph's valies, haalden er alles uit, en doorsnuffelden alles, nadat ze op de intusschen gebrachte stoelen hadden plaats genomen. En Christoph? Van zijn eersten schrik bekomen, werd hij thans geheel beheerscht door de gedachte: „Ik moet me goed houden." Met gekruiste armen zat hij strak vóór zich te staren; en zijn bewakers hadden de voldoening niet van hem iets hoegenaamd van den storm in zijn binnenste te zien openbaren. Middelerwijl was de hospes met het verlangde teruggekomen, en zat nu zijns ondanks met de twee ongenoode gasten te drinken; waarbij hij nu en dan schuwe, zijdelingsche blikken wierp op den ongelukkige, die hem bijna in den gapenden afgrond had meegesleept.

Eindelijk kwam sergeant Cobweb, en kreeg in last, een rijtuig met twee paarden te bezorgen, en daarin, met den gevangene en twee beproefde soldaten, plaats te nemen. Het doel van de reis was Dorchester, en meer bepaald de gevangenis van Dorsetshire. Onder weg moesten ze, werd hun gelast, in Axminster en in Bridport van paarden verwisselen. Een half uur later kwam het rijtuig voor; Christoph werden handboeien aangedaan; tusschen zijn drie geleiders werd hij naar buiten gebracht en in het rijtuig gestopt; de zweep werd over de paarden gelegd; en weldra hadden ze het nu zoo eenzame stadje achter den rug.

XI.

Het somberste en misschien ook het oudste gebouw van Dorchester was de graafschappelijke gevangenis. Dat voormalige kasteel bevond zich aan een uithoek en stond geheel vrij, op een esplanade, die door hooge muren en een kolossaal toegangshek van de eigenlijke stad was afgescheiden. In een der zeer weinige draaglijke vertrekken van dat akelige verblijf vinden we Christoph Battiscombe terug, omstreeks het midden van den dag na dien van zijn gevangenneming. Hij had den ganschen nacht doorgereden, zonder een enkel woord met zijn ruwe metgezellen te wisselen; en zoo was hij,

kort vóór zonsopgang, vóór de onheilspellende poort aangekomen. De gouverneur der gevangenis, met zijn persoon en familie vrij goed bekend, was niet weinig getroffen geweest, toen hij den eenigen afstammeling van den waardigen Sheriff, dien hij zich nog zoo goed herinnerde, moest opsluiten, als erkenden deelnemer aan den opstand. Aan die toevallige omstandigheid had de beklagenswaardige jonkman een betrekkelijk goede behandeling te danken. De boeien waren hem ontnomen; en het vertrek, waarin hij werd opgesloten, was tamelijk ruim, en voorzien van een tafel, twee stoelen en een fatsoenlijk bed. Aangenaam was het echter geenszins; want het eenige venster was met ontzagwekkende ijzeren bouten beslagen, en zag uit op een sombere binnenplaats.

Op het oogenblik, dat we hem bespieden, heeft hij, kort te voren, zijn ontbijt, of liever een klein gedeelte er van, genuttigd; en nu zit hij vóór de tafel te lezen in het ons bekende bijbeltje, waaruit hij, met meer goeden wil dan goed gevolg, troostgronden tracht te putten. Niet dat hij een lafhartige vrees koesterde voor den dood: o neen! hij had dien reeds zoo vaak getrotseerd; en geen oogenblik was nog ooit zijn overtuiging geschokt, dat een eeuwig, zalig leven *na* den dood hem verbeidde. In *dat* geloof behoefde zijn bijbel hem niet te versterken; maar vruchteloos zocht hij er het bewijs in, dat het hem gewin was, *nu* reeds te sterven, nu zijn vroege dood en vooral de *wijze* van dien dood het hart zouden breken van zijn moeder en van zijn Alice, — neen! van haar, die eenmaal zijn Alice was. Hierbij voegden zich de folteringen van het zelfverwijt. 't Is waar, — zijn moeder had hem eer aangemoedigd dan afgeschrikt, om deel te nemen aan den opstand; maar dat zou ze immers niet hebben gedaan, ware hij te Londen gebleven, om zich te blijven wijden aan de in Engeland zoo veelomvattende studie, waaraan zijn te vroeg gestorven vader een even gewichtige als eervolle loopbaan was verschuldigd, — een loopbaan, die, zoo hij dien vader slechts ernstig en volhardend had nagestreefd, eenmaal ook de zijne had kunnen worden. 't Is waar, — een standvastig en gemoedelijk rechtsgeleerde had stof te over tot ergernis, ja tot de diepste verontwaardiging, onder een gouvernement, dat recht en wet als kinderspel bleek te beschouwen; maar „waarom" — vroeg

hij zich zelven af — „had ik het voorbeeld niet kunnen volgen van zoo veel brave en wakkere mannen der balie, die rustig hun plicht blijven doen, in afwachting van de betere dagen, die met den dood van den bejaarden dwingeland voor Groot Brittanje zullen aanbreken?" Daar zat hij nu in den kerker, met geen beter vooruitzicht dan het uiteinde van een gemeenen misdadiger; en hij had, binnen weinige jaren, de gelukkige echtgenoot kunnen zijn van een beminnelijk meisje, dat hem innig lief had; hij had een nuttig en geëerd lid der maatschappij kunnen worden, de steun zijner moeder in haar ouderdom, het hoofd van een gezin, waarin de eervolle naam zou voortleven, die nu met hem zou te gronde gaan!

Een geruimen tijd, was hij in zulke gedachten verzonken geweest, toen het openen van de zware, met ijzer beslagen deur hem deed opschrikken. Er trad iemand binnen, achter wien de deur onmiddellijk werd dicht getrokken en van buiten gegrendeld. Richard Thurlow, de man, die zijn zwager had moeten worden, stond vóór hem. De anders zoo opgeruimde Sheriff reikte hem, sprakeloos en met de oogen vol tranen, de hand; en Christoph voelde die sidderen in de zijne. Toen nam hij plaats op den tweeden stoel, en sprak, met onvaste stem:

„Christoph! Christoph! dat we elkander zoo moeten weerzien!"

Een pijnlijke zucht ontwelde aan den overkropten boezem van den gevangene, eer hij antwoordde:

„Dat had je niet kunnen denken, toen we, nog zoo kort geleden, aan tafel zoo gezellig over Monmouth zaten te redeneeren! Maar ik — huichelaar, die ik was! — ik hield me, als had ik niets anders op het oog dan een bezoek aan Dorchester en Lyme; en toch was ik gekomen, om te gaan deel nemen aan den opstand! Ik was een bedrieger, Dick! en nu heb ik loon naar werken!"

„Spreek zoo niet, Christoph! Ik ken je veel te goed, om niet overtuigd te zijn, dat je ter goeder trouw hebt gehandeld. Ik ben waarlijk niet hier gekomen, om je verwijtingen te doen, al heb je ook het hart gebroken van mijn eenige zuster. Neen! Ik heb zelf schuld. Ik had niet moeten dulden, dat ze voor altijd haar lot verbond aan dat van een jonkman, met zoo geëxalteerde denkbeelden, — met staatkundige

beginselen, die de Thurlows ten allen tijde hebben beschouwd als ongeoorloofd en verderfelijk. Ik had moeten weten, dat iemand, die van zijn moeder bewondering voor een Cromwell heeft ingezogen, in staat is om..... Vergeef me, Christoph! Ik liet me daar meesleepen, om te zeggen, wat ik had moeten verzwijgen. Maar gesteld, dat gewapend verzet tegen een wettige regeering geoorloofd is, dan nog blijft het me een raadsel, hoe je levensvatbaarheid kon toeschrijven aan een zóó dolzinnige onderneming als die van Monmouth, in een land, waar de bevolking over 't geheel zóó afkeerig is van nieuwigheden als Engeland."

„Ook mij is dat een raadsel, Dick! Ik had de Engelschen beter moeten kennen. Ik had moeten begrijpen, dat het misschien een Willem van Oranje zou gelukt zijn, de in Engeland diep ingewortelde zucht tot behoud van het bestaande in zóó ver te overwinnen, dat de val van den Paapschen dwingeland zou gevolgd zijn; maar dat Monmouth in geen geval voor die ongeloofelijk zware taak berekend was, dat is me in de laatste weken maar al te duidelijk geworden. Weet je me ook te zeggen, wat ze in Londen met hem gedaan hebben?"

„Helaas, ja. Verleden Woensdag is hij onthoofd."

Een huivering voer Christoph door de leden; maar spoedig herstelde hij zich, en sprak:

„Heeft hij zich dan niet om genade tot zijn oom gewend?"

„Schriftelijk en in een bijeenkomst onder vier oogen heeft hij in 't stof gekropen voor den koning. Volgens hem was 't alles de schuld van verleiders, — van Ferguson, van....."

„Eer je verder gaat, — hoe is 't met dien vervloekten schelm van een Ferguson afgeloopen?"

„Ontsnapt naar 't vasteland. Men zegt, dat hij den verrader heeft gespeeld, en men hem daarom heeft laten ontsnappen."

„Haast zou ik aan de rechtvaardigheid Gods gaan twijfelen! En Wade? en Grey?"

„Beiden begenadigd, — Wade, omdat men zijn bekentenissen noodig had, — Grey, omdat hij een groote som gelds had geboden voor zijn vrijlating."

„'k Had het nooit van Wade gedacht, dat hij zich daartoe zou laten gebruiken..... Maar Monmouth, zei je, schoof

de schuld op zijn verleiders; maar dat was natuurlijk voor zijn oom geen excuus."

„Dat zou het voor niemand zijn geweest. Monmouth was toch waarlijk geen klein kind! Als een argelooze vrouw zich door valsche trouwbeloften laat verleiden, dan neemt onze wet dat terecht aan als een rechtmatige verontschuldiging, en laat den verleider er voor boeten. Maar als iemand een prijs stelt op het hoofd van een souverein, mag dan die souverein hem begenadigen, op grond, dat een ander den schuldige daartoe heeft overgehaald?"

„Je hebt gelijk, Dick! Monmouth heeft zijn verdiende loon gehad. Maar als zijn oom hem in geen geval pardon wou geven, had hij hem geen bijeenkomst moeten toestaan. Dat was, als het spelen van de kat met de muis."

„Daar geef ik je, op mijn beurt, gelijk in. Dat is een van de vele dingen, die me — onder ons! — in den koning volstrekt niet bevallen."

„Het is me een groote troost, je zoo te hooren spreken. Het bevestigt me in mijn geloof, dat, als de nakomelingschap den opstand van Monmouth zal veroordeelen, ze het ten minste niet doen zal uit sympathie voor Jacobus. Maar dat daargelaten! Ik bid je, — vertel me wat naders omtrent de laatste oogenblikken van den man, wien ik, ter kwader ure, heb trouw gezworen."

„Toevallig ben ik door een brief van een Londenschen vriend van me in staat gesteld om je daaromtrent beter in te lichten, dan een ander je dat waarschijnlijk zou kunnen doen. Nadat Monmouth bij een aantal hovelingen vruchteloos had aangeklopt, om genade of ten minste uitstel te krijgen, en nadat de bisschoppen van Bath en van Ely hem, om zijn verstoktheid, de Communie hadden geweigerd, verscheen eindelijk de morgen, waarop hij sterven zou. Zijn vrouw en kinderen werden bij hem gebracht, om van hem afscheid te nemen. De arme vrouw was bitter bedroefd; maar hij moet geen enkelen traan hebben gestort. Het schavot was op de open ruimte om den Tower opgeslagen. Om tien uur werd hij daarheen gebracht; en hij beklom de trappen, met den eigenaardigen moed der wanhoop. Hij sprak de omstanders toe, om te zeggen, dat hij als lid van de Anglikaansche Kerk stierf, en dat hij zijn Henriette — dat is zijn bijzit, Lady

Wentworth — trouw bleef en haar zegende. De twee bisschoppen, die, op zijn verzoek, waren meegegaan, protesteerden tegen zijn woorden; maar het hielp niet. Alleen gaf hij zijn leedwezen te kennen over den jammer, dien hij gebracht had over zijn aanhangers. Toen gaf hij zijn kamerdienaar een étui met een lok van zijn haar, om het Lady Wentworth ter hand te stellen. Eindelijk gaf hij eenige goudstukken aan den beul, om hem tot handigheid aan te sporen. Juist die aansporing schijnt den man van zijn stuk te hebben gebracht; want vijfmaal moest hij zijn bijl laten neerkomen, eer de laatste levensteekens waren uitgedoofd. Het lijk werd in een sierlijke kist gelegd, en kort daarop in de St. Pieter's Kapel van den Tower begraven."

Tot in het diepste zijner ziel getroffen, zweeg Christoph een wijle, eer hij antwoordde:

„En zoo zullen ze nu, binnen weinige dagen, ook met mij doen! Alleen zal ik ten minste niet voor zenuwachtigheid van den beul hoeven te vreezen. Van mis slaan zal bij mij geen sprake zijn; want Jeffreys wil van geen andere doodstraf hooren dan de galg!"

Met moeite zijn ontroering verbergende, lei de Sheriff hem de hand op den schouder, en sprak met innige deelneming:

„Al is het raadzaam, op het ergste verdacht te zijn, toch geef ik de hoop niet op, dat je vrij komt. De heele stad is met je begaan en de eerste lui hier zullen je voorspraak zijn. En dat ik al het mogelijke voor je doen zal, hoef ik je niet te zeggen. In de volgende week komt Jeffreys hier; en we zullen hem onmiddellijk op het lijf vallen. Maar de eene dienst is de andere waard; en daarom verwacht ik, een uitvoerig verhaal van je laatste lotgevallen uit je mond te zullen hooren."

„Zoodra je weer eens hier komt, Dick! Vandaag is er iets, dat meer presseert. Mag ik hier een bezoek ontvangen van mijn moeder?"

„Helaas, neen! Ik ben de eenige bevriende persoon, die je mag bezoeken, en dat nog alleen, omdat ik toevallig Sheriff ben. Maar wil ik je moeder schrijven? Zelf te schrijven, is aan alle gevangenen wegens hoogverraad ten strengste verboden."

„Och, beste Dick! je zou me zoo'n uitstekende dienst be-

wijzen, als je eens naar haar toe ging, en vroeg, of ze mijn brief heeft ontvangen, uit die villa bij Axminster."

Thurlow dacht even na, en antwoordde toen:

„Ik weet niet zeker, of mijn bezigheden zullen toelaten, dat ik nog vandaag naar Lyme ga; maar ik zal er aan doen wat ik kan. Kan het niet mondeling, dan zal ik me schriftelijk met je moeder in gemeenschap stellen. In ieder geval zal je binnen kort van me hooren. Heb je nog iets te zeggen? Anders zal ik nu maar het schelletje gebruiken, dat ik heb meegekregen, om het sein te geven, dat mijn bezoek ten einde is."

„Zeg haar, dat ik misschien zal moeten sterven, maar dat ik die mogelijkheid of liever waarschijnlijkheid kalm onder de oogen zie, en dat ze zich in geen geval over mij zal hebben te schamen. Vaarwel, Dick! Schel maar gerust!"

De Sheriff schelde; en een oogenblik later, werd de deur geopend. Nog een krachtige handdruk, en de bezoeker verliet den ongelukkige, wiens aardsche loopbaan hij maar al te zeer vreesde dat, binnen een zeer kort tijdsverloop, door onverzoenlijke vijanden gewelddadig zou worden afgesneden.

. . . . . .

„Ja, mevrouw! zijn eigen woorden heb ik u weergegeven. U kunt er duidelijk uit zien, dat, als Jeffreys onverhoopt mocht onwrikbaar zijn, uw Christoph ten minste uwer waardig zal weten te sterven."

Zoo sprak, vrij laat op den avond van dien eigen dag, Sheriff Thurlow tot Christoph's moeder. Te paard naar Lyme getogen, was hij daar, een half uur geleden, aangekomen, had zich onmiddellijk bij mevrouw Battiscombe aangemeld, en had haar de treurige tijding gebracht van hetgeen er met haar eeniggeborene was voorgevallen. En daar zat ze nu, roerloos, in haar armstoel, vóór zich uit te staren, als een toonbeeld van gelaten, maar diepgevoelde smart. Ze had haar krachten overschat, toen ze hem, zij het dan ook niet onvoorwaardelijk, aanmoedigde, om handelend te gaan optreden, in het gevaarlijke worstelperk van den opstand. Ze had gemeend, een Spartaansche te zijn, of voor 't minst een Romeinsche; en ze kwam nu tot de ontdekking, dat de burgeres in haar geenszins de moeder had kunnen dooden. 't Was

haar nu bijna een raadsel, hoe ze haar Christoph met welgevallen, althans met blijmoedige berusting, had kunnen zien heengaan van haar zijde. Ware hij op 't veld van eer gevallen, en Monmouth, onder welken titel dan ook, aan het hoofd gekomen van een herboren Engeland, ze zou troost hebben gevonden in het verheven denkbeeld, dat haar eigen vleesch en bloed krachtig had meegewerkt, om haar vaderland te verlossen van een dwingelandij, die alles onder een staatkundig en kerkelijk dwangjuk scheen te zullen brengen. Met de gewone eenzijdigheid van haar kunne, had ze zich geen oogenblik de kans voorgesteld, dat Engeland, onder een Monmouth, evenmin groot en gelukkig zou worden, als onder den Paapschen Stuart. Voor haar was Monmouth de Jozua geweest, voor wiens bazuingeschal het Jericho der dwingelandij zou moeten vallen. En nu was hij zelf gevallen; en duizenden met hem hadden reeds de martelaarskroon verworven, of zouden zich die welhaast zien op de slapen drukken! Vergeefs had Christoph zijn jeugdig leven opgeofferd! Wat was er van de goedertierenheid van een Jeffreys te wachten?! Zou ze zich voor den goddeloozen Opperrechter vernederen, hem om genade smeeken, hem trachten om te koopen? Hoe geweldig 't haar ook tegen de borst stuitte, ze vroeg, wat Thurlow daarvan zou denken; maar het antwoord luidde, op beslissenden toon:

„Dat zou de zaak eer bederven dan verbeteren. De hebzucht van Jeffreys is bijna spreekwoordelijk; maar zich te laten omkoopen door de eenige dochter van een van Cromwell's steunpilaren, — dat zou hij niet durven; en uit spijt daarover, zou hij u waarschijnlijk beleedigen, en Christoph stellig op het schavot brengen. Alleen de pogingen van mij en van de Dorchestersche aristocratie kunnen op hem eenigen indruk maken. Maar nu, mevrouw, moet ik me kwijten van het tweede gedeelte van mijn taak. Christoph wenscht te weten, of u den brief hebt ontvangen, dien hij u geschreven heeft in een villa bij Axminster."

„Ja, Thurlow! die is me gelukkig in handen gekomen. Gisteren meldde zich hier een oud man aan, die me wilde spreken. Hij zag er zóó schooierachtig uit, dat de meid hem met een aalmoes wou afschepen. Maar toen hij verklaarde, uit naam van mijn zoon te komen, kreeg hij me te spreken.

Hij gaf me een brief zonder adres, dien ik je zal laten lezen. Toen ik hem gelezen had, vertelde me de goede sukkel van zich zelven en van Christoph zóó aandoenlijke bijzonderheden, dat ik hem een paar guinjes gaf, maar ook voorstelde, in mijn dienst te treden. Gretig nam de arme drommel dat aan; ik liet hem behoorlijk in de kleêren steken....."

„Dat was dan zeker die aardige grijsaard, die me heeft open gedaan?"

„Precies. Daarenboven heb ik den notaris een codicil bij mijn testament laten voegen, waarbij ik hem een sommetje vermaak. Mocht ik mijn Christoph verliezen, dan heb ik ten minste de voldoening, dat ik gezorgd heb voor den man, die voor hem zijn leven heeft gewaagd. Maar nu de brief zelf! Een oogenblikje!"

Ze ging naar een kast, opende die, haalde er de gewichtige oorkonde uit, en overhandigde die aan den Sheriff. Deze las met ingespannen aandacht; en zijn sprekende gelaatstrekken verrieden de levendigste belangstelling. Toen hij de lezing had voleindigd, sprak hij, diep getroffen:

„U hebt dus geen gevolg gegeven aan zijn dringend verzoek om den brief te vernietigen."

„Ik kon er niet toe besluiten. Maar, al kwam er hier huiszoeking, dat zou toch niet zóó plotseling gebeuren, dat ik geen tijd zou hebben om den brief te vernietigen. Maar, om Christoph gerust te stellen, moet je maar zeggen, dat ik je den inhoud in hoofdzaak heb meegedeeld, maar het stuk zelf heb verbrand."

„Dat zal ik doen, mevrouw! En ik zal aan Alice zeggen, wat hij gewild had dat haar door u zou gezegd zijn; want het is, in zijn en uw belang, raadzaam, dat u stil hier in Lyme blijft."

„Ik zal je raad volgen; maar wil ik dan overmorgen mijn koetsier eens bij je sturen, om te hooren, hoe het gaat, of een brief van je in ontvangst te nemen?"

„Doe dat, mevrouw! Overigens beloof ik, dat ik u, naar mijn beste vermogen, op de hoogte zal zien te houden van alles, wat Christoph betreft. En nu..... u weet, dat ik morgen vroeg weer weg moet; en we zullen dus, als u 't goed vindt, voor van avond scheiden."

XII.

Jeffreys had zijn intocht gedaan binnen Dorchester; maar 't was waarlijk geen joyeuse entrée geweest. Met zijn satellieten en de ingrediënten, tot het houden van Assises benoodigd, was hij, in een drietal rijtuigen, met stille trom de stad binnengereden, waar zijn komst door niemand met vreugde, door weinigen met onverschilligheid, door velen met verontwaardiging, door de meesten met sidderen en beven was verwacht. Welk een verschil met de Assisen van gelukkiger tijden, die het sein plachten te geven tot een anders ongekende levendigheid!

George Jeffreys was een man van uitstekenden aanleg, maar van een door en door slecht karakter. Op buitengewoon jeugdigen leeftijd praktizeerde hij reeds als advokaat in de hoofdstad, en meer bepaald voor de balie van het vermaarde Old Bailey, een rechtbank, waar de rechtsgeleerden alles behalve kieskeurig plachten te zijn in hun uitdrukkingen. Juist iets voor Jeffreys! „Dagelijksche woordenstrijd met dieven en lichtekooien" — zegt Macaulay — „oefende en ontwikkelde zijn talenten zoozeer, dat hij de vreeselijkste bullebak werd, dien men in zijn stand ooit gekend heeft. Alle kieschheid jegens het gevoel van anderen, alle achting voor zich zelven, alle gevoel van betamelijkheid waren in zijn gemoed uitgedoofd." In het schelden en razen bracht hij het al spoedig tot zulk een trap van volmaaktheid, dat zelfs de dronkenste matroos in hem zijn meester vond. Maar het ergste was het Satanische leedvermaak, dat het lijden van den natuurgenoot hem verschafte. Het was hem een wellust, de rampzaligen te sarren, wien een der barbaarsche straffen van dien tijd was toebedeeld.

Al die hoedanigheden kwamen eerst recht helder aan het licht, toen de City van Londen hem achtereenvolgens de gewichtige betrekkingen van Stadsrechter en Recorder opdroeg. Eens had hij een landloopster tot geeselstraf veroordeeld. Bij zijn aansporing aan den beul om haar te slaan, totdat het bloed er zou langs stroomen, voegde hij deze woorden: „'t Is kerstmis, — een koud jaargetij voor Mylady, om d'r kleeren uit te doen. Zorg dus, dat je d'r rug door

en door warm maakt!" In den tijd, toen de Roomsche priesters met ongewone verbittering werden vervolgd, dreigde hij die ongelukkigen herhaaldelijk, dat hij ze levend zou laten open snijden, en hun ingewanden voor hun oogen zou laten verbranden. 't Schijnt echter, dat dit laatste niets dan bangmakerij was.

Toen (in 1680) de hekken verhangen waren, en de groote Whigsvervolging zou beginnen, had men op Whitehall behoefte aan een Opperrechter, die voor niets terugdeinsde. Op aanhouden van den wraakgierigen [1]) Hertog van York (Jacobus), werd Jeffreys gepolst; en de gewetenlooze rechter „haastte zich om zijn stalen voorhoofd en zijn giftige tong aan het hof te verkoopen." Als Opperrechter werd hij, op betrekkelijk zeer jeugdigen leeftijd, met de leiding van Kings Bench, het voornaamste gerechtshof van het koninkrijk, belast, en rechtvaardigde hij maar al te zeer het in zijn „doortastenden ijver" gestelde vertrouwen. Algernon Sidney, William Russell en zoo veel andere wakkere patriotten stierven door zijn toedoen op het schavot. Wel verre dat het besef der hooge waardigheid, die hij bekleedde, hem tot fatsoenlijker gedrag zou hebben geprikkeld, gaf hij zich meer dan ooit toe in het onmatig gebruik van geestrijke vochten, en waren drinkgelagen, in gezelschap van nietswaardige parasieten, de gewone tijdkorting zijner avonden. En aan zulk een man schonk Jacobus, bijna onmiddellijk na zijn troonsbestijging, een zetel in den Privy Council (een soort van Ministerraad) en een pairschap! Die daad van den gekroonden ellendeling zou alleen reeds voldoende zijn, om een onuitwischbare smet te werpen op zijn nagedachtenis.

Nauwelijks was de tijding van Monmouth's nederlaag en vlucht den koning ter ooren gekomen, of hij besloot, zijn geestverwant Jeffreys met onbeperkte volmacht naar de hoofdsteden der zuidwestelijke graafschappen te zenden, om de Monmouthianen een erger dan Oud-Testamentische tuchtiging te doen ondergaan, en tevens, daar de goederen der „hoogverraders" aan de kroon vervielen, zijn onverzadelijke

[1]) De Whigs hadden hem, om zijn geloof, van de troonsopvolging willen uitsluiten.

schraapzucht te kunnen botvieren. Te Winchester, de hoofdplaats van het aan Dorset grenzende Hampshire, opende Jeffreys zijn lastbrief. Daar was slechts één beschuldigde, de eerwaardige weduwe van John Lisle, een man, die onder de republiek een zeer gewichtig personage was geweest. Het eenige misdrijf van Lady Alice, zooals men haar placht te noemen, was, dat ze een schuilplaats had verleend aan twee vogelvrij verklaarde Whigs, die niets met den jongsten opstand te maken hadden, en van wier schuld aan het Roggehuis-komplot ze niets schijnt te hebben geweten. Desniettemin werd ze ter dood veroordeeld, en wel..... tot den brandstapel! Slechts de tusschenkomst der Winchestersche geestelijkheid vermocht hem te nopen om een beroep op den koning toe te laten. Bij Jacobus werd de zaak der grijze weduwe bepleit door Lords en Ladys van het hoogste aanzien, o. a. door den anders waarlijk niet weekhartigen Feversham. Maar het eenige, dat men voor haar kon gedaan krijgen, was de verandering van het eerst gevelde vonnis in dat van onthoofding. En zoo werd ze dan op het marktplein van Winchester ter dood gebracht, welk lot ze met volkomen bedaardheid onderging.

Den volgenden dag vertrok Jeffreys naar Dorchester, waar vrij wat rijker oogst zijn doodelijke sikkel wachtte. Tot het graafschap, waarvan Dorchester de hoofdplaats is, behoort Lyme; en daar was immers de goddelooze afval van 's konings vaderlijk bestuur aangevangen. Quos ego!" — dacht Jeffreys: hij zou ze het afschuwelijke van hun ondankbaarheid wel leeren inzien! Meer dan driehonderd gevangenen verbeidden zijn oordeel. Nog nooit had hij op zóó groote schaal zijn evenmensch kunnen folteren. Hij wreef zich in de handen, bij dat streelend vooruitzicht. Wee u, arme Christoph!

Aan pogingen om hem te redden ontbrak het niet. De invloedrijkste Torys uit stad en omtrek sprongen voor hem in de bres; maar het mocht niet baten. Toen Thurlow zijdelings met zijn ontslag dreigde, riep Jeffreys: „Als die kwâjongen je liever is als je post, neem dan maar gerust je ontslag. Je moest je schamen! Als Sheriff sympathie te hebben voor landverraders, als die jonge deugniet! Aan liefhebbers voor je post mankeert het waarachtig niet! 'k Heb er al een paar in petto, die vrij wat minder sentimenteel

zijn: dat verzeker ik je!" De welmeenende uitvoerder der wet was tot zwijgen gebracht, en mocht nog van geluk spreken, dat de vereenigde pogingen der Dorchestersche aristocratie ten minste zóó veel vermochten, dat Jeffreys beloofde, Christoph niet vóór den derden zittingsdag te zullen vonnissen, en zijn moeder niet te zullen bemoeielijken.

Daar de familie Battiscombe in Dorchester algemeen bekend en geacht, en Christoph persoonlijk algemeen bemind was, kon het niet anders, of de gansche stad moest levendig deel nemen in het vreeselijk lot, dat hem over 't hoofd hing. Maar wat was die deelneming, vergeleken bij 't geen er omging in het hart van Alice Thurlow?! Ze had hem altijd meer bemind, dan hij haar. Juist die min of meer stemmige ernst, die alledaagsche meisjes in hun minnaars eer bespottelijk plegen te vinden dan aantrekkelijk, had op haar van loszinnigheid afkeerigen geest een onuitwischbaren indruk gemaakt. Reeds de eerste tijding van zijn dienstnemen onder Monmouth had haar vreeselijk ontroerd. Ze was gebelgd over de wijze, waarop hij haar had behandeld; en toch voelde ze maar al te duidelijk, dat hij haar dierbaarder was dan ooit. Haar opvoeding had haar geleerd, allen opstand tegen wettige regeeringen als misdadig te beschouwen; en toch betrapte ze zich zelve meermalen op den wensch, dat Monmouth de bestaande orde van zaken mocht omverwerpen: want slaagde hij niet, dan was immers de toekomst van haar Christoph vernietigd! Toen was er een verpletterende reeks van Jobstijdingen gekomen, — Sedgemoor, de gruwelen in Somerset, Christoph's gevangenneming, zijn laatste brief aan zijn moeder, de onthoofding der weduwe Lisle, de vruchteloosheid der pogingen tot Christoph's redding. Schoon ze een sterke natuur bezat, scheen ze, onder 't wicht van zoo veel rampspoed, te zullen bezwijken. Ze was nauwelijks de schaduw meer van 't geen ze vóór twee maanden was. Eindelijk vond ze een zweem van rust in het besluit, om persoonlijk een uiterste poging te wagen tot het behoud van haar Christoph.

De derde dag van Dorset's Assisen is daar. Op last van den Opperrechter is de ruime gerechtszaal met een bloedrood tapijt behangen; en het publiek, dat zich in de geheele

beschikbare ruimte verdringt, wacht met kloppend hart op de dingen, die komen zullen. Aan een met groen laken bekleede tafel zit Jeffreys met zijn satellieten. Schoon nog lang geen veertig jaar oud, heeft hij niets jeugdigs meer. Dat zijn hoofdhaar meerendeels uitgevallen of vergrijsd is, kan men, door zijn laag neerhangende ambtspruik, niet zien; maar zijn woeste en ontembare hartstochten hebben reeds diepe rimpels gegroefd in dat breede voorhoofd, en een vale tint gegeven aan de dikke lippen, die den grooten, afschuwelijken mond omzoomen. Zijn gelaatskleur is die van een onverbeterlijken dronkaard; en uit zijn donkere, diepliggende, door buitengewoon ruige wenkbrauwen overspannen oogen straalt het dierlijke vuur van den tijgerblik. In een soort van loge grillée zitten de Gezworenen, — beklagenswaardige mannen, die zich vernederd zien tot werktuigen van den woestaard; want ze durven het woord „onschuldig" niet uitspreken, waar de Opperrechter, op hoogen toon, het „schuldig" eischt. Op de voorste banken zitten, dicht opeengepakt en door Constabels omstuwd, een groot aantal beschuldigden. Vooraan zit, bleek, maar kalm, Christoph Battiscombe, die het eerst aan de beurt ligt. De banken achter de beschuldigden zijn gevuld met wel honderd getuigen, allen à charge; want van verdediging zijner slachtoffers wil Jeffreys niet hooren.

Op zijn bevel neemt de griffier een geschreven stuk ter hand, en leest met luider stemme:

„Christoph Battiscombe, oud 22 jaar, student van den Temple, zoon van Edward Battiscombe, in leven Sheriff van Dorsetshire, en Elizabeth Saunders, thans woonachtig te Lyme, wordt beschuldigd van hoogverraad, op grond:

dat hij, weinige dagen na de landing van Monmouth, moedwillig Londen heeft verlaten, uitsluitend met het doel, om zich bij de opstandelingen aan te sluiten,

dat hij te Taunton zich in hun hoofdkwartier heeft aangemeld, en door Monmouth als luitenant der cavalerie is aangesteld,

dat hij sedert aan al de oproerige bewegingen der muiters heeft deel genomen, en wel met zóó veel ijver, dat Monmouth hem weldra bevorderde tot ritmeester,

dat hij, als zoodanig, het koninklijk leger, in de vlakte

van Sedgemoor, heeft helpen overvallen, en, na de nederlaag, op de vlucht is gegaan,

dat hij, na bijna twee weken zwervens, zich vertoond heeft in het logement „Het wapen van Exeter," te Honiton in Devonshire, ten einde daar van den waard inlichtingen te bekomen omtrent de beste wijze om zich in te schepen naar het vasteland,

dat gezegde waard heeft geweigerd, hem die inlichtingen te verschaffen, in een gesprek onder vier oogen, dat door twee officieren van het regiment van Tanger is afgeluisterd,

dat gezegde officieren hem daarop in hechtenis hebben genomen, en naar Dorchester, onder militair geleide, doen overbrengen, ten einde aldaar in de gevangenis de opening der Assises te verbeiden."

Nauwelijks was de lezing afgeloopen, of Jeffreys bulderde, naar Christoph gekeerd:

„Nu, vrindje! wat zeg je hierop? Ontkennen helpt je niet; want alles is door onwraakbare getuigen gestaafd. Kijk maar! daar zitten de twee officiers, die je hebben opgepakt."

Met ietwat bevende stem, maar vastberaden, antwoordde Christoph:

„De feiten, die in de acte van beschuldiging voorkomen, erken ik als waar. Ik zie af van alle pogingen tot zelfverdediging."

Grijnzend knikte Jeffreys hem toe, eer hij, met hoonenden spot, hervatte:

„Dat 's dan maar goed ook, jongelief! Er zou een zware wijs op gaan, om je tegenover mij te rechtvaardigen. Je hebt lang genoeg in den Temple gestudeerd, om te weten, dat je gedrag hoogverraad is van de ergste soort. En dus, lieve vrind! — 't spijt me allemachtig; maar er zit niets anders op, dan je te veroordeelen. De Jury hebben we in dit geval niet noodig; en dus ben ik zoo vrij, je op mijn eigen houtje te veroordeelen tot de galg, die je dubbeld en dwars hebt verdiend."

Hij had er nog bespiegelingen willen bijvoegen; maar de stroom van zijn kroeg-welsprekendheid werd eensklaps gestuit door een doordringenden gil. Die kreet van wanhoop kwam uit den mond van een volwassen meisje, met loshangende

haren en een verwilderde uitdrukking op het schoone gelaat. Ze baande zich een weg door de omstanders, die eerbiedig voor haar plaats maakten; en de Constabels hadden het hart niet om haar te beletten, tot de groene tafel door te dringen en zich vóór Jeffreys op de knieën te werpen. Met bevende maar duidelijke stem riep ze:

„O Mylord Opperrechter! heb medelijden met het diep ongelukkige meisje, dat vóór u in het stof kruipt, uit liefde tot haar verloofde, Christoph Battiscombe."

„Aha! dan ben je de zuster van Sheriff Thurlow?"

„Die ben ik, Mylord! Twee dagen lang hebt u al de ongelukkigen, die vóór uw vierschaar kwamen, ter dood veroordeeld: wordt het dan geen tijd, om eens te denken aan hetgeen de geestelijke, die de Assises met gebed opende, omtrent den plicht van gepaste goedertierenheid heeft gezegd? Christoph Battiscombe heeft ongetwijfeld gezondigd tegen zijn koning en tegen de wet; maar een goed koning is immers een vader van zijn onderdanen; en een vader moet immers tegenover zijn afgedwaalde kinderen niet altijd streng zijn. Mijn verloofde is in ieder geval geen verharde zondaar. Wordt zijn straf veranderd in eenigen tijd hechtenis, dan zal hij ongetwijfeld het verkeerde van zijn gedrag leeren beseffen, en eenmaal gelouterd in de maatschappij terugkeeren. Zijn dood, Mylord, zou niemand tot nut zijn; en ik, die, als alle Thurlows door alle eeuwen heen, een loyaal onderdaan ben, onwankelbaar trouw aan het gezag, dat God over ons gesteld heeft, — ik zou zulk een vreeselijke catastrophe niet kunnen overleven."

Ze omvatte des Opperrechters knieën; maar hij stiet haar op ruwe wijs van zich af, en sprak op snerpenden toon:

„Als je niet zonder je liefste leven kan, moet je je maar, haast je rep je, van kant maken; want op mij maken je mooie praatjes geen indruk; maar misschien zullen ze meer effect sorteeren bij Onzen Lieven Heer, als je, na je dood, een goed woordje bij Hem doet voor je Christoph. Maar dan moet je er geen gras over laten groeien, lieve poes! want anders zou je misschien komen, als de jonge heer al zat te branden in de hel."

De arme Alice voelde, dat het bloed ophield haar wangen en lippen te kleuren. Alles scheen om haar heen te draaien;

en ze zonk bewusteloos neder op den vloer. Driftig strekte Jeffreys den gespierden arm uit, en schreeuwde:

„Constabel! breng d'r buiten de zaal!"

Alice Thurlow werd weggedragen; en van alle kanten weerklonk een dof gemompel van afgrijzen en verontwaardiging. Jeffreys wierp woedende blikken op de omstanders; en een oogenblik later, hoorde de doodsbleeke Christoph zich door den griffier het vonnis voorlezen, waarbij hij werd veroordeeld „om, binnen de stad Lyme, te worden gestraft met den koorde, — dat er de dood op volgt."

Over de laatste oogenblikken van onzen held werp ik den sluier der barmhartigheid. Genoeg! hij onderging zijn gruwzaam lot met mannenmoed en echt Christelijke berusting. Hij zou zelfs bijna blijmoedig zijn gestorven, ware zijn lijden niet verzwaard door een ijzingwekkende omstandigheid: het schavot was opgeslagen ..... vlak vóór het huis zijner moeder! Schoorvoetend had Jeffreys zich laten bewegen, om de weduwe niet gerechtelijk te vervolgen: nu had hij er dat op gevonden, om de dochter van Ralph Saunders toch te straffen! Dat was te veel voor de zwaarbeproefde moeder! Een hevige zenuwberoerte trof haar; en toen de geneesheer haar wilde bijstaan, was ze reeds een lijk.

Alice Thurlow scheen den dood nabij; maar haar jeugdige kracht deed haar aanvankelijk herstellen. Ze stierf echter vóór haar twintigste jaar aan de tering.

Haar broeder vond in de gruwzame beleediging, zijn zuster openlijk door Jeffreys aangedaan, meer dan voldoende reden om zijn ontslag te nemen. Als ambteloos burger leefde hij stil op een villa bij Dorchester, waar hij, een jaar na zijn zuster's dood, in het huwelijk trad. Nog in datzelfde jaar, landde Willem III in het aangrenzend Devonshire, — een gebeurtenis, die den ex-Sheriff met blijdschap vervulde. En toen hij, na de kroning van „William and Mary", naar een open gevallen Sheriffsplaats dong, werd hem die eervolle en vrij winstgevende betrekking verleend, die hij trouw, tot zijn dood toe, bleef vervullen.

Jeffreys zette zijn wraaktocht nog weken lang voort, door achtereenvolgens te Exeter, Bath en Bristol Assises te houden. Met het volste recht heeft de Geschiedenis die geheele

rondreis met den naam van De Bloedige Assises gebrandmerkt. In Somerset alleen werden er meer dan tweehonderd gehangen en gevierendeeld, hoewel menigeen zich daar, gelijk in Dorset en later in Bristol, voor een goede som gelds vrij kocht, en hoewel de standrechtelijke executieën reeds aan een menigte slachtoffers het leven hadden gekost. Onder degenen, die zich in Bristol vrij kochten, behoorde o. a. onze oude kennis Johnson. De familie Brown bleef gelukkig buiten spel.

Toen Jeffreys van zijn zegetocht in Westminster terugkeerde, werd hij door Jacobus met open armen ontvangen en tot Grootzegelbewaarder (destijds de hoogste waardigheid, die een Engelsch onderdaan kon verwerven) benoemd, — alles ad majorem Dei gloriam! Maar den onwaardigen dienaar, gelijk den onwaardigen meester, verbeidde de Nemesis. Nauwelijks was de vlucht van den laatste uit de hoofdstad ruchtbaar geworden (Dec. 1688), of de hooge dignitaris, die zijn rechterhand was geweest, werd in een afgelegen buitenwijk van Londen, trots zijn vermomming als matroos, herkend, en in het bierhuis, waar hij bespied was, belegerd. Ware er niet toevallig een compagnie van de burgerwacht voorbij gekomen, de woedende volksmenigte zou hem hebben in stukken gescheurd. Na eenige kleine lotwisselingen belandde hij in den Tower, waar hij, op zijn eigen verzoek, tot nader orde bleef. Maar 't viel hem lichter in de gevangenis te komen, dan er uit. „Nooit" — zegt Macaulay te recht — „is het in Engeland een heerschende ondeugd geweest, overwonnelingen met voeten te treden; en toch bleef Jeffreys, ook na zijn val, het voorwerp van een haat, zóó algemeen en zóó hevig, dat men er, in onze gansche geschiedenis, de wedergade niet van vindt." Menigmaal kreeg hij in den Tower bezoek van lieden, die alleen kwamen om hem te sarren. Schoon de ministers van Willem III niet recht wisten, volgens welke wet ze hem konden te recht stellen, dachten ze er niet aan hem te ontslaan. Zijn eenige troost was nu de brandewijnflesch. Zijn weldoorvoed lichaam werd vreeselijk zwak en mager; eindelijk kon hij eten noch drinken meer; en, drie maanden na de kroning der nieuwe souvereinen, stierf hij van uitputting en ellende, door niemand beweend, en door honderdduizenden gevloekt.

Zich van een opstand, als die van Monmouth, en bovenal zich van een vierschaar als de Bloedige Assises, een duidelijke voorstelling te maken, is voor het tegenwoordige geslacht, zelfs in Engeland, een moeielijke zaak. Hoe komt dat? Doordat in onzen tijd van vrijheid, met orde vereenigd, zulke buitensporigheden, althans in de meeste landen van Europa, een onmogelijkheid zijn geworden, uitgezonderd de zeldzame gevallen, waarin het aan „het toomloos grauw" gelukt, zich een voorbijgaande opperheerschappij aan te matigen. Ministers of rechters als Jeffreys kunnen thans niet voorkomen in constitutioneele landen. In onbeperkte monarchiën kan zich nog heden het geval voordoen, dat vorst en minister de publieke opinie jaar in jaar uit straffeloos miskennen; maar b.v. in Nederland, waar we een populair vorstenhuis hebben, en waar een in hoofdzaak verstandige grondwet de bevoegdheden der gestelde machten nauwkeurig afbakent, — daar zijn misbruiken à la Jeffreys, op hoe kleine schaal ook, evenmin denkbaar, als een opstand à la Monmouth, zij het ook in duodecimo. Laten we dat toch dankbaar erkennen! Laten we toch wat minder schelden op menschen en zaken, die ons niet bevallen, en wat meer denken aan de verbazend groote voorrechten die we genieten, boven menschen als de niet-Catholieke onderdanen van „den Paapschen Stuart"! Moge de lezer tot die heilzame slotsom worden gebracht door de vergelijking van de maatschappij, waarin hij leeft, met een toestand als die, welken ik getracht heb zich eenigermate te doen afspiegelen in het leven en sterven van Christoph Battiscombe!

PESSIMISME IN DEN ROMAN.

DOOR

DR. C. M. VOS.

I.

Voor hen, die belangstellen in fraaie letteren, is Alphonse Daudet geen vreemde meer. Toen in het vorige jaar de Académie française het gouden eermetaal toekende aan zijnen roman: *Fromont jeune et Risler ainé,* heeft dit de aandacht van velen gevestigd op eenen dichter, die inderdaad een merkwaardige plaats inneemt onder de poëten van het hedendaagsche Frankrijk. Alphonse Daudet is een zoon van het zonnige, dichterlijke Provence en had, vóór zijn *Fromont jeune* verscheen, eenige novellen in het licht gegeven, die door fijnheid van teekening inzonderheid de opmerkzaamheid trokken. Men was als het ware gewoon geraakt het talent van Daudet in keurige miniatuur-schilderingen gelegen te achten, tot hij eensklaps hen, die deze opvatting koesterden, verbaasde door de krachtige lijnen, de breede toetsen, welke zijn *Fromont jeune et Risler ainé* tot een echt mannelijk kunstgewrocht stempelden.

Het succès is, wel is waar, een zeer slechte maatstaf ter beoordeeling, doch het mag niet onopgemerkt worden gelaten, dat van dezen roman in weinig meer dan één jaar de drie en twintigste uitgave het licht zag. Geen wonder! Deze

aangrijpende schildering der eigenaardige zeden van de kleine burgerij te Parijs, deze grondige studie van sommige eeuwige dwaasheden van den mensch, mag tot op zekere hoogte een gezond en versterkend werk worden genoemd, waarin niet enkel de ondeugd haar schitterend sleepkleed vertoont, maar de auteur ons bewondering weet inteboezemen voor de hoogste en verhevenste deugd. Niet ten onrechte heeft men, behalve op de keurig fijne teekening, de treffende juistheid, de realiteit van dit boek, ook gewezen op den zedelijken ernst, die daaruit straalt en het gunstig doet afsteken bij wat meestal door Fransche romançiers geleverd wordt. Ook in den *Fromont jeune* vormt echtbreuk de spil, waarom de historie zich beweegt — voor een Fransch publiek schijnt dit nu eenmaal onvermijdelijk — doch hoe krachtig rukt Daudet de gloriekroon af, welke eene ziekelijke verbeeldingskracht zoo dikwijls om de slapen der schuldigen vlecht, en in welk een sterk licht plaatst hij het zinnelooze en zedelooze, het door en door ijdele bestaan dier schuldigen! Let men op het groote letterkundig talent, waarmede deze eenvoudige geschiedenis der compagnieschap van een paar Parijsche industrieëlen — de historie van een Parijsch huisgezin tevens — verhaald wordt, dan begrijpt en billijkt men de eerbewijzing van het publiek en die der Académie française volkomen.

Wie met de nieuwere letterkunde van Frankrijk niet geheel onbekend is, staat geen oogenblik verlegen met het antwoord op de vraag, tot welke school Alphonse Daudet behoort. Deze behoefde Gustave Flaubert zijnen „vriend en leermeester" niet te noemen, opdat we zouden weten, dat hij een trouw dicipel is dier realistische school, aan wier hoofd men laatstgenoemden schrijver plaatst. Menigeen was het niet ontgaan, welke innige verwantschap er tusschen Sidonie Chèbe en Madame Bovary bestond, zonder dat hier aan bepaalde navolging behoefde gedacht te worden. Maar plaatsten sommigen *Madame Bovary* en *Fromont jeune*, wat het talent van den auteur betrof, op ééne lijn, zij kenden aan laatstgenoemden roman veel hooger zedelijke waarde toe dan aan den eersten.

Mijns inziens pleit het voor Alphonse Daudet, wanneer men op punten van overeenkomst tusschen zijn werk

en dat van Charles Dickens gewezen heeft. Trouwens ook hiervoor bestond reden. Of heeft niet de steeds plannen makende heer Chèbe vele trekken met Micawber gemeen? Wekt niet de legende van het blauwe mannetje, dat den koopman in zijnen onrustigen slaap verschijnt en den val voorspelt van het machtig handelshuis, herinneringen op aan Dickens' groote gave voor phantastische vertellingen? En brengen niet sommige gedeelten van den jongsten roman van Alphonse Daudet, waarop ik zoo aanstonds de aandacht vestigen zal, ons Squeers en zijn school met den armen Smike uit den *Nicolas Nickleby* voor den geest?

Hierin is enkel een groote lofspraak voor den Franschen dichter gelegen. Het is reeds geen geringe verdienste in de schaduw van den grooten Engelschen zedeschilder te kunnen staan. Scherpe waarneming, fijnheid van teekening, diepe ernst, gekuischtheid ook bij de behandeling van het meest gewaagde onderwerp.... ziedaar eigenschappen, die niet dan aan een wezenlijk talent toegeschreven worden kunnen.

Met Dickens heeft Alphonse Daudet bovendien gemeen, dat hij met zekere eenzijdigheid als kampioen optreedt voor de lijdende menschheid en schier uitsluitend aan de kleinen dezer aarde zijn hart geeft. Zóó was het in zijn eerstelingsroman *le Petit Chose*, zóó bleef het in zijn *Fromont jeune* en zóó is het opnieuw in zijn *Jack*, *Moeurs Contemporaines*, een roman in twee deelen, die in de Februarimaand van dit jaar bij Dentu te Parijs het licht zag en waarvan, toen deze regelen gedrukt werden, de dertiende uitgave verschenen was.

Doch wat bij Dickens humor is en niet dan bij uitzondering satire, dat wordt onder de hand van Daudet in den regel satire, sarcasme, en slechts zelden staken de snerpende zweepslagen, waarmede hij hen vervolgt, die in zijn oog onrecht plegen. Geen der genoemde werken van dezen Franschen auteur, of het geeft van eene groote mate van bitterheid blijk. In welke richting wenscht hij verbetering aan te brengen? We weten het niet. Maar uit al wat hij schrijft, ontvangen we den indruk, dat deze natuuronderzoeker met welbehagen het mes zet in de wonde plekken der maat-

schappij, dat het hem een lust is ons te wijzen hoe diep de kanker heeft ingevreten, terwijl hij ons met het antwoord op de vraag: hoe zal hier geholpen worden? verlegen laat staan.

Althans ik voor mij legde geen boek van Daudet neder zonder dat gevoel van ontevredenheid, dat zich op onweerstaanbare wijze van het gemoed meester maakt, zoodra de dichter verzuimt om na het geweldige onweder, na den strijd der hartstochten den regenboog des vredes te laten opgaan. Dit is een der meest sprekende en een der meest afkeurenswaardige zijden van dit talent.

Het geldt hier inderdaad niet zoozeer een verschil van opvatting in zake van litteraire kunst, als een verschil van levensbeschouwing. De levensbeschouwing nu, welke Alphonse Daudet huldigt, is eene door en door pessimistische te noemen.

Hoe zonderling het klinken moge, dat deze door een dichter wordt gehuldigd, vreemd is dit verschijnsel niet. Men vindt sporen daarvan in de klassieke oudheid en treft het — om uit deze eeuw slechts twee namen te noemen, twee dichters, die tot in aanleg en ontwikkeling zeer uiteenloopende volksstammen behooren — in weelderigen bloei bij den Italiaan Leopardi en den Zuidduitschen dichter Hieronymus Lorm aan. Terwijl Giacomo Leopardi in zijn menschenhatende *Canzoni* met bitterheid over de ellende van het menschelijk leven uitweidt, tracht Hieronymus Lorm in zijne gedichten de wanhoop te verheerlijken. Het jongste dichterlijk Duitschland moge, onder den invloed der philosofie van von Hartmann, met zekere bewondering een woord van Lorm herhalen: „Man kann oft sehr Cyankali-durstig sein", verstandige lieden schudden het hoofd over zulk een smaak of mompelen wellicht met Faust: „Es muss auch solche Käuze geben."

Doch om tot Daudet terug te keeren .... zoo iemand, dan leeft hij in de overtuiging der juistheid van den versregel van de Musset:

„Ce n'est vraiment pas vrai que tout soit pour le mieux".

't Is, of ook hij zich ten taak stelt zijnen lezers het bewijs

te leveren: de wereld is eigenlijk zóó slecht, dat het beter ware, indien zij niet bestond. In zijn *le Petit Chose*, in zijn *Fromont jeune* heeft hij zijne lezers van deze gedachte willen doordringen, en nu onlangs weder in zijnen *Jack*, *Moeurs contemporaines*, dat niet ten onrechte door den auteur zelven „ce livre de pitié, de colère et d'ironie" gedoopt is.

Geen ingenomenheid met de sombere levensbeschouwing van dezen dichter drijft mij de lezers van dit tijdschrift met laatstgenoemden roman in kennis te brengen, maar de overtuiging dat, al moet men den toon, de bittere stemming van dit boek afkeuren, het niettemin als letterkundig product hoog dient te worden aangeschreven. Indien het kunstig leggen van den knoop, de onverbiddelijke noodzakelijkheid, waarmede het eene feit uit het andere zich ontwikkelt, zoodat de strijd, de ondergang onvermijdelijk worden, indien eene uiterst fijne waarneming, eene treffende juistheid van teekening en kleur, bij het schilderen van karakters zoowel als van feiten en toestanden, indien dit alles mag worden gerekend onder de onbedriegelijke kenteekenen, waardoor een inderdaad zeer verdienstelijk letterkundig werk zich pleegt te onderscheiden, dan schroom ik niet op dien naam aanspraak te maken voor den jongsten roman van Alphonse Daudet.

Na hetgeen ik hierboven van het pessimisme van dezen dichter zeide, heeft niemand het recht te verwachten, dat hij in *Jack* een aangenaam boek vinden zal. Toonde Daudet in *Fromont jeune*, welk een bittere verachting hij koestert voor de wereld der „declassés", der „raté's", voor de lieden, die door eigen toedoen „op zwart zaad zijn geraakt", die altijd plannen maken en nooit iets uitvoeren, die moede worden van den arbeid van anderen — men denke aan den heer Chèbe en den acteur Delobelle — in zijn jongsten roman leidt hij ons nog dieper in deze treurige wereld in. Hij brengt ons bovendien in aanraking met zekere klasse van vrouwen, waarover in geen fatsoenlijk gezelschap wordt gesproken en wier bestaan toch zoo veler ziekelijke nieuwsgierigheid prikkelt. In Frankrijk hebben zij sinds de regeering van den derden Napoléon „le haut du pavé" ingenomen. De poëzie heeft zich verlaagd een aureool te teekenen om het hoofd der zedelijk gevallenen. De „cocotte" geeft in velerlei opzichten den toon aan. Maar als Daudet ons in

haar gezelschap brengt, is het geenszins om haar te verheerlijken. Hij denkt aan geene „rehabilitation par l'amour". De begrippen „chaste" en „infame" sluiten ook naar zijn inzicht elkander uit. Met dezelfde onverbiddelijkheid, waarmede Emile Augier dit in *Le mariage d'Olympe* betoogde, gaat Daudet in *Jack* van deze stelling uit. Toch doet hij dit op eene wijze, die inderdaad geprezen worden moet. Men behoeft bij hem voor geen schilderingen, geen woorden te vreezen, welke eene goede moeder aan het oog harer dochter zou wenschen te onttrekken.

In dezen roman plaatst Daudet ons voor de verschrikkelijke vraag: wat wordt er van de kinderen dier rampzalige wezens, die als „la femme entretenue" hare korte, schitterende loopbaan beginnen om meestal als priesteressen van Aphrodite Pandemos haar troosteloos leven te eindigen. Aan de hand van Daudet ga ik zoo kort mogelijk de lijdensgeschiedenis verhalen van zulk een arm kind, van Jack, en zoo tevens een bijdrage leveren tot de kennis der hedendaagsche Parijsche zeden. Voor ons land moge deze ontzettende vraag nog geene „question brulante" geworden zijn, gelijk zij in Frankrijk is, ze mag toch, dunkt mij, ook buiten Parijs wel eens overdacht worden.

II.

Een zoo fijn menschenkenner als den rector der Jezuïetenschool van Vaurigard kon Ida de Barancy niet bedriegen. De woordenrijkheid, waarmede de hoogst elegant gekleede jonge vrouw hare belangen bepleitte, of, wil, men de belangen van den achtjarigen, lang opgeschoten, vriendelijken knaap, dien zij op de aristocratische school geplaatst wenschte te zien; het onsamenhangende van hare vertogen; het van den hak op den tak springen; het uitweiden in bijzonderheden, die niets tot de zaak afdeden en telkens elkander lijnrecht tegenspraken, dit alles schonk den scherpzienden priester al spoedig de overtuiging, dat hij te doen had met een dier vrouwen, wier ideaal schijnt, gehouden te worden voor wat zij niet zijn, namelijk voor eene fatsoenlijke dame van aanzien, eene „femme du monde", terwijl zij in werkelijkheid tot die wereld behooren, welke men met den eigenaardigen naam van „le demi-monde"

bestempeld heeft. Straks werd hij in die overtuiging versterkt, toen hij, na het kind verwijderd te hebben, met zeer veel takt zijn twijfel omtrent de juistheid van het hem medegedeelde te kennen gaf. Wel trachtte Ida de Barancy zich het belangwekkend voorkomen eener jonge, adellijke weduwe te geven, maar aan ijdelheid ging bij haar een groote mate van oppervlakkigheid, van gebrek aan nadenken gepaard en de tegenspraak was in hare opgaven te tastbaar, dan dat iemand daardoor zich zou hebben laten vangen. De rector toonde spoedig hare zwakke zijde ontdekt te hebben. Slechts onder ééne voorwaarde wilde hij Jack (Jack met een k, zooals zijne moeder telkens noodig achtte te verzekeren) in de school opnemen, indien namelijk die moeder zich verbond nooit op de gewone, daarvoor bestemde uren, noch in tegenwoordigheid van andere dames, en nooit in de spreekkamer van het instituut, maar geheel alleen, in het kabinet van den rector, haar kind te komen toespreken. De slimme priester wist wel, dat het stellen van die conditie met een beleefde weigering gelijk stond. Hoogst geërgerd verliet dan ook Ida de Barancy het pensionaat, den kleinen Jack met zich voerend, die in zijn onschuld maar niet kon begrijpen, waarom de priester hem zoo medelijdend aanzag en hem „mijn arme jongen" noemde.

De tranen van spijt, die Ida schreide, toen zij in haar sierlijken coupé huiswaarts keerde, waren weldra gedroogd en de zenuwachtigheid, die haar beving, toen zij haren nederlaag aan haar vrouwelijke factotum mededeelde, werd spoedig op de vlucht gedreven door het uitzicht op een bal masqué, dat haar dien avond wachtte. Ze was te wuft, te oppervlakkig om langen tijd onder den een of anderen invloed te staan. Alleen één enkele uitzondering gold, zooals men aanstonds zien zal, op dezen regel, en juist daaraan was het ongeluk van den armen Jack toe te schrijven.

Van den beginne af wint de onschuldige, vriendelijke knaap het hart van den lezer. Hij boezemt ons een innig medelijden in, wanneer wij zien hoe het kind, terwijl de moeder heimelijk het vermaak najaagt, door haar bedienden wordt medegenomen naar de keuken van de prachtige woning, die Ida op den Boulevard-Haussmann bewoont. In de keuken wordt door de bedienden beraadslaagd op welke

school het kind zal worden gebracht. De moeder zelve was te hersenloos om met die vraag zich in te laten. Toevallig herinnerde zich een niet geheel nuchter koetsier, dat hij in het bezit was van het prospectus eener school; en terwijl het arme, blonde kind van vermoeienis met het hoofd op de keukentafel leunde en in slaap viel, besloten de bedienden, dat Jack gebracht zou worden naar het Gymnase-Moronval, dat in een brommenden programma-stijl alles beloofde, wat men redelijkerwijze voor opvoeding en onderwijs verlangen kon. Zóó eindigden de gelukkige tijden, die Jack in de nabijheid zijner moeder had doorgebracht en soms ook in tegenwoordigheid van „bon ami", wien de bedienden altijd als „Monsieur le Comte" toespraken, terwijl zij achter zijn rug hem „haar ouwen" noemden; en zóó ving de lijdensgeschiedenis aan van den armen, blonden jongen.

Toen ik hierboven van de school van Squeers in Dickens' *Nickleby* sprak, dacht ik aan de scènes, die in het Gymnase-Moronval spelen, en in mijn oog meesterstukjes van den eersten rang zijn. Moronval, zelf uit de koloniën afkomstig, een man zonder eenige degelijkheid, even oppervlakkig van kennis als laag van inborst en bespottelijk van verwaandheid, legde zich vooral toe op de opleiding van „petits pays chauds", arme knapen uit de koloniën, wier ouders te ver verwijderd, wier voogden dikwijls te nalatig waren, om te zien, hoe de kinderen in het Gymnase-Moronval zedelijk, geestelijk en lichamelijk werden mishandeld. Meer en meer ging de inrichting achteruit, tot de komst van Jack en het hooge schoolgeld, dat voor hem werd betaald — Moronval was slim genoeg om te begrijpen, dat hij voor de opname van het kind eener „cocotte" meer dan gewone eischen mocht doen — nog voor een tijd lang het raderwerk gaande hielden. Onder de kweekelingen trof Jack een echten koningszoon aan, een prins van Dahomey. — In het voorbijgaan zij mij de mededeeling veroorloofd, dat Daudet dit zoo hoogst onwaarschijnlijke feit aan de werkelijkheid heeft ontleend; er is inderdaad onlangs op een der Parijsche scholen een prins van Dahomey geweest, en gestorven. — Natuurlijk was de Prins een levende reclame voor het Gymnase-Moronval. Doch sedert zijn vader door de Ashantijnen werd onttroond en het schoolgeld niet meer werd betaald, daalde Madou-Ghèzo

van den rang van eene „Koninklijke Hoogheid" tot dien van een bediende af, die onder de stokslagen van Moronval de laagste diensten verrichten, water dragen en kachels aanmaken moest. Eén ding troostte den armen neger in zijn diepe ellende. Hij bezat een „gri-gri", een amulet van zijn tante Kérika. Indien hij dit niet verloor, zou het hem op den troon zijner vaderen helpen. Maar toen Madou wegvluchtte, in de hoop te Marseille heimelijk aan boord van een vaartuig te kunnen komen, dat naar Dahomey terugkeerde, geraakte hij aan het dolen; het amulet ging verloren en Madou viel zijn pijnigers op nieuw in handen. Verdriet zoowel over het mislukken zijner ontvluchting als de doorgestane ellende wierpen hem op het ziekbed; een der leeraren der school, Monsieur le docteur Hirsch", een ellendig kwakzalver, die meetkunde en natuurkunde onderwees, nam op den lijder proeven met allerlei onmogelijke geneesmiddelen, aangezien er aan een neger toch niets was verbeurd; en als een vriendelijke engel kwam ten slotte de dood een eind maken aan het onafzienbare lijden van den prins van Dahomey. Nog eenmaal moest hij tot reclame voor de inrichting dienen. Als eene „Koninklijke Hoogheid" werd hij met eerbetoon begraven. De dagbladen gaven eene necrologie — natuurlijk uit de pen van Moronval gevloeid — en Moronval eindigde zijne lijkrede aan het graf van den armen negerknaap met het groote woord: „Hij was een man!"

Het lijden der arme kweekelingen; de onbeduidendheid der onderwijzers, die elkanders en eigen verdiensten hoog opvijzelden, ook al omdat niemand anders het deed; het heimwee naar zijn zonnig vaderland, dat den ongelukkigen Madou verteerde; de gloedrijke verhalen, die hij 's nachts in de slaapzaal aan zijn kleinen vriend Jack deed — dat alles wordt door Daudet met eene inderdaad zeldzame virtuositeit medegedeeld.

Nadat Madou was gestorven, werd ook langzamerhand voor Jack het leven op het Gymnase onuitstaanbaar. Ida de Barancy had wel beloofd den armen knaap, die aan liefde, vooral aan de liefde zijner moeder, zoo groote behoefte had, dikwijls te bezoeken; ze had in den beginne dier belofte af en toe gestand gedaan, maar allengs waren de visite's zeldzamer geworden en sinds geruimen tijd had zij zich

in het geheel niet meer vertoond. Zij had haar hotel te Parijs voor een kleine villa te Etiolles verlaten. Er was een gewichtige verandering in haar ijdel en nietig bestaan gekomen.

Op een der zoogenaamde letterkundige avondjes van het Gymnase-Moronval, waarop de miskende genieën, die de vrienden heetten van den gewetenloozen schooltyran, zich zelven en elkander bewierookten, had Ida de Barancy den zoogenoemden burggraaf Amaury d'Argenton ontmoet, een harteloozen schoft, een wezen op zich zelf verliefd, „poseur" in elk opzicht en den kwelduivel van den armen Jack. Ida trad juist het zoogenaamd salon binnen, toen d'Argenton, die voor onderwijzer in de letterkunde zich uitgaf en zich verbeeldde een dichter te zijn, zijn *Credo de l'amour* voordroeg. De slotregels:

> Et de quelles lazzi que la foule me raille,
> Moi je crois à l'amour, comme je crois en Dieu!

hadden de wufte „cocotte", die te weinig echt gevoel bezat om de onbeduidendheid dier woorden te vatten, sterk ontroerd. Een „vicomte", een zeer mooi man, die zich in den beginne volstrekt niet om haar bekommerde, een artist, een dichter bovendien!... Voor het eerst van haar leven werd de ijdele vrouw wezenlijk verliefd Zij behoorde dien man sedert met hart en ziel. Zóó hoog wies haar hartstocht voor den onbeteekenenden, zelfzuchtigen gek, dat zij het zorgelooze leven, haar door de vrijgevigheid van een bejaarden „protecteur" bereid, opofferde en d'Argenton volgde naar eene kleine villa te Etiolles, waar beiden leefden van hetgeen zij uit de schipbreuk gered en hij van eene oude tante geërfd had.

Reeds terstond was tusschen Jack en d'Argenton afkeer ontstaan. Het kind zag in dien man iemand, die hem de liefde ontstal zijner moeder, welke hij zoo hartelijk beminde; en de man zag voortdurend in den thans twaalfjarigen knaap het teeken, dat hij niet de eerste was, die zich op het bezit dezer vrouw mocht beroemen. Er lag een waas over dien spiegel, dat onmogelijk daarvan was te verwijderen. Haar verleden wekte niet zoozeer zijn jaloezie op. Het kwetste allermeest zijne ijdelheid, dat anderen vóór hem hadden be-

zeten, wat hij nu bezat. Weldra zou die afkeer van den kant van den „dichter" tot haat aangroeien.

Toen Ida, of Charlotte zooals zij thans door d'Argenton genoemd werd naar Werther's welbeminde, in zeer lange niet aan Jack had geschreven; toen Moronval, vreezend dat de betaling van het schoolgeld spoedig achterwege zou blijven, ook Jack begon te sarren en te mishandelen, besloot deze het voorbeeld van Madou te volgen en te vluchten. Aan zijn oude woning op den Boulevard, waar juist de meubelen verkocht werden, vernam hij dat zijne moeder te Etiolles haar verblijf hield. En derwaarts toog hij op weg.

Die nachtelijke tocht van den knaap geeft Alphonse Daudet gelegenheid zijn volle kracht van fijne opmerking en dichterlijke teekening te toonen. Wie zelf in de stilte van het nachtelijke uur naar de geheimzinnige, soms huiveringwekkende stemmen der natuur heeft geluisterd; wie zich uit zijn kinderjaren den angst herinnert, waarmede men in het duister staren kon en luisteren naar het minste geritsel; wie nog de gestalten ziet dan door eene gejaagde verbeelding opgeroepen, begrijpt de stemming, waarin Jack van Parijs naar Etiolles trok en bewondert den dichter, die haar zoo meesterlijk wist te teekenen. Naast de zoo treffende schilderingen, welke Dickens herhaalde malen van zulke nachtelijke omdolingen gaf, mag Daudet met volle gerustheid voor de zijne een plaatsje vragen.

Wel wekte het de ergernis van „den dichter", maar aan de zijde zijner moeder doorleefde Jack thans het schoonste deel zijner jeugd, dat bovendien werd opgeluisterd door de vriendschap van een braven scheepsdokter in ruste, Rivals geheeten en van diens kleindochter Cecile. Van studie kwam onder leiding van d'Argenton niet veel. d'Argenton was er de man niet voor. Hij begon met een systeem te bedenken en wilde toen het kind voor dat stelsel van opvoeding pasklaar maken. Doch het leven in de vrije natuur staalde het lichaam van den knaap, en wat d'Argenton niet vermocht, bracht de vriendelijke oude dokter tot stand. Onder zijne leiding ontwikkelden zich de geestvermogens van Jack op hoogst gelukkige wijs; iets waarvan natuurlijk „de dichter" de eer zich toeschreef. Wie weet, hoe schoon de

toekomst van Jack geweest zou zijn, indien hij d'Argenton niet op zijn pad had ontmoet. „De dichter", voor wien alles in huis moest beven, verveelde zich. Hij sprak onophoudelijk over werken, maar van werken kwam nooit iets. Nu lag het aan het een, dan aan het ander. Telkens bleek het dat de beroemdste letterkundigen gebruik hadden gemaakt van een denkbeeld, dat d'Argenton reeds lang bij zich had rondgedragen, en dat zij dezen dus eigenlijk gemeen behandelden. Eerst had hij stilte moeten hebben, nu was de stilte hem een beletsel om te werken. Ida .... Charlotte bedoelen we, liet tot verzet zijn vroegere vrienden komen, zijn medeonderwijzers van het Gymnase-Moronval. Toen kwam de vraag ter spraak, wat met den knaap begonnen worden moest, en zoo heftig kon de tegenstand van dokter Rivals niet zijn, of d'Argenton en zijn bentgenooten wisten door te drijven, dat Jack naar een fabriek van werktuigen gezonden worden zou, om daar tot een „ouvrier" te worden opgeleid. Men had plotseling in hem een buitengewoon talent voor machineriën ontdekt. Bovendien, aan den werkman behoorde immers de toekomst! Dat de knaap te zwak gebouwd was voor zulk een vak, werd door dien kwakzalver, „Monsieur le docteur Hirsch" ontkend. De schuchtere bedenkingen, die Charlotte in het midden bracht, werden ontzenuwd door de opmerking, dat ook het kind Jezus de schaaf had in handen gehad. Jacks weigering werd overwonnen door de mededeeling zijner moeder, dat zij zelve niets bezat en dus van d'Argenton geheel afhankelijk was, en dat hij zijn eigen brood moest kunnen verdienen, misschien ook het brood voor haar. Dus ging Jack het somberste gedeelte van zijn leven te gemoet, terwijl „de dichter" bij het afscheid op plechtige wijze tot hem zeide: „Bedenk Jack, dat het leven geen roman is!"

— „Het leven is geen roman, maar het was dat wel voor hem, dien ellendeling!"

III.

Zóó slecht was intusschen Charlotte niet, of zij zou met kracht en geweld zich tegen het fraaie plan verzet hebben, had zij kunnen voorzien, welk lot haren Jack

wachtte. Twee jaren te Indret hadden den blonden, slank opgegroeiden, frisschen, dertienjarigen knaap veranderd in een lang, mager, schier ontvleescht jongeling, die met opgestroopte mouwen en met op de borst geopend hemd zich afbeulde om den zwaren hamer en de zware vijl te hanteeren, wiens roode oogen, door de scherpe stofdeeltjes ontstoken keel, wiens kort, stootend kuchje genoegzaam bewezen, op hoe goede gronden dokter Rivals hem ongeschikt had gekeurd voor den afmattenden arbeid in de ijzerfabriek.

Het leven is geen roman! Niemand, die de waarheid hiervan meer ondervond dan de arme Jack, die in de fabriek ten eenenmale misplaatst was, en in den kring, waarin men hem gebracht had, geheel ten onder ging.

Alphonse Daudet toont evenwel een open oog te hebben voor de poëzie, die ook in een ijzerfabriek schuilen kan. Hoe treffend bewijst hij in de volgende bladzijden de juistheid der opmerking van één der werklieden: „qu'il y a une beauté et une grandeur dans ces choses"!

„Men had zoo even voor een rijkskanoneerboot een prachtige stoommachine voltooid, duizend paardenkrachten sterk. Ze stond sinds lang in het gebouw, waar ze „gemonteerd" werd en dat zij bijkans geheel besloeg, omringd door een wolk van werklieden; in alle deelen gereed, doch nog niet voltooid. Dikwijls keek Jack, in 't voorbijgaan, er naar, doch alleen uit de verte en door de glasruiten heen, want behalve de „monteurs" mocht niemand hier binnen komen. Zoodra de machine geheel klaar was, zou zij naar Saint Nazaire vertrekken; en het maakte de schoonheid, de zeldzaamheid van dit vertrek uit, dat de ingenieurs van Indret, ondanks de ontzettende zwaarte en het ingewikkeld samenstel van het werktuig, besloten hadden het in elkander gezet, geheel aan één stuk te verschepen. De reusachtige hijschtoestellen, waarover de fabriek kon beschikken, lieten een dergelijk waagstuk toe. Alle dagen zeide men: „'t zal morgen gebeuren" ... maar telkens was er, op het laatste oogenblik, nog op een kleinigheid te letten, was er nog iets te herstellen, te verbeteren. Eindelijk was de machine gereed. Men gaf last haar aan boord te brengen.

Het was een feestdag voor Indret. Te één uur waren alle werkplaatsen gesloten, de huizen en straten verlaten.

Mannen, vrouwen, kinderen, al wat op het eiland leefde, wilde zien hoe de machine de fabriek verliet, naar de Loire afdaalde en aan boord werd gebracht van het vaartuig, dat haar zou vervoeren. Lang vóór de groote deur der fabriek geopend werd, had zich een talrijke menigte daarvoor verzameld, in spanning wachtende, terwijl een gegons van stemmen uit haar opsteeg. Eindelijk gingen de wijde deuren der fabriek open en uit de diepte zag men de reusachtige massa voorwaarts komen, langzaam, zwaar, op een van raderen voorzien voetstuk, waarop zij straks in de hoogte zou worden geheschen en dat met door stoom bewogen takels langs de rails werd getrokken.

Toen zij in het volle daglicht trad, schitterend, grootsch en sterk, werd zij met een daverend gejuich begroet.

Ze stond een oogenblik stil, als om adem te scheppen en zich te laten bewonderen in dien prachtigen zonneschijn, die haar deed vonkelen. Onder de tweeduizend werklieden der fabriek was er misschien geen enkele, die aan dit schoone stuk niet had medegewerkt naar de mate van zijn talent en van zijne krachten. Maar zij hadden elk op zich zelf gewerkt, het was op den tast af gegaan, evenals de soldaat in den veldslag strijdt, verloren te midden van die groote massa's en van dat oorverdoovend gedruisch, er maar op los schietend zonder te oordeelen over den uitslag en de nuttigheid van zijn schot, omhuld door een verblindenden, rossen rook, die hem belet iets te zien behalve wat zich in zijn onmiddelijke nabijheid bevindt.

Thans zagen zij haar, hun machine, fier omhoog gericht, in haar geheel, stuk aan stuk juist samengevoegd. En zij waren trotsch op haar! In een oogwenk was zij omringd, begroet met een vroolijken lach en triomfkreten. Zij bewonderden haar als kenners, zij raakten haar met hunne groote, vereelte handen aan, zij streelden haar, en zeiden tot haar in hun ruwe taal: „Wel, oude jongen, hoe gaat het?" De gieters wezen met hoogmoed op de reusachtige, geheel bronzen schroefvinnen: „Die hebben wij gegoten", zeiden zij. De smeden antwoordden: „Maar wij, wij hebben het ijzer bewerkt; daar kleeft ons zweet aan!" En de ketelmakers, die den ontzettend grooten stoomketel hadden geklonken, prezen niet zonder trots het gemeniede gevaarte, rood gekleurd als

een olifant, die ten strijde trekt. Roemden dezen op het ijzer, de ingenieurs, de teekenaars en wie de machine in elkander hadden gezet, roemden op haar vorm. Zelfs onze vriend Jack zeide, zijn handen aanziende: „Ha, wat hebt ge me een blaren gekost!"

Men moest bijkans geweld gebruiken om de menigte op zijde te doen gaan, die vol fanatisme en geestdrift was als een volk in Indië op het feest van Djaggernauth en die zich door het geweldige afgodsbeeld op zijnen tocht zou hebben laten verpletteren. De oppassers liepen aan alle kanten rond, hier en daar een duw uitdeelende, om ruimbaan te maken; en weldra stonden er om de machine alleen driehonderd werklieden, uit alle zalen en onder de sterksten gekozen, die, met handspaken gewapend of de kettingen vastgrijpend, slechts op een teeken wachtten om het monster in beweging te brengen.

— Klaar, jongens? O, hoo—i!

Toen liet zich een klein, vroolijk fluitje hooren, en de machine begon op de rails voorwaarts te schokken, terwijl het koper, het brons, het staal schitterde en het in elkander grijpend raderwerk, de krukken, slingers, zuigers met een helderen metaalklank trilden. Evenals een voltooid gebouw, dat door de werklieden wordt verlaten, zoo had men ook den top der machine versierd met een grooten, groenen tak, die boven al dit werk van menschenhanden als een vriendelijke groet, een glimlach der natuur uitstak; en terwijl omlaag de vreeselijk zware metaalmassa met moeite vooruit kwam, bewoog zich omhoog de groene vederbos bij iedere schrede op en neder en wuifde hij zachtkens in de zoete lucht. Aan beide zijden der machine deed de menigte haar uitgeleide; de directeur, de inspecteurs, de leerlingen, de gezellen, allen liepen door elkander; de oogen op het werktuig gevestigd houdende; en het onvermoeide fluitje leidde hen naar de rivier, waar een stoomschip aan de kade lag, gereed om onmiddelijk met de machine te vertrekken.

Daar staat zij nu onder de kraan, de reusachtige stoomkraan der fabriek van Indret, den krachtigsten hefboom ter wereld. Twee mannen zijn op den rolwagen geklommen, die door de kraan zal worden opgeheschen door middel van ijzeren kabels, welke boven in een buitengewoon grooten,

uit één stuk gesmeden ring samenloopen. De stoom laat zijn doordringend geluid hooren, het fluitje verdubbelt zijn korte, vroolijke, opwekkende toonen, de kraan strekt haar arm naar omlaag, die aan den hals van een grooten vogel herinnert, zij grijpt met haar krommen bek de machine en heft haar langzaam omhoog, langzaam, maar met rukken. Op dit oogenblik steekt zij boven de menigte, boven de werkplaats, boven geheel Indret uit. Dáár kan ieder haar zien en op zijn gemak bewonderen. 't Is of ze in den gouden zonneschijn, waarin zij zweeft, afscheid neemt van de talrijke gebouwen, die haar het leven, de beweging, de spraak zelfs hebben geschonken en die zij niet zal terugzien. En de werklieden ondervinden, terwijl zij haar aanschouwen, op hunne beurt, dat gevoel van voldoening over een volbrachten arbeid, die wonderlijke en goddelijke aandoening, waardoor in één oogenblik de krachtsinspanning van een geheel jaar wordt betaald en waardoor het trotsche bewustzijn, dat men de moeilijkheden heeft overwonnen, geplaatst wordt boven alle bezwaren, waarmede men te worstelen had.

— Dat is me eerst een stuk werk!... mompelde op ernstigen toon de oude Roudic, die daar met opgestroopte mouwen stond, nog trillend van het voortduwen der machine en de oogen half verduisterd door tranen van bewondering. Het fluitje had zijn opwekkende muziek niet gestaakt. Doch de kraan begon te draaien en haar arm naar den kant der rivier uit te strekken, om de machine neertelaten op het stoomschip, dat met ongeduld op haar wachtte.

Eensklaps hoorde men een dof gekraak, gevolgd door een snijdenden, verschrikkelijken gil, die in aller borst een weergalm wakker riep. Aan de ontroering, die door de lucht scheen te trillen, kon men den dood herkennen, den onverwachten, plotselingen dood, die zich met kracht en geweld baan brak. Een minuut lang heerschten er een onbeschrijfelijke ontzetting en verwarring. Wat is er gebeurd? Tusschen een der kettingen, waarmede de machine werd gesteund, en die bij de nederdaling plotseling sterk werden gepannen, en tusschen het harde metaal der machine zelve voelt een der werklieden, die op den wagen is geklommen, zich vastgegrepen. „Gauw, gauw, jongens, achteruit de machine!" Maar 't geeft niet, of men zich haast en alle krachten inspant

om den ongelukkige aan het verschrikkelijke monster te ontrukken; alles is reeds voorbij. Aller hoofd, aller hand rees omhoog tot een laatste verwensching; en de vrouwen borgen al schreiend het gelaat onder haar doeken of de kanten van haar kapsel om de vormelooze overblijfselen niet te zien, die men op een draagbaar legde. De man is verbrijzeld, in tweeën gesneden. Het bloed is met kracht op het staal, op het koper, op den wuivenden, groenen tak gespat. Geen fluittonen, geen gejuich meer. Te midden eener sombere stilte volbrengt de machine haren draai, terwijl een groep zich verwijdert naar den kant van het dorp, dragers, vrouwen, geheel een stoet van bitter weenenden.

Thans ligt er vrees in aller oogen. Het werktuig is schrikverwekkend geworden. Het heeft den bloeddoop ontvangen en zijn kracht gekeerd tegen wie het die kracht hadden toevertrouwd. Er gaat dan ook een zucht van verlichting omhoog, wanneer het monster op het stoomschip rust, dat onder zijn gewicht dieper in het water zakt en twee of drie breede golven naar de beide oevers stuwt. De gansche rivier trilt en schijnt te zeggen; „Wat is zij zwaar!" O ja, wel zwaar! En huiverend zien de gezellen elkander aan.

Eindelijk is de machine scheep, met haren schroef, met hare stoomketels naast zich. Het bloed, dat haar bemorste, is er spoedig afgeveegd; zij heeft haren eersten glans herkregen, maar niet hare trage gevoelloosheid. Men beseft dat zij leeft en gewapend is. Trotsch rechtop staande op het dek van het vaartuig, dat haar wegvoert, maar dat zij zelve schijnt voort te stuwen, spoedt zij zich zeewaarts, alsof zij werd verteerd van ongeduld om steenkool te eten, de ruimte te verslinden en een rookpluim te doen wapperen op de plaats, waar thans de groene tak heen en weder wuift. Ze is thans zoo schoon om aantezien en de werklieden van Indret hebben haar wandaad vergeten, en haar vertrek met een luid en laatst hoezee! begroetend, volgen, vergezellen zij haar vol liefde met hunne oogen.... Ga dan, machine, zoek uwen weg over de beide halfronden. Volg uwe vast voorgeschreven, rechte, onverbiddelijke loopbaan. Vlieg tegen den wind, tegen de zee en haar stormen in. De menschen hebben u krachtig genoeg gemaakt, dat ge niets zoudt behoeven te vreezen. Maar nu ge sterk zijt, wees nu ook niet

boosaardig. Bedwing die verschrikkelijke kracht, die ge bij uw vertrek beproefd hebt. Stuur het vaartuig voort zonder verbittering, en bovenal eerbiedig het leven van den mensch, indien ge der fabriek van Indret eer wilt aandoen."

Intusschen de grootheid en schoonheid dezer dingen waren niet in staat bij Jack dat verborgen talent voor werktuigkunde te voorschijn te roepen, hetwelk d'Argenton en zijn nobele vrienden in den knaap hadden meenen te ontdekken. Hij was geen jaar te Indret geweest, of ervaren werklieden konden op goeden grond voorspellen, dat hij het nooit ver brengen, zelfs geen knap werkman worden zou. 't Was een leven vol ellende; in de fabriek, waar men hem, den onbeschermde, al spoedig voor „souffre-douleur" gebruikte, en ook in het huisgezin van den werkman, waarin hij was opgenomen. Zóó veel werd van de krachten des lichaams gevergd, dat de oefening van den geest geheel achterwege bleef, de boeken hem door dokter Rivals medegegeven onaangeroerd werden gelaten en het vroeger geleerde al spoedig vergeten werd. Dus ging Jack allengs onder en nam hij de gewoonten, de denkbeelden over van den kring, waarin hij zich bewoog; dus werd het naar aanleg zooveel belovende kind ten slotte niets meer dan een ruw werkman, ruw naar lichaam en geest. Althans, als een zoodanige zou Jack Indret verlaten.

Doch een paar jaar vóór dit geschiedde, greep een tragische gebeurtenis in het leven van den knaap plaats. De dochter van den werkman, bij wien hij woonde, zou in het huwelijk treden, toen eensklaps haar bruidschat gestolen bleek. Jack had van zijne moeder heimelijk — d'Argenton mocht het niet weten — een som van honderd franc ontvangen en wilde voor een deel daarvan een huwelijks-cadeau koopen voor Zenaïde Roudic. Liederlijke, leegloopende schavuiten, waaronder de dief van de bruidschat, hadden lucht gekregen van het geld, dat Jack bezat; zij wilden er van profiteeren, ze verlokten den knaap tot drinken, namen hem mede naar Nantes en verbrasten daar de honderd franc, die hij van zijn moeder had ontvangen. Men begrijpt, hoe hierdoor de verdenking van het plegen van den diefstal op den ongelukkigen jongen vallen moest, die dan ook door den directeur der fabriek in verzekerde bewaring gehouden werd.

Ook hier kwam de waarheid aan het licht, ofschoon Jack, zijne moeder niet willende verraden, hardnekkig weigerde te zeggen, hoe hij aan het in dronkenschap doorgebrachte geld was gekomen. Maar het bericht, dat haar zoon een dief was geworden, was reeds naar Etiolles, tot Charlotte overgebracht. Wilde zij den knaap uit de handen van het gerecht redden, dan moest de gestolen som, zesduizend franc ongeveer, worden terugbetaald.

d'Argenton kon niet helpen of wilde niet; hij was gierig ook. Het weinige, dat Charlotte bezeten had, toen zij „bon ami" verliet, om met honden-trouw den nieteling aan te hangen, die haar tyranniseerde, en dien zij bleef liefhebben, was sedert lang verdwenen. Er schoot niets anders over dan een beroep op de goedheid van „bon ami", die steeds zooveel belangstelling in den armen Jack had betoond. Charlotte ging tot dien stap over. „Bon ami" hielp en d'Argenton reisde met de ongelukkige moeder en de verkregen tienduizend franc naar Indret.

Die moeite was echter noodeloos geweest. De dief was reeds ontdekt. d'Argenton kon het geld weer meenemen; de toespraak ook, die hij tot den jeugdigen misdadiger had willen richten en zorgvuldig had gereed gemaakt. Hij had den „misdadiger" op een ontmoeting met zijn moeder willen voorbereiden. Maar moeder en kind hield de ellendeling van elkander gescheiden, toen Jack onschuldig bleek, zijn hart voor hem uitgestort en zijn tegenzin te kennen had gegeven in het vak, dat men hem letterlijk had opgedwongen. 't Ware immers dwaasheid geweest moeder en kind bij elkander te brengen, nu de knaap zulke droomen koesterde, en zeide liever met het hoofd dan met de handen te willen werken! „En dat in onze eeuw van ijzer. Wat duivel, het leven is immers geen roman!" Met dien troostgrond vertrok d'Argenton weder, het geld van „bon ami" behoorlijk medenemend.

Twee jaar later gaf Jack, die inmiddels en ondanks onophoudelijk hoesten en koortsaanvallen zeventien jaar was geworden — een taankleurig, mager jongman, met gekromden rug en hooge schouders — gehoor aan den raad van een bejaarden, welmeenenden vriend, dien hij onder de werklieden bezat, zeide hij het leven in de fabriek vaarwel, daar hij

toch nimmer een bekwaam werkman worden zou, en werd hij stoker op een transatlatische stoomboot.

Toen ving een leven voor hem aan, dat men helsch, helsch in alle opzichten, noemen moest. Drie jaren lang zou hij het voeren. Als hij met moeite de lange steile ladders was opgeklommen om de manden met sintels over boord te werpen, als hij een uur lang voor den gloeienden oven had gestaan, blind, doof, buiten adem, terwijl het bloed, dat hem naar het hoofd steeg, hem dreigde te verstikken, en het vuur zijn oogharen zengde, vloog hij evenals anderen onder den linnen luchtkoker en liet hij den kouden wind op zijn van zweet druipende borst neerstroomen; en als dan daarop een ijskoude rilling hem door de leden voer, greep hij de aangeboden, eerst geweigerde, maar nu gretig aangenomen flesch en dronk hij. Straks wilde hij den brandenden dorst, hierdoor gewekt, stillen, en dronk hij op nieuw. Vuur van binnen en vuur van buiten, vlammen op vlammen, alkohol op steenkool... zoo zou het drie jaren lang gaan, een langen tijd van dronkenschap en razernij, slechts afgebroken door orgiën op de plaatsen, waar de boot stil lag, en slechts hierdoor geeindigd, dat op zekeren dag, in volle zee, het stoomschip met een ander in botsing kwam, het water met geweld de machinekamer binnenstroomde, de pompen hare diensten weigerden, de vuren werden uitgedoofd en het trotsche vaartuig te gronde ging.

Ook Charlotte ondervond, dat het leven geen roman was. Dagelijks werden de luimen van d'Argenton ondragelijker, maar ze bleef hem hartstochtelijk aanhangen, al voelde ze zich meer en meer ongelukkig. Een enkele glimlach van „den dichter", aan wiens macht zij geheel was overgegeven, was in staat de tranen te verdrijven, die gedurig in haar oog opwelden, wanneer zij dacht aan haar kind, van wien zij in zoo lange niets had gehoord. Charlotte had aan Jack nooit over iets anders geschreven dan over d'Argenton; Jack's belangstelling in het leven te huis was daardoor allengs gedaald; zijn brieven werden steeds zeldzamer. Van Etiolles waren d'Argenton en Charlotte naar Parijs teruggekeerd. „De dichter" moest meer in het centrum der beschaving zijn, meer in het midden der beweging van de letterkundige wereld. Toen het Théatre-

Français zijn *Fille de Faust*, die eindelijk was klaargekomen, had geweigerd, richtte d'Argenton een eigen tijdschrift op, de *Revue des races futures*, dat in het tijdperk van zijnen hoogsten bloei één abonnent telde: „bon ami" en twee aandeelhouders: d'Argenton en Jack. Deze laatste was aandeelhouder buiten zijn weten. De tienduizend franc van „bon ami" konden volgens „den dichter" op geen beter wijs worden belegd dan in een onderneming, aan wier hoofd hij stond. Stukken voor het tijdschrift werden natuurlijk geleverd door d'Argenton en zijn voortreffelijke vrienden: Moronval en Dr. Hirsch, wier werk toch door niemand werd gelezen.

Doch ook nu vlotte de dichterlijke arbeid niet. De inspiratie wilde niet komen. Toen d'Argenton op zekeren avond zijn studeervertrek op en neer stapte en Charlotte dicteerde, kwam hij oudergewoonte niet verder dan een paar onbeteekende regels. De muze van den roman bleef hem hare gunst onthouden. Op Charlotte trachtte hij die ongenade te wreken. De ongelukkige vrouw had veel van zijn boozen luim te lijden. Ten slotte was hij blijde, toen een zijner vrienden hem tot een avondwandeling kwam uitnoodigen, na vooraf hem door teekens te kennen gegeven te hebben, dat hij hem iets zeer gewichtigs had mede te deelen.

Charlotte bleef toen luisteren naar den stormwind, die om den hoek van het huis gierde, het balkon schudde, die van verre kwam en alles kwam zeggen, wat hij had gezien en gehoord: de wilde zee, het openspljtende vaartuig, de van ontzetting doodsbleeke aangezichten en de wilde kreeten van wanhoop, die toen over de ontstoken wateren klonken. 't Was der moeder, of ze hoorde roepen: Mama! Zij luisterde, en weer hoorde zij die kreet. Zij ging naar buiten, naar het portaal, naar den trap, die tot haar woning leidde, om zich te overtuigen dat alles slechts zinsbedrog was ... en ze zag daar omlaag haren Jack, een ruwen, zwaar gekwetsten werkman, die zich met moeite zoo ver had voortgesleept, maar niet verder kon. Geen woord, geen kreet, geen liefkozing zelfs werd tusschen deze beiden gewisseld. Ze stonden tegenover elkander en ze weenden, toen zij elkander aanzagen.

De fraaie speech, die d'Argenton bedacht had om aan

Charlotte het bericht van den scheepsramp zoo even door hem vernomen, medetedeelen, kon hij tot een volgende gelegenheid bewaren. Jack werd nu voorloopig in huis opgenomen, tot hij geheel genezen zou zijn. Maar spoedig bleek het, dat hij zelfs in eene zoo oppervlakkige en nietige omgeving, als die waarin d'Argenton verkeerde, misplaatst was. Hij had ruwe, leelijke gewoonten aangenomen. In stand en karakter was hij geheel gedegradeerd. Hij bleef drinken. Nergens was hij voor te gebruiken. Zijn veerkracht was geheel verlamd. Slaperig, stil, afgeleefd stelde hij in niets meer belang, zelfs niet in het leugenachtig antwoord, dat zijn moeder gaf op een invallende gedachte, die hij eens had uitgesproken, hoe toch wel zijn eigen vader heeten mocht. d'Argenton schaamde zich, dat zulk een verdierlijkt wezen in zijn woning toefde. Charlotte weende, maar schaamde zich evenzeer over de houding van haar kind. En zoo trok Jack naar Etiolles om de villa te „bewaren", die d'Argenton nog altijd niet had kunnen verhuren. Hij zag de plek weder, waar hij de gelukkige jaren zijner jeugd had gesleten, en in zijn hart hoorde hij de zachte, versterkende stem der vrije natuur, die hem toeriep:

„Kom tot mij, arm kind, rust aan mijn hart, dat zoo kalm klopt! Ik zal u in mijn armen omstrengeld houden, ik zal voor u zorg dragen. Ik heb balsem voor alle wonden, en wie dien balsem zoekt, is reeds genezen."

IV.

Het zou blijken, dat de vriendelijke stem der natuur niet gelogen had. Zij had balsem ook voor deze wonden. Maar evenzoo ontlook voor Jack nieuw leven uit den hernieuwden omgang met Rivals, die, wel door d'Argenton met den diefstal, maar niet met den waren dader bekend gemaakt, zich om het lot van den knaap niet veel meer had bekommerd. Vooral Cecile, Jack's vroegere speelnoot, oefende eenen heilzamen invloed uit. Voor haar schaamde hij zich over zijn verleden en zijn schandelijk gedrag, om harentwille liet hij het drinken na. Zijn ziel, die gestorven scheen, herleefde weder. Toch greep soms de wanhoop hem aan. Wat had hij kunnen wezen, indien hij had mogen werken om de echtgenoot te worden van dàt

meisje! Hij was als de schipbreukeling, die te vergeefs worstelt tegen de golven en op een afstand van slechts enkele armslengten in den heerlijken zonneschijn het strand ziet schitteren, waarop de visschers hunne netten drogen. Voor het eerst kwelde hem thans het denkbeeld, dat hij een bastaard was. Toen hij zijn moeder op nieuw ondervraagde naar zijnen vader, noemde zij een anderen naam, dan dien zij vroeger hem had opgegeven. Wellicht wist de ongelukkige zelve den rechten naam niet. Kon het anders, of in Jack's harte moest hierdoor de vertwijfeling wassen en daarmede de verleiding, die in de gestalte van den bedwelmenden drank hem verstroosting bood, doch die hij moedig afsloeg? Lichamelijke krankte bracht hem in het huis van dokter Rivals. Zeer tegen den zin van d'Argenton, die den omgang met den geneesheer had verbroken en het Jack zeer euvel duidde, dat deze zich aan zijnen „vijand" aansloot. En toen Charlotte den armen Jack kwam opzoeken, begon deze zich tegenover Cecile te schamen over zulk een moeder, die steeds dieper onder het juk van den zelfzuchtigen d'Argenton gebukt ging, maar, dank zij haar hartstocht voor den nietswaardige, ook steeds even opgeruimd en zorgeloos bleef.

De liefde der beide jongelieden was voor dokter Rivals geen geheim. Zij was hem een vreugde. Niets stond haar in den weg dan de maatschappelijke positie van Jack. Immers, ook over de geschiedenis van Cecile's geboorte hing een sluier. Hare vroeg gestorven moeder was gehuwd met een man, die later bleek haar omtrent zijn naam en stand te hebben misleid en spoedig in handen van het gerecht verviel. Dit alles deelde de dokter Jack mede. En toen werd door beiden het plan ontworpen, dat Jack naar Parijs terugkeeren, over dag in een fabriek werken, zóó zijn brood winnen zou, om 's avonds geneeskunde te studeeren en eens de opvolger van Rivals te worden.

Aan dat plan werd dan ook uitvoering gegeven. Jack, de de werkman-student, deelde spoedig de woning van een oud vriend, Belisaire, een leelijken, hinkenden koopman in hoeden, die met zijn waren het land rondtrok, en een der schoonste figuren van dezen belangwekkenden roman is. Belisaire heette hij, doch hij had evenzeer: onderwerping, goedheid, zelfopoffering, geduld kunnen hee-

ten, want al deze heerlijke en heilige karaktertrekken waren in den onaanzienlijken, mismaakten man vereenigd en traden o. a. aan den dag in de standvastige liefde, welke hij voor de Weduwe Weber koesterde, die later Vrouw Belisaire worden zou. Op nieuw toog Jack dus aan het werk in de fabriek. Weer ving hij het leven aan in die hel, maar hij deed het vol moed, want aan het eind daarvan wenkte hem eene Eurydice in de gedaante van Cecile Rivals.

Met zijne moeder of d'Argenton had hij geenen omgang meer. Hij hoorde niets van hen, tot eensklaps Charlotte bij hem haar toevlucht zocht. d'Argenton had haar meer en meer verwaarloosd, had haar ten laatste geslagen. Nu was de dag gekomen, waarvan zij eenmaal gesproken had, dat Jack ook voor haar brood zou kunnen verdienen. En Jack verheugde zich, dat die dag gekomen, zijn moeder gevlucht was uit de nietswaardige omgeving, waarin zij tot hiertoe zich had bewogen. Zorgeloos, onnadenkend, op nieuw toonend, dat zij evenmin de waarde van het geld kende als hare positie begreep, richtte Ida de Barancy — zij had haren vroegeren naam hernomen — de gemeenschappelijke woning voor haar en haren zoon in. Maar alras kwam het uit, dat zij voor een zoo stil leven, als thans haar lot werd, ongeschikt was geworden. De bruiloft van Belisaire mocht een kleine afwisseling bieden en Ida gelegenheid geven om als een prinses te schitteren te midden dezer eenvoudige menschen, die sloofden en zwoegden voor hun dagelijksch brood, alle andere dagen gingen zoo kalm, zoo aan elkander gelijk voorbij! Haar tegenwoordige omgeving scheen haar zoo arm toe! Zij hield zich niet bezig. De verveling kwam. Ida begon met hare gedachten in het verledene te leven. En 't bleek weldra, dat zij den man nog altoos hartstochtelijk, redeloos beminde, die haar zooveel had doen lijden.

Ook bij d'Argenton was een gevoel ontwaakt, dat Ida hem onmisbaar deed schijnen. Beul en slachtoffer hadden elkander noodig. Zonder elkander was beider bestaan geheel ledig. d'Argenton schreef haar, dat zij steeds over hem beschikken kon, zoodra zij hem noodig hebben mocht. Hij zond haar verzen: „A une qui est partie." Hij kon niet dulden, dat Jack haar hart thans geheel scheen te vervullen

Meer en meer vertoonde zij zich aan hem als 't verloren ideaal en zoo ging hij op zekeren dag haar opzoeken. Hij ontmoette niet Ida maar Jack, die, man geworden, alle vrees voor den laffen gek had afgelegd, die hem flink de waarheid zeide en ten slotte de deur wees. Doch Jack hoopte te vergeefs zijn moeder bij zich te houden. De magneet trok het ijzer aan. In stilte had de arme jongen een vriendelijker woning gehuurd en die keurig laten inrichten. Maar toen Belisaire Ida, voor wie alles een verrassing had moeten blijven, derwaarts brengen zou, bracht hij niet Ida de Barancy, maar slechts de tijding mede, dat Ida was vertrokken naar d'Argenton, die haar had geschreven dat hij ziek was.

En zoo deelde Jack op nieuw met Belisaire diens oude woning. Met de studie ging het goed, maar zijn gezondheid ging steeds meer achteruit. Jack vergde te veel van zijn krachten en overspande zich. Nu kwam na zooveel leeds een nieuwe slag. Cecile Rivals wilde niets meer van hem weten. Zij had zich, beweerde zij, vergist, toen zij vroeger gemeend had hem lief te hebben. De waarheid, door haar zorgvuldig voor haren grootvader verborgen gehouden, was dat zij met het geheim harer geboorte bekend was geraakt en, niet wetend dat de dokter reeds alles aan Jack had verhaald, zich nu de liefde van dezen vriend harer jeugd niet meer waardig achtte. 't Zou spoedig blijken, hoe zwaar de arme Jack door dezen laatsten slag getroffen werd. Inmiddels zetten Ida en d'Argenton hun zorgeloos, zelfzuchtig bestaan voort. De laatste had wel gehoord, dat Jack ziek was, maar het bericht zorgvuldig voor de moeder verborgen gehouden.

En toch was de toestand van den armen Jack hoogst ernstig! De hoest was voortdurend verergerd, de koorts had een zeer bedenkelijk karakter aangenomen. Jack had zijn werk moeten staken. Daarmede hielden ook de verdiensten op, en dat juist nu, nu er buitengewone onkosten gemaakt worden moesten. De goede Belisaire en zijn voortreffelijke vrouw hielpen wat zij helpen konden, doch waren arm. Het eene stuk huisraad voor en het andere na werd naar de bank van leening gebracht. Ten slotte moest een beroep worden

gedaan op de publieke liefdadigheid en Jack naar het hospitaal worden gebracht.

Hoe Jack daarin werd opgenomen, moet Alphonse Daudet zelf verhalen. We krijgen daardoor opnieuw gelegenheid de schrikkelijke juistheid zijner teekening te bewonderen.

„Het was nog vroeg, toen zij bij het centraal-bureau van aangifte aankwamen. Toch was de groote wachtkamer reeds gevuld met een menigte, die sinds lang op houten banken rondom een snorrende en vonken spattende kachel had plaats genomen. Er heerschte daar een verstikkende, zware, slaapverwekkende atmospheer, waardoor dezelfde staat van verdooving werd medegedeeld aan allen, die zich in dat vertrek ophielden: aan de ongelukkigen, die zonder eenigen overgang van de koude op straat in deze badstoof kwamen, aan de geëmployeerden, die aan het uiteinde der zaal achter een glazen beschot met schrijfwerk bezig waren, aan den oppasser, die met een bedrukt gelaat de kachel vulde. Toen Jack aan den arm van Belisaire binnen trad, keerden alle blikken zich tot hem, bits en ongerust.

„Komaan! ... nog een ..." schenen zij te zeggen. Inderdaad in de hospitalen is de opeenhooping zoo groot, elke lijdenssponde wordt zoo misgund, er wordt daarom zoo gekuipt, getwist. Het helpt niet, of het stedelijk bestuur wezenlijk zijn krachten inspant, of de liefdadigheid telkens weer haar best doet, er zijn altijd meer zieken dan er plaatsen zijn om ze te ontvangen. Dat komt, omdat het wreede Parijs de kunst verstaat om allerlei soort van kwalen in het leven te roepen, om nieuwe en zeer saamgestelde kwalen uit te vinden met behulp van ondeugd en gebrek en van die duizende combinatiën, welke door deze beide bestanddeelen van het lijden gevormd worden kunnen. Talrijke, deerniswaardige staaltjes van die kunst waren daar op de vuile banken bijeengebracht. Naar gelang zij binnen kwamen, werden zij in twee klassen gescheiden: aan den eenen kant de gekwetsten, zij die door werktuigen, door kamraderen van stoommachines, door het sterkwater van verwerijen gekwetst, verminkt waren, ledematen, het gezicht hadden verloren; en aan den anderen kant de koortslijders, de bloedeloozen, de teringlijders, met sidderende leden en verschillende soorten van hoest, met holle hoest en met scherpe hoest, die als het ware op elk-

ander schenen te wachten om dan te gelijkertijd los te barsten als de instrumenten van een oorverscheurend orkest. En welke kleederen, welke schoenen, welke hoeden, welke manden! 't Hing alles aan lappen en flarden, 't was alles door de goot gesleurd, vol modder, want evenals Jack waren deze ongelukkigen te voet hierheen gekomen. Allen wachtten met groote angst het onderzoek van den geneesheer af, dat hun al dan niet een bewijs van opname in het hospitaal verschaffen zou. Men moest hen dan ook onder elkander hooren spreken over hunne kwalen, die ze met opzet vergrootten, daar zij hunne buren wilden overtuigen, dat zij veel zieker waren dan dezen. Jack luisterde naar die droefgeestige gesprekken, gezeten tusschen een dikken, pokdaligen man, die erg hoestte, en een ongelukkige jonge vrouw, die in een zwarten omslagdoek de schaduw van een lichaam hulde en een smal gezicht, waarvan de neus en de lippen zoo dun en zoo bleek waren, dat nog maar alleen de oogen schenen te leven, twee oogen die schril vóór zich uit staarden naar het naderend visioen van haar jongste uur. Een oud vrouwtje met een mand aan den arm bood beschuitjes en stoffige harde broodjes aan deze koortslijders, aan deze stervenden te koop aan, door iedereen afgewezen en telkens haar loop op nieuw beginnend. Eindelijk ging de deur open en verscheen een klein, bewegelijk heer.

De geneesheer!

Terstond staakten de gesprekken op alle banken, terwijl de hoestbuien nog heviger, de gezichten nog langer werden. Terwijl hij zijn verstijfde vingers aan de steenen plaat van de kachel verwarmde, zag de dokter de zieken in het rond aan, met dien verstandigen, onderzoekenden, vasten blik, die dronkaards en slechte lieden zooveel onrust aanjaagt. Toen begon hij de ronde te doen door de zaal, gevolgd door een knecht, die toegangsbiljetten voor de verschillende hospitalen uitreikte. Welk een blijdschap voor die ongelukkigen, wanneer zij geschikt werden verklaard om in het gasthuis te worden opgenomen! Welk een teleurstelling, welke smeekgebeden, zoodra zij hoorden dat zij niet ziek genoeg waren! Het onderzoek was vluchtig en wel wat ruw, omdat er veel menschen waren, die geholpen moesten worden, en omdat arme lieden niet kunnen eindigen, wanneer zij over hun kwalen spreken, en aller-

lei geschiedenissen daarmede in verband brengen, die voor den geneesheer volstrekt van geen belang zijn. Men begrijpt niet, hoe groot de onwetendheid, de stompzinnigheid, de onnoozelheid van het volk is, dat dikwijls verlegen is een naam te noemen, een adres op te geven, dat bang is iets verkeerds te doen en juist door die vrees uitweidt over ten eenenmale onverschillige dingen.

— En jij, vrouwtje, wat heb je? vraagt de geneesheer aan een vrouw, die een kind van een dozijn jaren naast zich heeft.

— Ik ben het niet, mijnheer, het is mijn jongen.

— Nu, wat heeft dan je jongen?... Komaan, haast je wat.

— Hij is doof, mijnheer... Dat heeft'i gekregen... ik zal u dat eens vertellen...

— Zoo, is hij doof?... En aan welk oor?

— Hoofdzakelijk aan z'n beide ooren, mijnheer.

— Hoofdzakelijk... hoe zoo?

— Ja, ziet u mijnheer... Kom, Eduard, sta ereis op, als er tegen je gesproken wordt... Aan welk oor ben je doof?... zeide zij tot den jongen, terwijl ze hem schudde om hem te doen opstaan.

Maar deze bewaarde een stomp stilzwijgen.

— Aan welk oor ben je doof?... schreeuwde de moeder opnieuw.

En toen de arme jongen roerloos bleef staan, ging zij voort:

— Zoo als u ziet, mijnheer, 't is net als ik zeg... hoofdzakelijk aan beide ooren.

Iets verder richtte de dokter het woord tot den dikken, pokdaligen man, die naast Jack zat.

— Waar sukkel je aan?

— Aan de borst mijnheer... Ik heb hier iets, dat me zoo brandt.

— A, zoo, brandt je borst je... Zeg eens, drink je niet wel eens brandewijn? zoo van tijd tot tijd?

— O, mijnheer, nooit van z'n leven, gaf de ander verontwaardigd ten antwoord.

— Zoo, heel best, ge drinkt nooit brandewijn. En wijn, drink je dien wel eens?

— Ja, mijnheer, zoo precies genoeg.

— En wat is voor jou precies genoeg? Ik houd het er voor, dat dit verscheiden liters moet wezen?

— Nou, mijnheer, dat hangt van de omstandigheden af.

— Juist, dat begrijp ik ... Maar bijvoorbeeld op betaaldag...

— Nou, op betaaldag, u weet wel hoe het dan gaat... je komt dan met vrinden bij mekaar.

— Juist, zóó is 't, op betaaldagen drink je je een stuk in den kraag. Je bent een metselaar, je wordt elke week betaald, je bent dus minstens viermaal in de maand zoo dronken dat ge niet kunt staan.... Heel goed, je tong!

't Helpt niet, of de dronkaard protesteert; hij is wel gedwongen zijn gebrek te erkennen, hij heeft met een waren rechter van instructie te doen. Toen de geneesheer bij Jack kwam, zag hij hem oplettend aan, vroeg hij naar zijn ouderdom en of hij sinds lang ziek was. Jack gaf met groote moeite en met heesche stem antwoord.

— Laat eens zien, sta eens op, mijn jongen — zei de dokter, terwijl hij zijn oor tegen de natte kleederen van den zieke aanlegde om naar diens ademhaling te luisteren. — Ben je te voet gekomen?

— Ja, mijnheer.

— Dat is merkwaardig, dat ge in uw toestand hebt kunnen loopen. Ge hebt daarvoor veel wilskracht noodig gehad. Maar ik verbied je het nog eens te doen. Men zal een draagbaar voor u brengen.

En zich omkeerend, zeide hij tot den geëmployeerde, die de biljetten schreef:

— Charité... zaal Saint-Jean-de-Dieu.

En toen zette hij, zonder verder een woord te spreken, de inspectie voort."

Zoo kwam Jack in het hospitaal.

Den volgenden dag ging een ander geneesheer met zijn leerlingen bij de zieken rond. Bij de krib van den armen Jack gekomen, zeide hij 't een en ander over inademing en uitademing, over ademhalingsgeruisch, over een eigenaardig geknap en geknetter, over „vliegende tering" en sprak hij van een hoogst interessant geval. Maar het slot was, dat de liefdezuster Jack vroeg, of hij ook familie had, die hij wenschte te zien. Om wie zou hij zenden, dan om den goeden Belisaire en diens vrouw? Toch kon men, nadat zij waren gekomen, hem aanzien, dat hij nog aan iets anders dacht, naar iemand anders verlangde. Vrouw Beli-

saire begreep, dat Jack aan zijne moeder dacht. Haar man had vroeger te vergeefs beproefd die moeder bij haar kind te brengen, maar nu zou Vrouw Belisaire gaan en zij zou Ida dwingen te komen. En toen Vrouw Belisaire was heengegaan, hield Jack onafgewend de oogen op de deur gevestigd en riep hij telkens met heesche stem: „Ze zal niet komen — ze zal niet komen — — „Ik zeg u, ze zal niet willen komen — Ge kent haar niet; ze is een slechte moeder.... Al wat er droevigs in mijn léven is geweest, is mij van haar gekomen. Mijn hart is ééne wonde, zóóveel slagen heeft zij het toegebracht.... Toen de ander veinsde ziek te zijn, liep zij terstond tot hem, ze heeft hem sedert niet meer willen verlaten — — maar ik, ik sterf, en zij komt niet.... O booze, booze, slechte moeder! Zij is het, die mij gedood heeft, en ze wil me niet zien sterven!"

Vrouw Belisaire verliet het hospitaal, juist toen dokter Rivals en zijn kleindochter daar binnentraden. Cecile had eindelijk aan haren grootvader de ware reden medegedeeld, waarom zij Jack bedankt had. Toen waren de noodige opheldering gegeven en ging men Jack zoeken, doch het was te laat en Cecile's tegenwoordigheid verhelderde slechts de laatste oogenblikken van een stervende.

Ida de Barancy kwam met d'Argenton van een volksconcert te huis, toen haar werd medegedeeld, dat Jack in het hospitaal stervende was. Nog trachtte d'Argenton haar tegen te houden, maar in vol toilet ijlde Ida nu voort. Een oogenblik huiverde zij de ziekenzaal binnen te treden.... „Ik ben bang" — — sprak zij, maar Vrouw-Belisaire dwong haar voort te gaan en voegde haar het welverdiende woord toe: „Vrouwen als gij zijt moesten eigenlijk geen kinderen hebben."

Nog had Jack de voetstappen zijner moeder op de trappen gehoord, maar haren kreet: „Jack, mijn kind!" hoorde hij niet meer. 't Was alles zoo stil geworden..... „Dood?" gilde Ida de Baraney.... „Neen.... gaf de oude Rivals met bitterheid ten antwoord.... „neen.... VERLOST!"

V.

Juist, brave dokter, verlost! Ge weet niet half, met

welk een gevoel van verlichting we het boek uit handen leggen, waarin gij — ondanks al uw eigenaardige, goedige zwakheid — gij en uwe kleindochter Cecile met Belisaire en diens vrouw, die eertijds de Weduwe Weber heette, de eenige goede engelen zijt, terwijl al de overigen, die eenigen invloed hadden op de geschiedenis van den armen Jack, niets dan weerzin en walging wekken. In zulk een dampkring, te midden van zoo diep ellendige wezens wordt het ons te benauwd, snakken we naar lucht.

Levert de wereld die wezens op? Dat is de vraag niet, maar de vraag is: mag de kunst ze ons voor oogen brengen, zooals dat hier is geschied? En daarop antwoord ik hartgrondig: neen! neen! en nogmaals: neen! De ware kunst heeft hooger, edeler roeping. Geen bloote reproductie van de werkelijkheid, maar van de werkelijkheid zooals het kunstenaarsoog die ziet! Niet alleen „le vrai", maar „le choix dans le vrai" moet de leus zijn, waarnaar de kunstenaar zich richt. En juist dit is hier niet in het oog gehouden. Hier wordt geen straal aanschouwd der goddelijke poëzie, die een verheven licht werpt ook op het somberste, die niet uitsluitend naar de beteekenis der enkele verschijnselen vraagt, maar ook naar de beteekenis van het groote geheel, die te midden van den chaos van leed, van den brandenden strijd van menschelijke driften en hartstochten, de harmonie, de eeuwige regelmaat weet te onderscheiden. Hier is geen spoor van dat verzoenende element, dat nergens, ook in geen kunstwerk mag ontbreken. De muzen, die dezen dichter inspireerden, zijn niet de vriendelijke onsterfelijken, die den mensch liefhebben en hem doen genieten van haar licht, maar het zijn wraakgierige machten, die haar oog van de menschheid afwenden. Bij alle voortreffelijke eigenschappen, ondanks zooveel schoons blijft de *Jack* van Alphonse Daudet een treurig boek en het toppunt der kunst is daarin zeker niet bereikt.

Met de gedachte hieraan, verliezen een aantal vragen en opmerkingen, die ons op de lippen zweefden, voor ons haar belang. We hadden anders kunnen wijzen op de talrijke bijfiguren, die soms in zoo hooge mate karakteristiek zijn; op Zenaïde Roudic, die niet bang is voor hare bruidschat een echtgenoot te koopen, innig overtuigd dat zij later door hare liefde zijn hart wel winnen zal; op de overspelige

liefde van Clarisse voor den Nantees — Francesca da Rimini in eene arbeiderswoning! — en op zooveel andere typen. We hadden kunnen wijzen op de bitterheid, waarmede Daudet in *Jack* zoowel als in *Fromont jeune* over Parijs spreekt; op de minachting, waarmede hij zich over deze onze negentiende eeuw uitlaat; op den spot, dien hij uitgiet over „de oude schoolsche theoriën van de rechten van den arbeider, de toekomst van het volk, de tyrannie van het kapitaal; op de koelheid, waarmede hij aan het volk fijnheid van gevoel en nauwgezetheid van geweten ontzegt, die slechts bij uitzondering, slechts als een fijne plant, die te midden van veldbloemen is verwaaid, bij het volk gevonden worden. We hadden ten slotte kunnen vragen: wat wil dan toch deze man, die met niets vrede heeft, en die bij tegenspoed niet weet te klagen over verlatenheid, maar enkel spreekt van wanhopigen toorn?

Doch we houden opmerkingen en vragen terug. Wat baten ze ons! *Jack* blijft een treurig boek, waarin de stelling wordt gepredikt, dat aan de onschuldige kinderen de misdaad der ouders bezocht wordt; een boek, dat aan de waarde van den mensch te kort doet.

Maar de groote grief, die wij tegen de strekking van dit boek hebben, mag ons geen woord doen terugnemen van den lof, dien we daaraan hebben toegebracht. Als letterkundig product blijft het opmerkelijk in hooge mate en in meer dan één opzicht.

Onder de honderd en meer teekenachtige tooneeltjes, waarvan deze roman wemelt, kies ik nog een enkel uit, waarin de dichter zich met den minst somberen trek op het gelaat vertoont en juist daardoor ons te meer doet betreuren, dat hij niet voortdurend ons zóó te genieten gaf.

Het is de bruiloft van Belisaire.

Toen de plechtigheid voor den ambtenaar van den burgerlijken stand was afgeloopen, trok de bruiloftsstoet van Belisaire en Vrouw Weber naar het spoorwegstation van Vincennes, om zich naar Saint-Mandé te begeven, waar het bruiloftsmaal wachtte in een restaurant, welks geschreven adres Belisaire diep in zijn zakken verborgen had.

„Die aanwijzing was niet onnoodig, want er stonden daar bij den ingang van het bosch vier of vijf inrichtingen bijeen,

bijna geheel aan elkander gelijk en met hetzelfde uithangbord: BRUILOFTEN EN DANSPARTIJEN. Toen de stoet van Belisaire er aankwam, was de zaal nog niet vrij en in afwachting daarvan maakte men een wandeling om het meer van Vincennes, dat het „Bois de Boulogne" der lagere standen genoemd worden mag. Er waren een aantal andere bruiloftspartijen, wier maaltijd reeds was afgeloopen, of die in de open lucht zaten te smullen. Op het groene grasperk kwamen witte kleedjes, zwarte pakken en uniformen aardig uit; er is bij zulke partijen altijd iemand in uniform, een soldaat, of een kweekeling van een middelbare school. Al die menschen lachten, zongen, vermaakten zich, gilden, liepen elkander na en dansten rondom draaiorgels. De mannen hadden vrouwenhoeden opgezet en de vrouwen het hoofddeksel der mannen op haar hoofd geplaatst. Men zag achter de heggen dat sommigen bezig waren in hun hemdsmouwen blinde-mannetje te spelen, men zag er paartjes, die elkander omhelsden, of een bruidsjuffer, die de afgescheurde stroken van het kleedje der jonggehuwde vast hechtte. Wat lieten de arme meisjes haar witte gesteven kleedjes over het grasveld slepen, zich voor één dag verbeeldende, dat zij elegante dames waren! Juist dat is het, wat het volk bij zijn vermaken zoekt, een illusie van rijkdom, een overgang uit hun stand in de maatschappij tot dien der benijden en gelukkigen dezer wereld!

Melancholiek wandelden de gasten van Belisaire te midden van de stof en het geraas dezer bruiloftkermis, beschuitjes en koekjes knabbelend in afwachting van den zoo gewenschten maaltijd. Het ontbrak hun niet aan vroolijkheid, gelijk zoo aanstonds zou blijken, maar voor het oogenblik hield de honger de uitbarsting der vreugde tegen. Eindelijk kwam een der gasten, dien men als veldontdekker had vooruit gezonden, met het bericht terug, dat alles gereed was, dat men slechts aan tafel behoefde te gaan, en spoedig sloeg men den weg naar den restaurant in.

Het maal was aangerecht in een dier groote zalen, die door beweegbare schotten kunnen worden afgedeeld en die met fletse kleuren geschilderd, met verguld lijstwerk afgezet en van doffe spiegels voorzien zijn. Men hoorde in het eene vertrek uitstekend wat in het andere gebeurde, het gelach, het

klinken met de wijnglazen, het roepen om de bedienden en het ongeduldig schellen. De lauwwarme atmospheer, die hier heerschte, en het kleine, regelmatig aangelegde tuintje, gaven precies den indruk, dat men zich in een ruime badinrichting bevond. Evenals op het stadhuis waren ook hier de genoodigden door een zeker gevoel van eerbied en vrees bevangen voor die groote gedekte tafel, aan beide uiteinden versierd met een bouquet van kunstmatige oranjebloesems, met onmogelijke pronkstukken van pasteibakkerskunst, met groen en rood suikerwerk, dat daar sedert eeuwen onveranderlijk had gestaan, dat er op gemaakt was om dag in dag uit op een bruiloftsmaal te prijken, en dat met zwarte spikkels was bezaaid door een aantal opvolgende geslachten van vliegen, die nog zich daarop kwamen neerzetten, ofschoon de knechts ze met servetten trachtten te verjagen. Al wachtende op Ida de Barancy, die niet kwam, nam men plaats. De jonggehuwde man wilde naast zijn vrouw gaan zitten, maar een zijner zusters zeide, dat dit niet meer gebruikelijk was, dat het niet paste, dat ze tegenover elkaar moesten plaats nemen. En na een lang debat gebeurde dit ook. Zoo begon de maaltijd, die voor de familie van Belisaire niet veel opwekkends had. Belisaire was voor haar altoos een melkkoe geweest en zijn huwelijk had aan een deel harer inkomsten een eind gemaakt.

In den beginne at iedereen in alle stilte, vooreerst omdat men geweldigen honger had en dan ook omdat men eenige verlegenheid gevoelde tegenover die heeren in zwarte rokken, die hen bedienden, en wier strak gelaat Belisaire te vergeefs door zijn goedigen glimlach trachtte te ontplooien. Een zonderling soort, de knechts van zulke pleziertuinen, met hun afgeleefde, stompzinnige of brutale gelaatstrekken, gladgeschoren kinnen en sierlijk geknipte bakkebaarden, die aan hun mond zekere ironische of strenge uitdrukking geven, iets dat hen op ambtenaren doet gelijken! Men had hen kunnen houden voor burgemeesters, die afgezet en tot zoo vernederend bedrijf gedwongen waren. Grappig was de verachtelijke blik, waarmede zij op al deze geringe lieden neerzagen, op de stumperts, die genoodigd waren tot een diner van niet meer dan twee gulden vijftig per couvert. Dat hooge cijfer van twee en een halve gulden, waaraan elk der gasten

met stille bewondering dacht en dat een gloriekroon van weelde en overdaad vlocht om de slapen van Belisaire, die rijk genoeg was om in éénen honderd franc voor zijn bruiloftsmaal te besteden, boezemde den knechts niets dan een diepe minachting in, die hare uitdrukking vond in de knipoogjes, welke zij met elkander wisselden, en in de ernstige, onverstoorbare houding, die zij tegenover de gasten in acht namen. Belisaire had een dezer heeren naast zich staan, die hem met een heiligen eerbied vervulde, hem als 't ware daaronder gebukt deed gaan; vlak tegenover hem, achter den stoel van zijn vrouw stond een ander, die hem zoo onaangenaam bleef aanstaren, dat de arme marskramer, ten einde aan dit drukkend toezicht te ontsnappen, het „menu" opnam, dat aan zijn linkerhand lag, en het onophoudelijk las en nog eens las. Hoe oogverblindend was die lijst! Te midden van sommige woorden, die gemakkelijk te herkennen waren, bijvoorbeeld *eendvogels, raapjes, ossenhaas, snijboontjes* rezen daar grootsche of vreemdklinkende namen omhoog, namen van steden, generaals, veldslagen, *Marengo, Richelieu, Chateaubriand, Barigoule* en tegenover deze was Belisaire zoowel als al de overige genoodigden één en al verbazing. En dat men van al die gerechten zou eten! Men stelle zich het hoofd van een dier ongelukkigen voor, wanneer men hem twee soorten van soep presenteerde: „bisque of purée Crecy?....", twee soorten van Spaanschen wijn: „Xeres of Pacaret?...." evenals men u in sommige gezelschapsspelen de namen van bloemen opgeeft, die tot niets dienen dan om panden te verbeuren. Hoe zouden ze een beslissing kunnen nemen! Ieder aarzelde, en koos dan op goed geluk af. Het deed er trouwens niet veel toe, welke soort men koos; de eene soep zoowel als de andere was niets dan lauw, flauw water, de beide flesschen bevatten slechts hetzelfde geele, troebele vocht. De gasten wierpen elkander schichtige blikken toe, gluurden hoe hun buren het aanlegden, en welk van de vele in vorm zoo verschillende glazen ze den knecht toereiken moesten. Slechts één hunner wist zich uitstekend te redden; hij dronk alles uit hetzelfde glas en wel uit het grootste. Kortom, zooveel zorgen, zooveel gedwongenheid maakten het begin van dezen maaltijd vol illusiën buitengemeen koud. De jonggehuwde vrouw was de eerste, die aan dezen bespottelijken toe-

stand een eind wist te maken. Zij was een voortreffelijke vrouw, die volkomen juist redeneerde en eigenlijk zichzelve op haar gemak bracht, toen zij tot haar kind zeide:

— Geneer je niet, beste jongen, geneer je niet, eet maar van alles. Het kost geld genoeg om er eens van te smullen.

Dit woord vol wijsheid oefende invloed uit op het gezelschap en weldra kon men hen hooren eten en ging er een algemeen gelach op aan tafel, waar men telkens vooral om brood vroeg. Het geslacht-Belisaire gaf eenigermate een wanklank in deze algemeene vroolijkheid. De jongeren ginnegapten en de oude heer knorde en snauwde iedereen af, ook zijn zoon, die dwars over tafel heen zijn jonge vrouw aanbeval om eens op „het bord van vader", of op „het glas van vader" te letten. Hoe was het Vrouw Weber mogelijk geweest haren armen marskramer aan de tyrannie van deze familie te onttrekken? Alleen de tooverkracht der liefde was in staat geweest deze revolutie tot stand te brengen. Zij nam de verantwoordelijkheid daarvan op zich, was bereid aan allen tegenzin, aan allen wrok, aan allerlei bitse toespelingen het hoofd te bieden; ze lachte tegen iedereen met haar breed, maar vriendelijk gezicht en vulde dapper het bord van haren jongen, zeggende: „Geneer je niet, vriendje, geneer je niet!" Het feest begon geanimeerd te raken, toen een geritsel van zijde zich liet hooren, de deur wijd openging en Ida de Barancy, gehaast, glimlachend, schitterend binnentrad."

Ze had haar prachtigste kleedje aangetrokken, blijde dat zij zich nog eens „kleeden" kon; iets dat, sinds zij een maand lang met Jack samenwoonde, slechts zelden voorkwam. Zij bracht een onbeschrijfelijk effect te weeg. De wijs, waarop ze naast Belisaire ging zitten, haar handschoenen in haar glas stopte, een der indrukwekkende knechts een wenk gaf haar het „menu" te geven, hen op haar wenken deed vliegen, hardop lachte, een tabouret, een glas Selters-water vroeg en dus toonde precies te weten, wat er zoo al in een restaurant te koop was, dompelde het gansche gezelschap in de grootste verbazing en veroorzaakte dezelfde diepe stilte, die er in den beginne geheerscht had. Het was weer niets vroolijk, tot Ida de Barancy voorstelde met de jonggehuwde van plaats te wisselen en er een algeheele omkeer

volgde, die het maal inderdaad tot een bruiloftsmaal stempelde.

„Iedereen at of liever scheen te eten. De knechts vlogen, ik weet niet hoeveel maal, rondom de tafel, meesterstukken van behendigheid verrichtend, twintig personen bedienend van één eendvogel, van één kip, die zoo knaphandig was gesneden, dat ieder er wat van kreeg en men nog voor de tweede maal iets nemen kon. En de doperwtjes „à l'anglaise, rolden als hagel over de borden, en de snijboontjes, ook „à l'anglaise", werden op een hoek van de tafel met zout, peper en een beetje boter (en welke boter!) door een knecht klaar gemaakt, die bitter lachte toen hij dit ongezonde mengsel door elkander roerde! Maar het mooist van alles was de komst van den Champagne. Met uitzondering van Ida de Barancy, die er in haar leven veel van had gedronken, kenden allen dezen wonder-wijn slechts bij naam, en reeds dat woord: Champagne! alleen beteekende voor hen schatten, boudoirs en weelderige gastmalen. Ze spraken in stilte met elkander daarover, wachtten op den Champagne en keken, of die nog niet kwam opdagen. Eindelijk verscheen aan het dessert een knecht, die een flesch droeg met een zilveren hoed, en zich gereed maakte haar met een tang te ontkurken. Toen de zenuwachtige Ida, die geen gelegenheid voorbij liet gaan om een „pose" aan te nemen en hare bekoorlijkheden in het volle licht te plaatsen, zich de ooren dicht stopte, maakten ook de overige vrouwen zich gereed een vreeselijken knal te hooren. Er kwam echter niets van. De kurk ging er heel natuurlijk af, zonder eenigen knal, evenals alle kurken ter wereld en onmiddellijk rende een der knechts, met de flesch in de hoogte, om de tafel heen, terwijl hij zeer snel riep: „Champagne ... Champagne ... Champagne!" De glazen werden hem toegestoken, terwijl hij het kunststukje van de onuitputtelijke flesch verrichtte. Er was schuim voor twintig personen en op den bodem van het glas eenig scherp, prikkelend vocht, dat iedereen met eerbied opdronk; zelfs bleef er, nadat het kunststuk was volbracht, nog iets in de flesch over, ten minste Jack, die vlak tegenover de deur zat, zag den knecht bij het heengaan de flesch aan den mond brengen. Doch dit doet er niet toe, de tooverkracht van het woord: Champagne is zóó groot, er is zóó-

veel Fransche vroolijkheid in het kleinste blaasje van zijn schuim, dat van dit oogenblik af een wonderbaarlijke levendigheid de gasten beving. Bij de Belisaire's openbaarde die zich als een buitengewoon groote roofzucht. Ze plunderden al het kleine dessert-werk, dat op tafel stond, hoe oudbakken het was, zeggende dat men beter deed het mede te nemen dan het aan de knechts over te laten. Onder een algemeen gegiegel presenteerde men eensklaps aan de jonggehuwde een schotel bonbons, waaronder een rood-achtig en blauw bakerkindje van suiker lag, iets dat men op zulke partijen nooit nalaat aan het jonge vrouwtje aan te bieden. Maar de kleine jongen, die Vrouw Weber reeds bezat, maakte, dat zij zich door die grove traditioneele grap niet gekwetst kon gevoelen. Ze lachte er nog harder om dan de anderen, terwijl Belisaire een kleur kreeg, een kleur kreeg..."

Er werd gezongen; sentimenteele en minder stichtelijke liedjes; de knechts, die de tafel zagen plunderen, ruimden eensklaps alles op; het diner was afgeloopen; de gasten keken elkander aan met oogen, waarin duidelijk was te lezen, hoe jammer zij dit vonden; men hoorde in de andere vertrekken, naast hen, boven hen, dansen en werd toen door een onweerstaanbare lust tot dansen aangegrepen. Belisaire wist een muziekant op te duiken, die met een flesch wijn bij zich op een verhevenheid ging zitten, de viool tegen de kin steunde en toen begon. Vooruit maar met de muziek, tot morgenochtend toe, zoo ge wilt! De vrouwen knoopten een zakdoek om haar middel, een maatregel van voorzorg tegen de handen hunner dansers. Men danste in dolle vroolijkheid en Ida de Barancy deed met zooveel vuur mede, dat men de gedachte niet op zijde kon zetten, dat zij hier aan de dagen van haar verleden herinnerd werd. Zoo groot werd de opgewondenheid, dat de gasten der andere partijen aan de deur eens een kijkje kwamen nemen. Zij mengden zich onder de genoodigden van Belisaire en de geheele bende sprong, juichte, en dronk bovenal wonderbaarlijk veel van den gesuikerden wijn, dien de knechts in saladebakken binnenbrachten. Gelukkig had de bakker, voor wien de jonggehuwde vrouw brood rondbracht en die tot de genoodigden behoorde, in een gulle bui alle verdere onkosten voor zijne rekening genomen. De dag brak aan; sinds lang was het

voorkind van Vrouw Belisaire in slaap gevallen. Eindelijk gelukte het Jack zijne moeder te verwijderen. Het werd tijd. Sommigen van de gasten begonnen bij den dans de meest gewaagde houdingen aan te nemen, of dansten een „cavalier seul" op de handen, zonder daarbij hun sigaar uit den mond te verliezen.

„Ook de jonggehuwden hadden in stilte hunne vroolijke gasten verlaten. Er ging geen spoortrein op dit vroege uur; er liep geen omnibus. Zij besloten te voet door het bosch van Vincennes huiswaarts te keeren; Belisaire droeg het kind op zijn schouder en gaf zijn vrouw een arm. Wat was de frissche morgen hun welkom, na zoolang in den verstikkenden dampkring van de kroeg te hebben geademd, die er bij het aanbreken van den dag ook zoo treurig uitzag! Het tuintje was bezaaid met leege flesschen, met groote waterbakken, waarin glazen werden gespoeld en met stukken mousseline en gaas, die door den lompen voet der dansers van het kleed hunner danseressen waren afgetrapt. Terwijl men in de benedenzaal nog het gejoel en het krassend geluid der viool hoorde, openden de knechts, met slaperige oogen maar altijd vol bewustzijn hunner ontzettende meerderheid, de vensters der bovenverdieping, stofden zij den vloer en begonnen zij alles voor de volgende voorstelling gereed te maken. Lieden, die van vermoeienis bijkans omvielen, met vaal bleeken tint, vroegen al dommelend naar een rijtuig of vielen op de bank voor de deur in slaap, terwijl zij den eersten trein afwachtten. Er werd aan het kantoortje van den herbergier getwist bij de afrekening, er werden familieveeten opgerakeld en uitgemaakt, er werd ook gevochten. Belisaire en zijn vrouw hadden deze slachtoffers van het plezier spoedig ver achter zich gelaten. Gelukkig, krachtig, met opgeheven hoofde loopend, sloegen zij met snelle schreden een zijweg in, nog vochtig van den morgendauw, vol van het gezang der kleine vogeltjes en van de onbestemde geluiden van den morgen, en zoo keerden zij naar Parijs terug langs heerlijke lanen, die door bloeiende acacia's waren overschaduwd. Het was een geducht eind, maar de weg scheen hun niet lang toe. Het kind sliep al dien tijd en leunde vertrouwelijk met zijn hoofd tegen de borst van den marskramer; het werd niet eens wakker, toen men, te

zes uur te huis gekomen, het in zijn manden wieg neerlegde. Onmiddelijk trok Vrouw-Belisaire haar mooie, donkerblauwe japon uit, zette zij haar muts met bloemen af en deed ze haar grooten, geruiten voorschoot voor. De Zondag bestond voor haar niet. Ze begon dus weldra haar gewonen loop om brood bij de klanten te brengen, en terwijl haar man en haar kind daar boven zoo vast sliepen, liet de brave vrouw haar „b'lieft u brood?" met een soort van moedige tevredenheid aan de deur harer klanten weerklinken, alsof zij op datzelfde oogenblik begonnen was al de voor deze schitterende bruiloft gemaakte kosten weer in te verdienen."

V.

Wat zou deze dichter ons hebben kunnen geven, indien hij had willen opmerken, dat het leven niet enkel schaduw is!

Doch nu is het pessimisme oorzaak, dat dit boek geen boek is geworden vol zonnestralen, maar vol duisternis, vol leed, vol vertwijfeling; een boek ja ook vol „medelijden", maar bovenal vol „toorn" en „ironie"!

Amsterdam, in Juni, 1876.

NIEUWE UITGAVEN.

Handboek der algemeene geschiedenis, door Dr. Georg Weber. Vijf deelen. Tweede herziene en vermeerderde druk. — Zutphen, W. J. Thieme & C°. 1874—1876.

Historische atlas der algemeene geschiedenis, afbeeldingen en kaarten. Bewerkt onder toezicht van Dr. G. J. Dozy. — Zutphen, W. J. Thieme & C°.

Een voortreffelijk werk is onlangs compleet geworden met de verschijning van het vijfde of laatste deel der nieuwe Hollandsche uitgaaf van Weber's Handboek der algemeene geschiedenis. Met de voltooiing van dezen omvangrijken arbeid wensch ik den bewerkers, zoowel als den uitgevers, van harte geluk. Het publiek waardeere de moeiten en kosten daaraan besteed!

Trouwens ik kan ditmaal niet vreezen, dat het zich ondankbaar zal betoonen. Ik acht het zelfs geheel overbodig, als ter aanbeveling van deze uitgaaf, veel tot lof van het wichtige, in alle opzichten degelijke Handboek te zeggen.

De verdiensten van den geschiedschrijver Weber zijn bekend en sedert jaren, zoowel in zijn vaderland als daar buiten, erkend. Getuigen de zestien uitgaven die de oorspronkelijke tekst van het Handboek mocht beleven en die ten deele elkander met verbazingwekkende snelheid opvolgden. Getuigen de reeds bestaande Italiaansche, Poolsche, Spaansche en Fransche vertalingen van dezen uitnemenden gids door de kronkelpaden en langs de vriendelijke velden der wereldhistorie. Getuigen, wat Nederland betreft, de groote ingenomenheid waarmede de eerste Hollandsche vertolking ten jare

1862 werd begroet en de behoefte, die zich sedert lang deed gevoelen, aan een nieuwe verschijning van het uitverkochte Handboek.

Wie overigens, ter opscherping van het geheugen, of ter nadere kennismaking met den Heidelberger hoogleeraar, naar bijzonderheden betreffende 's mans leven mocht vragen, om goed te weten wie hij eigenlijk is, aan wiens leiding hij zich zal overgeven, leze de belangwekkende „Levensschets van den geschiedschrijver Georg Weber", waarmede Dr. A. W. de Klerck den tweeden druk van het Handboek heeft verrijkt. Geen inleiding geschikter dan deze om eerbied en liefde te wekken voor een schrijver, met wien men zich jaren lang zal bezighouden.

Het is immers de bestemming van een Handboek, niet doorgelezen en in de kast gezet, maar telkens bij vernieuwing geraadpleegd te worden? Ik betwijfel geen oogenblik de juistheid der verklaring, meermalen door bevoegde personen afgelegd, dat het aangekondigde werk, voor leeraars en leerlingen beiden, een uitstekende handleiding is, bij het geven of ontvangen van middelbaar en hooger onderwijs in de algemeene geschiedenis. Maar niemand meene, dat deze Weber alleen op hoogere burgerscholen, gymnasia en in akademische kringen een welkome gast mag heeten. Integendeel, ieder beschaafd man en elke ontwikkelde vrouw heeft iets en kan zeer veel hebben aan dit Handboek. Hoe dikwerf gebeurt het niet, dat wij, naar aanleiding onzer lektuur, naar aanleiding onzer studie, of naar aanleiding onzer gesprekken, iets naslaan, of een geheele periode ons eens weder levendig voor den geest willen plaatsen, gelijk zij zich daar weleer in scherp geteekende omtrekken bevond? Maar de kleuren zijn door den tijd dof en de lijnen bijkans onzichtbaar geworden. Het hoofd had zich, na de leerjaren, ook tot zooveel moeten leenen! Hier kan Weber's Handboek de beste diensten bewijzen. De zaakrijke inhoud voorziet in de behoefte aan een schat van bijzonderheden, binnen een beknopt bestek te zamen gebracht. De indeeling maakt het overzien van deze of die gebeurtenis, periode enz. gemakkelijk. Toch is de stijl levendig en de vorm aangenaam genoeg om elke minder verkwikkelijke gedachte aan een „schoolboek" verre te houden.

Ware het nog noodig, ik zou er op wijzen, dat bij Weber,

ook in zijn Handboek, de geschiedenis meer is dan een dor verhaal van feiten, meer dan een opsomming van de oorlogen die gevoerd zijn en de groote mannen die op, of in de onmiddellijke nabijheid van troonen en troontjes hebben geheerscht. Wij zien, aan zijn hand, de volken leven en streven, opkomen, bloeien, helaas ook veranderen, ten ondergang neigen en bezwijken. Wij hooren het wapengekletter, dat hen deed beven en juichen; maar wij slaan ook de werking gade van opvoeding, onderwijs en beschaving; onze aandacht wordt mede gevestigd op den aard en de vruchten van het godsdienstig en zedelijk leven, van het wijsgeerig denken en de beoefening van wat vroeger en later tot het gebied van kunsten en wetenschappen placht gerekend te worden. De geschiedenis, gelijk Weber haar beschrijft, is de beknopte schildering van het grootsche tafereel der geleidelijke — trouwens niet altijd regelmatige, noch steeds in rechte lijn, veeleer en zigzag zich voortbewegende — ontwikkeling der menschheid, beschouwd niet uitsluitend van haar stoffelijke, maar inzonderheid ook van haar geestelijke zijde. Beurtelings treffen ons, in gezelschap van dezen gids, haar zwakheid en haar kracht, de rijkdom der in haar boezem sluimerende talenten en het jammerlijk gebruik dat zij niet zelden maakt van haar edelste vermogens, de heerlijke ontplooiing harer treffelijkste gaven en de beklagenswaardige ondergang van haar eens zoo bloeiend werken, leven, streven, nu eens op dit, dan eens op dat gebied, heden in dezen, morgen in genen kring van denken, gevoelen, willen, handelen. Zoo bij de oude, zoo bij de middel, zoo bij de nieuwe geschiedenis. De verdeeling der stof moge niet overal dezelfde zijn, de bewerking ademt één geest: onkreukbare trouw in de schildering van het verleden, naar de best gewaarborgde en jongste uitkomsten van het geschiedkundig onderzoek; onverpoosde liefde voor het onderwerp waaraan hij zijn krachten wijdt; een zooveel mogelijk volledige, veelzijdige beschrijving van de menschheid gedurende het tijdperk harer beschaving; levend geloof aan den vooruitgang van ons geslacht, en vast vertrouwen op de verwezenlijking der schoonste idealen.

Met warmte, hoewel vrij van valschen hartstocht, is het Handboek geschreven, in een stijl die bij het onderwerp past.

Natuurlijk zijn niet alle gedeelten even boeiend en aangenaam om te lezen. Dat ligt in den aard der veelkleurige en veelsoortige stof. Even natuurlijk is het, dat de geschiedvorscher van beroep, zoowel als de leek in het vak, dat hij echter bemint, hier en daar zal meenen, dat een ter zijde gelegde of bestreden opvatting liever op den voorgrond geplaatst of verdedigd had moeten worden. Gelijk ieder, die een algemeene geschiedenis schrijft, moest Weber vaak kiezen tusschen hetgeen onder geleerden nog niet tot een allen bevredigende oplossing kon komen. Dat die keus echter nooit ondoordacht was, zal ieder deskundige toestemmen, al mocht hij aarzelen, de gronden aan te nemen, waarop zij rust en die, wederom natuurlijk, ten gevolge van gebrek aan plaatsruimte, niet altijd, zelfs in den regel niet, konden worden ontvouwd en toegelicht. Niemand zal ontkennen, en deze verklaring is hier eigenlijk afdoende, dat Weber over het algemeen ten volle op de hoogte is van de slotsommen der geschiedvorsching in onze dagen en dat hij van deze zijn kennis een uitstekend gebruik heeft gemaakt bij het schrijven en bij het, voor de nieuwe uitgaven, telkens herzien van zijn Handboek.

Herzien en bijwerken zijn hier meer dan klanken. Getuige alleen reeds de aanmerkelijk toegenomen omvang van het werk in zijn tegenwoordige gestalte, vergeleken bij die zijner eerste verschijning. Sommige gedeelten zijn langzamerhand geheel omgewerkt. Reeds werd het jongst verleden in den kring der laatste beschouwingen betrokken. Wij hebben hier dien ten gevolge inderdaad een algemeene geschiedenis, die loopt tot op onze dagen.

Zij, die den Hollandschen tekst bezorgden, hebben in dit opzicht bij den oorspronkelijken schrijver niet willen achterstaan. Zij hebben den nu aangekondigden tweeden druk, met lofwaardigen ijver en groote nauwgezetheid, „herzien" en „vermeerderd." Verschillende geleerden hebben daartoe hun kostelijke bijdragen geleverd. Dr. A. W. de Klerck kon zich slechts bezighouden met het herzien van den tekst der oude en der middelgeschiedenis. Hij deed het, met de jongste toen verschenen uitgaaf van het Duitsche boek in de hand. De heer M. Buys zette den aangevangen arbeid voort, herzag en bewerkte ten deele op nieuw de oude vertaling van

de nieuwe geschiedenis. Zij heeft nu den omvang gekregen van drie stevige boekdeelen. De bewerking van dit gedeelte heeft zeker niet de minste moeite gekost. Het boek moest, naar de bedoeling van vertolkers en uitgevers, een Nederlandsch Handboek der algemeene geschiedenis worden. Daartoe was o. a. noodig, den Duitschen tekst over Duitschland aanmerkelijk te besnoeien en meer te zeggen over het eigen vaderland. Voor een deel is Weber zelf behulpzaam geweest in het vervullen van den eerstgenoemden eisch, maar voor het grootste gedeelte danken wij de betamelijke inkrimping van de stof „Duitschland," aan de vaardige en kundige pen van den heer Buys. Of hij zich echter in dezen niet nog wat strenger eischen had kunnen en moeten stellen? Doch ik wensch niet te vergeten, hoe moeielijk de taak was: den inhoud besnoeien, zonder den samenhang te verliezen en het geheel inderdaad evenredig te maken aan de behandeling van niet-Duitsche toestanden, belangen en volken. Voor Nederland mocht hij gebruik maken van een reeds vroeger geleverde bijdrage des heeren Dr. H. C. Rogge, maar het leeuwendeel van den dank der lezers, die, met het oog op de behandeling van het eigen vaderland, den Hollandschen boven den Duitschen Weber op prijs leeren stellen, komt toe aan Prof. Brill. Van zijn hand zijn — met uitzondering van de laatste, 1848—1876, door Rogge—Buys geschreven — de paragrafen die uitsluitend betrekking hebben op Nederland. De hoogleeraar heeft zich ongetwijfeld op die wijs zeer verplicht jegens allen, die ten onzent van Weber's Handboek gebruik zullen maken. Maar dat zijn bescheiden opvatting der hem zoo wel toebetrouwde taak niet eenigszins wordt overschat door de bewering, dat wij nu in den Hollandschen Weber een algemeene geschiedenis hebben, die tevens als handboek der vaderlandsche geschiedenis dienst kan doen, zou ik niet durven tegenspreken. Met volledige erkenning van des hoogleeraars belangrijke verdiensten ten opzichte van dit werk, meen ik toch, dat met name de nieuwe geschiedenis van Nederland vóór den opstand tegen Spanje, in dit boek niet tot haar recht komt. Het maakt een zonderlingen indruk, dat van ons vaderland uit die periode niets meer zou te zeggen zijn dan het weinige door Weber hier en daar ter loops aangestipt, bij de behandeling van andere landen. Bij het schetsen

van de voorbereiding der hervorming missen wij noode een voegzame vermelding van de broederschap des gemeenen levens, van Wessel Gansfort en van wat door anderen „ter bereiding van den akker" in Nederland was beproefd en verricht. Hoe gaarne hadden wij in „Het tijdvak der Hervorming" een bescheiden plaatsje aan Nederland zien toebedeeld onder letter A. Dáár, behoudens een enkelen volzin in het voorbijgaan, niets te hooren van de ontvangst der hervorming, niets of nagenoeg niets van de werking der bloedige plakkaten van Keizer Karel V, in het land, waar de eerste martelaren voor de nieuwe belijdenis leefden en stierven; geen opzettelijke behandeling van de Nederlanden te vinden, voordat, onder letter B, „Het tijdvak der reactie" ter sprake komt; zie dat doet m. i. het vaderlandsch gevoel wel eenigzins pijnlijk aan. Het ontlokt de oude klacht omtrent de verwaarloozing onzer belangen door den vreemdeling, zelfs waar hij ons nadert in de vriendelijke gestalte van den geschiedschrijver Weber. Dit had eerder, naar het mij toeschijnt, een terechtwijzing verdiend dan de onomwonden verklaring van den Duitschen geleerde, dat niet Laurens Koster van Haarlem, maar zijn landgenoot Johannes Guttenberg de boekdrukkunst heeft uitgevonden. Zie de twijfelvoedende noot van den „vertaler."

Evenwel, ik mag niet vergeten, dat men hier en elders slechts dan aan de door mij bedoelde bedenkingen had kunnen te gemoet komen, indien men doortastend had ingegrepen in de geheele inrichting van het werk, iets wat blijkbaar niet op den weg lag van hen, die de Hollandsche uitgaaf bezorgden. Laat ons daarom liever, zonder verder aanmerkingen te maken, dankbaar erkennen, dat de aangebrachte wijzigingen en uitbreidingen in ieder geval het toch reeds kostelijke Handboek voor Nederland nog aanmerkelijk in waarde hebben doen stijgen.

Wie nagaat, hoeveel moeite de heer Buys aan de vervulling zijner taak heeft besteed, zal zeker niet treuren over de omstandigheid dat zijn geleerde voorganger Dr. de Klerck de bewerking der nieuwe geschiedenis aan hem moest overlaten. Met het oog op dezen uitslag nemen wij zelfs gaarne de schier onvermijdelijke verschillen in taal en stijl, tusschen Dl. I en II aan de eene, Dl. III—V aan de andere zijde,

voor lief, terwijl wij ons verheugen, dat niet het geheele werk is ontsierd door zekere wanhopende pogingen om de spelling van vreemde eigennamen, in afwijking van de algemeen aangenomene, in overeenstemming te brengen met de uitspraak die ze waarschijnlijk oorspronkelijk zullen hebben gehad.

Wat nog de bruikbaarheid van het Handboek als zoodanig bijzonder zal verhoogen, is een uitvoerig alphabetisch Register, dat ons werd toegezegd en waarvan reeds een eerste blad is verschenen. Jammer intusschen, dat de cijfers aldaar alleen verwijzen naar de paragrafen en niet tevens naar de deelen, waarin die §§ voorkomen. Bij een werk, zoo tijdroovend en betrekkelijk kostbaar als de samenstelling van een dergelijk Register, ware het opgeven van de cijfers der deelen een kleine moeite geweest en daarentegen een groot gerief voor hen, die het Handboek geregeld wenschen te gebruiken. Voor dezen is het mede te betreuren, dat de oude en de middel geschiedenis niet te gelijk met de nieuwe in het Register worden behandeld. Laat ons ten minste hopen, dat zij hier niet geheel zullen worden vergeten.

In nauw verband met de tweede Hollandsche uitgaaf van Weber's Handboek, staat de verschijning van den mede aan het hoofd dezer bladzijden genoemden Historischen atlas. Hij werd den inteekenaren op het aangekondige werk als premie uitgereikt en is nu voortaan afzonderlijk verkrijgbaar. Hij behoort alzoo in een zekeren zin bij het Handboek, dat onder de nieuwe bewerking een grooteren omvang heeft verkregen dan de uitgevers hadden verwacht, weshalve dezen meenden niet te kunnen voortgaan met de gratis bijlevering van den Atlas. Deze zal trouwens zijn weg toch wel vinden, gelijk dit reeds aanvankelijk het geval blijkt te zijn, en stellig door de meeste koopers van het Handboek gaarne tegen een billijken prijs worden ontboden.

Immers, het is waar wat Dr. Dozy verklaarde: „meer en meer komt men tot de overtuiging, dat bij de studie der geschiedenis zulk een atlas bepaald onmisbaar is." Ik voeg er bij: al bestaat die overtuiging voorshands nog niet, dan zal toch reeds een vluchtige kennisneming van den inhoud ieder ongetwijfeld tot waardeering van een dergelijk werk leiden. Het geldt hier niet meer of minder dan de praktische

toepassing op breede schaal, voor meer ontwikkelde leerlingen en lezers, van wat op de lagere school als aanschouwelijk onderwijs, en met reden, zeer hoog wordt geroemd. Het oog komt de verbeelding, de historische atlas het geheugen te gemoet. Als wij een kaart hebben gezien van het rijk door Alexander den groote veroverd, kunnen wij ons, veel beter dan met behulp van de nauwkeurigste beschrijvingen, een voorstelling vormen van den omvang en de vruchten der werkzaamheid des Macedonischen konings. Eensklaps wordt ons de groote beteekenis van 's mans optreden voor de wereldhistorie volkomen duidelijk. Hetzelfde geldt met het oog op andere personen en toestanden, waarvan de algemeene geschiedenis belangwekkende dingen verhaalt, als wij kaarten zien van Europa kort na de volksverhuizing, uit de dagen van het eerste Fransche keizerrijk enz. enz.

Evenals het Handboek in zijn nieuwste gestalte, is ook de Historische atlas het werk van verschillende geleerden, beiden landgenooten en vreemden. Dr. Dozy hield het toezicht over de bewerking, waaraan de heer Buys mede, naar hij verzekert, zijn bescheiden deel arbeids heeft mogen leveren. De kaarten van Rhode en Spruner werden gedeeltelijk ten grondslag van de thans aangebodene gelegd, doch vooral gewijzigd, in aantal verminderd en uitgebreid met het oog op de eischen, die Nederlanders aan een dergelijken arbeid mogen stellen. Waarschijnlijk is het een gevolg van den meervoudigen uitheemschen oorsprong der meeste kaarten, dat zij niet allen naar dezelfde regelen zijn bewerkt. Om één voorbeeld te noemen: bergen zijn nu eens kenbaar gemaakt, dan weer als niet bestaande beschouwd. Trouwens, wat het laatste betreft, een historische atlas is niet bestemd om de gewone aardrijkskundige kaarten te vervangen. Daarom wil ik ook geen grief maken van de over het algemeen in het oog springende soberheid, door de bewerkers betracht in het opgeven van namen. Soms evenwel werd de grens wel een weinig overschreden, b. v. toen de rivier de Granicus op N°. 12 wel geteekend, doch niet genoemd werd.

Het geheel is intusschen een kostelijke verzameling van 71 schetsen, over 28 bladen verdeeld en aan het slot verrijkt met een twaalftal kaarten, waarop „afbeeldingen" voorkomen, rakende zeden en gewoonten, gebouwen, kunstscha-t

ten, kleeding enz. van de Oostersche volken, de Grieken, de Romeinen, de Kelten, de Germanen en de onderscheiden geslachten der middeleeuwen, der 16de, der 17de en der 18de eeuw. Als toegift en als eerste proeve van een dergelijke bijvoeging, verdienen die „afbeeldingen" zeer zeker aller waardeering. Toch mag men vragen: wat beteekenen ten slotte die druppels uit den oceaan der oudheden en der kunstschatten, die in prent zouden kunnen worden gebracht? Een wandeling door de museums van Parijs of van Londen zou beter doel treffen Maar daartoe zullen de meesten niet in staat zijn terwijl de Historische atlas wel binnen hun bereik ligt. Dat zij zich dan troosten met de gedachten: beter wat dan niets; liever enkele goede, dan volstrekt geen voorstellingen van wat eens was en leefde.

Moge Weber's Handboek en de bijbehoorende atlas voortgaan, zich in Nederland tal van vrienden te verwerven. Beiden zijn het waard.

Zierikzee, Nov. 76. W. C. van Manen.

Dr. H. C. Rogge, Johannes Wtenbogaert en zijn tijd, 2de en 3de deel. — Amsterdam 1875, 1876.

Voor den waren Nederlander is geen gedeelte der Vaderlandsche Geschiedenis meer aantrekkelijk, dan dat, waarin de reuzenstrijd tegen Spanje is geboekt. Welk een breede rei van mannen, die zich een' onsterfelijken naam verwierven, welk een reeks van gebeurtenissen roept ons tot bewonderenden eerbied! Het Nederland der negentiende eeuw mag zijne vaderen niet vergeten en 't is niet genoeg standbeelden en eerezuilen op te richten, maar het volk moet weten, hoe er op onzen bodem geleden en gestreden is om niet alleen hier, maar voor gansch Europa het licht van vrijheid en beschaving te doen opgaan.

Van ganscher harte juichen wij dan ook elke ernstige poging toe om dat tijdperk van leven en kracht meer te doen kennen. Aan Dr. Rogge komt onder hen, die zich in dit opzicht verdienstelijk hebben gemaakt, eene eervolle plaats toe. Heeft hij reeds vroeger veel voortreffelijks gegeven, zijn

„Johannes Wtenbogaert" zet op zijnen historischen arbeid de kroon.

Nu wij het 2de en 3de deel voor ons hebben en dus het geheel kunnen overzien, nemen wij niets terug van de hulde door ons, bij de beoordeeling van het 1ste deel in dit tijdschrift (jaarg. 1874, n°. 10 blz. 463 verv.), aan den schrijver gebracht. Hij heeft geen werk geleverd, dat, voor het oogenblik opgang makende, na eenig tijdsverloop vergeten zal worden: het is van blijvende waarde, niet alleen voor de Geschiedenis der kerk en voor die van de wording en ontwikkeling onzer Republiek, maar ook voor die van het karakter van ons volk. In het verledene verplaatsende, geeft het een' schat van waarschuwende lessen voor het tegenwoordige. Op breede schaal opgezet en uitgewerkt, boeit het tot het einde. Den beoefenaar onzer historie in de meeste opzichten bevredigend en veel, wat hem onbekend was, leerend, biedt het tevens elken beschaafde eene even onderhoudende en aangename, als nuttige en belangwekkende lectuur.

Wie was ook meer geschikt om aan Wtenbogaerts autobiographie eene nieuwe, grondig bewerkte en volledige levensbeschrijving toe te voegen? Meer dan ieder ander is de heer Rogge met de oorkonden van dat tijdperk, vooral wat de Remonstrantsche broederschap en hare hoofdleiders betreft, bekend. Aan eene ijverige, gezette, ik zou bijna zeggen volkomen bronnenstudie paart hij innige liefde voor zijn onderwerp. Geen moeite is hem te veel, geen inspanning te groot om dat in een helder licht te plaatsen. In de drie lijvige boekdeelen, te zamen 1267 bladzijden behelzende, is geen spoor van afmatting. Overal is en blijft kracht en leven.

Wtenbogaert verdient zulk een' geschiedschrijver. In de persoonlijkheid en in de lotgevallen van dien Haagschen kerkleeraar is zeer veel, wat aantrekt, en in den invloed, dien hij op velen, bijzonder op de Remonstrantsche broederschap en op menige gebeurtenis oefende, niet minder, wat belangstelling inboezemt. Ontegensprekelijk behoort hij tot de groote mannen van zijnen tijd, maar is zijn standpunt zoo hoog, zijn invloed zoo veelbeteekenend, zoo algemeen geweest, dat met recht de gebeurtenissen zijner dagen en de handelingen zijner tijdgenooten om hem henen als om een van zelf aan-

gewezen middelpunt kunnen gegroepeerd worden? Is, waar men dien tijd wil teekenen, de partijman, gelijk hij was, de geschikste persoon en wordt niet van zelf, wanneer men hem daartoe kiest, het gevaar groot om in voorstelling en beoordeeling éénzijdig te worden en van de historische waarheid af te dwalen?

Wij hadden die vragen reeds gedaan en voor ons zelven beantwoord, toen ons de beoordeeling van het 1ste en 2de deel van dit werk in het theologisch Tijdschrift (1876, n°. 2) ter hand kwam, en wij meenen ze, ook na hetgeen Dr. L. W. E. Rauwenhoff schreef, niet te mogen terughouden.

Zeer zeker omvat Wtenbogaerts leven schier het geheele tijdperk van den tachtigjarigen oorlog. Wij kennen geen ander, die het ontplooien van de banier der vrijheid en hare volkomen zegepraal, die het schrikbewind van Alva en de overwinningen van Frederik Hendrik beleefde, — geen ander die met de handelende hoofdpersonen, Maurits, Oldenbarnevelt, Louise de Coligny, Frederik Hendrik, Hugo de Groot, Hoogerbeets op staatkundig gebied, met Arminius, Vorstius, Bertius, Episcopius, om alleen dezen te noemen, op kerkelijk in zoo nauwe betrekking stond, — geen ander, die in eene reeks van zooveel jaren en bij afwisselenden levenstoestand tot ongemeen hoogen ouderdom op zooveel en zoo velerlei invloed gehad heeft. Maar is dit voldoende om hem, gelijk de titel van dit werk schijnt aan te duiden, tot een middelpunt van zijn tijd te maken? Dr. Rogge schrijft toch niet: Wtenbogaert in betrekking tot of in het licht van zijnen tijd, maar Wt. en zijn tijd. Dit schijnt recht te geven om te verwachten, dat de geschiedenis van zijnen tijd zoo nauw met die van hemzelven is saamgeweven, dat de eene zonder de andere niet juist kan gekend en begrepen, veel minder beoordeeld worden.

Dr. Rogge zal wel de eerste zijn om te erkennen, dat, hoe veelzijdig ook de invloed des hofpredikers moge geweest zijn, deze echter een beperkte was en zich, hoezeer ook op politiek, toch bovenal op kerkelijk gebied liet gelden; op het eerste meest, waar dit met het laatste in aanraking kwam. Het lag dus ook niet in het plan van den auteur om in zijn „Wtenbogaert" eene volledige geschiedenis van dien tijd te

geven. Ware dat zoo, dan zou er aan het werk zeer veel ontbreken en door dat gemis zou men genoodzaakt worden er een ongunstig oordeel over uit te spreken.

Maar waarom de titel gekozen, die tot bedenking aanleiding geeft? — Zeker niet om anderen na te volgen, die aan de door hen geleverde biographiën het „en zijn tijd", om welke reden dus ook, toevoegen. Allereerst is Dr. Rogge daartoe gebracht door hooge en zeer begrijpelijke ingenomenheid met Wtenbogaert. Overal vond hij bij hem niet slechts warme belangstelling, niet een lijdend deelen, maar een werkzaam deelnemen in de gebeurtenissen van zijnen tijd. Het was onmogelijk die met stilzwijgen voorbij te gaan of er oppervlakkig over heen te glijden bij de levensbeschrijving van dien man. Dan zou hij niet begrepen, zijn beeld niet duidelijk geteekend kunnen worden. Maar was hij daarom het middelpunt van zijnen tijd? Was Oldenbarnevelt dat niet veel meer? Dr. Rogge verklaart zelf (III. 353), dat Wt. aan 's lands advocaat zijne groote beteekenis ontleende. Er was echter meer, wat den auteur dien titel deed kiezen. Hij heeft, wat soms is voorbijgezien, het innig verband tusschen de staatkundige en kerkelijke verwikkelingen helder willen doen uitkomen. „Ziedaar", zegt hij, „waarom wij, bij de beschrijving van de toenemende oneenigheid in den boezem der Nederlandsche Hervormde Kerk, den loop der politieke gebeurtenissen tevens moesten volgen, en kennis maken met personen, wier werkkring overigens geheel vreemd was aan het onderzoek der godgeleerden (III. 354)".

Met groote bescheidenheid wagen wij het nog naar een' andere reden van den titel te gissen. Menige bijzonderheid, welker opneming in eene zuivere biographie niet kon plaats hebben, menig feit, menige persoonlijkheid, die met het leven van Wt. niet in bepaald verband stonden, konden vermeld worden, nu de titel luidde: Wt. en zijn tijd. En zeer zeker, wij voor ons zouden het betreuren, indien Dr. Rogge zich door de nauwere grenzen eener levensbeschrijving had laten binden en daardoor zich verplicht geacht ons dat alles te onthouden. Wij zouden dus veel belangrijks, veel, wat nieuw is, een' schat van wetenswaardige zaken hebben moeten missen. Wij zijn, wat ons zelven aangaat, den schrijver veeleer dankbaar, dat hij zijne taak niet zoo bekrompen heeft opge-

vat, maar desniettegenstaande kunnen wij de vrees niet onderdrukken, dat dit het debiet zal schaden. En daarom ook blijven wij wenschen, dat de Heer R. dat en zijn tijd niet op den titel hadde geschreven.

Ongetwijfeld zou hij dan minder in de verzoeking zijn gebracht om stil te staan bij hetgeen, op zich zelf belangrijk en zeer wetenswaardig, in geen of althans zeer gering verband staat met Wtenbogaerts leven en dezen, die toch de eigenlijke hoofdpersoon is, geheel op den achtergrond plaatst. Evenmin zou hij zich dan verplicht hebben kunnen achten om sommige historische punten breedvoerig te behandelen, waarbij in eene zuivere biographie alleen naar andere schrijvers had kunnen verwezen worden. Het werk zou dus minder uitgebreid wezen. Wij vreezen, dat niet weinigen zich door den omvang zullen laten afschrikken. Wij zouden het zoo gaarne in veler handen zien. Het spreidt zooveel licht over dat tijdperk onzer geschiedenis en het geeft voor wie wil denken, opmerken en vergelijken, zooveel gewichtige wenken en lessen voor onzen tijd, dien een latere geschiedschrijver ook niet zal kunnen behandelen zonder op het verband der politieke met de kerkelijke verwikkelingen zijne aandacht te vestigen.

Zwaarder weegt nogtans bij ons iets anders. Wij hebben ons namelijk de vraag veroorloofd, of, indien Dr. Rogge aan de biographie van Wt. niet eene geschiedenis voor zijnen tijd had willen toevoegen, de Schrijver niet meer zou zijn gevrijwaard tegen de beschuldiging van in voorstelling en oordeel niet altijd onpartijdig geweest te zijn?

Er is in de geschiedenis dier dagen en in eene biographie van het hoofd der Remonstranten op zich zelve reeds veel, wat tot partijdigheid dreigt te verleiden. Het is bijna gewoonte geworden voor de onderdrukten partij te kiezen en, waar men deernis met dezen gevoelt, hunne gebreken voorbij te zien en die van hen, die zegepralen, in helder licht te stellen. Potgieter wees er reeds jaren geleden in zijne prachtige schets van het Amsterdamsche museum op, dat, gelijk dáár tegen over de beeldtenis van Maurits bijna uitsluitend tafereelen, die op Oldenbarnevelt betrekking hebben, gevonden worden, door velen onzer geschiedschrijvers de Advokaat te scherp en te hoog gekleurd tegen over den Prins

en hierdoor diens heldendaden en het zeer vele goede, dat door zijn toedoen is te weeg gebracht, in de schaduw worden geplaatst. Wij betreuren het, dat Maurits niet uit eigen beweging het leven van den grijsaard, aan wien hij zooveel verplicht was, heeft gered en de koude toon, die in den door hem, weinig uren na Barnevelts dood, aan den Frieschen Stadhouder geschreven brief, heerscht, doet ons pijnlijk aan. Maar het is onbillijk naast en bij den tweeden grondlegger van onzen Staat altijd het oog te vestigen op dat droevig hofschavot, evenzeer als wij het onbillijk achten, uit deernis met de heillooze onderdrukking der Remonstranten de hardheid en vervolgzucht der Contra-Remonstranten scherp te teekenen zonder aan de hardheid en onverdraagzaamheid hunner tegenpartij te herinneren en de waarheid der oude spreuk te gedenken: staal wet staal.

Wij hebben ons nooit als procureurs der Contra-Remonstranten en der Dordsche vaderen opgeworpen. Wij hebben, omdat wij dit niet deden, van Mr. van der Kemp en anderen menige hatelijkheid gehoord en wij zijn wel de laatsten, die in dit werk van den Schrijver eene even onmogelijke, als onredelijke onpartijdigheid zouden vorderen. Het standpunt, van waar hij oordeelt, is ons zeer begrijpelijk. Maar desniettegenstaande schijnt het ons toe, dat hij, de geschiedenis van Wtenbogaert en zijnen tijd schrijvende, dien tijd te veel van het standpunt van Wtenbogaert en diens partij beschouwd en dientengevolge wel eens eenzijdig beoordeeld heeft. Wij zeggen dit met zekeren schroom, want misschien zou men hieruit willen opmaken, dat wij, wat geenszins het geval is, op de waarde van dit voortreffelijke werk willen afdingen. Het is daarom noodzakelijk, dat wij de bedenkingen, waarop onze meening rust, bescheidenlijk mededeelen.

Wij kunnen ons de ingenomenheid van Wtenbogaert en de zijnen tegen het Kalvinisme zeer goed begrijpen, maar waarom herhaalt Dr. Rogge, bij de vermelding van Fabrice de la Bassecourt (II, 321), de oude en toch in zooveel mankgaande beschuldiging: Rome en Geneve lagen ook zoo ver niet van elkander. Ik stem toe, dat wij bij vele predikanten, die uit de Roomsche Kerk tot de Hervormde waren overgegaan, o. a. Dathenus, Trigland, Bassecourt, harde onverdraagzaamheid vinden, maar had die niet meer hare oorzaak

in den Roomschen zuurdeesem, dan in Genève? Waar men dit laatste zoo kort bij Rome plaatst, denkt men te veel aan Servet en aan het boekje over het ketterdooden, te weinig aan de wezenlijke en onmiskenbare verdiensten van Kalvijn en Beza.

Nog na twee en een halve eeuw kwetst het „dimittimini, ite, ite" van 14 januari 1619 ons gevoel op bittere wijze en wij erkennen gaarne, dat zich daarin eene hardheid openbaart, die den voorzitter eener Protestantsche Synode allerminst voegde; maar is 't zeker en bewijsbaar, dat Episcopius eenige toenadering toonde en dat, zoo Bogerman de toegereikte hand had willen aannemen, het uiterste mogelijk voorkomen ware (II, 511, 512)? Wel waren er onder de leden der Synode, vooral onder de Buitenlandsche, die in de 55ste zitting meenden, dat de Remonstranten iets nader kwamen, doch wij zien nergens en het is ook niet aantenemen, dat zij bereid waren afstand te doen van hunnen eisch om de tegenpartij te mogen weêrleggen. Indien zij dit gedaan hadden, zouden zij als van zelf het rechterlijk gezag der Synode hebben erkend en hunne zaak prijsgegeven. Evenmin kon Bogerman met de zijnen iets van dat gezag laten varen zonder het standpunt, waarop de Synode geplaatst was, te verlaten en het grootste deel harer macht te verliezen. Zoodanig was ook het gevoelen der Staten-Generaal, ofschoon, zooals van Sorgen aan de geciteerden schreef (Brieven bij Rieuweitz blz. 77—81) Maurits in de vergadering van Hunne Hoog-Mogenden den wensch had geuit, „dat men de saecke soo tot accommodatie zou decideren, als eenigzins uyt Gods woordt konde geschieden."

In verhouding tot hetgeen de Schrijver omtrent andere gebeurtenissen, met welke Wtenbogaert niet in rechtstreeksche betrekking stond, vermeldt, is, wat hij omtrent de Dordsche Synode mededeelt, kort. Maar, in wat hij geeft, beschouwt hij haar geheel uit het oog harer Remonstrantsche tijdgenooten. Wij kunnen ons zijne verontwaardiging begrijpen, maar wij kunnen ons niet verklaren, hoe hij (II, 514), de uitkomst dier Synode boekende, kon schrijven: „Zoo was het duivelswerk voltooid."

Dat zoo een pasquilschrijver, ja, dat zoo de verongelijkten, de veroordeelden in de hitte hunner verontwaardiging

en in het diepe gevoel van hun leed spraken, is begrijpelijk, misschien verschoonbaar. Maar dat woord, nu bijna tweehonderd zestig jaren verloopen zijn, nu die kerkvergadering met hare gevolgen tot de geschiedenis alleen behoort, nu allen, die in dat drama een rol vervulden, reeds twee eeuwen in het graf slapen, dat woord uit te spreken! Wij moeten, hoe weinig ook met het eindoordeel en met de handelingen der Synode ingenomen, er protest tegen aanteekenen. Neen, duivels waren die mannen niet. Zij waren kinderen van hunnen tijd, evenals Wtenbogaert en de Remonstranten, elke partij met hare eigene opvatting, daarvoor gereed te lijden en te strijden, maar toch, wat hunne handelingen aangaat, kinderen van hunnen tijd. Die was geen zachte, geen verdraagzame. Wanneer wij huiveren van de gruwelen, door de Turken dezer dagen bedreven, dan worden wij, een paralel tusschen hen en Tilly te Maagdenburg trekkende, gedwongen er aan te denken, dat zij in beschaving een paar eeuwen achteruit zijn. En zouden wij dan recht hebben dat ten opzichte onzer vaderen te vergeten? — Wanneer wij ons in de Dordsche Doelenzaal verplaatsen en ons oog over die rei van mannen laten gaan, mogen wij, met de geschiedenis in de hand, enkelen van gebrek aan ernst of van betere beginselen onderdrukkende eer- en belangzucht verdenken, maar de overgroote meerderheid spreken wij daarvan vrij. Dat de geciteerden en hunne geestverwanten, dat de Nulliteiten des Nationalen Synodi (vooral Cap. 9) zich niet malsch over de Synode en haar leden uitlieten, dat men in de Remonstrantsche tegenschriften dikwijls op geruchten en niet altijd gegronde opvattingen afging, is zeer verklaarbaar; maar wij hebben eenen zachteren toon aan te slaan en daarom zouden wij wenschen, dat Dr. Rogge, wien wij in zoo velerlei opzichten hoogachten, zich van het scherpe woord „Duivelswerk" had onthouden, al zinspeelt hij daarmede ook op het vervolgens aangehaalde bekende Pasquil. Wij onderstellen ook, dat het niet uit zijne pen zou gevloeid zijn, indien hij niet door zijn gedurig en herhaald onderzoek van de schriften van Wtenbogaert en de andere Remonstranten er toe vervoerd was om den tijd, welken hij beschreef, met hun oog te beschouwen. Men mag toch niet voorbijzien, dat men van de andere zijde, toen deze de machtige was, ook

wel eens hard is geweest, dat, gelijk Dr. Rogge zelf schrijft (II, 510) het tegenstreven der gedaagden het geduld der Synode op zware proef heeft gesteld, dat de Remonstranten vóór en na hunne veroordeeling in hunne uitdrukkingen lang niet malsch zijn geweest en dat (al hebben wij eerbied voor hun geloof, hunnen moed en hunne volharding) zij in die dagen, toen zij tegen de Regeeringsverordeningen handelden, evenzeer als overtreders der wet moesten beschouwd worden, als dit vroeger met de Contra-remonstranten, toen dezen in verzet kwamen tegen de resolutiën der Staten, het geval geweest was. De herinnering daaraan was eene versche. Door lang opkroppen waren de gemoederen verbitterd. Het is te betreuren, te veroordeelen, maar zou het, indien het met de Godgeleerde en Kerkelijke twisten van onze dagen tot eene uitbarsting kwam, anders wezen? Ja, gewijzigd naar onze toestanden, maar overigens beter??

Wij zijn allerminst genegen de vierentwintig Rechters in bescherming te nemen en de heer Groen van Prinsterer dacht wel wat gunstig over hen, toen hij in zijn Maurice et Barnevelt schreef, que des 24 membres du tribunal la plupart étoient des hommes d'un caractère irreprochable et d'un merite incontesté. Het is ook te begrijpen, wat Carleton van hen wachtte, toen hij 30 januari 1619 aan Dannton meldde, dat zij voor goede Contra-remonstranten en patriotten doorgingen. Maar toch zouden wij niet gaarne allen, bij het uitspreken van „schuldig", van gewetenloosheid (II blz. 518 verv. III, 27.) beschuldigen. Er waren mannen onder, die wel voor dwaling vatbaar waren, maar wier probiteit boven twijfel verheven is. Indien de heer Rogge ons Wtenbogaert en niet Wt. en zijn tijd had willen geven, zou hij naar onze meening voor zoo harde oordeelvellingen bewaard zijn gebleven. Nu werd hij door zijne historische studien omtrent de Remonstranten en Wtenbogaert als van zelf er toegebracht om hunnen tijd te veel uit hun oogpunt te beschouwen.

Wat hiertoe ook zal hebben bijgedragen, is, wat wij hadden opgeteekend, vóórdat ons de beoordeeling van Prof. Rauwenhoff ter hand kwam, maar waarin wij door deze zijn versterkt, dat de schrijver te weinig gewicht toekent aan het dogmatische karakter der Remonstrantsche en Contra-remon-

strantsche twisten en daardoor ook te gering recht laat wedervaren aan de overtuiging en het geweten der zegepralende partij. Met ernstige aandacht hebben wij het Naschrift van Dr. Rogge, bijzonder ook blz. 318 verv., gelezen, maar wij zijn niet overtuigd geworden, dat niet de materieele vraag over de voorbeschikking, maar de formeele over het gezag der geloofsbelijdenis de spil is geweest, waarom zich het kerkelijk-staatkundig geschil bewoog. Wat Dr. Rauwenhoff ter bestrijding van deze meening heeft aangevoerd, behoeven wij niet te herhalen. Wij stemmen er geheel mede in. Het behoorde ook tot de taak der synode de confessie te revideren, doch niet alleen de spoed, wij zouden bijna zeggen de lichtvaardigheid, waarmede dit plaats vond, toont reeds, hoe weinig de Dordsche vaderen dit als hoofdtaak beschouwden, maar de bijvoeging der Canones bewijst, evenals alle tusschen Remonstranten en Contra-remonstranten vroeger en later gewisselde geschriften, dat de grond lag in de verschillende opvatting van het dogma der praedestinatie met den aankleve van dien. Men moge over Calvijns decretum horribile denken, zoo als men wil, maar zeker is 't, dat zij, die de praedestinatie leer verdedigden, haar als een integrerend deel van het geloof ter zaligheid en dus hen, die haar verwierpen, als ketters beschouwden. Het was geen bekrompen vasthouden aan het oude, maar overtuiging. Er mogen geweest zijn, die door onedeler beginselen en driften gedreven werden, maar zeer zeker niet de overgroote meerderheid.

Het zal wel onnoodig zijn den heer Rogge te verzekeren, dat, wat wij hierboven schreven, niet in mindere ingenomenheid met zijn boek zijne oorzaak vindt. Wij loopen hoog met zijnen arbeid en achten dien voor onze vaderlandsche geschiedenis, vooral die der kerk, eene belangrijke aanwinst, maar juist daarom moest ons dat alles van het hart. De lof, dien wij recht hebben aan het geheel te geven, wordt daardoor van meer beteekenis. En, al hebben wij ook harde oordeelvellingen en inzichten, waarmede wij ons niet kunnen vereenigen, gewraakt, wij getuigen toch gaarne, dat de auteur zich in het algemeen op zoodanige onpartijdigheid heeft toegelegd, als billijkerwijze van den geschiedschrijver van dat tijdperk kan worden gevorderd.

Onder de groote mannen, die zich gedurende den vrijheids-

oorlog eenen eervollen naam hebben verworven, behoort ongetwijfeld Wtenbogaert. Wij hebben altijd sympathie voor hem gehad en, hoe meer wij hem uit zijne autobrographie, uit zijne brieven en uit de geschiedenis zijner dagen leerden kennen, zoo meer is onze eerbied voor en onze genegenheid voor hem toegenomen.

Reeds in zijne jeugd boeit hij die, waar wij hem, de vreeselijke plage tartend, als helper en redder zien optreden in het om de pest door allen vermeden huis van zijnen afwezigen meester. Onze belangstelling wekt hij, waar zijn jong naar kennis en godvrucht dorstend hart zich laaft aan de bezielende taal van den grijzen Duifhuis. Gaarne volgen wij hem naar Genève, waar hij nederzit aan de voeten van den achtbaren Beza. Op den vaderlandschen bodem teruggekomen en aan de Utrechtsche gemeente verbonden, wordt hij reeds dadelijk in de daar heerschende kerkgeschillen gewikkeld. Het is als het voorspel van hetgeen hij later doen en hem ontmoeten zou. Naar den Haag vertrokken wordt hij de vriend, de vertrouweling van Maurits en diens metgezel op het bloedig oorlogsveld, diens hofprediker. Wie zijn na den slag bij Nieuwpoort geschreven brief leest, leert den man hoogachten, wiens innige vroomheid en vurige vaderlandsliefde daarin spreken. De verwachting, dat deze hem eigen zullen blijven en zich, waar zijn leven meer bewogen wordt, nog luisterrijker zullen openbaren, wordt niet te leur gesteld. Overal, in zijne leerredenen, in zijne handelingen, in de trouw aan zijne beginselen worden wij met eerbied voor zijnen religieusen zin vervuld, al betreuren wij het ook, dat somwijlen zijne pen door begrijpelijke verontwaardiging wordt gescherpt. En zijne vaderlandsliefde? Wie de geschiedenis van zijn verblijf te Antwerpen kent, zal er niet aan twijfelen. Met een helder hoofd, met een edel hart, met ongemeene talenten begaafd, was hij in waarheid een groot man. Maar ook zonder gebreken? — Zijn met hen ingenomen levensbeschrijver verbergt ze niet. En juist daardoor wordt zijn arbeid van te grooter waarde. Zij zijn de schaduwen, waardoor de lichtpartijen te meer uitkomen.

Het derde deel leert ons Wtenbogaert vooral kennen in hetgeen hij gedaan heeft ter stichting van de Remonstrantsche broederschap. Dat zij zonder hem niet tot stand zou